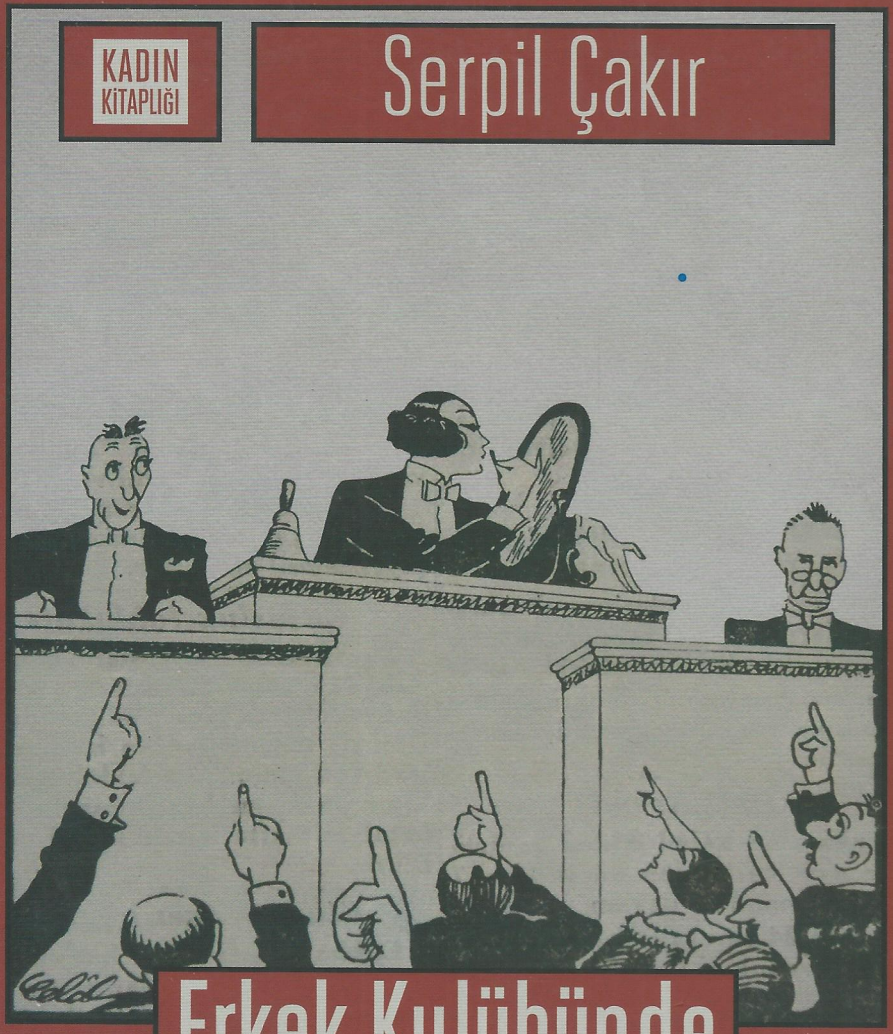
KADIN KİTAPLIĞI

Serpil Çakır

Erkek Kulübünde Siyaset*

*SEL

ERKEK KULÜBÜNDE SİYASET*

SERPİL ÇAKIR, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde siyaset bilimi profesörüdür. "Türkiye'de Kadın Parlamenterler", "İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Kurum Tarihi", "Londra'daki Türklerin Göçmenlik Halleri", "Cumhuriyetin Öncü Kadınları" isimli sözlü tarih çalışmalarını yürütmüştür. Feminist teori, kadın tarihi, feminist tarih yazımı, feminist yöntem, sözlü tarih, kadın sözlü tarihi, toplumsal cinsiyet ve politika üzerinde çeşitli yayınları vardır. *Erkek Kulübünde Siyaset* (2013, genişletilmiş 2. basım, Sel, 2019), *Osmanlı Kadın Hareketi* (Metis, 1994, 5. basım, 2016) isimli kitapları yazmış; *Kadın Araştırmalarında Yöntem* (Necla Akgökçe'yle birlikte, Sel, 1996), *Osmanlı Kadın Dergileri Bibliyografyası* (co-editör, Metis, 1993) isimli kitapları derlemiştir. Halen hem İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin hem de üniversitenin Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'nın lisans ve lisansüstü programlarında, Toplumsal Cinsiyet ve Politika; Feminist Teori; Feminizm ve Siyaset Kuramı; Kadın Araştırmalarında Yöntem; Kadın Tarihi; Beden, Tarih, Siyaset; Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler; Karşılaştırmalı Siyaset; Sosyal Bilimlerde Yöntem; Karşılaştırmalı Tarihsel Sosyoloji derslerini vermektedir.

*SEL YAYINCILIK /KADIN KİTAPLIĞI

*SEL YAYINCILIK
Kuloğlu Mahallesi, Turnacıbaşı Caddesi,
No: 17, Beyoğlu – İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85

http://www.selyayincilik.com
e-posta: halklailiskiler@selyayincilik.com

SATIŞ - DAĞITIM:
Çatalçeşme Sokak, No: 19/1
Cağaloğlu – İstanbul
e-posta: siparis@selyayincilik.com
Tel. (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

*SEL YAYINCILIK: 1008
KADIN KİTAPLIĞI: 17
ISBN 978-605-772-816-6

ERKEK KULÜBÜNDE SİYASET
Serpil Çakır

© Serpil Çakır, 2019
© Sel Yayıncılık, 2019

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı
Editör: Mısra Gökyıldız
Kapak tasarımı: Aslı Sezer
Kapak görsel bilgisi:
Mebuslar: -Söz isteriz, söz isteriz!
Reis vekili hanım: -Müsaade buyurun, şu dudaklarımın rujunu süreyim!
Cumhuriyet gazetesi, 31 Mart 1930
Sayfa tasarımı: İklime Yılmaz

Birinci Baskı: Versus Kitap, 2013
SEL'de Genişletilmiş Birinci Baskı: Ekim, 2019

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203
Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 44865

Serpil Çakır

Erkek Kulübünde Siyaset

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11
GİRİŞ 27

BİRİNCİ BÖLÜM

KADINLAR, SİYASET VE YURTTAŞLIK

A- SİYASET KURAMINDA KADIN VE YURTTAŞLIK 35
İlk incelemeler 36
Siyasetin temel kavramları sorgulanıyor 37
Liberal kuramın ikircikliği: Rousseau ve Locke 41
Wollstonecraft'tan gelen itiraz 43
Özel alan/kamusal alan meselesi 45
Feminist siyaset bilimcilerde yurttaşlık 46
Kadınların siyasete katılımı 48
Cinsiyetçi işbölümü 50
Ulus-devlette kadınlar 53
Devletin eril yapısının eleştirisi 54
Kadın yurttaş kamusal alanda 58
Fırsat eşitliğinden sonuçlarda eşitliğe 58
Siyasal katılım için önerilen modeller 60
B- TÜRKİYE'DE KADIN VE SİYASET ÇALIŞMALARI 62

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KADINLARIN
OY HAKKI HAREKETİ

Kadınların Oy Hakkı Hareketinin Batı'daki İlk Örnekleri 77
Batı Harici Örneklerde Kadınların Oy Hakkı Mücadelesi 84
Rusya 85

Çin 88
Meksika 93
Türkiye 97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE CİNSİYET REJİMİ VE DİNAMİKLERİ

Siyaset: Tanımı ve çerçevesi 109
Politik bir tasarım olarak cinsiyet rejimi 113
Devlet Politikalarında Kadınlar 114
Cumhuriyet'in "yeni kadını" 119
1950 sonrasında kadınlara bakış 123
Türkiye'deki Siyasal Partilerde Kadın Politikası 133
Partilerde kota uygulaması 142
Partilerde kadın kolları 144
Kadın Hareketinin Eril Siyasete Getirdiği Eleştiri 151
Kadın örgütlülüğü / dayanışması 153
1950-1970 arası dönem 155
1980 sonrası dönem 157
2000 sonrası dönem 164

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PARLAMENTODA KADINLAR

Kadınlara oy hakkı 176
Dünya parlamentolarında kadınlar 179
Parlamentoya katılım 182
Parlamentonun yolunu açan dinamikler 185
Kadın hareketinin etkisi 185
Uluslararası sözleşmelerin ve örgütlerin etkisi 188
Siyasal partilerdeki değişim 191
Parlamentoların değişimi 193

Ruanda örneği üzerinden Türkiye'ye bakmak 201
Türkiye'de Parlamentoda Kadınlar 207
Parlamentonun kadın profili 218

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖZLÜ TARİH GÖRÜŞMELERİNDE TÜRKİYE'DE PARLAMENTER KADINLAR: ENGELLER, İMKÂNLAR

Yönteme dair 227
Kadınlar ve Siyaset 232

A- Siyasete Katılma Aşamasını Belirleyen Toplumsal, Kültürel, Ekonomik Unsurlar 235
Aile, Eğitim, Çalışma Hayatı 235

B -Aday Gösterilme Aşamasındaki Siyasal Faktörler 268
Siyasal partilere katılım, aday olma süreci 269
Siyasal partilerde kotalar, kadın kolları, eşbaşkanlık 293
Siyasetin ilişki ağları 318
Feminizme bakış 330

C - Meclis'te Kadın Olmak 336
Politik beden olarak kadınlar 337
Eril bir mekân olarak Meclis 355
Meclis'te Söz Söylemek 373

SONUÇ 395
KAYNAKÇA 431

S. Nazik Işık kişiliğinde,
siyaset yapmış ve yapmakta olan tüm kadınlara...

ÖNSÖZ

Bu kitabın ortaya çıkışı, biraz da beni doktora yıllarıma götüren aşağıdaki sarsıcı deneyimden kaynaklanıyor. Askeri darbe yaşanmış, yıkıcı tesiri 80 sonrasının tüm kurumlarda olduğu gibi siyasete, siyasal partilere de yansımış; siyasal partiler kapatıldığından yerlerine gelen yenileri, siyasal çizgi değişimi olmadan yeni isimlerle tekrar açılmıştı. Dönem ödevim için 60 Darbesi sonrasında açılan ve 80 Darbesi sonrasında kapatılan Adalet Partisi'nin (1961-1980) devamı niteliğindeki Doğru Yol Partisi (1983-2007) İstanbul İl Başkanıyla görüşmeye gitmiştim. Ben partiler, demokrasi gibi konuları soruyor, erkek başkan da yanıtlıyordu. Tam görüşme ortasında birden bana döndü, "Sen ne yapıyorsun?" dedi. Oysa sekreterine siyaset biliminde doktora öğrencisi olduğumu söylemiştim. Bilgileri tekrarladım. Bunun üzerine, "Bırak bu işleri; sen kadınsın, gidip evlensene, çoluğun çocuğun olsun, onlara bak!" diye akıl verdi bana. Bu denli pervasızca bulunulan tavsiye ve ifadedeki üslup beni şoke etti. O zamana kadar bu türden bir yorumun doğrudan muhatabı olmamıştım. Ne ailemde ne de bulunduğum ortamlarda bu tür ifadelerle karşılaşmıştım. Demek ki bir siyasal parti il başkanı, kadınlara böyle baktığı gibi bunu ifade etmekten de çekinmiyordu. O an hem onun kendi partisinde hem de diğer partilerde siyaset yapan kadınları düşündüm. Belki de bunun gibi onları hiçe sayan bakışla her gün muhatap oluyorlardı. Bu diyalog, aklımın bir köşesinde beni hep rahatsız eden bir sahne olarak kalacaktı...

Doktoramı Türkiye'de kadınların hak mücadelesi tarihi üzerine, *II. Meşrutiyet'te Osmanlı Kadın Hareketi* başlıklı tezimle tamamladıktan, kadın tarihi ve feminist yöntemle bir süre ilgilendikten

sonra bu konuyu gündemime alabilir, kadınların siyasetle ilişkisini araştırabilirdim artık. Kadın çalışmaları disiplini Türkiye'de epeyce bir mesafe kat ettiğinden, kadın çalışması yaptığım için akademik çevrede eskisi kadar yadırganmıyordum. Akademik çalışmalarımda aldığım kararı sürdürme inadım devam ediyordu: Siyaset bilimi, yöntem ya da tarih alanında olsun, sadece kadınlarla ilgili çalışmalar yapacak ve bunları yayına dönüştürecektim.

1994 yılında, 1908'den itibaren basında yer alan karikatürler üzerinden siyaset ve kadın ilişkisindeki cinsiyetçiliği açık eden bir araştırma ve bu araştırmaya dayanan bir karikatür sergisi düzenledim. O zamanlar İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi'ndeydim. Kısıtlı olanaklarla düzenlediğimiz sergi hayli ilgi görmüştü.

Daha önce, sözlü tarih yöntemini kullandığım bazı çalışmalar yapmıştım. Bu yöntemi siyaset ve kadın ilişkisini anlama üzerinde de kullanabilir, ortaya somut deneyimleri koyabilirdim. Kadınların siyasetle ilişkisini parlamento örneği üzerinden inceleyebilirdim. Eşit haklar mücadelesinin bir parçası olarak parlamenter siyaset içindeki kadınları inceleyebilirdim. Elbette siyaset sadece parlamentolarda, örneğin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılmıyordu, Bu yüzden temel olarak parlamenter kadınlara baksam da tezin üçüncü bölümünde Türkiye'de cinsiyet rejimini konu alan kısmında kadın hareketini de, özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi'yle ilişkilenen haliyle, önemli bir unsur olarak anlatmaya çalıştım.

Parlamenter kadınlar, eşit yurttaş olma ve siyasete katılma yolunda verilen mücadelenin başarı örnekleriydi. Peki, buraya nasıl gelmişlerdi. Hiç kadın olduklarından dolayı cinsiyetçi uygulama ve davranışlara maruz kalmışlar mıydı? Ne tür taktikler geliştirmişlerdi? Siyasete giriş ve parlamentoya geliş öyküleri nasıldı? Bu konuları incelemeye, doktora derecemi aldığım İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi Kürsüsü'ne öğretim üyesi olarak geri döndükten sonra karar verdim. Tam o

yıllarda, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi kurulmuştu. Malzeme, materyal alımı, yol ücreti gibi kalemlerde az da olsa araştırmacıya destek veriliyordu. 2002'de, İstanbul'da yaşayıp Ankara merkezli bir çalışmanın güçlüğünü de göze alarak "Türkiye'de Kadın Parlamenterler Sözlü Tarih Arşivi Oluşturma Projesi" başlıklı iki yıllık bir proje teklifi verdim.

Bu çalışmanın çok da kolay olamayacağını daha sonra anlayacaktım. Randevu almak, randevu alınsa da görüşmeyi yapamamak, Fakültedeki işlerle Ankara'ya gidiş temposunu ayarlamak başlıca zorluklardı. Öyle zamanlar oluyordu ki, tek bir görüşme için altı yedi saatlik otobüs yolculuğu yapıyor, son dakikada bu randevu iptal edildiği için hiçbir şey yapmadan geri dönüyordum. Görüşme esnasında teybi açmama izin vermeyenler oldu. Kuşkuyla yaklaşanlar, bu çalışmayı yapmamın gerekçesine anlam vermeyenler de... Bir keresinde gerekçe soran birine, "Siz %5'siniz onlar %95, bunda hiç sorun görmüyor musunuz?" şeklinde sesimin sert çıktığı bir yanıt vermiş, "İşte bunun nedenlerini anlamak istiyorum," demiştim. Bazen yapılan iki saatlik bir görüşme, soruyu yanıtlamaktan çok vekil kadının babasının yaptıklarına hasredilebiliyordu. Çoğu kez kadınlar konuşmak istemedi, konuşanlar da kendilerine dair önemli bir deneyim aktarmadılar. Sorularımı genel ifadelerle geçiştirdiler. Bazı vekilleri görüşmeye ikna edemedim. Özellikle Meclise yeni giren kadın vekillerden randevu almak zor oldu. Verilen görüşme randevuları, sürekli ertelendiğinden gerçekleştirilemedi. Meclise alışan, belli bir nüfuzu ve geçmişi olan kadınlarla konuşabilmek çok daha kolay oldu. Ancak yeni giren kadınlar parti deneyimlerinde daha doğrudan, somut örnekler verdiler. Kadınları görüşmeye ikna ederken yaşadığım güçlüklerin kaynağında acaba neler rol oynuyordu? Parti içinde feminist zannedilmek, konuşurken parti politikalarına ve liderlere ters düşen ifadeleri kullanma riskine girmek, bütün bunlardan dolayı da parti içindeki konumunu koruyamamak ve gözden düşmek olabilir miydi?

Bu tutumları başta pek anlamadım. Onları konuşmaya ikna edememeyi kendi başarısızlığıma yordum. Ancak zaman geçtikçe sorunun benden kaynaklanmadığını, bunun konuşmak istemeyenlerin kullandığı bir taktik olduğunu anladım. Aslında işin içine girdikten sonra onların bu tutumuna, çoğu kez hak da verdim. Çünkü bağımsız değillerdi. Bırakın o anki partideki konumlarını, daha sonra kendi çocukları ya da torunları için de çok dikkatli konuşmalıydılar. Yapacakları, söyleyecekleri herhangi bir ifade ya da yorum, bu konumu ve gelecekte partideki durumlarını tehlikeye atabilirdi. Bu yüzden konuşmak istemeyenleri çok da zorlamadım. Ayrıca bu yüzden moralimi bozmamaya çalıştım. Hatta metnimde, kimliklerini saklı tutmayı yeğledim.

Parlamenter kadınlarla ilişkiye geçmek için bazı yöntemler denedim. Partilerdeki belli başlı isimlerle, sözü geçen kadınlarla bağlantı kurdum. Kimileriyle bilimsel toplantılarda ve kadın hareketinde tanışmıştım. Kimileri de beni eserlerimden tanıyordu. CHP'den Güldal Okuducu ve Prof. Dr. Gaye Erbatur, AK Parti'den Ayşe Böhürler, öncesinden tanıdığım isimlerdi. Bu isimler sayesinde diğer partilerde yaşadığım olumsuzluğu büyük ölçüde yaşamadım. O zamanlar parlamentodaki BDP'li vekillerle doğrudan tanışıklığım yoktu. Ama kimileri beni yazdığım kitaplardan tanıyorlardı. Akademik camiadan referansım olan Büşra Ersanlı'ın ismi de bu tanışıklığı artırdığı için bu grupla da amacıma ulaşabildim. DSP ve MHP başta olmak üzere, diğer partilerden kadın vekillerle ilişkiyi danışmanları ve sekreterleri üzerinden kurmak zorunda kaldım. Bu da ne yazık ki, katılımlarının ve dolayısıyla katkılarının sınırlı kalmasına yol açtı.

2002'de bu çalışmaya başladığımda amacım 1999 Genel Seçimleri'nde Meclis'e giren kadınlarla görüşme yapabilmekti. Ancak birkaç ay sonra, görüşmelerin henüz başındayken, Kasım 2002'de erken seçime gidildi. Bu nedenle çalışma kapsamına bu dönemle gelenleri dahil ettim. Yaptığım her görüşme, siyaset yapmak isteyen kadınlar için ziyadesiyle olumsuz sonuçları ortaya

çıkardı. Kadınlar siyasal partilerin umurunda değillerdi. Siyasette kadınlara yeterince değer verilmiyordu. Bu bakış sağdan sola tüm partileri kapsıyordu. Bu türden bir sonucu yazamazdım. Çünkü kadın araştırmaları disiplinin amacı, kadınları güçlendiren ya da iktidar ilişkilerini deşifre eden bir etki yaratmasıydı. Bu, benimsediğim bir ilkeydi. Araştırmamdan çıkan sonuçlar ise, kadınları siyasetten tümüyle soğutacaktı. Benim çalışmamla kurduğum ilişki de önemliydi; çalışmanın ortaya çıkardığı sonuçlar, bir nebze olsun umut taşımalıydı, politikaya olan inancımı pekiştirmeliydi. Oysa çıkan sonuç benim için hayal kırıklığıydı. Bu kitabı okuyacak, siyaset yapmak isteyen kadınların umudu kırılabilirdi. Milletvekili kadınlar da yapacağım yorumlardan incinebilirdi. Onların o konuma geliş süreçlerini yargılamak istemiyordum. Ama kadınları ezen bu cinsiyetçi sistemi de açık etmeliydim.

Çalışma motivasyonum tüm bu soru ve kaygılar içinde kaybolduğundan, bu çalışmayı bir süreliğine rafa kaldırdım. Oysa çok emek verdiğim ve çok vaktimi alan bir çalışmaydı. Önceki çalışmalarımdan farklı olarak bu kez sadece kütüphaneleri, dergi ve gazete sayfalarını değil, sahayı seçmiş, görüşmelere de odaklanmıştım. Ama ortaya çıkan bulgular hiç de iç açıcı değildi.

Başlangıçta kadın parlamenterlerin iyi çalışmadığını düşünüp onlara kızıyordum. Ancak Meclis'te, parti grubunda konuşmak, basın açıklaması yapmak ya da kanun teklifi vermek gibi işlerin parti denetiminde olduğu, tüm bunları grup başkanvekillerinin belirlediğini anlayınca bu kızgınlığım geçti. Sadece Meclis tutanaklarına geçen konuşmalar üzerinden bir tahlil yapmanın gerçeği yansıtmayacağını artık fark etmiştim. Çünkü Meclis kürsüsü herkesin sandığı gibi, her konuşma yapmak isteyene açık bir alan değildi. Hatta kanunlarda imzacı olmak bile partinin kontrolündeydi. Parti çıkaracağı kanunda kadın/erkek belli isimlerin imzasını görmek isteyebiliyordu. Özellikle grup başkan vekilliklerini yürütenlerin imzası önemseniyordu. Yani bu türden metin okumalarının çok farklı faktörlerin ışığı altında yapılması gerekiyordu.

Bu yüzden bize işin aslını çok daha iyi göstereceği için Meclis tutanakları ya da yasa teklifleri gibi dolaylı yollara oranla, doğrudan sorunun muhataplarıyla görüşme yapmayı önemsedim.

Bu tür iniş çıkışları, gelgitleri yaşarken, 2007 seçimleri oldu. Meclis'te daha önceki dönemlerden farklı bileşenler güç kazandı. AK Parti'nin kadın sayısı arttı. Şimdiki adı HDP olan BDP'nin kadın vekilleri parlamentoya girdi. Kadın milletvekili oranı nihayet %5'i aşmış, %10'a yaklaşmıştı. Sayısal artışın yanı sıra özellikle kadın hareketinden ve aktif Kürt siyasetinin içinden feminist kadınlar da Meclis'e gelerek yeni bir kadın tipini görünür kılmışlardı. Üstelik verdiğim onca emeğe yazık etmek istemiyordum. Bu arada kendi üniversitemdeki profesörlük ölçütleri arasına, doçentlik sonrasında özgün bir kitap bitirme zorunluluğu da konulmuştu. Tüm bunlar yüzünden, çeşitli nedenlerle ara verdiğim çalışmamı yıllar sonra bitirme, bıraktığım yerden devam ettirme kararı aldım. Böylece görüşmeleri çeşitlendirebilir, üç dönemin deneyimlerini aktarabilirdim.

12 Haziran 2011 seçimleri öncesi, Şubat ayında Ankara'ya gittim. Tam da bu sırada bir torba yasa çalışması başlamıştı. Ses kalitesinin önemini bir yana bırakarak Meclis'te siyasal parti kulislerinin koridorlarında, deyim yerindeyse kamp kurdum. Kulislerde yakaladığım her kadın milletvekiline, türlü cambazlıklarla teyp tuttum ve bilgi almaya çalıştım. Çalışmaya ilk başladığımda sözlü kaydın kalitesini önemsediğimden, görüşme ortamının sessiz olmasına dikkat ediyordum. Ancak koşullarım yüzünden bu yöntemi tercih etmeyecektim. Yoksa hiç görüşme yapamayacaktım.

Kulislerde milletvekili danışmanı olarak görülebildiğim için iyi kamufle olabildim. Düşünsel Diker Üçkuyu ve Tansu Yaşar gibi dönemin CHP milletvekillerinin danışman ve sekreterlerinin telefonlarıyla Genel Kurul toplantısı dönemlerinde bile Meclis'e girebildim. Bazen AK Parti Grup Başkan Vekili Ayşenur Bahçekapılı'nın odasında bıraktım teyplerimi. AK Partili kadınlarla yaptığım görüşmelerin birçoğunu onun vesilesiyle, odasında

gerçekleştirebildim. Dönemin Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Başkanı Güldal Akşit'in otoritesinden yararlandım. Akademisyen bir tarihçi olan Meral Akşener'in *Osmanlı Kadın Hareketi* adlı kitabımı önceden okumuş olması, sohbeti rahatlattı. Bu arada tanıdık isimler üzerinden daha samimi sohbetler yaptığım da oldu. Akademisyen kökenli siyasetçi, anayasa hukukçusu Prof. Dr. Oya Araslı, kadın hareketi ve kadın çalışmasına gösterdiği duyarlılık sayesinde ihtiyacım olan bilgiyi zorlamadan aktardı.

Araştırma sürecindeki geçen sürede çok şey oldu. Ben başlangıçta iki yıl için üniversitem tarafından yol masrafları ve materyal alımında desteklenmiştim. Sonraki yılların araştırma maliyetini kendim halletmek zorundaydım. Aldığım aletlerin bile teknolojisi değişmiş, kasetten dijital teknolojiye geçilmişti. Neyse ki satın aldığım yeni alette, ses doğrudan bilgisayara aktarıldığından en azından kasete ihtiyaç duymayacaktım.

Bu geliş gidişler sırasında tarihi anlara da tanıklık ettim. Örneğin 2004'teki Yeni Ceza Kanunu'nun Genel Kurul'da görüşülmesi sırasında, Meclis'te, kadın hareketinden kadınlarla birlikte, dinleyici koltuklarındaydım. 2011'deki torba yasa çıkarken ise Genel Kurul Salonu'nun açıldığı iktidar ve muhalefet kulislerindeydim.

Meclis kapıları, koridorları, A ve B blokları arasındaki güvenlik noktaları ve Meclis lokantaları arasında geçti günlerim. Bu süreçte en net hatırladığım, Meclis lokantalarındaki yemeklerin lezzeti olacak herhalde.

Verilen randevu gününe göre, ders saatlerimi de aksatmayacak biçimde gece saat birde İstanbul'dan otobüse biniyor, sabah 10:30'da Ankara'da Meclis'te oluyordum. Bazen aynı günün akşamı dönüyor, şanslıysam birkaç görüşme daha gerçekleştirebiliyordum. Genellikle akşama doğru otobüse binerek gece yarısı İstanbul'da oluyordum. Görüşmeler için üç dört gün kaldığım oluyordu. Çalışmamın son dönemlerinde tercih ettiğim uçak yolculuğu gidiş/geliş süresini kısaltsa da yorgunluğu azaltmıyordu.

Bu arada hem bu projeden hem de 1996 yılında tamamladığım *Cumhuriyet'in Öncü Kadınları Sözlü Tarih Projesi*'nden yararlanarak 23-26 Eylül 2008'de, bir ülke olarak hep merak ettiğim Meksika'da, 15. Sözlü Tarih Kongresi'ne katıldım. "Power as Asset and Liability for Women: Women Pioneers and Women Politicians in Turkey" (Kadınlar İçin Hak ve Yükümlülük Olarak İktidar: Türkiye'de Öncü ve Politikacı Kadınlar) başlıklı tebliğle, Türkiye'deki öncü ve siyasetçi kadınların güçlenme ve güçsüzlük deneyimlerini anlattım. Bu arada, bir kadın olarak benzer deneyimleri 1920'lerde Meksika'da yaşamış, efsanevi ressam Frida Kahlo'nun müzeye dönüştürülmüş evini ziyaret etme fırsatı bulabildim. Eşi Diego'nun önemli kamu binalarının duvarlarında Meksika Devrimi'ni anlattığı resimlerini de gördüm.

2010'da siyaset bilimi ve kadın çalışmalarındaki eserleriyle tanınan anabilim dalı başkanım Prof. Dr. Fatmagül Berktay'ın teşvikiyle ve dönemin İsveç Türk Burs Fonu'nu yürüten Annika Svahnstrom'un çabasıyla, dokuz aylığına, kadınların siyasette katılım oranının en yüksek olduğu ülkelerden biri olan İsveç'e, Stockholm Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümüne gidebildim. Demokratik ve eşit katılımın çeşitli örneklerini hem toplumda hem de üniversitede türlü biçimlerde deneyimleyebildim. Bölümde, kadın ve siyaset konusunda dünyaca tanınan Prof. Dr. Drude Dahrelup yönetiminde, kotayla ilgili bir uluslararası proje yürütülüyordu. Orada kaldığım süre boyunca, aynı ekipten, İsveç Parlamentosu'nda bir süreliğine uzman olarak görevlendirilen siyaset bilimi doktoru Lenita Friendewell'in odasını ve imkânlarını kullandım. Onun sayesinde İsveç Parlamentosu'na girebilme ve orada düzenlenen toplantıları izleme fırsatı bulabildim. Bölüme davet edilmemi sağlayan Drude Dahrelup, feminist siyaset bilimci olarak hem çalışma alanları hem de etik özellikler açısından kendime örnek aldığım isimlerden biri oldu. Bir diğer ismin 2017'de kaybettiğimiz siyaset bilimci ve aktivist Şirin Tekeli olduğunu hemen eklemeliyim. İsveç'in uzun karanlık kışı, Stockholm'de ta-

nıştığım Nilgün Oktay sayesinde renklendi. Aydınlık geceleri ise, özellikle ev sahibim Solweig Persson'un kuzeydeki yaz evinde yaşadım. Onlar sayesinde İsveç'in bu iki yüzünü, tarihi, kültürü ve doğasıyla sevdim.

Meclis'te tam seçim öncesinde kulisteki gözlemlerim, çalışmaya ilişkin geliş gidişlerimin nedenlerini daha somut görmemi sağladı. Kuliste yaşadığım bir olay, milletvekili kadınlarla empati kurmamı ve onlardan çok şey beklememen gerektiğini bana bir kez daha kanıtladı. Olayı, 2011'de, torba yasanın çıkarılmaya çalışıldığı Şubat ayındaki on günlük Ankara çalışmam sırasında yaşadım. Geceyarısına doğru, 23:30 sularında, Genel Merkez'de torba yasa görüşmeleri ve madde madde oylaması devam ederken, iktidar partisinin bulunduğu salonda, on on beş erkek milletvekili, deri koltukları duvara monte edilmiş televizyonun karşısına çektiler ve futbol maçı izlemeye başladılar. Ben o sırada, görüşme yapabilme umuduyla, iktidar kulisinde, tamamı genel kurulda olan kadın milletvekillerinden birkaçının Kulis'e çıkmasını bekliyordum. Erkek milletvekilleri kendilerini maçın heyecanına kaptırmış bir vaziyetteyken, dönemin başbakanı Tayyip Erdoğan arkasında partili bir grupla koridora girdi. Genel Kurul Salonu'na geçebilmesi için erkek vekillerin maç seyrettiği yerdeki kapıdan geçmesi gerekiyordu. Ben Başbakan'ın partili vekilleri eleştireceğini düşünürken o gitti, televizyona ve seyredenlere göz attı, içeri girdi. Acaba aynı şeyi kadınlar yapsaydı, yasaları oylamak, görüşmek için Meclis'te olmak yerine koridorlarda televizyon seyretselerdi, mesela bir dizi seyretselerdi, Başbakan'ın tutumu ne olurdu? Basının tavrı ne olurdu? Acaba ertesi gün gazetelerde "Kadınlar dizi izliyorlar, hiçbir şey yapmıyorlar, Meclis'i kabul gününe çevirdiler" denmez miydi?

Kadınların Meclis koridorlarındaki, özellikle iktidar ya da muhalefet kulislerindeki rahatsızlık ve ürkeklikleri duruşlarına, oturuşlarına da yansıyor. Adeta oraya ait olmamak gibi bir huzursuzluk mevcut. Çünkü kendilerini kişi ve grup olarak güçlü hissetmiyorlar, sayıları çok az. Ben bile, Meclis koridorlarında do-

laşırken izlendiğimi hissettiğim için rahatsızlık duydum. Takım elbiseli, bıyıklı çoğunluktan farklı olduğunuz ilk bakıştа anlaşılıyor. Her hareketinizin gözetlendiğini hissediyorsunuz. Pasif bir şiddet var orada. Kadınlar genellikle grup şeklinde oturuyorlar. Belki böylelikle daha rahat hissediyorlar kendilerini.

Orada istenmedikleri, oranın yabancısı oldukları, oranın sahibi olmadıkları da çeşitli vesilelerle hissettirilebiliyor kadınlara. Buna ben de tanık oldum: Kuliste bir kadın milletvekiliyle bir köşede, teyple görüştüğümüz gayet aşikârken, bizden sonra gelip yanımızdaki boş koltuklara oturan erkek milletvekilleri, görüşme yaptığımızı gördükleri halde, duvara monte edilmiş televizyonun sesini açtılar. Sesin görüşmeyi engellediğini söylediğimiz, hatta ikaz ettiğimiz halde hiç aldırmadılar, orayı terk etmemize sebep oldular. Biz başka bir yere gitmek üzere ayrıldığımızda onlar hiçbir şey olmamış gibi televizyon seyrediyorlardı.

Siyaset teorisi okumalarımdan siyasetin bir erkek kulübü olarak işlediğini, kadınların birçok sorunla baş etmek zorunda kaldıklarını zaten biliyordum. Ancak buna şahit olmam ve görüşmelerdeki anlatılarda bunun örneklerine ulaşmam, önemli bir meseleyi ele aldığım konusunda beni çok motive etti. Çalışmayı bitirecek, metne dönüştürecek ve mutlaka herkesin okuması için yayınlayacaktım. Siyasetle uğraşan kadınlar elbette herkes gibi kendileri için bir çıkar elde etme niyetiyle bu işe girmişlerdi. Ancak siyasetin grup çıkarları üzerine kurulu yapısını da biliyorduk. Kadınların da bir grup olarak temsil edilmesi ve kararların bu yönde alınması gerekiyordu. Kadın politikacılara çok önemli iş düşüyordu. Onların oradaki başarısı dışarıdaki kadınlara da yansıyacak, onların başarısı da demek olacaktı.

Bana bir akademisyen ve kadın hakları aktivisti olarak düşen görev ise, onlara her türlü desteği kendi açımdan verebilmekti. Bu destek çeşitli yayınlar ve eğitimlerle birlikte gerçekleştirilmeliydi. Bu nedenle, 2011 Genel Seçim haftası öncesinde, adaylık süreci sırasında farklı siyasal partilerden 22 kadına fakültemde bir hafta

sonu eğitimi düzenledim. (Bu eğitimleri sonraki yıllarda yineledim.) Tesadüfen o hafta, Kadın Adayları Destekleme ve Eğitme Derneği (KA.DER) kadınlar için bir toplantı düzenlediğinden Anadolu'dan kadınlar da İstanbul'a gelmişlerdi. KA.DER'in desteğiyle bu programın çoğu katılımcısı eğitime dahil olabildi. Hikayeler aynıydı: Siyaseti biçimlendiren karar verici erkekler, kadınlardan sadece "bazılarını" görmek istiyordu. Zaten birkaç gün sonra bunun gerçekliğini kanıtlayan gelişmeler olmuş, adaylar tepeden saptanmıştı. Haziran 2011'de seçim yapıldığında kadın milletvekillerinin sayısı önceki döneme göre artacaktı ama istenilen orana yine ulaşılamamıştı. Bu sayı %14.4'ten çok daha fazla olmalıydı.

Kadınların siyasal katılımını, bunun dinamiklerini, yaşadıkları sorunları ve bu sorunlarla baş etme yollarını, ilgili literatür ve sözlü tarih çalışması üzerinden ele aldığım araştırmamın bulgularını ilk olarak 2013 Aralık sonunda Versus Yayınları tarafından basılan *Erkek Kulübünde Siyaset: Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih* isimli kitabımda ortaya koydum. Sel Yayıncılık tarafından yeniden basılan, elinizdeki gözden geçirilmiş, genişletilmiş ikinci baskıda ise, aradan geçen yıllardaki değişimleri ve bazı önemli olayları da ilave etmeye çalıştım. Kitabın bölümlerini üçten beşe çıkardım. 2018 seçimlerinde Türkiye'de kadınların parlamentodaki sayısı %14.4'ten %17.3'e yükselmişti. Oysa dünya parlamentolarında bu orandaki artış daha yüksekti. Örneğin Ruanda için bu sayı %61'e, Fransa ve Meksika için ise %40'a ulaştı. Türkiye'deki azlık, kadınların siyasete ve kurumlarına katılma yolundaki sorunlarının, siyasetçi ya da parlamenter kadınlar açısından önceki yıllarda olduğu gibi günümüzde de hız kesmeden devam ettiğini gösterirken, bu kitaptaki bilgileri de güncel kılıyor.

Bu kitapta çok sayıda kişinin desteği ve katkısı var. İstanbul'da yaşayan biri olarak Ankara'da araştırma yapmanın dezavantajlarını Nazik Işık ve Feride Eroğlu sayesinde tersine çevirebildim. Meclis'e teyp ve video kayıt cihazı sokmak hayli zor olsa da bu konuda kadın hareketinden tanıdığım, o zamanlar Mecliste Araş-

tırma Dairesi'nde müşavir olarak çalışan dostum Feride Eroğlu imdadıma yetişti. Her seferinde Meclis kapılarına gelerek gerekli izinleri almaya çalıştı. Teybin pili bittiğinde acilen pil bularak görüşmeyi tamamlamamı sağladı. Ankara'ya geliş ve gidişlerimde ağırlayan ve uğurlayan olarak her iki arkadaşım da çalışmamda hayati rol oynadılar. Görüşmeleri günün akşamında onlarla yorumladım. Sıkıntılarımı onlarla paylaştım. Yardımları bununla da kalmadı, Ankara'da kaldığım sürelerde evlerini de açtılar bana.

Nazik Işık, baştan beri bu çalışmada en önemli danışmanım oldu. Onunla da yıllar öncesinin kadın toplantılarından tanışmış, dostluk bağı geliştirebilmiştik. Kadın hareketinden aktif siyasete, bitmeyen bir enerji ve inanca sahipti. Hâlâ da öyle... Aktif siyasetin içinde yaşadıklarını görmek, deneyimlerini dinlemek, siyasetin yapısını daha iyi anlamamı sağladı. Kadın hareketinde üniversite yıllarında katıldığı İlerici Kadınlar Derneği'nden başlayarak hayli faaldi. Kadın derneklerinin kuruluşunda ve çalışmalarında görev almıştı. Mülkiyeliydi. İki yüksek lisansa sahipti. İkinci yüksek lisansını Londra Üniversitesi'nde Şarkiyat ve Afrika Çalışmaları Fakültesi'nde Kalkınma Çalışmaları alanında yapmıştı. Türkiye'de kalkınmanın yönünü ve kaynağını belirleyen Devlet Planlama Teşkilatı'nda, çalışma ve sosyal güvenlik alanlarında planlama uzmanı olarak çalışmış, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nde genel müdür yardımcılığı yapmış başarılı bir bürokrattı. Kayınpederi Türkiye'deki dış politikada önemli bir isim olan Hasan Esat Işık'tı. Kendi ailesi İzmir'de CHP örgütlerinin oluşumunda yer almış eski bir aileydi. Dahası, 12 Eylül sonrasında tutuklanmış, işkence görmüş, yaklaşık iki yıl Mamak Cezaevi'nde kalmış, işinden 1402'yle atılmış, sekiz dokuz yıllık bir mahkeme sürecinden sonra işine geri dönebilmiş, beraat etmiş ve haksız tutuklamadan devletten tazminat almaya hak kazanmıştı. Tercih ettiği parti olan CHP'de üniversite yıllarında da çalışmıştı. Emeklilik kararını enerji ve zamanını aktif siyasete hasretmek için vermişti. 2011 Genel Seçimleri öncesinde, Kadın Kolları Genel Sek-

reterliği görevindeydi. 2012'de Parti Meclisi'ne girdi. Sonrasında yerel birimlerde çalışmış, Kent Konseylerinde başkanlık yapmış, yerel sorunlarla ilgili çok sayıda kadınları güçlendirme projesine imza atmıştı. Ancak bütün bu birikim, deneyim ve emek, bir ara yaptığı parti meclisi üyeliği bile, onun partisinde üst sıralardan aday gösterilmesini ve milletvekili olmasını sağlayamamıştı. Nazik Işık her seçim döneminde tüm gerekli kriterleri karşılamasına, hatta fazlasına sahip olmasına rağmen aday listelerinde ya sonlarda yer aldı ya hiç yer alamadı ama siyaset yapmaya devam etti, geri çekilmedi. Parti siyasetinde de feminist olduğunu dile getiren, eşit temsil ve kota savunuculuğunu hiç bırakmayan Nazik'in dikkatle izlediğim siyaset deneyimi benim için siyasal partilerin kadın aday seçme kriterlerini açık ediyor. Siyasal partiler hangi kadınları hangi kriterlere göre aday gösteriyor? Bu sorunun açtığı yoldan gittiğimde, partilerin aday tercihlerinde, adayın özelliklerinin ve seçmen faktörünün çok da belirleyici olmadığını fark ettim.

Türkiye'de kadın hareketinin ve akademideki kadın çalışmalarının öncü ismi Doç. Dr. Şirin Tekeli, doktora tezimde olduğu gibi bu kitapta da beni yalnız bırakmadı. Benzer konuyu *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat* ismiyle doçentlik tezinde işlemiş, 1982 yılında bunu kitaplaştırmıştı. Siyaset bilimi alanında Türkiye'de ilk kez kadını konu etmişti. Yani alanı açan bir öncüydü. Bunun ilk sıkıntılarını da yaşadı... Onun izinden bilgi ve deneyimiyle giderken ben daha şanslıydım. Üstelik sözlü tarih yöntemini kullanma imkânına da sahiptim. Sevgili Şirin Tekeli kitabıma her türlü katkıyı yaptığı gibi, akademik ortamın yıpratıcı rekabetinden bunaldığım zamanlarda da, yerleştiği Bodrum'dan telefon sohbetleriyle imdadıma yetişti. 2017'deki kaybının içimde yarattığı boşluğu doldurmak çok zor.

Friedrich Ebert Vakfı'nda çalışan, kadın hareketinden de tanıdığım Yasemin Ahi olmasaydı, parlamenter kadınlarla ve kadın hareketinden bazı önemli isimlerle yapılan seksen görüşmenin hayli yüklü bir maliyet tutan deşifrelerini yaptırmam pek müm-

kün olamazdı. Vakfın desteği sayesinde Duygu Seçil Demir görüşmeleri titizlikle deşifre etti.

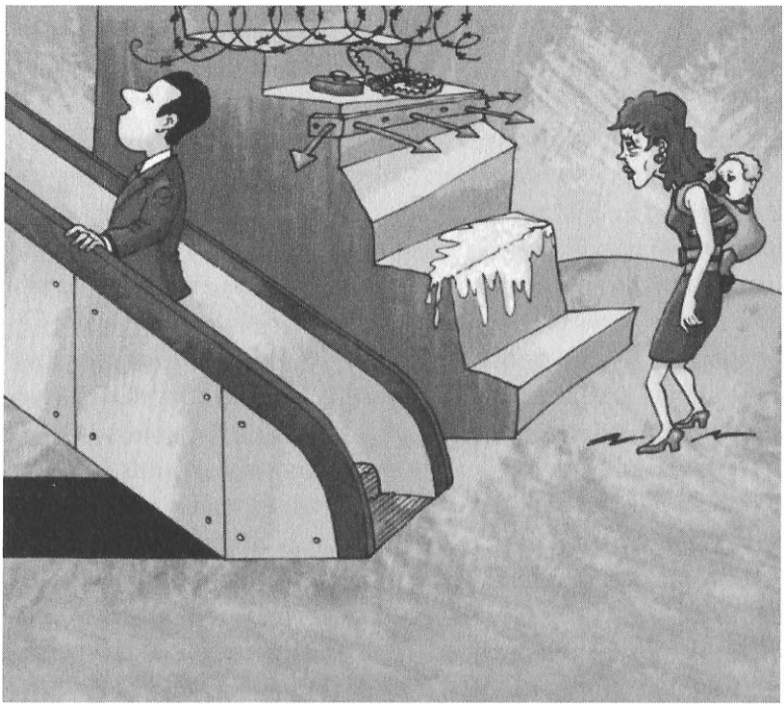
Annemin ve babamın desteklerini bu araştırma sürecinde de hep arkamda hissettim. Sevilay Çakır Kendiroğlu, Selim Çakır, Nur Çakır, kardeşliği duygudan öteye taşıyan, öngörüleri ve sınırsız destekleriyle yolumu açtılar.

Yılların bugüne getirdiği dostlarımın varlığı ile güçlendim, moral kazandım. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki ve Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı'ndaki lisans, yüksek lisans ve doktora derslerime katılan öğrencilerimin hepsi, coşkuları ve umutlarıyla ve her sene verdikleri bitimsiz enerjiyle, hoca, danışman ve araştırmacı olmanın tüm keyfini bende yeşerttiler. Üniversitede verdiğim dersler arasında olan toplumsal cinsiyet ve politika; feminist teori; feminizm ve siyaset kuramı; feminist yöntem; kadın tarihi; beden tarih siyaset isimli dersler beni her zaman daha çok motive etti. Kadın hareketindeki dayanışma ve eylemlilik, aktivist yönümü besledi. Gerek kadın örgütlerinin gerekse yerel/merkezi kurumların düzenlediği toplantılarda konuşmacı olmak, feminist teorinin bilgisini ve kadın hareketinin eylemlerini, deneyimlerini paylaşmak da beni zenginleştirdi. Biliyorum ki, Türkiye'de demokrasi yolunda en güçlü sorgulamanın kadın hareketinden gelmesi hiç boşuna değil.

Dr. Kaan Durukan'ın akademik titizliğiyle yaptığı editörlük, kitabıma değer kattı. Sel Yayıncılık'tan Mısra Gökyıldız, kitabımı yayına özenle hazırladı.

Bu kitap, yukarıda bahsettiğim katkı ve destekle ortaya çıktı. Özellikle de benimle görüşmeyi kabul eden, deneyimlerini paylaşan parlamenter kadınların katkısı hayati önem arz ediyor. Her birine teşekkürüm sonsuz...

Serpil Çakır
İstanbul, Eylül 2019

Kaynak: https://www.maltatoday.com.mt/comment/editorial/75326/quotas_are_a_means_not_an_end#.XQdRX_ZuJMt

Resim 1: Siyasete katılım, kadınlar için erkeklerden daha zordur. Çizimde özel alanın meselelerinin halledilmesi işini kadınların sorumluluğunda gören bakış resmedilmektedir

GİRİŞ

Kadınlar yurttaşlık haklarından nasıl dışlandılar? Bu dışlanmayla nasıl mücadele ettiler? Oy haklarını nasıl elde ettiler? Parlamentolara ne zaman girdiler? Bugünkü oranlar nedir? Dünya ortalamasında kadınların bu kurumdaki temsili nasıl? Bu oranı artıran nedenler neler? Türkiye'de bu oran neden az? Bunda hangi faktörler etken? Devlet ve hükümet politikaları, siyasal partiler, kadın hareketi nasıl rol oynuyor? Türkiye'de vekil kadınların meclise geliş süreci nasıl? Siyasette hangi sorunlarla karşılaştılar, karşılaşıyorlar ve bunlarla nasıl baş ediyorlar?

Bu kitapta yer alan bölüm ve alt başlıklarda yukarıdaki soruların hepsine yanıt aranıyor. Bu soruların yanıtları bize, bu konudaki inadı her şeye karşın sürdürmeye kararlı olan kadın parlamenterler tarafından verilebilir. Her ne kadar 2019 yılına kadarki süreçteki uygulamalar, çeşitli göstergeler ve tarihsel süreçteki olaylar kitabın kapsamındaysa da çalışmamın temelinde sözlü tarih yöntemiyle milletvekili kadınlarla yaptığım görüşmeler yer alıyor. Kadın parlamenterlerin siyasete girdiklerinde ve sonrasındaki Meclis sürecinde yaşadıklarını 1999, 2002, 2007 seçimlerinde parlamentoya giren kadın milletvekilleri ve kadın hareketinden belli isimlerle yapılan sözlü tarih görüşmelerinden aktaracağım. Kadınların siyasetle ilişkisini, bu alanda maruz kaldıkları cinsiyet ayrımcılığını onların deneyimleri üzerinden vereceğim. Önce ilgili literatürü özetleyeceğim. Türkiye'de kadın ve siyaset üzerine yapılmış çalışmalara bakacağım. Kadın ve siyaset meselesinin çeşitli dinamiklerini; yasal, kurumsal ve tarihsel unsurlarıyla Türkiye'deki cinsiyet rejimi temelinde inceleyeceğim. Kadınların parlamentodaki tarihlerine bakacak, kadın parlamenterlerin par-

lamentodaki deneyimlerini, tarihsel malzeme ve gazete haberleriyle sentezleyeceğim. Böylece kadın parlamenterlerin yaşamını, kendi anlatımları ve deneyimleri üzerinden somutlaştırarak göz önüne sermeye çalışacağım. Türkiye'de bu alandaki nicel azlığın nedenlerini incelemekle kalmayacak, bu sayının nasıl artacağına ilişkin üretilen politikaları da vereceğim.

Kitabımda eşit haklar mücadelesinin bir parçası olarak parlamenter siyaset içindeki kadınları inceleyeceğim. Siyaset elbette sadece parlamentoda yapılanla sınırlı değildir. Parlamento toplum için bağlayıcı kararların alındığı yerdir. Ancak karara etki eden çeşitli dinamikler vardır. Birçok yasal kazanımın arkasında toplumsal hareketler bulunur. Kadın hareketinin yürüttüğü kampanyaların, eylem ve mücadelenin etkisi büyüktür.

Siyasete girmiş, özellikle de bu alandaki çabalarının meyvesini alarak meclise gelen kadınlar, bize bir öykü anlatır. Bu öykü üç açıdan işimize yarayabilir. Öncelikle bu öykü, siyasetle uğraşan kadınlar için bir yol haritası çizebilir. Bu yol haritası "siz de milletvekili seçilebilirsiniz" demesinin yanı sıra, hedefe doğru ilerlerken bu kadınların baş etmek zorunda olduğu zorlukları da gösterebilir. Kadınların siyasal partilerde yaşadıkları ikinci boyutu oluşturur. Nasıl bir süreçten geçerek buraya geldiler? Ne kadarı siyasi parti deneyiminden geçti? Meclis'e ilk gelişlerinde parti deneyimleri var mıydı? Partiyle ilişkileri, milletvekili olmadan önce nasıldı? Daha sonra bu ilişki değişti mi? Tekrar ne zaman meclise geldiler? Meclise gelişlerinde süreklilik sağlandı mı? Siyasete ara verdiklerinde ilişki devam ettirildi mi? Parlamentoya girdikten sonra yaptıkları çalışmalar ise, üçüncü boyutu oluşturur. Vekil olarak yaptıkları çalışmalar, grup kararlarına uyup uymadıkları, komisyonlardaki üyelikleri, başkanlıkları, çalışmaları, gündem içi ve gündem dışı konuşma yapıp yapmadıkları gibi çeşitli konulara bu bahiste yer verilebilir.

Milletvekili kadınlar ve/veya bütünüyle Meclis, kadınların bireysel ve örgütsel harekette ifadesini bulan eylem ve söylemlerine

yanıt veriyorlar mı? Verdiler mi? Bu amaçla, parlamento dışında, kadın politikası yürütmeye çalışan kadın hareketine de bakacak, kadın örgütlenmelerinden belli başlı isimlerle yapılan görüşmelerle, parlamento dışındaki siyaseti ve bu siyasetin kadın vekillerle ilişkisini ortaya koymaya çalışacağım. Kadın hareketinin eylem ve söyleminin üzerinde ciddi oranda etkisi vardır. Kadın hareketi ile kadın parlamenterler arasındaki ilişkinin incelenmesi bu açıdan hayli önemlidir. Kadın hareketinin milletvekili kadınlardan ne beklediği sorusu da böylece yanıtlanabilir. Aslında iki tarafın da hem milletvekili hem de kadın hareketinden kadınların birbirlerinden neler bekledikleri, bu beklentilerin karşılanıp karşılanmadığı da ortaya konulabilir.

Kitabın bölümleri, yöntemi

Kadınların siyasetteki eksik temsillerinin nedenlerini, diğer yazılı kaynaklar yanında siyasette belli bir yere gelmiş olan kadınlarla, kadın parlamenterlerle yaptığım sözlü tarih görüşmeleri üzerinden ortaya koymaya çalışıyorum. Bunu feminist siyaset bilimcilerin ilk bölümde anlatacağım teorik açılımlarını kullanarak yapmayı amaçlıyorum. Kadınların siyasal karar mekanizmalarına kendi nüfusları oranında neden katılamadıklarına yanıt arayacak, konuyu Türkiye'den, parlamenter kadınlarla yaptığım mülakatlar üzerinden ortaya koymaya çalışacağım.

Yukarıdaki saptamaların izinden giderek kitabın yöntemine ilişkin şu soruyu yanıtlamaya çalışayım: Kadınların siyasete katılımı nasıl araştırılabilir?

Öncelikle, çalışmamda feminist araştırmanın ilkeleri üzerinden gittiğimi belirtmeliyim. Kadınların siyasete katılımını, feminist siyaset bilimcilerin açtığı yoldan ilerleyerek yurttaşlık temelinde getirilen eleştiriler çerçevesinde ele aldıktan, konuyu teorik ve

tarihsel bağlamıyla ortaya koyduktan, Türkiye'deki siyasetle de ilişkilendirdikten sonra, parlamenter kadınların kendi deneyimlerine odaklandım. Sözlü tarih yöntemini kullanarak görüşmeler yaptım. Sözlü tarih, kadınların deneyimlerini kendi ifadeleriyle aktarma olanağını sunduğu için önemli bir araç olarak karşımıza çıkar.[1] Bu çalışma, bu nedenle sözlü tarih yöntemi ile elde edilen görüşmelere dayanıyor. Sözlü tarihle elde edilen veriler her zaman doğrudan kaynaktan alındığından, böyle bir imkânı araştırıcıya sunduğundan, araya herhangi başka bir yabancılaştırıcı unsur katılmasını önleyebilir. Elbette görüşmelerde soruların araştırma tasarımına uygun sorular olması, görüşmelerin samimiyeti, açıklığı da yöntemin değerini etkileyen unsurlardır.

Bu konuyu, dünyadaki ve özellikle Türkiye'deki yasaları, kurumları, mekanizmaları da hesaba katarak inceleyeceğim. Türkiye'de kadınların sosyal ve siyasal durumlarına ilişkin bilgiler de kitapta yer alacağı gibi, Türkiye'deki siyasete ilişkin temel bilgileri de ihmal etmeyeceğim.

Bu kitabın teorik sorunsalının anlatıldığı birinci bölümde, feminist siyaset bilimcilerinin bana yol gösteren eserlerini özetleyeceğim.

Araştırmam, 21, 22, 23 dönemlerinde (1999, 2002, 2007) parlamentoya girmiş, benimle görüşmeyi kabul eden siyasal partilerin kadın milletvekilleriyle yapılan sözlü tarih çalışmasının bulgularına dayanıyor. 72 milletvekili kadınla görüşme gerçekleştirdim. İki ayrı dönemde parlamentoya seçilenlerle farklı yıllarda tekrar konuştum. Ayrıca kadın hareketinden sekiz aktivistle de görüştüm. Siyasal partilerin programları, tüzükleri ve devlet politikalarını araştırma kapsamına aldım. Seçim dönemlerine ilişkin gazeteleri taradım. Ayrıca feminist siyaset bilimcilerin ortaya çıkardığı, geliştirdiği teorik çalışmalarından da yararlandım.

İlaveten bu çalışmada başka kaynaklara da başvurdum. Milletvekili kadınların Meclis'teki faaliyetlerini ortaya koymak için

1 Gluck-Patai (1991); İlyasoğlu, 1996, 1998; Çakır, 2007a.

Meclis tutanaklarına baktım. Bu tutanaklar Meclis atmosferini anlamak açısından önemliydi.

Siyasal partilerin tüzüklerinin, programlarının ve web sitelerinin yanı sıra parti liderleri ve parti ileri gelenleriyle görüşme yapmasam da, onların basında yer alan ifadelerini incelemeyi ihmal etmedim. Ayrıca, dünya ülkeleri çerçevesinde seçim sonuçlarını da değerlendirdim. Tüm bunlar bize Türkiye'deki politikanın niteliksel bir değerlendirmesini, konunun altında yatan sorunların ifşa edilmesini ve genelleştirilebilmesi imkânını verebilir.

Kadın milletvekillerinin meclis içinde ve dışında kadın örgütleriyle ve kadınların talepleriyle ilişkisine, kadın faaliyetlerine katkı ve katılımlarına da bakmaya çalıştım. Kadınların siyasetteki durumuna ilişkin kadın hareketinin çabalarını göz ardı etmedim. Bu konuya, kadın hareketinin eylemleri, kampanyaları, medeni ve ceza kanunu platformları ve e-gruplar üzerinden bakmaya çalıştım.

Arşiv belgeleri, dergi/gazete koleksiyonlarını da gözden kaçırmamaya çalıştım. Bu üç dönemi kapsayan seçim kampanyalarındaki afişler, broşürler, demeçler, gazete ilanlarını çalışma kapsamına dahil ettim. Fakat bu çalışmada sözlü tarih görüşmelerini öne çıkarmak istediğimden bu malzemeleri başka bir çalışmaya ayırdım.

Kitapta, siyaset bir erkek kulübü olarak tanımlandı. Yapılan sözlü tarih görüşmelerinden yararlanılarak bu kulübün yapısı ortaya konulmaya çalışıldı. Burada yer almanın kadınlar açısından ne tür sorunlar yarattığı açık edildi. Görüşmeler belli bir kurgu içinde verilmeye çalışıldı. Hem kulübün yapısı ve kadınlara yaşattığı sorunlar yaşanan gerçek deneyimler üzerinden somutlaştırıldı, hem de çözüme ilişkin saptamalar yine görüşmeler üzerinden verildi. Ayrıca, siyasal partilerin ürettiği ve üretmediği politikalara bakıldı.

Özellikle kadınların siyasetle ilişkisi ve tarihçesine ilişkin süreci anlatırken kadının siyasete katılımının basında nasıl algılandığını görmek önemlidir. Özellikle karikatürler, konuya ilişkin tepkileri/

onayları gösteren önemli örneklerdir. 1994'te –o yıllarda çalıştığım kurum olan– İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi için yaptığım "Osmanlı'dan Günümüze Basında Karikatürlerle Siyaset ve Kadın: 1908-1994" isimli bir karikatür sergisinin araştırmasında bunu çok açık görmüştüm.

Kitabın sonunda, kadın vekillerin kısa biyografilerini vermeyi önemsesem de, bu biyografilerin TBMM web sayfasında yer alması üzerine bundan vazgeçtim. Sadece özgeçmişler değil, önergeler ve Meclis konuşmaları, tutanaklar internet ortamında herkese açıktır. Teknolojinin aleniyeti güçlendiren bir imkân olarak kullanıldığını görmek memnuniyet veriyor.

Kitapta, kadınların siyasetteki durumlarını sorunsallaştıran çeşitli feminist siyaset bilimcilerin çalışmalarında ortaya çıkan saptamadan hareket ediliyor: Siyasetin bir erkek kulübü içinde cereyan eden bir faaliyet olduğu saptamasının geçerliliği destekleniyor. Bu temel saptama, kitabın beşinci bölümünde, milletvekilleriyle yapılan görüşmeler üzerinden ortaya konuluyor.

Kadınların parlamentodaki sayısının ve etkinliklerinin az olduğu, kadınların siyaset işini benimseyemedikleri, bu yüzden başarılı olamadıkları ya da erkekleştikleri türünden yargılar öne sürülüyor olabilir. Bu yargıların bazıları doğru bile olabilir. Ancak bu nedenler tam da sonuçları belirleyen çok önemli faktörlerdir. Parlamentodaki siyasal partilerin iç işleyişi ve parlamentonun çalışma kuralları farklı olabilir. İsteyenin kürsüye çıkıp konuşabildiği bir süreç işlemez. Bazı parti içi dinamikler gözetilir. Kadınların Meclis'teki faaliyetlerine veya kamuoyuna yansıyan işlerine bakıldığında, benim de bir zamanlar çalışmama ara vermeme, uzaklaşmama neden olan bir sonuca varabiliriz. Suçu kadınlara atmadan, gerçekte olanı ortaya koymak için siyasetin nasıl işlediğini, nasıl çalıştığını, mekanizmaları ve kurumları açısından incelemek ve kadına bu mekanizma ve kurumlarda nasıl bakıldığıyla, kadınların bu mekanizma ve kurumlardaki deneyimleriyle ilgilenmek gerekiyor. Bu konu, ilgili teorisyenlerce feminist devlet teorileri

başlığında gruplanabilir; devletin, bürokrasinin, siyasal partilerin hem örgüt hem de işleyiş açısından tarihsel geçmiş de ihmal edilmeden kadınlar açısından mercek altına alınabilir. Kitapta bu feminist devlet teorileri detaylandırılmıyor. Ancak görüşmeler bu teorik bakışla ele alınarak kitabın tüm bölümlerine yansıyor.

Kitabın çalışma yönteminin yer aldığı girişten sonra, ilk bölümde, kadın yurttaşlığına feminist siyaset bilimcilerin çalışmaları üzerinden bakılıyor; Türkiye'deki kadın ve siyaset çalışmaları özetleniyor.

İkinci bölümde kadınların oy hakkı hareketinin tarihçesine bakılıyor, çeşitli coğrafya ve ülkelerde kadınların yürüttükleri oy hakkı mücadelesi anlatılıyor. Kadınların Meclis'e giden yoldaki mücadeleleri, Batı ve Batı dışı örnekler üzerinden İngiltere, ABD, Fransa, Almanya, Rusya, Çin, Meksika, Türkiye gibi örnekler üzerinden örnekleniyor.

Kitabın üçüncü bölümünde, ataerkil sistemin devlet politikalarıyla nasıl şekillendiği, bunun eril devlet yapısına nasıl dönüştüğü meselesi irdeleniyor. Politik bir tasarım olarak Türkiye'deki cinsiyet rejimine bakılıyor. Türkiye'deki kadınların Meclis (TBMM) deneyimine geçmeden önceki meselelere odaklanıyor. Kadınlar açısından siyasetin nasıl işlediği araştırılarak, aşağıdaki soruların yanıtı aranıyor: Türkiye'deki cinsiyet rejimi içinde, 1935'ten itibaren kadınlar siyasete nasıl dahil edildiler? Dönemlere ve siyasal partilere göre kadınlara siyasette nasıl yer verildi, araçsallaştırıldılar mı? Kadın hareketi, bu siyasetin oluşumunda etki yarattı mı? Yukarıdaki sorulara yanıt vermeye çalışırken, erkek egemen yapının eril toplum ve devletteki süreçleri, görüşme yaptığım vekil kadınların sözleriyle beşinci bölüm boyunca örnekleniyor.

Dördüncü bölümde, dünyada ve Türkiye'de, parlamentoda kadınlara bakılıyor; parlamentoda temsili, katılım oranları, kadın katılımın dinamikleri ve katılımı artırma konusunda geliştirilen stratejiler inceleniyor. 1935-2018 arası dönem baz alınarak Türkiye parlamentosundaki kadın temsilinin tarihçesi ve oranları, dönem-

ler üzerinden değerlendiriliyor. Tüm bunlar Türkiye'deki parti ve seçim sistemleri hakkındaki bilgiler de ihmal edilmeden veriliyor.

Beşinci bölümde, sözlü tarih görüşmelerinden hareketle, parlamenter kadınların siyasetteki deneyimleri mercek altına alınıyor, bir kadın olarak kadınların burada yaşadığı sorunlar, bunlara buldukları çözüm yollarıyla birlikte aktarılıyor. Bu kulübün erkek kulübü olarak varlığı ve devamlılığındaki nedenlere bakılıyor, buraya girişin kadınlar açısından yarattığı zorluk ortaya konuluyor. Sözlü tarih görüşmeleri üzerinden kadınların parlamento deneyimlerine bakılırken, konu Türkiye'de parlamenter kadınların parlamentoya girmeden önceki süreçte yaşadıkları meseleler ve yapılar, siyasete katılım aşamalarını oluşturan toplumsal, siyasi, kültürel hususlar; aile, eğitim ve meslek hayatı gibi konular üzerinden ortaya konuluyor. Siyasal unsurlar, aday olma süreçleri ve partiyle ilişkiler olarak ortaya konuluyor; siyasal partilerin kurumsal, örgütsel, ideolojik yapısından kaynaklı sorunları irdeliyor; partilerde kadınların katılımını sağlamak için bir "kadın politikası" olup olmadığına bakılıyor. Siyasetin ilişki ağlarına da yer veriliyor. Parlamentoda kadın olmak bahsi ise mekân, beden ve söz üzerinden anlatılıyor. Milletvekili kadınların anne ve eş olarak cinsiyet rolleri arasında yaşadığı ikircikli durumun yarattığı sorunlara yer veriliyor. Meclis'teki kadın siyasetçilerin durumu, deneyimleri, partileriyle ve seçmenle ilişkileri de dahil edilerek göz önüne seriliyor.

BİRİNCİ BÖLÜM

KADINLAR, SİYASET VE YURTTAŞLIK

A- SİYASET KURAMINDA KADIN VE YURTTAŞLIK

Çalışmamda temel olarak, kadınların eşit yurttaşlık idealinin niçin tam anlamıyla gerçekleşemediği ve buna bağlı bir sonuç olarak siyasal kurumlardaki eksik temsillerinin hangi nedenlerden kaynaklandığı üzerinde duruyorum. Kadın yurttaşlığı, çalışmamın üzerinde oturduğu en temel kavram. Bunu feminist siyaset bilimcilerin açtığı yolu izleyerek yapacağım. Kadınların siyasal/toplumsal üyelikten dışlanmasına dayanak oluşturan yurttaşlığı, kadınlar açısından nasıl yeniden formüle ettiklerine bakacağım. Cinsiyet ayrımının pratikte aldığı somut durumu ise, kitabın diğer bölümlerinde örneklerle ortaya koymaya çalışacağım.

Klasik ve çağdaş siyaset kuramının kadını görmeyen aldatıcı soyutlamalarına ilk eleştiriler Okin'le başladı; Pateman, Elshtain, Young, Phillips, Sapiro, Squires, Lister gibi feminist siyaset bilimcilerle devam etti. Siyasetin kurumsal, yapısal, ideolojik alanlarında yer alan çeşitli sorunlar sıralandı. Kadın yurttaşlığının tam olarak gerçekleşmesi için bazı politikalar önerildi, bu politikalar kadın hareketinin eylemleriyle güncel politikaya taşındı.

Özel/kamusal alan, eşitlik, farklılık gibi kavramlara, yurttaşlık kavramıyla bağlantı kurarak bakacağım. Özellikle Ruth Lister, Anne Phillips, Carol Pateman gibi teorisyenlerin eserlerinden yararlanacağım. Yurttaşlık üzerine yazılan akademik ve politik eserlerde, kadın yurttaşlığının nasıl ve niçin sınırlandığını; siyasal, sosyal ve kültürel bağlamlara göre tarihsel miraslardan etkilenerek "yaşanmış yurttaşlığa" nasıl dönüştüğünü irdeleyeceğim. Önce siyaset bilimi disiplininde kadınların ele alınışına ilişkin genel süreci özetlemek istiyorum, temel kavramları daha sonra vereceğim.

İlk incelemeler

Daha önce kadınların hak eylemleri siyasetin, özellikle kamu politikasının içinde pek yer almıyor, önemsenmiyordu. Oysa kadınların kampanyaları, eylemleri kamu politikasını etkileyen etkili ve önemli bir politik eylem biçimiydi. İlk çalışmalar, kadın hareketi tarihinin gelişmesiyle bu hareketin toplumsal hareketlerin neresinde bulunduğuydu.

Siyaset teorisindeki ilk ürünlerde, kadın tarihi çalışmalarından yararlanıldı, kadınların yurttaşlığa dahil olma mücadeleleri açığa çıkarıldı. Yirminci yüzyılın başında tüm kıtaları sarsan kadınların oy hakkı hareketi günümüze tanıtıldı. Kadınların siyasi katılıma yönelik çabalarının hayli eski olduğu ortaya çıkarıldı. Kadınlar "oy hakkı" hareketi ile kendilerine eşit hak ve statü sağlamak için kitlesel anlamda eylemlerde bulunurken kendilerinden esirgenen "insan" hakları bildirisindeki "herkes eşittir" ilkesini uygulamaya sokmak için çeşitli yöntemler geliştirip, örgütlenme yoluna gitmişlerdi. 19. yüzyılda, Amerika ve İngiltere, sufraj (oy hakkı) hareketinin kıyasıya yaşandığı ülkelerdi. Bu arada üniversite kapılarının kadınlara kapalı olduğu bir devirde kendi kendini yetiştirmiş Mary Wollstonecraft gibi öncü kadınlar, ilk teorik soruları sorma cesaretini buldular.

Kadınların hak mücadelesi tarihiyle ilgili çalışmalar tarih ve sosyoloji disiplinini de geliştirdi, tarih yazımında önemli yere sahip olan feminist tarih yazımını ortaya çıkardı (Spongberg, 2002; Çakır, 2011, 2019). Toplumsal hareketler üzerine yapılan çalışmalarla kadın hareketinin ve kampanyalarının kamusal alanda yarattığı değişime bakıldı. Bu kampanyaların kamusal alandaki etkisi araştırıldı. Kampanyaların kadınların ihtiyaçlarını sağlamada, taleplerini iletmede önemi vurgulandı. Kadın hareketinin eylem biçimleri, mücadele yöntemleri incelendi. Baskı gruplarının rolü ve siyasal partilerin doğası üzerinde duruldu. Kadınların kamu politikası deneyimine değinildi. Kurumlara ve bu kurumların metinlerine bakıldı. Yasal çalışmalarda yer alındı, karar alma süreç-

leri incelendi. Bilgi toplamadaki yöntemler çeşitlendi. Kadınların siyasal davranışını inceleyen anket yönteminin kullanıldığı saha çalışmaları yapıldı. Geçmişteki bilgiyi açığa çıkarmak için kadın dergileri ve dernek programları yanında, anı defterleri, toplantı bildirileri, özgün belgeler incelendi. Arşivlere bakıldı. İlk eylemcilerin görüşlerine başvuruldu. Derinlemesine görüşmeler ya da sözlü tarih gibi kalitatif/nitel yöntemlere, kadınların deneyimlerini ortaya çıkarmada kantitatif/nicel yöntemlerden daha çok önem verildi.

60'larda gelişen siyasal davranış yaklaşımı, bir süre kadınların siyasal davranışlarına yoğunlaşan çalışmalara kaynaklık etse de sonrasında gelen toplumsal hareketler ve sosyal tarih yaklaşımları, kadınların yaşamına yeni bir kavrayış getirdi. Tüm bu çalışmalardan esinlenildi. 80'lerin sonundan itibaren kadın çalışmaları disiplininin açtığı yoldan yürüyen feminist siyaset bilimciler, kadınların siyasetle ilişkisi açısından teorik/ampirik çok sayıda eser verdiler. Ataerkil iktidarı teorik olarak eleştiren farklı feminist yaklaşımlar geliştirdiler.[1] Siyaset teorisine, bu teorideki yaklaşımlara ve geliştirilen tanımlara, bu bakışın siyasal pratikte yarattığı etkilere bakıldı. Geleneksel siyasal teoride ve felsefede kadınların nasıl yer aldığı incelenerek siyasal düşüncede kadın ikincilliğinin ve yokluğunun etkileri ortaya çıkarıldı.

Siyasetin temel kavramları sorgulanıyor

Yurttaşlık, demokrasi, eşitlik gibi kavramlar yeniden sorgulandı. Liberal, sosyalist, radikal ve muhafazakâr ideolojide kadınların konumuna bakıldı. Kadınların erkek normlarından sapma olarak tanımlandığı açık edildi. Üretilen kategoriler mercek altına alındı. Özne/nesne, kültür/doğa, ruh/madde, akıl/duygu, zihin/beden, kamu/özel gibi biri diğerinin karşıtı ve negatifi olan kategoriler, erkek deneyimlerini esas alan, erkek/kadın karşıtlığını

1 Feminist teorideki bu yaklaşımları anlatan Türkçe kaynaklar için bkz. Donovan, 1997; Çakır, 2007b.

niteleyen/güçlendiren, erkeği etkin kılan hiyerarşikleşmiş ikili zıtlıklar içeriyordu. Kadınların bütünlüğü, değerleri ve katkılarının tanınmamasını da tarih boyunca doğrudan etkiliyordu. Kadın bir "sapma", erkeğin "ötekisi" olarak tanımlanmıştı. Birbirine zıt olarak konumlanan bu kavramların nihai anlamları, onların toplumdaki iktidar durumlarıyla ilişkiliydi. Bu durum bilimsel pozitivizmde, evrensellik, nesnellik, rasyonellik terimlerinde olduğu gibi, modern Batı felsefesi ve bilim anlayışında da karşımıza çıkıyordu. Bu yüzden erkekler kadar kadınları da dikkate alan başka kategorilere ve tanımlara ihtiyaç vardı, kavramlar mercek altına alınmalıydı.

Önce birey kategorisinin evrensel ve cinsiyet üstü olduğu iddiasına karşı çıkıldı. Ayrıcalıklı erkek kategorisinin, siyaset teorisine içkin oluşu sorgulandı (Okin, 1979; Squires, 1999), liberal demokrasinin birey, yurttaş, haklar, rıza, çıkar gibi kavramları tekrar gözden geçirildi. Bu kavramlar kadınları sadece "diğeri" olarak tanımlamakla kalmıyor, erkeğin ve erkekliğin üstünlüğünü oluşturan bir dili ve kültürü de yaratıyordu. Bu düalizmler modern demokrasi prensiplerinin gelişmesinin de temeliydi.

Birey, sivil toplum, özel alan/kamusal alan, siyasetin doğası gibi konulara bakıldı. Bireyin erkek deneyimleri üzerine oturduğu ve bu deneyimleri yansıttığı için ataerkil bir kategori olduğu saptaması yapıldı.

Evrensel bireye ilişkin siyasal kurmaca sorgulandı.[2] Birey kategorisinde sadece yaşayan erkekler değil, erkek kategorisinin kendisi de ayrıcalıklı kılınmıştı. Bu bakış, siyaset kuramı ve pratiğini de biçimlendirmişti. Susan Moller Okin *Women in Western Political Thought* (Batı Politik Düşüncesinde Kadınlar, 1979) adlı kitabında bu konuya dikkat çekti. Kadınların siyasal düşüncede nasıl yok sayıldığını, nasıl sapma olarak tanımlandığını Rousseau, Marx gibi belli başlı erkek felsefecilerin eserlerini inceleyerek örnekledi.

2 Bu konunun Türkçedeki örnekleri için bkz. Phillips (1995); Sancar Üşür (1999); Berktay (2003); Çakır (2001).

Benzer bir saptama, kadın düşmanlığı açısından Diana Coole'un *Women in Political Theory* (Politik Teoride Kadınlar, 1993) adlı eserinde de ortaya konuldu. Bu alanda öncü çalışmalar yapan bir diğer siyaset bilimci Anne Phillips'ti. Phillips, erkek teorisyenlerin Antik Çağ'dan itibaren teorik tartışmanın terimlerini erkeklik ve onların deneyimleri üzerine temellendirdiğini, bu tutum yüzünden kadınların ve kadınlara ilişkin meselelerin siyaset teorisinden dışlanmasında önemli rol üstlendiklerini gösterdi. Ona göre gündelik yaşamın küçük şeylerinden ya da toplumsal cinsiyet ve sınıf arazlarından masum bir tarafsızlık kisvesi altında soyutlanmış şekilde yürütüldüğü iddia edilen çalışmalarda aslında, standart tek bir cinsiyetin, "erkekler"in özne alınması gerçeği gizlenmekteydi (Phillips, 1995:14).

Liberal felsefenin temelini oluşturan rıza ve özgürlük nosyonları da erkek deneyimi üzerine oturtulmuştur. Örneğin tecavüz duruşmalarında, kadınların rızasına erkeklerin rızasına bakıldığı gibi bakılmaz, bir kadının "hayır"ı "evet" anlamına gelebileceği gibi tecavüz ispatının fiziksel şiddet kanıtıyla ayrıca teyit edilmesi gerekir (Phillips, 1995:52).

Temel eleştiri, birey ve yurttaşlık hakları kavramlarını getiren liberal kurama yöneltildi. Liberal kuram yalnız bir cinsiyet ayrımı söylemi değil, aynı zamanda bir cinsiyet ayrımı pratiği de yaratmıştı. Landers'in deyişiyle, demokratik kamusal alan yalnızca rastlantısal olarak değil, temel olarak da, "eril" biçimde ortaya çıkmıştır (Benhabib, 1999: 143-148). "Liberal felsefenin temelini oluşturan rıza ve özgürlük nosyonları erkeklerin deneyimi üzerine kuruludur. Özgürlük ve mülk sahipliği arasındaki özdeşlik, rıza ve tabiyet arasında bununla ilişkili olarak kurulan eşitlik, yalnızca pazar ilişkilerinin bir ürünü değildir" (Phillips, 1995: 52). Piyasa ilişkileri dışında kişinin bedeninin kullanımını başkasına bırakan başka tür ilişki ve bağlar da vardır. Kadınların bedenlerini başkalarına devredilebilecek mallar olarak ele alan sözleşmeler ne tür bir anlaşma olarak görülmelidir?

Bu sorulara ilişkin yanıtı Pateman verdi, *Sexual Contract* (Cinsel Sözleşme) adlı kitabında (1988), siyaset teorisindeki şözleşme kuramını feminist bakış açısıyla analiz etti. Kadınların toplumsal sözleşmenin tarafı yerine konusu olduğunu, bu sözleşmelerin hepsinin patriarkal bir öykü anlattığını ortaya koydu: "Ataerki, bir siyasi güç biçimini anlatır. Ama siyaset teorisyenleri çeşitli siyasi iktidar biçimlerinin meşruiyeti ve dayanağı konusunda tartışmaya onca zaman harcarken, ataerkil iktidar biçimi yirminci yüzyılda büyük ölçüde görmezden gelinmiştir" (Pateman, 2017: 39).

Önce Pateman'ın yorumuyla aydınlanmacı kuramcıların toplumsal sözleşmeyi nasıl anladıklarına bakalım: Onlar toplumsal sözleşmeyi, insanların hükümetle anlaşarak doğal durumun tehlikelerinden korunma ve çeşitli medeni haklar alma karşılığında doğal özgürlüklerinden vazgeçmesi olarak anlatırlar. Doğuştan özgür ve eşit olan bireyler korunma karşılığında birtakım haklarından feragat etmeye rıza göstermelidirler. Ancak kadınlar, erkeklerin doğal özgürlüklerini medeni özgürlüğün güvenliğine tahvil ettikleri özgün sözleşmenin tarafı olarak görülmez, bu yüzden de sivil topluma katılmaları uygun bulunmaz. Bu da kadınların doğalarında akıl ya da özerklik eksikliği ya da yoksunluğu olduğuna dair varsayımlara dayandırılır. Yani zımni cinsel sözleşme insanların onunla yönetilmeye rıza gösterdikleri toplumsal sözleşmeden önce gelir (Pateman, 1993:130).

"Kadınlar liberal kuramcılar tarafından hiçbir zaman kamusal alanda haklara sahip kişiler ya da yurttaşlar olarak kabul edilmediler" diyen Pateman, hukuku erkek egemenliğinin bir aracı olarak görür. Çünkü demokratik hukuk devletinin sözleşme teorisi ataerkil egemenlik pratiğine dayanmaktadır. Bunun baba egemenliği (baba/oğul) ve eril egemenlik (koca/karısı) olarak iki boyutu vardır. Ona göre, siyaset bilimcilerin teorik savaşın sonucunu sözleşme teorisinin zaferi olarak göstermeleri eksik ve yanıltıcıdır. Çünkü bu bakışta, patriarkanın cinsellikle veya karı kocalıkla ilgili kısmı görmezden gelinmiş, kadınların birey statüleri belirsiz kılınmıştır.

"Klasik toplumsal kuramcıların çoğu evlenmeyi sivil topluma taşınmış doğal bir ilişki olarak görür. Evlenme sivil toplumda da doğal statüsünü muhafaza eden özel bir ilişki türüdür. Orijinal sözleşmeyle doğal durum geride bırakılmış, doğal ilişkiler yerine sivil ilişkiler yaratılmıştır. İşçi ile işveren arasındaki ilişki sözleşmeye ya da uzlaşmaya dayalı sivil bir ilişkidir bu anlamda. Ancak evlilik bu sözleşme türlerinden ayırt edilmelidir. Çünkü burada iki birey değil, tek bireyle ona doğal biçimde tabi olan kişi sözleşmeye girmektedir. Sivil toplumun anlamı bağımsız olarak verili değildir, evliliğin temel ilişki olduğu özel alan ile karşıtlık üzerine kuruludur" (Pateman, 1988:55).

Toplumsal sözleşme, erkek kardeşler arasında kurulan bir anlaşma, bir "kardeşlik" anlaşmasıdır. Bir siyasi kurgudur. Sivil siyasi gövde, iki insan cinsinin gövdesinden sadece biri örnek alınarak oluşturulmuştur. Toplumsal sözleşmeden önce gelen kadın ve erkek arasındaki evlilik sözleşmesi, kadının korunma karşılığında tek taraflı rızasını sunduğu bir sözleşme olarak düşünülmüştür. Toplum sözleşmesi, erkeklerin kadınlar üzerindeki doğal haklarını medeni patriarkal hakkın güvenliğine tahvil ettikleri, kadınların yurttaşlık kavramını örseleyen bir araçtır (Pateman, 1988: 44-45; 1998: 120-130). Bu nedenle Pateman, bu sözleşme hikâyelerinin yeniden inşa edilmesini ister, hatta kadınların özerk vatandaş olduğu özgür bir toplum yaratmaya başlamak için, bunların bir kenara bırakılmasını önerir (Pateman, 2017: 325).

Liberal kuramın ikircikliği: Rousseau ve Locke

Liberal teori kurucuları, erkeklerin toplumsal hayata özgürce katılımı üzerine kafa yorduklarından, ev hayatının eşit ilkelerle örgütlenmesini önemsemezler. Bununla da kalmaz, kadınları sadece ev ve aile içinde tanımlarlar. Kadınların başında mülk sahibi bir erkek reis olmalı, özel alan toplumsal sözleşmeye konu edilmemelidir.

Liberallerin toplum sözleşmesinde, ailelerin temsilcileri olarak babaların eşitliği vardır. Aileler arasındaki ilişkiler sözleşmeyle

yönetilebilir. "Adalet, yetişkin erkeklerin başka yetişkin erkeklerle üzerinde uzlaşılmış toplumsal kurallar uyarınca karşı karşıya geldiği kamusal alana ilişkindir. Aile ilişkileriyse mahremdir; doğal sezgilerle ya da yakınlıkla yönlendirilir. Adalet kuramcıları, temelde doğal bir alan sayılan aile içindeki ilişkileri görmezden gelmeyi sürdürürler. Doğal ailenin, geleneksel olarak erkeğin yönettiği, kadınların ücretsiz ev işleri ya da üreyip çoğalmaya ilişkin işlerle uğraştığı bir birim olduğu düşüncesi, örtülü olarak ya da açıkça varsayılır" (Kymlicka, 2004: 536). "Sadece özel alanda değil, kamusal alanda da cinsiyet ayrımını pekiştiren ikircikli eril bir söylem ve onun pratiği yaratılır" (Landers, 1999:99). Toplumun geri kalanından ayrılan ev içi dünyayla ilişkilendirilen kadınların aksine, kamusal dünya erkeğe bırakılır.

Kadınların ve erkeklerin hakları konusunda iki düşünüre yer vererek bu ikircikli bakışı açmak istiyorum. Doğal Haklar Öğretisi'nin ve Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nin kaynak düşünürü olarak görülen Locke, "İnsanın doğal özgürlüğü, dünya üzerindeki herhangi bir üstün gücün denetimi, yasa yapanın otoritesi ya da iradesi altına alınamaz," diye başlar 1690'da yazdığı, *Second Treatise of Government* (Hükümet Üzerine İkinci İnceleme) adlı eserine. Aslında insan kelimesiyle erkekleri kastettiğini anlarız metnin ilerleyen paragraflarında: "Karıyla koca bazen kaçınılmaz olarak farklı isteklere sahip olabilirler. Bunun için bir kuralın yerleşmesi gereklidir, bu da doğal olarak güçlü ve iktidar sahibi erkeğin görevidir" der (Donovan, 1997: 21; Okin, 1979:435). Yani, kocaların karıları ve çocukları üzerinde otorite kurmalarına izin verilmelidir, çünkü "doğal" olan budur!

Rousseau (1712-1778) da eserlerinde tüm haklarla donatılmış bir birey kavramı kullanır. Ancak bu soyut bir kavramdır, cinsiyeti belli değildir. Birey kavramıyla kadını kastetmediğini 1762'de yazdığı *Emile* adlı eserinden anlarız. Bireyin bağımsızlığını herkesten çok önemser ama ona göre kadın bağımsız olmamalıdır. Kadınlar

ikincildir, erkeğe göre tanımlanmıştır: "İki cins birleştiğinde her iki cins de ortak hedefe, ama farklı şekillerde katkıda bulunurlar. Bu çeşitlilikten kadın ve erkek arasındaki ahlaki boyuttaki ilk farklılık ortaya çıkar. Erkek güçlü ve etken olmalıdır, kadın zayıf ve edilgen olmalıdır; biri hem güçlü hem iradeli olmalıdır, diğeri ise ona azıcık karşı koymalıdır. Bu ilke kabul edildiğinde, kadının erkeğin gözüne hoş görünmek için yaratıldığı sonucuna varılır. Erkeğin de aynı şekilde kadına hoş görünmesi gerekse bile, bu gereklilik o kadar acil değildir. Erkeğin erdemi gücünde yatar, o güçlü olduğu için kadını mutlu eder. Bunun aşkın kanunu olduğunu söylemiyorum ama doğanın kanunudur ve doğa kanunları aşktan daha eskidir. Yüce varlık, erkeğe sınırsız arzu ve bu arzularını yönlendirecek bir yasa vermiştir. Böylece erkek özgür olacak ama aynı zamanda kendini kontrol edebilecektir. Erkek arzularıyla yönlendirildiği halde onları dizginleyecek akla sahiptir. Kadın da sınırsız arzuya sahiptir. Tanrı arzularını frenlemesi için kadına iffet vermiştir."[3] Görüldüğü üzere, Rousseau'nun kafasındaki erkek ve kadın imgeleri binlerce yıllık bir ataerkil anlayışı yansıtıyor.

Wollstonecraft'tan gelen itiraz

Birey haklarındaki bu ikircikli bakışa, aynı dönemde yaşayan bir kadın, Mary Wollstonecraft (1759-1797), *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* adlı eserle 1792'de tepki verdi, kadın doğası denen şeyin toplumsal olarak kurgulandığını açıkladı. Eseri bir anlamda Rousseau'ya cevap niteliğindedir: "Rousseau, bir kadının kendisini hiçbir zaman bağımsız hissetmemesi gerektiğini belirtir. Yani

3 Alıntı için bkz. Rosen ve Wolff (2006: 60-61). Burada İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayınlanan Emile isimli eserinin çevrisinden özellikle alıntı yapmadım. Zira çeviride "iffet" yerine" utanma duygusu" gibi eksik bir ifade kullanılıyor: "Yüce Varlık her konuda insan türünün yüzünü güldürmek istemiştir. İnsana sınırsız eğilimler bağışlarken, özgür olsun, ama kendine egemen de olsun diye, ona aynı zamanda bu eğilimleri belirleyen yasayı da koyuyor. İnsanı ölçüsüz tutkulara teslim ederken, bu tutkulara, bunları yönetmesi için aklı katar. Kadını sınırsız cinsel isteklere teslim ederken, bu isteklere, bunlara egemen olması için utanma duygusunu ekler (Rousseau, 2010: 514)."

kadın doğal kurnazlığını kullanmak için korkuyla yönlendirilmeli: Daha çekici bir zevk nesnesi haline gelebilmesi ve erkeğin istediği her an onu rahatlatabilecek daha tatlı bir eş olması için koket bir köle haline getirilmelidir. Kadın karakterinin oluşumunda boyun eğme, durmaksızın yinelenmesi gereken bir derstir. Rousseau doğaya dayandırdığı tartışmaları daha da ileri götürür ve insan erdemlerinin mihenk taşları olan doğruluk ve güçlülüğün bazı kısıtlamalarla beslenmesi gerektiğini söyler. Çünkü kadın karakterinin oluşumunda boyun eğme, durmaksızın yinelenmesi gereken büyük bir derstir. Ne saçmalık... Davranışlar aynı ilkeler üzerine kurulmalı ve aynı amaca sahip olmalıdır."[4]

Wollstonecraft için en önemli mesele, kadının birey olmasıdır. Belki kafasında toplumsal cinsiyet gibi bir kavram yoktur ama kanıtlamak istediği, cinsiyetin toplumsal olarak kurgulandığıdır. Kant'a göndermeler yapar: Görece özerk bir insan, başkası için araç olmayan, kendi kararlarını verebilen bir insandır. Kadın da bir araç değil, kendi başına bir amaç olmalı, kendisini birey olarak ortaya koymalıdır. Erkek değişik koşullarla geleceğe hazırlanırken kadının sadece bugünün gereklerini sağlamak için donatılması eleştirilmelidir. İncelik, sükûnet ve köpeklere benzer şefkat bu cinsin en önemli erdemleri olarak vurgulanmamalıdır. Evren, erkeklerin rahatları ve zevkleri için yaratılmamıştır. Kadınlar da erkekler gibi Tanrı tarafından yaratılmıştır. Bu nedenle kadınların da ahlaksal ve zihinsel yeteneklerini geliştirmelerine izin verilmelidir. Eğer kadın erkeği tamamlayan bir öğe olarak görülürse, çok iyi koşullarda yaşasa bile bir süs bitkisine dönüşür; gelişmesi engellenir. Wollstonecraft için anahtar kelime eğitimdir. Dönemin

4 Eser 2007 yılında, 1792'deki yayımından iki yüz yıl sonra Deniz Hakyemez tarafından İş Bankası Kültür Yayınları'nca Türkçeye çevrildi. Daha önce de Afa Yayınları tarafından *Feminizm: 19. Yüzyıl Klasiklerinden Seçmeler* başlıklı kitapta (1987) kısa bir özeti yayınlanmıştır. Wollstonecraft, *Frankenstein* adlı kitabın yazarı olacak kızı Mary Shelley'i doğurduktan on gün sonra, 1797'de otuz sekiz yaşında hayatını kaybetmiştir.

kadın eğitimine bakışı en iyilerini duygusal ve kararsız, diğerlerini ise boş ve değersiz kılmaya yöneliktir. Eğitime daha övgüye değer bir amaç yüklenmeli, kadınların doğaya ve mantığa yaklaşmaları sağlanmalıdır (Wollstonecraft, 2007:119-140; Coole, 1993:91-101; Walters, 1998:139-167).

Özel alan/kamusal alan meselesi

Yurttaşlığın kamusal alan üzerine kurulması, özel alanda yaşanan sorunları görünmez ve bu alanda yerine getirilen bakım ve ev içi hizmetleri gibi işleri önemsiz kılabilir. Erkeklerin kadınların sunduğu bakım ve hizmetlere bağımlı oldukları gerçeğini örtebilir, gizleyebilir. Özel alanda en önemli kurum olan ailede yaşanan sorunlar için de aynı sonucu yaratabilir; buralarda olan bitenin, özellikle kadınlara yönelik şiddetin görmezden gelinmesine yol açabilir. Bu nedenle özel ve kamusal alanın sınırının tayini, bu alana atfedilen değerlerin ve cinsiyetçi bakışın yurttaşlıkla, kadın ve erkek yurttaşa verilen değerle çok yakından ilişkilidir.

Pateman'a göre kamusal alandaki erkek yurttaşlar arasındaki eşitliği mümkün kılan özel alandaki eşitsizliktir. Kamusal/özel ayrımı, özel alandaki eşitsizlikleri görünmez kılmaya yarar. Ancak siyasal alan özel alan üzerinde sınırsız tahakküm ya da müdahale gücüne sahip olmamalıdır. Birey, toplum ve devlet arasındaki bu tür bir ilişki, bireyin ortadan kalktığı, devletin her şeyin üstünde olduğu totaliterliğe varan bir düzeni beraberinde getirebilir. Arendt'in tehlikelerine dikkat çektiği, ideolojinin total bir toplum yaratmak ve bir hedefe kilitlenmek için kullanıldığı, çoğulculuğun, bireyin ortadan kalktığı totaliter toplum anlayışının kaynağı bu tür tutumlarda yatar (Berktay, 2012:198). Bu nedenle ortak yarar devletin belirlediği ortak yarar değil, bireylerin kendilerinin belirlediği, diyalog ve konuşma üzerine kurulu bir kamusal alan içinde oluşandır. Kamusal/özel alan ayrımına en önemli feminist eleştirileri getiren Pateman bile, siyasal yaşamı sosyal yaşamın özellik-

lerinden ayrı tutar. Bu iki alanı zıtlık yerine karşılıklı diyalektik bir ilişki içinde görür. Özel alanın sınırlarının tayininde devletin bu alanı özgürleştirmek yerine baskı altına almasının tehlikesi açıktır. Günümüzde bu baskının türlü biçimlerine devletin cinsiyet rejiminde giderek daha fazla rastlayabiliyoruz.

Mary Dietz, çağdaş kadın siyaset teorisyenlerinin en önemli isimlerinden biri olan Hannah Arendt'i kadınlar için yeniden keşfetti. Onun yaklaşımından kadınlar için katılımcı ve demokratik bir yurttaşlık vizyonu geliştirdi (Dietz, 1998: 378-400). Dietz'e göre yurttaşların toplumu ilgilendiren konularda kolektif katılımcılar olarak söz sahibi olması düşüncesi, feminist harekette, kadınların bir çıkar grubu olarak karar mekanizmalarında yer alması ve bunun özgürleştirici politikalara yol açmasıyla sağlanabilirdi.

Feminist siyaset bilimcilerde yurttaşlık

Günümüz feminist siyaset bilimcilerinin liberal teori eleştirilerine, kadın yurttaşlığı konusuna nasıl baktıklarını açıklamak için tekrar dönelim. Yurttaşlık meselesi, kamusal/özel alanın kapsamı ve sınırları; cinsiyet rolleri ve işbölümü; siyasal katılım; devlet ve ulus-devlet süreçleri gibi konularda, çeşitli sorularla incelenmeye çalışıldı.

Kadın yurttaşlığı hakkındaki en önemli katkı, Ruth Lister tarafından, *Citizenship: Feminist Perspectives* adlı çalışmayla sağlandı. Lister kitabında, sosyal/kültürel geçmişin ve maddi koşulların yurttaş olarak insanların yaşamını doğrudan etkilediğine dikkat çekmek için "yaşanmış yurttaşlık" kavramını kullandı. Yurttaşlığın kültürel, siyasal ve tarihsel bağlamlarca şekillendiğini söyledi (Lister, 2003). Bu kitap boyunca da görüleceği üzere, bu koşullar kadınlar için erkeklerden hayli farklıdır. Kadınların yurttaş, yani bir topluluğa üye olmaları ve bunun gerektirdiği haklarla donatılmaları hayli geç ve zor gerçekleşmiştir. Kadınlar sadece yurttaşlık

üzerine yazılan teorik eserlerde değil, siyasetin kurumlarından da dışlanmışlardır. Cinsiyet ayrımı hem söylemde hem de pratikte yaşatılıp desteklendiğinden, cinsiyetçi ayırımın en üst görünümü, parlamentolardaki kadın temsilinin azlığı olarak tezahür etmiştir.

Pek çok teorisyen gibi Lister de, T. H. Marshall tarafından ortaya konulan yurttaşlık tanımına başvurur. Marshall'a göre, yurttaşlık bir topluluğun tam üyesi olanlara bağışlanmış bir statüdür. Bu statüye sahip olan herkes bu konumun getirdiği haklar ve sorumluluklar açısından eşittir. Düşünce, inanç, ifade, mülk edinme, sözleşme yapma gibi haklar sivil hakların kapsamına girerken; siyasal iktidarı belirleme, etkileme hakkına sahip olmak siyasal haklara girer. İktisadi refah ve sosyal güvenlik gibi alanlar ise sosyal haklar kapsamındadır. Bir topluluğa üyelik hak, sorumluluk ve eşitlik getirir. Lister, Marshall'ın yukarıdaki saptamalarına katılmakla birlikte, onun ortak kültür ya da medeniyeti ve yine aynı şekilde yurttaşların ortak kimliğini verili kabul etmesini sorunlu bulur. Zira yurttaşlık sadece kültür ve kimlik meseleleriyle ilişkili değildir. Zamana ve koşullara göre değişen özellikleriyle de ele alınmalıdır. Kadın yurttaşlar tüm bunlardan fazlasıyla etkilenebilir. Haklar yanında, özgürlüğün içeriği ve devletin bu özgürlüğü koruma ve geliştirme çabası da önemlidir (Lister, 2003: 14-19). Yine de, kadın yurttaşlığına ve bunun boyutlarına pek kafa yormasa da haklar ve görevler arasındaki ilişkiye dikkat çeken Marshall, yurttaşlık ilişkisindeki süreklilik ve muğlaklık hususuna yararlı açılımlar sunmuştur.

Yurttaşlık denkleminde ortaya çıkan haklar ve görevler arasındaki uygun denge nedir? Bu ikisi arasındaki ilişki, cinsiyet ve diğer iktidar ilişkilerini nasıl etkiler? Haklar ve sorumluluklar birbirini tamamlıyor olsa da vergi ödeme ve zorunlu askerlik türünden sorumlulukları yerine getirmeyenlerin temel haklardan yararlanması engellenemez. Oysa görevler yoksa hak da yok şeklindeki ifade tarzı "askerlik yapmıyorsanız hak da yok" biçiminde

kadınların karşısına sıklıkla getirilmiştir.[5] Kadınların doğal olarak askerlik yapmayı ya da şiddet kullanmayı beceremeyecekleri, fiziken buna uygun olmadıkları, zaten bunu istemedikleri, bu yüzden eğer yurttaşlar haline gelirlerse devletin kaçınılmaz biçimde ölümcül derecede zayıflayacağı iddia edilmişti (Pateman, 1993:142-143).

Bu bağlamda yurttaşların farklı bedenlerde yaşadığının bilinmesi önemlidir. "Toplumsal cinsiyet" kategorisi, kadınların ve erkeklerin toplumda üstlenmiş oldukları işlerin ve yerine getirdikleri rollerin doğal ve kendiliğinden bir işbölümünün sonuçları olmaktan çok, kültürel yollarla belirlenmiş ve zaman içinde değişebilir olduklarını göstermek üzere kullanıma girmiştir. Toplumsallaşma sürecinde ve kültürün içinde öğrenildiği için bu toplumsal belirlenme, zamana, mekâna ve kültüre bağlı olarak değişmeye açıktır (Bhasin, 2003a). Nitekim kadın ve erkek arasındaki ilişkinin iktidar ve otorite alanlarının kurgulanma ve işleyiş biçimlerinin ortaya çıkardığı özgün toplumsal pratiklerin incelenmesi, "yurttaşlığın cinsiyeti" ya da farklı cinsler ve cinsiyet kimlikleri tarafından nasıl tecrübe edildiğine dair yeni bakış açıları geliştirmemizi sağlayabilir.

Kadınların siyasete katılımı

70 sonrası feminist hareketin vurguları, siyasal temsilin bürokratikleşmiş, teknokratikleşmiş biçimleri yerine, eylemi, eşitlik ve dayanışmayı temel alan katılımcı demokrasi ve yurttaşlık biçimle-

5 Pateman'ın dikkat çektiği, kadın vatandaşlığındaki ikircikli bakışa, Osmanlı dönemindeki kadınlar da maruz kaldılar. Dönem kadınlarının hak taleplerine, askerlik yapmamaları sebebiyle karşı çıkıldı. Üstelik itiraz edenler bunun bir hak vermekten çok daha öte bir şey olduğunun farkındaydılar. Mesele çıkar meselesiydi: "Erkeklerin nail olduğu füzüyata (menfaatlere) siz kadınlar da mazhar olmak istiyorsanız, haydi askere!" diyen Hasan Fehmi imzalı yazıda, otuz kiloluk tüfeği, cephaneyi taşımanın ve ağır savaş koşullarına dayanmanın kadınlar açısından mümkün olamayacağı gerekçe gösterilmişti. Hasan Fehmi, çağrısına kimsenin cevap veremeyeceğinden son derece emindi. Ancak kadınlar cevabı 168 numaralı *Kadınlar Dünyası* dergisinin kapağını kullanarak yanıt verdiler. Kapakta, asker elbisesi içinde, rütbesi ve elinde silahıyla bir kadın asker resmi yer alırken, altında şu yazı vardır: "Vatan isterse kadınlar asker de olur" (Çakır, 2011c: 220-221).

riyle uyuşmaktadır. Siyasal olanın ne olduğu ve hangi etkinlikleri kapsayacağı meselesi, siyasetin ve siyasal sürece katılımın tanımını ve sınırlarını, yani siyasetin teorisi ve pratiğini de belirleyecekti. Kadınlar için bu sorulara verilecek yanıt çok önemliydi.

Siyasetin tek bir tanımı olmayacağı gibi siyasete katılım da dar bir perspektiften düşünülmemeliydi. Kamusal yaşamın sadece çalışma hayatı ve siyasetin de sadece parlamentoda yapılanlar olarak algılandığı yaygın anlayışı yıkacak yaklaşımlara ihtiyaç vardı. Kadınların karar mekanizmalarında yer alabilme olanakları ve bir grup halinde çıkarlarını kamusal alanda ifade edebilmelerini sağlayacak müzakere platformlarına ihtiyaç vardı. Nancy Fraser, bunları dergiler, kitapçılar, yayınevleri, film ve video dağıtım şebekeleri, seminer dizileri, araştırma merkezleri, akademik programlar, konferanslar, kongreler, festivaller, yerel toplantı mekânlarıyla kurulan madunlara ait ve onlar tarafından sahiplenen "karşı kamular" olarak açıklar (Fraser, 2004: 118).

Siyasetten dışlanan, geleneksel açıdan marjinalleştirilen kadınlar için yurttaşlık faaliyetinin gerçekleşebilmesi için bazı ön koşullara ihtiyaç vardı: Siyasal alan, bireylerin karar alma mekanizmalarına katılmalarını mümkün kılacak tüm kurumları kapsayacak şekilde genişlemeli, kamu ve özel arasındaki kesin ayrım ortadan kaldırılmalıydı. Bu iki alan birbirini yakından etkiler, bu etkinin biçim ve sonuçlarını göstermek özellikle kadınlar için hayati önem arz eder. Lister'a göre bu tür değişiklikler yapılmadığı sürece, kadınların yurttaşlık faaliyetlerini gerçekleştirmeleri, çeşitli engeller yüzünden pek mümkün olmayabilir (Lister, 2003: 19-42). Özel alandaki baskıcı ve eşitsiz cinsiyet ilişkilerinin deşifre edilmesi için kamusal ve özel alan arasındaki sınırlar sorgulanmalıdır. Buna ilave yapmak da gerekir. Sınırların geçişkenliği kadın hareketinin talepleri doğrultusunda belirlenmelidir.

Kadınların bedensel bütünlüğüyle doğrudan bağlantılı olan üreme hakları ve kürtaj, doğum kontrol yöntemleri gibi üreme sağlığına dair konular, kadınların özerkliği, eşitliği ve demokratik

katılımlarıyla yakından ilgilidir (Lister, 2003: 125-126). Bu haklara sahip olmadıkça kadınların bedenlerinin ve yaşamlarının kontrolünden ve dolayısıyla yurttaşlıklarından bahsetmek mümkün değildir. Kadınların beden bütünlüğüne yönelik bir başka tehdit, özel ve kamusal alandaki erkek şiddeti ve tacizidir. Devletlerin bu konuda aldığı önlemler son yıllarda giderek artsa da, birçok devlet kadına yönelik erkek şiddetini hâlâ kadınların beden bütünlüğüne yönelik bir insan hakkı ihlali olarak görmemektedir.

Lister'e göre, bedensel bütünlük, yurttaşlığın bir başka boyutu olan cinsel yurttaşlık meselesiyle de bağlantılıdır. "Cinsel yurttaşlık" kavramı cinsel özerklik/özgürlük mücadeleleri sonucunda, farklı cinsel azınlıkların yurttaşlık statüsünü geliştirmeye yönelik olarak ortaya çıkmış bir kavramdır. Cinsel hakların talep edilmesini sağladığı gibi, bedenlerin, kimliklerin, farklı cinsel yönelime sahip olanların haklarını ve onları temsil edenlerin seçilebilmesi hakkını da talep eder (Lister, 2003: 127-129). Bu bağlamda ek olarak şu gelişmeyi de zikretmek gerekir. Son yıllarda beyanla toplumsal cinsiyet kimliğinin özdeşleşmesi ve bunun getirdiği hukuki değişiklikler, özellikle İngilizce konuşulan, İngiltere, Kanada, Yeni Zelanda, Avusturalya gibi ülkelerde hayata geçirilmeye başlanmıştır. Cinsiyete ve heteroseksüelliği zorunlu kılan normatif ideolojiye itiraz eden Judith Butler'ın geliştirdiği kuir kurama göre cinsiyet farklılığı biyolojik bir belirlenim değildir. Biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasında bir ayrım yapılmasını eleştiren Butler'a göre, tıpkı toplumsal cinsiyet gibi cinsiyet de söylem tarafından inşa edilmiştir (Butler, 2009: 73-75; Direk, 2016: 280-289).

Cinsiyetçi işbölümü

Kamusal işlere atfedilen önem, özel alandaki işlerin değersizleştirilmesine de yol açmıştır. İşbölümünün dünyadaki değişmeyen niteliği, ücretli bir işte çalışıp çalışamamalarına bakılmaksızın ka-

dınların ev işleri ve çocuk bakımından sorumlu tutulmalarıdır. Üstelik bu işlerin gönüllü olarak yapılması istenir, hizmetlerin karşılığı bir ücretlendirmeye tabi değildir. Eskisine nazaran daha çok kadının ev dışında çalışmaya başlaması evdeki işbölümünde pek bir değişiklik yaratmamıştır.

Lister bu konuyu çeşitli açılardan irdeler. Yurttaşlığın en önemli koşullarından biri olan askerlik, yerini ücretli işte çalışmaya bırakmıştır. Son yıllarda kadınların iş piyasasında yer bulmaları onların yurttaşlıkları açısından önem taşımaktadır. Çünkü ücretli işte çalışmak hem kazanılan para nedeniyle hem de çalışıyor olmanın sonucu olarak elde edilen sosyal haklar nedeniyle finansal bağımsızlık sağlar. Ücretli iş, hem kadının kendine güvenini ve saygısını artırır hem de kamusal alana çıkmasını sağladığı için politik süreçler içinde yer almasını kolaylaştırır. Ancak doğum yapmak ve sonrasında çocuğun bakımından birinci derecede sorumlu olan ebeveyn olmak kadınların tam zamanlı işlerde çalışması önünde bir engel oluşturur; bu nedenle kadınların bir kısmı yarı zamanlı işlere yönelirler, yönelmek zorunda kalırlar. Hatta devletler bunun yapılması için bazı olanaklar sunar. Ancak yarı zamanlı işlerde çalışan kadınlar düşük ücret alırlar, daha kötü koşullar altında çalışırlar, sosyal hakların tamamından yararlanamazlar, tam zamanlı işlerin sunduğu eğitim ve kendini geliştirme fırsatlarından faydalanamazlar ve uzun dönemde ekonomik bağımsızlıklarını garanti altına alamazlar.

Aileyi geçindirenin erkek olduğu kabulünden hareketle bir evde en çok kazanan kişinin kadın olması durumunda bile kadının kazancı değersizleştirilir ve aile bütçesine bir katkı olarak görülür. Kadınların bu şekilde "ikincil geçindiriciler" olarak kurgulanması kadınların kendilerini bağımsız bireyler olarak ortaya koymalarını engeller. Dünyadaki iki buçuk milyar yoksulun büyük çoğunluğunu kadınların oluşturması bu koşulların bir sonucudur. Üstelik yoksulluk üzerine yapılan araştırmalarda temel ölçü birimi olarak

aile alındığından aile içindeki gelirin eşit biçimde dağıtılmamasından kaynaklanan görünmez yoksulluğun ortaya çıkarılması pek mümkün değildir. Yoksul ailelerde bu durumla mücadeleden birincil derecede sorumlu olanların kadınlar olduğu görülür. Evin idare edilmesi kadınların görevi olarak görüldüğünden hane içindeki paranın idare edilmesi, borçlar, giderler ve gelen para arasında bir denge kurulması, gerekirse sosyal yardım kuruluşlarına başvurulması kadınların sorumluluğuna verilir ve bu durum birçok kadının fiziksel ve ruhsal sağlığı açısından zararlı sonuçlar doğurur. Yoksulluk, ayrıca, bireylerin hem statü hem de pratik olarak yurttaşlık potansiyellerini kullanma haklarını engeller.

Feminist literatürde epeyce dile getirilen bu meselenin çeşitli boyutları vardır. Lister'in kitabındaki saptamalarından devam edelim: İşbölümü aynı zamanda hem statü hem de pratik olarak yurttaşlık için önemli bir kaynak olan zamanın kullanımını da biçimlendirir. Kadınların ev içindeki işler için harcadıkları zaman ve enerji, erkeklerin buralardaki işlere el atmamaları yüzünden, katlanarak arttığından, kamusal alanda yurttaş olarak eylemde bulunma özgürlüklerini de önemli oranda kısıtlar. Ev içinde harcamaları gereken zamandan ötürü, kendilerini geliştirmeye yönelik fırsatları değerlendiremezler. Buna karşılık erkekler kendilerini bu işlerden azade gördüklerinden zamanları ve enerjileri kendilerine kalır ve kamusal alanda kadınlardan daha avantajlı durumdadırlar (Lister, 2003: 130-142).

Cinsiyetler arasındaki işbölümü aynı zamanda bir otorite paylaşımı da yaratır. Gayri siyasal ya da doğal olarak görülen özel alanda, yani ailede, "kamusal alandaki rolü sayesinde erkek baba, koca, hane reisi olarak karısı dahil ailesinin üyeleri üzerinde otorite sahibidir. Bu duygusal aile aynı zamanda ataerkil ailedir. Biçimsel hak eşitliği kamusal alanın özelliği olsa da, ev içi ilişkilerde ne eşitlik ne de hak eşitliği söz konusudur" (Poole,1993: 76).

Ulus-devlette kadınlar

Ulus-devlet oluşumu, kadın ve erkek arasındaki iktidar ilişkisini yeniden kuran, ulus ile olan bağı ve ulusal projeye eklemlenme derecelerini gösteren en önemli politik sonuçlardan biridir. Ancak bu süreçle ilgilenen teorik eserlerde kadınların ulus inşasındaki rolleri ve bu rollerin içeriğine kadın akademisyen ve araştırmacılar ilgilenene kadar bakılmamıştır. Yapılan araştırmalarda hem kadınların katkısı açığa çıkarıldı hem de tüm uluslaşma/modernleşme süreçlerinde, kadınların, toplumun biyolojik, ideolojik/kültürel üretimden sorumlu kılınan varlıklar olarak görüldükleri için araçsallaştırıldıkları açığa çıkarıldı. Ulus-devlette kadınların rolleri, yurttaşlık kavramının dışlayıcı eğilimleri, yurttaşlığın sorunlu yanlarıyla ilgili örneklerle ortaya konuldu.[6]

Nagel'in saptamasıyla ulus-devletler cinsiyetçi projelerdir: "Ulus-devletler erkek kurumları, erkek süreçleri ve erkek eylemlerini içeren cinsiyetçi projelerdir. Kadınlar eylemciler ve liderler olarak devletin inşasında rol oynasalar da, onların rollerini belirleyen senaryolar ve projeler erkekler tarafından, erkekler için yazılmıştır" (Nagel, 2000:60). Özellikle yapısal ve sembolik sınırlar yüzünden, kadınlar ulusal alanda oluşturulan yurttaşlık kavramına sorunlu dahil edildiler. Bu bakış, özel alandaki bakıma yönelik sorumlulukların kadın yurttaşa havale edilmesindeki kestirme çözümdür aslında.

Ulus-devlet projelerinde kadınlar hem iyi anne ve iyi eş olarak vazifelendirildi, kendilerine uygun roller biçildi, bu rollere uygun davranmaları istendi; hem de özel ve kamusal alanda özerk birey olarak haklarla donatıldılar. Bu nedenle, kadınların yurttaşlık hakları kırılgandır ve ulusal projelerin en zayıf halkasını kadınlar oluşturur (Nagel, 2000; Chatterjee, 2000).

Cinsiyet ilişkileri uluslaşma süreçlerine etki eder, hatta ulusçuluğun kurucu öğesi haline gelebilir. Burada ulusun özel/kamusal

6 Örnekler için bkz. Davis, 2003; Pateman, 2017; Kandiyoti, 1997; Walby, 2000; Enleo, 2000; Nagel, 2000; Chatterjee, 2000; Durakbaşa, 2000.

ayrımı üzerine oturan yapısı, ulus-devlet oluşumunda, kadın yurttaşlığının tayininde kilit önemdedir, ulus inşası süreçleriyle de yakından ilgilidir. Uluslaşma süreçleri, siyasal arenanın şekillenmesine ve bu alandaki yurttaşların hak ve görevlerine dair sınırların çizilmesine dair önemli etkilerde bulunur. İş ve zaman anlayışı ve bu alandaki ilişkilerin yapısı ile cinsiyetçi olan özel alanın sınırlarının tayininde kadınlara verilen görev, kadınların tam yurttaş olarak görülmesinin önüne geçebilir (Walby, 2000). Bu durumun çeşitli biçimlerini belli bir tarihsellik içerdiği için bugüne ilişkin durumu da gösteren "cinsiyet rejimi" kavramıyla açıklamak mümkün.

Devletin eril yapısının eleştirisi

90'lı yıllarda, devletle ilişki ve devlet yapısının kadınlar açısından içeriği türünden konular kadın hareketinin ve kadın araştırmaları disiplininin daha çok kapsamına girmeye başladı. Feminist araştırmacılar devlet analizlerinin merkezine devletin erkek kimliğini yerleştiren, devletin eril kimliğini açık eden çalışmalara daha çok eğildiler. Konunun önemi, devletin kadın erkek eşitliğini sağlamada oynadığı rolün daha önceki döneme göre daha çok fark edilmesiydi. Ardından devletteki eril yapıyı kıracak modeller, çözümler önerildi.

Daha önce özellikle Pateman ve Phillips'in çalışmalarıyla özetlediğim liberal devlet sözleşmelerinin aslında ataerkiyi kurumsallaştıran bir anlaşma olduğunun ifşası, devlete yönelik ilk eleştiri dalgasında ortaya çıkmıştı. Ardından devletin hukuki bir sistem olarak cinsiyet ilişkilerini düzenleyen rolüne bakıldı. MacKinnon'a göre, liberal devlet hukuku, egemen eril düzenin hâkimiyet aracıdır.[7] Kadınlar devlet tarafından, sistematik olarak fiziksel güvensizlik içinde bırakılmış, kişilikleri çiğnenmiş, susturulmuş ve kendi çıkarlarını korumaları engellenmiştir. Liberal devlet, toplumsal

7 Ayrıca bkz. Olsen (2006) Özkazanç (2013).

düzeni, meşruiyet normları ve uyguladığı politikalar aracılığıyla, erkek cinsinin çıkarları doğrultusunda oluşturur. Devlet, mahkeme kararlarından, çalışma yaşamı düzenine, ahlak yapısına kadar kadını dışarıda bırakan, eril ilişkiler üzerinde temellenmiştir. Özel yaşam yasasıyla, özel alan bir kişisel özgürlük ortamı olarak kabul edilse de bu tespit yalnızca erkekler için doğrudur. Kadınlar içinse özel alan, mahrem, şiddet ve istismarın yeridir. Ne özgürdür ne de kişisel. Erkeklerin özel özgürlük alanı, kadınların toplu boyun eğme alanıdır. Liberal devlet, sınıftan (burjuvazi koruyuculuğundan) ne kadar bağımsızlaşmış gibi görünse de, cinsiyetten bağımsız değildir. Zorlayıcı ve meşrulaşmış bir eril iktidar taşır. "Devlet, yasalar aracılığıyla eril görüşü kurumsallaştırarak, kadınlar üzerindeki erkek iktidarını da kurumsallaştırır" (MacKinnon, 2003: 196).

Modern ulus-devletlerin inşası üzerine yapılan, yine yukarıda değinilen çalışmalarda ise, devlet anlayışının aslında kısmi bir proje ve kavram olduğu, aslen erkekleri kapsadığı ve erkeklerin projesi olduğu ortaya konuldu. Vatandaşlık hakları ulus-devletlerin kuruluşunda ilk olarak erkeklere verilmiş olduğu gibi uzun süre boyunca da erkeklerin güdümünde kalmıştı. Bunun yanı sıra ordu üzerinden şekillenen ulus-devlet ve sınırların güvenliği ideolojisi, erkek ve erkeklikle doğrudan bağlantılı olduğu için aslında, devletin "şiddet" monopolünün sahibi olan erkekliğin ve erkeklerin asıl vatandaşlar olduğu sonucunu da doğurdu. Bu durumda vatandaşlığın kökeninde yatan mantık erkeklik ideolojisiyle beslenmiş ve aslolan, vatandaş erkektir anlayışını getirmişti (Lister 2003; Randall ve Waylen, 1998; Enleo, 2003).

Devletin politika yapan bir kurum olarak saptanması, onun içeriğine ve örgüt yapısına bakılmasını gerekli kıldı ve kadınların kurumlar ve devlet politikaları tarafından nasıl ikincilleştirildikleri sorusunu sordurdu. Devletin hem kurumsal yapısı hem de kurumlarda bulunanlar açısından bir erkekler kulübü olduğunu ortaya koyan çalışmalar yapıldı (Lovenduski, 2002; 2005a, 2005b).

Devlet ve devletlerin kurumları erkeklerin yaşam biçimlerini, yaşam deneyimlerini ve cinsiyete dayalı işbölümünü temsil ederler. Dolayısıyla devlet kurumları kurumsallaşmış erkekliği temsil eder. Hegemonik bir yapı olarak kurulan devlet, cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerinin kurumsallaşmış ve yoğunlaştırılmış şeklidir (Franzway, Court, Connell 1989:35-46). Yani devlet cinsiyet ilişkilerinin bir ifade şeklidir ve bu ilişkileri bedene müdahaleye götürene kadar organize eder.

Ulus-devletin politikaları kadar kurumları da onun eril yapısını gösterir. Kadınların siyaset teorisinden dışlanması onların günlük siyasal pratiklerde ve bunların kurumlarında yer almasına da etki ettiği için kadınlar siyasal ve bürokratik kurumlarda yeterince yer alamazlar. Liberal devlet, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde cinsiyete dayalı işbölümünü devam ettirir. Ayrıca iş piyasasındaki cinsiyete dayalı ayrımcılık da devam eder. Liberal devletin bürokratik boyutu, disipline eden, hiyerarşi oluşturan, kontrol eden bir boyuta sahip olmasının yanı sıra, bürokraside olduğu gibi bunu tepeden, dışarıdan yapmaz; sivil toplumun içinde kendisini çeşitli açılardan ve ağlarla tekrar üretir (Yeatman 1990:153). Modern devlet, parlamento, partiler, okullar, din kurumları, medya ve birtakım derneklerin birleşiminden oluşan ve bunlar aracılığıyla yönetilen eril cinsiyet ilişkilerinin bütününden oluşur. Bu nedenle bu kurumların içeriği ve yapısını değiştirecek, dönüştürecek modeller getirilmelidir.

Bürokratik yapı, erkek egemenliğine dayalı bir yapıdır. Cinsiyetçi ayrıma dayanır. Burada amaç bu yapının rasyonel bir şekilde yönetilmesidir. Bu durumda kadınsal özellikler olarak atfedilen duygular ve duygusal çalışma, bürokratik yapının "doğasına" aykırı olarak görülür. Devletin ataerkil yapısı, egemen erkeklik ve de erkek egemenliğinin devlet kurumlarındaki hâkimiyeti sayesinde yeniden üretilir. Devlet, sosyal pratiklerin, sınıf, cins ve etnik kimlik pratiklerinin yoğunlaştırılmış halidir. Bu pratikler söylemsel bir

alanda oluşturulur. Devleti eril kılan sadece devletteki aktörlerin oynadığı rol değil, çeşitli kimliklerin, çıkarların devletin söylemsel alanında nasıl ortaya çıktığıdır. Bu da egemen erkekliğin eril devlet ideolojisini oluşturmasıyla alakalıdır. Devlet egemen bir söylem alanı oluşturur (Demirovic, Pühl 1998:234). Devlet, söylemsel pratiklerden oluşan güç ve iktidar yeridir. Egemen ilişkileri yaratır, oluşturur ve bedenleştirir. Söylemlerdeki baskınlık, kadınların kendilerine uygulanan baskıyı görmelerini engelleyebilir.

Devlet sadece bir araç değildir. Siyasal aktörlerin, arenanın ve söylemlerin yanı sıra bürokratik kural ve pratiklerin bütününden oluşur (Brown 1992; Randall ve Waylen 1998:6). Araçsal rasyonalite, hiyerarşi, uzmanlık kültü üzerinden ilerleyen bürokrasi söylemi, eril devletin merkezinde yer alır ve tüm bireyleri eril normlarla belirler. Pratikteki birtakım yaşamsal zorunlulukları değersizleştirir. Kadınları bağımlı ve pasif, erkekleri ise aktif ve yönetici olarak kurgular (Brown 1992:27-30). Bu nedenle siyasal kültürün içeriği de kadınları kapsayıcı biçimde dönüştürülmelidir.

Siyaset, kamusal alanın bir parçası olarak erkeklerin alanı olarak şekillenmiş, oluşmuş ve halen de öyle devam ediyor. Siyasal politik ağlarda, erkek ilişki ağları hâkim olarak yaşanıyor. Siyasal partiler aday seçimiyle birlikte bu ağı etkiliyor; erkeksi parlamenter hükümranlık ve siyasal pratikler yaşama geçiriliyor, erkek cinsine dayalı tek cinsli sosyalleşmeyi karşımıza çıkarıyor (Bjarnegard, 2009). Öyle ki bu husus, başlangıçta kente göç eden kitlelerin kente tutunma amacıyla kurdukları hemşehri derneklerinin Türkiye'de farklılaşan rolüne, yerel ve merkezi siyasette siyasi nüfuz pazarlığına ilişkin, siyasetten nemalanmadaki rollerine bakmayı da zorunlu kılacak bir sonuç yaratabiliyor. Kadınlara buralarda verilen yardımcı roller değişmiyor, kadınlar iktidara ortak edilmiyor.

Siyasal katılımın ağları kurulurken, kadınlara türlü biçimlerde ayrımcılık uygulanıyor. Bu durum parti örgütlenmesi, parti sistemlerinin kurumlaşması ve seçim sistemlerinin türüne göre farklı biçimler alabiliyor.

Siyasal partiler, dernekler, kulüpler, loncalar gibi erkek birlikleridir. Tarihsel gelişimleri de bugünkü yapısal halleri de bunlara örnektir. Halen hem devletin ve onun bürokratik kurumlarının hem de siyasal partilerin yapısı, erkek birlikleri ve iktidar ilişkileri olarak işler. Bu yapıya uygun düşünceler hiyerarşikleştirilip yüceltilir. Erkek birlikleri, bağlılık, onur, itaat, tabilik, hiyerarşi, namus gibi birtakım ahlaki değerleri içeren ahlaki bir ortaklıktır aynı zamanda. Kadınların bu ağların içerisine girmesi engellendiği gibi yetenek ve kapasiteleri de küçümsenir. Eva Kreisky ve Birgit Sauer tarafından dile getirilen bu hususlar, kadınların bürokratik yapılardan dışlanırken, bunun demokrasi kamuflajına nasıl sokulduğunu da gösterir (Kantola, 2006:156). Bu küçümsemenin boyutları bazen kadın düşmanlığına kadar varabilir.

Kadın yurttaş kamusal alanda

Kadınlar siyasal arenaya nasıl girebilir, nasıl daha etkin biçimde katılabilirler? Hem feminist hareket hem de feminist teorisyenler tarafından, bu konuda çeşitli modeller önerildi. Şimdiye dek ipuçları verilen bu hususlara daha yakından bakabiliriz.

Feminist düşünce tarihinde sadece kadınları eksik vatandaş olarak gören yapı ve düşünceler eleştirilmedi, aynı zamanda kadın temsilini ve etkinliğini artıracak yöntem ve araçlar üzerinde de duruldu. Elinizdeki kitabın ikinci bölümünde örneklerini okuyacağınız kadın hareketinin ilk öncüleri, kamusal alana girilirse yurttaş haklarının kazanılacağına, eşitliğin sağlanacağına inanmışlardı. Oy hakkı kazanıldıktan sonra da cinsler arasındaki eşitsizliğin sürmesi, kadınlara eşitlik kavramını da sorgulattı.

Fırsat eşitliğinden sonuçlarda eşitliğe

Kadınların politik haklarının önündeki yasal engellerin kaldırılması yeterli değildi. Klasik liberal düşüncenin eşitlik anlayışı, hakları, fırsatlar düzeyinde tanımlanmış, "fırsat eşitliği" kavramı gündeme getirilmişti. Çağına göre işlevsel olan bu kavram günümüzde

birçok noktayı göz ardı ediyordu. Çünkü hak erişiminde eğitim, istihdam gibi kaynaklara ulaşırken birbirleriyle rekabet içindeki kişiler arasında fark olmadığı varsayılmıştı. Cinsiyet, etnik kimlik, cinsel kimlik, dinsel inanış türünden ortaya çıkan farklılıkların ciddi sonuçlar yarattığı göz ardı edilmişti. Hak erişiminde sadece genel koşulları yaratmak, yasakları kaldırmak yeterli olmadığından kadınlara istenen eşitlik getirilemedi. "Fırsat eşitliği", fırsatları olanlar arasında eşitlik sağlamıştı. Oysa kadınlarla erkekler arasında fırsatlar çok nadiren eşitti. Ayrıcalıklı olanlar erkeklerdi. Başka bir eşitlik anlayışına ihtiyaç vardı.

70'lerin başında ikinci dalga feminist hareket, kadınların neye göre eşit olacakları sorusunu tekrar sordu. Soyut evrensel insan kategorisinin sadece erkeği değil, kadını da, kadın deneyimlerini de kapsaması gerektiğini söyledi. Eşitlik kavramı yeniden tanımlandı. Birebir eşitlikten farklılıkları kapsayan eşitliğe geçildi. Eşitlik özdeşlik demek değildi. Kadınlarla erkeklerin eşit olduklarını söylemek onların özdeş oldukları anlamına gelmeyeceği gibi, eşitlik anlayışı farklılığı da dışlamamalıydı (Agacinski, 1998). "Hem eşit, hem farklı" ilkesiyle, "kadınlar neye eşit göre olacak" sorusunun yanıtı, "kendilerine göre" diye verildi. Christina Hughes, "özsel değil, bağlamsal ve ilişkisel bir farklılığa" dikkat çekti. Eşitliği dört düzeyde tanımladı: Bütün insanların eşit olduğu fikrine dayalı ontolojik eşitlik; liberalizmin vurgusuyla ön plana çıkan meritokrasi (liyakat) temelli fırsat eşitliği; yaşam koşullarını toplumsal grup için eşit kılma çabasını içeren durum eşitliği ve başlangıç noktasındaki eşitsizlikleri telafi etmeye yönelik sonuç eşitliği. İlk iki eşitlik bireysel temelliyken, son iki eşitlik grup temellidir ve özel önlemleri zorunlu kılar (Hughes, 2002:33-56).

Cinsiyetler arasında eşitlik, özel önlemlerle, soyut ve biçimsel eşitlik ilkesinin ötesine geçen haklarla sağlanabilirdi. Bu amaçla "sonuçlarda eşitlik" kavramı önerildi. Kültürden, gelenekten, toplumsal ve ekonomik yapıdan kaynaklanan eşitsizlik yaratan farklılıklar dikkate alınmalı, nihai eşitlik getirilmeliydi. Var olan hakların fiili olarak kullanılmasını sağlayacak düzenlemelere ih-

tiyaç vardı. Devletler, siyasal ve sivil kurumlar bu düzenlemeler için somut adımlar atmalıydı. İnsan hakları soyut düzeyden somut düzeye çekilmeliydi. Eşitlik vaadinin gerçekleştirilmesi ancak bu tür fiili eşitliği sağlayıcı çeşitli araç ve uygulamalarla mümkün olabilecekti. Sonrasında geçici özel önlemler, kotalar, tam denklik/parite, olumlu eylemler, pozitif ayrımcılık türünden uygulamalar sorunları aşma girişimleri olarak uluslararası hukuk belgelerine, ülkelerin yasa ve anayasalarına girmeye başladı.

Erkeklerle kadınların benzerliği/aynılığı üzerinden kurulan eşitlik anlayışı yerine, kadınlarla erkeklerin farklılığına ve bu farklılığı dikkate alan bir eşitlik anlayışına vurgu yapıldı (Hughes, 2002:35-80). Bu bakış, eşitliğe aynılık üzerinden bakan muhafazakâr düşüncenin kadınların erkeklerle eşit olamayacağı iddiasına da bir yanıttı. Eşitlik ve farklılık ikilik oluşturacak şekilde düşünülmemeliydi (Acar Savran, 2004:169-213).

Üstelik kadınlar ve erkekler farklı çıkarlara sahiptirler. Ama liberal demokrasi teorilerinde kadınlar temsil edilmesi gereken bir siyasal kategori olarak görülmezler (Sapiro, 1981: 701-716). Sadece sınıf ya da etnik/sosyal yapıya göre tanımlanan temsil çıkarları yanında cinsiyet çıkarları da hesaba katılmalıdır. Çıkar farklılıkları yüzünden kadınlar temsil edilmesi gerekli ayrı bir politik kategori/grup olarak değerlendirilmelidirler. Kadınların kadın olmaktan kaynaklanan farklı sorunları vardır. Buna bağlı olarak erkeklerden farklı çıkarları vardır. Cinslerin deneyim, farklılık ve çıkar temelini hesaba katacak yeni bir siyaset, temsil ve katılım biçimleri tasarlanmalıdır (Squires, 2007; Young, 1998,1999).

Siyasal katılım için önerilen modeller

Siyasetin, kamusal alanın, yasaların cinsiyet farklılıklarını içerecek biçimde gözden geçirilmesiyle birlikte, cinsiyetçiliği ifşa edecek ve ortadan kaldıracak çeşitli stratejiler önerildi.[8] Kadınların kadınları

8 Bu konuya ilişkin ayrıntılı bilgi dördüncü bölümde yer alacaktır.

temsil etmesi, bilhassa önem verilen bir konu olarak karşımıza çıktığında, kota tartışmaları gündeme getirildi, farklı modeller önerildi (Bacchi, 1996). Çeşitli ülkeleri kapsayan kota projeleri yapıldı (Dahlerup Freidenvall, 2005; Dahlerup, 1998, 2006; Squires, 1996; Usal, 2010, Yelsalı-Parmaksız, 2019). Kadınların siyasete katılım biçimlerinin kamusal alanın, demokrasinin tanımını ve içeriğini de zenginleştirdiği ortaya konuldu (Fraser, 2004).

Kadınlar kamusal/siyasal alanda nasıl var olabilirler? Hangi önlemlere ihtiyaç vardır? Lovenduski ve Norris bu konuda üç modelden bahsederler: Meritokratik (liyakata dayalı) model; olumlu eylem (pozitif ayrımcılık) modeli ve radikal model.

Meritokratik model eşit, teknik fırsatlar sağlanmasıyla ilgili olduğundan daha dar bir modeldir. Potansiyel kadın adaylar için eğitim programları düzenlemek, kişisel kampanya masraflarının karşılanması gibi çözümler önerilir. Ancak deneyimlerimiz bize biçimsel eşit fırsatların sağlanmasının tek başına yeterli olmadığını, karar alma süreçlerinde kadınların yeterli temsilini sağlamadığını göstermiştir.

Olumlu eylem modelinin temel aracı ise kotalardır. Yasayla ya da parti için kurallarla koyulan kotalar kadınların kazancının erkeklerin kaybı olduğunu vurgulaması nedeniyle tartışmalara yol açar. Yine de kotalara karşı yoğun direnişe ve kadınların bu konudaki kendi memnuniyetsizliklerine rağmen kota uygulaması, politika sahnesindeki cinsiyet eşitsizliğini gidermekte kullanılabilecek geçici fakat önemli bir araçtır. Radikal model ise seçim sisteminin, parlamentonun, siyaset kurumlarının, parti örgütlerinin ve kültürün reformuyla ilgilidir.

Radikal model, sürecin politik sistem içinde yer alanların hiçbir aile sorumluluğu olmadığı varsayımına dayanarak yürümesini eleştirir. Bu nedenle parlamento içinde çocuk bakım üniteleri oluşturulması, hatta parlamentodaki oturumların saatlerinin yeniden düzenlenmesi önerilir. Bu tür önlemlerin kadınların politik kariyerlerini inşa etmelerini kolaylaştıracağı savunulur ve kadınların

politikaya değil politikanın kadınlara uygun hale getirilmesi yönünde örnek bir model oluşturulur. Uygulamaya yönelik bu reformların ötesinde, radikal modelde kadınların politik sistem içine girmelerini engelleyen eril, rekabetçi ve yabancılaştırıcı kültüre de dikkat çekilir. Ancak siyasal sistem kadınları da kapsayacak şekilde değiştirilebilse bile yalnızca aktif siyaset yapan kadınlardan oluşan küçük bir azınlık grubu siyasal elitler arasına girebilecektir

B- TÜRKİYE'DE KADIN VE SİYASET ÇALIŞMALARI

"Kadınlar her dört yılda bir koşa koşa, dalga dalga gelirler, duvarlara çarpar, dalgalar halinde geri giderler." Kadın hareketinden, 4 dönem Ankara KA.DER şube başkanlığı yapan İlknur Üstün'le yaptığım görüşme sırasında bulunduğu bu saptama, çalışmamın temel sorunsalını gayet iyi ifade ediyor. Siyasette kadınlar niçin kalıcı olamıyor? Ya da daha doğru bir ifadeyle, niçin kadınların sayısı siyasette yeterince çok değil? Niçin kadınların parlamentodaki sayısı toplumdaki nüfuslarıyla orantılı değil? Niçin Türkiye'de bu sayı her zaman çok düşük kaldı? Kalıyor?

Bu soruların yanıtlarına ilişkin Türkiye'de kuşkusuz çeşitli araştırmalar yapıldı. Aşağıda Türkiye'de kadın ve siyaset üzerine yapılan çalışmaları örneklemeye çalışacağım.

Kadınların siyasete katılma ve siyaset yapma biçimlerine ilişkin ilk çalışmalar Şirin Tekeli ve Yeşim Arat tarafından gerçekleştirildi. Şirin Tekeli, 1977 yılında tamamladığı, 1982'de yayınladığı *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat* adlı doçentlik tez çalışmasıyla, Türkiye'de ilk kez kadınları, siyaset bilimine konu etti. Tekeli, Türkiye'de siyaset içindeki kadınların siyaseti yapış biçimlerini, toplumdaki konumunu belirleyen, maddi temellere bağlayan çalışmasında, milletvekilliği süren kadınlarla bir anket çalışması da yaptı. On sene sonra, Yeşim Arat, 1989 yılında yayınladığı *The Patriarchal Paradox Women Politicians in Turkey* adlı doktora tez çalışmasında, kadın siyasetçilerle yaptığı görüşmelerle, patriarka-

nın kadınların siyasete katılmasının önündeki engelleyici rolüne dikkat çekti. Babalar kızlarını, kocalar da eşlerini kamusal alana çıkmaya teşvik ederken, bunun, belli sınırlar dahilinde olmasına, sınırlanmasına da çalışmışlardı. Kadınlar Cumhuriyet'in kız çocukları olarak siyasal alana çıkmışlardı.

Arat'ın "Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rolleri 1934-1980" adlı makalesi de aynı tema etrafında kuruludur (Arat, 1987). Meclis tutanaklarındaki konuşmalar esas alınarak kadın temsilcilerin kendini ifade etme biçimleri ve konuşmaların içerikleri dönemler içinde incelendi, kadın politikacı tipi ortaya çıkarılmaya çalışıldı. 1999'da Ayşegül Yaraman, *Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili* adlı kitabında, 1935-1999 genel seçim dönemlerinde kadınların siyasal temsillerine ilişkin gündeme baktı, konuyu yazılı basın üzerinden inceledi. Bu konu ile ilgili bir başka doktora tezini Çağlayan Kovanlıkaya, *Türkiye'de Politik Alanda Kadınlar ve Kadın Politikası* başlığıyla 1999'da tamamladı. Yayımlanmamış bu çalışmasında, 1995 Genel Seçimleri'nde parlamentoya seçilen kadınlarla görüşmeler yapan Kovanlıkaya, araştırmasının eksenine, 1980 sonrasında kadın politikasına ilişkin karar mekanizmalarında atılan adımlar, sivil örgütlerle ilişkiler ve etkileri, siyasal partilerde kadın temsili gibi konuları temel almıştı (Kovanlıkaya, 1999, 2001). Şebnem Cansun, 2002 Genel Seçimleri sonrasında Meclis'e giren iki büyük partinin cinsiyet eşitliği sorunsalını, cinsiyet kotası, şiddet, başörtüsü gibi konularda, partililerle yaptığı görüşmelerle karşılaştırdı. Doktora tezi olarak tamamlanan çalışma, *AK Parti-CHP ve Kadınlar* olarak yayına dönüştürüldü (Cansun, 2013). Bu arada Gülay Talaslı, *Siyaset Çıkmazındaki Kadın* adıyla 1996'da kitaplaştırdığı yüksek lisans tezinde, 1991 Seçimleri sonrasında, Ankara'daki il ve ilçe yönetiminde görev almış kadın siyasetçilerle bir anket çalışması yaptı. Derya Kaylı basın ve programlar üzerinden analiz ettiği 2011 seçimlerini, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Kadın Politikaları ve Söylemi: 2011 Genel Seçimleri Üzerine Bir İnceleme* başlıklı doktora tezine konu etti (Kaylı, 2013).

Kadınların siyasete girişlerinde rol oynayan değişkenlere ve onların siyasal katılım hakkındaki görüşlerine de odaklanıldı. Bu konuda çeşitli makaleler yayımlandı. Ayşe Güneş-Ayata, "Türkiye'de Kadının Siyasete Katılımı" (1990) ve "Women in the Legislation" (1992) adlı iki makalede, Meclis'te 1991'e dek görev almış kadın temsilcileri konu etti. İlk makalede, akademisyen kadınların aktif olarak siyasete katılımlarına bakan Ayata, kadınların oy vermesinde ve siyasete katılımında rol oynayan temel faktörleri araştırdı. Bu arada bir parantez açarak, kadınlar üzerine ilk bilimsel derlemeyi *Türk Toplumunda Kadın* (1979) adlı başlıkta toplayan Nermin Abadan Unat'ın, aynı kitaptaki "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını" makalesinde, kadınların siyasete girmelerini, değişen toplum yapısına bağlayan saptamasına da değinelim.

Siyasette Kadın Temsili Araştırması KONDA tarafından Mart 2011'de yayınlandı. Kadın ve siyasete odaklanan çalışma, Türkiye genelinde 5434 kişiyle gerçekleştirilen yüz yüze görüşmelere dayanmaktadır. Görüşmecilerin yarıdan fazlası kadınların siyasete katılımını genel anlamda desteklerken, kadınların siyaseti erkekler kadar iyi yapabileceğini düşünürken, %77'si kadınların siyasette daha fazla yer almaları durumunda siyasette ve Meclis'te genel üslup ve tavırların iyi yönde değişeceğine inanmaktadır. Kadınların siyasetteki düşük katılımlarına şu yanıtlar verilmiştir: %39,2'si siyasette, partilerde kadınlara yeterince destek verilmiyor; %26,5'i kadınların siyaset yapamayacağı düşünüyor; %20,3'ü kadınların aile içi sorumlulukları ağır basıyor; %14,1'i bunun nedenini seçmenlerin kadın milletvekili istememesine bağlıyor. Araştırma sonuç olarak, toplumun genelinin kadınların siyasetteki düşük temsilini, toplum ve siyasal partiler tarafından sıklıkla öne sürülen 'seçmen istemiyor' gerekçesine veya kadının geleneksel ailevi rollerine değil, esasen siyasette yeterli destek olmamasına bağlamaktadır (KONDA, 2011).

Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması, bir diğer önemli araştırmadır. Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet

ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezi tarafından 2016'dan beri her yıl gerçekleştirilen araştırmanın 2018 yılana ait sonuçları Mart 2018'de yayınlanmıştır. 18 yaş ve üzeri Türkiye kent nüfusunu temsil eden 1205 kişiyle görüşülmüştür. Amaç, Türkiye'de kamuoyunun toplumsal cinsiyet ve kadınların kamusal alana katılım düzeyini belirleyen ailevi, toplumsal ve siyasi konulara yaklaşımlarını saptamaktır. Türkiye'de kadınlık ve erkekliğe atfedilen özelliklerin ülkedeki aile, çalışma ve siyaset dünyasındaki yansımalarını değerlendiren araştırma birçok çarpıcı veriyi ortaya koymaktadır. Kadınların sorunları arasında sırasıyla şiddet, işsizlik, eğitimsizlik ve sokakta baskı ve taciz gelmektedir. Kadın haklarına öncelik verilmesi, siyasi partilerde daha fazla kadın siyasetçi olması gerektiği, kadınların siyasete katılımının artmasının kadına yönelik şiddeti azaltacağı türünden yanıtlar, yıllara göre kadın/erkek eşitliği konusunda toplumda gelişen olumlu bakışı göstermektedir.

Kadın seçmenlerin davranışlarını konu alan çalışmalar da yapıldı. Oya Tokgöz, *Siyasal Haberleşme ve Kadın* adlı 1979'da yayınlanan çalışmasında, Ankara'nın Çankaya ilçesinde bir alan araştırması yaparak 1973 genel seçiminde siyasal davranış ile kitle haberleşme araçları arasındaki ilişkiyi araştırdı. "Kadın Seçmen İmgesi: Türkiye'de Kadının Bireysel Siyasal Katılımı Üzerine Bir Deneme" ve "Siyasal Reklamlarda Kadın Söylemi ve Kadın İmgeleri" adlı makalede ise, 1987-1991 genel seçimlerini temel aldı. Meryem Koray, "Günümüzdeki Yaklaşımlar Işığında Kadın ve Siyaset" adlı 1991'de yayınlanan çalışmasında, meslek odalarının yönetim kurullarında yer alan kadın üyelerle yaptığı görüşmelerle, kadınlık rolüyle siyasete katılım arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalıştı, kadınların kotayı nasıl değerlendirdiklerine baktı. Oya Çitçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar* adlı 1982 yılında yayınlanan kitabında, kamu yönetiminde çalışan kadınların konumlarını, sahip oldukları değerleri ve sorunlarını inceledi.

Ersin Kalaycıoğlu ve Binnaz Toprak tarafından yapılan *İş Yaşamı, Üst Yönetim ve Siyasette Kadın* (2004) adlı çalışma, Türkiye'de

kadın ve erkeklerin siyasete olan ilgisini ortaya koydu. Erkeklerdeki oran %36 iken, kadınlarda %18'di. Kadınlar siyasete erkeklerden daha az ilgi gösterseler de bu ilgileri oranında bile siyasette yer bulamıyorlar.

Kadınların yerel siyasetteki eksik temsilleri araştırıldı, buradaki erkek egemen yapı mercek altına alındı. Siyasal partilerin politikaları ve pratikteki faaliyetleri kadınlar açısından gözden geçirildi, kadınların yerel siyasetteki eksik temsillerinin nedenleri araştırıldı. Ayten Alkan, bu doğrultudaki soruları doktora tezine, Ankara'da gerçekleştirdiği alan araştırmasıyla konu etti. Aralarında kadınların da bulunduğu yerel yöneticilerle görüşmeler yaptı. Alkan araştırmasında, kadınların bu eksikliği eril siyasete bağlayamadıkları gibi, yöneticilerin de kadın temsilini artırmaya yönelik somut düşünce ve önerilere sahip olmadıklarını açığa çıkardı (Alkan, 2005).

Bu konuda bir başka doktora çalışması Nihal Şirin Pınarcıoğlu tarafından yapıldı. Pınarcıoğlu, kadınların yerel siyasette var olma biçimlerine İstanbul ve Kocaeli örnekleri üzerinden baktı. Yerel siyasete aktif olarak katılan, belediye meclis üyesi, il genel meclisi üyesi ve muhtar gibi yerel organlarda temsilci olarak yer alan kadınlarla ve parti kadın kolları ve kent konseyi kadın meclisi üyeleri arasında yer almayı düşünen kadınlarla görüşmeler yaparak onların deneyimlerini ortaya koydu (Pınarcıoğlu, 2011). Çalışmanın sonuçlarından birini yazalım: Kadınlar partinin erkek yöneticilerinin kendilerine yukarılara tırmanabilme izni verdiği ölçüde seçilmiş mekanizmalarda yer alıyorlar, siyasete verdikleri emek ikincil kalabiliyor.

Kadınların yerel siyasetle ilişkisi, bir başka çalışmaya daha konu oldu (Cerit Mazlum, 2008: 80). Yerel siyasette kadınların oranı hayli düşüktür. Özel kamusal ikileminden de gelen, cinsiyetlere yüklenen roller, kadınları daha çok yerel siyasete uygun bulmayı ve bu alanlarda kadınların varlığını gerektirebilse de ulusal siyasete nazaran siyasal iktidarın yoğunluğu burada daha az olsa da

kadınlar yerel siyasete, ulusal siyasetten daha az temsil edilmektedirler (Cerit Mazlum, 2008: 80).

Kadın örgütleri de kadınların yerel siyasetteki eksik temsillerini sorun eden çalışmalar yaptılar. KA.DER'in Ankara şubesi, bu konuda bir eğitim seti hazırladığı gibi, Nisan 2003-Ocak 2007 tarihleri arasında yerel siyasete katılımı teşvik için "yarın için bugünden" adlı bir kampanya yürüttü.

Kadın belediye başkanlarına ilişkin çalışmalar da yapıldı. Defne Erzene Bürgin vd. tarafından yürütülen (2017), İzmir'in kadın belediye başkanları üzerinden kadın siyasetçilerin yerel siyasetteki deneyimlerini ve yetersiz katılımının nedenlerinin araştırıldığı sözlü tarih çalışmasında, kadınların siyasette kalıcı olmalarını zorlaştıran etkenler ortaya koyuldu. Kadın belediye başkanları, ataerkil yapı ve kısıtlı maddi olanakları en büyük engel olarak ifade edilirken, evli ve çocuklu olmak, eş ve anne olmanın getirdiği görev ve sorumluluklar yüzünden siyasete ayrılan vakti azaltan hususlar olarak belirlenmiştir. Öne sürülen çözüm, siyasal partilerin kadınlara yönelik olumlu eylem politikalarını benimsemesidir.

Doğrudan siyasetle ilgili çalışmaların yanı sıra, kadınların toplumsal hareketlerine ilişkin çalışmalar da yapılarak 80'lerin sonundan itibaren çeşitli eserler ortaya konuldu. Bu çalışmalar kadın hareketi tarihinin eylem ve biçimlerinin, siyaseti biçimlendirmedeki ve değiştirmedeki rolünü açığa çıkarma açısından önemlidir. Daha önce pek ilişkisi kurulmayan, girilmeyen bir alana girildi, kadınların kendi hakları için geçmişte ne yaptıklarına odaklanıldı. Zafer Toprak, popüler tarih dergilerindeki yazılarıyla kadınları sosyal tarih yazımı içine dahil etmede önemli bir rol oynadı (Toprak 2014). Siyaset biliminde doktora tezi olarak hazırladığım *Osmanlı Kadın Hareketi* (Çakır, 1994) adlı çalışmada, Cumhuriyet öncesinde bir kadın hareketi yaşanıp yaşanmadığı sorusuna cevap aradım. Kadınların siyaseti ve toplumu değiştirmek için geçmişte kullandıkları yöntem ve araçları, eylem ve talepleri, özgün kaynaklara başvurarak, kadın dergileri ve dernekleri kanalıyla gün ışığına çı-

karmak, böylece kadın hareketine dair bir geçmiş, gelenek yaratmak istedim. Benzer bir çaba, Aynur Demirdirek'in *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışlarının Hikâyesi* (1993), Ayşegül Yaraman Başbuğ'un *Elinin Hamuruyla Özgürlük* (1993), Şefika Kurnaz'ın *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını* (1991), Yaprak Zihnioğlu'nun, *Kadınsız İnkılap* (2003) başlıklı eserlerinde de ortaya konuldu.

Yakın dönem kadın hareketi de incelendi. İlk örneklerini verelim: Şirin Tekeli (1990), kadın çalışmaları disiplini ile yazılmış makaleleri *80'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* isimli kitapta derledi. Ömer Çaha (1996), *Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Feminizm* adıyla kitaplaşan bir doktora çalışması yaptı. Aksu Bora, Asena Günal ile kadın hareketi temsilcilerinin deneyimlerini anlatan yazıları derleyerek kitaplaştırdı (2002).

Handan Çağlayan *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar* (2007) adıyla kitaplaşan doktora tez çalışmasında, sosyal hareketler, etnik kimlik ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini içeren bir kuramsal çerçeveden 90'larda Kürt kadın hareketini ve kimliğini ele aldı. Anket ve sözlü tarih görüşmeleri üzerinden yaptığı çalışmasında, Kürt kadını kimliğine dair söylem ve taleplerin çoğulluğunu HADEP deneyimini ele alarak ortaya koydu. Türk milliyetçiliği çerçevesinden Kürt kadınlarının imajının nasıl çizildiğine, hem Türk milliyetçiliği hem de Kürt milliyetçiliğinin imajı açısından Yalçın-Heckmann (2000), Açık (2002), Kerestecioğlu (2004) çeşitli çalışmalarla baktılar.

Siyasal partilerde ve diğer örgütlerde kadınların konumları da irdelendi. Serpil Sancar-Üşür, *Cinsiyetçi İdeolojinin Zihniyet Örüntüleri* (1998) adlı yayımlanmamış proje çalışmasında, siyasal partilerdeki kadın ve erkek milletvekillerindeki cinsiyet kalıplarını ortaya koydu. Cinsiyetçiliğin siyasal parti ve örgütlerdeki yapısı da inceleme konusu edildi. Fatmagül Berktay, sosyalist dergileri inceleyerek 1980 öncesi Türkiye'sinde farklı sol grup ve çevrelerdeki erkeklerin ideolojik olarak cinsiyet körü olduklarını ortaya koydu (1990). Necla Akgökçe (1996), Aynur İlyasoğlu (1996), Fevziye Sayılan (1996) bir sol parti olarak kadın katılımını önemsediğini iddia eden ÖDP'nin bu iddiasını tartışmaya açtı.

Ayşen Uysal ve Oğuz Topak, parti liderlerinden hareketle Türkiye'deki siyasal partilerde toplumsal ağların nasıl örüldüğünü araştırırken toplumsal cinsiyet boyutunu ihmal etmediler. *Partiler, Türkiye'de Siyasal Partiler ve Sosyal Ağların İnşası* adlı çalışmalarında, siyasal partilerin erkekler arasında ilişki ağları inşa eden eril ortamlar olduğunu söylediler (Uysal-Topak, 2010: 203). Doğrudan kadınları araştırmasa da *Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset* adlı kitabında Ayça Kurtoğlu, yerel siyasi dinamiklerde hemşehri derneklerinin oynadığı etken role, Ankara, Keçiören ilçesi örneği üzerinden baktı. Erkeklerle birlikte kadınların siyaset yapma biçimlerini, ilişki ağlarını ortaya koydu (Kurtoğlu, 2001). Burada bir parantez açıp kadın siyaset bilimciler arasında ilk ve önemli bir parti çalışmasının Ayşe Ayata tarafından CHP hakkında yapıldığının bilgisini verelim (Ayata, 1992).

Siyasal partilerin tüzüklerini ve kadın kollarını inceleyen çalışmalar da yapıldı. Yeşim Arat, *Political Islam in Turkey and Women's Organizations* (1999, 2005) adlı çalışmasında Refah Partisi'nin Hanımlar Komisyonunu araştırdı. Ailedeki aktif erkek bireylerin kadınların partiye katılmalarındaki önemini gösterdi. Sibel Eraslan (2000), içeriden bir ses olarak, Refah Partisi'nde İstanbul'da yaşadığı deneyimi ortaya koydu. Özlem Tür ve Zana Çıtak, "AK Parti ve Kadın: Teşkilatlanma, Muhafazakârlık ve Türban" isimli makalede (2010), AK Parti Kadın Kolları'nı saha çalışmasında inceledi. KA.DER'in siyasal parti program ve tüzüklerini feminist bakıştan karşılaştıran çalışması, hem yasa koyuculara hem siyasal partilere hem de kadın hareketine bilinç kazandırmaya yönelik olarak hazırlandı (KA.DER, 2011).

Özellikle *türban* tartışmalarının ve Refah Partili kadınların siyasete katılımının arttığı 90'larda, siyasal İslam ve kadın konusu hayli ilgi çekti. Aynur İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik* adlı eserde (1994); Nilüfer Göle *Modern Mahrem* (1994) ve derlediği *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* (2000) isimli kitaplarda İslam'ın kamusal alandaki durumunu ve kadınlara etkisini incelediler.

Türkiye'de siyasal teori alanındaki çalışmalar daha çok Batı'daki tartışmaları Türkiye'ye taşımak, bu konuda bilgilendirmede bulunmak yönünde olmuştur. Şirin Tekeli'nin Batı'da devletin kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik politikalarını araştırdığı, kadın-erkek komisyonlarından bahsettiği "Kadın Erkek Eşitliği Politikaları ve Devlet" isimli çalışması (1991), Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün kurulduğu yıllara rastlar. Serpil Sancar-Üşür, *Siyasal Yaşam ve Kadınları Destekleyici Politikalar* adlı eserinde (1997) kotalar gibi kadınların siyasal yaşama katılımlarını kolaylaştırmayı amaçlayan uygulamaları konu edinir. Yeşim Arat'ın, "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Vatandaşlık" isimli yazısı (1998), feminist literatürdeki kadın ve vatandaşlık kavramının Türkiye'ye uyarlanması olarak düşünülebilir.

Fatmagül Berktay, Hannah Arendt'in siyaset teorisini ele aldığı çalışmasında; iktidarı ortaklaşa yaratılan bir çoğulluk durumu olarak açıklayan bakışı ile Arendt'in teorisinin feminist hareketin vurgularına uyduğunu söyledi (Berktay, 2012). Bihter Somersan Almanya'da tamamladığı doktora tezinden ürettiği makalesinde, Gramsci'nin devlet, sivil toplum ve hegemonya üzerine geliştirdiği kuramın erkek egemenliğini azaltmak için politik stratejiler önermede kullanılıp kullanılamayacağını, Türkiye'de kadınlara karşı erkek şiddetini azaltmak için verilen kadın mücadelesi temelinde ele aldı. Türk Ceza Kanunu reformu örneğindeki gibi kadın yanlısı yasa, politika ve pratikler, feminist amaçların devlet politikasına dahil edilebilir ve yapısal devlet erilliğinin güçten düşürülebilir olduğu gösteriyordu (Somersan, 2012).

Son bir çalışma alanı olarak Türkiye'deki cinsiyet rejimi ve milliyetçilik çalışmalarına bakarak literatür özetini bitirelim. Yeşim Arat ve Ayşe Durakbaşa'nın (1988a) ortaya attığı sorular ve çalışmalarla Cumhuriyet'in modernleşme projesinde modernist baba kız ilişkisine dikkat çekildi. Bu dönemde gerçekleştirilen reformlar özel alanın katı sınırlarını gevşetmiş, kamusal alanın sınırlarını

kadınlara açmış, kadınların statülerini yükseltmişti. Kemalist erkekler ve babalar kızlarını örnek Cumhuriyet kızları olarak yetiştirmeye çalışmışlar, onların eğitilmelerine ve kamusal alana dahil edilmelerine himayeci desteklerini esirgememişlerdi. Ama aynı zamanda ailedeki geleneksel ahlak kurallarını da gözetmişler, cinselliklerini gizlemeleri gerektiği konusunda bir çerçeve çizmişlerdi (Arat, 1991; 1998b, c).

Hem Arat hem de Durakbaşa, Cumhuriyet'in ilk yıllarını yorumladıkları çalışmalarında, kızlar babalar vasıtasıyla özgürleşirken anneler ve eşlerin özgürleştirilemediğini söylediler. Babaların kızlarını desteklerken eşlerini desteklememeleri dönemin ahlak anlayışına bağlandı. Çünkü Cumhuriyet, *yeni kadın*ların, *yeni adam*ların eşleri ve yoldaşlarını yaratmak için erkekler tarafından kurgulanmış bir modernleşme ideolojisiydi (Durakbaşa, 2000). Durakbaşa'nın saptamasıyla Kemalist Cumhuriyet ideolojisi, modernist reformlarıyla bir *cinsiyetsizleştirme* ve *yeniden cinsiyetlileştirme* politikası gütmüştü (Durakbaşa, 1998b).

Ayşe Kadıoğlu, Türkiye'de kadın sorunlarının üç büyük toplumsal projede, yani Kemalizm, siyasal İslam ve sosyalizmde, bu projelerin nesnesi ve aile biriminin üyesi olarak görüldükleri için eritildiklerini, cinselliklerinin inkâr edildiğini söyledi (Kadıoğlu, 1998). Ayşe Gül Altınay (2000b) Türk milliyetçiliği içinde militarist kadın imgesinin de çizildiğini ortaya koydu.

Cinsiyet rollerini ders kitapları üzerinden 1928'den 1998'e dek inceleyen Firdevs Gümüşoğlu (1998), kadınları toplumsal yaşama katmayı amaçlayan Cumhuriyet ideolojisinin 1945'ten itibaren değiştiğini, kadınların ev kadınlığı rollerine geri çekildiğini özellikle Aile, Hayat, Eşya ve Fen Bilgisi kitaplarında yer alan resimler üzerinden göstermeye çalıştı.

Ayten Alkan'la birlikte yazdığımız, "Türkiye'de Cinsiyet Rejimi: Süreklilik ve Kırılmalar" adlı 2012'de yayınlanan makalede, Osmanlı'dan günümüze cinsiyet rejiminin oluşum sürecini ve bu sürecin sonuçlarını analiz etmeye çalıştık. Toplumsal cinsiyet hi-

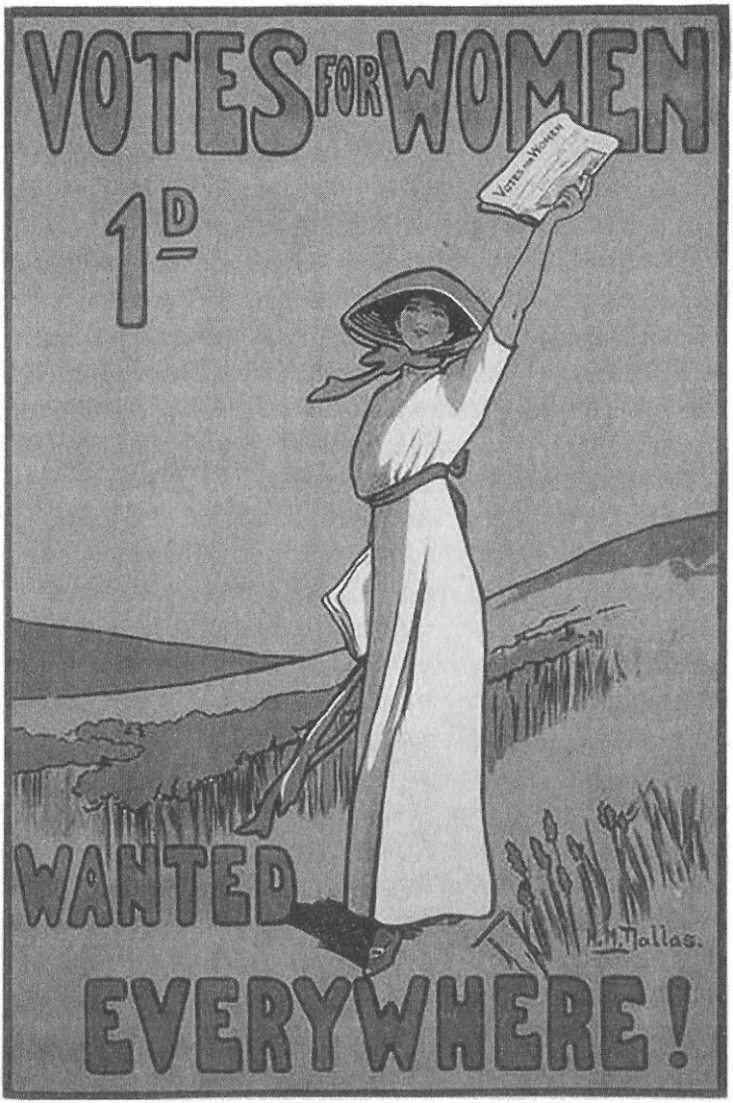
yerarşisinin yaratılıp üretilmesinde devlet politikalarına ve bu politikaları etkilemeye çalışan kadın hareketine baktık. Türkiye'deki devlet politikalarının cinsiyetçi unsurlar barındıran bir yapıya sahip olduğunu ve çerçevesinin, yurttaş hakları, istihdam, sosyal güvenlik, eğitim, nüfus kontrolü gibi alanlarda çizildiğini, tarihsel süreçteki örneklerle ortaya koymaya çalıştık. Aynı yılın sonunda, Serpil Sancar, Türk modernleşmesinin aile odaklı olduğunu ortaya koyduğu *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti* (2012) adlı kitabıyla, Türkiye'deki modernleşmede ve ideal kadınlık sınırlarının belirlenmesinde erkeklerin tayin edici rolüne baktı. "Erkekler devlet, kadınlar aile kurmuşlardır" saptamasını yapan Sancar, eril iktidarın boyutlarını 1945-1965 dönemindeki gazete taraması üzerinden irdeledi.

Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği* (2005) adlı kitabında, devletin kadın politikaları hakkındaki yukarıdaki tespiti daha önce kız enstitülerini konu ettiği çalışmasında da ortaya koymuştu. Kız enstitülerine kadınların Türkiye'deki modernleşmede, modern hayatta kendilerini nasıl kurguladığı açısından bakarak, enstitülü kızların burada aldıkları eğitim ve terbiye sürecini nasıl yaşadıklarını incelemiş, genç kızların eğitim aracılığıyla yeni toplumun orta sınıf ailesini oluşturacak aile kadınlarına nasıl dönüştüğünü anlatmıştı.

Son olarak 2011'de kurulan Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği'nin (CEİD) yayınlarından bahsetmek istiyorum. Türkiye'de cinsiyet eşitliğine dair gerçekleştirilen her türlü faaliyetin etkin sistematik ve sürekli izlenmesi adına, kadın örgütleri için, bilgi, teknik donanım ve iletişim olanakları yaratmak için kurulan CEİD, "Türkiye'de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi"nin çeşitli aşamalarını başlattı. Siyaset, istihdam, eğitim, şiddet, sağlık, spor, kentsel haklar, medya, insan ticareti, din hizmetlerine erişim olarak belirlenen on tematik alanda, uzmanlarca raporlar hazırlandı, toplumsal cinsiyet eşitliğini izleme göstergeleri geliştirildi. 2017'den itibaren kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği alanında uluslararası sözleşmeleri ve

güncel göstergeleri kapsayan proje raporları, e-kütüphane olarak yayınladı, kullanıcılara sunuldu. Bu proje kapsamında, *Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması* raporu hazırlandı (Sancar, 2018). Yoksulluk, erkeklik, adalete erişim, bilim ve teknoloji, göç ve mültecilik konuları 2020'de yayınlanacak. 2020'den itibaren bu göstergelerin hepsi kullanılarak yıllık Türkiye cinsiyet eşitliği izleme raporları da çıkarılacak.

Yukarıda belli başlı eserleri örneklediğim eserlerde olduğu gibi, elinizdeki kitap da Türkiye'de kadın ve siyaset konusunu araştırıyor. Benim çalışmam diğerlerinden yöntem açısından farklılaşıyor. Ben feminist siyaset bilimcilerin, yöntem bilimcilerin açtığı yoldan ilerleyecek, çalışmamı kadın çalışmaları disiplininin çizdiği çerçeveden, sözlü tarih yöntemini kullanarak gerçekleştirdiğim görüşmeler üzerinden temellendireceğim.

Resim 2: Kadınlara oy hakkı için mücadele eden sufrajetlerin İngiltere'de 1907- 1918 yılları arasında çıkardıkları *Votes for Women* isimli derginin tanıtım posteri.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KADINLARIN OY HAKKI HAREKETİ

Bu bölümde kadınların oy hakkı talepleri ve bu taleplerin bir toplumsal harekete nasıl dönüştüğü, dünyada ve Türkiye'de çeşitli örnekler üzerinden itirazlarla ortaya konulacaktır.

Bilindiği üzere, Fransız Devrimi sırasında özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri, sadece yükselen burjuva sınıfı için değil, bütün insanlık için, temel insan hakları olarak gündeme getirildi. Bunlar "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi"nin ilanıyla somutlaştırıldı. Ezilen, haksızlığa uğrayan kesimlerin bu ilkeleri kendileri için istemesi kaçınılmazdı. Köleler, sömürgeler ve özellikle kadınlar bu ilkeleri kendileri için istediler. Bu arada bazı başarılı deneyimler de tarihe geçecekti.[9]

Ancak Fransız Devrimi sonrasında, önce siyasetle uğraşan kadınların idamı onaylandı, 22 Aralık 1789'da da kadınların oy hakkından mahrum edildiği açıklaması yapıldı.

> Yakın zamanda ve kısa bir süre içinde devrimci mahkeme kadınlara büyük bir ders verdi. Bu örnek şüphesiz kadınların hafızalarında yaşayacaktır. Zira her zaman tarafsız olan adalet verilen derslerin acımasız olmasından yanadır.

9 Örneğin, Fransa'nın Karayip Denizi'nde, Küba'nın doğusundaki bir adada bulunan sömürgesinde, Afrika'dan getirilen siyah kölelerin ülkesi olan Haiti'de kölelerin isyanı, devrimle sonuçlandı (1791–1804). 1793'te kölelik kaldırıldı. 1801'de anayasanın ilanıyla ada özerkliğe kavuşturuldu. Napolyon'un adaya gönderdiği savaş filosunun köleliği yeniden ilan etme planları, çatışmalar süresince işe yaramadı. 1804'te bağımsızlık ilan edildi, siyahlar tarafından yönetilen ilk cumhuriyet kuruldu. Fransa Haiti'nin bağımsızlığını 1834'te tanıdı. Ayrıntı için bkz. http://www2.webster.edu/~corbetre/haiti/history/revolution/revolution.htm

Yukarıdaki açıklama, Fransız Devrimi sonrasında 1793 devrim mahkemesinin aldığı bir karardan alıntıdır. Peki, ne yaptı da cezalandırıldı kadınlar?

19 Kasım 1793'te *Le Moniteur Universel* gazetesinde yer alan açıklamadan hareketle yanıta ulaşmaya çalışalım: "Akıllı, kültürlü, büyük tasarıları olan, paralı askerlere benzeyen yazarlarca kuşatılmış Ronald kadının halka ve halkın seçtiği yargıçlara karşı küçümseyici soğukkanlılığı, yanıtlarının kibirli keskinliği, alaycı neşesi ve Adliye Sarayı'ndan Devrim Meydanı'na getirilirken gösterdiği metanet, hiçbir acı anısının olamadığını kanıtlıyordu. Bununla birlikte o bir anneydi, ama doğanın üstüne çıkmak isterken onu feda etmiş, bilgiç olma arzusu cinsinin erdemlerini unutmasına yol açmıştı. Her zaman tehlikeli olan bu unutuş da onun idam sehpasında can vermesine yol açtı. Coşkulu bir muhayyileyle doğmuş olan Olympe de Gouges ise, gerçeklikten tamamen uzak hayallerini, doğadan gelen ilham saydı. Devlet adamı olmak istedi ve yasa onu cinsine yakışan erdemleri unuttuğundan dolayı cezalandırdı. Anne oldukları halde devlet adamı olmak istemişler, cinslerine yakıştırılan erdemleri unutmuşlardı. Bir anneydiler, ama doğanın üstüne çıkmak isterken onu feda etmiş, bilgiç olma arzusu onlara cinsinin erdemlerini unutturabilmişti. Her zaman tehlikeli olan bu unutuş, onların idam sehpasında can vermesine yol açtı."

Aslında yukarıda alıntılanan idam kararının gerekçesi olarak açıklanan unsurlar siyaset yapmak isteyen kadınların önüne yıllar boyunca getirildi, getirilmeye de davam ediyor. Kadınlar sadece annelikle özdeşleştiriliyor; ev dışında, özellikle de siyasette rol ve sorumluluk almaları dolayısıyla, bu sorumlulukları kapsayan haklarla donatılmaları pek istenmiyor. Kadınlar türlü biçimlerde bu anlayışa itiraz ederek mücadele yürüttüler, yürütüyorlar. Bu bölümde kadınların oy haklarını elde etmek için verdikleri mücadeleye bakalım. Kadınların itiraz noktalarını, eylem biçimlerini bazı ülkeler üzerinden örneklemeye çalışalım.

Ulus-devletler kurulup anayasalarda birey hak ve özgürlükleri tanınırken sivil ve siyasal hakları kadınlardan esirgendi. Nedeni ne olursa olsun, yeni devlet ve toplum biçimlerine yön verecek sözleşme, erkeklerin hâkim ve belirleyici olduğu, kadınların dışlandığı ve haklardan mahrum edildiği bir içerikle şekillendi. Bunda hiç kuşkusuz siyaset teorisyenlerinin çağlar boyu sürdürdüğü cinsiyetçi bakışın da etkisi büyüktür.

Kadınların Oy Hakkı Hareketinin Batı'daki İlk Örnekleri

ABD ile başlayalım. Amerika kıtasında, ABD'de de Fransa'dakine benzer bir hüküm verildi kadınlara. 18 Haziran 1873'te Susan B. Anthony, bir hakim tarafından 100 dolar para cezasına mahkum edildi. Çünkü Susan Anthony, 1872'de yapılan ilk Kongre seçimlerinde kadın olduğu halde oy kullanmış, böylece yasayı çiğnemişti. O ise, cezanın bir kuruşunu bile ödemeyeceğini söyledi. "Tiranlara direnmek tanrıya itaattir," diyen Anthony, geri adım atmayacak, kadınları "erkek yapımı olan yasalara karşı isyan etmeye" zorlamaya devam edecekti (Donovan, 1997, 46).

Kadınlar 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa ve Amerika'daki cadı avında kitlesel olarka katledildi. Net bir hesaplama yapılmasa da cadılık suçlamasıyla yüz binlerce kadın işkence yapılarak yargılandı ve yakıldı. Tarihçi Gerhard Schormann, 1984 tarihli *Der Spiegel*'de olayı "savaş kaynaklı olmayan, insanın insana yaptığı kitlesel katliam" olarak tanımlar. Federici *Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim* (2011) ve *Cadılar, Cadı Avı, Kadınlar* (2019) adlı kitaplarında, modern çağın başlangıcında yüz binlerce "*cadı*"nın idamı ve kadınlara karşı yürütülen savaş ile kapitalizmin yükselişinin niçin aynı döneme denk geldiği sorusunu sorar. Bu dönemin toprak ve emek politikalarına bakar. Kapitalist toplumda fabrika ücretli erkek işçiler ne ise, bedenin de kadınlar için aynı şey olduğunu gösterir. Beden kadınlar için hem bir kimlik hem de hapishane olabilir. "Kapitalizmin özünde yalnızca ücretli sözleşmeli emek ile kölelik arasında simbiyotik ilişki değil, en yüksek bede-

lini bedenleriyle, emekleriyle ve hayatlarıyla kadınların ödemekte olduğu, emek gücünün birikimi ve imhası diyalektiğini bulur (2011, 32).

Feodalizmin sona erip güçlü ulusal krallıkların ortaya çıktığı, kilisenin mutlak otoritesinin tehdit altına girdiği kargaşa döneminde büyüyen yoksulluk ve isyan ortamında yaşandı bu durum. Protestoların baş gösterdiği, insanların mesih yolu gözlemeye başladığı yıllarda, cadı efsanesi de ortaya atıldı. Kilise ve devlet, kol kola hayali bir düşman yarattı. Cadı, bütün kötülüklerin simgesi haline getirildi. Dönemin egemenleri, büyük yoksulluk içindeki halk kitlelerine aradıkları düşmanı sundu. Yoksulluk, prenslerin ya da Papa'nın değil, cadıların ve şeytanların yüzündendi! Maria Mies, *Ataerki ve Birikim* adlı kitabında konuyu, "tabi kılma ve bedenin ihlali" ve "cadıların yakılması, ilkel sermaye birikimi ve modern bilimin yükselişi" alt başlıkları altında işler. Aşağıda onun kitabından alınan alıntılarla konuyu detaylandırmaya çalışacağım (Mies, 2011:164-174).

Cadılara yönelik katliamlar ve terörün örgütlenmesinde kilise ve devlet arasında planlı bir işbölümü vardı. Kilise temsilcileri cadıları tespit ediyor, ideolojik gerekçelerini oluşturuyor ve sorgulamaları yönetiyordu. Devletin laik organına ise, işkence yapması ve en sonunda cadıları yakması için başvuruluyordu." Boyutun dehşetini, 31 Ekim 1724'te Coestfeld'den Enneke Fristenares'e yapılan işkenceyi okuyarak anlamaya çalışalım:

> Dr. Gogravius, sanıktan itiraf etmesi istendikten sonra ona işkence yapılmasını buyurdu. Kadından gerçeği anlatmasını istedi, çünkü acı veren sorgulama her halükarda onun itiraf etmesini sağlayacak ve iki katı cezalandırılacaktı. Bundan sonra kadına birinci aşamadaki işkence yapıldı. Yargıç daha sonra ikinci aşamaya geçilmesini istedi. İşkence odasına götürüldü, soyundurulup bağlandı ve sorgulandı. Kadın, herhangi bir şey yapmadığını söyledi. İnat etmeyi sürdürdüğü için üçüncü dereceye geçildi ve başparmakları burguya sokuldu. Çok korkunç çığlık attığı için ağzını tıkadılar

ve başparmaklarını burmaya devam ettiler. Bu elli dakika sürdü, burgular sırasıyla gevşetilip sıkılıyordu. Fakat kadın masum olduğunu iddia ediyordu. Ağlamıyordu ama "ben suçsuzum, ben yapmadım, Ah, İsa bana yardıma gel, efendimiz canımı al" diye haykırıyordu. Sonra dördüncü dereceye geçtiler. İspanyol çizmeleri. Önce sol, sonra sağ bacakları vidalarla sıkıştırıldı. Kadın ağlamadığı için Dr. Gogravius, sanığın büyüyle acıya karşı duyarsız hale getirilmiş olabileceğinden kaygılandı. Bu yüzden infazcılardan onu tekrar soymalarını ve vücudunda şüpheli bir şey olup olmadığını açığa çıkarmalarını istedi. Bunun üzerine infazcılar her yerini titizlikle incelediklerini, ancak şüpheli bir şey bulamadıklarını rapor ettiler. Yeniden İspanyol çizmelerine sokulması emredildi. Sanık yine masum olduğunu iddia etmeyi sürdürdü ve çığlık atıyordu. Bu durum 30 dakika sonuç almadan devam etti. Sonra Dr. Gogravius beşinci derece emrini verdi: Sanık asıldı ve iki sopayla dövüldü. 30 darbe indirildi. Kadın o kadar bitkin düşmüştü ki artık itiraf edeceğini söyledi. Fakat ayrıntılı suçlamalar söz konusu olunca, suçlardan hiç birini işlemediğini söylemeyi sürdürdü. İnfazcı kolları burkulup eklem yerlerinden çıkıncaya kadar onu gerdi. Bu işkence altı dakika sürdü. Sonra tekrar dövüldü ve yeniden başparmakları burguya, bacakları İspanyol çizmelerine sokuldu. Fakat sanık, şeytanla herhangi bir ilişkisi olduğunu inkâr etmeyi sürdürdü. Dr. Gogravius işkencenin kurallara uygun olarak uygulandığına karar verdikten ve infazcılar daha fazla işkence yapılırsa sanığın hayatta kalmayacağını belirttikten sonra, Dr. Gogravius sanığın indirilmesini ve çözülmesini emretti. İnfazcılara kadının kol ve bacaklarını yerine oturtmaları ve iyileştirmeleri emrini verdi (Mies, 2011:165-166).

Cadılara yapılan zulüm, genellikle sanıldığı gibi karanlık, akıldışı ortaçağın bir kalıntısı değil, yükselen modern toplumun bir tezahürüydü. Yeni merkantilist ekonomik doktrinin kurucusu olan Jean Bodin'de olduğu gibi... Nicel para teorisi, modern egemenlik kavramı ve merkantilist nüfusçuluğun kurucusu olan Bodin, cadılara devlet emriyle yapılan işkence ve katliamları destekliyordu. Çünkü devlet ortaçağda yaşanan tarım krizleri sonrasında refahı

sağlamak için yeni ekonomiye yeterince işçi sağlamalıydı. Gebeliği ya da ceninin doğmasını engelleyen herkese karşı savaşılmalı, polis örgütü bu işte kullanılmalıydı. Bodin Fransız hükümetine cadı avları konusunda danışmanlık yaptı, cadıları yakarak yok etmeyi savundu. Tıp mesleğini para karşılığı icra eden doktorlar da kadın sağaltıcıların yerine geçmek için tüm bu söylemlerden yararlanmasını bildiler.

17. ve 18. yüzyıllarda, feodal üretim ve ilişki biçimi yerini farklı bir ekonomik yapıya, kapitalizme bırakmaya başladı. Üretim biçimi ve ilişkileri farklılaştı. Topraklarından sürülüp topraksız kalan köylüler, kentlerdeki fabrikaların ihtiyacını karşılayacak olan ücretli işçiye dönüştüler. Kentlerde burjuvazi denen yeni bir sınıf ortaya çıktı. Üretim aileden kamusal alana taşındı, ev ile iş birbirinden ayrıldı. Burjuva sınıfının erkekleri üretime katılırken, kadınlar ev ile özdeşleştirilerek üretimin dışına atıldı. Burjuvazinin sınıf olarak ortaya çıkışı insan hakları kuramının gelişmesini sağladı. Burjuva devrimlerini doğurdu. Ancak bu, soyut ve genel olarak tanımlanmış, farklılıkları dikkate almayan bir eşitlik anlayışıydı. Bu anlayışta, ayrıcalıklı sınıf ve cinsiyet belliydi: Burjuva erkek.

Bu yüzden işte bu dönemde, 1700'de, "Eğer bütün insanlar doğuştan özgürse, nasıl oluyor da bütün kadınlar köle doğuyor?" diye sordu, Mary Astell. Mary Wollstonecraft, 1792'de, "Modern dünya zorbalıktan arındırılacaksa, yalnızca kralların ilahi haklarına değil, kocalarınkine de karşı çıkmak gerekir," diye isyan etti.

Bu bölümün başında ismini zikrettiğim Olympe de Gouges ise sadece isyan etmekle kalmadı, 1791'de Fransa'da, kadınları kapsamayan "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"ni kadınlar için yazdı ve "Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirisi" olarak yayınladı.[10] Çünkü 1789 tarihli "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" hazırlanırken insanları anlatan kelimede "erkek-kadın" sözcüğünün yazılması talebi

10 1972 yılına kadar Fransız ulusal kütüphanesinde fark edilmeden duran bu bildiri, Hannelore Schröder tarafından keşfedilerek gün ışığına çıkarıldı.

kabul edilmemiş, sadece "erkek" (*l'Homme*) sözcüğü yazılmıştı.[11] Olympe de Gouges, kaleme aldığı bildirisiyle "insanlar" kelimesinin kadınları kapsayarak kullanılmadığına dikkat çekti. Önceki bildiriyi madde madde kadınlara uyarladı. Buradaki hakları kadınlar için isteyen maddeler formüle etti.[12] Bu tavır, insanlar kelimesinin sadece erkek cinsiyetiyle özdeş tutulmasına karşı ciddi bir uyarıydı aslında. Sonraki yüzyıllar boyunca onun haklılığını deneyimleyecekti tüm dünya kadınları. Son yıllarda kullanılmaya

11 Fransız Devrimi sonrasında 1791'de kabul edilen, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 1. maddesinde, "İnsanlar, haklar yönünden özgür ve eşit doğarlar ve yaşarlar. Sosyal farklılıklar ancak ortak yarara dayanabilir," 2. maddesinde ise, "Her siyasal toplumun amacı, insanın doğal ve zaman aşımı ile kaybedilmeyen haklarını korumaktır. Bu haklar; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir," diye yazıyordu.

12 "Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirisi şöyle maddeleştirilmişti: 1. Madde: Kadın özgür doğar ve erkeklerle haklar bakımından eşittir. 2. Madde: Her siyasi topluluğun amacı ve hedefi, kadın ve erkeğin, doğal ve devredilemez haklarını korumaktır. Bu haklar; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve özellikle baskıya direnme hakkıdır. 3. Madde: Her bir devlet gücünün esası (egemenlik ilkesi) kadın ve erkeklerin birliğinden başka bir şey olmayan ulustan kaynaklanır. 4. Madde: Özgürlük ve adalet, kişilere hakları olanı geri vermektir. Kadınlar haklarını kullanırken, yalnızca erkeklerin karşılarına çıkardıkları sürekli tiranlıkla engellenmektedir. Bu kısıtlamalar, doğa ve aklın yasalarıyla ortadan kaldırılmalıdır. 6. Madde: Yasa genel iradenin ifadesi olmalıdır. Bütün kadın ve erkek vatandaşlar şahsen veya bir vekil aracılığıyla yasanın oluşumuna katkıda bulunmalıdır. Bütün kadın ve erkek vatandaşlar yasanın önünde eşit olup; bütün rütbe, pozisyon ve resmi dairelere eşit ölçüde kabul edilmelidir. 7. Madde: Hiçbir kadın bu yasaların dışında bırakılmayacaktır. Kadın belirli durumlarda yasalar önünde suçlanacak, tutuklanacak ve hapsedilecektir. Kadınlar da erkekler gibi, hükmü kesin olan bu yasalara bağlı olacaktır. 9. Madde: Kadın ve erkek yurttaşlar kendileri veya temsilcileri aracılığıyla vergilerin zorunlu olup olmadığına karar verme hakkına sahiptir. Kadın yurttaşlar, sadece varlıklarında değil, aynı zamanda resmi kurumlarda, vergilerin toplanması, bunların kullanılması ve süresinin belirlenmesi sürecine eşit oranda katılabildikleri takdirde bunu kabul ederler. 15. Madde: Vergi ödemesinde erkeklerle bir olan kadınlar, resmi devlet memurundan mali işlerle ilgili bilgi alma hakkına sahiptir. 16. Madde: Hakların garantisinin olmadığı ve güçler ayrılığının belirlenmediği bir toplumun anayasası yoktur. Ulusu oluşturan bireylerin çoğunluğu yasanın biçimlendirilmesinde katkıda bulunmadıysa, o yasa yoktur ve geçersizdir. 20. Madde: Kimse esaslı derecede farklı olsa bile, mahkûmiyetinden dolayı dava edilemez. Kadının, tıpkı idam sehpasına çıkma hakkı olduğu gibi kürsüye çıkma hakkı da olmalıdır. Yeter ki, davranışları yasa tarafından sağlanan kamu düzenini bozmasın" (Göztepe, 1996: 185-193).

başlanan "kadınların insan hakları kavramı"nın önemini ilk onun keşfettiğini söylemek mümkün.

Ancak, Olympe de Gouges, yukarıdaki ilk paragrafta ayrıntılandırdığımız gerekçeyle 1793'te giyotine gönderildi. Ona, kürsüye çıkma yerine, giyotine çıkma hakkı tanındı! Öldürüldüğünde 45 yaşındaydı. Aynı tarihte kabul edilen anayasada genel oy hakkı, kadınlar hariç tutularak erkeklere tanındı. Ardından Fransa'daki tüm kadın kulüplerinin faaliyetleri durdurulacak, kadınların siyasetle uğraşmaları yasaklanacaktı (Landers, 1999: 414-444).

Aynı tarihlerde İngiltere'de bir başka kadın, Mary Wollstonecraft, dönemin erkek düşünürlerinin çalışmalarını sorgulayan eserler kaleme alma cesaretini gösterdi.[13] Cinslerin eşitliği ve kadınların haklarını savundu, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* adlı eserini bu amaçla 1792'de yayınladı.

Toplumsal hareketlerde de kadınlar için durum aynıydı. 1848'de meyvesini veren Chartist harekette (1838-1848), oy hakkı sadece erkek işçiler için kabul edildiğinde, bu kez İngiliz kadınları siyasal haklar olmaksızın yaşamın her alanında denetim kurulamayacağının farkına varacaklardı.

Temmuz 1848'de ABD'de New York'ta Seneca Falls'ta kadın hakları toplantısı yapıldı. Kadınlar ırk ayrımcılığına karşı mücadelede yer aldılar ve farklı ayrımcılık türleri arasındaki bağlantıları açığa çıkardılar. Sadece siyah erkeklere oy hakkının tanınmasından sonra bu işin ırk sorunu olmaktan ziyade kadın olma temeli üzerinden kaynaklandığını anladı kadınlar.

On dokuzuncu yüz yılın kadın hareketi, kadınların Burjuva devriminin evrensel ilkelerinden keyfi olarak mahrum bırakılmasındaki çelişkiden doğdu. Amaç burjuva erkeklerinin tekelinde olan kamusal ve siyasal alana girmekti. Bu yoldaki ilk çaba, ilk imza kampanyası olarak 1867'de İngiltere'de ortaya kondu. Top-

13 Wollstonecraft (1759-1797) mürebbiyelik, öğretmenlik, yayın danışmanlığı, tercümanlık işlerinde çalıştı. Burke'in *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler* eserine yanıt olarak *İnsan Haklarının Gerekçelendirilmesi*'ni yazdı. 1792'de Paris'e gitti. Devrime ve devrimin şiddetine tanık oldu. *Fransız Devriminin Görünüşü*'nü 1794'te yayınladı.

lanan imzalar 1869'da *The Subjection of Women* (Kadınların Köleleştirilmesi) adlı kitabı yazan John Stuart Mill tarafından Avam Kamarası'na bir yasa önerisiyle sunuldu. İngiliz kadınların mücadelesi elli yıl sürdü. Bu dönem boyunca kadınlar pek çok kadın örgütü kurdular, mücadele taktikleri geliştirdiler (Rowbotham, 1977: 77-89). Hareket, Milicent Garret Fawcett'in kurduğu National Union of Women's Suffrage Societies'in (Kadın Süfraj Dernekleri Ulusal Federasyonu) önderliğinde hız kazandı. Parlamenterleri etkilemeyi amaçlayan, anayasal siyasal oy hakkı hareketi çeşitli çalışmalar yürüttü. Taleplerin kolay kabul edilemeyeceğinin anlaşılması üzerine, hareket, 1900'dan itibaren, öncekinden farklılaşarak militan bir boyut kazandı. Bunda Pankhurst ailesi büyük rol oynadı (Tekeli, 1986: 1614-1640).

1903'te, Emmeline Pankhurst (1858-1928), "Women's Social and Political Union"u (Kadınların Sosyal ve Politik Birliği) iki kızı Christabel ve Sylvia ile kurdu (Davis, 2006). *Votes for Women* (Kadınlar İçin Oy) dergisini bu amaç doğrultusunda çıkardı. Sosyal demokrat partilerin ilgisizliği, daha çok da karşı tavırları üzerine süfrajetler (kadınlara oy hakkı taraftarları), kamuoyunu ve parlamenterleri etkilemek için, yasal ya da yasa dışı, her tür yola başvurdular. Polisle çatıştılar, duvarlara yazı yazdılar, kendilerini parlamentonun önündeki demirlere zincirlediler. 1908'de Hyde Park'ta üç yüz bin kadının katıldığı bir yürüyüş düzenlediler.

Talepleri kabul edilmeyen kadınlar tutuklandılar. Açlık grevlerini bir politik eylem biçimi olarak tarihte ilk kez İngiltere'deki tutuklu süfrajetler kullandılar. Siyasal iktidarın bu eylemlere tepkisi ise sert oldu. Kadınların hapiste ölebileceğinden korkan dönemin liberal parti hükümeti, kadınların beslenmesi için zorla besleme yasasını çıkardı. "Zorla besleme yasasıyla", tutuklu kadınlar elleri kolları bağlanarak zorla beslendiler. Benzer muameleye ABD'li kadınlar da maruz kaldılar.[14] İngiltere'deki bu dalga 1918'de sonuçlandı. Oy hakkı I. Dünya Savaşı sonrasında tanındı. Savaş so-

14 Zorla besleme olayının ABD'deki örneği, "Demir Çeneli Melekler" (*Iron Jawed Angels*) adıyla 2004'te çok başarılı ve etkili biçimde sinemaya uyarlaşmıştır.

nunda 30 yaşın üzerinde, mülk sahibi, ya da mülk sahibiyle evli, üniversite mezunu ya da haftada beş pound gelir getiren bir işte çalışan kadınlara siyasal haklar tanındı.

Almanya'daki süreç daha farklı işledi. 1871 Paris Komünü yenilgisinden sonra, Avrupa'daki işçi hareketinin merkezi Fransa'dan Almanya'ya kaydı. Almanya'daki hızlı kapitalistleşmenin doğurduğu emek gücünün artması bu süreçte önemli bir rol oynadı. Almanya'da I. Enternasyonal'den sonra kadın hareketi diğer ülkelerden farklı olarak sosyalist çizgide gelişti.

Alman Sosyal Demokrat Parti liderlerinden August Bebel (1840-1918), Marksistlerin kadına ilişkin görüşlerini 1878'de yazdığı, *Kadın ve Sosyalizm* adlı kitabında dile getirdi. Ona göre, kadınların kurtuluşu ile işçilerin kurtuluşu birlikte yürümeliydi (Bebel, 2013). Benzer şekilde, sosyalist kadın önderlerden Clara Zetkin (1857-1933), sosyalizmin sadece proleter kadınlarla zafere ulaşacağını ifade etti. Kadın haklarıyla ilgilenmeyi burjuva feminizmi olarak alay konusu yapsa da kadınların kurtuluşunu kadınların kamusal ve toplumsal üretime ücretli emekçiler olarak katılmasında gördü. Onun önerisi üzerine, 1910'da, II. Kadın Enternasyonali'nin Kopenhag'daki toplantısında, 1857'de New York'lu kadın işçilerin greve gittikleri gün olan 8 Mart, *uluslararası kadın günü* olarak kabul edildi. Bu gün, Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından da 1975 yılında tanındı. Türkiye'de ilk kez 1921'de, II. Enternasyonal üyesi Türkiye Komünist Partisi tarafından kutlandı. Ancak günün adı farklıydı: "Dünya emekçi kadınlar günü." İsimdeki ısrar, günümüzde bazı çevreler tarafından hâlâ paylaşılıyor.

Batı Harici Örneklerde Kadınların Oy Hakkı Mücadelesi

Batılı örneklerden sonra bu bölümde, Türkiye'de çok fazla bilinmeyen Rusya, Çin ve Meksika'da kadınların oy hakları için verdikleri mücadeleden,[15] Türkiye'deki mücadeleyi de ihmal etmeden ör-

15 Bu örnekleri anlatırken Beyhan Tayat-Orman ve Kamile Dinçsoy'un İÜ Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı'ndaki Toplumsal Cinsiyet ve Politika isimli dersime hazırladığı ödevlerden ve orada gösterilen kaynaklardan da yararlanacağım.

nekler vereceğim. Pek fazla bilinmese de Batı dışında da kadınlar Batı'da olduğu gibi oy hakları için ciddi mücadele vermişlerdir.

Rusya

İngiltere'deki kadınların oy hakkı hareketi gibi Rusya'da da kadınlar, siyasi ve sosyal reformlar için mücadele eden demokratik hareketin ayrılmaz bir parçası oldular. Mücadelelerine 19. yüzyılda kadınların eğitimi ve barınması konularıyla başladılar, oy hakkı elde edene dek çeşitli mücadeleler yürüttüler (Shnyrova, 2009:146-159; Dinçsoy, 2013).

Rusya'daki kadınların oy hakkı hareketine daha yakından baktığımızda, Rusya Kadın Yardımlaşma Derneği yanında, iki kadın örgütünün hayli önemli rol oynadığı görülür: Kadın Eşitlik Birliği ve İlerlemeci Kadın Partisi. Süreci aşağıda özetlemeye çalışayım.

1895'te Rusya Kadın Yardımlaşma Derneği ilk çalışmaları başlattı. Rusya'da kadınların oy hakkı hareketini ortaya çıkaran temel olay, kadınları seçmen kitlesi dışında bırakan 6 Ağustos, 17 Ekim ve 11 Aralık 1905 tarihli seçim kanunları oldu. Erkek ve kadınların ortak menfaatlerinin altını çizseler de, bağımsız ve etkili bir siyasi güç olarak ortaya çıktılar. 1917'de bu hakkı elde ettiler.

1905'te, Moskova'da kadınlara oy hakkı için "Kadın Eşitlik Birliği" adlı dernek kuruldu. Amaç, seçim yasasına "cinsiyet ayrımı olmaksızın" ifadesinin konulmasıydı. Ancak genel oy hakkı kadınlara tanınmadığından, siyasi eşitlik için programa temel bir ilke koymak yerine, medeni haklara vurgu yapıldı. Benzer durum Türkiye'de Türk Kadınlar Birliği'nde de yaşanacaktı.

Kadınlar monarşiye karşı sol örgütlerle işbirliği yaparak mücadele ettiler. Bunun örneklerini 1905-1907 devriminde verdiler. Kadın Eşitlik Birliği üyeleri Aralık 1905'teki silahlı ayaklanma süresince Moskova işçilerine yardım etme, ilk yardım noktaları organize etme gibi işler üstlendiler, grevciler için bağış topladılar. Ayrıca, ticari birliklerle yakın ilişkiler kurdular. Düşüncelerini yaymak amacıyla Kızıl Haç, Birlikler Derneği, İşsizlik Komisyonu, Moskova Grev Komitesi gibi farklı örgütlerde çalıştılar.

Kadın Eşitlik Birliği, Rusya sendikalarını kapsayan örgütün de üyesi oldu. 1905'te kadınlara oy hakkı maddesi, sendikaların, ilçe yerel yönetimlerinin ve Kadet Partisi'nin (anayasal demokratlar) siyasal programlarına dahil edildi. Oy hakkı talebi üzerinde yoğunlaşan kadınlar, 1906'da İlerlemeci Kadın Partisi'ni (Zenskaja Progressivnaja Partia) kadın ve erkekler arasında siyasi eşitliği sağlamak için kurdular. Partinin amaçları arasında işçi haklarının tanınması vardı. Bölgelere kültürel ve ulusal özerkliğin tanınması da talep edildi. Bu arada daha önce kurulmuş olan Rusya Kadın Yardımlaşma Derneği de oy hakkı konusunda faaliyetteydi.

Kadın Eşitlik Birliği, 1906'da, çeşitli illerde halka açık konferanslar düzenledi; köylü kadınlar için kitaplar basıldı ve bunların dağıtılması için özel bir komisyon kuruldu. Köylü kadınlarının hepsi okuma yazma bilmediğinden genellikle ilçelerdeki ortak okumaları, dağıtıcılık görevi üstlenen kadın öğretmenler organize etti. ABD'li kadın hakları savunucuları gibi ülke çapında ders turları, konferanslar düzenlendi. Buralarda kadın hareketleri dersleri, özellikle Anna Kalmanovich ve Zinaida Mirovich'in dersleri hayli ilgi çekti. Öyle ki, Mirovich'in "İngiltere'deki kadın hareketleri" dersi, Ivanovo-Voznesensk'te 1907'de yerel polis amiri tarafından yerel dokumacıları etkileyebileceği düşüncesiyle yasaklanmıştı. Dernek üzerinde yoğun baskı vardı. Kadın Eşitlik Birliği'nin 1906'da 8000 olan üye sayısı, 1907 yılındaki siyasi baskılar yüzünden 1500 üyeye indi; 53 şube kapatılmak zorunda kaldı.

Kadın Eşitlik Birliği ve İlerici Kadın Partisi, *Soyuz Zhenschin* (Kadınlar Birliği) ve *Zhenskii Vestnik* (Kadınların Elçisi) adlı yayınlara sahipti. Kadınlar Birliği, İlerici Kadın Partisi ve Kadın Eşitlik Birliği, broşür ve kitapların dışında, kadınların siyasi eşitlik taleplerini desteklemek için farklı sınıflardan kadın ve erkek temsilcilere hitaben birçok bildiri ve el ilanı yayınladı ve dağıttı. Parti kongrelerine, kent konseylerine, sendikalara ve Rusya Ulusal Yasama Organı'na çok sayıda dilekçe sunuldu.

Rus siyasi partilerinin programları, özellikle kadın oy hakkı ve genelde genel oy hakkı konularında oldukça açıktı. Rus siyasi yelpazesinin sol kanadı –Rus Sosyal Demokratik Partisi, sosyalist-devrimciler, *trydoviki* (işçiler) ve *kadets* (anayasal demokratlar)– genel oy hakkı istiyordu ve dolaylı olarak da kadınlara oy kullanma hakkını tanıyordu. Siyasi merkez olan *Oktyabrists* da genel, eşit ve gizli oy hakkı talep ederek kadınların oy hakkını reddetmese de bu hakkın daha ileri bir tarihte verilmesini uygun buluyordu. Önceliği Rus Medeni Kanunu'ndaki iyileştirmelere vermişti.

Sağ kanat –monarşist partiler ve gruplar– ise sadece kadınların oy kullanma hakkına değil, tüm demokratik değişikliklere, yeniliklere şiddetle karşı çıkıyordu. Ancak bu partiler, Rusya'nın ilk ulusal yasama organında azınlığı temsil ediyordu. Kadınların ulusal yasama organında taleplerini kabul ettirme konusunda şansları vardı. Yasama organındaki üyelerin büyük bir çoğunluğu sol kanat temsilcileriydi.

Çar'a doğrudan dilekçe sunulmasını yasaklayan özel bir kararname olduğundan, Rusya'da 1917 Devrimi'nden önce toplu dilekçe olanağı yoktu. Ancak kadınlar amaçlarını gerçekleştirmek için bu kuralı zorlamayı seçmişlerdi ve milletvekillerini, kadınlara oy hakkı vermeleri konusunda ikna etmek için imza kampanyası yürüttüler. Ulusal yasama organına Kadın Eşitlik Birliği 5000, Rus Kadınlar Yardımlaşma Derneği ise 4500 imza toplayarak sundu. 1907'de yirmi bir kadın örgütü tarafından Rusya Ulusal Yasama Organı'na 19984 imzalı bir dilekçe sunuldu. Bu dilekçelerin verilmesi sırasında ünlü bir hukukçu ve Kadet Partisi'nin Başkan Yardımcısı olan L. Petrazhitsky'in kadın hakları lehine mecliste konuşma yapmasını sağladılar.

Tüm bu çabalara karşın kadınların talepleri kabul edilmedi, Rusya Ulusal Yasama Organı'ndan hariç tutuldular. 1907-1917 yılları arasında kadın hareketinin talepleri, belediye hukuku, eğitim kanunu, mülkiyet hakları, vb. gibi kadınlara ilişkin diğer kanunların kabul edilmesi gibi konularla sınırlandırıldı. Oy hakkı mücadelecileri propaganda konusuna önem verdiler, sadece orta sınıfı

değil, aynı zamanda kadın işçi ve köylüleri de kapsamaya çalıştılar. Ayrıca arada monarşi karşıtı devrimci faaliyetlere de doğrudan katıldılar.

Rusya'da kadınlar oy haklarına 1917 Devrimi sonrasında kavuştular. Geçici hükümetin ikna olmasında, 19 Mart 1917'de, 40 bin kadının katıldığı, Kadın Eşitlik Birliği tarafından düzenlenen, aynı dönemdeki İngiltere'deki oy hakkı gösterilerine benzer bir özelliğe sahip olan gösteriler hayli etkili oldu. Bu gösterilerde şu sloganlar kullanıldı: "Kadınların kurucu meclisteki yeri", "Kadın yoksa evrensel oy hakkı yoktur", "Kadınlar, birleşin", "Kadın işçiler oy hakkı istiyor", "Özgür Rusya'da özgür kadın".

Sonuçta, değişen siyasi durumu, devrimci dalgayı en iyi şekilde değerlendiren Rusya'daki kadın örgütleri on iki yıl gibi kısa bir sürede verdikleri mücadele ile kadınların oy hakkını elde etmeyi başardılar. Oysa İngiltere'deki parlamenter sisteme rağmen, geleneklere bağlılık, temel siyasal değişimleri engellemekteydi ve burada sosyal grupların ve kadınların haklarını kazanması neredeyse bir asır sürdü.

Çin

Çin'de de, aynı Rusya'da olduğu gibi kadınlar siyasal haklarını, Çin komünist devriminden sonra, 1949'da elde ettiler. Ama bu süreç hiç kolay olmadı (Tayat-Orman, 2013; Edwards, 2008; Hannam vd, 2000). Devrimden önce bazı bölgelerde kadınlar oy kullanabiliyorlardı. Ama genel oy hakkı garanti altına alınmamıştı. Halk Siyasi Danışma Konferansı tarafından kabul edilen ortak programdaki 6. maddeyle kadınların erkeklerle siyasal, ekonomik, kültürel, eğitimsel ve sosyal yaşamda eşit hakları tanındı.

Oy hakkının tanınmasına giden süreci anlatmadan önce Çin'in toplumsal yapısına, bu yapıyı oluşturan tarihsel, kültürel unsurlara bakmakta fayda var. Özellikle Konfüçyüsçü felsefeye. Çin tarihinde ilk zamanlar anaerkil izler vardı. Kadını ve erkeği simgeleyen Yin-Yang evrende dinamik etkileşimi simgeliyordu. Ancak bu mit, zamanla patriarkal dönüşüme uğradı. Yin pasif, karanlık, de-

jenere kadınlığı simgelerken Yang aktif, ışıltılı, yaratıcı erkek oldu. Konfüçyüs bu söylemi 5. yüzyılda daha da derinleştirdi, kadınlara üç boyun eğme türü öğütledi: Baba, koca, oğlan çocuk. Bu bakışın izleri Hanedanlar döneminden, liberal dönemlere değin sürse de 19. yüzyılda kadınların bilinçlenmesinin, mücadele başlatılmasının önünü alamadı. Bunda kadınların okullaşması ve dergicilik faaliyetlerine başlaması etkili oldu.

İlk kız okullarını misyonerler 1844-1873 tarihleri arasında açtı. Devletin kadınlar için okul açmasının tarihi 1907'dir. Bu okullar radikalizmin merkezidir. Örneğin dönemin önemli feminist liderlerinden olan Qui Jin, Tokyo'da bir kız okulunda önce öğretmen sonra yönetici oldu. Aynı zamanda şair olan Jin, Sun Yatsen'in Devrimci Birliği üyesidir. Şiirleri vatana ihanet delili sayıldığından tutuklandı. 1907'de 28 yaşında idam edildi.

Örgütlü ve militan bir oy hakkı hareketi 1900'lerde başladı. Çin'deki erken dönem feministler genellikle üst sınıf ya da yabancı kadınlardan oluşuyordu. Çin'de küçük ayaklı kadınların güzel olduğu inancının ortaya çıkardığı, ayak bağlama geleneği hayli eleştirildi. Dört beş yaşında kız çocuklarının ayaklarının bandajla sarılması uygulaması hem ağrı vermesi hem sakatlığa neden oluyordu. Kızların eğitimi bir başka konuydu.

1911'de Mançu Hanedanı'na karşı yürütülen devrimci harekete katıldılar. Kadın askeri savaş birlikleri oluşturdular. Cumhuriyet kurulduktan sonra siyasal hakları için örgütlenmeye başladılar.

Bunların bazıları Çinli Kadınların Oy Hakkı Derneği, Çinli Kadınlar Kooperatif Derneği ve Pekin'deki Kadınların Süfraj Derneği'dir. 1912'de 18 bölge ve eyalette, Kadın Sufrajet Birliği kuruldu. Bu birlikler mecliste lobicilik yapıyordu. Tang Junying bunlardan birinin lideriydi. Junying çok güçlü ve etkileyici bir konuşmacıydı. İngiliz hareketini model almıştı. Batı sufrajet hareketini anlatan makaleleri çevirerek yayınladı.

Bazı kadın grupları eyaletlerin ulusal meclislerinde militan eylemler yaptılar. Örneğin 1912'de Tang Junying, Nanking'de Ulusal Meclis'te üç gün süren bir şiddet eylemini yönetti. 700 kadın ey-

lemci, Ulusal Meclis'in kadınların oy hakkını anayasaya koymaması üzerine, tabancalarla silahlanarak polislerle çatıştılar, camları kırdılar. Meclis kendisini koruyabilmek için orduyu çağırmak zorunda kaldı. Askeri hükümet yönetime gelince Tang Junying tutuklandı ve bir söylentiye göre idam edildi.

Aynı çatışma Pekin'de ve Canton'da da yaşandı. Geçici meclisleri kuşatan eylemciler, kadınlara oy hakkı verilmediği takdirde şiddet kullanılacağı tehdidini savurdular, dinlenmeyince uygulamaya koydular. Canton'da, geçici il meclisi kadınlara oy hakkını tanımıştı ama sonra fikir değiştirildi. Süfrajetler bu tutumu protesto ettiler. 1000 kadından oluşan toplantılar yaptılar. Meclise taleplerini iletecek heyetlerini gönderdiler. Sonrasında meclisi işgal ettiler, ancak ikna etmede başarılı olamadılar. Canton'daki kalıcı meclis 1913'te hiçbir kadın üyesi olmadan açıldı.

Çin'de 1913'te kurulan Sun Yatsen geçici hükümeti kadın gruplarını tehlikeli bulduğu için dağıttı. Kadınların dergi yayınlamaları, politik gruplara katılmaları ve politik toplantılar yapmaları yasaklandı.

Çoğu insan için kadınlara oy hakkı vermek geleneksel aileye tehdit anlamına geliyordu. Bu hakkın ev ve toplumsal hayattaki dengeyi bozacağına inanılıyordu. Bir hükümet görevlisi, "Erkek ve kadın arasındaki bağa inanılıyorsa, erkek ve kadın arasındaki eşit yasal haklar doktrini yersizdir," demişti.

1920'ye dek kadınlar oy hakkı yerine vatansever eylemlere katıldılar. Örneğin 1919'da Çin'in bazı bölgelerine asker çıkaran Japonya'yı protesto etmek için yüzlerce kadın Japon mallarını boykot etti ve kitlesel gösteriler düzenledi. Bu süre zarfında Batı'nın bireyin hakları ve yükümlülükleri düşüncelerinin etkisiyle kadınların rolü ve statüsüne ilgi tekrar canlandı. Yeni dergilerin tartışma konusu "kadın sorunu" olarak belirdi. 1920'de kadınlar üniversitelere ve çalışma hayatına girmeye, Çin'in çeşitli eyaletlerinde oy hakkı derneklerini tekrar kurmaya başladılar. Örneğin Hunan Kadın Derneği 1921'de kuruldu. Hunan Anayasası tartışmalarını yapan komiteye kadınların oy hakkını savunması için temsilci

gönderdiler. Sonunda Hunan Anayasası'nda yapılan değişiklikle Hunan eyaleti, kadınlara oy hakkını tanıyan ilk eyalet oldu.

Aynı dönemde Pekin'de, çok önemli iki kadın hakları örgütü kuruldu. Bunlardan birisi 1921'de öğrenciler tarafından başlatılan Kadınların Süfrajet Derneği'ydi. Ana hedef oy hakkını elde etmekti. Diğer grup, Kadınların Hakları Birliği, oy hakkını daha geniş kadın haklarının bir parçası olarak görüyordu. 1923'te kadınlar hariç oy hakkı resmen tanındı. 1924'te Sun Yatsen, Pekin'de kalıcı ulusal anayasada kadınlara da bu hakkın tanınması için çağrıda bulundu, reddedildi. Bu dışlanma, iki grubun ulusal bazda kadınların hakları için mücadele eden yeni bir örgüt kurmasına yol açtı. Kadınlar ulusal kongre taslaklarında oy hakkının sadece 25 yaş üstü erkeklere verilmesine karşı yürüyüş yapmak istediler. Ancak üzerlerine askeri güç gönderildiği gibi kamusal toplantı yapmaları yasaklandı ve feministler üzerinde yeni bir baskı dönemi başlatıldı (Morgan, 1996).

Bu dönemde dünyanın diğer ülkelerindeki oy hakkı savunucuları gibi, Çin'de de harekete eğitimli, elit kesim destek verdi. Eğitimli olmayan çoğunluğu oluşturan yoksul kadınlar için oy hakkı önceliği olan bir ihtiyaç olarak görülmüyordu. Sayıları hızla artan kentli çalışan kadın, ekonomik durumlarını iyileştirmeye çalışan sendikalar ve yeni kurulan Komünist Partisi'ne ilgi gösteriyordu. Ancak sınıfsal bakış ve ekonomik ilgiler iki kadın örgütü arasındaki tutum farklılığının ortak bir amaca dönüşmesini zorlaştırdı.

Yeni kurulan Komünist Parti, kadın eşitliğini önemsedi. Ancak, kadın hareketindeki feminist eğilimlere ve oy hakkı hareketine sıcak bakılmadı. Kadınların özgürleşmesinin ilk adımının emperyalizme karşı çalışan erkeklere destek vermek olduğu inancı benimseniyordu.

1923'te Ulusal Guomindang hükümeti ve Komünist Parti ittifak kurdular. Her iki parti de kadın hareketini ulusal devrimi desteklemesi için teşvik etti. 1926'da Ulusal Guomindang hükümetinin kadın bölümü son derece aktifti. Canton ve Yangtze nehri

arasında kırsal kesimde 1.5 milyon kadın, haklarını savunmak için örgütlendi. Propagandanın merkezinde ayak bağlamaya direnme, ayarlanmış evliliklere karşı kadınları desteklemek, boşanmayı kolaylaştırmak ve miras gibi konular vardı.

Bu arada kentlerde Kadınlar Sendikası kurulmuş ve Kadınların Hakları Deklarasyonu'nu yayınlanmıştı. Sendika, kadınlara güçlenmeleri için yardım ediyordu. Kaçan kölelere, fahişelere ve şiddete uğrayan kadınlara sığınak ve boşanma desteği sağlıyordu.

1927'de ittifak bozulunca Guomindang Hükümetinin sağ kanadı Çankayşek, komünistlere sempati duyan kadın örgütlerine karşı saldırı başlattı. Kadın sendikası ve örgütleri dağıtıldı. 1927-1930 yılları arasında ünlü kadın liderler öldürüldü. Öldürülenler arasında Yang Kaihui (Mao'nun ilk karısı), Xiang Jingyu ve Zhang Jianzhen de vardı. Saçı kısa kesilmiş kadınlar, özgürleşmiş kadını temsil ettikleri gerekçesiyle işkence edilerek öldürüldü.

Tüm bu baskı ve şiddete rağmen Guomindang hükümeti tarafından 1930'da kadınlara sivil, politik ve ekonomik hakları veren yeni bir medeni kanun kabul edildi. 1931'de Çalışma Yasası'na eşit işe eşit ücret maddesi getirildi. Kentli eğitimli kadının statüsü gelişse de pratikte ülke genelinde az sayıda kadın bu haklardan haberdardı. Patriarkal aile devam ediyordu, erkek hâlâ aile reisiydi ve mülkü yönetiyordu.

1931 Japon işgalinden sonra kadın grupları yine vatansever etkinliklere odaklandılar. 1937'de Japonya'ya karşı iki parti ittifakından sonra kadınlar savaşa destek olmak için güçlerini birleştirdiler. Bir kez daha kadınların enerjisi ulusal savaşa aktı.

1936'da yayınlanan Halk Temsilcileri Ulusal Kongresi'nde kadınların temsil edilmelerini öngören bir hüküm, Çin anayasa taslağında yer almadı. Kadınlar Temsilciler Kongresi'nden dışlandılar, ülke çapındaki seçimlerde hiçbir kadın seçilmedi.

Kadınlara ulusal politikada sınırlı bir yer açılması 1939'da sınırlı da olsa mümkün olabildi. 220 üyeli anayasal hükümetin basamağı olan Halkın Politik Konsülü'nde az sayıda kadın temsil edildi. Bu sayı 1942'de 14'e çıkacaktı.

1941'de 317 kadın örgütü savaş işinde çalışıyordu. Komünist Parti, kadınları üretim kooperatifleri, dokuma ve eğirme sınıflarında eğitti. Modern tarımı öğretti. Komünist Parti, teorik olarak kadınların eşitliğini savunuyor, kadınları köylerde yönetimlerde yer almaya teşvik ediyordu. Örneğin Hebei'de 11 köyün kadın yöneticisi vardı, 30 kadın ilçe yönetimine seçilmişti ve kadınlar seçmenlerin %40'ını oluşturuyorlardı. Ancak kadın özgürleşmesi ikinci planda görülüyordu. Kadın hareketi bölücü ve burjuva bulunuyordu. Üstelik bazı köylerde kadınlar tüm itirazlara karşın hâlâ seçimlerden dışlanıyorlardı ve onların delegeleri ikincil pozisyonlardaydı.

Komünist Parti 1949'da tüm Çin'de kontrolü ele geçirdi. Çin Halk Cumhuriyeti kuruldu. Bu arada kadın derneklerinin sayısı artmıştı. Komünist Parti'nin de desteğiyle, ulusal bir kongreyle yerel kadın derneklerini birleştiren Çin Demokratik Kadın Federasyonu kuruldu. Federasyon 76 milyon kadını kapsıyordu. Aynı yıl kadınlara oy hakkı tüm Çin'de tanındı.

Meksika

Kadınların oy hakkı mücadelesine, LatinAmerika'dan Meksika'yla devam edelim. Meksika'da kadınların oy hakkı mücadelesi, 1911 Devrimi'nden sonra başladı. Meksikalı kadınlar siyasi haklarını taksit taksit kazanabildiler. Bütün haklarını tam olarak kazanmaları 1953 seçimlerini buldu. Erkeklere 1918'de bu haklar tanınırken Meksikalı kadınlar 40 yıl süren uzun bir mücadele vermek zorunda kaldılar (Hannam, vd., 2000; Olcott, 2005; Tayat-Orman, 2013).

Hemen belirtelim, Meksika, erkek egemenliğinin güçlü olduğu bir ülkedir. Kadının baskı altına alınması uzun bir geçmişe dayanır. Kökleri Aztek kültürüne ve İspanyol koloni dönemine kadar uzanır. Baskı kolonyal dönemde ırk farklılıklarıyla birlikte daha da artar. Yerli Meksikalılar toplumun en yoksul kesimini oluşturmuştur her zaman. Yine de Meksikalı kadınlar tüm baskılara rağmen toplumda merkezi ve aktif olmanın yollarını buldular. Kolonyal

dönemde kitlesel protestolar olmamasına rağmen kadınlar yazılarıyla ataerkilliği eleştirdiler.

Özellikle Meksika Devrimi kadınlar üzerinde yarattığı etkiyle çığır açtı. Devrim döneminde geleneksel cinsiyet rolleri değişmeye başladı. Devrim sonrasında kadınlar politik haklar için mücadele etmeye başladılar. Meksika Devrimi öncesinde kadınlar eğitim hakkını talep ettiler. 1875-1910 Porfirio Diaz diktatörlüğü zamanında kadınlar için okullar açıldı. Orta sınıf kadın, ev dışında özellikle öğretmen olarak çalışmaya başladı. 1900'lerin başlarında kadınlar sonunda kitlesel olarak örgütlendiler. *La Mujer Mexicana* (Meksikalı Kadın) adında feminist bir gazete çıkarıldı. Gazeteyi özellikle orta sınıf ve çalışan kadınlar okuyordu.

1910'da alt sınıfların ve köylülerin memnuniyetsizliği Meksika Devrimi'ni başlattı. Kadınlar bu uzun süren yıkıcı savaş döneminde önemli görevler üstlendiler. Savaşta yiyecek kıtlığı kadınları olumsuz yönde etkilese de cinsiyet rolleri olumlu yönde değişti. Kadınlara yeni iş alanları açıldı. Kadınlar hemşire, ajitatör hatta *soldaderas* denilen askerler oldular.

Devrim süresince erkek devrimciler kadınlara farklı tutumlar aldı. Pancho Villa, erkeklerin dövüşmeme tehdidi yüzünden kadınların askerde kalmasına göz yummak zorunda kaldı. Kadınlar hemşire olarak savaşta yer aldılar. Savaşmak için kadın taburları kuruldu. Beatriz Gonzalez Ortega devrimin en başarılı hemşirelerindendi. Örneğin direnişçilerden Emiliano Zapata, en yoksul güney bölgesini başarılı biçimde kontrol etti. Erkekler savaşa katılınca kadınlar yiyecek sağlamak için çiftçilik yapmaya başladılar.

Venustiano Carranza devrimcilerin en liberaliydi. Caranza kadınları devrimde pek çok işte çalıştırdı. Feminist dergi, *Mujer Moderna*'nın (Modern Kadın) muhabiri Hermilia Galindo, propagandacı olarak Carranza tarafından işe alındı. Dergisinde feminist düşünceleri savundu. Özellikle Katolik kilisesini eleştiren yazıları ile devrime önemli katkıda bulundu. Dönemi için görüşleri çok radikaldi. Bu yüzden düşmanlık, alay ve küçümsemeyle mücadele etmek zorunda kaldı. Hermilia, Carranza'nın sosyal devrimle

beraber kadınlara oy hakkını getireceğine inanıyordu. Ama daha sonra Carranza, devrim karşıtı bir tavır alacaktı.

Devrimde önemli roller üstlenen, ön saflarda savaşan, cephe gerisinde evlerde bakım ve yiyecek sağlayan kadınlar savaş sonrasında, politik alanda daha da aktifleştiler. Savaş, Meksika'da kadın hareketi için katalizör işlevi gördü. Devrim zamanında mütevazı reformlar yapıldı. 1914'te Carranza Hükümeti boşanma ve yeniden evlenmeyle ilgili bir yasa çıkardı. Kadınlara nafaka hakkı, mülkiyet edinme hakkı, erkeklerle eşit velayet hakkı tanındı.

1916'da Merida'da ilk Yucatan Feminist Kadın Kongresi yapıldı. Kongre'ye 657 kadın delege katıldı. Halk okulları, laik eğitim, cinsel eğitim ve kadınların politik katılımı kongrenin konularını oluşturuyordu. Katılımcıların çoğunluğu eğitimli elit kesimden kadınlardı. Katılımcılar kadınların kamusal yaşama katılımı konusunda bölünmüşlerdi. Anti-feministler kadınların erkeklerden farklı olduğunu ve kamusal yaşama katılmaması gerektiğini savunuyorlardı. Ortada olanlar kadınların psikolojik olarak hazır olmadığını düşünüyorlardı. Feministler ise, kadın ve erkeğin eşit ve tam vatandaşlığını savunuyorlardı. Oy hakkı, ufak bir radikal feminist grup tarafından savunuluyordu.

1917'de Queretaro'daki anayasa toplantısında kadın hakları savunucusu yazar Hermila Galindo (1886–1954), tamamı erkeklerden oluşan mecliste kadınların oy hakkını savundu. Liberal haklar kavramından hareketle, toplumun aktif üyesi ve vergi ödeyeni olarak kadınların tüm politik haklara özellikle oy hakkına sahip olmaları gerektiğini ifade etti. Kongre üyelerinin çoğunluğu karşı olmasına rağmen 1917'de kadınların oy hakkına açıkça karşı çıkılmadı. Fakat 1918'deki ulusal seçim yasasında durum değiştirilmedi, oy hakkı sadece erkeklere tanındı. Sadece erkeklere oy hakkı tanımanın dayanak noktası, kadınlardan ziyade erkeklerin "nitelikli seçmen" olarak görülmesiydi.

1920'lerde kadınlar ekonomide ve politikada daha çok yer aldılar. İşçi sınıfındaki kadın oranı arttı. Hakları için mücadele eden

kadın örgütleri çoğaldı. Feminist örgütler eğitimli orta sınıftan kadınların desteğini aldı. Destekleyenler öğretmenler, serbest meslek sahipleri ve ofis çalışanlarından oluşuyordu. Çoğu, sendikalar ve Komünist Parti ile ilişkiliydi. Bu dönemdeki etkili gruplardan bazıları Meksika Feminist Konseyi ve Kadınların Pan-Amerikan Birliği Meksika Birimi'dir.

1920'ler boyunca pek çok Meksika eyaletinde kadınlara oy hakkı savunuldu ve bazılarında bu hak verildi. Chipas, 1925'te kadınların bütün politik haklarını veren ilk eyalet oldu. 1920'lerin sonunda politik partiler oy hakkını önemsemeye başladılar ve gündemlerinin parçası yaptılar. 1929'da Ulusal Devrimci Parti ilkeleri arasına kadınların kamusal hayatta aktif olmalarını ekledi.

Bu arada sivil reformlarla politik kazanımlar özellikle Katolik Kilisesi'nin saldırısına uğradığından, feminizmin aile için korkunç sonuçlarını anlatan karikatürler düzenli olarak basında yer aldı.

Bu dönemde kadınlar sınıfsal olarak bölünmüşlerdi. Oy hakkı mücadelesini kentli orta sınıf kadınlar veriyordu. Çalışan sınıf ve köylü kadınlar komünist partilerde ekonomik konularla ilgiliydi. Sınıf sorununu cinsiyetten daha önemli görüyorlar, süfrajetleri burjuvalıkla suçluyorlardı.

1930'larda kadın örgütleri tüm sınıfsal kesimlere genişleyerek güç kazandı. Kadın hareketinin çok önemli örgütlerinden Kadın Hakları İçin Birleşik Cephe, 1931 ve 1934 yılları arasında köylüler, işçiler ve burjuva kadınların katıldığı üç ulusal kongreden sonra kuruldu. 800 kadın grubundan 50 bin üyesi vardı. Kongrede tam bir birlik sağlanamasa da kadınların oy hakkı üzerinde uzlaşıldı. 1936'da işçi ve köylü örgütleriyle bağlantılı 2753 kadın oy kullandı. Matilde Rodríguez Cabo, Frida Kahlo, Adelina Zandejas, Esther Chapa, Sara Miranda ve pek çok kadın bu cepheye katıldı.

Cephenin genel sekreteri María García'ydı. Hem kadın hareketinde hem de Komünist Parti'de önemli bir liderdi. 1919 yılında Komünist Parti'ye katılmış, Meksika Feminist Konseyi'ni ve onun yayın organı *La Mujer*'i (Kadın) kurmuştu. Meksikalı feministlerin

desteğini kazanmak için büyük çaba harcadı. Çoğunluğu yerli kadınlardan oluşan popüler bir birlik oluşturdu. 1937'de, meclisteki bir koltuk için aday oldu ve yarıştı. Seçimi kazanmasına rağmen Ulusal İcra Komitesi, kadınların oy kullanması ya da seçilmesi için öncelikle anayasanın değiştirilmesi gerekir iddiası ile vekilliğini kabul etmedi. García ve takipçileri Frente Único (Birlik Cephe), açlık grevi yaparlarken Cumhurbaşkanı Cárdenas, 34. maddenin değiştirilmesi için bir önerge vermeyi kabul etti. Cephenin ve diğer feminist örgütlerin aşırı baskısıyla kadınlar oy haklarını 1930'ların sonunda neredeyse kazanacaklardı. Ama 1939'da Kongre tarafından ihanete uğradılar. Kongre bu resmi duyuruyu yapmadı.

Birleşik Kadın Cephesi'nin ve cumhurbaşkanının desteğine rağmen anayasanın 34. maddenin değiştirilmesi önerisi reddedildi. Öneri oy hakkı dahil kadınların tüm vatandaşlık haklarını içeriyordu. Değişiklik 1939 yılında senatoda ve temsilciler meclisi ile 28 eyalette onaylandı. Değişikliğin gerçekleşebilmesi için Kongrenin değişikliğin kabul edildiğini ve yürürlükte olduğunu resmen ilan etmesi gerekiyordu. 1939 ve 1940 yılları boyunca Cephe'nin kitlesel eylemleri ve Cumhurbaşkanı Cardenas'ın çabalarına rağmen hiçbir şey yapılmadı. Bu tutum, kadınların reformlara karşı muhafazakârları destekleyeceği endişesine ve hükümetin kadınların oy kullanmasına hazır olmadığına yoruldu. Her durumda bu tavır üstesinden gelinmesi zor bir durum yarattı ve sonraki yıllarda, yüzyıl başındaki canlılık sönükleşti, kadınlar yerel konularla ilgilenmeye başladılar. Sosyal programlar, doğum izni gibi konular gündeme getirildi. Kadınlar seçimlerde oy kullanma hakkını 1947'de kazandılar. 1953'te ise seçilme hakkını elde ettiler. 1955'te dört kadın Ulusal Kongre'ye seçildi.

Türkiye

Türkiye'deki kadınlar da geçmişten günümüze, toplumsal hayatta, siyasette var olabilmenin mücadelesini verdiler, hatta bunu bir toplumsal harekete bile dönüştürdüler. Hareketin tarihçesi 19.

yüzyıl sonuna, Osmanlı dönemine dek uzanır. İlk başkaldırılar dünyadaki gelişime paralel olarak söylem düzeyinde ortaya çıkar. Toplumda çeşitli alanlarda yaşanan değişim ve gelişim süreçlerine koşut olarak hak ve özgürlük talepleri gündeme getirilir. Bir cins olarak ikincil konumlarının ve kendilerine uygulanan ayrımcılığın farkında olan kadınlar; erkeklere nazaran bulundukları konumu sorgulayarak bir kadınlık bilinci geliştirdiler (Çakır, 2007c).

Hareketin ilk yıllarında siyasal hak doğrudan talep konusu olmasa da II. Meşrutiyet'te, meclisin açılış görüşmelerinin izlenmesi talep edildi; kabul olunmazsa eylem yapma tehdidinde bile bulunuldu. Bu talep 17 Aralık 1908 tarihli *Servet-i Fünun* dergisinin 916. sayısında şöyle haberleştirilmişti: "Geçen gün İslam kadınları İttihat Terakki Cemiyeti merkezine müracaatle Meclis-i Mebusan'ın resmi küşadıyla ictima'atında hazır bulunmak istediklerini söylemişler ve eğer Hıristiyan kadınlarının bulunmasına müsaade edilirse kendilerinin de behemehâl kafes arkasında müzakerâtı isti'mallerine müsaade edilmesini, Hıristiyan kadınlarına müsaade verilip de kendilerine verilmezse, geçenlerde İngiliz parlamentosu önünde İngiliz kadınlarının yaptığı gibi, nümayişler icrâ' edeceklerini dermiyan eylemişlerdir."

Kadınlar siyasette bulunmanın öneminin farkındaydılar. Ancak önceliğin toplumsal hayatta görünürlük kazanmak ve yer almak şeklinde olması yönünde bir sıralama yapmışlardı. Bu hedefleri kurdukları örgütlere, onların programlarına da yansıttılar. 1920'lerin başlarında oy hakkını gündemlerine aldılar, derneklerin programlarına eklediler. Hatta bu uğurda bir siyasal parti bile kurdular. Süreci detaylandıralım.

Kadınlara kendilerini birey olarak ifade etme, sorunlarını dillendirme ortamını sağlayan çok sayıda kadın dergisi çıkardılar. 1869'da *Terakki-i Muhaderat*'la başlayan kadın dergi ve gazetelerinin sayısı Cumhuriyet'e kadar 40'a ulaştı: *Hanımlara Mahsus Gazete, Şüküfezar, Demet, Mehasin, Kadın, Kadınlar Dünyası* gibi kadın dergileri yayınlandı. Bu dergiler her kesimden kadınların yazma

ürkekliğini, çekimserliğini gidermede, taleplerini iletmede ve sesini duyurmada önemli işlev gördü. Aynı tarihsel süreç içerisinde 30'a yakın kadın ve yardımlaşma derneği kuruldu. Bu dernekler bireysel talepleri örgütlü birliklere dönüştürmede, sorunların çözümünde, ortaya konulan önerileri uygulamaya geçirmede yardımcı oldu (Çakır, 1991b; 2005a).

İlk kurulan dernekler savaşların açtığı yaraları sarmaya yönelik yardım dernekleriydi. Dernekler arasında kız çocuklarının eğitiminin temel amaç olarak alındığı, kadınların iş yaşamına girebilmeleri için mesleki eğitimin verildiği dernekler de vardı. Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Hayriyesi, Biçki Yurdu gibi dernekler benzer amaçlarla, atölyeler, terzi evleri açarak, kadınların istihdam olanaklarının geliştirilmesi için onlara beceri kazandırmaya çalıştı. Asri Kadın Cemiyeti, Cemiyet-i Nisvan Heyet-i Edebiyesi, Teali-i Nisvan Cemiyeti, Kırmızı-Beyaz Kulübü gibi örgütler kadınları çeşitli açılardan bilgilendirme, bilinçlendirme amacına yönelikti.

Kadınlar Dünyası (1913-1921) adlı yayın organı ile Osmanlı feminist hareketine bir örnek oluşan Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-u Nisvan Cemiyeti (Osmanlı kadınının Hakkını Savunma Derneği), Ulviye Mevlan (1893-1964) tarafından kuruldu (Çakır, 2006). 1913'te dernek programına zamanı gelmediği gerekçesiyle konulmayan siyasal hak istemi 1921'de programa konuldu.

Kadınlar konferanslar da düzenlediler, sorunlarını konferanslarda tartışarak taleplerini belirginleştirdiler. Örneğin 1911 yılında İstanbul'da bir konakta Beyaz Konferanslar adıyla düzenlenen bir dizi konferansta 300'ü aşan katılımcı vardı. Fatma Nesibe Hanım'ın konuşmacı olduğu konferanslarda aşağıdaki alıntıda olduğu gibi, kadınlar harekete çağrıldı: "Bugün, tarihi bir gündü. Memleketin muhtelif cihetlerinden, kadınlığın altı bin yıllık zulmetine, hiç olsa da, bir mum ziyası vermek azmiyle buraya kadar koşup gelen ilk tarihi şikâyeti izhar olunacak, şarkın ilk celse-i nisvanı in'ikad edecekti"(Doğunun ilk kadınlık celsesi açılacaktı) (Çakır, 2003).

Osmanlı kadınları da hemcinslerinin çeşitli ülkelerde sordukları soruları sordular. Kendilerine uygulanan çifte standardı sorguladılar. Örneğin 1913 yılında, Meşrutiyet'in, yani anayasal dönemin ilan tarihi olan 10 Temmuz, erkeklerin milli bayramı olarak adlandırılmıştı. Kadınlar erkeklerin II. Meşrutiyet'le kavuştukları haklara kendilerinin ne zaman kavuşacağını, haklarının niçin gasp edildiğini sordular: "Fransızların hukuk-ı beşer beyannamesinde 'insanlar hür doğar denildiği ve kanun-i esasimiz de buradan muktebes olduğundan bu esas kabul edildiği cihetle, bütün Osmanlıların hür olarak doğduğu ve saha-ı hayatında bu hürriyetten istifade edeceği tahd-ı vucubdedir. O halde niçin bizi hür yaşatmıyorlar? Kanun ile temin edilen hukukumuz neden gasb ediliyor, esirgeniyor. Yoksa insanlar kelimesinin mana-ı meşmulünden kadınlar hariç midir? Yok yok bu açıktan açığa zulüm, tecavüz, gasptır" diye açıklama yaptılar (Çakır, 2011c: 142).

Erkeklerle kendi durumlarını kıyaslayan, bu duruma isyan eden kadınlar, *Şüküfezar, Kadınlar Dünyası* gibi sahibi, yazı kadrosu, hatta mürettipleri bile kadınlardan oluşan dergiler çıkardılar. Bu dergilerdeki yazılara bakıldığında, kadınların çözümü kendilerinde aradıkları anlaşılır. Erkeklerle işbirliğine gidilmemesini isteyen bir kadın bilincidir söz konusu olan. *Kadınlar Dünyası*'nın 4 Nisan 1913 tarihli nüshasından aktaralım: "Evet Osmanlı erkeklerinden bazıları bizi, biz kadınları müdafaa ediyorlar; görüyoruz; teşekkürler ederiz. Biz Osmanlı kadınları kendimize mahsus inceliğimiz, kendimize mahsus adat ve adabımız vardır, bunu erkek muharrirler bir kadının anlayacağı ruhla anlamazlar. Lütfen bizi kendi halimize bıraksınlar, hayallerine oyuncak buyurmasınlar. Biz kadınlar hukukumuzu bizzat kendi çalışmamızla müdafaa edebiliriz" (Çakır, 2007b: 71).

1913'te Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti'nin kuruluş programında kadınların toplumsal hayata katılımları yolundaki çabalar önemsendiği için vurgulanmayan siyasal hak talebi 1921'de programa girecekti. Örneğin Aksaray'dan Berika Suad,

1 Mayıs 1913 tarihli yazısında, 1 Mayıs 1920'de kadınların büyük bir şenlik içinde *Kadınlar Dünyası*'nın idarehanesine geleceklerini, burada verecekleri nutuklarda, yaptıkları mücadele sonucu tüm haklara, seçim hakkına bile kavuşan Osmanlı kadınının bu uğurda mücadele veren kadın-erkek herkese teşekkür edeceğinin hayalini kuruyordu.

Seçim hakkının kazanılması için çeşitli stratejiler öneren kadınlar, dernekler yoluyla kadınların birleşip örgütlenmelerini istediler. Kadın dernekleri tüm kadınlara açık olmalı ve amaca ulaşmak için bütün kadınlar birlikte çalışmalıydı. İngiliz kadınları seçim hakkı kazanırken, Osmanlı kadınının bu hakka kavuşamamasını örgütlenmedeki bu aksaklığa bağlayan Ulviye Mevlan'ın önerileri 1918'de söylense de günümüzdeki kadın hareketi için de geçerli olabilir: "Şüphesiz bunun nedeni yolumuzu iyice tanzim edememiş olduğumuzdandır. Ayrı ayrı yollarda semeresiz yürüyüp, beyhude yorulmamızdandır. İşte ben en gür bir sesle umum kadınları, bilhassa büyük, tanınmış ve âtiyi düşünebilen kadınları tekrar birliğe davet ediyorum: Geliniz mevki, şahsiyet aramayınız. El ele verelim, yalnız mukaddes gayemize çalışalım. İstikbal için şimdiden parlak nâsiyeler hazırlayalım" (Çakır, 2011c: 399).

Siyasete katılma isteği 1923 yılında netleştirildi, Kadınlar Halk Fırkası adıyla bir siyasal parti kuruldu (Toprak, 1988). Nezihe Muhittin (1889-1958) partinin kurucusuydu (Çakır, 1989, 1997 ve 2005b; Zihnioğlu, 2003). Daha önce Osmanlı döneminde kadın dergilerine yazı yazan, dernek çalışmalarına katılan Nezihe Muhittin bu kez kadınlara oy hakkı istemini öncelik konusu ediyordu. *Süs* dergisinin 15 Haziran 1923 tarihli sayısında partinin kurulduğu haberi, parti amaçları tanımlanarak verildi. Amaçlar arasında dönemin politik iklimine paralel hususlar da vardı. Kadınların etkinliğini toplumda yaygınlaştırmak, sosyal siyasal haklarının gelişmesini sağlamak yanında, ülkenin sosyal ekonomik ilerlemesine katkıda bulunmak, kadınları bu yönde müstakbel görevler

olarak tanımlanan analık ve aile kadınlığı görevlerine hazırlamak gibi konular üzerinde duruluyordu. Kadınların askerlik yapması da istenmişti. Zira askerlik ile yurttaşlık ilişkisi, dönemin söylemi olarak kadınların önüne sıkça getirilmiştir.

Burada bir parantez açalım, dönem kadınlarının askerlik karşısında farklı tavırları olduğunu belirtelim. Hakkında pek bilgi olmasa da 1925'te kurulan, Çete-i Nisvan (Kadın Çetesi) adlı derneğin[16] beyannamesinde toplumdaki cinsiyetçi, milliyetçi, militarist ve ahlakçı duruşa karşı çıkılmış, kadınların anne ve eş olarak tanımlanmasından ziyade, birey olarak kabul edilmesi istenmiştir: "Zevcelik ve validelik tabiatın emri ve mukaddes vazife değildir." Programda dikkati çeken bir diğer husus, askerliğe, militarizme karşı duruştur: "Mecburiyet-i askeriye kaldırılmalı, evlatlar vatana hibe edilmemelidir. Ahlaki ve milli iman kadının hürriyetine değil, içtimai muvazene (denge) için vasıta haline getirilmesine muavenet (yardım) eder. Irki milliyetçilik vatanperverlik değildir. Tek fırkalı nizamda siyasi haklar, meclise girme ve rey verme hakkıyla elde edilemez. Maarif, vatan ve milletten ziyade, şahsi hürriyet ve iradeye katkıda bulunmalıdır." Kadınlar Birliği'nin oy hakkı talebine dönelim. Annelik ya da eş rollerine vurgu yapılsa da oy hakkı talebi, siyasi otoriteler tarafından uygun bulunmadı. Partinin yasal geçerlilik kazanması için istenen izin, uzun süre geçmesine karşın verilmedi. Çünkü Nisan 1923'te kabul edilen seçim kanunu da 1909'dakinden farklı değildi. Her Türk erkek seçme ve seçilme hakkına sahipti. Bu anlayış 1924 Anayasası'nda da yer alacaktı.

Acaba yukarıdaki faktörler yanında izin verilmemesinin nedenleri arasında parti genel sekreteri Şükûfe Nihal'in *Süs* dergisinin 30 Haziran 1923 tarihli 3. sayısında vurguladığı, kadınların politik taraf olarak haklarını savunacak vekillerin parlamentoda

16 Bu konu hakkındaki bilgiye, Türk Kadın Birliği'nin yayınladığı *Türk Kadın Yolu* dergisinin 6 Ağustos 1925 tarihli dördüncü sayısının arasında, bağımsız ek olarak verilen dernek beyannamesi vasıtasıyla ulaşıldı. Beyannamenin satılmadan önce derginin arasına konduğu tahmin edilmektedir (*Türk Kadın Yolu*, 1925).

olmasından duyulan kaygı olabilir mi? "Fırkamızın Mefküresi" başlığı altında şunları ifade etmişti Şüküfe Nihal: "Kadınlar Halk Fırkası, bugünkü mebusları kendi tarafından seçilen mebuslar gibi düşünmekte ve kendilerine hürmet ve itimad beslemektedir. Lâkin benliğini daha ziyade idrak eden bir kadın ekseriyeti hazırlandığı vakit, elbet bu münevver kitle kendi mukadderatını idare edecek olanlara kendi itimadını ihtiyariyle vermeyi ve hatta kendisiyle ilgili olan meselelerin müdafaasında kendisini bizzat temsil etmeyi bir hak bilecektir."

Kuracakları partiye izin çıkmaması kadınları yıldırmadı. Yeni taktikler geliştirildi. Parti programı daha ılımlı bir hale getirildi. 5 Şubat 1924'te bu kez izin alındı. Ancak bu izin parti için değil dernek içindi ve bu amaçla "Türk Kadınlar Birliği" adıyla yeni bir dernek kuruldu. Programındaki tüm siyasal içerikli maddeler çıkarıldı.[17] Dernek, Türk kadınını sosyal ve siyasal haklar karşısında her türlü sorumluluğa sahip kılacak düzeye eriştirmek amacını taşıyordu. Yine de siyasal hak isteğini gündemden düşürmedi kadınlar. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi, kadın hareketi ve kadınların siyasal hak taleplerini vurgulayan açıklamaları yapmaya devam ettiler. İki sene sonra 1935 yılında çıkarılan *Kadın Yolu* adlı dergi, bu yöndeki taleplerin ifade edildiği alan oldu (Daha sonra derginin ismi *Türk Kadın Yolu* olarak değiştirilecekti).

Oy hakkının kadınlar için öneminin vurgulandığı derginin ilk sayısında, Nezihe Muhittin bu kez Türk Kadınlar Birliği'nin[18] başkanı olarak kadın vatandaşlığının gereklerinin uygulanmasını istiyor, vergi veren kadınların oy hakkını elde edememelerine anlam veremiyordu: "Öğretim cins ayırmaksızın bir mecburiyet hükmünde genişletilmiş olmasına binaen Türk kadınının maduniyyeti [alt konumda oluşu] mevzu bahis olamaz. Halbuki seçim

17 Kadınlar Birliği'nin ve diğer kadın derneklerinin programlarını günümüz Türkçesinde bulmak mümkün (Çakır, 2011c: 419-441), Ediz (1994).

18 Türk Kadınlar Birliği 1924'ten günümüze varlığını sürdüren bir kadın derneğidir. Hakkında çeşitli çalışmalar yapıldı: İşat (2006); Dişbudak (2008); Persentili (2013).

meselesinde seçmenin mutlaka okuma bilmesi de mecburi değildir. Kahvehane köşelerinde miskinâne esrar çeken birine verilen bu hak, kendini müdrik, tahsili mükemmel bir kadından esirgenebilir mi?"

Dernek çerçevesinde yoksul kadınlara yardım edildi, fakir çocukların eğitilmesi yönünde çaba gösterildi. Sadece siyasete değil, kadınları iş yaşamına yöneltmek için girişimlerde bulunuldu. Mart 1927'de tüzük değişikliğine gidilmek istense de, kadınların asli görevini çocuk doğurmak ve yetiştirmek olarak gören İstanbul Valisi'nin engeline maruz kalındı. Değişiklik isteğini onaylamak istememesi hükümetin müdahalesiyle çözümlenebildi. Böylece siyasal hak isteği derneğin tüzüğüne girdi.

Somut adımlar da atıldı. Yaklaşan yerel seçimlere kadınların katılması için girişimlerde bulunuldu. Bu arada tüm bu çabalar bazı kesimlerce eleştirildi; özellikle basın, derneğe ölçülü olmayı ve isteklerini ılımlılaştırmayı öğütledi. *Cumhuriyet* gazetesi "Havva'nın kızları, meclise girip yılın manto modasını tartışacak." başlıklı bir haber bile yaptı. Nezihe Hanım, dönemin medyasının yoğun saldırısına maruz kaldı (Çakır, 1991a; Zihnioğlu, 2003).

Mecliste kadınlara oy hakkının tanınması yolunda görüş birliği sağlanamayacağının anlaşılmasından sonra, farklı bir yol denenmeye karar verildi. Türk Kadınlar Birliği adına bir erkek, İstanbul Valiliği Hukuk İşleri Müdürü Kenan Bey aday gösterildi. Bu teklif de reddedilince bu girişimden de vazgeçildi, ancak kadınlar bu amaçtan vazgeçmeyeceklerini, bunu kadınların geleceği için sürdüreceklerini belirttiler. 20 Temmuz 1927 tarihli *Istanbul* gazetesindeki açıklamaya göz atalım: "Biz, seçim haklarımızı elde etmeye dayalı idealimizden vazgeçmiş değiliz. Zira bundan vazgeçersek derneğimizin hiçbir varoluş nedeni kalmaz. Davamızın zaferi için ölünceye kadar çalışacağız. Bizim yaşamımız buna yetmezse hiç olmazsa bizden sonra gelenler için ortalığı temizlemiş oluruz" (Caporal, 1982: 693).

Bu arada Denizli, Aydın, Afyon ve Diyarbakır'da dernek şubeleri açıldı, üye sayısı bine ulaştı. Yine de tüm bunlar derneği kapatılmaktan kurtaramadı. Bazı çevrelerin, özellikle basının derneğe olumsuz bakışı ve Eylül 1927'de dernek içinde yaşanan bunalım ve anlaşmazlığa, bir de polisin dernek merkezinde arama yapması ve usulsüzlük kararı vermesi eklenince derneğin kurucusu ve başkanı Nezihe Muhittin ve yönetim kurulu görevden uzaklaştırıldı. Bu olaya Yunus Nadi'nin *Cumhuriyet* gazetesindeki yorumu "Oh! Çok şükür kurtulduk" şeklinde olacaktı. Yerine gelen yönetim ise, derneğin tavrını yumuşatacak, daha çok kültürel, ekonomik faaliyete ve hayır işlerine önem verecekti. Bu tavır belki de 1930'daki yerel seçimler ve 1935'te genel seçimlerde aday gösterilen ve seçilen kadınların büyük kısmının Kadınlar Birliği Derneği'nin üyeleri arasından çıkmasını sağlayacaktı.[19]

Bu arada, 3 Nisan 1930'da çıkarılan Belediye Kanunu'yla kadınlara yerel seçimlerde oy hakkı tanındığı yılda gerçekleşen yerel seçimlerde, Nezihe Muhittin'in Beyazıt'tan, Suat Derviş'in ise Beyoğlu'ndan Serbest Cumhuriyet Partisi adayı olduğunu; partinin kapatılması üzerine, seçime ilişkin sonucun alınamadığı ek bilgisini verelim (Toprak, 1996). Nezihe Muhittin bu tarihten sonra 1935 seçimlerinde de ortaya çıkacaktı. Ancak bu kez dönemin tek partisi olan CHP yerine, bağımsız aday olmayı tercih etti (*Zaman* gazetesi, 6 Şubat 1935). Bağımsız adaylık konusunda 1946'da Fakihe Odman aynı yolu izleyecek, 1946 seçimlerinde bağımsız aday olacaktı (Yaraman, 1999:80).

Sonuç olarak bu bölümde anlatılan çeşitli ülke örneklerinden anlaşılacağı gibi, oy hakkı hareketi yüzyıllar boyunca kıtaları ve ülkeleri sarsan en önemli hareketlerden biri oldu. Ancak kadınlar erkeklerden daha geç tarihlerde bu hakkı elde ettiler. Örneğin,

19 18-24 Nisan 1935'te İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda, 39 ülkeden gelen temsilcilerin katıldığı 12. Uluslararası Kadın Kongresi'nin ev sahipliğini "Kadınlar Birliği Derneği" üstlendi. Kongreye katılan Türk delegeleri arasında seçim hakkını elde ettikten sonra meclise giren kadın vekiller de vardı. Bkz. Toprak, 1994; Davaz, 2014.

İngiltere'de seçme ve seçilme hakkı 1848'de erkeklere tanınırken, kadınlar bu hakkı bazı kısıtlamalarla, ancak 70 sene sonra, 1918'de alabildiler. Fransa'da ise bu tarih çok daha geçti. Fransız Devrimi'nden sonra 1792'de belirli oranda vergi ödeyen erkeklere verilen bu hak, kadınlara 153 yıl sonra, 1945'te tanınacaktı.

Türkiye'de de benzer durum yaşandı. 1876'da anayasal dönem başlatılsa da parlamentolu yaşama geçilemedi. Ancak bu arada, 1877'de, emlak sahibi erkeklere oy hakkı tanındı. 1908'de belli bir miktar vergi veren erkekler de bu kapsama alındı. Bu kriterleri karşılayan erkekler 1908'de gerçekleşen ilk genel seçimde oy kullanabildiler. Erkeklerdeki kısıtlamalar 1923'te Cumhuriyet rejimi kurulduktan sonra kabul edilen yeni anayasada kaldırıldı. Bu hakkın kadınlara tanınması içinse 30 yıla yakın bir süre geçmesi gerekti. 1934'te haklarını elde eden kadınlar 1935 seçimleri sonrasında parlamento üyesi olabildiler.

Örneklerden görüldüğü üzere kadınların siyasal haklarını elde etmesi, tüm dünya ülkelerinde hayli geç ve zor oldu. Kadınlar bu yolda önlerine çıkan engelleri birer birer bertaraf etmek zorunda kaldılar.

ایکنجی سنه — نومرو: ۱۴۲ — جمه — ۹ مایس ۱۳۳۰ — ۲۷ جمادی الاخر ۱۳۳۱

نسخه‌سی ۶۰ پاره‌در

آدرس
سلطان احمد دیوان یولنده
دائرهٔ مخصوصه
پوسته قوطوسی ۱۷۶
تلفون نومره‌سی ۱۶۳۱

اخطار
کوندریلان مقالات درج ایدلسون ایدلسون اعاده ایدلز

صاحبهٔ امتیاز: ن. علویه مولان

قادینلر دنیاسی

نسخه‌سی ۶۰ پاره‌در

«آبونه بدلی»
سنه‌لکی پوسته اجرتیله ۱۰۰ آلتی ایلکی ۶۰ غروشدر

سنه‌لک اجنبیه ایچون سنه‌لکی ۳۸ آلتی آیلکی ۳۰ فرانقدر

KADINLAR DÜNYASSI "MONDE FÉMININ.. "Constantinople

قادینلق، حقوق و مدافعی مدافعه ایدن، همه کونکی اثر اولمرق مصور غزته‌در

احمد شوقی

دیش متخصصی

آبون، پلامبن، آلومینیوم، تاوجوق، سفوریه، طاقه، دیشلرك آلتماسی ایچون اجنبیه تطبیقاً اعمال ایلر. قطعیا آغری طوقنمزین دیش ودیش کوکلرینی اخراج ایدر.
دیوان یولنده سلطان محمود توربه‌سی قارشوسنده نلفون نومره‌سی ۵۰۴

اسکدار اهالی‌ء مختره‌سنه

محاج اولدیغکز صنی دیشلری صاغلمز یاپدیرمق ایچون برادرلریکز کوکلری آغریمز چیقاره‌رق چوروك اولانلرینی دینه ایله یلدیرمز دولدورمق دکوك اوزرینه ثابت ویاخود دیش وتاج یاپدیرمق آرزو ایدرسه‌کز اجمده جاده‌سنده هر درلو مقتضیاته مکمل ومنتظم عثمانلی طب دارالفنونیه پراسدن ماذون احمد حدی دیش صنعتخانه‌سی مرکزه تشریف بیورمکز هر حالده ممنون اولورسکز. منایه زمانلری هر کون صباحدن آخشامه قدردر
تلفون نومره‌سی ۷۴ خانم ۱۰۹

ثمانی مدافعهٔ حقوق نسوان جمعیتی ارکان محترمه‌سندن نعمت جرل خانم افندی

Resim 3: Nimet Cemil, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti üyesi, Kadınlar Dünyası'nda yayınlanmış "Yine Feminizm, Daima Feminizm" başlıklı yazının yazarı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE CİNSİYET REJİMİ VE DİNAMİKLERİ

İlk bölümde çalışmanın teorik arka planı anlatılırken, siyasetin işleyişinde, siyasete dahil olurken ve kararlar alınırken tüm yapı ve süreçlerin erkekler tarafından, erkekler için ve erkeklere yönelik olarak oluşturulduğu, erkek deneyimlerinin siyasetin yapısını ve işleyişini belirlediği bilgisini vermiştim. Siyasal partiler ve parlamentolar, toplumu etkileyen diğer yapılar gibi, erkek egemen bir zemin üzerinde şekillenen sürece karşılık gelir. Bu süreçte cinsiyet ilişkilerini ve onların durumlarını cinsiyet rejimi belirler. Cinsiyet rejimi politik bir tasarımdır. Ataerkil sistemin devlet politikalarıyla nasıl şekillendiği, bunun eril devlet yapısına nasıl dönüştüğünü gösterir.

Cinsiyet rejimi Türkiye'de nasıl biçimlendi? Nasıl işliyor? Konuyu, devlet ve hükümet politikaları; siyasal partilerin tutum, karar ve uygulamaları olarak incelemek mümkün. Bunlara bir de siyaseti etkilemeye çalışan kadın hareketini eklenmelidir. Kadın hareketinin eylem ve söylemleri, eril yapı karşısında kadınların taleplerini, politikalarını, geliştirdikleri araç ve yöntemleri gösterir.

Siyaset: Tanımı ve çerçevesi

Cinsiyet rejimine geçmeden önce siyaseti tanımlayalım. Ben burada siyaset bilimci Andrew Heywood'dan yararlanacağım, onun siyasete ilişkin özetlediği tanım ve yaklaşımları aktaracağım.

"Siyaset, en geniş anlamda, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir," diyen Heywood'a göre siyaset çatışma ve

uzlaşma, işbirliği olgularıyla iç içe geçen bir yapıya sahiptir. Farklı ihtiyaçlar farklı çıkar ve talepler doğurur. Çatışan çıkarlar, insanların tâbi oldukları kurallar hakkında aynı fikirde olmalarını engelleyebilir. Ancak birlikte yaşamak için çıkarların uzlaştırılması, çatışmaların birlikte çözülmesi gerekir. Bu nedenle iktidar kullanma, otorite kullanma, kolektif karar alma, kıt kaynakların tahsisi, aldatma ve manipülasyon yapma türünden hususlar karşımıza çıkabilir. Yine bu yüzden aşağıda sayılan farklı siyaset yaklaşımları ortaya çıkabilir; hükümet etme sanatı olarak siyaset; kamusal meseleler olarak siyaset; uzlaşma ve mutabakat olarak siyaset; iktidarın ve kaynakların dağılımı olarak siyaset.

İlkinde, yani hükümet etme sanatı olarak siyasette siyasete, devlete bağlı olan, devlet aygıtı etrafında dönen faaliyet ve örgütlenme sistemi olarak bakılır. İkinci yaklaşımda, devlet ya da hükümetin dar alanının ötesine geçirilir, siyaset kamu hayatını ve kamusal işleri de kapsar. Önceki yaklaşımdaki siyasi olan ve olmayan ayrımında öne çıkarılan siyasi alan bu kez kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrımla, kamusal olana verilen önemle bütünleşir. Siyaset, devletin kendi faaliyetleri ve sadece kamusal organlar eliyle yürütülecek sorumlulukla sınırlandırılır. Bireylerin kendileri için yaptıkları ve yapabilecekleri faaliyetlere ilişkin hayat alanları (iktisadi, sosyal, ev hayatına ilişkin, kişisel, kültürel, sanatsal alanlar) ise siyasi olmayandır. Bu anlayışta siyaset kişisel ilişkilere, aile ve ev hayatı gibi kurumlarına el atmaz ve atmamalıdır da. Üçüncü yaklaşım olan uzlaşmacı görüşte, kararların alınma tarzıyla ilgilenilir, siyasete çatışmayı çözmenin bir yolu olarak bakılır. Zor ve güç kullanmaktan ziyade, uzlaşma, uyuşma ve müzakereye başvurma, iktidarın yaygın biçimde dağıtılmasıdır. Siyasetin dördüncü ve en geniş olan tanımında, siyaset, formel/enformel, kamu/özel bütün kolektif faaliyetleri ve tüm beşeri grupları, kurumları kapsar. Siyaset, hangi yolla olursa olsun, arzulanan bir sonuca ulaşabilme kapasitesi, yani iktidar demektir. Siyaset, kıt kaynaklar üzerinde bir mücadele, iktidar ise bu mücadelenin yapılmasının yoludur (Heywood, 2011:22-30).

Ben bu yaklaşımlardan sonuncusunu yani dördüncü olarak açıklananı benimsiyor ve kullanıyorum. Çünkü bu yaklaşımda siyaset, tüm alanları kapsıyor; sadece kamusal yaşamı değil, özeli de içeriyor, siyasetin konusu haline getiriyor. Kişisel olarak görülen aile ve ev içindeki sorunlar da devletin organları kanalıyla çözüm üretilmesi gereken alanlar olarak sorunsallaştırılıyor. Bu bakış, ilk bölümde vurgulanan "özel olan siyasaldır" ilkesiyle feministler tarafından eleştirilen kamusal/özel arasındaki keskin ayrımı da ortadan kaldırıyor. Devletlerin özel alanda yaşanan sorunlar için de kaynak ayırmak zorunda olduğuna dikkat çekiliyor. Burası bir yönüyle mahrem ilişkilerin yaşandığı alanlardır, buraya karışılmamalıdır ama ev, şiddet gibi sorunlar olduğunda da müdahale edilmesi, ifşa edilmesi, üzerine politika üretilmesi gerekli alandır. Aradaki çizgi keskin olmaktan çok geçirgendir.

Elinizdeki kitabın teorik kısmının olduğu ilk bölümde, feminist siyaset bilimcilerin devlete ilişkin olarak yaptığı saptamalardan bahsederken devletin cinsiyete dayalı işbölümünü muhafaza eden, koruyan bir aracı kurum olduğunu açıklamıştım. Devletin patriarkal yapının bir uzantısı olarak kadınları ikincilleştiren yasal ve pratik çerçeveyi belirleyen bir aygıt olduğu saptamasını bir örnekle, yasa yapımı süreciyle açmaya çalışayım. Yasalar sadece devletin yurttaşları için düşündüğü hak ve yükümlülüklerini belirlemek için değil, yurttaşların çeşitli sorunlarını çözmek için de yapılır. Eğitim, hukuk, sosyal haklar, iktisadi yaşam gibi bireylerin hayatını etkileyen tüm alanları düzenleme gücünü elinde bulundan devlet, merkezi ve yerel hizmetlerle ilgili politikalar ya da politika yokluğu üzerinden kadın ve erkeği farklı etkileyebilir. Örneğin sığınma evleri şiddeti önlemede tek ve kesin çözüm olmasa da gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın ciddi oranda aile içinde şiddete uğrayan, katledilen kadınların ölümlerini engellemede önemli bir kurumdur. Sığınmaevi açma yükümlülüğünün yasal düzenleme altına alınması önemli fakat yetersizdir; merkezi kurumlarda ve yerel birimlerde karar vericilerin yeterince kaynak

ayırması da gerekir. Yani kaynak ayırmanın da yasal düzenleme altına alınması gereklidir. Yoksa tercih belediyenin kaynaklarını futbol kulüplerine, futbol sahalarına ayırdığı ve önemsediği kadar sığınma evlerine ayırıp ayırmayacağı ile ilgili hale gelir. Karar vericilerin kimi/kimleri dikkate aldıklarıyla ilgili olup kalır.

Bir ülkedeki siyasal sisteminin yapısı ve özelliği, o ülkenin yasa yapma biçimini belirler. Yasaların çerçevesi anayasada somutlaşır, ülkelerin imzaladıkları ulus üstü yasalar bu çerçevenin bir başka boyutunu oluşturur. Çıkacak kararlar vatandaşların bireysel veya örgütlü her türlü yol ve yöntemleriyle –oy verme, kampanya ve türlü eylemler– etkilenmeye çalışılır. Sürece tüm tarafların katılması hayati bir önem taşır. Siyasal katılım ise, düzenli aralıklarla yapılan seçimler ve bu seçimlerin galibi olan siyasal parti temsilcilerinin serbestçe çalışması yanında, yurttaşların ortak ya da farklı meselelerini, eşit ve özgür katılımla ifade edebilecekleri kanalların açık olmasına bağlıdır. Yani yurttaşların siyasal katılımı, sadece seçimlerle değil, iktidarın kararlarının alındığı tüm süreç boyunca etki yapabilmesidir, kararları çıkarlar ve sorunlar temelinde değiştirmesi ya da onaylamasıdır.

Siyasetin çerçevesini hukuk belirler. Devletin ne zaman, neyin kararını aldığı ya da neyin çerçevesini çizdiği ve yaptırım uyguladığı, bireylerine nasıl baktığıyla yakından ilişkilidir. Hukuk, toplumların ve bir toplumda yaşayan bireylerin ortak kuralların belirlenme biçimini, bunların ulusal ve uluslararası düzeyde mutabakat altına alınan sınırını belirten yaptırımlarla donatılmış kurallar toplamıdır. Siyaset ise, bu kararların alındığı, bireylerin yaşadığı sorunların politikanın konusu haline getirildiği yerdir. Burası bir çıkar ve çatışma alanıdır. Kaynakların nasıl harcanacağı bu alanda belirlenir. Burası karar alma, öncelik belirleme, kararları uygulamaya koyma yeridir. Genellikle hukuk metinleri olarak karşımıza çıkan kararların toplumsal yaşamı biçimlendirmesi, etkilemesidir. Bu çok yönlü etki, kararların ideolojik boyutunu gözden kaçırmamayı getirir. Şekillendirilen toplumsal yaşamın

hangi temeller üzerinde oturduğunu sordurur, hukuka meşruluk kazandıran adalet, eşitlik ilkelerinin totolojik bir basitliğin ötesine geçerek yarattığı sonuçlarla birlikte ele alınmasını gerektirir. Bu türden bir inceleme, devlet gibi hukukun da eril, cinsiyetçi yönü olabileceği gerçeği açığa çıkarabilir (MacKinnon, 2003; Somersan, 2012; Özkazanç, 2013).

Politik bir tasarım olarak cinsiyet rejimi

Siyaset aynı zamanda cinsiyet kurgusunun yapıldığı, belirlendiği bir yerdir. Cinsiyet rejimi kavramı, politik bir tasarımı anlatır. Bu tasarımı, devletin kadın ve erkeklere yönelik olarak oluşturduğu politikalar ve uygulamalar ortaya koyar. Misra ve King'in kullandığı biçimiyle bu kavram, hem toplumsal cinsiyet ilişkilerini, yani kadınların ve erkeklerin rol ve sorumluluklarını, hem de bu rol ve sorumlulukların devlet tarafından tasarlandığı yapıyı anlatır. Cinsiyet rejimi, bir toplumdaki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, yani kadınların ve erkeklerin rol ve sorumluluklarının neler olduğunu gösterir. Cinsiyet rejimi, "bir toplumdaki cinsiyet farklılaşmasını, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ve hiyerarşisini ortaya çıkaran tüm kurucu yapılar ve uygulamalar dizisi" olarak tanımlanabilir (Misra ve King, 2010: 572). Bu ilişkilerin devlet politikaları tarafından tasarlandığı ve buna uygun haklarla donatıldığı bir yapıyı anlatır. Bu yapı iş gücü piyasası, sosyal refah, nüfus, sağlık hizmetleri, eğitim, konut ve vergi politikalarını içeren pek çok politik alanda kendini gösterir.

Cinsiyet rejimi kavramı aşağıda sıralanan soruların cevaplandırılmasında açıklayıcı öğelere sahip olduğu için de kullanılır. Cinsiyet rejimini oluşturan yapı, bireylerin yaşamını etkileyecek anayasa, yasalar ve kurumları ortaya çıkararak, cinslerin de aynı şekilde özerk ve özgür birey olarak düşünülüp düşünülmediğini gösteriyor ve şu soruları sorduruyor: Kadınlar ya da erkekler özerk ve özgür bireyler midir? Kadınlar ve erkekler ailevi, toplumsal, milli vazifelerini ifa eden, başkaları için yaşayan varlıklar mıdır? Kim/

kimler devlet tarafından biçimsel ve fiili eşit yurttaşlar olarak kabul görüyor? Kimler yurttaşlık haklarına sahip ya da sahip değil? İşte bu politik tasarım kendini en somut biçimde devletin cinsiyet politikalarında gösterir. Sivil ve siyasal kuruluşlar bu politikaları etkilemeye çalışırken rejimin eşitlikçi ve adil olup olmadığı kurumların ve yasaların içeriği ve birbiriyle ilişkisi de önemlidir. Çünkü karşımızda sivil olan olmayan tüm dinamiklerle iç içe geçen bir yapı vardır. Cinsiyet rejimi, aynı zamanda, devletin kurum ve yasaları, toplumsal kurum ve kuruluşlar ve tüm bu yapıları etkilemeye çalışan kadın hareketinin etkilemeye, biçimlendirmeye çalıştığı tasarımdır. Bu bölümde bu üç husus incelenecektir. Toplumdaki kadın erkek eşitliğinin dinamiklerini tepeden inmeci bir yaklaşımla açıklamak yerine, bunu belirleyen çeşitli yapı ve faktörlere, devlet ve siyasal parti politikalarına ve bu yapıları etkilemeye çalışan kadın hareketinin eylem ve söylemlerine bakılacaktır.

Devlet Politikalarında Kadınlar

İlk bölümde siyaset bilimcilerin teorilerini özetlerken, ulusun erkeklerin eylemleri ve deneyimleri üzerine oturtulan bir proje olduğu saptamasından bahsetmiş, ulusların erkek kurumları, erkek süreçleri ve erkek eylemlerini içeren cinsiyetçi projeler oldukları saptamasını paylaşmıştım. Ulus-devleti kadınlar açısından eleştirenlerin görüşlerini tekrar hatırlamak için özet yapalım: Kadınlar eylemciler ve liderler olarak ulusun ve devletin inşasında rol oynasalar bile, onların rollerini belirleyen senaryolar ve projeler erkekler tarafından, erkekler için yazılmış, kadınların rolü yardımcı ve sembolik rollere indirilmiştir.

Cynthia Enloe'nin deyişiyle "Kadınlar ya ulusun korunup yüceltilen ikonları olurlar ya da ele geçirilip aşağılanan savaş ganimetleri. Her durumda gerçek aktörler, özgürlüklerini, nam ve şereflerini, vatanlarını ve kadınlarını koruyan erkekler oluyor" (Enleo, 2003). Ulus, kadınlar ve erkeklerin doğal rollerini oynadıkları, başında erkek bir reisin olduğu bir ailedir. Ulus esas olarak erkek

egemenliğine, erkek üstünlüğüne ve kadın itaatine dayanır. Vatan anne, devlet ise babadır. Kadınlar ulusun anneleri olarak sembolik bir yer işgal ederler. Bu yurdun anaları olarak yüceltildiklerinde namuslu ve lekesiz olmalıdırlar. Bu yüzden her yönüyle denetlenmeli ve sınırlanmalılar. Erkek kardeşlerden kurulu olan ulusta, erkeklerin birliğine ve çıkarına dayanan bir ulus kimliği inşa edilir. Kadınlar erkeğin koruyup sahiplendiği, öğrettiği, biçim verdiği bir varlık olarak görülür. Ulusun varlığını, birliğini, dirliğini simgeleyen "devlet"in erkek olması da bu nedenledir. Bu saptamalar tüm ulus-devlet deneyimi yaşayan yerlerde kadınlar tarafından deneyimlenir.

Kadınların erkeğin koruyup sahiplendiği, öğrettiği, biçim verdiği bir varlık olarak görülmesi fikri ulusun yasalarına, anayasasına da yansır, orada da kendini gösterir. Türkiye'de dünyadaki örnekleriyle benzeşme gösteren, 2001'de değişmeden önceki Medeni Kanun ve 2004'te değiştirilen Ceza Kanunu'nda olduğu gibi... Yukarda belirtilen hususlar değişiklik öncesindeki bu iki kanunda madde madde yer almış, kadının varlığı erkeğe göre tanımlanmıştır.

Üstelik sadece yasalarla yetinilmemiş, modernleşmenin merkezine kadınlar yerleştirildiğinden, kadınların bedenleri modernlikle gelenek arasında sıkıştırılmış, kadın bedeni, kadından daha çok erkeğe ve devlete ait olarak görülmüştür. Kadınların biyolojik nesil üreticileri olarak doğurganlıklarına, giysilerine karışılması normalleştirilmiştir. Bazen yasaklar konulur, bazen bu yasaklar kaldırılır. Günlük politikada kadınların üremesi ve giyimleri, örneğin başörtüsü gibi bedenleriyle ilgili konular üzerinde istenildiği kadar oynanabilir. Kadınlar sevilip adanılacak, korunacak ve öldürülecek bedenlere indirgenebilir. Kadın cinayetleri namus ya da töre adına işlenebilir. Kadına yönelik şiddet normalleştirilebilir. Kadını özerk bir insan varlığı değil, baba ya da kocanın mülkü sayan anlayış, öncesine nazaran bir değişime uğramış olsa da örneğin ceza indirimleri yoluyla yasalarda, geleneklere sığınılarak günlük yaşamımızda hâlâ devam ediyor.

Günümüzde bu yapı, siyasal, ekonomik liberalizmin yeni biçimiyle devletin eril yapısını çeşitli biçimlerde günceller. Devletin piyasa lehine sosyal politikadan çekilmesini desteklenir, sosyal refah devleti harcamaları ve bakım hizmetlerinin kısılması istenir. Yeni liberal ideoloji, devletin geleneksel cinsiyet rollerini yeniden canlandırmasını isteyen muhafazakâr, dini ve milliyetçi hareketlerin etkisi altında yeni bir biçim alır. Sosyal harcamaların ve bakım hizmetlerinin düşmesi, kadın erkek ilişkilerinin eşitsizleşmesi ve bu eşitsizliğin yeniden üretilmesi yönünde olumsuz bir katkı sağlar. Kamu hizmetleri azaltılırken hükümetler onların yerini alacak sessiz eşler, anneler, kızlar, teyzeler, kadın arkadaşlar ve komşular ordusuna güvenme kolaylığına kaçabilir. Kadınlar şiddet ortamında kendilerini desteksiz ve güvencesiz bir başına hissedebilirler. Kadına yönelik şiddet, ekonomik gelişmişlik ya da gelişmemişlik ölçütlerine bakmaksızın dünyanın her tarafında yaşanıyor. Yine de feminist hareket, ulusal ya da uluslararası örgütlülük içinde bu yapıya karşı koymaya çalışıyor (Mirsa ve King, 2010: 575-576). Yani devletin eril yapısı yeni biçimler alırken, buna karşı çıkan yapılar da güçleniyor, sesler ve itirazlar artıyor.

Türkiye'deki cinsiyet kurgusunun yapıldığı politik tasarım, farklı dönemlerde farklı sorunlarla ve yapılarla eklemlenerek biçimlendi. 19. yüzyılın başında siyasal, toplumsal ve kültürel yapıya hakim olan geleneksel dinsel içerik, her alanda etkisini gösterdi, kadınların yaşamı geleneksel-İslami ataerkillik içinde, özel alanla sınırlandı. Bu yapı, dünyada yaşanan değişimlerin izlerini siyasetten iktisada her alanda Osmanlı toplumunda da göstermeye başlamasıyla farklı bir aşamaya geçti. Meşrutiyet döneminde modernleşme çabaları daha ileri bir aşamada devam etti; ataerkillik bu kez modernleşme çabalarıyla farklı ve karmaşık bir sürece girdi. Kadınların başkaldırıları ise, elde edilen kazanımların da etkisiyle bir harekete dönüştü ve süreç içinde bağımsız bir kadın hareketine tanık olundu. Kadınlar anayasal madde olarak olmasa da hukuksal düzeyde çeşitli talepler formüle ettiler. Evlilikteki

çok eşliliğe karşı çıktılar. Kitaptaki kadınların oy hakkı hareketinin tarihçesinin anlatıldığı ikinci bölümde bahsedildiği üzere, kadın hareketiyle kadınlar toplumsal ve siyasal yaşamda hak talep ettiler. Bu dönemde milli bir kimlik oluşturma çabalarının örnekleri ve kadınları bu çerçevede konumlandırmaya yönelik söylemler ağırlık kazandı.

İmparatorluk sonrası kurulan Cumhuriyet, tüm geç uluslaşan toplumlarda olduğu gibi milliyetçi ideolojiyle şekillendi. Diğer ulus-devletlerde olduğu gibi Türkiye'de de, toplumun, ulus-devletin, erkeğin kültürünü, maneviyatını, özünü temsil eden bir sembol olarak kadının savunulması, korunması, ulus-devletin ve milletin bekası açısından hayati önemde görüldü. Nesil yetiştiriciliği, anneliğin kadınların en önemli görevi olarak saptanması, onların ileride siyasetle olan ilişkisini de etkiledi. Kadınların annelikle simgeleştirilmesi önemli sonuçlar doğurdu. Beraberinde kadınların özerk bir varlık olarak görülmemesini, korunmasını, her alanda eğitim, sosyal, ekonomik, özellikle cinsel alanda denetlenmesini, kontrol altına alınmasını getirdi. Özellikle evli kadınların karar yeterliliklerini sınırlandıran yasal hükümler kadınların genel olarak ikincil vatandaşlık statüsünde değerlendirilmesine yol açtı. Siyasete katılımlarını olumsuz yönde etkiledi. Kadınların aile dışında da özerk bir varlık olarak görülmemesi, dini söylemi çok aşan bir ataerkil geleneğe işaret ediyordu. Bu yüzden kadınların giyimi ve cinselliği Türkiye'de her zaman üzerinde en fazla konuşulan meselelerden biri oldu.

Kadınların giysisi üzerinde siyasi iktidarlar her zaman belirleyici oldu. Cumhuriyet'te de öncesinde de giyim, en fazla karışılan konu oldu. Mesele kadın özgürlüğü olmaktan ziyade siyasiydi, kadın bedenlerinin kontrolüydü. Osmanlı döneminde kadın giysilerinin nasıl denetleneceği konusunda fermanlar, yasalar çıkarıldı. Osmanlı'daki padişah fermanları sadece kadınların giysilerinin rengini, biçimini, kentte hangi giysilerle dolaşabileceklerini belirlemekle kalmamış, çalışma yasakları, kadınların kenti nasıl kulla-

nacakları ya da kullanamayacakları, hangi ulaşım araçlarını kullanabilecekleri veya kullanamayacakları, hane dışında nasıl davranacakları gibi çeşitli konularda ve dolayısıyla kadınların kamusal görünürlüğü hakkında detaylı bir liste de sunmuştur.[20] Bu fermanlara göre, sadece kurallara uymayan kadınlar değil, bu giysileri diken ve onların bu giysilerle dolaşmasına izin veren güvenlikten sorumlu kent idarecileri de cezalandırılabilecektir. Cumhuriyet sonrasında da kadınların ne giyecekleri konusu gündemden düşmemiş, ancak bu kez kadınların kamusal çalışma mekânlarında örtülü olmaları pek istenmemiştir.[21]

Özellikle 1980 Askeri Darbesi sonrası getirilen üniversitelerdeki ve kamu işyerlerindeki, hatta Meclis'teki başörtüsü yasağı, yıllarca Türkiye siyasal gündeminin ilk maddelerinden biri oldu, aşılması da hayli zaman aldı. Bu süre zarfında örneğin üniversite öğrencisi olan genç kadınlar tercih yapmak zorunda bırakıldılar; ya okulu bırakacaklar ya da başörtülerini çıkaracaklardı. 28 Şubat sürecinde üniversitelerde ikna odaları uygulaması başladı. Başörtülü kadınların kamuda çalışma hakkı da, 30 Eylül 2013'teki Demokratikleşme Paketi (*Radikal*, 30 Eylül 2013) içinde yer alana kadar siyasal/toplumsal gündemdeki en tartışmalı konulardan biri olarak kaldı.[22]

20 "Bundan böyle kadınlar bir karıştan ziyade büyük yakalı ferace ve üç değirmiden fazla baş yemenisi ile sokağa çıkamayacaklardır. Feracelerde süs olarak bir parmaktan daha enli şerit kullanmayacaklardır. Bu yasakları dinlemeyecek kadınların o anda sokakta yakaları kesileceği ve esvaplarının yırtılacağı ilân olunsun. Uslanmayıp ısrar edenler olursa, ikinci ve üçüncü seferinde yakalanıp İstanbul'dan taşraya sürgün edileceklerdir. Bu husus mahalle imamları vasıtasıyla bütün İstanbul kadınlarına tebliğ olunsun. Bu yasakları dinlemeyen terziler ve şeritçiler de ayrıca şiddetle cezalandırılacaklardır. Yasakların uygulanmasında ihmaliniz görülürse siz de şiddetle ceza göreceksiniz." İstanbul Kadılığı Sicil 24, varak 12'de yer alan Haziran 1726 tarihli ferman (Çakır, 2009).

21 Ancak bu yasak hiçbir zaman Ceza Kanunu'nda ya da diğer yasalarda yer almadı. Orta ve yüksek öğretim kurumlarının ve çalışma hayatının yönetmeliklerinde düzenlenmeye çalışıldı. Oysa, vücudun cinsel organlar dışında herhangi bir bölgesinin görünmesinin de hapis ile cezalandırılmasını öngören "hayasızca hareketler" maddesi halen yürürlüktedir

22 Aslında kamuda başörtüsünü yasaklayan bir kanun hiç olmamıştır. Yasaklar, 12 Eylül Darbesi sonrasında, Kenan Evren'in talimatıyla hazırlanan 16 Temmuz 1982 tarihli kılık kıyafet genelgesine yaslanmıştır. Bu genelge de 30 Eylül 2013'te başörtüsü yasağını kaldıracak şekilde değiştirilmiştir.

Cumhuriyet'in "yeni kadını"

Türkiye'de Cumhuriyetle hatta öncesinde başlayan süreçte, kadınlara bir yandan Batılılaşma ve modernleşmenin taşıyıcılığı rolü verildi, örneğin batılı giysilerle kamusal alana çıkmaları istenirken, bir yandan bu rolün sınırları erkekler tarafından sıkıca çizildi. Aslında gelenekselci kalıp ile modernleşmeci kalıp arasında, toplumsal cinsiyet rolleri açısından bazı farklar olsa da Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni kadın kalıbını belirlemeye girişenler, kendilerini "yeni adam" olarak tanımlarken yeni olmayan bir erkek kimliği çizdiler. Bu yeni erkek, yurttaş ve modern koca/baba kimliğinde, düzenleyen, koruyan, kollayan özellikleriyle eski erkeğe benzemeye devam ediyordu. Kadınlara ilişkin model, sadece yasal çerçeve ile değil, kamuoyunu biçimlendirilen her araç kullanılarak şekillendirildi. Erkeklerin çıkardığı *Ev-İş*, *Ana*, *Ev Kadını*, *Aile*, *Dişi Kuş*, *Anne*, *Yuva*, *Ana*, *Cumhuriyet Kadını* gibi kadına yönelik dergilerle bu yeni/modern kadının resmi çizildi. "Yeni kadın" ise, ailevi, içtimai vazifelerini benimseyen ve başkaları için yaşayan bir varlık olarak düşünülüyordu. Kadınların en belirgin meziyeti, fedakârlıkları ve feragatleriydi (Köksal, 1998: 39).

Yine de bu süreç Türkiye'de bu kadar saf ve keskin şekilde yaşanmadı. Önceki döneme nazaran daha eşitlikçi yasalar çıkarıldı. Ev içi rollerin eşitlendiği, eşitlenmeye çalışıldığı ders kitapları yazıldı (Gümüşoğlu, 1998). Cumhuriyet'in ilk yılları ile son dönemde ders kitapları üzerinde yapılan araştırmalar bu sürecin 80 sonrasında daha olumsuzlaştığını, cinsiyetçi rol ve tutumların ders kitaplarına girmeye başladığını gösteriyor (Gümüşoğlu, 2013).

1926'da İsviçre'den örnek alınan Türk Medeni Kanunu, ilk kez çoğunluğu Müslüman bir ülkede uygulamaya konulmuştu. 1924'te Anayasa'ya kanun önünde eşitlik ilkesi getirildi. Türkiye'deki seküler modernleşme, Mecelle'den vazgeçilmesini, medeni kanunda bir yenileşme yapılmasını getirerek kadının birey olarak tanınmasına katkıda bulundu. Sekülerleşme, şeriat/din temelli olmayan bir aile hukukunu ve aile düzenini içeren yeni bir Medeni Kanun getirdi. Ancak Medeni Kanun'da tanımlanan bu

aile de tam eşitlikçi değildi: Örneğin evlendiklerinde kadını erkeğin yardımcısı ve danışmanı olarak tarif ediyordu. "Karı kocanın muavin ve müşaviridir" (153. madde); "Birliği koca temsil eder." (154. madde); "Karı, kocanın sarahaten veya zımnen müsaadesi ile bir iş veya sanat ile iştigal edebilir." (159. madde)[23] türünden ifade ve hükümler, kadın hareketinin yoğun çabaları sonucunda yasalaşana, 2002 yılında yeni Medeni Kanun yürürlüğe girene kadar uygulandı. Bu alandaki çabaların Cumhuriyetle başlamadığını, 1917 yılında Osmanlı toplumunda Aile Hukuku Kararnamesi'nin kabul edildiğini de unutmayalım. Üstelik yasal hakların kazanılmasında ciddi bir kadın talebinin, dergi ve dernekleriyle bir kadın hareketi mücadelesi olduğunun da altını çizelim (Çakır, 2011c).

"Cumhuriyet'in cinsel eşitlik ideolojisi, kamusal alanda, meslek yaşamında erkekler tarafından kabul gördü. Çünkü bu kendi iktidarlarını sarsan bir olgu değildi; tam tersine, erkekler, kadınlar için yer açmanın patronaj ilişkileri içinde kadınları himaye etmenin statü artırıcı hazzını hissettiler" (Durakbaşa, 1998:50). Kadınlar ise, değişen cins ilişkileri çerçevesinde yeni feminiteyi benimsediler, kabul ettiler, erkeklerle ilişkilerine çok dikkat ederek kamusal alanlarda, icra ettikleri mesleklerde başarılı oldular. Erkeklerle ilişkilerinde son derece özenli davrandılar, belki de cins olarak bölünmüş toplumsal alanlarda yaşamanın öğrettiği kültürel becerilerle kendi cinslerinden arınıp mesleki alanlarda, kariyerlerinde hırslı olabildiler ve kendilerini ortaya koyabildiler. Yeni sisteme ve kendilerine biçilen rollere uyum sağladılar. Onlarınki milliyetçi bir misyondu. Kadınlardan beklenen mesleki çalışmanın amacı, modernleşen ülkeye hizmetti. Ancak erkek kardeşin rejimine isyan eden, kendi bildiğini okumaya çalışan Halide Edip gibi kız kardeşler de yok değildi (Durakbaşa, 2000 ve Çalışlar, 2010).

Asi ya da itaatkâr olsun, her iki kız kardeş tipinde de ulusçuluk içselleştirildi. Kadınlar bu beklentiyi hayata geçirmekten gurur duydular. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren kadınlar

23 Anayasa Mahkemesi, Medeni Kanun'un 159. maddesini 29.11.1990 gün ve 1990/30-31 sayılı kararla iptal etti.

Cumhuriyetin destekçisi olarak çeşitli derneklerde yer aldılar. Halk Evlerinde çalıştılar. Yayıncılık faaliyeti bu dönemde de devam etti. Kemalist modernleşme projesinde üstlerine düşeni yapan kadınlar kamu alanında kendilerine açılan yeri doldurmaya ve erkeklerle eşit olmaya çalıştılar.

Ama bu alanda kadın bağımsızlığının kesin sınırları vardı. Modernleşmeci devlet kendi çıkarına aykırı gördüğü anda kadınların eylemlerini dizginleyebiliyordu. Kadınlar bir yandan kamusal alana çıkmaları için teşvik ediliyorlar, eğitimlerine önem veriliyor, çeşitli meslekleri icra etmeleri için önlerindeki engeller kaldırılıyor, diğer yandan ya denetimden çıkarlarsa korkusuyla eylemleri devlet politikalarıyla denetlenip sınırlanabiliyordu. Bu durumun en önemli örneği, Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulmasına izin verilmemesidir (Toprak, 1998; Çakır, 1994; Zihnioğlu, 2003).

Yine de kadınlar, toplumda kendilerine yeni kamusal roller oynama cesareti ve gücü veren Cumhuriyet reformlarından olabildiğince yararlandılar. Reformlar özel alanın katı sınırlarını gevşetti, kadınlara kamusal alanın sınırlarını açarak statülerini yükseltti. Çeşitli mesleklere girebildi kadınlar. Zorunlu eğitim aşamasındaki kızların okula gitmesi, kadınların millet mekteplerinde okumayazma öğrenmesi özel bir anlam taşıdı. Kız sanat okulları, kız meslek liseleri özel bir öneme sahip oldu (Ekin Akşit, 2005).

Cumhuriyet'in ilk yılları, ulus-devletin inşası ve kadınların bu projeye katılması, bu proje için kullanılmaları tartışmaları ve çabaları içinde geçti. Kadınlar bu projede, belli sınırlar içinde konumlandırılmış olsalar da, kamusal alanda önemli roller üstlendiler. Örneğin kendilerine sunulan eğitim olanaklarından yararlandılar, çalışma hayatına katıldılar, üniversitelerde hoca oldular, özel burslardan yararlanarak mesela yurt dışında da özel eğitimler alan sanatçılar arasında yer aldılar.

Uluslaşma süreci politikaları, savaşların yıkıcı tahripleri, dünya ekonomik buhranının olumsuz etkileri gibi faktörler, kadınların konumunu da etkiledi. Modern devletin inşasında ve sonrasında gelişen yasal süreç, kadınları hukuksal güvenceye kavuştururken,

onları aile ve nüfus politikalarının araçları olma konumuna da indirdi. Biyolojik üretici olma, yerel kültürü aktarma, kalkınma için çalışma gibi ulusal amaçlarla kadınlara seslenildi. Kadınların bunlara yanıt vermesi gerekiyordu. Hatta kadınların bu çağrılara gönüllü katkı vermesi istendi. 20 Nisan 1930'da Meclis'te Hıfzıssıhha Kanunu görüşülürken en az altı çocuğu olan kadınlara ikramiye veya mükâfat verilmesi konusu gündeme getirildi.

Azalan nüfusu artırmak, doğumları çoğaltmak, çocuk sayısını artırmak için insanlar evlenmeye zorlandı. Bu amaçla 1949'da Bekarlık Vergisi çıkarıldı. Daha önce de 1921'de meclisin gündemine getirilen tasarıda, 25 yaşını doldurup da mazeretsiz olarak evlenmeyenler mükellef tutulacaklardı.[24] 1930 yılındaki yasa teklifinde ise, 25'ten yukarı ve 45'ten aşağı yaşta bulunan ve henüz evlenmemiş olan her erkek vergi verecekti. 20'den 35'e kadar olan ve bir resmi sıfatı olduğu halde devlet veya müesseseden maaş ve ücret alan kadınlar da bu mükellefiyete tabiydi. 25'ten yukarı ve 45'ten aşağı yaşta bulundukları halde aile veya kocalarının vefatı dolayısıyla bekâr kalan ve çoluk çocuk, baba veya annesi olmayan erkek ve kadınlar da kapsama alınmıştı (Semiz, 2010: 423-469).[25]

Kadınlar çok çocuk doğurmaları için teşvik edildi. Örneğin altı çocuklu annelere madalya ve nakit para ödülü verildi.[26] Kadınlara ev kadını olma rolü verildi ve bu rolün nasıl olacağı kamuoyu ile

24 25 yaşını doldurmakla beraber evlenmelerine engel sağlık gerekçeleri olan ve bu gerekçeleri doktor tarafından tespit edilenler için sağlıklarına kavuşacakları tarihe kadar evlilikleri ertelenecek, bu yaşa kadar evlenmeyenler, orduda vatani hizmetle görevli veya bir suç dolayısıyla hapis ve kronik sağlık sebebi gibi konumda değilse, evleninceye kadar her yıl varlığı, hâsılatı ve ticari gelirinden ayrım yapmaksızın bekârlık vergisi vermek zorunda olacaklardı. Vergiler zabıta kuvveti ile tahsil edilerek mahallinin belediyesi aracılığı ile Ziraat Bankalarında açılacak ilgili hesaplara yatırılacaktı. Toplanan paranın belli bir miktarı fakir ailelere belli oranlar dâhilinde ikramiye olarak dağıtılacaktı (Semiz, 2010).

25 1990'lara kadar bireysel gelir vergilerinde bekarlar H sınıfı, yani indirimsiz vergilendirilen grupta kalmıştır. Evli ve eşi çalışmayandan başlayarak dört çocuğa kadar her eklenen birey için kişiye vergi indirimi imkanı sağlanmıştı. Yani bu uygulamalar maddi değer olarak anlamlı olmaktan çıkmış olsalar da politika olarak varlıklarını çok uzun yıllar sürdürmüştür.

26 *Cumhuriyet* gazetesi, 4 Kasım 1930.

paylaşıldı.[27] İdeal kadına ait tanımları pekiştirmek için "ev kraliçeleri müsabakası" gibi adlar taşıyan yarışmalar bile düzenlendi.

Siyasal haklar meselesi, hem hakların kabulü süreci hem de yasal hakların tanınmasından sonraki uygulama süreci itibarıyla en sıkıntılı alan oldu. Uzun yıllar kadınların parlamentodaki katılım oranları %5'e bile ulaşamadı. Siyasal haklar tanınırken 1934'te olduğu gibi, karar vericiler arasında pazarlık konusu edildi.

1945-1980 döneminde kadınların parlamentodaki temsili %0,6 ila %2 arasında "bir varlıktan çok yokluk" şeklinde tezahür etti (Tekeli, 1982, 287). 1920'li yıllardan beri devlet ya da özel sektördeki karar alma mekanizmalarında, siyasal partilerin yönetim kurullarında aynı görüntü yaşandı. Çünkü kadınlar büyük ölçüde ev kadını topluluğu olarak görülüyorlar; ev kadını, yani ücretsiz aile işçisi olarak yaşıyorlardı.

1950 sonrasında kadınlara bakış

1950 sonrasının farklı dinamikleri, Türkiye'deki kadınların konumunu türlü biçimlerde etkiledi. "1950'lerden itibaren varlığını şiddetlendiren iç göç, tarım kesiminde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların, özellikle büyük kentlere geldiklerinde çok küçük bir kısmı yevmiyeli ya da fabrika işçisi haline gelirken büyük kısmı formel işgücü piyasalarının dışında kalıp ev kadını olmalarını beraberinde getirdi. Bilhassa 1980 sonrası yeni sağın yeni liberal politikalarıyla beraber, örgütlü sanayiyle bağlantılı ama ev eksenli, düzensiz ve enformel çalışma biçimleri kadınsılaşarak yaygınlık kazandı. Geniş kentli alt-sınıf kadın kesimi için, ev yalnızca yeniden üretim mekânı değil, aynı zamanda sosyal güvenlik, örgütlenme, ücret güvenliği vb. gibi birçok açıdan sorunlu bir üretim mekânı olarak da işlevlendirildi" (Alkan ve Çakır, 2012).

Kadınlara uygun görülen işlerin genel olarak anne ve eş olmakla sınırlandırılması hali, günümüzde de yeniden üretilerek devam ettiriliyor. Kadınların geleneksel olarak aile kurumunun içinde

27 *Tan* gazetesi, 21 Mart, 23 Nisan 1936.

algılanma hali, onların bireysel kimliklerinin ve cinselliklerinin inkarına yol açıyor. Bu açıdan Kemalist öğretmen, sosyalist bacı, türbanlı üniversite öğrencisi türünden çeşitli dönemlere özgü klişelerde, cinselliğin inkarı ortak özellik olarak karşımıza çıkıyor (Kadıoğlu, 1998:100).

Aile, kadınlarla ve geleneksel dayanışma biçimleri ile ayakta tutulmaya çalışılıyor. Bu bakış, özellikle sosyal refah politikalarından eşit biçimde yararlanmayı kadınlar için sorunlu hale getiriyor. Örneğin bu politikalarda sorumluluk üstlenmesi gereken devlet, çocuk, yaşlı ve hasta bakımını, sadece ailedeki kadınlar üzerine yüklüyor. Bu yönde, yardım ve vergi programları uygulamaya sokuluyor. Yeni sağın dönüştürdüğü kamusal sosyal yardım bürokrasisine egemen olan bu "lütuf"çu bakış, yoksulu da içeriyor, ona da yansıyor (Sallan Gül, 2006). Toplumsal alanda aile odaklı ve geleneksel dayanışma biçimlerini içeren toplulukçu bakış, yoksulları adeta dinsel yardımseverliğe ve hayırseverlerin vicdanına terk ettiriyor.

2000'li yıllarda, Türkiye'de cinsiyet rejimi belli dinamiklerle yeniden kuruluyor. Şimdilerde Türkiye'deki modernleşme süreci, küresel kapitalizmin ve kapitalizmde yaşanan krizin ihtiyacına göre şekilleniyor. Bu şekillenme, dinsel temalarla destekleniyor. Kadınlar burada yerel kültürün, en öz söylemine, yerel kültürün koruyuculuğuna, dinsel semboller kullanılarak yeniden çağrılıyor (Alkan ve Çakır, 2012). Ancak bu çağırma hayli sorun barındırıyor. Çünkü Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen cinsiyet eşitliği söyleminden vazgeçiliyor. Kadın fıtratı ve cinsiyetlerin farklılığına vurgu yapan bir anlayış getiriliyor. Eşitlikçi bir politika yerine farklılıkçı bir politika benimseniyor. Oysa ulus-devletin inşası aşamasında eşit yurttaşlık söylemi işlevseldir.

Kapitalizmde yaşanan krizin ihtiyacına göre şekil alan, esnek, kısmi zamanlı, güvencesiz işler kadınlar tarafından üstlenilmeye çalışılıyor. Kayıt dışı çalışanların üçte ikisi kadınlardan oluşuyor. Kadın çalışanların tanımındaki ücretsiz aile işlerini çıkartırsak bile kayıtsız çalışanların yarıdan fazlası kadın. Eğitimden yoksun yoksul kesimler de aynı kaderi paylaşıyor. Kadınlar evdeki sorum-

luluklarını üstlenerek evde kapitalist piyasaya fason üretim yaptıkları gibi, merdiven altı üretimin ihtiyaç duyduğu geçici işçiliğin çoğunluğunu oluşturuyorlar. Bu nedenle ev eksenli çalışma, "iş'te kadın" gibi projelere, devletle birlikte özel sektörde destek veriliyor. Çünkü yeni küreselleşmeyle bu ihtiyaç bire bir örtüşüyor.

Kalkınmacı modernleşme, Türkiye'de yeni rejimin kuruluşundan itibaren tüm dönemlere hakim bir anlayış olarak karşımıza çıkıyor. 2000 sonrasında, Türkiye'nin küresel kapitalizme entegrasyonun yeni bir boyut kazanması ile farklılaşıyor ve son dönemde yürütülen hükümet politikalarıyla bölgesel bir güç olma iddiasının buna eklenmesiyle bu durum farklılaşıyor. Bu iddiada etkin ve büyük bir nüfusa sahip olma düşüncesi vardır. Bu nüfuzda kadınların yeri, onlara önemli görevler yüklenilmesi biçiminde tezahür ederek karşımıza çıkarılıyor. Kadınlardan çağın gerektirdiği, bireysel potansiyellerin gelişmesi, özgürleşme, yurttaş olma yerine, belirli siyasi projelerle yüklenilen görevleri yerine getirmeleri isteniyor. Siyasete katılmaları bazen uygun bulunurken bazen de uygun bulunmuyor, net kurallar konulmuyor, kadınları siyasete katacak kota politikaları tam anlamıyla uygulanmıyor. Oysa bu kuralları uygulayan ülke deneyimleri, bize bir araç olarak kotanın önemli sonuçlar yarattığını gösteren çok sayıda başarı örneği sunuyor (Dahlerup, 2005, 2006, 1998a).

Kotalar bugüne kadar çeşitli ülkelerde, kadınları siyasete katma konusunda farklı boyutlarda ve temelde uygulanıyor. Türkiye'de ise, bu konuda yeterli adımlar atılmıyor; siyasal partiler kadınların durumunu iyileştirmek için yeterli stratejiyi bir türlü geliştirmiyor. Olumlu eylem politikaları nadiren benimseniyor. Konuyu, birazdan Türkiye'de siyasal partilerde kadınlar alt başlığında incelemeye çalışacağım. Yine de Türkiye'de devletin eşitlik konusunda yapılması gerekenlere ilişkin bir ulusal eylem planını kabul ettiğini hatırda tutalım.[28]

28 http://www.kadininstatusu.gov.tr/tr/19090/Toplumsal-Cinsiyet-Esitligi-Ulusal-Eylem-Plani, 3 Ocak 2013.

Şimdi tekrar baştaki saptamalara dönerek bugünle ilişkisini kuralım. Kadınların araçsallaştırılması, bir siyasi projenin taşıyıcısı olarak görülmesi, gerek ulusun kuruluş yılları gerekse ileriki aşamalarda karşımıza çıkan bir olgudur. Ancak, bunun nedenleri ve biçimleri farklıdır. Örneğin, ulusun inşasının gerçekleştiği ilk dönemlerinde –lider belirleyiciliği faktörünü de unutmayarak– tüm vatandaşları kapsayıcı bir ulus anlayışı, toplumu ve ihtiyaç duyulan işgücünü mobilize edeceğinden iktidarların işine yarayacaktır. Toplumun ekonomik ve ideolojik olarak seferber edilmesinde bu anlayış işlevseldir. Günümüzde ise, hem ataerkinin hem de kapitalizmin yaşattığı krizlerin çözülmesinde, karşımıza II. Dünya Savaşı sonrası dönemde olduğu gibi, kadınların eve geri çekilmelerini isteyen politikalar çıkıyor.

Bu saptamayı Türkiye'deki olaylar açısından örnekleyelim. 1940'ların savaş sonrası dönemin nüfusunu artırmaya yönelik politikalarının yerini, çocuk ve anne ölümlerinde dünya sıralamasının üst sıralarında yer alan Türkiye için 1960 sonrasında, nüfus planlaması, ana çocuk sağlığı hizmetleri, sağlık ocakları uygulamaları aldı. Bunlar doğrudan kadınların bireysel, bedenlerine ilişkin haklarını koruyan haklardır. Günümüzde, bu türden politikalardan vazgeçiliyor. Kadınların bedeni, Cumhuriyet'in ilk yıllarında olduğu gibi, tekrar devletin bir parçası, bedeni olarak görülmeye başlanıyor. Çocuklar için park alanı açmadan, üst geçitleri düzenlemeden, kreşleri çoğaltmadan kadınlardan çok çocuk doğurmaları isteniyor. Doğurganlığı artırmak ve izlemek için sağlık sisteminde yeni mekanizmalar inşa ediliyor. Mahallelerde bulunan aile hekimleri, doğurma çağındaki kadınların cinselliği ve üremesini fişleme işiyle görevlendiriliyor. Kadınlar eskisinden daha fazla ve etkin biçimde evde yaşlı ve hasta bakımında, okulda okul annesi olarak gönüllü hizmetlere davet ediliyor. Bu davet, yeni isim ve görevlerle süsleniyor. Evde sağlık hizmetleri gibi politikalarla, engelli, hasta ve yaşlı bakımı yine evdeki kadınlara bırakılmaya çalışılıyor. Sosyal politikada devletin üstlenmesi gereken görevler kadınlara havale ediliyor.

Özellikle 2007 sonrası kurulan AK Parti hükümetlerinin politikalarında gözlenmeye başlanan bu durum, nedenleri ne olursa olsun, yeni bir söylem kayması olarak karşımıza çıkıyor. Avrupa Birliği'ne giriş sürecinin hızlandığı dönemin hükümetlerinin de sahiplendiği kadın eşitliği söyleminden giderek uzaklaşılıyor. "Fıtratından gelen özellikler" söylemi öne çıkarılarak kadının korunmasına odaklanılıyor, korumacılık kanunlarına önem verilmeye başlanıyor.

Kadınların doğurganlığını artırmak için, çalışan kadınlara daha fazla doğum izni vermek, çocuk sayısına göre erken emekliliği kolaylaştırmak türünden adımlar atılıyor. Kürtaj yasaklanmıyor ama engellenmesi için her türlü şey yapılıyor. Kürtajın tam teşekküllü hastanelerde yapılması zorunluluğu getiriliyor. Etik bir hak olarak doktorların kazandığı hastaya bakmama hakkı, kürtajın engellenmesinde bir araç olarak kullanılabiliyor. Boşanmaların nedenlerini anlamak, ailelerdeki sorunları çözmek yerine, boşanmaların önlenmesi için özellikle de ilahiyatçılarla ve Diyanet İşleri Başkanlığı ile ortak çalışmalar yapılıyor. Bir dönem üniversitelerde başörtülü öğrencilere uygulanan "ikna odaları"nın bir benzeri uygulanmaya çalışılıyor; sorunun çözümü, birkaç haftalık eğitimden geçmiş sertifikalı "aile uzmanları"na havale edilebiliyor. Bu arada, 2001 ve 2004 yıllarında kadınların verdiği mücadele sonucunda yenilenmiş olan Medeni Kanun ve Ceza Kanunu'ndaki kazanılmış haklar, nafaka hakkında olduğu gibi tartışmaya açılabiliyor.[29]

Çocuk gelinlerde Avrupa'da başlarda olma gerçeği bilinmesine karşın, cinsel ilişki (15 yaş) ve evlilik yaşının (16 yaş) aşağıya çekilmesi için teşebbüslerde bulunuluyor. Kadınlara ilişkin iki önemli değişim gerçekleşirken, bunları hayata geçirecek adımlar atılmıyor.

29 Aralık 2012'de kurulan, Facebook sayfa kapağında fare kapanı içine sıkıştırılmış evlilik yüzüğü fotoğrafı bulunan "Boşanmış Mağdur Babalar Derneği" türünden dernekler, kadınların nafaka hakkını doğrudan hedef alabiliyor. Dernek başkanı Muhammet Özen, daha da ileri giderek, Emine Bulut'un Ağustos 2019'da boşandığı eski eşince çocuğunun önünde boğazını keserek öldürülmesini övebiliyor; "Suç işlemeye alenen tahrik" ve "suçu ve suçluyu övme" suçlarından sonrasında hakkında soruşturma başlatılıyor. Bir başka dernek, yine İzmir'de kurulan "Babasız Bırakılan Çocuksuz Babalar Derneği"dir.

Şöyle ki, 2010 referandumu ile Anayasa'nın 10. maddesine fiili eşitlik ilkesi dahil edildi. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama görevi devlete verildi. Devletin kadın ve erkek eşitliği sağlamada alacağı önlemlerin eşitlik ilkesine aykırı olmayacağı kabul edildi. Ayrıca, Anayasa'daki 90. Madde ile imzalanmış uluslararası sözleşmelerin tanınacağı kabul edildi.[30] 2011'de, Türkiye, Kadına Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi'ni, kamuoyunda bilinen adıyla İstanbul Sözleşmesi'ni ilk imzalayan ülke oldu. Bir insan hakkı ihlali olan kadınlara yönelik şiddet ve ev içi şiddetin önlenmesi ve bunlarla mücadele edilmesi için yöntemleri belirleyen, bağlayıcılığa sahip en kapsamlı ve güncel, uluslararası yasal araçtır. 11 Mayıs 2011'de İstanbul'da imzaya açılmış, 1 Ağustos 2014'te yürürlüğe girmiştir.[31]

Ancak, 2017'den itibaren, gündemin farklılaştığı görülüyor. İstanbul Sözleşmesi tartışmaya açıldığı gibi, sözleşmeyi onaylayan ilk devlet olan Türkiye'nin sözleşmeden imzasını çekmesi için çeşitli manipülasyonlar yapılıyor. Aslında dünyanın birçok ülke-

30 TC Anayasası (Madde 90): "Usulüne uygun olarak imzalanmış temel hak ve özgürlüklerle ilgili uluslararası anlaşmalarla ulusal kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi durumunda çıkabilecek ihtilaflarda milletlerarası anlaşma hükümleri esas alınır" demiştir. Bu Anayasa hükmüne dayanarak, Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili ulusal mevzuat, Türkiye'nin taraf olduğu konu ile ilgili uluslararası sözleşmelerin ve ilgili belgelerin ışığında, bağlantılı olarak kaale alınmak durumundadır."

31 İstanbul Sözleşmesi'nin maksatları şunlardır; a- kadınları her türlü şiddete karşı korumak ve kadına karşı şiddeti ve aile içi şiddeti önlemek, kovuşturmak ve ortadan kaldırmak; b- kadına karşı her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve kadınları güçlendirmek de dahil olmak üzere, kadınlarla erkekler arasında önemli ölçüde eşitliği yaygınlaştırmak; c- kadına karşı şiddet ve aile içi şiddetin tüm mağdurlarının korunması ve bunlara yardım edilmesi için kapsamlı bir çerçeve, politika ve tedbirler tasarlamak; d- kadına karşı şiddeti ve aile içi şiddeti ortadan kaldırma amacıyla uluslararası işbirliğini yaygınlaştırmak; e- Kadına karşı şiddet ve aile içi şiddetin ortadan kaldırılması için bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi maksadıyla kuruluşların ve kolluk kuvvetleri birimlerinin birbiriyle etkili bir biçimde işbirliği yapmalarına destek ve yardım sağlamak. 2- Tarafların söz konusu Sözleşmenin hükümlerini etkili bir biçimde uygulamalarını sağlama amacıyla bu Sözleşmede spesifik bir izleme mekanizması oluşturulmuştur. Bkz. https://rm.coe.int/1680462545

sinde şiddete karşı koruma yasası olarak mevcut olan, Türkiye'de önce 4320 sayılı yasa daha sonra İstanbul Sözleşmesi'ne göre yeniden düzenlenen 6284 sayılı kadına karşı şiddetin önlenmesiyle ilgili yasa tartışmaya açılıyor.

Farklılaşmanın temelini, 14 Mayıs 2016'da "Aile Bütünlüğünü Olumsuz Etkileyen Unsurlar ile Boşanma Olaylarının Araştırılması ve Aile Kurumunun Güçlendirilmesi İçin Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla TBMM'de Kurulan Komisyonun Raporu" çizmiştir.[32] Rapordaki öneriler belli aralıklarla gündeme getirilecektir. Kadınlardan tepki gecikmemiş, 1 Ağustos 2018'de, İstanbul Sözleşmesi'nin imzaya açılışının yıldönümünde, 152 kadın örgütünden, "Haklarımızdan da Mücadelemizden de Vazgeçmeyeceğiz" başlıklı bir bildiriyle, kadınların elde ettikleri kazanımlardan vazgeçmeyecekleri, mücadeleye devam edeceklerini belirten ortak bir açıklama yapılmıştır. Siyasetçiler, siyasi partiler ve sivil toplum bileşenleri siyasal/toplumsal sorumluluk almaya ve kadınları eşit yurttaşlar olmaktan çıkarmak, kadınların emeğini sömürmek ve kadınları güçsüzleştirmek isteyen söylem ve politikalara karşı çıkmaya ve kadın örgütleriyle dayanışma içinde olmaya davet edilmiştir.[33] "Nafaka Hikayesi" isimli bir platform açılarak, kadınların nafaka hikayeleri paylaşılmaya başlanmıştır.[34] 250-350 TL arasında değişen yoksulluk nafakasının kaldırılmaması istenmiştir. Nafaka Hakkı Kadın Platformu, 11 Haziran 2019'da "Kadınların Nafaka Hakkına Dokunmayın" isimli imza kampanyası başlatmış, kampanya 10 günde 10 bin imzaya ulaşmıştır. Ev

32 2016 Meclis Araştırma Komisyonu'nun, kamuoyunda "boşanma raporu" olarak da anılan metininde şu öneriler yapılmıştır: Çocuk istismarcısının tecavüz ettiği çocukla 5 yıl boyunca "sorunsuz" ve "başarılı" bir evlilik sürdürmesi halinde denetimli serbestlikten yararlanması; cinsel saldırı, cinsel istismar ve reşit olmayanla cinsel ilişki suçlarında hadım uygulanması. kesin olarak yasak olmasına rağmen, boşanma davalarında ve şiddet durumunda uzlaşma ve arabuluculuk yönteminin kullanılması. Ayrıntı için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss399.pdf

33 Bildiri için bkz. https://www.morcati.org.tr/tr/465-haklarimizdan-da-mucadelemizden-de-vazgecmeyecegiz

34 https://www.facebook.com/nafakahikayesi/

emekçisi kadınlardan politikacılara, sanatçılardan iş insanlarına, hukukçulardan akademisyenlere, sporculardan mühendislere kadar uzanan geniş bir yelpazedeki çeşitli kesimlerden kadınların imzacı olduğunu açıklanmıştır.[35]

Kadını evde, aile içinde tutmak için, kadının annelik rolünü destekleyici politikalara önem vermek toplumsal yapıda ve eşitlikçi gelişme perspektifinde sorunlar yaratabilir. Bu hususlara CEDAW'ın 5. maddesinde yer verilmiş, kadının korunması görüntüsü altında kadın/erkek eşitsizliğine dayalı kültürel kalıp ve hükümlerle mücadele edilmesinin altı çizilmiştir. Çünkü bunlar kadının birey olarak gelişmesini engelleyici politikalardır. Farklılık ve eşitsizlik, kadın fıtratına dayalı bir olgu değildir. Bu tür yaklaşımlarda özsel bir kadınlık yüceltmesi durumu vardır. Kadınların toplumsal/kamusal var oluşunu ve bireysel özelliklerini cinsiyet kalıpları dışında geliştirebilme imkânlarını sınırlayan onları sadece anne ve eş olarak tanımlayan bakışın içselleştirilmesidir. Evli kadınların önceki soyadlarını kullanmaları konusundaki itiraz tam da bu gerekçeyle yapılmıştır. Türkiye'de konu 1997 ve 1998'de gündeme geldiğinde, Anayasa Mahkemesi, evli kadınların evlenmeden önceki soyadlarını kullanmalarına karşı görüş bildirebilmiştir.[36] Anayasa Mahkemesi'nin olumsuz görüşünde, kadına yüklenen roller ve kadının ahlaki bağımlılıklar içerisinde konumlandırılması dikkat çekicidir. Bu açıklamaya "ne karşılaştırmalı hukuk, ne iç hukuk bakımından dayanakları gösterilmiş, soyut bir *aile hukuku* öğretisi' eşlik etmektedir. Soyadına öncelik tanınması *aile birliği* ve *bütünlüğü*nün zorunlu koşulu olarak kabul edilmektedir. Soyadı normunun koruduğu 'değer olan ataerkillik içselleştirilmekte, yer-konu-zaman bakımından somutlaştırılmamış ve ölçülülük ilkesi karşısında sınanmayan soyut bir 'kamu yararı, kamu düzeni ve zorunluluklar' vurgulanmaktadır" (Oder, 2010b: 217).

35 https://www.gazeteduvar.com.tr/kadin/2019/06/21/10-gunde-10-bin-kadindan-imza/

36 "Kimi sosyal gerçeklerin doğurduğu zorunluluklar ve yasa koyucunun yıllar boyu kökleşmiş bir geleneği kurumsallaştırması" açıklamasını yapan Anayasa Mahkemesi kararı için bkz. E.1997/61, K.1998/59, K.t.29.9.1998, AYMKD 38/1, s.130.

Hemen ekleyelim, 30 Eylül 2015'te Yargıtay'ın aldığı kararla, evli kadının bekarlık döneminde kullandığı soyadını kullanabilmesinin yolu açıldı. Kadınlar Aile Mahkemeleri'ne dava açarak kendi soyadlarını kullanabilir hale geldiler.

Bir başka bir soru üzerinden giderek ilerleyelim. Cumhuriyetin kadın eşitliğini sağlama iddiası günümüzde de devam ettiriliyor mu? Ulusun kuruluş dönemiyle günümüz arasında koşullar ve amaçlar arasında farklılık vardır hiç kuşkusuz. Örneğin Kemalist modernizm, otoriter yönü ağır basan bir ulus inşa projesidir. Ancak kadınların kısmî de olsa özerkliğini sağlayan Türk Medeni Kanunu, seçme seçilme hakkı gibi önemli haklar bu dönemde kadınlara tanınmıştır. Bunların mücadelesini kadınlar verse de siyasi otorite aksi bir tutum almamış, kadınların önünü açmıştır.

Cumhuriyetin modernist/Kemalist projesiyle, AK Parti hükümetinin 2002-2007 dönemindeki kalkınmacı muhafazakâr modernleşmesi arasında bazı benzerlikler bulunabilir. Kadınlar lehine yapıldığı izlenimi veren birçok yasal düzenlemenin hem motivasyonu hem de nihai hedefi, kadınların özerkliğini artırmaktan ziyade, onları nüfus ve ahlak politikalarının hedeflerine daha araçsal bir biçimde katılmıştır. Daha önce açıklanan 1940'lardaki Bekarlık Vergisi Kanunu ile 2012'de üç, hatta beş çocuk söylemi ve kürtajı yasaklama girişimleri örneklenebilir. Ancak son yıllarda kadınların erkeklerle eşit olmadığı konusundaki tartışmaların giderek gündeme oturması farklı bir kırılmanın varlığına işaret etmektedir.

Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik politikalar cinsiyet rejimini doğrudan etkiler. Günümüzde, iktidara gelen siyasal partilerin ideolojilerinin biçimlendirdiği toplum mühendisliği projeleri türlü biçimlerde devam ettiriliyor, muhafazakârlıkla sarmalanan neoliberal ekonomik politikalar da artık bu süreçte daha güçlü biçimde yer alıyor. Kadın istihdamının küçük, hatta mikro girişimcilik, esnek ve kısmi çalışma üzerinden artırılması isteniyor. Çok çocuk doğuran kadınlara teşvik veriliyor.

Bu türden bir teşvikin, esnek ve kısmi zamanlı çalışma koşullarını kadınlara dayatmak anlamına da geldiği göz ardı ediliyor.

AK Parti Hükümeti'nin son dönemlerde izlediği kadın/aile politikası, kadınların çok çocuk doğurmasını teşvik edici önlemler ve kadın istihdamının esnek çalışma üzerinden artırılması hedeflenerek biçimlendiriliyor. Kadınları ailedeki sorumluluklarını bırakmadan emek piyasasının durumuna göre çalışma hayatına sokan, aslında onları eve kapama yönteminden başka bir şey olmayan, devletin nüfus ve istihdam politikalarıyla çok yakından ilişkili olan, evle iş yaşamını uyumlaştırma çabaları dikkat çekiyor. Yıllardır tüm dünyada bu yönde çalışmalar yapılsa da en azından bazı ülkelerde devlet de bazı önlemler alıyor. Türkiye'de bu önlemlere ağırlık vermek yerine, kadın üzerine yüklenildiği için emek sömürüsü, yasal ve kurumsal güvencesizlik olarak karşımıza çıkıyor. Kadınları düşük ücretli, kariyerde ilerleme şansı olmayan işlerde çalıştırmak, sosyal güvenlik sisteminin birçok olanağından dışlamak, kadının istihdam seçeneklerini daraltmak türünden sonuçlar yaratabilir. Örneğin bir kadın mesleği olan öğretmenlik bile, son yıllarda giderek kadınların ulaşamadığı bir meslek haline geliyor. Sözleşmeli statü, ders saati başına ödenen düşük ücretler, resmi tatillerde ücret kesintisi vb. yollardan mesleğin çekiciliği azaltılıyor. Kısmi, esnek ve güvencesiz çalışan kadına nüfus artışının tüm sorumluluğu da yükleniyor. Kadınlar "ya böyle çalış ve çok çocuk doğur ya da hiç çalışma ve çok çocuk doğur" açmazında bırakılıyorlar.

Siyaset, kurumsal pratiklerin, toplumsal ilişkilerin gündelik işleyişiyle çok yakından ilgilidir. Bu işleyiş eğer cinsiyetçi bir yapıya sahipse cinsiyetçi sosyalleşme süreçleri, cinsiyet temelli tahakküm ilişkileri yaratabilir. Bu ilişki ve yapılar parlamentodaki kadınların sayılarını ve etkinliklerini ciddi biçimde etkiler. Türkiye'de kadınların toplumda, siyasette, parlamentoda etkin biçimde yer almalarında bu yapıların kadınlı erkekli, özgür, özerk, eşit bireyler olarak biçimlenmesinde devlete, siyasal partilere, kadın hareketine, diğer

sivil örgütlere, üniversitelere ve özellikle de parlamento üyelerine büyük görev ve sorumluluk düşüyor.

Burada bir parantez açarak cinsiyet rejimi açısından Türkiye'yi içinde bulunduğu coğrafyada, Mısır, Tunus deneyimi ile karşılaştıralım. Türkiye bu ülkelerden çok farklıdır. Çünkü Türkiye'de modernleşme ile başlayan süreçte en azından hukuksal düzeyde kadınların ikincil durumuna ilişkin hukuksal normlar 1921, 1924, 1982 tarihlerinde ayıklandı. Türkiye'de anayasal temelde kadın erkek eşitliği, 1924 Anayasası ile sağlandı. Ardından gelen diğer reformlar kadınların yurttaşlığına, kontrollü ve sınırlı da olsa izin verdi. Cumhuriyet reformlarının 1839 Tanzimat Fermanı, 1908'deki İkinci Meşrutiyet dönemi ve 1917'de kabul edilen Aile Hukuku Kararnamesi gibi hazırlayıcısı olan süreçleri de unutmayalım.

Türkiye, Ortadoğu coğrafyasında anayasa ve haklar düzeyinde kendine özgü kodları olan bir ülkedir. Türkiye'de hiçbir zaman cinsiyete dayalı klişeler içeren bir anayasal norm olmadı. Ama Mısır'da böyle bir norm vardır. Kadınlara ikincil bir rol verilmiştir. Türkiye'de, Anayasa ve Ceza Hukuku açısından Kıta Avrupası modellerinin normları uygulandı, uygulanıyor. Medeni ve Ceza Kanunlarındaki cinsiyetçi hükümlerin büyük kısmı ayıklanmış, bu iki temel kanun güncellenmiştir. Yine de cinsiyet kalıplarını görmek ve klasik anayasacılığın sınırlı birikimini aşmak için yeni normlara ihtiyaç vardır. 1982 Anayasası'nda 2010 referandumu sonrasında yapılan 10. madde değişikliği bu anlamda iyi bir çerçeve çizse de, Anayasa hayatın içinde ve sonuçta eşitlik ilkesini açıkça öngörmemekte, Anayasa'daki genel normların geliştirilmesine, politik ve program temelli ilkelere dayanan aile, eğitim, istihdam, siyasal yaşam, idari kanallar, yargı, girişimcilik, kadın istihdamının artırılması türünden eşitlikçi politikalara ihtiyaç sürmektedir.

Türkiye'deki Siyasal Partilerde Kadın Politikası

Türkiye'deki siyasal partilerde genel olarak resmi ve gayriresmi uygulamalardan oluşan bir karar alma prosedürü vardır. Liderin

belirleyiciliği hakim olduğundan parti içi demokrasi pek gelişmemiştir. Tüm bunlar partinin siyasal ortamını yansıttığı gibi, partinin ideolojisini ve hedeflerini de etkiler. Siyasal partilerde kadınların durumunu iyileştirmek için gerekli olan örgütsel ve söylemsel stratejiler nadiren kullanılır. Kadın erkek eşitliği, sonuç eşitliği yerine, fırsat eşitliği temelinde tanımlanır. Kadınlara parti programlarının siyasal, ekonomik, kamusal politikalar başlıkları altında yer vermek yerine, daha çok sosyal politikalar, aile ve çocuk başlığında yer verilir. Çünkü kadınları ev ve çocukla tanımlayan cinsiyetçi rol tanımlarından ayrılmaya pek istekli değildirler.

Siyasal partiler kadınları siyasete katma ve etkin hale getirme konusunda hayli isteksizdirler. Parlamentoda üyesi olan partilerde kadınların anne ve eş rolleri öne çıkarılır. Bu rol muhafazakâr partilerde neredeyse tavan yapar, kadınların birey ve insan oldukları bile unutulur; aile merkezli politikalar esas alınır. Kadınlardan beklenen ülkesi için fedakârlık yapacak fedakâr evlatlar yetiştirmeleridir.[37]

37 Parti programlarından bazı örnekler: AK Parti seçim beyannamelerinde: "Kadınların çalışma hayatı, çocuk ve aile sorumlulukları dikkate alınarak sosyal güvenlik ve çalışma koşullarında iyileştirmeler yapılacaktır. Kadınların hakları, refahı, sosyal hayatta karşılaştığı engellerin ortadan kaldırılması güçlü toplum hedefimiz ve kalkınmamız için vazgeçilmezdir. Kadınlarımız, toplumsal hayatın olduğu kadar ailelerimizin de temel direğidir" (2015). MHP Seçim Bildirgelerinde kadın hakları ayrı ve bağımsız olarak yer almaz; aile, Kadın ve Çocuk" bahsinde geçer: "Türk toplumunun her türlü sosyal ve ekonomik dalgalanmaya karşı sigortası olan aile anlayışı bilinçlendirilerek güçlendirilecektir. Toplum ve ülke için fedakarlık edebilecek bireyler bu yuvalardan kazanılacaktır. Kadınların insan yetiştirme ve sosyal aktivite gibi özelliklerinden azami ölçüde faydalanılacaktır. Kadınlar toplumsal altyapının mimarları olarak özel bir konuma sahip olacaklardır (2011). "Millî ve manevî değerlerin korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında; millî bütünlüğün ve dayanışmanın pekiştirilmesinde aile kurumu büyük önem arz etmektedir. Kadınlara karşı her türlü fiilî ve hukukî ayrımcılığa ve kadın istismarına karşı olunduğu belirtilse de bunun nasıl olacağı açıklanmaz (2015). ANAP Parti Programı'nda: "Aile milletimizin temelidir. Toplum hayatının ahenkli ve sağlam bir şeklide devam ettirilmesinde, gençlerimizin yetiştirilmesinde, ahlakın, milli ve manevi değerlerin korunmasında; aile yapımızın tabii ve tarihi vasıfları olan, örf ve ananelerimiz ile perçinlemiş bulunan, sevgi, saygı, feragat ve fedakarlığın rolü her şeyin üzerindedir. Fert ve millet seviyesinde sosyal güvenliğin ilk ve en önemli teminatı ailedir" (2007).

Siyasal partiler seçmen kadınları da geleneksel cinsiyet rol anlayışları içinde değerlendirirler. Kadın seçmenlere özellikle annelik rollerine vurgu yapılarak seslenirler. Örneğin Demokratik Sol Parti, 1999 seçimlerinde anne olan kadınlara seslenmeyi tercih etmiş, "çocuklarınızı düşünüyorsanız bize oy verirsiniz" uyarısını: "Anneler Oylarınızı Çocuklarınız İçin Kullanın, DSP Geleceğin ve Gençliğin Güvencesidir" başlıklı posterde yapmıştır. Posterde kullanılan fotoğrafta Bülent Ecevit imzasının üstünde genel başkan Ecevit'in ilkokul çocuklarıyla fotoğrafı bulunmaktadır. Kadınlar çoğu kez kurban olarak da görülürler. Çaresizlik ve güçsüzlükleri kadın imajlarının kullanılması aracılığıyla aynı zamanda kendilerine de gösterilir. Büyük Birlik Partisi aynı seçim döneminde kullandığı posterlerden birinde, "Başka Yolu Yok, Mazlumun Yüzü Gülecek" ifadesini kullanırken, fotoğrafta çok yaşlı, yüzü kırış kırış, ıstıraba boğulmuş başörtülü bir kadın, elini çaresizlikten yüzüne kapamış olarak gösterilmiştir (Çakır, 2001). Parti siyasal reklamlarında tüm vatandaşlara genel olarak seslenilse de, hedef kitle erkeklerdir. Kullanılan ifadeler ve fotoğraflar genellikle erkek özneyi hedef alır. 1999 Genel Seçimleri'nde partilerin siyasal seçim broşürlerinde, posterlerinde ister sağda olsun ister solda bu tutumun değişmediği görülmektedir. Örneğin Demokrat Türkiye Partisi'nin "Fırsatı Kaçırma At Golünü Bitir Oyunu" başlıklı posterde yer alan resimde kalede diğer siyasi partilerin liderleri bulunmakta ve bir erkek vatandaş topa vurmakta. "Dürüst, adil ve cesur siyaset için birlikteyiz" diyen Büyük Birlik Partisi 2. Bölge Milletvekili Adayı Kemal Yavuz Ataman, kendisi gibi, takım elbiseli kravatlı bir erkekle el sıkışmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Büyük Şehir Belediyesi adayı Adnan Polat'ın reklamları da benzer tema üzerinde durmuştur: Kollarını kavuşturmuş takım elbiseli Adnan Polat, "İstanbul'a Sahip Çıkalım, Var mısın?" derken karşısında anlaşmaya hazır el, (farklı posterler olsa da) her seferinde beyaz gömlek giyen bir erkek elidir. 1995 seçimlerinde değişime vurgu yapan CHP'deki değişimde kadınlar düşünülmemiş, örneğin "Yeni CHP Yeni Türkiye" başlığının altındaki

fotoğrafta CHP lideri Deniz Baykal 14 erkek partili arkadaşıyla yürürken görüntülenmiştir. Gazetelerde neredeyse tam sayfa yer alan bu ilanda yeni Türkiye kadınsız olarak düşünüldüğünü adeta simgelemektedir. Demokratik Sol Parti İstanbul İl Başkanlığı, partinin kuruluş yıldönümü için yayınladığı posterde hedef kitlesini erkekler olarak belirlemekten kaçınmaz. "DSP 13 Yaşında" başlıklı, Rahşan ve Bülent Ecevit'in halkı selamladıkları posterde arka fonda sadece erkek kafalarına yer verilmiştir (Çakır, 2001).

Kadınlar seçmen olarak muhatap alındıklarında bile birey/insan/vatandaş olarak değil çocuk ve aile sorumluluklarını öne çıkaran bir söylem kullanılır. Örneğin, çalışma koşullarında da bu nedenle ve bu yönde iyileştirilme yapılacağı vurgulanır. Sonuçlarda eşitlik sağlanması için demokrasilerde genel kabul görmüş olumlu eylem politikalarına uzak durmak esas alınmakta, bu yöntem nadiren benimsenmektedir. Parti örgütleri içinde kadın kollarına yeterince önem verilmez. Kadın örgütleriyle ilişki çok nadiren kurulur ya da hiç kurulmaz. Kadınların sorunlarının nasıl çözüleceği ve kadınları siyasete katma yolunda ne türden yöntem ve araçların olduğu net olarak tarif edilmez.

Örneğin, AK Parti, 2010'da, kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık politikalarının hayata geçirilmesine ilişkin 10. maddede, üstlendiği etkin role, tüm seçim beyannamelerinde yer verir. Ancak parasal yardımlar dışında bu politikaların ayrıntısı yoktur:

> Kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğunu anayasal hükme dönüştürdük. Öncelikle kadınlarımız için pozitif ayrımcılık sağlanmasını anayasal güvenceye kavuşturduk. Kadın erkek fırsat eşitliği ilkesini, Anayasanın özellikle 10. maddesinde yaptığımız değişikliklerle güçlendirdik. Kadın-erkek eşitliğini sağlamak, çocuklar, yaşlılar, özürlüler, şehitlerin dul ve yetimleri ile malul ve gazilerle ilgili devletin pozitif ayrımcılık yönünde bazı tedbirlerin alınmasına imkân tanıdık. (...) Hedef, Parlamentodaki kadın milletvekili oranı başta olmak üzere karar alma mekanizmalarındaki kadın sayısı artırılmasıdır.[38]

38 AK Parti, *2011 Yolunda AK Parti Seçim Beyannameleri*, http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2011-beyanname..

Türkiye'deki siyasal partilerin hepsinde hak temelli bir yaklaşımdan çok mağdurları koruma yaklaşımı olsa da kadınlara yönelik şiddet meselesinin önemi genellikle anlaşılmış durumdadırlar.[39] Bu nedenle töre ve namus cinayetleri konusunda parlamentoda üyesi olan partiler aynı anlayışla olmasa da uyumla çalışabildiler, şiddeti önlemek ve kadınları şiddetten korumak için yasalar çıkarıldılar (Cansun, 2013: 136-155).

Buna karşılık siyasal partiler kadınlara ilişkin konularda konuşurken kadınları kullanmayı da ihmal etmezler. Kadınlara ilişkin konuları, vaatleri, parti politikasının ana gövdesi içine koymazlar. Kadınlar genele, aslında erkeklere seslenilen kitle dışında, ayrı bir bölümde ele alınırlar; kadınları ilgilendiren konulara daha çok kadınlar için dağıtılan bildiri ve broşürlerde yer verilir. Oysa 1990'larda kadın hareketinin istediği görünürlük, kadın seçmenin varlığını kabul etmek olarak tarif edilen bir durumdu ve tutumdan ziyade parti politikasının gereğine işaret ediyordu.

Örneğin DYP Programı'nda Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne hiç yer verilmemişken, "Kadınlarla İttifak" adlı seçim broşüründe diğer partilerden farklı olarak bu sözleşmeden bahsedilir, kadınlarla sözleşme imzalandığı beyan edilir (Tokgöz, 1998). Kadınlar için dağıtılan ilanlarda Fazilet Partisi, "Kadınız Varız, Güçlüyüz" gibi feministlerin kullandığı kavramlara yer verir. CHP *Partili Kadının El Kitabı*'nı çıkararak (1999) kadınlara seslenir, onları siyasete çağırır. Emeğin Partisi "Emekçi Kadınlar Politikaya, Birleşik Mücadeleye" şeklinde çağrı yapar. Ancak tüm bu broşür ve posterlerde vaat edilenler iktidara gelindiğinde bir şekilde unutulur, hatta parti içi uygulamalara da yansımaz. Örneğin 1999 seçimlerinde en çok kadın milletvekilini meclise sokan Demokratik Sol Parti, bırakın kadınların politika yapması yönünde teşvik edici adımlar atmayı, komisyonlarda canla başla

39 "Ailenin korunması esasından hareketle, aile içi şiddetin önlenmesi, özellikle çocuk, yaşlı ve kadınların korunması kapsamında adli mercilerin etkin şekilde koruma ve soruşturma yapmalarını sağlayacak imkânların geliştirilmesi için gerekli tedbirler alınacaktır." MHP 2015 seçim bildirgesi.

çaba göstermiş kendi partisinden bir kadın milletvekilini, Sema Pişkinsüt'ü, genel başkanlığa aday olabilme cesaretini (ya da partili yöneticilerin bakışıyla küstahlığını) gösterdiği için siyasi linç oyunlarına maruz bırakabilmiştir.

Kadını aile alt başlığı altında ele alan muhafazakâr partiler kadına, toplumun temeli olarak gördükleri ailenin korunup gelişmesi temelinde bakarlar. Türk aile yapısı, adetler, gelenekler ve kültür üzerinde önemle durdukları noktalardır. Ancak bu partilerin erkek vekilleri, birbirlerine hiç de kültürümüzde olmayan ifadelerle hitap edebilirler, en basit saygı kurallarını bile hiçe sayabilirler. 1999 bütçesi görüşmeleri sırasında, seçim meydanlarında enflasyonu düşürme sözünü tutmadıkları gerekçesiyle sarf edilen sözlerde olduğu gibi Fazilet Partili milletvekili Aslan Polat, "Onlar ürkek, biz erkek diyenleri test edeceğiz. Memur maaş zamlarının sonuna kadar takipçisi olacağız," der. Bu söze Milliyetçi Hareket Partili Aydın Ali Uzunırmak'ın yanıtı, "Hiç tereddütünüz olmasın biz erkekliğimizi ispatlarız," olur. Polat, daha da ileri gider, "O dediğinizi müstehcen manada söylüyorsan istediğin yerde varım seninle," cevabını verir (*Sabah* gazetesi, 11 Haziran 1999).

Partili erkekler, kadınların karar alma mekanizmalarındaki yokluğunun parti içindeki cinsiyetçilikten ve dolayısıyla bir anlamda kendilerinden kaynaklandığını, bundan sorumlu olabilecekleri gerçeğini görmek istemezler. Sorunun kaynağını kendileri dışında tanımlarlar, akıl verirler, destek olurlar, yol gösterirler. Örnek olurlar ve son olarak da kadınlarla birlikte çalışmaktan memnun olduklarını söylerler" (Üşür, 1998). Erkek siyasetçiler, "kadınlar siyasete ilgi göstermiyorlar, bilinç düzeyleri eksik, çağırıyoruz gelmiyorlar, hakları için yeterince mücadele etmiyorlar, kendi sorunlarına sahip çıkmazlarsa bundan erkekler, devlet ve kurumlar sorumlu tutulamaz; kadınlar politikada yeterli deneyime sahip değiller, bu nedenle kota politikası eşitliğe ters düşer; kadın sorunlarının kaynağı azgelişmişliktir, eğitim düzeyinin düşüklüğüdür, bizim yapacağımız bir şey yoktur" türünden açıklamalarda bulunurlar.

Kadınların özel alanın sorunlarını siyasete taşımaya neredeyse hakları yoktur. "Siyasette kadına düşen görev, çocuklar, hastalar, yaşlılar, kimsesizler ve engellilerin sorunlarıyla ilgilenmek, gönüllü sosyal yardım faaliyetleri yaparak 'siyasal destek' olmaktır. Kadınlar kendi cinsiyet rollerine ilişkin sorunları siyasete taşımak için değil, başkalarının sorunlarını çözmek için siyasete çağrılırlar" (Üşür, 2000:11). Kamuda konuşabilirler ancak kendi adlarına konuşamazlar, kadınlar, sadece kendilerinden kötü durumda olan kadınların sorunlarını gündeme getirmelidirler (Üşür, 1998). Siyaset yapmaya aday kadınlardan cinsiyetlerini bir kenara bırakıp, dünya ve memleket meseleleri alanında konuşmaları beklenir. Kadın sorunlarını gündeme getirdiklerinde dışlanabilir, önemsiz kılınabilirler.

Kadınlara ilişkin genel ve hiç bir politika içermeyen ifadeler parti tüzük ve programlarında kendini gösterebilir. Örneğin kendini demokratik sol olarak tanımlayan DSP, programında geniş ve etkin demokratik katılım gibi genel bir ifade kullanılır, ancak bunun nasıl olacağı konusunda bir açıklama yapılmaz. "Parti programlarının belirlenmesi ve kararlarının alımında geniş ve etkin demokratik katılım" denirken özne belirsizdir, kotanın sözü bile edilmemiştir.

Bazı partilerde kadın erkek eşitliğinin sağlanması ve cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılması yönünde çözüm öneren "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi"nin kabul edildiği ifade edilir.[40] Ancak bu ilkelerin nasıl ve hangi politikalarla uygulanacağı açıklığa, netliğe kavuşturulmaz, söylemden öteye gidilmez. Sosyal politika ve çalışma hayatında önceliği annelik ve bakım işlerine veren anlayış hakim olabilir.

40 Örneğin AK Parti kuruluş yıllarında, ilk genel seçime girdiği 2002 Seçim Bildirgesi'nde, CEDAW'a vurgu yapılır, sivil toplumun politik önemi yer alır: "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ile getirilen ilkelerin uygulanmasına yönelik düzenlemeler yapılacaktır. Kadınla ilgili dernek, vakıf ve diğer sivil toplum örgütlerini destekleyecek, kadınları ilgilendiren yasal ve idari düzenlemeler yapılırken bu örgütlerle iş birliği yapacaktır."

AK Parti Programı'nda, cinsiyet eşitliği temasının sesi cılız da olsa duyulur. Program'da, ayrı bir başlık açılan "kadın" bölümünde, kadın hareketinin içerisinden dile getirilen taleplerin karşılanacağı taahhüt edilir. Ancak, bu cılız ses programın diğer bölümlerine hâkim eril dil ve yaklaşım göz önüne alındığında duyulmaz olur. İlkelerden bahsedilir, ancak politikalardan bahsedilmez, bu ilkelerin ruhuna ters söylem olabilir: Parti tüzüğü bu açıdan daha tutarlıdır. Tüzük'te cinsiyet eşitliği teması tamamen göz ardı edilmiştir (KA.DER, 2011).[41]

Siyasal partiler kadınlara daha çok "Aile ve Sosyal Hizmetler" başlığı altında yer verme gereği duyarlar. Çocuk, hasta, yaşlı ve engelli bakımı, devlet kurumları yerine kadınların sırtına yüklenebilir.[42] Örneğin AK Parti Programı'nda yer alan;

> "Kadınların çalışma hayatı, çocuk ve aile sorumlulukları dikkate alınarak sosyal güvenlik ve çalışma koşullarında iyileştirmeler yapılacaktır" ve "Genç kuşakların yaşlı ebeveynlerini yanlarında barındırmalarını özendirecektir" ifadeleri, parti programında sosyal politikalar başlığı altında eşit işe eşit ücret tanımıyla ve cinsiyet ilkesini vurgulayan CEDAW ilkeleriyle çelişmektedir. Profesyonel iş yaşamının rekabetçi şartları düşünüldüğünde çocuk ve aile sorumluluğunun birlikte yürütülebileceği meslek alanlarının çok da olmadığı göz önüne alındığında, düşük ücretli vasıfsız iş alanlarının kadınlar için uygun görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan partinin çalışma hayatına ilişkin kadın politikası kamuda ücretli çalışan kadını değil, ücretsiz ev içi alanda çalışan kadını hedeflemektedir (Kaylı Şaşmaz, 2013: 249).

41 KA.DER Ankara İnceleme Komitesi tarafından 2011 yılında siyasal partileri kadınlar açısından inceleme konusu eden "Siyasi Parti Belgelerine Toplumsal Cinsiyet Üzerinden Bakmak" başlıklı rapor, "Kadın Koalisyonu Seçim İzleme Grubu tarafından 2015 ve 2019 yıllarında katılım perspektifi üzerinden güncellenerek kullanıma sunulmuştur: http://kadinkoalisyonu.org/wp-content/uploads/2019/03/Parti_tuzuk_TCE_2019.pdf

42 http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-tuzugu) Ancak aynı programda, aile içi şiddetin önleneceği de vurgulanıyor, koruyucu düzenlemeler yapılacağı, merkezler açılacağı belirtiliyor.

Oysa AK Parti programının giriş bölümünde, partinin temel ilkesi, özgürlük olarak, "Herkes özgür olmadıkça kimse özgür değildir," özdeyişiyle vurgulanmaktadır. Keza, MHP'de de kadınlar vatandaş olmaktan ziyade ailenin bir parçası olarak tanımlanırlar.[43]

CHP Parti Programı'nda, kadın erkek eşitliğine, eşitliğin demokrasinin gereği olduğu ifadesine, eğitim yoluyla kadınların özgürleştirilmesine, kadına yönelik şiddetle mücadelenin önemine, CEDAW ilkelerinin toplumsal yaşama ve hukuk sistemine yansıtılacağına vurgu yapılırken, tüzüğün dili hiyerarşik eril söylemden kurtulamaz. "Kadınlarımız" ifadesi eşitlikçi söylemi tam olarak yansıtmaz, sahiplik ilişkisini çağrıştırır (KA.DER, 2011).

HDP 2014'te kurulduğunda,[44] daha sonra kendilerine katılacak olan BDP'nin parti tüzüğündeki ilkelerini devam ettirerek farklı

43 "Kadınların eğitim düzeyleri yükseltilecek, kalkınma sürecinde, iş hayatında ve karar alma mekanizmalarında daha fazla rol almaları sağlanarak toplumsal konumları güçlendirilecektir. Kadınların istihdam edilebilirlikleri geliştirilerek işgücü piyasasında dezavantajlı konuma düşmeleri önlenecektir. Çalışmayan ev hanımlarına mesleki beceri kazandırılarak aile bütçesine ve ülke ekonomisine katkıda bulunmaları sağlanacaktır… Kadınların saygınlıklarına gölge düşüren, temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayan, istismarlarına yol açarak toplumda geri planda kalmalarına sebep olan her türlü çağ dışı uygulamalara son verilecektir." *MHP Parti Programı.*

44 Burada yukardaki isim değişikliğine ilişkin ek bilgiye ihtiyaç var. Şöyle ki, Türkiye'de HEP'ten HDP'ye Kürt siyasi hareketinde çeşitli partiler kuruldu. Bu partilerde farklı olan, sadece isimleri ya da lider kadroları değildi; farklı politika ve stratejilere sahiptiler. Halkın Emek Partisi (HEP), Demokrasi Partisi (DEP) (1990-1994); Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) (1994-2002); Demokratik Toplum Partisi (DTP) (2005-2009). Bu partilerin hepsi Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldılar. DTP'de ilk defa eşbaşkanlık sistemi uygulandı. 2007 Genel Seçimleri'nde, DTP, "Bin Umut Adayları" adıyla seçimlere bağımsız adaylarla girdi. 22 milletvekili seçildi. 2010'da Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) kuruldu. 2011 Genel Seçimleri'nde BDP'den 36 milletvekili parlamentoya girdi. 2013'te HDP (Halkın Demokrasi Partisi) kuruldu. 2014'te BDP milletvekilleri HDP'ye geçti. 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri'nde HDP'den 80 milletvekili çıkarıldı. HDP de bir yanıyla HEP çizgisinin devamcısı olmakla birlikte bir yanıyla da yeni bir partiydi. HDP'nin özellikle 'Türkiyelileşme' açılımı onu öncüllerinden farklı bir yere koydu. BDP 30 Mart 2014'teki Yerel Seçimlere "eşbaşkanlık" sistemiyle seçime girdi, 102 belediye kazandı.11 Temmuz 2014'te isim değiştirerek Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) adını aldı. Sonrasında çözüm sürecinin sona ermesiyle DBP'nin bazı il ve ilçelerine kayyum atandı, 22'si kadın, 58 belediye eş başkanı tutuklandı. 23 Haziran 2019'da yapılan yerel seçimleri sonrasında, HDP'li Diyarbakır, Mardin ve Van Büyükşehir Belediyelerine 19 Ağustos 2019'da kayyum atandı.

bir tutum sergiler. Kadınlara eşitlik ve özgürlük mücadelesi başlığı altında, ataerkil sistemden bahisle partinin kadınların özgürleşme mücadelesinin desteklendiği, her türlü tedbirin destekleneceği, asıl görevin parti içindeki kadın örgütlülüğüne düştüğü ifade edilir.[45]

Partilerde kota uygulaması

Kadınlar için düşünülen çözümler söylemden öteye gidemez. Kadınları siyasete katacak kota türünden somut uygulamalara SHP, CHP, HDP ve İyi Parti dışındaki partilerde pek yer verilmez. Bu arada Türkiye'de bugüne kadar çeşitli siyasal partilerin belli oranlarda kota düzenlemelerinde bulunduklarını hatırda tutalım: SHP %25, DYP %10, ÖDP %30, Anavatan Partisi %33 (Üşür, 1997; Sayın, 2007). SHP, cinsiyet kotası uygulamasını 1987'den beri il ve ilçe yönetimleri ve parti meclislerinde %25 olarak uygulayan ilk partidir. 1995'te CHP'nin SHP ile birleşmesiyle bu müktesebat CHP'ye devrolmuştur.[46] 26 Şubat 2012'de toplanan Olağanüstü Kurultay'da

45 "Erkek egemen sistemin (patriarkanın), toplumun her alanında kök salmış sistematik bir egemenlik biçimi olduğunu kabul eden Partimiz, erkek egemenliğin, diğer tüm egemenlik ve sömürü biçimlerinin (sınıfsal, ulusal, inançsal) karşısında özgül bir ezme ve sömürü biçimi olduğundan hareketle, kadınların toplumsal açıdan maruz kaldığı her türlü ezilme ve sömürülme ilişkisinde kadınlardan yana tutum alır. Kadınların özgürleşme (kurtuluş) mücadelesini destekler, bunun kazanılması için mücadele eder. Partimiz, başta kendi içindeki cinsiyetçilikle mücadele olmak üzere, tüm cinsiyetçi ilişkilere ve dile karşı mücadeleyi görev bilir. Cinsiyet özgürlüğünü sağlamanın demokratik toplum hedefine ulaşmada belirleyici bir etken olduğundan hareketle, cinsiyet özgürlüğü önündeki bütün engellerin ortadan kaldırılması için başta kadınların öz iradesine dayalı olarak gelişecek kadın örgütlülüğünü yaratarak kararlılıkla mücadele eder. Bu ilke doğrultusunda cins ayrımcılığı ve kadına yönelik her türlü şiddeti ret eder, yaşamın tüm alanlarında cinsler arası eşitliğin yaratılabilmesi için; hukuki, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel tedbirlerin alınmasını sağlar. Kadın-erkek eşitliğinin siyasal alanda uygulanabilmesi için her türlü önlemi alır." https://www.hdp.org.tr/tr/parti/parti-programi/8.

46 1923'te kurulan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 1980 Askeri Darbesi'nin ardından diğer siyasi partilerle birlikte 15 Eylül 1981'de kapatıldı. CHP'nin kapatıldığı dönemde, aynı gelenekten gelen üç siyasal parti kuruldu. Halkçı Parti (HP), Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ve Demokratik Sol Parti (DSP). HP ve SODEP, 1985 yılında birleşerek SHP adını aldı. CHP, 9 Eylül 1992'de yeniden açıldı. 1995'te iki parti (SHP-CHP), CHP çatısı altında bütünleşti. https://www.chp.org.tr/haberler/chp-tarihi

CHP Tüzüğü yenilenerek, bu oran %33'e yükseltilmiştir.[47] 25 Ekim 2017'de kurulan İyi Parti'de cinsiyet kotası en az %25 olarak belirlenmiştir.[48] Parti tüzüğünde geniş kapsamlı bir *eşit katılım* ve *eşit temsil* kotası uygulayan tek parti ise HDP'dir.[49] 2015 Haziran Genel Seçimleri ile birlikte aday belirlenmesinde yer yer sıkıntılar yaşansa da fermuar sistemini uygulamaya çalıştı; 80 milletvekilinin 32'si olarak kadınlara yansıdı. Ayrıca HDP'li kadınların verdiği mücadele sonucu 2014'te Siyasal Partiler Kanunu'nda değişim sağlanarak eşbaşkanlık sistemi getirildi.[50]

AK Parti[51] ve MHP'de kota konusunda parti tüzüğünde herhangi bir oran belirtilmediği gibi, kota kuralının benimsenmeyeceği

47 *CHP Parti Tüzüğü*: "Partinin katıldığı milletvekili genel seçimlerinde merkez yoklaması yoluyla belirlenecek adayların saptanmasında, Parti Meclisi seçiminde, il, ilçe, belde yönetim organlarının seçiminde, il genel meclisi ve belediye meclisi üyelikleri için adayların saptanmasında, kongre ve kurultay delegesi seçimlerinde en az yüzde otuz üç (33) cinsiyet kotası uygulanır. Seçimlerde kongre veya kurultay üye tam sayısının beşte birinden az oy alanlar, asıl ya da yedek üyeliğe seçilmiş sayılmazlar. Her iki cinsiyetten yeter sayıda aday çıkmazsa, katılan adaylarla seçim yapılır" (Tüzük Madde 48/J). Parti Meclisi'nin Bilim, Yönetim ve Kültür Platformu üyeleri arasından seçilen 12 üyesinde de aynı şekilde cinsiyet kotası uygulaması var (Tüzük – Madde 55)

48 http://iyipartist.com/genel/iyi-parti-tuzugu-teskilatlarinin-calisma-usul-ve-esaslari/

49 "Tüm karar alma mekanizmalarında kadınlar lehine en az eşit temsili esas alır ve uygulanır. HDP Parti Tüzüğü, Örgütlenme İlkeleri ve İç İşleyiş: Md. 3, https://www.hdp.org.tr/tr/parti/parti-tuzugu/10

50 22/4/1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 15 inci maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir: "Siyasi partiler, tüzüklerinde yer almak ve iki kişiden fazla olmamak kaydıyla eş genel başkanlık sistemini uygulayabilirler. Eş genel başkanlar, bu Kanunda genel başkan için öngörülen hükümlere tabidir." https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/RG801Y2014N28940K6529/1/madde-2 Ek fıkra 02.03.2014 6529.s K m2. Ayrıca bkz.https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanunlar/siyasi-partiler-kanunu-2820 Danıştay 2016'da Van Bölge İdare Mahkemesi'nin verdiği kararı onaylayarak HDP'nin belediyelerde uyguladığı belediye başkanlıklarında eşbaşkanlık uygulamasını durdurma kararı almıştır. https://www.cnnturk.com/turkiye/danistaydan-belediyede-es-baskanlik-karari

51 AK Parti'de kotayı benimsediğini açıklamaktan çekinmeyenler de vardır. 2002-2007 döneminde AK Parti'de Balıkesir Milletvekili olan Turhan Çömez'e göre, "asıl kotaya karşı olanlar hemcinslerine hakaret etmektedir" (Tür ve Çıtanak, 2010: 620).

parti liderlerince de ifade edilmiştir.[52] Ancak AK Parti'de halen adaylıklarda ve parti yönetim kurullarında parti genel başkanının belirlediği %20 dolayında şifahi / örtük kota vardır. Bu oranın Parti Merkez Yürütme Kurulu'nda da olmasına dikkat edilmektedir.[53] Partili üyelerin tabi olacakları davranışlarda, cinsel taciz ve şiddet konularında belli bir disiplin kuralı nadiren işletilir. 1980'lerin sonlarında Sosyalist Birlik Partisi deneyimi ile parti tüzüklerine giren aile içi şiddetin parti suçlarından sayılması ilkesi bugün sadece HDP'de dikkate alınmış ve parti tüzüğünde yer almış bulunmaktadır.[54]

Siyasal partilerde toplantı saatleri kadınları da düşünerek ayarlanmaz. Kadınlar ve çocuklar için mekânsal düzenleme de pek yapılmaz. Parti binalarında kadınların çocuklarını bırakabileceği herhangi bir mekân pek bulunmaz (KA.DER, 2011:7). Bunun bir istisnası, parti binalarında kadın ve erkek tuvaletlerinin ayrı olmasıdır. CHP, bu uygulamayı bir mekânsal standart olarak tüm il ve ilçe binalarında uzun yıllardır gerçekleştirmektedir.

Partilerde kadın kolları

Siyasal partilerde kadınlara uygun görülen yapıların durumunu açık ve net olarak belirleyen partilerin sayısı çok azdır. Genellikle kadın kolları olarak tanımlanan bu yapılarla, kadınlara siyasete katılma konusunda bazı imkânlar sunulsa da buralar etkisiz ve

52 AK Parti Başkanı ve dönemin başbakanı Erdoğan, "Biz bunda da bir rekabet düşünüyoruz. Kadınlarımızın erkeklerin idaresine muhtaç bırakılmasını, ona mahkûm edilmesini, kadınlara bir saygısızlık olarak görüyorum", "AK Parti'de Kadına Kota Yok", *Milliyet* gazetesi, 5 Ocak 2004.

53 "AK Parti olarak yetkili kurullarımızda alınan karar gereğince, Yerel Meclisler için aday listelerinde yer alacak her 3 adaydan biri kadın olacaktır. (AK Parti 2014 Seçim Beyannamesi)

54 Disiplin suçlarını düzenleyen 58. maddede, kadınlara, çocuklara ve LGBTİ bireylere yönelik suçların disiplin kurullarında görüşülmesine öncelik veriliyor (Md.58-g); suç ve yaptırımları arasında cinsiyetçilik yer alıyor; parti içinde kadına yönelik şiddet ve cinsel taciz, cezalandırılması gereken suçlar olarak belirtiliyor; kadına yönelik şiddet, üyeliği dondurma, tekrarı halinde geçici veya kesin çıkarılmaya neden oluyor. https://www.hdp.org.tr/tr/parti/parti-tuzugu/10

güçsüz yerlerdir; kadınların hapsedildiği, parti için adeta karşılıksız çalıştırıldığı yapılardır. Amaç, kadınların oylarının parti saflarına çekilmesidir. Kadın kolları hem tanım hem de kurumsallaşma açısından sorunlu bir şekilde işletilmiştir.

2001 öncesi Medeni Kanun'da düzenlenen karı-koca ilişkisinin bir izdüşümü gibi, kadın kolları da siyasal partilerin temel karar alma organlarının "muavin ve müşaviri" konumunda yapılandırılmıştır. Aslında burada "müşavir" işlevi bile yoktur. Partiye üye kaydı yapmak, seçim kampanyalarında mahalle, özellikle de ev çalışmaları yürütmek, "*mutfak işlerini*" üstlenmek kadın kollarından talep edilen işlerdendir. Partilerin tamamına yakınında kadın kollarına ayrılmış özerk mali bütçe yoktur. Karar alma organlarında etkili bir temsilleri olmadığı gibi, genel ve yerel seçimlerde kadın adaylar da hemen hemen her zaman kadın kollarından değil, partinin ana yapılarına hâkim erkek gruplarına bağlı kadınlar arasından gösterilmiştir.[55] Yan kol olarak tanımlanan kadın kolları idari ve mali açıdan kadınlara yönelik kararlar alamazlar.

Kadınları, kadın kollarına hapsetme isteği, muhafazakâr partilerde daha yoğun olsa da hemen hemen tüm partilerde aynıdır. Kota uygulaması olmadığı takdirde siyasal partilerde ana kademede ve il yönetiminde, ilçe yönetiminde az sayıda kadın vardır. Daha kötüsü cinsiyet kotası uygulamasını aşmak için başvurulan çeşitli yollar da denenmekte, işletilmektedir. Kadın il başkanlarının sayısı yokluk sınırındadır.

Türkiye siyasal hayatında, aynı siyasal partileşme süreçlerinde olduğu gibi, partiler yasasında "yan kol" olarak tanımlanan kolların kurumsallaşmaları sıklıkla kesintiye uğratılmıştır. 1960'larda başlayan kadın kolları düzenlemesi 80 Darbesi'ne kadar bir şekilde devam ettirilmiş fakat Darbe'den sonra siyasi partiler kanununda yer verilmeyerek bir anlamda kapatılmışlardır. Bazı siyasi partiler kolların yerine başka türden düzenlemeler (komisyonlar, meclis-

55 AK Parti, bu açıdan değişiktir. Örneğin kadın milletvekillerinin yarısından fazlası kadın kollarından gelmiştir.

ler) getirmişlerdir.[56] Eşitliğe aykırı olduğu gerekçesiyle kapatılan kadın kollarına, 1995'te, Anayasa'da yapılan değişiklikle yeniden izin verilmiştir. Bu kollar genellikle partinin yan kuruluşu olarak tanımlanır. Kendilerine ait bütçeleri genellikle yoktur. Yaptığı, yapacağı çalışmalar ve faaliyetler parti merkezi tarafından denetlenir. Kolların yönetimi genellikle atamayla belirlenir. Kadın kolları genellikle yönetmeliklerle yönetilir, bazı partilerde kol yönetmeliği bile yoktur.

Kadın kollarını 1960'lı yıllarda ilk kuran parti olan CHP'de kadın kolları yönetmeliği vardır. 2012'deki parti tüzük değişikliğinden sonra kadın kolları, partinin örgüt birimleri arasında sayılarak kolların amaçları ve bütçesi konusunda önemli değişikler yapılabilmiştir.[57] Kadın kolu genel başkanına parti merkez yönetiminde yer verilse de kararların alınmasında oy hakkı yoktur. Kolların yönetiminin bağımsızlığı konusu da netleştirilmemiştir.

2003'te, AK Parti kurulduktan iki sene sonra kurulan kadın kolları teşkilatı ise, gençlik kolları gibi bir yan kuruluş olarak doğrudan merkeze bağlı olarak kurulmuştur. Seçimle oluşan AK Parti'nin kadın kolları örgütlenmesinin kendine ait bir yönetmeliği yoktur. Faaliyetleri ve çalışmaları merkez tarafından yönlendirilir ve denetlenir. Kol başkanının partiyi temsil yetkisi yoktur. Kendine ait özerk bir bütçesi de yoktur.[58]

---

56 ANAP'ta Türk Kadınını Desteleme ve Tanıtım Vakfı, DYP'de Doğru Yol Gönüllüleri, Refah Partisi'nde Hanım Komisyonları bu rolü üstlenmiştir

57 CHP Kadın Kolları Yönetmeliği'nin 2. maddesinde, partinin üye kadın sayısının ve taraftarlarının artırılması, cinsiyet eşitliğinin ve kadınların eşit ve özgür birey olarak toplumsal yaşamın her alanında yer almalarının sağlanması amaçlar arasında sayılmıştır. Parti bütçesinden en az %10 ayrılacağı belirtilmiştir. Ancak harcamalara ne kadar ayrılacağı parti yönetiminin ilgili birimleri tarafından saptanır.

58 AK Parti Yönetmeliği 67. madde: "Kadın ve gençlik kollarının yaptığı ve yapacağı çalışmalar, ana kademe yönetim ve yürütme kurullarınca değerlendirilir. Dışa dönük faaliyetleri ana kademe yetkili kurullarında karar alınmadan icra edilemez. Ana kademe yönetimleri yan kuruluşlar üzerinde denetim yetkisine sahiptir... Yan kuruluşların dış yazışmaları, bağlı olduğu teşkilat kademe başkanlığı aracılığıyla yapılır." Parti Ana Kademe ve Yan Kuruluşlar Arasındaki İlişkilere Dair Temel İlkeler, Madde 67: http://www.akparti.org.tr/kadinkollari/akparti/parti-yonetmelikleri (2013).

MHP, AK Parti'den çok daha önce 1969'da kurulsa da kadın kolları yönetmeliği ancak 2001'de yürürlüğe girmiştir. MHP'de de diğer partilerde olduğu gibi, kadın kollarının amacı, siyasal partiye kadınları çekmek olsa da asıl amacın kadınların nesil yetiştiriciliği rolünden hareketle, Türk aile yapısını güçlendirmek olduğu anlaşılıyor.[59] Hem çalışma hayatı hem de sosyal güvenlik önlemleri bu yönü güçlendirmeye yöneliktir. Kadın kolları merkeze bağımlı çalışır, göreve gelmek, görevden ayrılmak merkezin denetimindedir. Kadın kolları başkanı seçim yerine parti başkanının atamasıyla gelir, kadın kollarının işleri, neleri yapamayacakları ayrıntılı tarif edilir. Kolların tüzüğü ve bütçesi yoktur.[60] Kadınlara aile içinde vurgu yapma ve aslî görevlerinin ailenin sürdürülmesine çalışmak olduğu anlayışı DYP'de de kendini gösterir. DYP Kadın Kolları Yönetmeliği'nde, "Ev kadını ile iş hayatı arasındaki ayrımı yapabilen kadın" ideal kadın olarak tanımlanır.

Burada bir parantez açıp 2017'de MHP'den ayrılarak ayrı bir parti olarak kurulan İyi Parti'nin kuruluş tüzüğünde kadın kollarına yer verilmediğini belirtelim. Mayıs 2019'daki parti kurultayında bu konu gündeme getirilse de bir karara bağlanmadı. Zorunluluk olarak değil, isteyen illerin kadın kolları kurabilmesine oy çokluğuyla imkân sağlandı.

Kadın kollarındaki bu yapının güçlendirilmesi ve kadınlar lehine düzenleme yapılması mümkündür. Ancak siyasal partiler genellikle bu güçlendirmeyi yapmaya çok istek göstermez, kolla-

59 "MHP Kadın Kolları Yönetmeliği: e) Türk kadınının siyasete daha aktif katılımını ve Ülke nüfusundaki oranına uygun olarak parlamentoda temsilini sağlamak, f) Ruh ve beden sağlığı yerinde nesiller yetiştirilmesinin ancak sağlıklı bir aile yapısı içerisinde mümkün olduğu gerçeğinden hareketle, yüzyıllardır övünç kaynağımız olan Türk Aile Yapısı'nın bozulup yozlaşmasını önleyecek çalışmalar yapmak, g) Sosyal güvenlik kapsamında olmayan ve muhtaç durumda bulunan kadınlarımıza güvenli barınma imkânları sağlamak ve hayatlarını idame ettirebilecekleri devamlı bir iş ve gelire kavuşmalarını temin etmek, h) Çalışan kadınların, iş hayatında başarılı ve ev hayatında mutlu olmalarına engel teşkil edilebilecek ortak meselelerinin çözümüne yönelik çalışmalar yapmak. http://www.mhpkadinkollari.org/htmldocs/kadin_kollari/2-15/kadin_ kollari/tuzuk_yonetmelik.html (2013).

60 https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_parti_tuzugu_2009_opt.pdf

rı farklı işlev ve amaçlara göre kullanırlar. Kadınların buralarda yaptıkları işler hayli önemli iken, küçümsenebilir de. Bazen buralardan bir iki kadın milletvekilliğiyle ödüllendirilir. AK Parti'de kadın kollarında çalışan kadınlar bir anlamda iktidarın nimetlerinden de yararlandırılır, örneğin ilçe kadın kolu başkanı belediye meclis üyeliğine aday gösterilir, kadın kolları genel başkanı ve merkez yönetiminden bir kaç isim milletvekili adayı gösterilir. Çünkü hem kadınların kadınlarla çalışmalarını esas alan bir yaklaşım vardır hem de kadınlar erkeklerin giremediği bir alan olan eve girebilir, kadınlarla doğrudan ilişkiye geçebilir, Parti ideolojisi ve getireceği nimetlerin anlatılmasında aracı olabilirler. Bu yüzden çok çalışmaları istenir, kampanyalarda milletvekili adaylarının eli ayağı olabilirler. Gençlik kolları ile birlikte seçim zamanlarında sandık başlarında başka partilere karşı süreci denetleme işleviyle görevlendirilebilirler.

Siyasal partilerin kadın kolları siyasette etkin bir konum arz etmez; parti yöneticilerinin iznine bağlıdırlar, onlardan onay almadan hareket edemezler, gerekçe gösterilmeden görevden alınabilirler. Kadın kolları, kadınları siyasete hazırlayan yerler olmaktan ziyade kadın kitlesini partiye devşirmeye yarayan ya da partinin kadınlara, özellikle ev kadınlarına erişmesine yarayan yardımcı yerler olarak düşünülür. Cinsiyete dayalı işbölümü anlayışı burada da devam eder. Parti yönetiminden bağımsız karar alamayan, yardımcı birimler olarak AK Parti amaçlarına hizmet etmesi istenir. Hiyerarşik, partinin belirlediği kuralların harfiyen uygulamaları istendiği bir yapıdır.

Gençlik kolları, kadın kollarına nazaran daha prestijlidir. Çünkü çoğunluk erkektir. Erkek kulübünün küçük bir birimidir burası. Aslında erkekler kadar kadınların da kendi birimlerinde aynı işleri yapması istenir. Ancak gençlik kollarında kermes gibi yoğun emek gerektiren faaliyetler düzenlemez, genç erkeklerden bunlar talep edilmez. İşler toplumsal cinsiyet rollerine uygundur. Kadınların gönüllü emeği, pasta, börek gibi yemek işlerinde iyi-

dir. Düzenleseler de annelerine yaptırırlar. Gençlik kolları, partili büyük ağabeylerle ilişkileri geliştirme yeridir. Gençlik kollarından da parti için bayrak asmak, afişleme yapmak gibi işler beklenir. Bu da aslında kadın kollarından beklendiği türden bir angarya iştir. Kadınların bu gençlik kollarında yer almasında yasaklayıcı bir kural yoktur. Ama bir partide kadın kolu varsa kadınların orada olmaları daha iyidir. Kadınlar için gençlik kollarından farklı olarak burada 30 yaş kriteri yoktur.

Kadın kollarının önceden ayrılmış bağımsız bütçeleri genellikle yoktur. Parti üst yönetimi ne kadar uygun görürse o kadar verir. Kimi verir, kimi vermez. CHP Tüzüğü'ne göre, Kadın ve Gençlik Kolları'na her teşkilat biriminin bütçesinin %10'unu kullanma imkânı tanınmıştır, ancak hem bu %10'un nasıl paylaşılacağı belirsizdir hem de bu bütçe bile il-ilçe-genel merkez saymanının onayı alınmadan kullanılamamaktadır. Çoğu zaman harcama yapılıp sonra hangi harcamaların ödeneceği sayman tarafından belirlenmekte, bir miktar geri ödeme yapılmaktadır. AK Parti'de ise Kadın Kolları Genel Başkanı'nın işlem başına belli bir tutarı geçmemek kaydıyla bir miktar harcamayı doğrudan yapma yetkisi vardır.

Kadın kolları bulundukları yere göre, genel merkeze ve il-ilçe başkanına bağlı olarak çalışırlar. Özellikle seçim zamanları kendilerine çok iş düşer. Günümüzde artık partilere web sayfasından ulaşmak mümkün olsa da eskiden partiyi tanımak, tüzük ve programlarını öğrenmek çok kolay olamıyordu, programa ulaşmak bile partili kadınlar için sorun olabiliyordu.

BDP ve devamındaki HDP'deki Kadın Meclisleri, kurulan yapı ile yukarıdaki sorunlara bir yanıt niteliğindedir. Parti Tüzüğü'nde 40. maddede yer verilen kadın örgütlenmesi, özerk yapıdadır ve merkez organlardan biridir. Kongre ve genel seçimlerdeki kadın adayları, bu meclislerdeki kadınlar belirler.[61] BDP, 2008'de kurulduğunda, kadın örgütlemesini, kollar yerine, kadın meclisleri adıyla gerçekleştirmiştir. Kadın meclisleri yönetmeliğinde özgün,

61 http://www.hdp.org.tr/tr/kadin/kadin-meclisi/kadin-meclisi-tanitim/8825.

bütçe ve idari açıdan özerk bir örgüt yapısı içinde çalışmıştır. Parti gelirlerinin %15'i kadın meclislerine ayrılmıştır. Kadın üyelerden toplanan aidatlar, kaynak oluşturmak için meclislerin yapmış olduğu faaliyetlerden toplanan gelirler, bağışlar, kadınların denetimindedir. Merkezi yapılanmanın ötesinde köy ve mahalle birim ve temsilcileri vardır. Çalışma ve sorumluluk konuları kadın meclisleri yönetmeliğinde düzenlenir.[62]

CHP'de de mahalle örgütlenmesinde mahalle temsilcisi yürütme kurulunun parti içi seçimle seçilmesi, yürütme kurulunda bir kadın temsilcinin bulunması Tüzük hükmüdür. Ancak bu kadın temsilcilerin kadın kolları ile doğrudan ilişkilendirilmesi söz konusu değildir.

Partilerdeki kadın kolları ve örgütlenmeleri tüm sorunlara rağmen yine de önemli işlevler üstlenmişlerdir. Kadınların evden dışarı çıkmalarına vesile olan, onlara siyaseti öğreten yerdir burası. Ancak AK Partililer kadınları partinin kararlarını verecek, müdahale edecek, kuralları uygulayacak kişiler olarak görmezler. Parti içinde siyaset yapmaları istenmezken, ev ve mahallede partinin halkla ilişkiler uzmanı gibi çalışmalarını isterler. Özellikle Refah Partisi ve AK Parti'deki kadınlar bu talebi karşılamak için ellerinden geleni yaptılar (Tür ve Çıtak, 2010). HDP'deki kadın etki ve sayısının artması da partideki bağımsız kadın örgütlenmesinin bir sonucudur.

62 "Merkez kadın meclisi, özgün ve özerk örgütlenir, tüzüğün ilgili bölümünde sıralandığı gibi belde, ilçe, il ve genel merkez örgütleri olmak üzere merkezi yapılanmaya sahiptir. Köy ve mahalle birim ve temsilcileri de oluşturabilir. Çalışmalarını sürdürmek üzere Genel Merkez, il, ilçe ve beldelerde ayrı bina tutulabilir. Merkez Kadın Meclisi merkezi düzeyde Parti Meclisine karşı sorumludur. İl kadın meclisi, il yönetimine karşı; ilçe kadın meclisi ilçe yönetimine karşı sorumludur. Her kademedeki kadın karuluşu, işleyişi, örgütlenmesi; belde, ilçe, il ve büyük kongreleri; yönetim kurulları, kurulların çalışma biçim ve düzeni, atanma ve görevden alınmaları, bina tutmaları ile genel örgüt yapısı ile karşılıklı ilişki ve konumu Parti Meclisince çıkarılacak "Kadın Meclisi Yönetmeliğinde" düzenlenir" BDP Parti Tüzüğü: http://bdp.org.tr/devam/16-bdp-tuzuk.aspx 1.11.2012.

Siyasal partilerin kadın örgütlemeleri üzerinden, kadınları kamusal alana çıkaran, yeni bir kamusal alan inşa etme çabası, gerçekten kadınlara özgürlük getirdi mi, kadınlar buralarda gerçek anlamda birey/özne oldular mı, kadın kolları partide gerekli midir? Soruları çoğaltmak ve bunlara yanıtlar aramak önemli. Tüm bu sorularının yanıtlanması için herhalde bir süre daha bu konudaki araştırmaların çeşitlenmesini ve yayınlanmasını bekleyeceğiz.

Kadın kolları, siyasal partilerde cinsiyete dayalı örgütlenmenin bir türü olsa da kadınlar bir ömür boyu bu kollarda kalıp asıl organlara gelemeden yıllarını harcasalar da Türkiye'nin bugünkü sosyolojik yapısı ve iktidar ilişkileri, kadınların partilerde bu tür bir örgütlenmeye girmekten başka şansları olmadığını gösteriyor. Burası sosyalleşme ve siyasallaşma için kadınların en iyi bildikleri yer olma özelliğini hâlâ koruyor. Burada kadınlar arası sosyalleşme daha güçlüdür, daha bildik ve tanıdıktır. Kültürel dokuda daha fazla yer açan yerdir. Pratikte pek işlemese de kadın kollarının, sahiplenilmesi gereken kuruluş amaçları vardır. Kadınlar için koruyucu mekanizma olma, toplumdaki kadınlara daha rahat ulaşma, daha sorunsuz siyaset pratiği yapma imkânına erişme, siyasette kadınları güçlendirme bunların en önemlilerindendir. Siyasal partilerin bu amaçları ve bunların gereklerini hatırlamasının zamanı geldi de geçiyor. Siyasal partilerdeki kadın örgütlenmesinde daha yatay, katılımlı, demokratik karar almanın daha güçlü olduğu, mali açıdan güçlendirilmiş, yeni modellere ihtiyaç vardır. Bu nedenle, eğer Türkiye'deki siyasal partiler kadınları da kapsayan yapılar olma niyetini taşıyorlarsa, parti içi demokrasiden, örgütlenme biçimine, politik söyleme değin demokrasi ve eşitlik anlayışları ciddi biçimde yeniden gözden geçirilmeli, kadınları siyasete katan yeni modelleri ortaya çıkarıp uygulamaya konulmalıdır.

Kadın Hareketinin Eril Siyasete Getirdiği Eleştiri

Türkiye'deki kadın hareketini, söylem, kaynaklar, örgütlenme biçimi, kolektif kimlik, mücadele yöntemleri/araçları açısından

dönemselleştirerek karşılaştırmak mümkündür. Dalga metaforunu, içinde bulunan dönemin siyasal, toplumsal ve konjonktürel koşullarını da hesaba katarak kullanarak kadın hareketi tarihine baktığımızda, kadın hareketinin temel amacının ataerkil toplumu dönüştürmek olduğu anlaşılır. Sanayileşmenin ulus-devlet biçimlerinin, yurttaşlık kavramının kullanılmaya başladığı dönem, *birinci dalga* akımı içinde gösterilebilir. Kadınların medeni haklar, çalışma, eğitim ve siyasal haklar temelinde, çeşitli taleplerin dillendirildiği ve mücadelenin yasalarda sonuç verdiği bir döneme işaret eder. Osmanlı kadın hareketi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıkan kadın hareketi bu dönemin ürünüdür. *İkinci dalga feminist hareket* özellikle 1970'lerin sonunda berraklaşır; kadın hareketinin, özgürlük hareketi olarak yeniden formüle edildiği dönemi anlatır. Kadınlar ve erkekler arasındaki mesele iktidar, çıkar çatışmasıdır. Bu nedenle, bunu deşifre edecek farklı yöntemlere ihtiyaç vardır. Bilinç yükseltme toplantıları, kadınların ayrı bir sosyal grup olarak görülmeye başlanması, bilimsel disiplinlerin kadın bakış açısıyla sorgulanması, bilim, ideoloji ve kurumlar arasında ilişkinin fark edilmesi gibi hususlar önemsenir ve çeşitli çalışma ürünleri meyvelerini verir. *Üçüncü dalga feminizmi*, 1990'lardan itibaren başlayan süreçtir. Üniversitelerde kadın araştırma merkezleri, kadın çalışmaları yüksek lisans programları açılır, devlet düzeyinde kadınlara ilişkin kurumlar kurulur, feminist teori ve toplumsal cinsiyet kuramı, başta tarih olmak üzere, diğer sosyal bilim dallarını da kapsayacak biçimde zenginleşir. 2000 sonrasında keşişimsellik (*intersectionality*) kavramı kullanılmaya başlanır. Bu terim, araştırma sürecinde sınıfsal, etnik, dinsel kimliklerin yanı sıra cinsiyet ve cinsel kimliklerinin de katılmasını hedefler. Kurumlar yanında Reçel-blog,[63] 5Harfliler, Spod.org gibi internet site ve blogları da sosyal medyada takipçi bulur ve gündeme etki eder. Aşağıda bu yapı ve süreçler daha yakından incelenecektir.

63 "Biz Yaptık Oldu". http://recel-blog.com (Erişim: 22 Ekim 2017).

Kadın örgütlülüğü / dayanışması

> Seçme seçilme hakkımız tanındıktan sonra, bizlere artık Kadınlar Birliği'ne ne lüzum var, işte Halk Evleri kurulmuştur, orada kadın erkek, milletin yetişmesi bahis mevzuudur diyenlerin başında Kemal Atatürk vardı. İnkılapcı gözükenlere katıldık. (...) Bütün siyasi teşekküllerin kadınlığı bir tahtada çizivermesi halinin kadınlığın teşkilatsız ve biraz da uyuşturucu fikirlerle şu veya bu şekilde arkasından sürüklenmesinden ileri gelmektedir. (...) Bir kadın teşekkülüne artık lüzum yoktur fikrini çok savunduk. (...) Ancak kadınlığı teşkilatsız bırakmanın artık caiz olmayacağı besbellidir. Demokrasilerde buna bilhassa lüzum vardır. Kadınların seçimi davası realitede gene kadınlar tarafından desteklenmeye muhtaç durumdadır.

Yukarıdaki alıntı, *Kadın Gazetesi* isimli yayını çıkaran İffet Halim Oruz'un 1954 seçimleri sonrasında, kadın parlamenter sayısındaki düşüşün nedenlerini irdelediği yazısından alındı. Oruz, siyasal partilere, liderlere güvenmek yerine, kadın örgütlülüğünün ve dayanışmasının gerekliliğine işaret ediyor. Çok da önemli bir işarettir bu. Çünkü kadın hareketi devlete ve ideolojiye bağlı bir toplumsal hareket değildir. Bağımsızdır, ideolojisi bellidir. Kadın özgürlüğünü ve hukuki eşitliğini amaç edinen feminizm onun ideolojisidir. Toplumdaki iktidar ilişkilerinin kadınları ezen, baskı altına alan, denetleyen içeriğinin, yani eril siyasetin değiştirilmesini ister. Devleti, devletin politikalarında kadınlar aleyhine yapılan yanlışları eleştirmek onun görevidir. Bu nedenle bir devlet kurumu ya da siyasal partinin yan kolu gibi çalışmaz.

Peki, kadın hareketi Türkiye'de nasıl bir görünüm arz etti? Nasıl bir politika izledi? Bu alt bölümde Türkiye'deki kadın hareketini belli özellikler üzerinden değerlendirmeye çalışacağım. Bunu parlamento dışında yürütülen kadın siyasetinin özelliklerini ve yapısını göstermek için de yapacağım.

Daha önceki bölümlerde siyaseti, insanların hayatlarını düzenleme ve sorunlarını çözmeye yönelik faaliyetlerin ortaklık oluştur-

ma alanı olarak tanımlamış, siyasetin işbirliği ve çatışmayı barındıran bir yapı içerdiği saptamaları paylaşmıştım. Kadın hareketi bu ortaklığın oluşmasındaki taraflardan biridir. Devletin yapısı, siyasal sistemin işleyişi ve siyasal kurumlar, partilerin özellikleri ve liderlikleri, bu ilişkinin içeriğini tayin edebilir. Tüm tarafların olduğu, olması gerektiği bir ortaklıktır bu. Otoriter dönemlerde bu ilişki gerilebilir hatta kopabilir, sivil kurumların kapatılmasına değin varabilir. Demokrasinin zenginleştiği dönemlerde ise katılım artabilir.

Türkiye'deki kadın hareketinde zaman zaman devletle bir takım ideolojik gerilimler yaşanmıştır. Ancak bu gerilim, Cumhuriyet öncesinde de sonrasında da onların hükümet politikalarını eleştirmesinin önünü kesememiştir. Örneğin Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadın hareketinin bağımsız olması istenmediği için, 1923'te kadınların kurduğu Kadınlar Halk Fırkası'na izin verilmedi. Tek parti döneminde diğer derneklerle birlikte kadın dernekleri de kapatıldı. Otoriter yapının esnediği ancak, demokrasinin tam olarak gerçekleşemediği dönemlerde ise siyasi otoriteler, bağımsız kadın örgütlenmeleri yerine, kendilerine bağlı, kendilerinin biçim verdiği kadın birimleri icat ettiler, bunları desteklediler. Kendilerine demokratik meşruiyet kazandırmak için yaptılar bunu. Her iki durumda da bağımsız kadın hareketinin öneminin farkındaydılar. Zaman zaman bu hareketi yanlarına çekmeyi de istediler.

Osmanlı'dan günümüze kadınlar çeşitli hak taleplerini türlü eylem ve söylemlerle gündeme getirdiler, dernekler kurup dergiler çıkardılar. Birinci dalga kadın hareketi olarak adlandırılan Cumhuriyet öncesi dönemde, milliyetçi söylemin vurguları olsa da bağımsızlık korundu. Cumhuriyetin ilk döneminde, tek parti döneminin de etkisiyle bağımsız bir kadın hareketi pek yaşanmadı. Kemalist ideolojinin kadınların sorunlarının devlet eliyle çözüleceği anlayışı kabul görmüştü. Kadınların enerjileri kitlesel olarak Cumhuriyet modernleşmesine aktarıldı.

"Sandık başında tetkik edeceğim listede, kadın adayların isimlerini görmezsem reyimi kullanmayacağım. Ben de herkese söyleyeceğim, listedeki kadın isminden başka gördükleri isimleri silsinler ve bu haksızlığı böylece protesto etsinler. Kocalarımıza, çocuklarımıza müstakil kadın adaylara reylerini vermelerini söyleyelim."

"Sandık Başına" isimli yazıda, 24 Nisan 1950'de *Kadın Gazetesi*'nde yer alan yukarıdaki alıntı, 14 Mayıs 1950 seçimlerinin hemen öncesinde, kadın temsilinin artırılması için siyasal partilere kadınların verdiği tepkiyi gösteriyor.

Seçim sonrasında çıkan sonuç, kadınların endişelerini haklı çıkardı, kadınların meclisteki oranı üç kişiyle tarihteki en düşük orana ulaştı, %0,6 oldu. Aynı yayının 5 Haziran 1950'de yer alan yazısında, sadece oy vermemekle yetinilmemesi, partiler üstü bağımsız bir kadın örgütlenmesine gidilmesi de vurgulandı:

"Partiler üstü kadın teşkilatına olan ihtiyacımız, bugün bütün şiddetiyle kendini gösteriyor. Bu teşkilat iyi işler ve bizim memleketimize göre hangi mevzular üzerinde çalışması lazım geliyorsa, böyle çalışır bir halde elimizde olsaydı, katiyen bugünkü durum hasıl olmazdı. Mesela bütün memlekete şümulü olan köylü kadının, işçi kadının, annenin, çocuğun, genç kızların, kadını küçük düşüren ahlaki meselelerin dert ve davalarını eline almış misyonerler gibi samimiyetle çalışan bir kadın teşkilatını düşünün. Umumi efkâr karşısında müspet rolünü ve vazifesini yapıyor ve seçim anında da Millet Meclisi ve Belediye Meclisi gibi teşrii organ içinde bu dert ve davalarını müdafaa edecek temsilcilerini çıkarmak istiyor. Yurdumuzun bugünkü inkişaflı ve kanun bakımından engelli olmayan durumu içinde böyle planlı harekete herhalde geniş yer verilirdi. Şu hale göre kadınların partilerin kendi prensipleri etrafında kadın veya erkek üyeleri toplamalarıyla davanın hal olmadığını idrak etmeleri ve bir kadın organizasyonu meydana getirerek cinsimizi ilgilendiren ve kabiliyetlerimize göre sosyal meseleleri destekleyecek bir hareket yaratmalıyız."

Kadınların mecliste temsili meselesi konusundaki öneri ve politikalar yukarıdaki örneklerle sınırlı değil tabii. Sadece yayınlar üzerinden değil, çeşitli kurumsal girişimlere de başvurdu kadınlar. *Kadın Gazetesi*'nde (1947-1979)[64] özellikle, 1954 ve 1957 seçimlerinde kadın adayların desteklenmesi konusundaki ısrar devam ettirildi. 1955'te yapılan *Kadın Gazetesi*'nin Türk Kadınlar Birliği İstanbul Şubesi'nin yayın organı olduğu açıklamasıyla, kurumsal bir kimliğe de kavuşturuldu. Yayını çıkaran başyazar İffet Halim Oruz (1904-1993) bu ısrarın sıkı takipçisi oldu. 1957 seçiminde, "Meclise Otuz Kadının Girmesini İstiyoruz" türünden başlıklar atıldı. Kadın temsilinin artmasını sağlama yolunda çeşitli anketler yapıldı.

Kadın temsilindeki azlık, Kadınları Koruma Derneği'nin başkanı Mediha Gezgin'i, kadınları bir başka örgüt içinde bir araya getirme çabasına yönelttiğinden Kadınlar Partisi'ni kurma kararını aldırdı. 9 Ekim 1957 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde, 1962'de yapılması planlanan seçime, kadınların bu parti ile gireceği, mevcut partilerin göstereceği kadın aday sayısı kadar erkek aday gösterileceği açıklaması yayınlandı.

Bir kadın partisi kurulması ancak 1972'de mümkün oldu, Türkiye Ulusal Kadınlar Partisi 17 Kasım 1972'de kuruldu.[65] Bu arada 1960 Darbesi yapılmış, Milli Birlik Komitesi adıyla askeri yönetim 1961'de yapılan genel seçimlere kadar yönetime el koymuştu. Dar-

64 Bu arada gazete olarak tanımlansa da *Kadın Gazetesi*"nin içerikte bir dergi olarak dönem kadınlarını ve kadın hareketini anlatan önemli bir yayın olduğu bilgisini verelim.

65 Kuruluştaki başkan, Melike Bayburt'tu (Işıklar). Kurucular aşağıdaki isimlerden oluşuyordu: Mediha Gezgin, Melike Bayburt, Münibe Ekşioğlu, Şükriye Erker, Muhattar Serimer, Necla Orer, Fahriye Ünen, Jale Alsan, Jale Yasan, Gülseren Ay, İhsan Kiper, Saime Alpdoğan, Nurhayat Korkut, Ayla Cerrahoğlu, Mübeccel Göktuna, Özden Süek Cinman, Nermin Dönmez ve Yurdanur Özdemir. Daha sonraları partiye Münibe Ekşioğlu ve Mübeccel Göktuna da başkanlık ettiler. Ankara ve İzmir'de örgütlenme çalışmaları tamamlandıysa da 1973 yılında yapılan seçimlere katılmak için gerekli olan 15 ilde örgütlenme gerçekleştirilemedi. Aynı durum 1977'de de devam etti. 1980 Askeri Darbesi'nden sonra, tüm örgütler gibi o da kapatıldı.

be sonrası 1961'de yapılan ilk genel seçimde ortaya çıkan sonuç, 1950'dekinden farklı değildir. Bu durum 10 Ekim 1965'te yapılacak seçim öncesinde kadın adaylığı tartışmalarının tekrar gündeme getirilmesine yol açtı. Kadınlar Dayanışma Birliği, Türk Anneler Derneği, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Derneği isimli üç kadın derneği birleşerek merkez kontenjanlarından daha fazla kadının seçilmesi için siyasal parti başkanlarına çağrı yaptılar (Sancar, 2012: 296). Sonraki yıllarda da bu yöndeki çabalar eksilmeyecekti.

70'lerde, sorunları feodal ilişkiler ve üretim ilişkilerine bağlayan dönemin sol bakışı içinde, kadına birey olarak değil, anne, eş, bacı olarak bakılıyordu. Feminizmin burjuva bir sapma ve sınıf mücadelesini bölücü bir tehdit olarak görülmesi (Berktay, 1990; Tekeli 1998), kadın hareketini de etkiledi.[66]

1980 sonrası dönem

80'lerden sonra, kadın hareketi farklı bir boyut kazandı. 80 Darbesi'ne karşı ilk toplumsal muhalefet hareket, kendini kadın hareketinde kendini gösterdi. Bu dönemde feminizm açısından bağımsızlık önemliydi. Kadınların kadın olmaktan kaynaklanan sorunları vardı. Bu özgül sorunlar kadınların da rol aldığı, 1970'lerin toplumsal hareketinde öne çıkan sosyalist hareketin vurguladığı işçi sınıfının sorunları içinde eritilmemeliydi. Kapitalist sömürü kavramı kadınların durumunu açıklamakta yetersizdi. Kadınlar, kadın oldukları için eziliyor, hayatlarına karışılıyordu.[67]

66 1975'te kurulan İlerici Kadınlar Derneği, kendini feminist olarak tanımlamasa da kadınların sorunları konusunda önemli çalışmalar yaparak çeşitli çözümler üretti. 1980'e kadar olan dönemde çeşitli sol fraksiyonlar da kadın derneği, devrimci kadın derneği gibi adlar altında merkezi ya da illerde ayrı ayrı kadın örgütleri kurdular. Bu örgütlenmelerde yer alan kadınlardan bir kısmı 1980 sonrası 2. Dalga Feminist Hareket'te yer aldılar.

67 Siyaset bilimci ve feminist aktivist Şirin Tekeli'nin deyisiyle: "Resmi ideoloji, Kemalizm, kadınların sorunlarının devlet eliyle çözüldüğünü, egemen toplumsal ideoloji, İslam, kadınların zaten ezilme diye bir sorunu olmadığını, hegemonyaya oynayan Marksist sol ideoloji de kadınların kapitalist sömürü dışında bir sorunları olmadığını savunuyordu" (Tekeli, 1989: 36).

Ataerkil sistem, feodal, kapitalist, sosyalist gibi sistemlerle ya da din, milliyetçilik ya da sosyalizm gibi ideolojilerle eklemlenerek farklı biçimler alabilirdi. Bu nedenle, kadının ikincil ve bağımlı kılındığı özel alandan kamuya sömürü, egemenlik düzeni sorgulanmalı, cinsiyetçilik açığa çıkarılmalıydı. Kadın bilincini yükseltmek, cinsiyetçiliğin temellerini sorgulamak, bunu toplumda deşifre etmek ve çözüm yolları oluşturmak için öncekinden farklı yöntem ve kurumlar ortaya çıktı. Kadın çalışmaları disiplini, teori ve yöntemi de bu deşifrede hayli etkili oldu. Ataerkilliğin zihinsel süreklilikleri, İslami ve ulusalcı ideoloji ve yapılarda sorgulandı. Bu duruşta feminist etik değerler, ilkeler üzerine temellenen bağımsız olmak önemli bir ilkeydi, kritik bir kavramdı. Uzun süre bu ilkeden vazgeçilmedi.

80 Darbesi sonrasındaki süreçte, kadın hareketindeki grupların iktidarla ilişkisi her zaman eleştirel oldu. İktidar kavramını sorgulayan, merkezileşmiş siyasi iktidarla da arasına mesafe koyan bir ilişki kuruldu. Feminist gruplar bu ilişki içerisinde CEDAW'ın Türkiye tarafından onaylanması, çeşitli yasa değişiklikleri, zihniyet değişiklikleri, kadın hareketinin kadınların ihtiyaç duyduğu kurumlar yaratılmasında da talep üretmesi, bu talepleri iktidar mekanizmalarına duyurmak ve onları da dönüştürmeye, değiştirmeye çalışmak şeklinde bir politika izlediler. Kadınların kamusal alanda yer almasının, siyaset yapmasının önündeki engellerin ifşa edilmesi istendi. İktidarla kadın hareketi arasına, öncekinden daha net mesafe konulsa, devlete eleştiri yapmaktan çekinilmese de kadınların ihtiyaç duyduğu değişikliklerin yapılması için siyasi iktidara talepler iletildi, politikalar üretildi.

Siyasetin konusu, yöntem ve biçimleri farklılaştırıldı, çeşitlendirildi. Daha önce siyasetin konusu olmayan resmi siyasetin dışladığı, özel alanın politikanın konusu olabileceği gösterildi. "Özel olan, özel alan siyasaldır" dendi. Devletin bu alanlarda kadınların sorunlarını çözecek biçimde taraf olması istendi. Ama bu alan-

lardaki mahremiyetin sınırlarına da dikkat çekildi. Bu bağlamda kadına yönelik erkek şiddeti gündeme getirildi. Bilinç yükseltme gruplarında günlük yaşam pratikleri içinde kurulan tahakküm ilişkileri fark edildi, geçmişle hesaplaşıldı. Tüm bu süreci yayıncılık deneyimleri izledi.[68] Örgütlenme pratikleri farklılaştırıldı.[69] Dergiler, dernekler, vakıflarla farklı bir dil ve kamuoyu yaratılmaya çalışıldı.

Talepler ve çözüm önerileri, düzenlenen kampanyalarla sokağa, kamuoyunun gündemine taşındı.[70] 1987'deki "Dayağa Karşı Yürüyüş"[71] kadın dayağını meşrulaştıran bir yargı kararından[72] hareketle kadınların ilk kez kendi sorunları için muhalif bir hareket olarak ortaya çıktıkları bir protesto eylemidir. Uzun bir tartışma, bilinç yükseltme ve kavram oluşturma sürecinden geçilerek kararlaştırılan kadına yönelik şiddeti ifşa etme biçimidir. Femi-

68 1983'ten itibaren Kadın Çevresi yayıncılık, *Somut* dergisindeki feminist kadın sayfası,1987'de İstanbul'da Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği, Ankara'da Kadın Dayanışma Derneği ve Perşembe Grubu kuruldu. Aynı tarihte *Feminist* dergisi yayınlanmaya başladı. Bir sene sonra 1988'de *Sosyalist Feminist* çıkarıldı.

69 1988'de "Dayağa Karşı Kampanya" ile başlayan ve *Bağır Herkes Duysun* (1988) kitabını ortaya çıkmasına vesile olan süreçte, 1990'da İstanbul'da Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Ankara'da 1991'de Kadın Dayanışma Vakfı kuruldu. Bu iki vakıf daha sonra kadın sığınağı açtı. Mersin'de 1996'da Mersin Bağımsız Kadın Derneği, 1997'de Diyarbakır'da kurulan ve Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da çok sayıdaki il ve ilçede kadın ağına dönüşen Ka-Mer (Kadın Merkezi) kuruldu. Ayrıntı için bkz. Bora ve Günal, 2002.

70 1985'te Türkiye tarafından imzalanan Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nin iç hukuka yansıyan sürecine ilişkin önlemler için kadınlar tarafından bir dilekçe kampanyası yapıldı. 1987'de kurulan Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği, bunun takipçiliğini üstlendi.

71 "Dayağa Karşı Kampanya" bu yürüyüşle başladı, Kariye Şenliği ile sürdü. Daha sonra öznel tanıklıklar temelinde toplantılar yapılmaya başlandı. Bu toplantılardan *Bağır Herkes Duysun* isimli kitap çıktı. Kariye Şenliği'nde şiddete uğrayan kadınlara hukuksal ve pratik destek alacakları "dayanışma ağları" adıyla telefon ağları kuruldu. Bu dönemde açılan "geçici kadın müzesi" kadınların içinde yaşadıkları şiddeti ve sömürüyü gösteren simgesel bir eylemdi.

72 1987'de Çankırı'da kocasından sürekli şiddet gören hamile bir kadının boşanma davasının hakim tarafından "kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmemeli" atasözüne dayandırılarak reddedilmesi üzerine, Çankırı'da sekiz avukatın başlattığı protesto, İstanbul'da bir kampanyaya dönüşmüş, başta Ankara olmak üzere başka illere de sıçramıştır (Işık, 2002:46).

nistlerin beklediğinden daha büyük bir etki yarattığı gibi onların kamuoyunda meşruluklarını da artırmıştır (Uçan, 2004; Ovadia, 2005: 64). Bu protesto ve sonrasında gelen kampanya ile feminist kadınlar artık kendilerini toplumsal bir grup olarak görmeye başladılar (Yılmaz, 2008).

Kadınlar 1988'de, bir başka yargı kararını protesto etmek için sokağa çıktılar. Anayasa Mahkemesi'ni iffetli/iffetsiz ayrımı yaparak fuhşu meslek etmiş kadınlara yönelik suçlarda "iffet"i insan onurundan üstün tutan kararını karşı eleştirdiler. Anayasa Mahkemesi, ırza geçme ve kaçırma suçlarının fuhşu meslek edinen bir kadına karşı işlenmesinde ceza indirimi öngören Türk Ceza Kanunu'nun 438. maddesi nedeniyle alt mahkemenin kararını hukuka uygun bulmuştu.[73]

Bu karar kadınları ayaklandırdı, bunu "*Babayasa Mahkemesi*'nin kararı diye tanımlayan türlü mesleklerden kadınlar, "iffetli kadın vesikası" basarak, İstanbul'da genel evlerin bulunduğu Zürafa sokağa giderek tepkilerini dile getirdiler, bildiriler dağıttılar. Anayasa Mahkemesi ve genelevlerle görüştüler. Basın toplantıları düzenlediler. Siyasi partilere 438. maddenin değiştirilmesini içeren bir kanun teklifini sunmak üzere görüştüler. "Tecavüz tecavüzdür" dediler. Bu ayıbın temizlenmesi Meclis'in işi oldu.

Kadınlar daha önce Türkiye'de siyasetin içinde olmayan konuları ve yöntemleri ilk kez kullandılar, bunda da hayli başarılı oldular. Sokakta, işte ve evde kadınlara yönelik tacizi bir sosyal kontrol mekanizması olarak gören kadınlar bunu görünür kılmak için "Bedenimiz Bizimdir-Cinsel Taciz'e Hayır Kampanyası",

73 E.1988/e, K.1989, Karar tarihi 12.1.1989 (AYMKD 25, s.3 vd.) tarihli kararda, "iffet temelinde vücut bütünlüğüne yönelik suçlarda ceza indirimi, genel ahlak ve kamu yararı açısından zorunlu görülmektedir. Böylece insan onuru, kişinin iffet konusundaki bilinci ile içsel bir değer duyarlığına sahip olmasına bağlanmakta ve ondan vazgeçtiği varsayılın iffetsiz kadınlar için geçerli olmamaktadır" (Oder, 2010b: 224).

"Mor İğne Kampanyası,"[74] türünden başka kampanyalar ve kitap fuarlarında cinsel taciz stantları,[75] meyhane ve kahve ziyaretleri, gece yürüyüşleri, tartışma ve tanıklık toplantıları yaptılar.

90'lı yıllarda feminist hareketin bir bölümü, devletle kurulacak herhangi bir ilişkinin hareketin bağımsızlığını zedeleyeceğini, feminizmin bağımsız siyasetine gölge düşüreceğini savundu. Bazıları ise devletle görüşülebileceğini, kamusal siyasetin genişletilmesinin, yasal düzeyde hakların kazanılması açısından kötü olmayacağı fikrindeydi. Örneğin 2828 sayılı kadın sığınmaevlerinin Sosyal Hizmetler Kanunu'nda sayılan sosyal hizmetler arasına alınması ve bu yolla Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü bütçesinden pay almaya başlamaları için 1996'da yapılan kanun değişikliğine destek veren, sosyal hizmetlerin bünyesindeki kadın sığınmaevlerinin yönetmeliğinin hazırlanmasına destek veren feministler oldu. Türk Ceza Kanunu Lobisi de yasal düzeyde hakların kazanılması amacıyla oluşturuldu ve devletle birlikte çalışmalar yapıldı, devlet kademelerinde yer alındı. Yasa yapımı konusuna girmeyi onaylayan, bağımsız siyaseti böyle anlatan gruplar oldu. Devletin kendi içinde kadın bakanlığı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü gibi özel mekanizmalar oluşturulmasında, karakollarda kadın birimlerinin ve kadın sığınaklarının açılmasında emek verildi. Bu çabalar sırasında bağımsız duruş kritik önemde bir kavramdı.

Bu süre zarfında çekirdeğini, feministlerin yaptığı lobicilik faaliyetleri meyvesini verdi. Yenilenen Türk Ceza Kanunu 2004'te Meclis'te kabul edilirken, "töre saiki" ifadesiyle insan öldürme

74 Mor İğne kampanyası, cinsel tacizin kadınlara yönelik bir saldırı olduğunu göstermek için yapıldı. Vapurda kadınlara, eskiden ninelerinin tacize karşı yakalarında taşıdıkları iğneler, kadınların bir tür silah gibi meşru müdafaa hakkını gerçekleştirebilmek için iğneyi kullanmaya hakları olduğunu sembolize etsin diye dağıtıldı (Savran, 2005:85).

75 Kitap fuarındaki taciz standı da sembolik bir eylemdir. Burada kadınlardan, 15 gün boyunca "kendinize bu aynada bakın" diyerek, kendilerine bakmaları ve var olan cinsiyetçi yapının dayatmalarına –en başta taciz geliyordu– karşı yazılar yazmaları istendi (Ovadia, 2005:69).

maddesi kapsamı dışında kaldı. Zina suç kapsamında yer almadı. Cinsel suçlar topluma karşı suçlar bölümünden çıkarılarak bireye karşı suçlar bölümüne alındı. Tasarıda yer alan "ırz" kavramı yasa metninde yer almadı. Tecavüzün kapsamı genişletildi, vajinal, oral ya da anal nitelikte olabileceği ve herhangi bir alet aracılığıyla gerçekleştirilebileceği açıkça belirtildi. Evlilik içi şiddet, sürekli olması halinde işkence olarak tanımlandı. Kadınların kendilerine tecavüz eden kişiyle ya da kendilerini kaçıranlarla evlendirilmesi halinde fail hakkındaki davanın ertelenmesine ilişkin düzenleme yasada yer almadı. Çocuklara karşı işlenen suçlarda çocuğun rızası olduğu savıyla indirime gidilmesi yasada yer bulmadı.[76]

Resmi ve gayri resmi görüşmelerde, kadın hareketinin gündemindeki meselelere ilişkin üretilen çözüm önerileri karar alıcılara iletildi. Hareketin değişik noktalarında bazı kadınlar bu ilişkide daha mesafeli pozisyon alsa da bağımsız duruş meselesine daha farklı bakanlar ve yakınlaşanlar da olabildi.

Devleti eleştirmekten vazgeçmeyen ama devletle birlikte çalışmayı ihmal etmeyen onunla birlikte çalışan yapılar da vardı. Örneğin Kadının İnsan Hakları Eğitimi Programı'nı (KİHEP) yürüten Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, Sosyal Hizmetler Çocuk ve Esirgeme Kurumu ile işbirliği protokolü imzaladığı 1998 yılından itibaren 5000'den fazla sosyal hizmet uzmanına eğitim verdi. Üç aylık eğitimlerde, kadınların anayasal ve medeni hakları, aile içi şiddete karşı geliştirilecek yöntemler üzerinde duruldu. Devlet bu protokolü 2017'de sonlandırdı. KİHEP programları bu gelişmeden sonra yerel yönetimler, kent konseyleri kadın meclisleri ve kadın dernekleri üzerinden yürütülmeye başlandı.

Farklı görüşlerden kadınlar bir araya gelebildiler, kadın koalisyonunu oluşturabildiler. Bu görüşler parlamentodaki kadınlara da yansıdı, onlar tarafından da kabul gördü. 4320 sayılı Aileyi Koru-

76 Sürece ilişkin ayrıntılı bilgi *Pazartesi* dergisinde 2004 tarihli sayı 95'te bulunabilir: http://www.pazartesidergisi.com/pdf/95.pdf. Derginin tüm sayılarına internet üzerinden erişmek mümkündür.

ma Kanunu Ocak 1998'de, aynı kanunun revize edilmiş biçimi olan 2011 tarihli 6284 sayılı şiddet yasalarının çıkmasında dayanıştılar. Ayrımcılık/cinsiyetçilik temelinde ortaklık kurdular. Yasa yapma sürecini etkilemeye, yasaların kadınların lehine düzenlenmesine, cinsiyetçiliğin ayıklanmasına yönelik çalışmalar yaptılar.[77] Ancak 2016-2017'den bu yana yaşanan, bu Yasa'nın aileyi dağıtan yasa olarak hedef tahtasına oturtulması durumu ile karşılaşacaklarını o yıllarda kestirememişlerdi.

Kadın Hakları Komisyonu'nun girişimiyle bir çatı organ olan Türkiye Barolar Birliği Kadın Hakları Komisyonu (TÜBAKKOM) kuruldu. Farklı kentlerde çok sayıda komisyon açıldı. Kadınlara hukuki danışmanlık sağlandığı gibi, Medeni Kanun ve Ceza Kanunun değiştirilmesine de katkı verildi (Moralıoğlu, 2010).

Kadın giysisi üzerinde, devletin ve erkeklerin tasarruf hakkına ilişkin tarihsel deneyimler, Türkiye'deki kadın hareketinin bu konu hakkında taraf almasını, görüş bildirmesini engelledi, hatta onları ikiye böldü. Başörtülü kadınlar kurdukları "Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği (AKDER) (1988), Başkent Kadın Platformu[78] (1995) gibi oluşumlar konuyu gündemden düşürmeseler de, kadın örgütleri ile aralarındaki mesafe uzun bir süre devam etti.

Feministler için, kadın giysisi bir özgürlük alanı içinde düşünülmeliydi. Ancak kadın giysisine bugüne dek kadın özgürlüğü açısından değil, devletin rejimi, dini ve dışarıya gösterilen yüzü açısından bakılmıştı. Modern ve gelenek arasında kutuplaştırılan Türkiye'de kadınların kıyafeti, siyasi bir sembol ve araç haline getirilmiş, kadınlara geleneksel ya da modern toplumun yüzünü gösterme açısından bir araç olarak bakılmış ve kullanılmışlardı. Yine de üniversitelerde, kılık kıyafeti genel ahlakla bağlama ana-

77 Ortak platformlar yanında KA.DER, Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Vakfı, Uçan Süpürge gibi kuruluşlar hayli emek verdi. Kadın Kuruluşları Birliği, Türk Ceza Kanunu Kadın Platformu, Kadın Anayasa Grubu, Şiddete Son gibi platformlar kuruldu,

78 Başkent Kadın Platformu (2007), *Dünden Bugüne Başkent Kadın Platformu: Ekim 1995-Mayıs 2007*, Ankara.

yasal girişimi ortaya çıktığında, başörtülü/başörtüsüz kadınlar 2008'deki kılık kıyafetin "genel ahlak" gerekçesiyle sınırlanmasına ortak biçimde itiraz ettikleri için bu girişimi önleyebildiler.

Bu dönemde kadın sözü ortaklaştırıldı. Daha önce elitist olarak görülen Kadın Adayları Destekleme ve Eğitme Derneği'nin (KA. DER) sözü, herkesin ortak sözü oldu. Özellikle siyasal katılım ve kota konusunda kadınların temsilcisi olarak görüldüğünden hükümetle ilişkilerde muhatap olarak alındı. Partiler üstü politika yürütüldü, siyasal parti ayrımı gözetmeksizin siyaset yapmak isteyen tüm kadınları siyasete ve onun kurumlarına hazırlamak için eğitim çalışmaları ile gerekli donanım ve bilginin verilmesi sağlandı[79] Hükümetlere ve siyasal partilere, cinsiyet eşitliğine duyarlı politikalar üretmeleri, eşit temsil için anayasada ve siyasi partiler yasasında değişiklik yapmaları; kadın milletvekillerine, kadın siyaseti programını yaşama geçirilmeleri için çağrı yapıldı (KA. DER, 2007b; 2007d). Siyaset okulları açıldı, kota bilincini vermek için çeşitli kampanyalar yapıldı (Bora, 2002; Göl, 2010). Bu arada 2011 seçimleri sırasında bir grup kadın tarafından Kadın Partisi Girişimi kuruldu.

2000 sonrası dönem

2000'lerde kadınların kendi aralarında farklılaştığı yapıların sayısında artış görüldü. Bu grupların bir kısmı 80'li yıllardaki kadın taleplerini daha incelterek ortaya koyarken, diğer kesimdekiler proje feminizmi denilen belli projeler üzerinden çalışmalar yürüttüler. Bu dönemde kadın hareketindeki devletle ilişkinin sınırı konusundaki mesele devam etti. Bazı kuruluşlar devletle mesafeyi korurken, bazı yapılar farklı biçimde kurumsallaştı. Lobicilik faaliyetleri

79 Bilgi için bkz. http://www.ka-der.org.tr/tr-TR/1997'de kurulan KA.DER'in çalışma örnekleri: Siyasal partilerdeki ve sivil toplum örgütlerindeki kadınlara yönelik KA.DER/MEDA Eğitim Projesi (2000-2001), Toplumsal Cinsiyet ve Kota Eğitimleri Projesi (2000-2001), Siyaset Okulu Projesi (2006-2007) ve çok sayıdaki seçim kampanyası.

üzerinden, kimileri yasaların oluşturulması sürecinde devletle ilişki sürdürmeyi tercih etti, kadınlarla ilgili yasaların değişmesi yolunda devleti etkilemek için devletle ilişkinin sürdürülmesi şarttı. Bu amaçla, günümüze kadar gelen "Anayasa Kadın Platformu,"[80] türünden yapılardan yararlanıldı. Emeğe dayalı yasaları oluştururken bir başka platform olan Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG) kuruldu. Bu arada devlet kurumları da kadın örgütlerini muhatap olarak aldı, onlara yasaların hazırlandığı komisyonlarda taraf olarak yer verdi. Yasaların çıkmasında bilgi ve deneyim birikimlerinden, görüşlerinden yararlandı.

Dönemin önemli özelliklerinden biri, gelişen iletişim teknolojilerinin yarattığı genişlemiş olanaklara bağlı olarak ortaya çıkan online iletişim ağlarının kurulması oldu; e-gruplar, platformlar kuruldu. "Feminist", "Kadın-Anayasa" "Kadın Kurultayı", "Şiddete Son", "TCK", "sosyalgüvenlik", "İstanbulSözleşmesi" platformu gibi internet grupları ile tüm kesimlerden kadınlar ortaklaşa eylem yapma ortamını oluşturdular, birbirlerinden haberdar oldular, kampanyalarda yer aldılar, tepkilerini anında eyleme dönüştürebildiler. Bu gruplar günümüzde de önemli işler görüyor.

Kadın cinayetlerinin giderek artması, şiddet meselesini can alıcı duruma getirdiğinden "Şiddete Son Platformu" ile konuya özel önem verildi. Şiddete maruz kadınlara psikolojik ve hukuki danışmanlık hizmeti vermeye çalışıldı. Çeşitli dayanışma ağları oluşturuldu (Işık, 2002). 1989'dan itibaren yıllık buluşma platformu olarak şiddetle mücadele eden kadınlar ve kadın kuruluşları Kadın Danışma/Dayanışma Merkezleri ve Kadın Sığınakları Kurultayları'nda bir araya geldiler. Konunun tüm tarafları; kadınlar, belediyeler ve devlet temsilcileri bir araya gelebildiler, şiddet-

80 2 Ekim 2007'de 86 kadın örgütü, kadınların yeni taslakta "korunmaya muhtaç" gösterilmesine itiraz ederek, "eşitlik" talep ettiler, "Anayasa Kadın Platformu'nu kurduklarını açıkladılar. https://m.bianet.org/bianet/kadin/102093-biyiksiz-anayasa-icin-kadin-platformu-kuruldu

le mücadele yöntemini birlikte belirlemeye çalıştılar. Aynı isimli e-grup, kadınlar arasındaki iletişimi sağladı.

Epeydir "Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu" ve "Cinayetlere Karşı İsyandayız Platformu"[81] türünden oluşumlar mahkemelerde şiddete maruz kalarak öldürülen kadınların duruşmalarını izleyerek onların adına adalet arıyorlar. Feministlerin ve kadın örgütlerinin oluşturduğu "Bedenimiz Bizimdir" İnisiyatifi kadınların bedenlerinin denetlenmesine itiraz ediyor. Özellikle kürtajı yasaklama tartışmalarına tepki veriyor. "Kadına Şiddete Karşı Müslümanlar" grubu ise kadın ve erkeklere açık olarak Şubat 2013'ten beri faaliyetler yürütüyor.[82]

Tüm bu çabalar, aşağıdaki kanunların içeriklerindeki cinsiyetçi unsurların değiştirilmesinde önemli rol oynadı: Türk Medeni Kanunu'ndaki kadınların çalışmasını kocanın iznine bağlayan 159. madde; bütünüyle değişen yasalar olarak yeni Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu; gündemin getirdiği maddelerden biri olan 438. madde, 462. madde, yeni bir yasa olarak 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve 2011'de bu kanunun 6284 sayılı Yasa ile yeniden biçimlendirilmesi; Anayasa'daki 41'inci ve 10. maddelerdeki değişimler, devlet yatılı okullarında ve pansiyonlarında bekaret kontrollerinin ilgili yönetmelikten çıkarılması bu olumlu gelişmelerin örneklerindendir. Tabii ki başarılamayanlar da oldu; örneğin Medeni Kanun değiştirilirken yasal mal rejimi değişikliği 2002 öncesinde başlamış evlilikleri kapsamadı, haksız tahrik indirimi Ceza Kanunu'nda (md. 29) yer almaya devam etti.

---

81 http://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/;http://kadincinayetlerineisyandayiz.blogspot.com

82 "Yalnız değilsiniz. Buna katlanmak zorunda da değilsiniz. Size şiddet uygulayan kişinin değişmesini veya 'aslında iyi bir insan' olduğunu düşünmeye devam etmeyin. Harekete geçmek, hayatınızı kendi kontrolünüz altına almak sizin elinizde! http://kadinasiddetekarsimuslumanlar.blogspot.com/. Kadına yönelik şiddetle ilgili olarak Diyanet'le ilişkiye geçildi, şiddet konusunun camilerde hutbeye girmesi sağlandı.

Kadın temsilinin ortak gündem maddesi olarak saptanmasından sonra kadınlar, özellikle KA.DER kanalıyla, siyasal partilere kadın temsilinin arttırılması ve aday listelerine kadınların konulması yönünde çağrılar yaptılar. 2002'de kadın örgütleriyle birlikte hazırlanan siyasal partiler ve seçim yasalarında kota ve geçici özel önlemlerin dahil edildiği değişiklik paketi, Adalet Bakanlığı'na sunuldu. STK'lara, sendikalara, siyasal partilere faks çekildi. Kadınlar aday olmaya, kadın adaylara oy vererek desteklemeye davet edildi. Aday listeleri oluşturulurken "Kadın yoksa oy da yok" dendi. Bu kampanya çok sayıda bağımsız kadın örgütünün bir araya geldiği Kadın Koalisyonu[83] ile mümkün olabildi. 2007'de genel seçim öncesinde "Bıyıksız Siyaset" kampanyasında, "Meclise girmek için erkek olmak şart mı?" sorusu soruldu. Bu soru basında hayli tartışmaya yol açtı (Coşar, 2007).

Bu kampanyayı, KA.DER'in daha önce kampanyalarına destek veren başörtülü kadınlar, başörtülü kadınları kapsamadığı gerekçesiyle eleştirdiler. 2011 seçimleri öncesinde, 21 Mart 2011'de, Başörtülü Milletvekili İnisiyatifi'ni kurdular, "Başörtülü aday

83 Kadın koalisyonu, "kadınların toplumsal ve siyasal katılımını artırmak, güce ve şiddete dayalı, ayrımcılıktan beslenen mevcut siyasete karşı eşitlikçi, adaleti hedefleyen bir siyaset pratiğini mümkün kılmak amacıyla biraraya gelen yerel ve ulusal düzeyde örgütlenmiş bağımsız kadın örgütlerinin oluşturduğu bir platformdur/örgütlenmedir. Amaç, kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamın her alanına eşit katılımlarının sağlanması ve dolayısıyla kaynakların dağıtımıyla ilgili karar alma süreçlerinde belirleyiciliklerinin güvence altına alınmasıdır. Kadın Koalisyonu, bir dönüşüm hareketidir. Mevcut siyaset kültürünü eşitlikçi bir biçimde dönüştürme hedefiyle hareket eder. Bu dönüşümü gerçekleştirirken toplumsal ve siyasal kurumları (aile, piyasa, sivil toplum, siyasal partiler, devlet) sorgular. Yukardaki amaçlarla bağlantılı olarak kadınların hak ve özgürlüklerinin savunulmasını, adaletin tesis edilmesini, eşit ve etkili katılımın güvence altına alınmasını, barışçıl ve ayrımcılığa karşı bir siyasetin kurulmasını temel mesele olarak görür. Bu çerçevede gerekli savunuculuk araçlarını geliştirmeye; yerel ve ulusal düzeyde kamu politikalarının tümüne, önceki kazanımları da dikkate alarak, müdahil olmayı sağlayacak izleme mekanizmalarının oluşturulmasına ve ortak değerlere sahip olan diğer örgütlerle dayanışmayı, ortak hareket etmeyi ve paylaşmayı sağlayacak ortamların geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapar." http://kadinkoalisyonu.org/biz-kimiz-2/

yoksa, oy da yok" kampanyasını başlattılar.[84] Ancak bu kampanya İslamcı erkek yazarların hoşuna gitmedi. Zira kadınlar yerine erkekler, bu konunun ne zaman tartışılacağı ve çözüleceği kararını vermeliydi.

Yine aynı seçim döneminde ilk kez KA.DER kampanyasında başörtülü kadınlar da yer aldı, meclisin yarısının kadın olmasına dikkat çekmek için "275 Kadın" isimli kampanya yapıldı. Bu kampanyada başörtülü kadın fotoğraflarına da yer verildi.

Tüm bu kampanyalar 2007 ve 2011 seçimlerinde siyasi partilerin üzerinde baskı yarattı, kadın aday sayısı artırıldı.

Kadınlar ve kadın hareketi 2011 Genel Seçimlerinden sonra başlatılan Anayasa hazırlıkları sürecinin dışında kalmak istemedi. Demokratik, özgürlükçü ve eşitlikçi bir anayasa için, on kadın platformu ve 100'den fazla kadın örgütünün üye olduğu "Anayasa Kadın Platformu"ndan yararlanıldı. (2007), "Kadın ve anayasa" ismiyle bir e-grup oluşturuldu ve Platform üyesi tüm örgütler bu haberleşme grubuna dahil edildi. Anayasa taslağına ilişkin teknik bir grup ve öneriler oluşturuldu. Kanun önünde eşitlik maddesinin sonuçlarda eşitliği sağlayacak şekilde düzenlenmesi istendi. Anayasada değişiklik talepleri maddeleştirildi; siyasal partilerde, yargı organları, Sayıştay, Anayasa Mahkemesi, rektörlükler ile YÖK, RTÜK gibi özerk kurumlarda cinsiyetler arası eşit temsilin sağlanması yolunda adım atılması vurgulandı. Eşitlik Mekanizmaları Platformu e-grubu ise daha çok kadın bakanlığı gibi bürokratik kurumlarla ilgili tartışmalar sırasında işlev gördü. 2008'deki

84 http://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/. Başörtülü milletvekili adayı kampanyasına karşı muhafazakâr medyada ilk bayrağı *Zaman* gazetesi yazarı Ali Bulaç açtı. 2 Nisan 2011'de, "Bu seçimde de başörtülü aday olmayıversin, iyi niyetli bayanlar üzerinden AK Parti'ye tuzak kuruldu" dedi. Ayrıca bkz. Aynı gazetenin yazarlarından Mehmet Kamış da, tartışmayı "anlamsız ve zamansız" bulduğunu yazdı. Kampanyanın destekçisi örtülü kadın yazarlar, kampanyaya tepki gösteren erkekleri "muhafazakâr erkekler bayrağı Kemalistlerden devraldı", "İslamcı erkekler dindar kadından sadece çoraplarını yıkamasını bekliyor" ifadeleriyle eleştirdiler. (Nihal Bengisu Karaca, "İslamcı Oryantalistler", *Haber Türk*, 3.4.2011)

anayasa değişikliği tartışmaları sürecinde, anayasada, kılık kıyafet konusunda, "genel ahlak" gibi gerekçelerle sınırlama getirilmesine itiraz edildi.[85]

Aynı itirazı, 1999'dan beri başörtüsü yasağı nedeniyle hak kaybına uğramış 1200'den fazla kadının davasını takip eden, "Kadınların birey olarak sahip oldukları haklarını kullanmanın önündeki hukuki ve toplumsal engelleri tespit ederiz ve bu engellerle mücadelede öneriler geliştiririz" diyen "Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği" (AKDER) de yaptı.[86]

Bu arada, sosyalist feministlerin başını çektiği bir grup, güzellik yarışmalarını bastığı gibi, bakanlık toplantılarını da bastı. Örneğin kürtaj konusunda devletin hakim söylemini bozucu, özerk kadın taleplerini söyleyen, devlet karşıtı eylemler yaptılar. Her meselede devletin politikalarıyla cinsiyetçiliği kaldırmayı düşünmediğini açık eden eylem türlerini gündeme getirdiler. 25 civarında kadın örgütü, 2006'da kurdukları MED-İZ (Kadınların Medya İzleme Grubu) üzerinden çeşitli kampanyalar ve araştırmalarla medyadaki cinsiyetçiliği izleyerek müdahale etmeye çalıştılar.

2007 seçimlerinden sonra kadınlarla, kadın örgütleriyle devlet arasındaki ilişkinin bozulmaya başladığı görülüyor. Devletin kadın hareketini, kadınların sorunlarını çözmede muhatap olarak görmekten uzaklaştığı anlaşılıyor. Zira kadınların tüm itirazlarına rağmen kadınlarla ilgilenen bakanlığın isminden kadın kelimesi çıkarıldı, Aile Bakanlığı adı verildi. Bunun öncesinde, Nimet Çubukçu'nun (Baş) kadınlardan sorumlu bakanlığa atanmasının

85 "AK Parti-MHP Türban Değişikliğinde Uzlaştı; Kadınlar Tepkili", 24 Ocak 2008, *Bianet*.

86 AKDER başkanı Dr. Refia Kızılhan, AK Parti ve MHP'nin türbana çözüm için anayasa değişikliği planına tepki gösterdi, "genel ahlak" kısıtının yeni ayrımcılıkların önünü açacağını belirtti. "Sorun var olan yasalar içinde çözülebilir. Eğer Türkiye laik bir hukuk devleti olduğunu iddia ediyorsa, başı açık ya da örtülü kadına eşit mesafede olmak ve aynı hakları kullandırmak zorundadır" dedi. "Türban" Yasağı Mağduru Kadınlar da Anayasa Değişikliğine Tepkili", 28 Ocak 2008, *Bianet*.

hemen öncesinde kadın örgütlerini mahkemeye vermiş olması, kadınlar için önemli bir açmazdı.[87] Türkiye'de kadınların en önemli sorunlarından biri olan şiddet meselesinin çözümünde kadın örgütleri ile işbirliğine pek gidilmedi, eleştirileri dinlenmedi. Şiddeti önleme izleme merkezi olarak tasarlanan ŞÖNİM'lerin açıldığı, SHÇEK'nun kapatıldığı tartışmalara pek dahil edilmediler. Hemen belirtelim, 12 Mart 2016'da yönetmeliği yayımlanan ŞÖNİM, "6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Hakkında Kanun" kapsamında koruyucu veya önleyici tedbir kararları alınmasını sağlar.[88] 2007'de açılmış olan Alo 183 Hattı, ülke

87 Olayı hatırlayalım: 1982 Anayasası'nın bazı maddelerinin değişimine ilişkin 2010'daki referandum sürecinde, 10. madde tartışmaları sırasında, 10. maddeye kadınlar lehine, "pozitif ayrımcılık" eklenmesi düşünülmediği için, diğer bakanlar ve milletvekilleriyle birlikte kendisine faks çeken ve "Sizi, bu çağdışı tutumunuzdan dolayı kınıyoruz" açıklaması nedeniyle Nimet Çubukçu, faksın altında imzası bulunan Kadınlarla Dayanışma Vakfı, Amargi Kadın Dayanışma Kooperatifi, Edirne Yıldırım Toplum Merkezi ve Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Vakfı'nın temsilcileri hakkında suç duyurusunda bulunmuş ve dava açmıştı. Konu, Emel Armutçu'nun "Kadın Örgütleriyle Değil Bazı Kadınlarla Sorunum Var" (*Hürriyet* gazetesi, 12 Şubat 2006) isimli röportajıyla kamuoyunun gündemine taşınmıştı. Bu röportaja, konuya o ana kadar ses çıkarmayan kadınlar, hemen ertesi gün, 13 Şubat'ta, 51 kadın örgütü olarak, bir basın açıklaması yaparak Bakan'ın röportajdaki söylemini protesto etmiş, davarın kendilerine, tüm kadın örgütlerine karşı yöneltimiş bir gözdağı olduğu açıklamasını yapmışlardı: "Söz konusu dava, Anayasa'nın 10. maddesinde yapılan değişikliklerle ilgili kampanya sırasında hayatın tüm alanlarında fiili eşitlik sağlanıncaya kadar kadınlar lehine pozitif ayrımcılık uygulanması ve kota talebine karşı çıkan kadın-erkek tüm milletvekillerine yollanan fakslara karşı açılmış bir davadır. Dolayısıyla kadın hareketinin ortak bir kampanyasına karşı, kampanyayı durdurmak, hakları için mücadele eden kadınlara gözdağı vermek amacıyla açılmış bir davadır. Kamuoyunun bilmesi, Sayın Bakan'ın da hatırlaması gereken bir başka nokta da, dava dilekçesinin sadece tek tek kadınlara karşı değil, aynı zamanda birden çok kadın kurumunun yöneticilerine yöneltilmiş bir dava olduğudur. Biz aşağıda imzası olan kadın örgütleri ve kadın aktivistler olarak, bu davanın birkaç kadının davası olmadığını ve bu ortak davamıza hep birlikte sonuna kadar sahip çıkacağımızı bir kez daha kamuoyuna duyururuz."

88 Örneğin, şiddete uğrayan kadının geçici korunma altına alınması, barınma imkanı sağlanması, geçici maddi yardım yapılması, çocuğu varsa kreş desteği sağlanması, kimlik bilgilerinin gizlenmesi gibi koruyucu tedbir kararları veya eşinin evden uzaklaştırılması, silahı varsa kolluğa teslim etmesi vb. önleyici tedbir kararları alınmaktadır.https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/iletisim/bakanlik-iletisim-bilgileri/bagli-ilgili-ve-ozel-kuruluslar1/sonim/

sathına görevi netleştirilerek yaygınlaştırıldı.[89] AK Parti'de, partinin kadın kollarının Anadolu kadınlarını kadın örgütlerinden daha iyi temsil edeceği söylendi. Mart 2013'te KADEM (Kadın ve Demokrasi Vakfı) bir kadın örgütü olarak kuruldu. *Kadın Araştırmaları Dergisi*'ni yayınlıyor,[90] kadınlarla ilgili çeşitli araştırma ve projeler yürütüyor,[91] kız öğrenciler için burs ve yurt hizmeti veriyor. Zaman zaman hükümet politikalarına, "cinsel istismar suçlarında, fail ve mağdurun evlenmesi halinde cezasızlık öngören 2016 tarihli kanun önerisi"nde olduğu gibi itiraz etse ve kadına yönelik şiddetin önlenmesinde bazı kampanyalar[92] düzenlense ve hatta bu nedenle bazı kesimler tarafından eleştirilse[93] de toplumsal cinsiyet eşitliği yerine "toplumsal cinsi-

89 Kadına yönelik anlık şiddet/istismarın Alo 183 Hattı'na bildirilmesi sonrasında vaka hakkında detaylı bilgileri alarak emniyet veya jandarma birimlerine telefon ile durum iletilmekte, Eş zamanlı olarak vakanın bulunduğu ildeki Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İl Müdürlüklerinde görevli Acil Müdahale Ekip Sorumluları ile irtibata geçilerek vaka ona da bildirilmektedir. Kolluk birimleri ve Acil Müdahale Ekip Sorumluları işbirliği halinde vakaya acil müdahale etmektedir. Sonrasında vaka hakkında detaylı sosyal inceleme yapılarak kadının uygun sosyal hizmet modelinden faydalanması sağlanmaktadır. 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Hakkında Kanun kapsamında koruyucu veya önleyici tedbir kararları alınmaktadır. https://alo144.ailevecalisma.gov.tr/bilgi-bankasi/kadina-yonelik-siddet-ve-sonim

90 http://kadinarastirmalari.kadem.org.tr/kadem-kadin-arastirmalari-dergisi-cilt-5-sayi-1-icindekiler/

91 https://m.bianet.org/bianet/kadin/197224-kadem-den-kadin-ve-siyaset-arastirmasi

92 "25 Kasım 2017'de Kadına Yönelik Şiddette Karşı Uluslararası Mücadele Günü " kapsamında, toplumsal farkındalık oluşturmak amacıyla #CinsVarCinsVar Kampanyası düzenlendi. Doğadaki erkek cinsin dişisine gösterdiği özen ve itinayı vurgulandığı bir kampanya düzenlendi. Türkiye'nin farklı kentlerinin sokak duvarlarına afişler asıldı. Kamu Spotu olarak TV'de bu doğrultuda çekilen videolar yayınlandı.

93 Yazar Sema Maraşlı'nın eleştirisi şöyle: "Kendi içinden AK Parti'li gibi görünen feminist kadınlar sonunu getirecek AK Parti'nin. KADEM diye bir yapılanma var AK Partili kadınların kurduğu. Gençlik kolları ile bütün her yere yayılıyorlar. Güya kadın ve demokrasi derdindeler. Erkek düşmanlığından başka bir şey yapmıyorlar. KADEM yaptığı çalışmalarla, kanser hücresi gibi hükümeti içerden yiyip bitirmeye çalışıyor gibi duruyor. KADEM içerisinde iyi niyetli insanlar vardır elbette fakat kötü niyetli birileri tarafından yönlendirildikleri çok belli. Bazıları ne kadar farkında bilmiyorum fakat çok tehlikeli işler yapıyorlar. Daha önce yaptırdıkları videolar üzerine "Erkeğe Şiddete Hayır" diye bir yazı yazmıştım. Şimdi de yeni videolar çekmişler. Güya şiddet uygulayan erkekleri hedef almışlar fakat aslında bütün erkeklere sesleniyorlar." http://www.yeniakit.com.tr/video/ak-partiyi-feminist-kadinlar-bitirecek-23166.html

yet adaleti" kavramını kullanmayı öneren KADEM'in, AK Parti'nin kadın politikasını geliştiren en önemli kurum olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze cinsiyet rejimindeki eril yapı ve unsurlar, kadınları olumsuz etkilemeye devam etse de kadın hareketinin bu yapıyı değiştirmedeki inadı ve kararlılığı her şeye rağmen sürüyor. Bu arada devlet ile kadın hareketi arasındaki ilişki farklı etkenlere bağlı olarak biçimleniyor. Yeni liberal politikalar uygulamanın yol açtığı ortamın yarattığı koşulların da etkisiyle, devlet ile kadın hareketleri arasındaki her zaman var olan gerilimin önümüzdeki günlerde giderek artacağı ileri sürülebilir.

اوتوبوسلر . صاغدن : صبيحه ابراهيم ، نعمت رميده ، زيخا ، فائزه أمرالله ، طارل خانم افندیلر
آیده حضورلرنده . صاغدن : فرقه‌لك مشاوری فتحی بك . ملیه ، لطیفه بكر ، نزیهه نهی‌الدین ، شكوفه نهال ، محسنه صالح ، مطلوبه عمر خانم

قادینلر خلق فرقه‌سنك پروغرامی ، هیچ بر ز
عائله‌دن آیرمق غایه‌سنی استهداف ایتمز ؛ بالعکس
لزوم وقدسیتنی تقدیر ایدر وقادینك ، هرزمان ، جو
حقیقی ومسعود مربیسی اولماسنی تمنی ایدر . یالکز
تشکیل ایده‌جك قادینلرده خارجده سویه‌سیله متناسب
چالیشماسنی کرك اقتصادی ، فکری احتیاجلرینی تطم
اخلاقی سفالتلردن وقایه نقطهٔ نظرندن بك طبیعی و
کورور . قادینك خارجده چالیشماسی ، یالکز بابانك
عائله احتیاجنی تأمینه کافی کلدیکی زمانلر ایچین‌ده ،

سعادتلو خلق فرقه‌سنك پروغرامی ، قادینلرك
سیاسی حقوقلرینی قانونلرمق ایچون چالیشاجق وانسانانی ،
سلرینی بویله آیاغنك اوجیله چیکنه‌جك کناهندن قورتارمش
ق در .
بوکون ممکنسده علمیله ، عرفانیله کندینی طانیان برزمره
ر ؛ بومنور زمره یالکز کندی سعادتی ، کندی ذوقیله
فا ایده‌جك قادار خودبین ده‌کیل‌در . آرقاسنده جاهل ،
وسز ، بیتکین و أسیر برکتله وارکه ، بوکون اویانان
لك صمیمی اندیشه‌سی ، عصرك اهل ایتدیکی بو پریشان
کتله‌سنه موجودیتنی ، حقنی ، وظیفه‌سنی طانیتمق ، اوکا
اولدیغی حضور وسعادتی بخش ایده‌رك ، مقدس انقلابك

Resim 4: Kadınlar Halk Fırkası. 15 Haziran 1923'te Nezihe Muhittin tarafından kurulan, ancak kuruluşu onaylanmayan ilk kadın partisi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PARLAMENTODA KADINLAR

Dünyanın yer yerinde olduğu gibi Türkiye'de de kadınların parlamentodaki oranı (2018'de %17.4) çeşitli faktörlere bağlı olarak her geçen yıl giderek artıyor. Bunda, dünyanın çeşitli yerlerinde kadınların kendi hakları için verdikleri mücadele başat rolü oynuyor. Bu mücadelenin uluslararası hukuka yansıyan sonuçları ise bir başka faktörü oluşturuyor. Devletlerin kadın politikaları bu sayede değişmeye başlıyor. Tüm bu faktörlerin yarattığı etki, bir kurum olarak parlamentoların yapısını ve işleyişini de etkiliyor. Sadece kadınların parlamentolardaki sayısını artırmıyor, parlamentonun yapısı ve işleyişi de değişiyor. Bu yapıya ilişkin kriterler geliştiriliyor.

"Kadın dostu parlamento" terimi bu kriterlerin somutlanmış halidir. Aynı kadın dostu siyasal partlier, kadın dostu kentler ifadelerinde olduğu gibi son zamanlarda sosyal bilimler özellikle de siyaset bilimi literatüründe gelişirildi; karşılaştırma kriteri olarak kullanılmaya başlandı. Kadınların parlamentodaki durumlarını ve buna etki eden faktörleri gösterir. Parlamentoların yapısının ve işleyişinin belli özellikler üzerinden kadınlar açısından gözden geçirilmesini sağlar. Bazı sorular belirlenir. Bu sorulara verilen yanıtlar, bize kadınların parlamentodaki durumuna ve bu durumun nedenlerine ilişkin bilgiyi verebilir.

Kadın dostu parlamentoyu yeni bir parlamento yapılanması olarak anlattığı çalışmasında Palmieri, bu yapının nasıl oluşturulacağına ilişkin önemli sorular sorar ve ölçekler geliştirir. Ondan hareketle bu soruları şöyle sıralamak mümkün: Parlamentoda kaç kadın var? Kadınların burada bulundukları pozisyonlar, görevler

neler? Hangi pozisyondalar? Toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen yasa var mı? Cinsiyet eşitliğine ilişkin amaç belirlenmiş mi? Bu amaca ilişkin bir eylem planı var mı? Anti-cinsiyetçi bir parlamenter kültür var mı? Cinsiyet, parlamento çalışmasında gerekli bir bütünün ayrılmaz parçası olarak görülüyor mu? Parlamentonun cinsiyet eşitliğine ilişkin etik kodları, ilkeleri var mı? Parlamentonun cinsel taciz ya da şiddet konusunda bir politikası var mı? Parlamentodaki erkekler kendi cinsiyet eşitliği sorumluluklarını üstlenmişler mi? Siyasal partiler cinsiyet eşitliği konusunda ne kadar duyarlılar? Kadın dostu siyasal partiler mi? Gerekli politikalar geliştirmiş mi? Kadınlar ve erkekler için somutlaştırılmış iş yeri politikası var mı? Parlamentonun cinsiyet eşitliğini sağlamak için medyaya ilişkin stratejisi var mı? Parlamentonun web sitesinde, basın açıklamalarında, cinsiyete duyarlı bir dil var mı? Parlamentoda cinsiyet eşitliğine dair sorunlar veya taciz durumunda şikâyetleri dikkate alacak bir şikâyet prosedürü ve politikası var mı? (Palmieri, 2011: 8-15).

Bu sorulara verilecek yanıtlar herhangi bir ülkedeki parlamentodaki kadınların sayısına ve parlamentodaki etkinliğine doğrudan yansır ve etkiler. Her bir olumsuz yanıt, kadınların parlamentoda yaşadıkları sorunların nedenlerini de gösterir. Bu bölümde bu meseleleri konu edecek yukardaki kriterleri hesaba katarak parlamentolara bakacağım. Bu arada Türkiye'deki kadınların parlamentodaki durumlarını da vereceğim.

Kadınlara oy hakkı

Önce dünyanın farklı ülkelerinde kadınlara seçme/seçilme hakkı tanıyan ilk ülkeleri, tarihleriyle ortaya koyalım:

1893'te Yeni Zelanda'da kadınlara seçme hakkı tanındı. Seçilme hakkı ise, 1918'de verildi. Yasa tüm ırktan kadınları kapsadı.

1895'te İngiltere'nin kolonisi olan Güney Avustralya'da kadınların seçme ve seçilme hakları kabul edildi.

1902'de bağımsız Avusturalya'da kadınlar seçme hakkı kazandı.

1906'da eyalet meclisi tüzüğü ile Finlandiya, kadın vatandaşlarına seçme ve seçilme hakkı tanıyan ilk Avrupa ülkesi oldu. O yıllarda Finlandiya Rusya'daki çarlığa bağlıydı. Finlandiya, dünyada ilk kadın milletvekillerinin meclise girdiği ülke unvanını da taşır. 1907'de 19 kadın parlamentoya girdi.

1913'te Norveç'te, 1915'te Danimarka ve o zaman Danimarka'ya bağlı olan İzlanda'da kadınlara oy hakkı tanındı.

1917'de Kanada'da Quebec bölgesi hariç, kadınlar seçme hakkını aldı, 1920'de seçilme hakkı tanındı. Quebec'te kadınlara seçme ve seçilme hakkı 1940'ta verildi.

1917'de Rusya ve eski Sovyet ülkelerinin bir kısmında kadınlar seçme ve seçilme hakkını elde etti. Bu hak 1918'deki genel seçimlerde ilk kez kullanıldı.

1918'de ilk kez çoğunluğu müslümün bir ülke olan Azarbaycan'da kadınlar oy kullandılar.

1918'de İngiltere'de, 30 yaşın üstünde, belli mülkü ve üniversite diploması olan kadınlara seçme seçilme hakları tanındı. Aynı tarihte 21 yaşın üstündeki erkeklere ilişkin tüm kısıtlamalar da kaldırıldı. Kadınlar için tüm kısıtlamaların kaldırıldığı tarih 1928'di.

1918'de Almanya'da kadınların seçme ve seçilme hakkı yasayla garantilendi. 1919 seçimlerinde kadınlar ilk defa oy kullandı. Ancak Hitler başa gelince 1933'te seçilme haklarını kadınların elinden alacaktı. Aynı durum Portekizli kadınların da başına gelecek, Portekizli kadınlar cumhuriyet ile kazandıkları haklarını 1926'da kurulan Salazar diktatörlüğünde kaybedeceklerdi.

1919'da İsveç'te kadınlar oy haklarına kavuştu, 1921'de parlamento üyesi oldular.

1920'de ABD'de yapılan anayasa değişikliği ile tüm eyaletlerde kadınlara siyasal hakları tanındı. ABD'de ilk kez Wyoming eyaleti 1869'de bu hakkı tanımıştı. Ancak 1887'de bu hak tekrar geri alınacaktı.

1925'te belediye seçimlerinde oy kullanmaya başlayan İtalyan kadınları genel seçimlere katılma hakkını 1945'te elde ettiler.

1930'da Türkiye'de kadınlar yerel seçimlerde seçme hakkını kazandı. 1933'te Köy Kanunu'nda muhtar seçme ve köy heyetine katılma; 1934'te ise, milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanındı. 8 Şubat 1935'te yapılan seçimlerde parlamentoya 17 kadın girdi. 1936 ara seçimiyle Çankırı Milletvekili olarak seçilen emekli öğretmen Hatice Özgenel ile bu sayı 18'e çıktı.

Brezilya'da 1934'te, Filipinler'de 1937'de, Arjantin ve Meksika'da 1946'da, Japonya'da 1945'te kadınlar oy haklarına kavuştu.

1944'te Fransa kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanıdı. 1945'te hem yerel hem de genel seçimlerde oy kullanıldı. Bu tarihten daha önce 1871'de, 71 gün süren geçici dönemde, Paris Komüncüleri kadınların oy haklarının tanındığı açıklamasını yapmıştı.

1944 yılında Belçika, 1945'te İtalya, 1947'de Japonya'da kadınlara seçme seçilme hakları verildi.

1949'da Çin bu hakkı tanıdı. Devrimden önce bazı bölgelerde kadınlar oy kullanılabiliyorlardı. Ama oy hakkı garanti altına alınmamıştı.

1950'de Hindistan, 1952'de Yunanistan, 1958'de Uganda, 1960'da Nijerya, 1961'de Ruanda, 1963'te İran ve Afganistan'da kadınlara oy hakkı tanındı.

1971'de İsviçre'de kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı. Ancak İsviçre'ye bağlı Appenzell Innerrhoden Kantonu'nda bu hakkın alınması için kadınlar 1990'a kadar beklediler.

1976'da Portekiz, 1980'de Irak, 1984'te Lichtenstein'da kadınların siyasi hakları tanındı.

1994'te Güney Afrika Cumhuriyeti'nde siyah ırktan kadınlara oy hakları tanındı. Bu hakkı daha önce 1930'da beyaz ırk, 1984'te ise Hint ırkının kadınları elde etmişlerdi.

2003'te Afganistan'da, 2005 yılında da Kuveyt'te kadınlar seçme ve seçilme hakkına sahip oldu.

Bugün siyasette yer almak isteyen kadınlar giyotine gönderilmiyor ya da para cezasına çarptırılmıyor. Günümüzde Suudi Arabistan'daki son değişiklerden sonra, kadınları oy kullanma ve aday olma hakkını tanımayan tek ülke teokratik sistemin olduğu Vatikan'dır. Yapılan tek seçim kardinaller yeni bir papa için oy kullandıklarında gerçekleştiği ve kadınlar kardinal olamadıkları için Vatikan'da kadınlara oy hakkı tanınmamıştır. 2013'e dek Suudi Arabistan'da kadınların oy hakkı yoktu. Bu tarihte Kral Abdullah, Suudi Arabistan'ın danışma meclisi Şura'da 30 kadın görevlendirdiğinden kadınlar için seçme ve seçilme hakkının önü de açılmıştır. 2015'te yerel seçimlerde kadınlar ilk kez sandık başına gitmiş, seçimlerde aday olmuş, 20 kadın aday, belediye yönetimlerine girmeyi başarmıştır. Şunları da ekleyelim: Siyasal partilerin olmadığı monarşi ile yönetilen Suudi Arabistan'da, genel seçimler yapılmamakta, Şura Meclisi üyeleri Kral tarafından atanmaktadır. Belediye meclisleri için seçimler yapılmakta, Belediye başkanları ise Kral tarafından atanmaktadır. Suudi Arabistan'da gerçekleştirilen bir diğer önemli durum, Haziran 2018'te Suudi Arabistan'da kadınlara araba kullanma yasağının kaldırılmasıdır. Bu tarihten itibaren kadınlar sürücü ehliyetlerini alabilmeleri için varislerinin onayını almak zorunda değiller. Bu arada Ekvador'da transgender bireylere oy kullanma hakkı tanındı. 2017'de kadın ve erkeklerin ayrı ayrı oy kullandığı Ekvador'da transgender bireylere kendilerini tanımladıkları toplumsal cinsiyete göre erkek ya da kadın sırasını seçmelerine izin verildi.

Dünya parlamentolarında kadınlar

Halen kadınların parlamentodaki oranı nasıl bir görünüm arz ediyor? Kadınların parlamentodaki temsillerine ilişkin verilerin varlığı bu anlamda hayli önemlidir. Parlamentolar Arası Birlik (IPU) tarafından hazırlanan *Parlamentolarda Kadın Endeksi* isimli kaynak,[94] bu işlevi gördüğü gibi dünya ülkelerine ilişkin çok boyutlu ve karşılaştırmalı bilgileri sunmakta, kadınların hükümette temsillerini de açık etmektedir.

94 Kaynak: http://archive.ipu.org/wmn-e/world.htm

Tablo I: Dünya Parlamentolarında Kadın Temsilci Endeksi Ortalaması (2019)

Dünya Sıralaması									
		Tek meclis				İkinci Meclis veya Senato			
Sıralama	Ülke	Seçim tarihi	Toplam sayı	Kadın sayısı	Kadın %	Seçim Tarihi	T. Sayı	Kadın sayısı	Kadın %
1	Ruanda	09.2018	80	49	61,25	09.2011	26	10	38,46
2	Küba	03.2018	605	322	53,22	-	-	-	-
3	Bolivya	10.2014	130	69	53,08	10,2014	36	17	47,22
4	Andorra	04.2019	28	14	50	-	-	-	-
5	Meksika	07.2018	500	241	48,2	07.2018	128	63	49,22
6	İspanya	04.2019	350	166	47,43	04.2019	261	103	39,46
7	İsveç	09.2018	349	165	47,28	-	-	-	-
8	Finlandiya	04.2019	200	94	47	-	-	-	-
9	Granada	03.2018	15	7	46,67	04.2018	13	4	30,77
10	Namibya	11.2014	104	48	46,15	12,2015	42	10	23,81
11	Kuzey Afrika	05.2019	398	183	45,98	05.2019	54	21	38,89
12	Güney Afrika	02.2018	57	26	45,61	-	-	-	-
13	Nikaragua	11.2016	92	41	44,57	-	-	-	-
14	Belçika	05.2019	150	64	42,67	07.2019	60	28	46,67
15	Senegal	07.2017	165	69	41,82	-	-	-	-
16	Yeni Zelanda	09.2017	120	49	40,83	-	-	-	-
"	Norveç	09.2017	169	69	40,83	-	-	-	-
18	Fransa	06.2017	577	229	39,69	09.2017	348	112	32,18
19	Mozambik	10.2014	250	99	39,6	-	-	-	-
20	Kuzey Makedonya	12.2016	120	47	39,17	-	-	-	-

Aşağıda görüleceği üzere, halen dünya parlamentolarında kadınların oranı %23.3'tür.

Tablo II:

Parlamentonun her iki kanadı da dahil olmak üzere	
Toplam Milletvekili	46.137
Erkek	34.910
Kadın	11.227
Kadın Oranı	24.3

Bu anlamda üst sırada %61.3 ile Ruanda var. Onu, %53.2 ile Küba ve %53.1 ile Bolivya izliyor. Bu ülkelerle birlikte, Meksika, İsveç, Grenada, Namibya, Kosta Rika, Nikaragua, Güney Afrika, Senegal, Finlandiya, İspanya, Norveç, Yeni Zelanda'da kadınların parlamentodaki oranı %40'ın üstündedir.

Bu ülkeler içinde parlamenter ya da başkanlık sistemine göre başkan ya da başbakan olan kadın siyasal liderlerin sayısı da aşağıda isim ve ülkeler olarak verildiği üzere, giderek artmaya başladı: Sahle-Work Zewde (Zimbabwe, 2018); Jacinda Kate Laurell Ardern (Yeni Zelanda, 2017), Katrín Jakobsdóttir (İzlanda, 2017), Tsai Ing-wen (Tayvan, 2016); Kersti Kaljulai (Estonya, 2016); Hilda Heine (Marshall Adaları, 2016), Theresa May (Britanya, 2016), Bidhya Devi Bhandari (Nepal, 2015), Ameenah Gurib-Fakim (Mauritius, 2015), Kolinda Grabar-Kitarović (Hırvatistan, 2015), Simonetta Sommaruga (İsviçre, 2015), Marie-Louise Coleiro Preca (Malta 2014), Michelle Bachelet (Şili, 2014), Park Geun-hye (Güney Kore 2013), Erna Solberg (Norveç, 2013), Park Geun-hye (Kuzey Kore, 2013), Joyce Banda (Malawi, 2012-2014), Ellen Johnson Sirleaf (Liberya, 2006), Sheikh Hasina (Bangladeş, 2008), Dalia Grybauskaitė (Litvanya, 2009), Dilma Vana Rousseff (Brezilya, 2011), Angela Merkel (Almanya, 2005). Pariteyi yani cinsiyetler arası tam denkliği anayasaya yerleştiren Fransa'da, kadın temsili konusunda en önemli artış, 2012'de yapılan seçim sonrasında gerçekleşti. Fransa Cumhurbaşkanı Sosyalist Partili François Hollande, bakanlar kurulunda iki cinse eşit olarak yer verdi. Kadınlar adalet, çalışma, kadın hakları, kültür, sosyal işler ve sağlık bakanlıklarına getirildi. Artık bu kural tüm seçim sonrasında uygulanıyor.

Kadınların parlamentodaki oranı ve kadın başkanların sayısı hayli artmasına rağmen, birçok ülkede, kadınlara cinslerine yakışan erdemleri unuttukları, sıkça hatırlatılabiliyor. Kadınların önlerinde aşmaları, bertaraf etmeleri gereken gizli/açık birçok engel var olmayı hâlâ sürdürüyor. Bu nedenle dünya nüfusunun yüzde ellisini hatta, daha fazlasını oluşturan kadınlar, yine de parlamen-

tolarda yeterince temsil edilemiyor. Kadınların yaşamını ilgilendiren konularda erkeklerin karar alabilmesi, tıpkı aile reisinin karısı hakkında karar vermesinde olduğu gibi bir tuhaflık olarak görülmüyor, kadınsız demokrasi doğal karşılanabiliyor.

Parlamentoya katılım

Kadınların parlamentodaki varlıklarının artması ya da azalmasında çeşitli faktörler rol oynayabilir. Nadezhda Shvedova, kadınların parlamentoda varlıklarına etki eden nedenleri üç faktöre bağlayarak açıklar: Siyasal nedenler; sosyo-ekonomik nedenler; ideolojik ve psikolojik dirençler (Shvedova, 2005: 33-50). Bu faktörler üzerinden ilerleyerek meseleyi açıklamaya çalışalım.

Siyasal nedenler, kadınların yerel ya da ulusal siyasette varlıklarına etkileyen nedenlerin başında gelmektedir. Bunlara verilen yanıt, kadınların siyasetten dışlanıp dışlanmadığını gösterir. Siyasal parti desteklerinin varlığı ya da yokluğu kadın katılımı doğrudan etkiler. Seçim sistemlerinin türü ve kadın örgütleri ile işbirliğinin sağlanıp sağlanmadığı da hayli önemlidir. Bir başka faktör, siyasette erkek egemen modelin temel alınıp alınmadığıdır.

Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, siyaset, tüm kural ve standartlarının erkeklerce belirlendiği, erkek egemen alanda gerçekleşir. Siyasetin erkek egemen alan olarak görülmesi ve bunun kadınlar tarafından da içselleştirilmesi, kadınların siyasete ilgi duymalarına ve katılmalarına da olumsuz yansır. Üstelik bu erkek egemen siyaset, sadece kurallar üzerinden işlemez, erkeklerin günlük pratiklerinine göre de işler. Kadınların deneyimlerine göre ayarlanmaz. Siyasetin kurumları da bundan nasibini alır. Siyasal partiler kadınları desteklemede gönülsüzdür, yeterli destekleri vermez, politika geliştirmezler. Kadınlar partilerinde karar verici pozisyonlara nadiren gelebilirler. Kadın örgüt ve kuruluşlarının güçlü olduğu ve demokrasinin geliştiği toplumlarda, kadınların siyasal katılımı ve siyasette temsili daha çoktur. Kadın örgütleriyle beraber hareket etmek siyasal partilerdeki kadınları güçlendirir.

Seçim sistemi ile kadınların siyasal katılımı arasındaki ilişki incelendiğinde ise, nispi seçim sisteminin uygulandığı ülkelerde kadın oranının daha fazla olduğu görülür. Nispi temsil sisteminde, çoğunluk seçim sisteminin aksine, bir partinin aldığı oy oranına göre, bir bölgede, birden fazla temsilciyi parlamentoya gönderebilme imkânına sahip olduğu için kadınların seçilmesi daha fazla mümkündür. Bu durum karşılaştırmalı ülke istatistiklerinde de kendini gösterir.

Seçim sistemi, seçmenin kullandığı oyların sayılma yönteminden daha fazlasını ifade eder. Kimin oy verme hakkına sahip olduğu, oy vermenin genişliğini gösterir. Kimlerin temsil edileceğine de etki edebilir. Seçim sistemi, verilen oyların sonucunda parlamentodaki sandalyelerin nasıl dağıtılacağını belirler. Seçme seçilme hakkının kapsamı ile oy verme sürecini belirler. Seçimlerle parti sistemleri arasında da ilişki vardır. Ülkelerin Anayasa ve siyasi partiler kanunu, seçim kanunu siyasetin çerçevesini çizer (Türk, 2006). Kimlerin aday olabileceği, hangi partilerin yarışabileceği, seçim kampanyasının nasıl yürütüleceği, aday ve partilerin bağış kabul edilmesi, kimlerin oy vereceği saptanır. Seçim sistemleri, çoğunluk esasına dayanan sistemler, nispi temsil ve karma sistemler olarak üçe ayrılır. Çoğunluk esasına dayalı sistemlerde temel amaç bir partinin veya adayın parlamentoda çoğunluğu kontrol etmesini sağlamaktır. Tek turlu dar bölge, iki turlu dar bölge türünden uygulamaları vardır. Sonuçta parlamentoya iki parti girer ve genellikle çoğunluk parti hükümetleri kurulur. Ana muhalefet partisi dışındaki partilerin mecliste temsili azdır. Nispi temsil sisteminde ise, sandalyeler çok adaylı seçim bölgelerinde kullanılan oylara en yakın oranda paylaştırılmaya çalışıldığından temsilde adalet daha çok sağlanır. Partilerin sandalye sayısı seçimlerde aldıkları oya orantılı bir şekilde belirlenir. Her bir seçim bölgesi parlamentoda birden fazla temsilciye sahiptir (Akyıldız, 2016). Liste sistemi ve aktarılabilir oy sistemi türleri vardır. Çoğunluk sisteminde bir seçim çevresi genellikle bir aday tarafından parlamentoda temsil

edilirken, nispi temsil sisteminde geniş seçim çevreleri kullanıldığı için partilerin aldıkları oylar parlamentodaki vekil dağılımına bölünür. Bu dağılım bazı formüller kullanılarak yapılır. Her ülke kendisine göre bazı değişiklikler yapar. D'Hondt sistemi bunlardan en yaygın olandır. Partilerin aldıkları oylar bir dizi bölen yardımıyla bölünerek dağıtılır. Butün sandalyeler partilere dağıtılana kadar işlem sürer. Türkiye'de halen bu uygulama kullanılır.

Seçim çevresi büyüklüğü ve sandalye formüllerinin yanı sıra bir ülkede seçim barajının uygulanıp uygulanmadığı da önemlidir. İstikrar sağlamak olarak açıklansa da seçim barajları parlamentoya giren parti sayısını sınırlar. Hollanda'da %1, Almanya'da %5 iken, bu oran Türkiye'de %10'dur.

Siyasal nedenlerin yanı sıra, *sosyo-ekonomik nedenler* de kadınların siyasal katılımına tesir eder. Özellikle kapitalizmin tüm dünya ülkelerine yansıyan küresel ekonomik krizi kadınları daha olumsuz etkiler. Cinsiyetçi işbölümünde ev içi emeklerinden yararlanılan kadınlar, esnek güvencesiz işlerde çalışmaya mecbur edildikleri için yeterli kaynaklara erişmez, onlara sahip olmazlar. Bu durum onların siyasete katılmalarına da sirayet eder. Yani ekonomik güçlenme ile siyasal katılım arasında doğru bir korelasyon vardır. Üstelik ev işi sorumluluklarında ücretli bir işte çalışsın ya da çalışmasın tüm kadınlar muaf tutulmaz. Anne ve eş sorumlulukları bakidir. Kadınların vardiyası tek değildir. Siyaset yapmak isteyen kadınlar ev ve iş hayatı yanında üçüncü bir vardiyaya da razı olmak zorundadırlar. Karşı karşıya kaldıkları yukarda sayılan tüm bu durumlar yüzünden kadınların siyasetin ilişki ağlarına girmeleri de zordur.

İdeolojik ve psikolojik *faktörler,* kadınların kendilerine nasıl baktıkları ve kendilerini dünyada ve siyasette nerede gördüğü ile yakından ilgilidir. Sahip olunan dünya görüşü, bireyin psikolojisiyle kişiyi etkiler. Güven, özgüven duygusunu da belirler. Kadınları sadece eş ve anne rolleriyle kısıtlayan geleneksel bakış; kadınların kendilerinin siyaseti beceremeyeceklerine ilişkin yetersizlik duygusu verebilir, kadınlar da bu görüşü içselleştirebilir, özgüven

eksikliğine katkı sunabilir. Toplumda yaygın inanç olan siyasetin genel olarak kirli bir iş olduğu, siyasetle uğraşmanın kişiye ve ailesine zarar vereceği düşüncesi de kadınları etkiler. Kadınlar bu durumu erkeklerden daha fazla hissederler, aslında bu onlara hissettirilir. Kadınlar siyasete katılmaktan korku duyabilirler. Üstelik etraflarını kuşatan tüm bu olmsuzluk medyaya da yansımıştır. Kadın siyasetçilere yeterince yer vermeyen, yer verirken de kadınlar hakkındaki önyargıyı besleyen bakış yazılı ve görsel basında hayli yer alır. Basın erkek kulübünde siyasetin destekçisi hüviyetine bürünebilir. Yine de bu yapı, yukarda belirtildiği gibi giderek değişmekte, kadınların sayısı giderek artmaktadır. Bunun nasıl olduğuna daha yakından bakalım.

Parlamentonun yolunu açan dinamikler

Kadınların siyasete katılması yönünde geliştirilen ve kullanılan tüm politika ve faktörler, parlamentoya katılım için de söylenebilir. Bu kitapta yeri geldiğinde bunlardan bahsedilmişti. Bu bölümde ayrıntı verilecek, konunun parlamento ile ilişkisi kurulacaktır. Bu dinamikleri sıralayarak başlayalım: Kadın hareketinin katkısı, siyasal partilerin değişimi, uluslararası sözleşmelerde kadınlarla ilgili kararların alınması ve devletlerin bu kararları hayata geçirmek için politikalar geliştirmesi; kadınların parlamentodaki sayısının artırılması için *çeşitli* mekanizma ve stratejileri benimsemesi.

Kadın hareketinin etkisi

Günümüzdeki kadın hareketi başlangıçtan günümüze yöntem, araç ve gündem açısından giderek farklılaştı. Kadın hareketinin 20. yüzyıla ulaşan erken dönem mücadelesinin çeşitli örneklerini, özellikle siyasal haklar üzerinden daha önce anlatmıştım. Kadınların hak taleplerinin ulus-devletin yasalarına geçirilmesi her zaman çok kolay olmadı; gerekli adımların atılması yolunda devletler isteksiz davransa, ikna olmaları epey zaman ve emek gerektirse de önemli değişimler sağlandı.

1970'lerin sonundan itibaren kadınların mücadelesi araç ve yöntem açısından öncekine nazaran farklılaştı. Kadınların mücadele tarihi keşfedildi ve yeni nesile aktarıldı. Bu yeni tarihsel bakış hareketin politik amaçlarını da netleştirdi. Öncekinden farklı olarak sadece kamusal alanda yer almakla, eğitime kavuşmakla sorunun çözülmeyeceği anlaşıldı. Demokratik hakların kadınlara ulaşmasını beklemek yeterli değildi. Bu yönde daha farklı sorgulamalara ve yöntemlere ihtiyaç vardı.

Özel alan, yeni bir mücadele alanı olarak açıldı. "Mahremleştirilmiş, atomize edilmiş deneyimler toplumsallaştırılmaya ve böylelikle politikleştirilmeye başlandı. Yeni kadın hareketinin kıvılcımı, "beden politikası" etrafında çakıldı" (Mies, 2011: 71). Özel alan politiktir sloganıyla, politika kavramı eleştirildi, özel alanda yaşanan deneyimler siyasetin gündemine taşındı. Bu alanda yaşanan deneyimlerin tekil olmadığı, toplumsal/siyasal yapılarla beslendiği vurgulandı. Kadın erkek ilişkisinin özünde şiddet içeren baskıcı doğası, kürtaj yasaları, kadına yönelik şiddet, ev içi şiddet ve ev içi emek konuları ön plana çıkarıldı. Bu amaçla farklı sömürü ve ayrımcılık türlerinin birbirleriyle nasıl ilişkilendikleri, birbirlerinden nasıl beslendiklerine bakıldı.

Yeni feminist hareket, ataerki kavramını bir mücadele alanı olarak yeniden keşfetti. Bu kavram kadınların sömürülmesi ve ezilmesinin tarihsel ve toplumsal boyutunu gösterdi. Kadınların mücadelelerinin geçmişle bağı kuruldu. Bu bağ, geleceğe ilişkin bu sömürünün sonlandırılması umudunu da beraberinde taşıdı. Ataerkinin kökenindeki erkek denetiminin sadece kamusal politikaları değil, kadınların bedenleri, cinsellikleri ve üreme kapasitelerini de kapsadığı anlaşıldı.[95] "Ataerki, Babaların yönetiminin daha ötesinde bir kavramdır. Kocaların yönetimini, erkek patronların yönetimini, birçok toplumsal kurumu, siyaseti ve ekonomiyi, kısacası "erkekler ligi" ya da "erkekler meclisi" denen yerleri yöneten erkekleri içerir. Ataerki kavramı, kadınların sömürülmesi ve ezil-

95 Feminist teorideki liberal, sosyalist ve radikal yaklaşımlar için bkz. Çakır, 2007c.

mesinin tarihsel derinliğini gösterirken, kapitalizm kavramı, bu sistemin çağdaş tezahürünü ya da en son gelişmiş halini anlatır"[96] (Mies, 2011: 94-95).

Kadınların yaşadığı gerçeklik biçimleri de somutlaştırıldı. Özetle şunlar vurgulandı: Kadınlar ücretli işçi olarak sermaye tarafından, insan olarak da erkekler tarafından sömürülüyorlar. Kaynaklara erişme ve bu kaynakların paylaşımı konusunda kadınlar karar verici pozisyonlarda yeterince yer alamıyorlar. Kaynakların paylaşımı ve denetimi konusunda yeterince etkin ve söz sahibi değiller. Çözüm için çeşitli öneriler üretildi. Cinsiyete duyarlı bütçeleme özellikle yerel yönetimlerde uygulamaya konulan önemli bir araç olarak önerildi ve önemli sonuçlar alındı (Akduran, 2012). Bu arada kadınların tüm karar verme organlarındaki temsilinin ve etkinliğinin artırılması konusu sıkça vurgulandı. Bu konuda bir dizi araç ve yöntem bulundu. Olumlu eylem politikaları, siyasetteki durumu değiştirecek yöntemlerden biri olarak belirlendi. Cinsiyet kotası ya da tam eşitlik gibi kadınların siyasetteki temsillerini artıran önlemlerin alınması istendi. Devletlere, siyasal partilere etki yapılmaya başlandı. Dünyanın çeşitli ülkelerindeki kadınlar, bu konuyu gündeme getiren değişik kampanyalar düzenledi, kadınların temsilini ve etkinliğini artırmak için çeşitli örgütler, yapılar kuruldu. Sadece parlamentoya girmek amaç olmamalıydı. Parlamento dışında çeşitli araç ve yöntemler de bulundu; küçük özerk kadın gruplarıyla doğrudan katılımcı siyaset yapılmaya çalışıldı.

96 Mies, kadınların ezilmesi ve sömürülmesini iki ayrı sisteme, ataerki ve kapitalizme yerleştirme gayretini doğru bulmaz. Tek bir sistemden, ataerkiden bahseder: "Kapitalizm ataerki olmadan işleyemez ve bu sistemin hedefine, yani, kesintisiz sermaye birikim sürecine, ataerkil kadın erkek ilişkileri korunmadan ulaşılamaz. Ataerki, gözle görünür kapitalist sistemin çoğu kez görünmeyen alt yapısını oluşturur... Feminizm kadın erkek ilişkisi ile başlayıp insanların doğayla ilişkisine, metropollerin sömürgelerle ilişkisine varıncaya değin bütün kapitalist ataerkil ilişkilerle mücadele etmek zorundadır. Tüm bunlar birbiriyle ilişkilidir" (Mies, 2011: 95-96).

Uluslararası sözleşmelerin ve örgütlerin etkisi

Uluslararası hukuk kadınların mücadelesine katkı sundu. Devletlerin kadınlara eşit davranmadığı gerçeğinin anlaşılmasından ve kadınların hayatlarının ulus-devletin insafına ve onun yasalara bırakılamayacağı gerçeğinin anlaşılmasından sonra, ulus üstü yasaların gerekliliği ortaya çıktı. Birleşmiş Milletler tarafından 1979 yılında kabul edilen, 1981'de yürürlüğe giren "Kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi sözleşmesi" (CEDAW), kadın hareketinin mücadelesini anlamlı kılan önemli bir başarı olarak tarihe geçti. Kadınların anayasası olarak kabul edilen sözleşme ile kadınların insan hakları düzenlendi, "ayrımcılık" kavramı tanımlandı, hükümetler kadınlara karşı ayrımcılığa karşı etkili önlemler almakla yükümlü tutuldu.[97] Yasaların ve kurumların kadınları kapsayacak şekilde değiştirilmesinin önü açıldı.

Uluslararası hukuktaki gelişmelerin ulus-devletlere uyarlanmaya başlanmasından sonra, kadınlarla ilgili sorunların çözümü için devletler yasa ve anayasalarda önemli adımlar atmak zorunda kaldılar. Çünkü Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi ulus üstü kurumlarda alınan kararlar ulusları bağlayıcı yasalardır. Bu kuruluşlara üye ülkeler sözleşmelerde yazılanları yerine getirmek zorundadırlar. Günümüzde sadece devlet kurumları değil, çeşitli sivil/siyasal örgütler de benzer uygulamaları başlatma gereğini duydular.

Uluslararası normlar fırsat eşitliğinin ötesinde, sonuçlar itibariyle eşitlik arar. Hükümetler ayrımcılığa karşı etkili önlemler almakla yasalarda ve anayasalarda değişim yapmakla yükümlü

97 CEDAW "her türlü ayrımcılık" derken sadece doğrudan ve kasıtlı olarak dolaylı ve kasıtsız olarak ortaya çıkan, sonuçları itibariyle ayrımcılık yaratan uygulamalara da karşıdır. Geçici özel önlemler ve bu önlemlerdeki eylemli eşitlik koşuluyla, ayrımcılıktan arınmada ve haklardan yararlanmada "insan onuruna uygun bir standart" oluşturulması istenir. Sadece buna uygun genel koşulların yaratılması yetmez. Maddi eşitlik olarak kavramsallaştırılan "eylemli eşitliğin" sadece "fırsat eşitliğini" değil, "sonuç eşitliğini" de kapsaması gerekir. Kadın ve erkeğe yüklenen toplumsal kültürel rol kalıplarını değiştirmek temel bir öncelik olarak açıklanır (Oder, 2010a: 25).

tutulur. Kadın ile erkeğin kalıplaşmış rollerine dayalı önyargıların, geleneksel ve diğer bütün uygulamaların ortadan kaldırılması istenir. Korumacı önlemler kadınların toplumsal, kamusal ve aile yaşamlarında ikincil, edilgen ve bağımlı konumlarının sürdürülmesi ya da pekiştirilmesi yolunda yorumlanmamalıdır. Sözleşmenin 5. maddesinde belirtilen tüm bu hususlar devletler için genel bir yükümlülük olmanın yanında, eğitim bakımından da özel bir ödev olarak vurgulanır.[98] Bu kurallar ve kriterler iç hukuk ve ülke politikalarına, ulusal ve yerel eylem planlarına çok geçmeden girmeye başlar.

Burada bir parantez açıp CEDAW'a giden süreçte önemli aşamaları; kadınların sosyal/siyasal haklarını elde etme ve bunu genişletmeleri yolunu açan gelişmeleri özetleyelim.

Birleşmiş Milletler Örgütü'nün, CEDAW öncesinde de kadınların sosyal ve siyasal eşitliğini sağlamada önemli adımları olmuştur. Örgütün uslararası barış ve güvenliği sağlamak üzere 1945'te kurulmasından bir yıl sonra, kadının statüsü komisyonu kurularak çalışmaya başladı. 10 Aralık 1948'de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, bireylerin hakları ile evrensel değerleri buluşturan bir belge olarak tarihe geçti. 1952'de "Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Sözleşme" mevcut hukuki eşitliği teyit etmek amacıyla kabul edildi. Böylece, kadınlara eşit koşullar altında bütün seçimlerde oy kullanma hakkı, tüm kamu organlarına seçilme hakkı, kamu görevlerinde yer alma ve kamu görevlerini yerine getirme hakkı tanındı. Birleşmiş Milletler'e üye olan ülkeler, bu kurum tarafından kabul edilen tüm sözleşmelerin yaşama geçirilmesi konusunda yükümlü tutuldu.

Bir başka uluslararası kurum olan Avrupa Konseyi tarafından da önemli düzenlemeler yapıldı. Avrupa kamusal düzeninin ana-

98 "Sözleşmenin 5/2. maddesi, biyolojik temelli bir ayırım olan "annelik"ten kaynaklanabilecek ayrımları ayrımcılık kapsamına sokmaz. Ancak bu, kadının annelik rolüyle tanımlanması anlamına da gelmemelidir. Sözleşmenin 5/2. maddesi anneliğin kadının görevi değil, "toplumsal bir görev" olarak anlaşılmasını ve çocuklar konusunda kadın ve erkeğin ortak sorumluluğunu benimser" (Oder, 2010a: 26)

yasası olarak görülen İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi 1950'de kabul edildi. Ek protokollerle geliştirilen sözleşmede ayrımcılık yasağı, vatandaşlık hakları, kadın erkek eşitliği gibi düzenlemeler yer aldı. Avrupa Birliği'nde cinsiyet politikalarına önem verildi (Oktay, 2009).

Kadınların siyasal haklarının gelişiminde BM'nin öncülüğünde düzenlenen Dünya Kadın Konferansları da önemli rol oynadı (Acar-Ertürk, 2011: 287). Çok sayıda kadın örgütlerinde bir araya gelen kadınlar, kadınların yerel sorunlarını ulus üstü sahalara taşıdılar. Birinci Dünya Kadın Konferansı 1975 yılında Mexico City'de düzenledi. İkincisi 1980 yılında Kopenhag'da, üçüncüsü 1985 yılında Nairobi'de, dördüncüsü ise 1995'te Pekin'de gerçekleştirildi. 1975'ten itibaren *Kadın On Yılı* hedefleri planlandı. Seçilmiş ya da atanmış tüm siyasal görevlerde ve kamu politikalarının oluşturulmasında eşit siyasal katılım vurgulandı. Eylem planları kabul edildi. Kadınların özel ve kamusal yaşama eşit katılımı önündeki engellerin, kadınların siyasal karar alma pozisyonlarında ve mekanizmalarında yer almaları yoluyla ortadan kaldırılabileceği dile getirildi.

2000'de Pekin+5 başlıklı BM Genel Kurulu Özel Oturumu'nda, Pekin Konferansı sonrası beş yılda elde edilen kazanımlar, karşılaşılan engellere ilişkin değerlendirmeler yapıldı, geleceğe yönelik eylem ve girişimler planlandı. Ulusal ve uluslararası düzeylerde kadınların temsil oranındaki ve karar alma mekanizmalarındaki düşüklüğün devam ettiği, bunda geleneksel rollerin büyük rolü olduğuna dikkat çekildi. Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu, 2005 yılında beş yıllık sürede meydana gelen gelişmelerin ve eylem planlarının uygulanmasını izlemek amacıyla (Pekin+10) gündemi ile toplanarak kadınlara ilişkin evrensel düzeyde ileriye dönük stratejiler belirledi (KSGM, 2009).

Tekrar kadınların anayasasına, CEDAW'a dönelim. Sözleşme 1979'da kabul edildikten sonra, 1981 yılında 20 ülkenin onayını takiben yürürlüğe girdi. En geniş katılımlı uluslar arası belge ol-

masına karşın aynı zamanda en fazla çekince konulan bir belgedir. Kadınların siyasal hakları 7. maddede şöyle sıralandı: Seçme seçilme; hükümet politikalarının oluşturulmasına katılma; kamu görevlerinde bulunma ve her türlü kamusal görevleri yerine getirme; sivil toplum örgütlerine katılma (Belek-Erşen, 2006). Türkiye söz konusu Sözleşme'yi 1985 yılında, 15. 16. ve 29. maddelere çekince koyarak imzaladı.[99] Sözleşme, 19 Ocak 1986'da yürürlüğe girdi. Çekinceler 2000'de kaldırıldı. Sözleşmenin daha etkili uygulanabilmesi için BM tarafından 2000'de kabul edilen ihtiyari protokole, Türkiye, 2002'den itibaren taraf olmuştur. Protokolle, kadınlara sözleşmede belirtilen haklarının ihlali durumunda Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'ne doğrudan başvuru hakkını, komiteye de bunun denetlenmesi yetkisi tanınmıştır.

Siyasal partilerdeki değişim

Siyasal partilerin örgütlenme ve kadınları siyasete katma konusunda önemli değişimler sağlandı. Kadın hareketinin siyasal partilerle ilişkisi dönemlere ve sorunlara göre farklılık gösterdi. Hareketin 19. yüzyıldaki ilk döneminde oy hakkı talep edilirken seçimlerde ve merkezi siyasette de yer almak istendi. Çünkü seçilenler arasında yer alabilirlerse bir değişim yaratacaklarına inanılıyordu. Buna karşılık, 70'li yıllardaki ikinci dönemde, 19. yüzyıldaki hareketten farklı olarak siyasi kurumlar ve seçim politikalarından kuşku duymaya başlandı. Siyasal parti ve yakınlaşmaktan kaçınıldı. Özerklik önemsendi.

1980 sonrasındaki dönemde ise, siyasette eşit temsile verilen önem, onları siyasal partilerde aktif üyeler olmaya itti. Siyasal partilerde ve partilerin karar alma mekanizmalarında yer alma-

99 Çekincelerin başlıca nedeni, Cedaw'la aile içinde kadın erkek arasında eşitlik getirilirken, yürürlükteki Türk Medeni Kanunu'ndaki evlilik ve aile ilişkileri düzenleyen Medeni Kanun'un 152. maddesinde "Koca ailenin reisidir. Evin intihabı ona aittir" ve 21. maddesindeki "Evli kadının ikametgâhı kocanın ikametgâhıdır" türünden şu an kaldırılmış olan hükümler yüzündendir.

ya başladıkları gibi, partilerinin kadınları siyasete dahil edecek değişiklikleri yapmasını da istediler. Kadın hareketinin, siyasal parti üyelerinin ve oy kullanan seçmenlerin baskısının sonucu, kadınların partilerde temsili ve etkinliği bir çok siyasi parti için önemli bir konu oldu. Eşitlik kampanyaları ses getirmeye başladı. Cinsiyet eşitliği siyasal gündeme taşındı. Yeşiller gibi yeni partilerin kurulmuş olması, giderek artan siyasal rekabette, kadınların oyunu siyasal partiler için değerli kılmaya başladı. Bazı ülkelerde bazı siyasal partiler bu yöndeki kadın taleplerini hayata geçirmek zorunda kaldılar.

Siyasal partilerdeki kadınlar kadın örgütlerinin de desteğini alarak kadınların sorunlarını partilere taşıdılar. Bu taşıma eylemi sırasında farklı araçlar, stratejiler benimsediler. İş hayatında eşitlik, çocuk bakımında eşitlik, üreme hakları ve aile politikaları gibi konuları politikanın gündeme taşırken, kadınları birey olarak vurgulamaktan hiç vazgeçmediler. Hizipçilik yaptıkları yönündeki suçlamalardan kaçındılar, kadın sorununu evrensel bir sorun haline dönüştürmeye çalıştılar. İkili bir strateji kullandılar. Hem kadın örgütlerinin içinde hem de partinin erkek egemen kısımlarında çalıştılar. Oyunun kurallarına çok dikkat ettiler. Toplumsal cinsiyet ilişkilerini dönüştürürken, partilerine olan sadakatlerinin de altını çizmeyi ihmal etmediler.

Tüm bu gelişmeler siyasal partilerde ciddi reformlar yapılmasına yol açtı, parti programlarında kadınlar için yeni başlıklar açıldı. Kadınların siyasete katılımı ve kadınların sorunlarının çözümü için yeni mekanizmalar, yapılar ortaya çıkarıldı. Kadın kolları, kadın meclisleri, kadınlar için bakanlık, ombudsmanlık gibi yapılar ve kota gibi olumlu önlemler formüle edildi.

Farklı siyasal sistemler ve farklı siyasal ideolojiler kadınlar için farklı olanaklar sundu. Partilerde, kadınların karar verme mekanizmalarında ve seçimle iş başına gelen kurullarda yer alması için çeşitli stratejiler geliştirildi. Kadınları parti içindeki mevkilere getirmek için geliştirilen politikalar, kadınları aday olarak göster-

mekten daha radikal bir etki yarattı. Kadınların talepleri, kampanya düzlemlerinde kabul edildi. Parti sözcüleri, daha fazla sayıda kadının göreve gelmesinin ne denli önemli olduğuna işaret ettiler. Kadınların siyasete katılımı eğitim programları ve adaylıklarda ücret almayarak teşvik edildi. Karar verme mekanizmalarında ve aday listelerinde kadınlara kota yer ayrıldı. Ayrıca, yetkili ve mali destekli kadın komiteleri kuruldu.

Kadınların temsili yönündeki talepler en çok Kuzey Avrupa ülkelerinde başarıya ulaştı. Önce Norveçli feministler kadınların mevcut siyasi partilerde daha çok yer alması gerektiğini savundu. İsveç'te ve Danimarka'da benzer talepler dile getirildi. Partiler bu talepleri kota politikalarını ve söylemsel stratejilerini kabul ederek yanıtladılar. Nitekim bu değişiklikler kısa sürede kadın katılımı üzerinde etkisini gösterdi. Kadınların parlamentoda ve yerel siyasette oranları arttı. Siyasal partilerdeki kadın oyunu talep eden dünyanın diğer ülkelerindeki siyasal partiler de bu stratejileri benimsemeye ve mekanizmalarını değiştirmeye başladılar.

Parlamentoların değişimi

Mevcut durumu değiştirmek için ne yapılabileceği, parlamentoları eril yapıdan kurtarmanın nasıl mümkün olacağı üzerinde düşünüldü. Parlamentolarda kadın sayısı ve etkinliğini artırmada çeşitli stratejiler geliştirildi.

Parlamentolarda kadın etkinliğini ölçecek kriterler var mıdır? sorusunu sorarak yanıt arayalım. Özellikle feministler var olan ataerkil sistemin dayattığı yasaları ve düzeni değiştirebilmek için "kritik kitle" dedikleri az sayıdaki parlamenter kadına güveniyorlar. Bu az sayıdaki parlamenter kadının, gelecek için bir dayanak ve strateji geliştirme noktası işlevi görebileceği düşünülüyor. Doğru stratejilerle hareket edildiğinde ve kadın bakış açısı ve bilincine sahip olunduğunda, bu "kritik kitle"nin kendinden sonra gelecek olan kuşaktaki kadınları da siyasete katılmaya teşvik ederek onlara destek çıkarak ve onlarla iletişim kurarak var olan parlamenter

sistemi değiştireceği ve onun yerine daha kadınlaşmış daha eşitlikçi ve özgürlükçü, kadın haklarına ve sorunlarına sahip çıkan bir parlamenter sistem getireceği düşünülüyor.

Bu amacın gerçekleşebilmesi için kadınların parlamento içinde ve dışındaki etkilerini en üst düzeye çıkarmaları gerekiyor. Kadınların yasama sürecine en üst düzeyde etki etmek için ise bazı önemli stratejilerin izlemesine ihtiyaç vardır. Bu stratejileri mevzuat odaklı stratejiler, yasamanın uygulamayı denetlemesi ve geleceği kurgulama kararlarına katılması yolundaki stratejiler olmak üzere üç grupta toplanabilir. Bunlar aynı zamanda kadın dostu bir parlamento yaratmanın koşullarıdır da. Kastedilen kadın adayları parlamentoya taşıyan tüm kurumsal, söylemsel ve usul değişikliklerin yapıldığı, işletildiği, cinsiyet eşitliği ile ilgili yasaların desteklendiği bir yapının varlığıdır (Bjarnegard, 2009). Kadın dostu parlamentolar konusunda Inter-Parliamentary Union'un (IPU) yayınladığı rapor (2011) hayli ufuk açıcı olduğundan aşağıdaki kullandığım bilgileri oradan aldım. Parlamentoda bu yöndeki çalışmalarda önemli adımlar arasında gösterilen stratejiler, mevzuat odaklı stratejiler, mevzuatı öğrenme, mevzuatı kullanma ve mevzuatı değiştirme olarak sıralanıyor. Sonuca etki etme ise yasama sürecini kadınlaştırmayı ve kadın sorunlarını gündeme getirmeyi gerektiriyor. Söylemsel değişiklikleri sağlamak için parlamentoda var olan eril dilin değiştirmesine; kadın bakış açısının içselleştirilmesine ve kadınlara karşı var olan genel tutumun değiştirilmesine dikkat çekilir.

Peki, mevzuatı öğrenme, kullanma ve değiştirme süreçleri içerisinde ne gibi faktörler rol alıyor? Mevzuatı öğrenme sürecinde; kurumsal ve usul alanında, parlamento içerisindeki davranış kuralları üzerine eğitim ve uyum sağlama programlarına katılmak, mecliste nasıl söz hakkı isteneceği gibi, kamu önünde konuşma yapma ve etkili iletişim kurabilme özelliklerini geliştirmek, erkek meslektaşlar ile iletişim halinde olmak, kadın örgütleriyle iletişim ağı kurabilmek, daha kıdemli parlamenterlerin danışmanlığına başvurmak ve medya ile başa çıkabilmeyi başarmak yer alıyor.

Sürece etki etme ve söylem değişikliği alanlarında ise, kadın bakış açıları ile kadın sorunlarını ayırt edebilmek; medya, ulusal ve uluslararası örgütler ile toplantılar yapmak, cinsiyetçi söylemlere dikkat çekmek, farklı komisyon ve kurullar içerisinde kadının varlığını ortaya koymak, bütçe, savunma, dış ilişkiler gibi, genellikle kadınlara kapalı olan, sosyal politikalarla ilgili olan komisyonlar olarak geçen komisyonların değer ve önemini netleştirmek olarak yer alıyor.

Mevzuatı kullanma süreci ise, bir dizi çalışmayı gerektirir. Sıralayalım: Partiler arasında veya parti içindeki seçimlerde kadınları aday göstermeyi ve kadınlar için oy kullanmayı ilke edinmek, kilit pozisyonlarda kadınların yer almayışına dikkat çekmek, kadınların komisyonlarda görev almasını sağlamak, bunun için çalışmak, kadınların bakanlıklarda yer almasına çalışmak, böylece kadın eşitliği için etkili pozisyon elde etmek, bu konuda baskı yapmak.

Ayrıca var olan yapıların kadın sorunlarını da içine alacak şekilde genişletilmesi için kampanyalar yapmak ve daha fazla ikna edici, daha az düşmanca bir tartışma şekli benimsemek için gerekli ağları kurmak da gerekiyor.

Söylem değişikliği ve sonuca etki etmek konusunda dikkat edilecek hususlar şunlardır: Parlamento gündemine kadın sorunlarını taşımak, kadın sorunları ile ilgili kamu araştırmaları yaparak elde edilen sonuçları hükümetin gündemine getirmek ve yasama programı içerisine almak, yasa tasarılarını tartışmak, erkek meslektaşlar ile işbirliğine çabalamak, belirli meseleleri halkın da görmesini sağlamak amacı ile medyayla işbirliği yapmak.

Peki, mevzuatı değiştirme sürecini pekiştiren, etkin kılan faktörler nelerdir? Bunlar kurumsal/usul ve temsili alanında bir dizi noktaya yoğunlaşmayı gerektirir: Tüm partiler için aday seçim kurallarını, özellikle liderlik pozisyonları için değiştirmek, kota ya da kadın/erkek orantılılığı sistemlerini getirmek, parti veya parlamento içerisinde belirli mevzularda kadınların aynı oy kullanması geleneğini getirmek, parlamento takvimine ilerleme üzerine dü-

zenli olarak yapılacak tartışmaları ekleyerek alınan kararların uygulanmasını ve denetimini sağlayacak bir mekanizma oluşturmak ve kadın konuşmacıları teşvik etmek için onlara öncelik tanıyacak mekanizmalar oluşturmak. Söylem değişikliği ve sonuca etki etme sürecinde, özellikle mali teşvikler çok önemlidir. Sıralayalım: Kadınların karar alma mekanizmalarında yer alma çabalarını kolaylaştırmak adına tasarlanmış program ve projeleri mali teşvikler ve yardımlar ile desteklemek; kadın hareketi ile işbirliği yaparak kadının sadece 'ev kadını' olduğu imajını değiştirip onun etkili ve verimli bir politikacı olabileceğinin içselleştirilmesini sağlamak; erkeklere öykünmek, onların hal ve tavırlarını taklit etmek, kadın kimliğini saklamak ya da inkar etmek yerine onunla gurur duymak; kadınlar ile ilgili gelişmekte olan konuları mevzuata dahil ederek var olan mevzuatın kapsamını genişletmek.

Kadın temsilcilerin siyasal alanda gerçekten bir fark yarattığını söyleyebilmek için, bunu başarıp başaramadıklarını ölçecek kriterlere de ihtiyacımız vardır. Bu kriterlerden en önemlisi, kadın parlamenterlerin eylemlerinin, kadınların çıkarlarına yönelik olmasıdır. Bir diğeri ise parlamentodaki kadın sayısının artıp artmadığıdır. Kadınların sayısı arttıkça, parlamentoda kadınların sorunlarına ilişkin ve kadınlara ilişkin yasaların çıkması çok daha kolaylaşır. Bu durum kadın parlamenterleri hem daha verimli hem de daha etkili bir konuma getirebilir.

Başarı ölçütlerinden birisi de, kadınların parlamentodaki etkilerinin erkekler tarafından algılanabilir olmasıdır. Böylece erkekler tarafından da kadın meselelerine yönelik bir bilinçlenme söz konusu olabilecek ve yasama sürecinde kadın bakış açısı da bu sürece dahil edilecektir.

Son olarak bir başka önemli kriteri, farklı kurumlar arasında etkileşimin ve iletişimin sağlanması ve gerekli ağların kurulması olarak belirtelim (Lovenduski-Karam, 2002). Hükümetler, kadın parlamenterler, kadın örgütleri, yerel, bölgesel, uluslararası sivil toplum kuruluşları gibi kurum ve kuruluşların hepsi bir iletişim ağı içerisinde yer almalıdırlar. Ayrıca değişim ve etki yaratmak

için kadın ve erkekler arasında da bir işbirliğine gerek vardır. Kadın hareketinin yapacağı değişiklikler, erkeklerin sürece katkıları ile daha da zenginleşebilir. Erkeklerin bu sürece katkısı, kadın hareketinin başarısını artırabilir.

Peki, parlamenter kadınların etkisini ve gücünü artırmak için hangi *stratejiler*e ihtiyacımız olabilir. Ana hatlarıyla bu stratejiler şöyle açıklanabilir: Kadın bilincini yükseltmek; erkekler ile işbirliği içerisinde çalışmak; seçilebilir kadın aday havuzunu genişletmek; kota gibi pozitif ayrımcılık sağlayan sistemleri savunmak ve pozitif ayrımcılığa olanak vermek için mevcut yasaları değiştirmek; tüm kadınların genel yaşam koşullarını yükseltmek ve kaynaklara erişmelerini sağlamak; kadın örgütleri ile bağlantı kurup bunları sürdürebilmek; onlarla toplantılar yapmak ve ağlar kurmak, kitle etkileşim araçlarını etkili bir biçimde kullanmak; yasama sürecinden sorumlu kadın komisyonları ve diğer mekanizmaları oluşturmak; kadınların siyasal hayata katılımı ve siyasi temsili hakkındaki istatistikleri ve olguları derlemek, denetlemek ve yaymak, toplumsal cinsiyet konularını siyasal, ekonomik, sosyal konularla bir arada değerlendirebilmek ve ana akımlaştırabilmek.

Kadınların parlamentodaki sayısının artırılmasında çeşitli ülkelerde, çeşitli stratejiler ve yöntemler kullanıldı. Siyasette ve özellikle parlamentoda, kadın oranının artması için çeşitli ülkeler farklı yöntemler izledi. Anayasal, yasal ve özel kotalar[100] şeklinde karşımıza çıkan düzeltici mekanizmalarla, eşitliğin sağlanması yolunda somut adımlar atıldı. Kota uygulamaları sonucu ortaya çıkan oran artışı, modernleşen ya da demokratikleşen ülkelerde de önemli bir gösterge oldu. Dünyadaki toplumsal cinsiyet kotaların-

100 "Kotalar adaylık kotaları ve sonuç esaslı olmak üzere iki farklı özellik taşıyabilir. Adaylık kotaları dört biçimde düzenlenir: Siyasi partilere belli sayı ya da oranda aday yükümlülüğü öngören esnek kotalar; adaylıkta kadınların seçilebilecekleri belirli sıralara konulması; fermuar yöntemi denilen bir erkek bir kadın biçimindeki sıralama; aday listesinin ilk yarısında her iki cinsiyetin de en az üçte bir oranında yer alması. Sonuç esaslı kotalar ise, ulusal yasama organı ya da yerel meclislerde belirli sayıda ya da oranda kadının bulunmasını öngörür" Oder, (2011: 42-43).

daki durum ve bu alandaki çalışmalar hakkında çalışmalar yapıldı.[101] Türkiye'de ise bu konuda yapılanlar çok sınırlıdır. Bu konuya ilerde değineceğiz.

Adaylıklarda cinsiyet dengesi, parti yöneticiliğinde eşbaşkanlık gibi politikalar benimsendi. Bu uygulamaların tümünde toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişme doğal akışına bırakılarsa, cinsiyet eşitliği ilkesinin kendiliğinden gelemeyeceği inancı yatar. Düzeltici mekanizmaları üç grupta toplamak mümkün. İlki parti söylemlerinde değişiklik yaratmayı amaçlayan retorik stratejilerdir. Kadın adayların dengeli dağılımını sosyal dengeyle açıklar. İkincisi, kadın adayları eğitim ve mali yardım gibi araçlarla destekleyen eşitliği teşvik stratejileridir. Eşitliği temin veya pozitif ayrımcılık stratejileri ise üçüncüsüdür. Burada zorunlu grup kotaları vasıtasıyla belli sosyal ve siyasi gruplardan adayların seçilmesi sağlanır (Usal, 2010: 167).

Kadınların siyasal katılımının yüksek oranda olduğu İskandinav ülkelerinde, zorunlu kota uygulamaları olmasa da siyasal partilerin büyük kısmı kotaları gönüllü olarak parti iç tüzüklerinde kabul etti. Örneğin İsveç'te Yeşiller Partisi 1987 yılında aday listelerinde her cinsiyetin en az %40 oranında olmasını zorunlu tutarken, Sosyal Demokrat Parti 1993'te fermuar sistemini kabul ederek seçim listelerinde kadın ve erkek adayların birbirini takip etmesi esasını getirmiştir. İsveç'te anayasada, pozitif ayrımcılık uygulamaları desteklendiği gibi, 1992'de eğitim ve istihdam piyasasında eşitliği öngören cinsiyet eşitliği kanunu kabul edildi (Dahlerup ve Freidenvall, 2005). Bu ülkede kadınların parlamentodaki oranının 2013 seçimlerinde %44.7 oranında olmasında tüm bu uygulamaların yanı sıra, kadın hareketinin gücü ve nispi seçim sisteminin etkisiyle açıklamak mümkün.

Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin çoğunda, anayasalara geçen zorunlu kota uygulamaları benimsendi. Bu sayede kadınların

101 Dahlerup (1998a). Dünyadaki toplumsal cinsiyet kotalarındaki duruma ilişkin ayrıntılı bir proje için bkz. http://www.quotaproject.org/

parlamentodaki oranları arttı (Eroğlu, 2012a ve 2012b: 225-292).[102] Örneğin Ruanda, kadınların 1961 gibi hayli geç bir tarihte seçme seçilme hakkını elde ettiği bir ülke olmasına rağmen günümüzde %56 ile parlamentoda en fazla kadın oranına sahip ülke oldu. Bunda kadın hareketinin, 1996'da kurulan Ulusal Kadın Konseyi'nin Ruanda Anayasası'nda kadınlara yönelik ayrımcılığın kaldırılması ve sonrasında eşitliğin sağlanması için yaptığı önerilerin kabul edilmesi önemli bir etkendir. İç savaşta ağır kayıplar veren Ruanda'da kadınların yerel ve idari düzeylere katılımı sağlandı. Kadın Konseyi'nin Toplumsal Cinsiyet Bakanlığı ile kurmayı başardığı stratejik ilişki sayesinde, ulusal gelişme ve toplumsal cinsiyet eşitliği arasındaki denge kuruldu. Parlamentonun alt kanadında 80 koltuktan 24'ü, Senato'da ise %30'u kadınlara ayrılmakta ve bu anayasada bir kural olarak yer almaktadır.

Fransa'da ise tam eşitlik/denklik ilkesi olan "parite" kavramı, 1999'da Fransız Anayasası'nın 3. maddesine,"kanunlar, kadınlar ve erkeklerin seçimle gelinen görevlere eşit bir şekilde girmesini teşvik etmelidir" ifadesiyle konuldu. Ayrıca anayasanın siyasal partiler maddesine de bu yönde bir paragraf eklendi, bu hükme uyma zorunluluğu siyasal parti kanununda yapılan değişiklikle sağlamlaştırıldı. 2011'da çıkarılan bir yasa ile özel şirketlerin yönetim kurullarına %40 kadın kotası uygulandı. Böylelikle %10 olan kadın oranı bugün %24'e çıkmış durumda. Yasaya göre kademeli olarak 2017 yılına kadar bu kotaya erişim sağlanması gerekiyor. Özel sektördeki bu uygulama kamudaki yönetim kurullarına da uygulanmak isteniyor. Bunun ilk örneği 2012'de kurulan sosyalist hükümette gerçekleşti. 34 üyeli kabinede kadın ve erkek bakanların sayısı yarı yarıya paylaştırıldı.[103]

Ayrıca Fransa'da kadınlarla ilgili devlet düzeyinde bazı mekanizmalar geliştirildi. Bu türden bir yapının oluşmasında hiç kuş-

102 Eroğlu, iki çalışmasında da çeşitli ülke anayasalarını, ayrımcılık yasağı, eşitlik, eşit temsil, çalışma hayatı, aile hayatı gibi konular açısından karşılaştırmaktadır.

103 2012 seçimlerinde kadınların parlamentodaki oranı %26.9'a yükseldi. Kadınlar hükümette tam eşitliği sağladılar. Bakanlıklar yarı yarıya alındı.

kusuz kadın hareketinin, siyasal partilerin ve par lamentoda görev yapan vekillerin rolü büyük olmuştur: 1998'de Kadın Hakları ve Mesleki Eğitimden Sorumlu Devlet Bakanlığı veya Müsteşarlığı kuruldu. Fransa'da daha önce Sosyal İşler, Sağlık ve Şehircilik Bakanlığı 1993'te kurulmuştu. Ondan önce de Devlet Bakanlığı *içinde* Kadın Hakları Sekretaryası vardı. 2004'te Parite ve İşyerinde Eşitlik Bakanlığı kuruldu. Öncesinde 1995'te Parite Gözlemevi kurulmuştu. Başbakanın başkanlık ettiği, tavsiye veren ve genel eğilimleri belirleyen bir araştırma organı şeklinde çalışıyor. Üyeleri mesleki yetkinlikleri olan kişiler ve Başbakanın önerisi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanıyor. 2000'de Kadın Hakları ve Eşitlik Müsteşarlığı kuruldu. Kadın Hakları ve Mesleki Eğitimden Sorumlu Devlet Bakanlığı'na bağlı çalışıyor. Merkezde ve taşrada örgütlenmesi var. Meclis ve Senato'da 1999'da kurulan Kadın Hakları ve Eşit Fırsatlar Parlamenter Delegasyonları var. Amaç, Meclis ve Senato'da yasal düzenlemeleri eşitlik perspektifiyle gözden geçirmek, eşitliği amaçlayan hükümet politikalarının etkileri ve sonuçları hakkında Meclis ve Senato'yu bilgilendirmek ve yıllık raporlar hazırlamak. Cinsel Bilgi, Doğum Kontrolü ve Aile Eğitimi Ulusal Konseyi ise 1996'da kuruldu. Daha önce Kadın Hakları ve Eşitlik Müsteşarlığı'na bağlı olarak çalışırken sonrasında kadın haklarından sorumlu bakanlık, aileden sorumlu bakanlık ve sağlık bakanlığına bağlandı. Danışma organıdır. İki meclisli bir yapılanmadır. Birinci meclis sivil toplum örgütleri, ikinci meclis kamu kuruluşlarıyla çalışır. Görüldüğü üzere, Fransa'da kadınlarla ilgili konuları çözmek, politika oluşturmak için ciddi adımlar atılmış, çeşitli yapılar kurulmuştur. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen Fransa'da temsilde eşitliğin sağlanamadığını da söylemek gerekiyor. Dünyanın başka yerlerinde yaşanan örneklerde olduğu gibi, Fransa'da da siyasi partiler, kadın aday göstermek yerine, yasada öngörülen cezayı ödemeyi tercih ediyorlar.

Bütün bu stratejilerin ve değerlendirmelerin ışığında, kadınların parlamentoda söz sahibi olması, çok uzak görünmese de başa-

rıya ulaşmadan önce, kat etmeleri gereken oldukça uzun bir yol haritaları olduğu söylenebilir.

Dünya parlamentolarından birkaç olumlu karar örneği verelim. Örneğin Danimarka Parlamentosu'nda, kadınların günlük yaşam döngüsünü gözeten bir karar alındı; akşam 19:00'dan sonra yasama çalışmalarının yapılmayacağı kararı alındı. İsveç ve İskoçya parlamentolarında bebek ve küçük çocuk sahibi olan kadın temsilciler için çocuk bakım hizmeti sağlanmaya başlandı. Peru Parlamentosu'nda bebek emzirme olanakları yaratıldı. Türkiye'de ise özellikle 2007'den sonra genç kadınların parlamentoya girmesiyle doğum yapan vekiller için parlamentoda bebek odası düzenlemesi yapıldı.

Ruanda örneği üzerinden Türkiye'ye bakmak

2019'da kadınların parlamentoda temsilinde Türkiye %17.4 ile 119. sırada iken, yoksul bir Afrika ülkesi olan Ruanda, %61'lik oranla parlamentoda en fazla kadın vekile sahip olan ülkedir[104] Üstelik bu durum 2008'den beri süreklilik arz etmektedir. Ruanda, 2007'de kota tartışmaları sırasında[105] Türkiye'deki siyasi gündemi ve medyayı uzun süre işgal etmiş, bu başarının ardındaki nedenler merak edilerek, Ruandalı yetkililer Türkiye'ye davet edilmişti.

Ruanda'daki başarının arkasında ciddi bir politik çaba yatar. Kitlesel ölümlere varan bir iç savaş sonrasında, hem bu savaşın açtığı yaraları sarmak hem de Ruanda'daki ekonomik ve sosyal

104 http://archive.ipu.org/wmn-e/classif.htm, Mart 2019.

105 2007'de yeni yasama yılının başlaması dolayısıyla TBMM Başkanı'nın verdiği resepsiyonda, Başbakan Erdoğan, kadınlar için siyasal partilerde kota ayrılmasını istediği, bu konuda önemli gelişmeler sağlayan Ruanda'yı örnek verdiği için "Anayasa Kadın Platformu" sözcülüğünü ve KA.DER'in genel başkanlığını yürüten Hülya Gülbahar'a, "Şu anda herkes eşit. Asla kotayı ben eşitlik olarak almıyorum. Eşit katılım zaten şu anda var. Git, kazan, al. Sen kendin gidip kazanıp alamıyorsun. Kardeşim git, kazan, al. Kota olduğu zaman ben erkeklerin ianesine sığınıyorum demektir. Bana bunu anlatamazsın. Bütün dünyada bu yok. Başka yerlerde var diye anlatamazsın. ABD'de kota var mı? Fransa'da kota kaç, kota kaç" dedi. Gülbahar'ın "Ruanda'da bile kota var" sözleri üzerine Erdoğan, "Sen Ruanda mı olmak istiyorsun? Buyur Ruanda ol" yanıtını vermişti (*Milliyet* gazetesi, 2 Ekim 2007).

sorunları çözmek için anayasaya rehberlik etme rolü verilmiş, Ruanda'da kadın hareketinin de ciddi emek verdiği 2003 yılında kabul edilen anayasada kadınların eşitliği önemli bir amaç olarak tanımlanmıştır. Feride Eroğlu'nun *Yakın Dönem Anayasalarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlgili Düzenlemeler* başlıklı çok yararlı çalışmasından yararlanarak yapılanları özetleyelim (Eroğlu, 2012a).

Ruanda Anayasası'nın önsözünde, "Ulusal kalkınmada toplumsal cinsiyet eşitliği ve cinsiyetlerin birbirini tamamlayıcılığı ilkelerine halel getirilmemelidir" ifadesi yer alır.[106] Kadın ve erkekler arasındaki eşitliği sağlamak, anayasanın 9. maddesinde hukukun üstünlüğünü sağlamak, çoğulcu demokratik bir hükümet kurmak gibi ilkelerin yanında temel bir ilke olarak tanımlanır. Kadınları karar mekanizmalarına taşımak da önem verilen bir hususdur: "Karar alma organlarındaki makamlarda en az yüzde otuz oranında kadınlar yer almalıdır." Tüm bunlar için "Toplumsal Cinsiyet İzleme Ofisi" adıyla anılan bir eşitlik gözetim mekanizması kurulmuştur. Seçme ve seçilme hakkı tüm vatandaşlar için evrensel ve eşittir (madde 8); tüm Ruandalılar özgür doğar ve yaşar, haklar ve görevlerde eşittirler. Etnik köken, aşiret, kabile, renk, cinsiyet, bölge, sosyal köken, din veya inanç, fikir, ekonomik durum, kültür, dil, sosyal statü, fiziksel veya zihinsel engelliliğe dayalı her tür ayrımcılık ya da ayrımcılığın herhangi bir biçimi yasaktır ve kanunla cezalandırılır. Aynı yetkinlik ve yeteneği olan kişilerin ayırım yapılmaksızın eşit iş için eşit ücret hakkı vardır (madde 37). Evlilik de anayasada düzenlenmiştir (madde 11). Tek eşli evlilik zorunludur; evlilikte rıza şartı aranır; evliliğin başlangıcında ve sonlanmasında cinsler eşit haklara sahiptir (madde 26); Ruanda toplumunun doğal temeli olan aile, devlet tarafından korunur. Her iki ebeveynin de çocuklarını yetiştirmek için hak ve görevleri vardır (madde 27).

Ruanda'da demokrasinin işlemesinde siyasal örgütlere, yurttaşların eğitimi açısından özel önem verilmiş, kadınlar ve erkek-

106 Ruanda Parlamentosu, Constitution, "Rwandan Constitution", Erişim: 08.03.2012, http://www.rwandaparliament.gov.rw/parliament/default.aspx

lerin seçimle gelinen görevlere erişimin eşit koşulların sağlanması gereği vurgulanmıştır. Siyasal örgütler ayrımcılığın türlü biçimlerine, ırksal, etnik, dinsel, bölgesel ve cinsiyet kimlikleri açısından dikkat etmelidirler. Sayılan tüm bu özelliklerin ayrımcılığa yol açması yasaktır (madde 54). Siyasal örgütlerin toplumsal cinsiyet eşitliğine sahip olması sözde bir ifade olarak kalmamış, aynı maddede, bu konu örgüt üyeliği ve karar alma mekanizmalarında da aranmıştır. "Siyasi örgütler üyelerinin görevlendirmesinde, yönetici organlara yerleştirilmesinde, çalışma ve faaliyetlerinde, Ruanda halkının birliğini, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve cinsiyetlerin birbirini tamamlayıcılığını yansıtmalıdır." Bu bakışın somutlaşması 76. maddede parlamenter yapıların içeriğine yansımış, cinsiyet, yaş, engelli olma halleri düzenlenmiştir. 80 üyeden oluşan Temsilciler Meclisi'nde, 24 kadın üye olacak, bunlar halkın seçtiği kurumlardan gelen bir ortak kurul tarafından seçilecektir. Ortak kurulun üyeleri ise ilgili Bölge, Belediye, Şehir veya Kigali Kent Konseylerinin üyeleri ve İl, Kigali şehri, Bölge, Belediyeler, Şehirler ve Sektör düzeyinde kadın örgütlerinin Yönetim Kurulları üyelerinden oluşacaktır. Anayasada gençlerin ve engellilerin temsil edilmesine de önem verilmiştir. Ulusal Gençlik Konseyi tarafından seçilecek iki üye, Engelli Dernekleri Federasyonu tarafından seçilen bir üye öngörülmüştür. İkinci meclis olan Senato'nun bileşimine de dikkat edilmiştir. İki cinsiyetin eşit temsil edileceği ifadesi yeterli görülmemiş, %30'un altında olamayacağı vurgulanmıştır.

Türkiye'de ise, bürokraside kadın sayısını artırma konusundaki niyet ve düzenlemeler hayli sınırlıdır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirme görevini üstlenmiş kamu kurum ve kuruluşlarından sadece Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM), Kadın Statüsü Danışma Kurulu, TBMM-Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK) ve Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) mevzuatlarında devletin kadın erkek eşitliğini sağlama görevi tanımlanmıştır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB), Türkiye İnsan

Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun (TİHEK) görev tanımları içinde bu konuda açık bir ifade bulunmamaktadır (Sancar, 2018: 20).

Türkiye'de siyasal karar süreçlerini ve siyasal temsil ilkelerini düzenleyen temel kanunlar olan Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, Milletvekili Seçimi Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu, Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun, İl Özel İdaresi Kanunu, Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Belediye Kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı İdari Teşkilatı Kanunu, Devlet Memurları Kanunu, Devlet Personel Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'da Anayasa'nın amir hükmüne rağmen toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi gereğine ilişkin bir tanım yer almamaktadır (Sancar, 2018: 20).

Türkiye'de devletin temel uygulamalarına yol gösterici nitelikteki siyaset belgelerinin başında gelen TC Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarına baktığımızda toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin kapsamlı olarak ele alınmış bir yaklaşım göremiyoruz. 2007-2013, Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda toplumsal cinsiyet eşitliğinin ayrı bir başlık altında yer verilmemiştir. 2014-2018, Onuncu Kalkınma Planı'nda ise, hazırlık çalışmaları kapsamında "Toplumsal Cinsiyet Çalışma Grubu" oluşturulmuş ve kapsamlı bir uzmanlar grubu raporu hazırlanmış olmakla birlikte, bu rapor bakanlık tarafından yayımlanmayarak, resmi işleme konulmamıştır. Öte yandan Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün (KSGM) sorumluluğunda hazırlanan "I. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008-2013)" yukarıda tanımlanan uluslararası ve ulusal norm ve yasal çerçevelerle uyumlu bir plan olarak gerekli temel stratejik hedef ve uygulama çerçevesi belirlemiştir. Fakat bu planın devamı niteliğindeki "II. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2014-2020)" Birinci Plan ile uyumlu olarak hazırlanmışsa da hâlâ resmi olarak kabul edilmemiştir. Bu nedenle 2014 yılından itibaren Anayasa'nın amir hükmüne paralel olarak toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştir-

me sorumluluğunu nasıl uygulayacağına dair temel bir siyaset belgesi olarak, geçerli bir eylem planı yürürlükte değildir (Sancar, 2018: 21).[107]

Sonuç olarak Anayasa'da yer almakla birlikte Türkiye'de vatandaşları eşit siyasal katılım hakkını hayata geçirmekle yükümlü yasalar ve ilgili kurumlar toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili hedef ve görev tanımı yapmamakta ve sorumluluk üstlenmemektedir.

Oysa Ruanda'da bu konuya, anayasada özellikle yer verilmiştir. Kamu yönetimini düzenleyen 126. maddeye bakalım: "Kamu görevlileri vatandaşların eşitliği ilkesine uygun olarak ve her iki cinsiyetten başvuranların yeterliliği, liyakatı ve dürüstlüğü temelinde nesnel, tarafsız ve şeffaf bir sistem vasıtasıyla işe alınır, görevlendirilir ve terfi ettirilir." "Devlet ve devlet daireleri her zaman tarafsızlığı sağlar ve tüm vatandaşlara ayrımcılık olmaksızın hizmet eder."

Anayasalarda cinsiyet eşitliğini sağlayacak bir özel kurumun olması, bu meselenin çözümü konusundaki niyeti de gösterir. Ruanda Anayasası'nda 185. madde bu konuya ayrılmış, Toplumsal Cinsiyet İzleme Ofisi kurulmuştur. Bu ofis bağımsız bir kamu kurumudur. Amaç, sürdürebilir kalkınma çerçevesinde cinsiyet eşitliğini sağlamak, bu konuda yapılacakları önermek, izlemek ve denetlemektir. İki husus ve kavram, toplumsal cinsiyet eşitliği ve fırsat eşitliği olarak vurgulanmış, bu kurumun ayrımcılığın önlenmesi konusunda hizmet vereceği vurgusu yapılmıştır: "Sürdürü-

107 20 Şubat 2019'da Yükseköğretim Kurumu'nun (YÖK) 2015'te tüm üniversitelere gönderdiği, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için yapılması gerekenlerin açıklandığı, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Tutum Belgesi geri çekildi. Tutum belgesinde yükseköğretim kurumlarınca toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için yapılması gerekenleri dört ana başlıkta toplanmıştı: Yükseköğretim Kurumları eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği dersine nasıl yer verebilir? Yükseköğretim kurumları kurumlarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin genel kabul görmesi için neler yapılabilir? Yükseköğretim kurumlarının yöneticilerine, idari ve akademik personeline ve öğrencilere toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalığı kazandırmak için neler yapılabilir? Yükseköğretim kurumları cinsel taciz ve cinsel saldırıya karşı neler yapabilir? https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/205680-yok-un-kaldirdigi-toplumsal-cinsiyet-esitligi-tutum-belgesi.

lebilir kalkınma vizyonu bağlamında toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve cinsiyetlerin birbirini tamamlayıcılığının sağlanması programının cinsiyet göstergeleri ile uyumunu sürekli olarak izlemek ve denetlemek, toplumsal cinsiyet eşitliği ile fırsat eşitliği ve adalet için ayrımcılık yapmamakla ilgili konularda bir referans noktası olarak hizmet etmek" ilk hususdur. Diğer konular şöyle açıklanmıştır: "Ulusal kalkınma için toplumsal cinsiyet eşitliği ve cinsiyetlerin birbirini tamamlayıcılığının teşvik edilmesi/tanıtımı programı ile ilgili çeşitli organlara öneriler sunmak. Görevleri, teşkilatı ve çalışma şekli kanunla belirlenmiş olan Toplumsal Cinsiyet İzleme Ofisi yıllık programlar yaparak çalışır. Her yıl programını ve faaliyet raporunu Bakanlar Kuruluna sunar ve bunların kopyalarını yasa ile belirlenmiş diğer devlet organlarına teslim eder."

"Cumhurbaşkanlığı Umumî Kâtipliği" antetli bir kâğıda, Atatürk'ün çoğu zaman tercih ettiği kurşunkalemle, elyazısı ve büyük harflerle "ELLİ" yazılmış, çizilmiş, altına "ELLİBEŞ" yazılmış, çizilmiş, "KIRKBEŞ" yazılmış, en altta, rakamla -iri rakamlarla- "40" yazılmış ve bir kare içerisine alınarak çerçevelenmişti. Atatürk, Büyük Millet Meclisi'ne kadınların kırk sandalye ile katılmasını arzu ediyordu. Bu özel notu ile de bu arzusunu tekrarlıyordu. Biz hükümet olarak sayıyı fazla bulduk. İlk olarak daha dengeli bir rakamı tercih ettik. Atatürk'ün bir özelliği de hükümetlerin tercihlerine değer vermesiydi. İyi hatırlıyorum. Bu tercihimizi kendisine hükümet adına arz ettiğim zaman, üzüntüsü her halinden belli oluyordu. Fakat ısrar etmedi. Hatta bir espri yaptı 'Gelecek seçimlerde kadınlar, sayıları oranında Meclise girip, kendi kabinelerini kurduklarında, bakalım sen bakan olabilir misin?' dedi."[108]

Yukarıdaki alıntı, Türkiye'de 1934'te kadınların siyasal hakları tanındıktan sonra kaç kadın vekil çıkacağına ilişkin pazarlığın öyküsünü, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yla Atatürk arasında geçen sohbetle anlatıyor.

Alıntıdaki son cümle, itirazın gerçek nedenini de açık ediyor. Çünkü sorun, erkeklerin iktidarı kadınlarla paylaşmaya hazır olup

108 "Bu, Atatürk'ün kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildiği günlerden sonra, yaklaşan seçimlerde Meclise girecek kadın milletvekili sayısını tespit toplantısındaki el yazılı notlarıdır. Evvela 50 dedi, milletvekili sayısı 400'dü; sonra onu az buldu ve 55 dedi. İsmet Paşa 20'yle başlamak düşüncesindeydi. Ben, en çok 30 olarak düşünüyordum. Meclis Reisi Kâzım Özalp, benim teklifime katıldı. Atatürk 40 olsun dedi ve bu sayıyı rakamla yazarak, kare içerisine aldı. Hükümet toplantısında konuyu ele aldık; genelde, düşünceler Başvekil İnönü'nün düşündüğü 20 üzerinde toplanıyordu; ben de aynı fikirde oldum. Bilirsiniz, Atatürk, temel fikri söyler, tatbikatı sorumlularına bırakırdı. 18 kadın milletvekili seçildi. Seçim sonrası bana, sitemli bir edayla Türk kadını, senin onlara esirgediğin sayının katlarını, yakında, bileklerinin hakkıyla alacaklar. Senin, o günleri görmeni isterim. Haklarına böyle el uzatan, Batı'da okumuş içişleri bakanından tarih önünde hesap soracaklardır elbet dedi." (Kaynak. TBMM tutanaklar 7 Aralık 1999 http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil2/bas/b029m.htm208; "Toplantıdan İntibalar", *Milliyet* gazetesi, 2 Mart 1935.

olmamaları, daha önce sahip oldukları iktidardan vazgeçebilmeyi göze alıp almamaları, yani erkek çıkarları ve deneyimlerine dayalı olarak işleyen eril siyasetin yapısının değişip değişmemesi meselesidir. Buna itirazı olanlar "dengeli bir rakam" ifadesinde olduğu gibi çok çeşitli bahaneler ileri sürebilirler. Ya da belli bir sürekliliği olmayan tercihler yapıp kadınları parlamentoya taşıyabilirler. Devlet politikalarında kadınları kaale alacak uygulamalara girişmeyebilirler. Siyasal partilere kadınlara katmayı istemeyebilirler. Ancak ne olursa olsun, uzun yıllar %5'lere bile ulaşamayan parlamentodaki oran, 2002'den sonra artmaya başladı, 2011'deki seçimden sonra %15'e yaklaştı, sonrasında istenilen kadar olmasa da bu oran yükselmeye devam ediyor. Bu sonuçta çeşitli faktörler rol oynuyor elbette.

Türkiye'de kadınların parlamentodaki durumları nasıl bir seyir izlemiştir? Bu soruya seçim dönemleri üzerinden parlamentonun yapısıyla birlikte yanıt aranmaya çalışılacak. Kadınların buradaki azlığının nedenleri beşinci bölümdeki vekil kadınların ifadeleriyle ortaya konulacaktır.

Kadınların kurumsal siyasetle tanışması 30'ların başında gerçekleşti. 5 Aralık 1934'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki 317 vekilden 255'inin oyu ile kadınlara milletvekilli seçme ve seçilme hakkı tanıyan Anayasa değişikliği kabul edildi. 8 Şubat 1935 yılında yapılan milletvekilli genel seçiminde Meclis'e girmeye hak kazanan 17 kadın, Meclis'in ilk toplantısına 1 Mart 1935'te katıldı. 1936'da yapılan ara seçimle bir kadın milletvekili daha Meclis'e girdi. Böylece TBMM'de kadın milletvekilli oranı %4,5'e ulaştı.

Bu tarihten daha önce, Mart 1930'da Belediyeler Kanunu'nda yapılan bir değişiklik ile oy kullanma şartı "Türk olma" biçiminde değiştirildi. 3 Nisan 1930'da kadınlar Belediyeler Kanunu'nun sağladığı haktan yararlanarak sandık başına gittiler. Söz konusu belediye seçimlerine CHP adayı olarak giren Latife Bekir, Rana Sani Yaver, Refika Hulusi Behçet ve Safiye Hanımlar İstanbul'da Belediye Meclisi'ne seçildiler. Kız Lisesi Müdürü olan Nakiye

Hanım ise, Meclis'te Daimi Encümen'e seçildi. Ekim 1933'te Köy Kanunu'nda yapılan değişiklik ile de, kadınlara köyde muhtar ve ihtiyarlar kurulunu seçmek ve bu makamlara seçilmek hakkı kabul edildi.

1935-1946 yıllarını kapsayan tek parti döneminde yapılan üç seçimde kadınların Meclis'teki sayısı nispeten yüksekti. Cumhuriyet'in "kadın devrimi" olarak adlandırılan yeni projesinde, modern, seçkin, meslek sahibi, öncü kadınlar olarak Batılılaşma, modernleşme, uygarlaşma ve laiklik yönündeki siyasal iradenin de simgeleriydiler. İlk vekiller arasında Satı Çırpan gibi köylü kadınların var olması bir başka simgesel önem taşıyordu.

Tablo III:
Türkiye'de (1935-2018) Seçim dönemlerine Göre Kadın Parlamenterlerin Meclis'teki temsil oranı

Seçim dönemi ve yılı	Toplam millet vekili sayısı	Erkek	Temsil oranı (%)	Kadın	Temsil oranı (%)
5. Dönem (1935-1939)	**399**	381	95.5	18	4.5
6. Dönem (1939-1943)	**429**	413	96.3	16	3.7
7. Dönem (1943-1946)	**455**	439	96.5	16	3.5
8. Dönem (1946-1949)	**465**	456	98.1	9	1.9
9. Dönem (1950-1954)	**487**	484	99.4	3	0.6
10. Dönem (1954-1957)	**541**	537	99.3	4	0.7

11. Dönem (1957-1960)	**610**	602	98.7	8	1.3
12. Dönem (1961-1965)	**450**	447	99.3	3	0.7
13. Dönem (1965-1969)	**450**	442	98.2	8	1.8
14. Dönem (1969-1973)	**450**	445	98.9	5	1.1
15. Dönem (1973-1977)	**450**	444	98.7	6	1.3
16. Dönem (1977-1980)	**450**	446	99.1	4	0.9
17. Dönem (1980-1987)	**400**	387	97.0	12	3.0
18. Dönem (1987-1991)	**450**	444	98.7	6	1.3
19. Dönem (1991-1995)	**450**	442	98.2	8	1.8
20. Dönem (1995-1999)	**550**	537	97.6	13	2.4
21. Dönem (1999-2002)	**550**	527	95.8	23	4.2
22. Dönem (2002-2007)	**550**	526	95.6	24	4.4
23. Dönem (2007-2011)	**550**	500	90.9	50	9.1
24. Dönem (2011-2015)	**550**	471	85.6	79	14.4
25. Dönem (7 Haziran 2015-2015)	**550**	453	82.4	97	17.6
26.Dönem (1Kasım 2015-2018)	**550**	469	85.3	81	14.7
27. Dönem (25 Haziran 2018'den itibaren)	**600**	496	82.7	104	17.3

Tablo, http://tuik.org/verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tabloda 2015 yılında 7 Haziran ve 1 Kasım'da iki ayrı seçim sonucu görünüyor. 24 Ağustos 2015'te Anayasa'da öngörülen süre zarfında hükümet kurulamadığı gerekçesiyle, seçimlerin yenilenmesi kararı alındığından,[109] 1 Kasım 2015'te seçim yinelendi. Bu tabloda bazı dönemlerde, dönem sonunda ortaya çıkan son sayılar/oranlar yer almadı. Seçim yapıldığında ortaya çıkan ilk sayı esas alındı. Örneğin 26. Dönem'i kapsayan 2015-2018 dönemine tekabül eden 2017 tarihinde, Meclis'teki vekil sayısı 550 olması gerekirken 539'dur. Meclis'teki vekil sayısının 550'den 600'e çıkarıldığı 2018 seçimlerinde ise, şu anki Meclis'teki sayı 589'dur. Bu durumun nedeni, istifa etme, tutuklama, vekilliği düşürme, ihraç etme olarak açıklanabilir. Halen Meclis'teki kadın sayısı 102'dir. Siyasal partilerin cinsiyete göre vekil sayısının dağılımı oranı, aşağıdaki Tablo IV'te gösterilmiştir.

1935'te 18, 1939'da 15 ve 1943 seçimlerinde 16 kadın parlamentoya girdi. Çok partili yaşama geçtikten, siyaset rekabete açıldıktan sonra ise, kadın milletvekili sayısında azalma görüldü. 1950'de 3, 1954'te 4, 1957'de 8 kadın parlamentoya girebildi. 1960 Darbesi sonrası yapılan 1961 seçiminde, kadın sayısı tekrar düştü, 3 oldu. 1965'te sayı 8'e, 1980 Darbesi sonrasındaki 1983 seçiminde 12'ye çıkabildi. Diğer dönemlerde bu seyir değişmedi, tekrar inişe geçti: 1961'de 3, 1969'da 5, 1973'te 6, 1977'de 4, 1987'de 6, 1991'de 8. 1995 seçimlerinde bu sayı 12 oldu. 1999'da 22'ye, 2002'de 24'e ulaştı. Böylece kadınların seçim hakkını elde ettikleri 1935 yılın-

109 7 Haziran 2015 seçimleri sonrasında, hiçbir siyasi parti tek başına iktidar olabilmek için gerekli olan 276 milletvekili sayısına ulaşamadı. AK Parti 3 Kasım 2002 seçimlerinden beri ilk kez Meclis çoğunluğunu kaybetti, %40,8 oy oranı ile 258 milletvekili çıkartabildi. CHP oyların %24,9'u ile 132 milletvekili, MHP oyların %16,2'si ile 80 milletvekili, HDP de %13,1 oy oranı ile 80 milletvekili ile parlamentoya girdi. CHP ve MHP'nin HDP destekli koalisyon kurması, AK Parti'nin iktidardan düşmesi anlamına gelecekti. Ancak MHP lideri Devlet Bahçeli, daha 7 Haziran akşamı, koalisyon için düşünülebilecek tüm formüllere "hayır" diyeceklerini açıkça beyan etmişti. Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan 7 Haziran 2015 Seçimi sonrasında sadece AK Parti Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu'na hükümeti kurma görevini verdi. http://bianet.org/bianet/siyaset/167054-7-haziran-secimlerinin-tekrarlanmasi-resmilesti

daki %4.5 orana, %4.4 ile yaklaşılmış oldu. 2007'den itibaren sayı artma eğilimine girdi, %9.1 oldu. 2011'de ise ilk kez %10'un üstüne (14.4) çıktı. 2018 seçimleri sonrasında TBMM'ye 52'si AK Partili, 18'i CHP'li, 26'sı HDP'li, 5'i MHP'li, 3'ü İyi Parti'li olmak üzere 104 kadın vekil girdi. Aşağıdaki tablonun alındığı kaynak için bkz. Sancar, 2018: 82).[110] 2018 seçimleri sonrasında TBMM'ye 52'si AK Partili, 18'i CHP'li, 26'sı HDP'li, 5'i MHP'li, 3'ü İyi Parti'li olmak üzere 104 kadın vekil girdi. Aşağıdaki tablonun alındığı kaynak için bkz. Sancar, 2018: 82).[111]

Tablo IV:

Seçime Katılan Siyasal Parti	Aday Sayısı	İlk Üç Sıradaki Kadın Aday Sayısı	Kadın Aday Gösterilmeyen İl Sayısı	İlk Sırada Kadın Aday	Kadın Aday Oranı (%)	Seçilen Kadın Mv.	Seçilen Kadın Mv. Oranı (%)
AK Parti	126	33	29	4	21	52	17.6
CHP	137	30	33	5	22.7	18	12.3
HDP	229	X	X	18	38.17	26	38.8
MHP	76	X	X	2	12.67	5	10.2
İYİ Parti	159	X	X	7	26.50	3	6.9
Toplam	996		33		20.53	104	17.3

110 TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı 1.-24. Dönemlerde (1920-2018) Milletvekillerinin/Senato Üyelerinin özgeçmişlerini online olarak kullanıma sundu. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_eski.arama

111 TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı 1.-24. Dönemlerde (1920-2018) Milletvekillerinin/Senato Üyelerinin özgeçmişlerini online olarak kullanıma sundu. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_eski.arama

Kadınların parlamentodaki sayılarının artmasında çeşitli faktörler rol oynadı. Örneğin yukardaki tabloda partilerin kota politikaları etki etmiş olabilir. Kota oranı şöyledir: %33 CHP, %50 HDP, %25 İYİ Parti. AK Parti'de kota politikası olmaması rağmen %20 örtük kota işletildiği bilinmektedir.

Rejim krize girdiğinde kadınlara simgesel önem verildiğinden, demokratikleşme ya da meşruiyet sağlamaya ihtiyaç duyulduğu durumlarda kadınların sayısı arttırıldı. Örneğin Türkiye'de her darbe sonrasında Meclis'teki kadın sayısı nispeten yükselişe geçti. 1995'ten itibaren ise, bu sayının artmasını sağlayan başka faktörler karşımıza çıktı. Bunları kadın hareketinin farklılaşan eylem ve söylemleri, uluslararası sözleşmelerin etkisi, feminist siyaset bilimcilerin teoride ve siyasal pratikteki cinsiyetçiliği açık eden çalışmaları ve tüm bunların etkisinin yasalarda ve parti politikalarında yaşattığı değişimler olarak özetlemek mümkün.

Partiler ideolojik olarak çeşitli konularda diğer partilerle çatışmaya girseler de kadın temsilinde, bu temsilin az olması yönünde uzun zaman ortak tavır sergilediler. Onlar için kadınların partilerinde olup olmaması önemli olmadığından, bu bakış seçim sonuçlarına yansıdı. 1950 seçiminde 1 CHP, 1 DP, 1 bağımsız. 1954'te, 4 DP, 1957'de 7 DP, 1 CHP. 1961'de 2 AP, 1 CKMP; 1965'te 3 AP, 3 CHP, 1 YTP, 1 TİP; 1969'da 2 AP, 1 MP; 2 CHP; 1973'te 2 AP, 3 CHP, 1 DP; 1977'de 2 CHP, 2 AP. 1983'te 6 ANAP, 3 HP, 2 Bağımsız 1, DYP; 1987'de 4 ANAP, 2 SHP; 1991'de 1 SHP, 3 DYP, 3 ANAP, 1 bağımsız kadın girebildi parlamentoya. 1999'da kadın temsil oranı %4,2'ydi. 550 milletvekilinin ancak 22'si kadındı. 2002 Genel Seçimi sonrasında bu oran sadece %4.36'ya (24 kadın) yükseldi. Bu oran bile gurur verici bir ilerleme olarak görüldü, Cumhuriyet'in ilk dönemindeki oranın yeniden yakalanması olarak memnuniyet yarattı.

1946 seçimleriyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti çok partili siyasal rejimle tanıştı. Bu dönemde piyasa ekonomisi, demokratik rejim, çok partili siyasal hayat, sanayileşme gibi hususlar ülkenin

öncelikleri olarak belirlendi. Bu gelişmelerle birlikte kadınların siyasete katılmaları ve Meclis'te görece çok sayıda temsili önemini yitirdi, partiler arası rekabetin de etkisiyle Meclis'teki kadın oranı giderek düştü (Güneş-Ayata, 1998). Kadınların siyasal katılımında görülen düşük oranlar 1980'lerin sonlarına kadar devam etti. Bu süre içinde temsil oranı %0,6 ile %2 arasında değişti. Tekeli, 1945-1980 döneminde kadınların parlamentodaki temsiline ilişkin yaptığı tespitte (1982), söz konusu temsil oranlarını (%0,6 ila %2) "bir varlıktan çok yokluk" olarak ifade etti.

Bu dönemde kadınların parlamentodaki sayılarının azalmasına rağmen, partilerde kurulan kadın kolları sayesinde, özellikle büyük şehirlerde daha fazla kadın siyasetle ilgilenmeye başladı (Güneş-Ayata, 1998).

Kurumsal siyaset alanında, ilk bölümde altı çizilen sembolik araçsallaşma, çok partili rejime geçilmesinin ardından da farklılaşan içeriklerle de olsa varlığını sürdürdü: Kadınlar bu kez, askerî müdahaleler neticesinde siyasetten yasaklanan ya da uzaklaştırılan erkeklerin "temsilcileri" (çoğunlukla kızları, kardeşleri ya da eşleri) ya da siyasal kriz zamanlarında laiklik Kemalizm/siyasal İslam ideolojik kutuplaşmasının simgeleyenleri olarak karşımıza çıktılar (Alkan, Çakır, 2012).

TBMM'de kadınların temsil oranı, bir tür "örtülü kota"nın uygulandığı tek parti döneminin başlangıçtaki oranlarının hep altında kaldı, 1946-1983 arasında %1,9'un üzerine çıkamadı. Bu arada, 1950 yılında Müfide İlhan, bir il merkezinde, Mersin'de, Belediye Meclisi üyelerince seçilen ilk kadın belediye başkanı oldu. 1970'te, Behice Boran Türkiye İşçi Partisi genel başkanlığına seçildi. Boran, Türkiye'de ilk kadın parti başkanı olarak da simge bir isim. Çiller DYP'de; Bilge Contepe Yeşiller'de; Sema Pişkinsüt Toplumcu Demokratik Parti'de başkanlık görevini daha sonra üstlenen kadınlar oldular.

Burada bir başka faktörü, Türkiye'de seçim sisteminin yarattığı etkiyi de hesaba katmalı... Örneğin 1965 seçimlerinde sekiz kadın

parlamentoya girse de seçim yasasında değişiklik olmasaydı bu sayı daha da az olabilirdi. Seçim yasasındaki değişiklikle, getirilen milli bakiye sistemi Meclis'e daha çok kadın girmesine yol açtı. Bir seçim çevresinde değerlendirmeye alınmayan oyların ülke düzeyinde birleştirilerek kalan milletvekilliklerinin partiler arasında paylaştırılmasının öngörüldüğü bu sistemde, partiler kendi bulundukları yerlerden seçilemeyen adaylarını bu sayede parlamentoya taşıyabildi.

1965 seçimlerinde parlamentoya giren 8 kadının 3'ü, TİP'li Behice Boran, YTP'li Sevinç Düşünsel, CHP'li Nermin Neftçi milli bakiye sistemi sayesinde ve parti merkezlerinin atamasıyla buraya gelebildiler. TİP'ten Senato'ya seçilen Fatma Hikmet İşmen de (İşmen, 1976) yukarıdaki faktör sayesinde girebildi. Bu kadınlardan Behice Boran daha sonra, TİP'in ilk kadın başkanı oldu. Küçük ve sol bir partide olduğundan, kadın siyaseti değil sınıf siyaseti odaklı baktığından Boran'ın kadınlar üzerinde etkisi sınırlı kaldı. CHP'de parti meclisinde çeşitli görevler üstlenen 13. ve 14. Dönem Meclis'e seçilen Nermin Neftçi ise, 1973 yılında seçilen ilk kadın Millet Meclisi Başkan Vekili oldu. Meral Akşener (MHP) ve Güldal Mumcu (CHP) 2007'de, AK Parti'den Ayşenur Bahçekapılı ve HDP'den Pervin Buldan ise 2015'te aynı görevi icra ettiler.

Kadınlar, bakanlıklarla olağan üstü dönemlerde dışarıdan atanarak tanıştılar. 12 Mart 1971 ara rejim döneminde ilk kez kadınlar bakan olarak atandı. Nihat Erim Hükümetinde Türkan Akyol, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na atandı. 1973 seçimlerine katılmayan Nermin Neftçi, siyasi kariyerine Cumhuriyetçi Güven Partisi ile devam etti ve 1974'te, Sadi Irmak başkanlığı tarafından kurulan hükümette (17 Kasım 1974-31 Mart 1975) dışarıdan Kültür Bakanlığı yaptı.

Kadınların görev yaptığı ilk bakanlıklara ait bilgi de verelim: İmren Aykut ilk kadın Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı ve Hükümet Sözcüsü oldu. Tansu Çiller ise 1993'te Başbakan olmadan

önce sırasıyla DYP Genel Başkanı, Dışişleri Bakanı ve Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı görevlerini üstlendi. Hükümetlerdeki en fazla kadın bakanlığına Erbakan Hükümeti veya Erbakan'ın başbakan olduğu REFAHYOL olarak bilinen 54. hükümet döneminde (28 Haziran 1996- 30 Haziran 1997) ulaşıldı. Refah Partisi ve Doğru Yol Partisinin kurduğu koalisyonda, 4 kadın bakan görev aldı: Tansu Çiller Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı, Meral Akşener İçişleri Bakanı (8 Kasım 1996 30 Haziran 1997), Işılay Saygın Devlet Bakanı, Ayfer Yılmaz Devlet Bakanı oldular. Nimet Baş (Çubukçu) arka arkaya 6 yıl, 2005'te Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı ve 2009'da Milli Eğitim Bakanlık görevlerini üstlenen tek kadındı. Lale Aytaman'ın 1992'de ilk kadın vali olarak atanmasından sonra kadınlar kaymakam olmaya da başladılar.

Kadınların görevlendirildiği diğer bir bakanlık, bakanların sıklıkla değiştirilmesinde bir sakınca görülmeyen, istifası kolayca istenebilinen, bakanlığın ismi de sürekli değiştirilen kadınlardan sorumlu bakanlıktır. Kadın, Aile, Çocuk, Engelli ve Yaşlılardan sorumlu Devlet Bakanlığı olan ismi, 2011 Genel Seçimleri'nden sonra, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na dönüştürüldü. 2018'de ise, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı oldu. Yani kadın kelimesi kaldırıldı. Türkan Akyol, Güler İleri, Önay Alpago, Aysel Baykal, Işılay Saygın, Güldal Akşit (Turizm Bakanlığı da var), Nimet Çubukçu, Fatma Şahin, Ayşenur İslam, Ayşen Gürcan, Sema Ramazanoğlu, Fatma Betül Sayan Kaya bu bakanlığa getirildiler. Son yıllarda kadınlara neredeyse sadece bu bakanlık ayrıldı.

Özel önlem alınmadığında, özel olarak dikkat edilmediğinde, kadınların parlamentoda olmaları hep rastlantısal oldu, rastlantıya kaldı. Örneğin 1999 seçimlerinde CHP'nin %10 olan seçim barajını aşamaması yüzünden Meclis'e girememesi, bir başka partiye ve bu partideki kadınlara yaradı. DSP'de alt sıralara, seçilemeyecek yerlere konulan kadın adaylar bu sayede seçilebildi. Aynı dönemde başörtüsü ile Meclis'te yemin etme ve ardından gelen olay-

lar yüzünden Refah Partisi'nden Merve Kavakçı ve Nazlı Ilıcak'ın milletvekilliği düştüğünden 22 olan kadın milletvekili sayısı 20'ye geriledi. 2002 seçimlerinde bu sayı ancak 24'e ulaşabildi. Kadınların Meclis'teki sayılarının gözle görülür biçimde artması 2007 seçimleriyle gerçekleşti, 50'ye ulaştı. 2011 seçimlerinde bu sayı daha da arttı 78'i buldu. Nedeni ne olursa olsun, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki artışta kadınlara uygulanan bir tür "örtük kota"nın belirleyici olduğu unutulmamalı. Bugün AK Parti'de parti başkanı tarafından şifahi olsa da bu türden bir kotanın uygulandığı unutulmamalı.

Çok partili yaşama geçildikten sonra, kadınların demokrasiyi simgeleme işlevini tamamladığı düşünüldüğünden ya da kadınlar yerine, başka demokrasi simgeleri ortaya çıktığından olsa gerek, kadın parlamenter sayısında hızla düşüş oldu. DP'nin iktidar partisi olarak çıktığı 1950 seçiminde sadece 3 kadın parlamentoya girebildi. Yine nispeten özgürlükçü yeni bir anayasa getiren 1960 Darbesi sonrasında yapılan 1965 seçimde de, 8 kişiyle, sayı fazla artmadı. Üstelik AP'li kadın milletvekilleri bu kez, DP'li siyasetten uzaklaştırılmış erkeklerin yakınları olarak girdiler parlamentoya. Nilüfer Gürsoy, dönemin cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın kızı, Melahat Gedik ise dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik'in karısıydı.

1980 Darbesi'nden sonra kadınların oranı tek parti döneminden beri önceki dönemlere göre ilk kez arttı, 12 milletvekili ile %3'e ulaştı. Sayıdaki artışla rejimin demokratik olduğu konusunda topluma mesaj verilmek istendi. Somut duruma son bir örnek, 1990 yılında Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuş olan Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün (KSSGM) 1995'te kadük olan teşkilat kanununun 18.5 yıl sonra, 6 Kasım 2004'te nihayet çıkarılmış olmasıdır. Bu süre içinde çeşitli hükümetlerin işbaşına gelmesi durumu değiştirmedi. Avrupa Birliği'ne katılım çabası olmasaydı, bu teşkilat kanunu belki de halen çıkmayacaktı. Bu örnekler bize, kadınlarla ilgili kararların, kadın adaylığının ya da

kadınların göreve uygun görülmelerinin ancak siyasal partilerin çıkarlarıyla çakıştığında alınabildiğini göstermektedir.

90'lı yılların önemli gelişmelerden biri de ilk defa bir kadının büyük bir siyasal partinin başına geçerek başbakan olmasıdır. 1993 yılında Tansu Çiller, başbakan oldu. Çiller, kadın siyasetinden uzak, militarist özellikler sergileyen bir başbakan olsa da İngiliz başbakanı Margaret Thatcher gibi rol model olarak kadınları siyasete girmeye özendirici bir etki yaptı. Diğer partiler de, "Tansu Çiller ile kadınların özdeşleşeceği", kaygısıyla kendi partilerinde kadınlara seslenmeye çalıştılar, partilerinin kadınlara açık olduğu imajını verdiler (Güneş-Ayata, 1998).

Parlamentonun kadın profili

Parlamento, diğer kurumlardan çok daha fazla bir erkek mekanı, parlamenterlik bir erkek mesleğidir. Koltukları dolduran kadınlara erkeklerin yerini işgal etmiş varlıklar olarak bakılır. Bu bakılma yüzünden onların erkekler kadar hatta onlardan daha üstün özelliklere sahip olması beklenir. Erkek vekillerden istenmeyen niteliklerle donanmış olmaları, iyi eğitim almaları, yabancı dil bilmeleri istenir, doğallaştırılır. İlköğretim mezunu olup da milletvekili olmak neredeyse mümkün değildir. Yüksek okul mezunu olmayan kadınların sayısı çok azdır. 1935'te parlamentoya giren Satı Hanım (Hatı Çırpan) daha önce, 26 Ekim 1933'te kadınlara muhtar olma hakkı verildiğinde Kazan köyünün muhtarlık seçimlerini kazanan Türkiye'nin ilk kadın muhtarı olmuştur.

Kitabın sonunda Ek 2'de bulunan (1935-2011) döneminde parlamentoya giren kadın vekiller hakkında bir tablo bulacaksınız. Tabloda, kadınların parlamentoya girdikleri, yıldan itibaren isimleri, sayıları, Meclis'te aldıkları görevler türünden sayısal, oransal bilgiler de yer alıyor; profilleri ortaya konuluyor. Kadın vekillerini doğum tarihi, aday olduğu kent, yaş, çocuk durumu, eğitim, meslek, Meclis'teki görevi ve siyasi parti ismine göre gruplayan tablodan görüleceği gibi kadınların çocuk sayısı 1-2 arasında değişir. Nadiren 3'tür. Çocuğu olmayan kadınların oranı daha yüksektir.

Çoğukluğu yüksek öğrenim derecesine sahiptir. Mesleklerinde yetkinliğe kavuşmuş kadınlardır. Meclis komisyonların da kadınlara nadiren yer verilmiştir.

Tek parti döneminde kadın milletvekillerinin %60'ı üniversite, %30'u lise mezunudur. %60'ı öğretmendir, %10'u tıp mesleğini icra etmektedir. Çok partili dönemde de kadınlar iyi eğitim almışlardır. %60'ı üniversite, %40'ı lise diplomasına sahiptir. 1960-1980 döneminde %65'i üniversite, %35'i lise mezunudur. Kadın avukatların sayısı %35'e yükselirken, öğretmenlerin oranı %35'e düşmüştür. 80 sonrasında ise, ekonomist ve akademisyenlerin sayısı artmıştır. Milletvekili olan kadın ve erkekler arasında kadınların yüksek öğrenim oranı daha fazladır (Arat, 1989). Avukatlık mesleği hem kadınlar hem de erkekler arasında son dönemlerde tercih edilmektedir. Hukuk bilgisine ihtiyaç sadece toplumda değil, mecliste de önemsenmektedir. Elbette tabanda siyaset yapmak önemsenmektedir ancak akademisyenlere hemen seçim öncesinde adaylık teklifi götürülmesi de sıkça görülmektedir. Elbette adaylıklarda parti başkanı ile olan ilişkiler tüm partiler için hayli belirleyicidir. Parti içi dengelerdeki konumlanış da önemli faktörler arasında sayılmalıdır.

Kadınların parlamentoda sürekliliği pek bulunmuyor. Erkekler arka arkaya iki üç dönem vekil olabilirken, kadınlardan iki dönem milletvekili olanların sayısı hayli az. Üç dönem vekillik yapan kadınlara nadiren rastlanılıyor.

Büyük şehirlerde siyasi parti adayların önüne geçse de, iktidar ve muhalefet partisinin çekiştiği yerlerde tüm partiler kadın adaylar gösterir, kadınlar adeta kadınların karşısına çıkarılır.

Parlamentoya giren kadınlar için aday olma ölçütleri var mı? Siyasal partilerde kadın politikasının anlatıldığı üçüncü bölümde bu konu üzerinde durulsa da, bazı özellikleri tekrarlamak mümkün. Siyasal partilerde vekilliğe aday olan kadınların belirlenmesinde, beklenilen biçim olan uzmanlık ve parti deneyimleri kıstaslarını işletmek yerine, çok daha farklı ölçütler, kriterler rol oynuyor. Tabii

ki bu kriterler belli oranda erkekler için de geçerlidir. Ancak, siyasetle ilgili olmak, kendisi ve kadınlar için sözü olmak bu kriterler arasında pek bulunmaz. Hatta bu iki özelliğe sahip olan kadınlar pek tercih edilmez. Kadınların siyaset yapma isteğinin belirleyici olmadığını gösteren epey örneği rastlanıldı. Örneğin, '60'lara kadar Parlamentoya giren kadınların neredeyse tamamı, milletvekili adayı olduğunu radyodan duyan kadınlardı. Hasena Ilgaz, 1996 yılında kendisiyle yaptığım görüşmede bunu kendi deneyimi olarak örneklemişti.

Siyasete aday olduğunu, bir iddiası olduğunu, kadınlar için bir programa sahip olduğunu ilan eden kadınlar 1930'larda da 2000'lerde de tercih edilmedi, aday listelerinde yer alamadılar. Bu arada sonraki bölümde görüleceği üzere, HDP'deki kadınların deneyimlerinin farklı olduğunu belirtmek lazım.

Peki, parlamentoya kimler aday olarak gösteriliyor? Siyasal yapının üzerine oturduğu sistem hangi kadınları, neden tercih ediyor? Bu soruların yanıtı için kadınların söylemlerine, onların seçilmesine yol açan nedenlere bakmak lazım. Partinin erkek egemen yapısı ve ideoloji kadınların sözlerine nasıl sinmiş? Niye kadınlar aile değerleri üzerine olumlu tablo çiziyor? Boşanmak üzere olan kadın, nasıl aile kutsaldır diyebiliyor? Niçin kadınlar kendi kişisel tarihiyle uyumlu olmayan şeyler söylüyor? Niçin gerçek yerine, onu kazandırtan, seçtiren hikayeyi anlatıyor? Kadınları seçtirten adaylık kriterlerini saptamak mümkün mü? Bu sorular Serpil Sancar'ın belirttiği aşağıdaki saptamalar üzerinden açıklanacak (Sancar, 2011).

Aday kadınlar arasındaki ilk grubu, destekli-icazetli, vesayetli kadın politikacılar oluşturuyor. Bunlar perde arkasında görünmezliği seçen erkek politikacıların güvenilir bulduğu kadınlardır. Seçici parti yöneticilerinin arkadaşı, komşusu, sekreteri gibi tanıdık kadınlardan oluşur. Bunlar zaten kendini seçen yöneticinin tercihlerinden ayrılmayan kadınlar oluyor. Çoğunlukla sessiz ve etkisiz kalıyorlar. Bu türden kadın politikacılar ekip elemanıdırlar

ve kendi arkalarındaki siyasal grubun çizdiği sınır dışında, özellikle kadınlar lehine hareket etmeyi pek tercih etmezler.

İkinci grupta, ister merkezde, ister yerel örgütte olsun, seçici parti yöneticileri tarafından keşfedilmiş, iyi niyetli, siyasal desteği ve gücü olmayan ya da sınırlı olan deneyimsiz kadınlar vardır. Bu tür kadın politikacıların zaman içinde kadın haklarını savunur hale gelme olasılıkları diğer gruba göre daha yüksektir.

Üçüncü grupta, en dikkat çekici kadın politikacı grubu var. Yani, parti ideolojisinin en estetik ve en edebi biçimlerde savunusunu yapma becerileri nedeniyle seçilen kadın politikacılar. Her partide var olan bu kadınlar çoğunlukla kendi parti ideolojilerini savunurken eğer benimsemişlerse sözlerinin arasında zaman zaman kadın sorunlarıyla ilgili görüş ve önerilerini de dile getirebilirler.

Meclis'te her siyasal partide yukarıda sayılan gruplardan gelen kadınlar vardır. Ancak her partide her grup olmayabilir, kimi partilerde bazı gruplar daha ağır basar. Örneğin, AK Parti'de birinci ve üçüncü gruptan gelen kadınlar ağırlıklıdır. Ancak burada daha çok kadın kolları üzerinden gelen kadınlar vardır. AK Parti ilk dönemden itibaren, yeni bir parti olduğu için kadın kolları örgütlenmesine önem verdi. Kendi seçmenini bulmak ve bu seçmene ulaşmak için kadın kollarını çok kullandı. Kentin hatırı sayılır adamlarının eşleri veya başarılı iş kadınlarına teklif götürülerek onların kendi illerinde kadın kollarını kurmaları istendi. Daha sonra, bu kadınlar ya Meclis'e taşındı ya da yaptıkları işlerden dolayı teşekkür babında belediye meclisi üyeliklerine getirildi, sonraki dönemlerde ise, parlamentoya taşındılar. Vekiller arasında Kadın Kolları'ndan gelen milletvekili sayısı neredeyse %80'dir. Geri kalan kriterler aile kökeni, akademisyen olmak gibi hususları kapsar.

CHP'de parlamentoda, bu üç kriterden de kadın vardır. Ancak AK Parti'nin tersine kadın kollarından gelen vekil sayısı çok sınırlıdır. BDP'li kadınların büyük çoğunluğu ise, parti ideolojisi yanında, partinin kadın örgütüne içkin olan feminizme de uzak değiller.

Parlamentodaki en nadir varlık olduklarından feminist kadınlar bir grup olarak adlandırılabilir durumda bile değiller. Parla-

mento Kürt, Alevi, sol, aşiret, dinsel cemaat ve bölgesel siyasetleri içerecek bir çeşitliliğe sahip olurken neredeyse temsilcisi parlamentoya giremeyen tek kesim feministlerdir.

Özellikle 2011 seçimlerinde parlamentoda kadınların oranı artı. Ancak, kadın haklarını savunarak önemli saygınlık kazanmış hiçbir kadın listelerde seçilebilir yerde olamadı. Kadın sorunlarının temsili ve çözümü için en önde katılımı gereken bu türden kadınlar elendi? Neden? Bu hem Türkiye'deki parti yapısından hem de kadın hareketinin taktik hatasından kaynaklanabilir. Türkiye'de disiplinli partiler vardır. Parti disiplini ön palandadır. Yani parti başkanlarının aldığı kararların tartışılmadığı, herkesin bu kurallara uyulmasının istendiği hiyerarşik, lider odaklı, demokratik olmaktan uzak bir parti yapısı... Partilerin kadınları siyasete katma konusunda yeterli bir politikası da genellikle yoktur.

Bilindiği üzere, enerji piyasası, iç ve dış güvenlik, ilaç sanayii, ulaştırma konuları Ulusal Meclis'te karara bağlanır. Bu konularla ve bunların içinde olduğu yapılarla kadınlar ne kadar ilişkilidirler? Kadınlar parlamentoda neyi, hangi grubu temsil ediyorlar? Kadınların bu konularda ve alanlarda ne kadar temsil özellikleri var? Bankacılık ve finans sektöründe kadınlar temsil ediliyor mu? Uluslararası siyaset, enerji anlaşmalarında kadınlar var mı? İşveren temsilcisi, sendikal hareketlerden gelen kadınlar var mı? Tüm bu soruları sormak ve bunların yanıtlarına bakmak kadınların parlamentodaki varlıklarıyla yakından ilgili bir konudur. Bu gruplarda kadınların varlığı güçlendirilmedikçe, kadınlar için parlamento çok zor bir alandır. Kadınlar sermaye grubunda da temsil edilmezler. Bu alanlarda kadınlara yüklenen temsil gücü yoktur. Ümit Boyner, 2011'de TÜSİAD başkanı olduğunda, onun savunma sanayisi ile ilgili konuşması istenmez. Anayasa ile ilgili konuşabilir ama konuştuğunda küçümsenir. Erkek TÜSİAD başkanları konuştuğunda ise durum farklıdır. Kadınlar gibi küçümsenmek bir yana herkes onları dinler. Sosyal hareketlerden gelen kadınlar da Meclis'te az sayıdadır. Çünkü sosyal hareketlerde de üst yapılara kadınların çıkması pek mümkün olamıyor. Sendikalar da yönetici

pozisyonlarında kadınlara pek yer vermediği için parlamento kürsüsünde emek hareketinden kadınları bulmak hayli zordur. Zira yukarda sayılan tüm bu alanlar cinsiyete dayalı işbölümün uzantısı olan alanlardır.

Kadın parlamenterlerin sayısının neden az olduğuna çeşitli yanıtlar verilebilir. Bu eşitsizliğin aşağıda olduğu gibi çeşitli nedenleri sayılabilir: Kadınlar hâlâ toplumda bir erkekle aynı şekilde vatandaş olarak kabul edilemiyorlar. Din, gelenek ve kültür, kadını erkeğe nazaran ikincil kılan cinsiyetçi bakışın ortaya çıkmasında belirleyici olabiliyor. Erkek egemenliği, kadını toplumdan, kamudan dışlayan cinsiyetçi işbölümünü ve ona uygun rolleri getirdiğinden, ekonominin örgütlendiği alana ve kamusal alana kadının dahil edilmesi hayli zordur. Kadınlar çeşitli engellerle uğraşmak zorunda kalırlar. Buna bir de siyasetin demokratik olmayan yapısal ve yasal kısıtlamaları, siyasi kültür, kurumlaşma ve demokratikleşme eksikliği, parti içi demokrasinin olmaması, lider oligarşisinin varlığı, siyasetin rant ekonomisine dayanması eklenince, siyasette yer almak, neredeyse imkânsız hale gelebiliyor, bu durum, kadının temsil gücünü olumsuz yönde etkiliyor.

Tüm bu nedenler verilere, göstergelere de yansır. Özellikle de karşılaştırmalı veriler, farklı faktörlerin neden sonuç ilişkisini anlamamıza, durumu analiz etmemizi sağlar.[112] Aşağıdaki Birleşmiş Milletler'in İnsani Gelişme Endeksi'nde[113] 2018'de, Türkiye, 189

112 Siyasal kararlara katılımda toplumsal cinsiyet eşitliği verileri son yıllarda giderek daha çok artmaktadır. Uluslararası düzeyde karşılaştırmalı olarak incelemek için geliştirilen gösterge ve endekslere çevrim içi olarak erişmek mümkündür. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Gender Quotas Database İDEA, Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi (Global Gender Gap Index) ve İnsani Gelişme Endeksi.

113 Bilgi için bkz. http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/_nsani-geli_me-endeksleri-ve-goestergeleri--2018-statistiksel-gue.htrnl Tabloda aşağıdaki göstergelere, kadın oranları üzerinden bakılıyor: Ulusal parlamentolar, yerel meclisler, üst yargı organlarında temsil; seçimlerde dengeli katılımın sağlanmasına yönelik siyasal parti ve ülke politikalarının varlığı; ulusal hükümet, yerel yönetim, kamu yönetimi, bakanlıklar ve her tür kamu hizmetlerinde her düzeydeki temsil ve pozisyonlar; işçi ve işveren konfederasyonları yönetiminde, en büyük elli firmanın üst yönetim düzeyindeki temsil.

ülke arasında 64. sırada yer almıştır. Bunu 76 yıl olan ortalama hayat beklentisi, 15.2 yıl okullaşma yılı beklentisi, 8 yıl ortalama okullaşma yılı ve 24,804 dolarlık kişi başına gayri safi milli gelir sağladı. Türkiye'nin büyüklüğüne oranla düşük bir insani gelişme seviyesinde olmasında ise, kadın iş gücüne katılım (kadınlar yüzde 32,4, erkekler %71,9), kadın kişi başına gelir, kadın ortalama eğitim süresi (orta ve yüksek eğitime devam oranı) ve parlamentoda kadın oranının düşüklüğü etkili oldu. Üreme sağlığı, anne ölüm ve ergen doğurganlık oranları da önemli etkide bulundu. Bu göstergeler aynı zamanda erkekler ve kadınlar arasında insani gelişme farklarını da ortaya koymaktadır. Aynı rapordaki Cinsiyet Eşitliği Endeksi'nde ise Türkiye 69. sıradadır. Meclis'in %14.6'sını kadınlar oluşturuyor (2017 verileri). Yetişkin kadınlar arasında en az orta öğrenim görmüş olanların oranı %44,9 iken, bu oran erkeklerde %66'dır. Her 100.000 canlı doğumda 16 kadın hayatını kaybediyor ve ergenler arasındaki doğurganlık oranı ise 15-19 yaşları arasındaki her 1000 kadında 25,8 olarak dikkati çekiyor. Kadınların işgücü piyasasına katılım oranı %32,4 ile erkeklerdeki %71,9 oranının hayli altındadır.

Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan cinsiyet eşitsizliğinin, eğitim, sağlık, siyaset ve iş hayatı başlıkları altında inceleme konusu edildiği 2018 Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi'nde (The Global Gender Gap Index)[114] ise Türkiye, cinsiyet eşitsizliğinde 149 ülke arasında 130. sırada yer aldı. Türkiye'nin gerisinde kalan ülkeler Fildişi Sahili, Bahreyn, Nijerya, Togo, Mısır, Moritanya, Fas, Ürdün, Umman Sultanlığı, Lübnan, Suudi Arabistan, İran, Mali, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Çad, Suriye, Irak, Pakistan ve Yemen'dir. 2006 yılında bu sıralamada 105'inci olan Türkiye'nin geçen 12 yılda 25 sıra gerilediği dikkat çekmiştir. Türkiye, 149 ülke arasında, kadınların işgücüne katılımı ve fırsat eşitliği konusunda

114 Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi için bkz. http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf

131'inci, eğitimdeki başarıda 106'ıncı, sağlıkta 67'inci, siyasal yetki almada 113'üncü sırada bulunmaktadır. Bu endekse göre kadınlar için cinsiyet ayrımcılığının en az olduğu ülkeler ise sırasıyla İzlanda, Norveç, İsveç, Finlandiya, Nikaragua, Ruanda, Yeni Zelanda, Filipinler, İrlanda ve Namibya'dır.

Resim 5: İtalyan parlamenter Licia Ronzulli, 2009'da Avrupa Parlamentosu Genel Kurul Salonu'nda, yasa tasarısı görüşmeleri sırasında, kucağındaki bebeği ile oy kullanırken.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖZLÜ TARİH GÖRÜŞMELERİNDE TÜRKİYE'DE PARLAMENTER KADINLAR

ENGELLER, İMKÂNLAR

Yönteme dair

Kadınlara ait gerçekliklere ulaşmanın farklı yöntem ve kaynakları var mıdır? Bu soruları sormak ve yanıtlarını vermek çok önemlidir. Çünkü kadınlar ve onlara ait bilgi, bugüne dek, kamusal/özel, doğal/kültürel, evrensel/yerel gibi verili hiyerarşik dikotomik ayrımlar üzerine inşa edilmiştir. Bu bilgi, kadın gerçekliğini göstermekte ve ortaya koymakta yetersiz ve önyargılıdır.

Tarih çalışmalarında olduğu gibi diğer disiplinlerde, siyaset biliminde de kadınlara ait gerçekliği ortaya çıkaracak yöntemlere, iyi formüle edilmiş sorulara ihtiyaç vardır. Türlü araç ve yöntemlerle kadına ilişkin yeni ve önyargısız bilgiye ulaşmak önemlidir. Bilgi kaynağının doğrudan kendisine ulaşmayı sağlayan yeni yöntemsel arayışlara ve kaynaklara gerek vardır. Sözlü tarih çalışmaları bize bu türden bir bilgi sağlayabilir. Sözlü tarih yöntemiyle yapılan çalışmalar kadın tarihi çalışmalarında olduğu gibi, türlü nedenlerle kayda geçmeyen, geçirilmeyen kadın deneyimi ve bilgisini doğrudan aktarmayı sağlar.

Ben de siyasete bulaşan kadınların deneyimlerini sözlü tarih yöntemini kullanarak elde etmek istedim. Kitabımım için sözlü tarih görüşmelerini gerçekleştirirken dikkat ettiğim bazı hususlar oldu. Şöyle ki, görüşmelerden alıntı yaparken kadınların kimliklerini saklı tuttum; kadınların kimliklerini açık edecek bilgileri kullanmadım. Anlatacakları bilginin parti içinde ve dışında on-

ları etkilememesini önemsedim. Görüşmelerde gözlediğim üzere, çekinerek konuşuyorlardı. Parti içi demokrasinin olmadığı bir yerde bir kez de benim yüzümden hırpalanmalarını istemedim. Onlara zarar vermemek için, isimleri, bölgeleri, özel hayatlarındaki belirleyici bazı ayrıntıları açık etmedim. İsim kısaltmalarında bile asıl isimle ilgisi olmayan harfler kullandım. Bu konuda netlik kazanmamışken çeşitli çözüm önerileri geliştirmiştim. İlk kararım, görüşmeleri ideolojik farklılık temelinde temsili kahramanlarla cisimleştirmeye çalışmaktı. Siyasal partiler arasında ve partiler içindeki farklılıkları anlamayı önemsediğimden bu türden bir ayrım yapmak istemiş, farklılıkları kategorileştirmeye çalışmıştım. Bu farklılıkları gösteren isimleri sekiz takma kadın ismi altında ideal tip olarak belirlemiştim. Ancak daha sonra bu çabayı terk ettim. Çünkü bize gereken bu kadınların hangi siyasi partide kim oldukları değil, ne türden bir deneyim yaşadıklarıydı. Bu deneyimlerden biz kadınların alacağı ve öğreneceği derslerdi. Bu nedenle siyasal partiler arasında bir karşılaştırma yapmaktan özellikle kaçındım. Çünkü önemli olanın kadınlık deneyimi, kadınların maruz kaldıkları cinsiyetçi ayrımcılık olduğu, vurguyu burada tutmam, ışığı buradan kırarak analiz etmemin bugünün ihtiyacı olduğu kanaatindeyim.

Görüşmeler sırasında bazı soruların soruş biçimini değiştirmem gerekti. Kimi çok açık konuştu, kimi çok tutuktu. En tutuk konuşan kadın vekilden bile bilgi aldım. Parti ideolojisi bazı açıklamalarda öne çıktıysa da diyalog ilerledikçe anlatımlar zenginleşti. Konuşma sırasında bazı soruların soruş biçimini değiştirerek tekrar tekrar sormam gerekti. Deneyime sahip olmayan ya da az deneyimli olan kadın milletvekilleri ya daha rahat konuştular veya hiç konuşmadılar. Diğerleri siyaseti, ittifak ağlarını öğrendikleri, bildikleri için kendi deneyimleri hakkında az bilgi verdiler. Meclis'te ikinci ve üçüncü döneminde olan kadınlarla tekrar konuşsam bana aynı bilgiyi vermeyeceklerinden eminim. Siyasette edinilen bilginin adeta bana dışına çıkılmaması gereken "kapalı

bilgi" alanı oluşturduğunu gözlemledim. Bu başka bir çalışmanın konusu olabilir, olmalı da…

Görüşmeler farklı zamanlarda gerçekleştirildi. Bu, haliyle konuşmaları farklılaştırıyor. Altı ay önce milletvekili olanlarla, iki dönem vekillik yapmış ve bir üçüncü kez seçilmişler içerik ve kavramlar açısından daha farklı açıklamalar yapabiliyorlar. Mesela parti politikalarını, parti büyüklerinin özellikle genel başkanın dilini, söylemini sürdürüyor, kendi bireysel dillerini tamamen dışarıda bırakabiliyorlar. Özellikle AK Partili kadınlarda gördüm bu durumu. Örneğin, daha önce hiç siyaset yapmamış, davetle AK Parti'ye girmiş, mesleğinde bir statü ve itibar elde etmiş, ederken de kadın olmanın zorluklarını çokça yaşamış kadınlar bile kotanın gereksizliğinden bahsedebiliyor, kendilerinin bir tür örtük kotayla geldiklerini unutmuş görünüyorla ya da örtük kotanın adını koymak, kotayla tanımlanmak istemiyorlar. 2002 yılında parlamentoya ilk geldiklerinde siyasette hiç deneyimleri olmayan kadınlar çok iken, daha sonra özellikle kadın kolları örgütlenmesi sürecinden geçmiş kadınlar öne çıkmış, seçilenlerin tamamına yakını haline gelmiş.

Parlamento deneyimi, siyasetçi kadınlar için ayırt edici bir kriterdir. Örneğin üç dönem seçilmişler, zaman içinde parti ideolojisini ve neyi konuşup neyi konuşamayacaklarını da öğrenmişlerdir artık… İlginçtir ki, feminizm ve kota soruları kadınların tamamına yakınını sıkan, bunaltan, cevap vermeyi çok arzulamadıkları sorular oldu. Zira kadın vekiller siyasal partilerin bu ideolojiye olan uzaklıklarının farkındalar. Partilerinin sempatizanı olmadığı bir görüş üzerine fikir açıklamak onların siyasi kariyerlerini tehlikeye atabilir. Lider vurgusu BDP dışındaki partilerde hayli yaygındı. Liderle iyi geçinmek ve ona mesaj göndermek, bulunduğu yerden dolayı ona minnettar olmak, sadece Atatürk döneminde Meclis'e girmiş kadınların bir özelliği değildir. Erkek parlamenterlerle bu türden bir çalışma yapıldığında da benzer sonuç çıkabilir. Ancak çeşitli nedenlerle, özellikle siyasal partilerin bir erkek kulübü ol-

ması ve aralarındaki dayanışma yüzünden, kadınlar arasında bunun vurgusu daha fazla olacaktır.

Konuşma içeriklerindeki farklılıklar parti ideolojisiyle ve pratiğiyle yakından alakalı gözüküyor. Partiler arasında kavramlar, inanç, deneyim açısından farklılıklar olduğunu gördüm. Bu farklılıkların önem kazandığı yer "haklar"dan söz etmeye başladığımız noktadır.

Görüşmelerin yapıldığı zamanın siyaset açısından nasıl bir özellik taşıdığı, alınan bilgiyi de farklılaştırabiliyor. Örneğin, seçim öncesi ve sonrasında yapılan görüşmeler, konuşmanın içeriğine yansıyabiliyor. 2002'de yapılan görüşmelerin ilk grubu, seçim sonrasındaki aylarda gerçekleştiğinden kadınların Meclis deneyimi azdır, dolayısıyla özgüvenleri de. 2011'de 23. Dönem'in son aylarında ise, Meclis'te geçirilen yıllar, tecrübeyi artırdığı için özgüveni geliştiren etki yapmıştır.

Partilerin temel hikâyeleri neyse, deneyimlerini o öykü üzerinden anlatmayı tercih eden kadınlar da oldu. Bu nedenle, kendi bağımsız hikâyelerine değinmek yerine, kendilerini partinin içindeki duruma göre, inanç kahramanlık, bağlılık, hizmet üzerinden anlatmayı tercih ettiler.

Görüşme yapılan vekiller hayat hikâyelerinde belli özellikleri öne çıkarabilir, belli özelliklerden de hiç bahsetmeyebilirler. Kendi anlattığı hikâyede yer alan ve yer alamayan özellikler var. Takdir edilecek bir durumsa yer verir, bu özellikleri öne çıkarır; değilse geri plana iter, hiç söz etmez. Örneğin görüşme yapılan vekil kadınlardan biri, önemli aşiret ailesinden geliyordu. Ancak anlatımında bu faktörden hiç bahsetmedi. Ona göre bu unsur takdir edilecek bir şey değildi. Gerekmedikçe aşiret, cemaat gibi onları orada bulunduran asıl unsurlardan bahsetmeyebilirler. Bu nedenle görüşme yaparken dikkat edilecek önemli bir nokta vardır: Kadınlar kendilerini anlatırken kendilerini hangi güç ilişkileri ile tanımlıyorlar? Eğitimli olmaları üzerinden mi? Yoksa aile kökeni, meslekteki başarı üzerinden mi? Bu konularda uyanık olmak görüşmenin başarısında önemli rol oynayacaktır.

Çalışmanın kapsamına, esasen siyasal partili parlamenter kadınlar girdi. Ancak siyaset yapan fakat seçilmemiş partili kadınlarla ve kadın hareketinin siyasetle doğrudan ilintili parçasından kadınları da bazı alanlarda çalışmaya dahil etmek zorunlu oldu. Kadın hareketinden sekiz, parlamenterden yetmiş iki toplamda seksen kadınla değişen saat aralıklarıyla (1-3 saat) sözlü tarih yöntemi kapsamında görüşme yapıldı. Bu görüşmelerin içeriğine, anlatımına dokunulmadı. Görüştüklerimin isimlerini açık etmedim. Kullandığım isim kısaltmalarının da asıl kişilerle bir ilişkisi bulunmuyor. Ancak içinde bulundukları siyasal parti bilgisini vermeyi önemsedim.

Görüşmeleri belli dönemlerde; 2002, 2003, 2004, 2006, 2007 ve 2011 tarihlerinde, farklı aylarda, Meclis içindeki vekil ofislerinde ve kulislerde gerçekleştirdim. İlk görüşme öbeği, 21. Dönem'de, 1999'da parlamentoya giren vekillerle, Nisan 2002'de gerçekleştirildi. Aynı yıl, henüz görüşmeleri tamamlamamışken Kasım ayında erken seçim yapıldı. 22. Dönem'de Meclis'e tekrar seçilen kadın vekiller de oldu tabii. Görüşmeler için dönem içinde, çeşitli tarihlerde Ankara'ya, Meclis'e gittim. 23. Dönem milletvekilleriyle ise, 24. Dönem'i başlatacak seçimin 4 ay öncesinde, yani Şubat 2011 ayında gerçekleştirdim. Neredeyse tüm Şubat ayını, Ankara'da bu görüşmelere ayırdım.

Son görüşme öbeğim dışındakilerin birçoğunu videoya kaydettim. Zira başlangıçta projeyi, belli sayıyı kapsayan video kayıtlarının da olduğu bir sözlü tarih arşivi oluşturma olarak planlamıştım. Bu nedenle görüşme yapabildiğim milletvekillerinin görüşmelerini videoya kaydederken şu yöntemi izledim. Kaset sayım kısıtlı olduğu için konuşmanın gidişatından önemli bir konu geleceğini hissettiğimde zaten hazır olan kamerayı açıyor, göz temasını kaybetmeden kaydı gerçekleştiriyordum. Bu konudaki bilgilendirmeyi önceden vererek gerekli hazırlığı yapmıştım.

21. Dönem'de, DSP, DYP, MHP, ANAP gibi, çeşitli parti temsilcilerinden oluşan 18 milletvekili ile görüşüldü: Meral Akşener,

Gönül Alphan-Saray, Gürel Aslan, Melda Bayer, Yücel Erdener, Sevgi Esen, Tayyibe Gülek, Ayşe Gürocak, Melek Denli Karaca, Oya Akgönenç Mugusiddin, Nesrin Nas, Işılay Saygın, Sema Tutar Pişkinsüt, Esvet Özdoğu, Nesrin Ünal, Sabahat Vardar, Ayfer Yılmaz, Perihan Yılmaz. Bu dönemde Tansu Çiller, Nazire Karakuş, Sulhiye Serbest'ten randevu almak mümkün olmadı.

22. Dönem'de Meclis'te temsilcisi olan iki partiden AK Parti ve CHP'den 17 kadın milletvekiliyle görüşüldü. CHP'li 11 kadın milletvekilinin hepsiyle görüşme yapıldı: Oya Araslı, Canan Arıtman, Sıdıka Aydoğan, Ayşe Gülsün Bilgehan, Özlem Çerçioğlu, Nevin Gaye Erbatur, Zeynep Damla Gürel, Birgen Keleş, Türkan Miçoğulları, Güldal Okuducu, Bihlun Tanaylıgil. AK Partili 13 milletvekilin 6'sıyla görüşme yapıldı: Ayhan Zeynep Tekin, Fatma Şahin, Zeynep Karahan Uslu, Nimet Çubukçu, Nükhet Hotar, Serpil Yıldız. Görüşme randevusu bile alınamayanlar ise, Reyhan Balandi, Remziye Öztoprak, Gülseren Topuzlu, İnci Gülser Özdemir, Semiha Öyüş, Güldal Akşit, Halide İncekara'daydı. Neyse ki, yukarıdaki son üç isimle, 23. Dönem' vekillikleri sırasında görüşme yapabildim. En çok görüşmeyi 23. Dönem'in vekilleriyle Şubat 2011'de gerçekleştirdim. Bu dönemin CHP, AK Parti, BDP (HDP) ve MHP'li kadın vekillerin çoğunluğu ile görüştüm.

Kadınlar ve Siyaset

> "Erkeklerin fizyolojisi sporların çoğunu; sağlıkla ilgili ihtiyaçları sağlık sigortalarının kapsadığı alanları; toplumsal olarak belirlenen hayat hikâyeleri işyerlerindeki beklentilerini ve başarılı kariyer modellerini; bakış açıları ve ilgi alanları bilimsel niteliği; deneyimleri ve tutkuları başarının sırlarını; askerlik hizmeti vatandaşlık kavramını; mevcudiyetleri aileyi; hemcinsleriyle geçinememeleri –yani savaşları ve hükümranlıkları–tarihi; muhayyileleri Tanrı'yı ve cinsel organları cinselliği tanımlamaktadır. Cinsiyet farklılığının bulunmadığı söylenen ölçütler bunlardır" (MacKinnon, 2003:257).

Yukarıda verilen alıntıda hayatın tüm alanlarının, spor, sağlık, mesleki yaşam başta olmak üzere erkeğe göre düzenlendiği vurgulanıyor. Peki, acaba siyaset bu alanların dışında mı? Siyaset, kuralları ve örgütlenme biçimiyle nerede, nasıl, kimin için işliyor? Yanıtı verelim. Siyaset bir kulüp içinde cereyan eder. Bu bir erkek kulübüdür. Bu kulüp, örneklerine tarihte, 19. yüzyılda rastlanan, kadınların girmesinin yasak olduğu erkek kulüplerinden hayli farklıdır. Günümüzde artık üyelik için açıkça sınıf, ırk, cinsiyet gibi kriterler istenmiyor. Günümüzde bu türden kulüpler kalmadı artık. Ancak siyasal kurumlar ciddi anlamda bu kulüplerin organizasyon ve söylem kurallarını gizli/açık türlü biçimlerde, ülke özelliklerine göre devam ettiriyor. Buraya girmek yasak değil önemli kriter, erkeklerin belirlediği erkeklere göre tanımlanmış çıkarların korunması olarak karşımıza çıkıyor. Bu niyet ulu orta açık ediliyor. Bunun kodları ve kuralları çok önceden, kadınlar daha siyaset meydanına çıkamamışken belirlenmiştir ve bu durum kadınlar dahil olmak üzere herkes tarafından kabul görmüştür. Kadınların temsil oranı ve etkinliği artmadıkça bu ön kabulün değişmesi bu yüzden pek de kolay olamıyor.

Kadınların siyasette yaşadıkları sorunlar, siyasetin, kurallarını erkeklerin belirlediği bir yapı içinde, bir erkek kulübünde yapılmasından kaynaklanıyor. Bu faaliyet, kültürel, kurumsal, sosyoekonomik ve siyasal stratejik faktörlerle iç içe geçmiş bir yapı içinde cereyan ediyor.

Parlamenter kadınların her birinin bir öyküsü, kendini var ediş ve parlamentoya geliş öyküsü vardır. Bu öyküde kadınlar farklı siyasal partilere üye olsalar da, yaşadıkları çeşitli deneyimler onları ortaklaştırıyor, genel olarak toplumda kadınların yaşadıkları sorunlardan onlar da nasiplerini alıyorlar.

Bu sorunlar siyaset yapan kadınların dilinden tasvir edilebilir, ampirik verilerle ortaya konulabilir. Aşağıdaki sorulara verilecek yanıt, bu sorunların ortaya konulmasında bize yardımcı olabilir: Kadınlar ailede, okulda, sokakta, çalışma hayatında, siyasal par-

tilerde, parlamentoda ne tür sorunlarla karşılaşıyorlar? Siyasete nasıl giriyorlar? Siyaseti nasıl yapıyorlar? Kendi siyasal partileri kadınların sorunlarına nasıl bakıyor? Çözüm önerileri neler? Tüm bu sorular, bundan önceki tüm bölümlerde yer alan bilgi ve saptamalar ışığında aşağıdaki üç başlıkta ele alınacaktır:

- Türkiye'deki kadın parlamenterlerin siyasete katılma aşamasında sürece etki eden toplumsal, ekonomik, kültürel unsurlar (aile, eğitim, çalışma hayatı).
- Aday gösterilme aşamasında etkili olan siyasal faktörler (adaylık süreçleri, parti politikaları ve parti örgütüyle ve partili siyasetçilerle liderler dahil ilişkiler).
- Mecliste kadın olmanın ürettiği çeşitli hususlar (Eril bir mekân olarak meclis, politik beden olarak kadınlar, Meclis'te söz söylemek).

Bu üç başlık üzerinden, kadınların siyasete giriş sürecindeki temel yapılar ve süreçleri aday olma, aday gösterilme, seçilme ve mecliste kadın olmak gibi aşamaları, bu arada yaşadıkları sorunları ve bunlarla başa etme biçimlerini kadın vekillerle yapılan sözlü tarih görüşmelerinin bulguları üzerinden ortaya koymaya çalışacağım. Böylece siyasetin cinsiyetlendirilmiş yapısı, parlamenter temsilin kalıpları açık edilecek. Amaç, kadınların siyasetteki temsil eksikliğini anlamak için bilenen kalıplara yeni bir bakış getirebilmektir.

A - Siyasete Katılma Aşamasını Belirleyen Toplumsal, Kültürel, Ekonomik Unsurlar

(Aile, Eğitim, Çalışma Hayatı)

Kitabın bir önceki dördüncü bölümünde, parlamentolarda kadın katılımını engelleyen nedenlere değinilmişti. Burada tekrara gidilmese de kısa bir özet yapmakta fayda var. Toplumsal alanda konumlanma, toplumsal pratiği belirler. Cinsiyete dayalı işbölümü nedeniyle, kadınların yeri özel alan olarak belirlenir. Onların asli görevleri evde bakım, çocuk yetiştirme, ev işleri gibi yeniden üretim işleridir. Erkek ise ev dışındaki işlerden sorumludur. Kamusal ve özel alan ayrımını keskinleştiren bu bakışta, "doğallaştırılan" ve dolayısıyla sorgulama dışı bırakılan cinsiyet ayrımı ve bu ayrımdan doğan roller, eril tahakkümü kurar ve devam ettirir (Shvedova, 2005: 44). Eğitimin bu oluşumdaki katkısı büyüktür. Erkek ve kadın, birbirinin karşıtı olarak kurulduğundan, bu karşıtlık toplumsal her alanda kendisini gösterir (Sancar, 2009: 193). Kadınların yaptıkları işler aile içinde diğer bir ifadeyle özel yaşam alanında, dolayısıyla kamusal alanı ilgilendirmeyen 'apolitik' bir dünyaya ait olarak tanımlanmaktadır. Erkeklerin var oldukları alan ve yaptıkları işler kamusaldır ve siyasal alan bu ortamdan beslenmektedir.

> "Biz kadınlar, siyasete erkeklerden çok daha geç yaşlarda başlıyoruz. Erkekler daha erken başlıyorlar siyasete. Çok genç yaşlarda bu sürece giriyorlar. Gençlik kollarında görev alıyor, şurada, burada birçok işle ilgileniyorlar. Ama biz kadınlar daha geç giriyoruz bu alana. Biz siyasete, hayatımızdaki birçok şeyi tamamladıktan sonra girebiliyoruz ancak. Eğitimimizi tamamlayacağız, ekonomik özgürlüğümüzü kazanacak kadar çalışacağız, para kazanmış olacağız, çocuklarımızı büyütmüş olacağız. Ancak ondan sonra biz siyasete girebiliyoruz. Ama bu kez de erkeklerle çok büyük bir mesai girinceye kadar bütün örgütü tanıyorlar, bütün partiliyi tanıyorlar. Partinin üstünü de ta-

nıyorlar, altını da tanıyorlar. Biz onlarla aynı kulvarlarda koşamıyoruz. Biz böyle acemi çaylaklar gibi el yordamıyla bir şeyler yapmaya çalışıyoruz. Bu yüzden de hiç kolay olmuyor işimiz" (CHP, F.Ü.).

"Siyasete girerken ve onun devamında kadınları zor bir süreç bekler. Yani bir kere erkeklerin hakim olduğu bir dünyaya siz yeni bir kapı açıyorsunuz. Birileri o koltuklara daha önce yerleşmiş, siz diyorsunuz ki o koltuğu boşaltın, yerinize biz oturacağız. Tabii bunu kabullendirmek erkeğin hakim olduğu bir dünyada çok zor" (AK Parti, E.C.).

Yukardaki alıntılar, parlamenter kadınların içinde yaşadıkları, onları baskılayan, eril sistemin, önlerine koyduğu engellerin ve yaşadıkları sorunların daha bütünsel meselelerden kaynaklandığını fark ettiklerini gösteriyor. Kadınların erkeklerin işgal ettiği alanlara girmek ve orada yaşamak hayli zordur. Siyasete katılma kararının alınmasına etki eden unsurlar, kendini toplumsal ve ekonomik yapılar olarak aile, eğitim, meslek hayatı içinde türlü biçimlerde gösterir. Bu yapıların çoğunda çeşitli sorun yaşarlar. Siyasete girme kararı tüm bu sorunlara rağmen verilir.

Kadınların siyasal güç ilişkileri içinde yer alamamalarının siyasetin yapısı dışında olan daha genel nedenleri vardır. Kadınlar ailede, eğitim sisteminde ve onun kurumlarında, çalışma hayatında, cinsiyetlerinden dolayı çeşitli sorunlarla karşılaşırlar. Toplumsal cinsiyet ilişkileri, hemen her tür toplumsal örgütlenme biçiminin merkezinde bulunan ve cinsiyetler arası işbölümünün sorumluluk, fırsat ve fayda dağılımının belirlenmesinde başat rol oynayan ilişkiler bütünüdür. Bu nedenle toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü, basitçe, kadınlar ve erkeklerin toplumsallaşma süreci içinde yerine getirdikleri farklı işlevlerin bir bütünü olmaktan çok daha fazla bir anlam taşır.

Cinsiyetçi işbölümü, kadınlar milletvekili olduklarında kalkmaz ortadan. Kadınlar dışarıda siyasette çalıştıkları halde, evde de ev işlerinin, bakım işlerinin sorumluluğunu üstlenmeye de-

vam edeceklerdir. Bu ikisini de aynı sorumlulukta ve mükemmellikte yapmalıdırlar. Kendilerinden beklenilen budur. Bu beklentiyi ne pahasına olursa olsun karşılamalılar. Şikâyet etmeye, ayrıcalık istemeye hakları yoktur. Üstelik bu düşünceyi kendileri de içselleştirmişlerdir. AK Parti'den I.V.'nin ifadesinde olduğu gibi zor da olsa bu durumdan şikâyet etmemelidirler, aksi halde değerli görülmeyebilirler:

> "Bana saygı duyacaksınız diyemezsiniz. Siyasette duymazlar. Ona kendileri karar verirler, saygı duymaya ya da duymamaya. Benim arkadaşlarım herhalde tecrübemden kaynaklanan bir şeyle, işte nezaketle saygı duydular bana. Dediler ki, genç bir hanım belki ilçe başkanımız bayan ama siyasette tecrübesi var biz bu işi birlikte başarırız, yaparız. Hevesli, gece 12'lerde bile bizim başkanımız, başımızda. Yani, ben hanımım, akşam saat 5'te 'eyvallah arkadaşlar benim eşim bekler, gidiyorum. Siz çalışın, ben ertesi gün sizden doneleri alırım' diyemezsiniz. Yok böyle bir şey. Yani o zaman size ne kadar saygı duyulur? Ne kadar emeğinize değer veriliyor? Onu o zaman kendiniz tartacaksınız. Yani kadınlıktan kaynaklanan avantajlarınızı böyle kullanmaya kalkarsanız siyasette zorlanırsınız."

Siyasete girmek isteyen erkeğe herkes destek olurken, kadına köstek olunur. Yakın çevrenin desteğini alamayan kadınların siyasette başarılı olması çok kolay olmaz. Bu desteği almak şarttır:

> "Bir erkek siyasete girmek istediğinde, yakın çevresi derhal destek olur. Ama kadın siyasete girmek istediğinde, yakın çevresi derhal karşı durur. 'Sana mı kaldı vatanı milleti kurtarmak, sen önce evine bak, ailene bak, çocuğuna bak' derler. İlk muhalefeti, ilk direnci yakın çevrenizde görürsünüz. Bugün siyaset yapabilmiş, siyasette başarılı olmuş kadınlar öncelikle yakın çevre desteğini almıştır. Ben de eşimin ve ailemin desteğini aldım. Yani eşim beni her zaman bu konuda yüreklendirdi, her konuda destek-

ledi. 'Sen' dedi, 'siyasette olması gereken kadınlardansın, yüreklisin, doğru bildiğini söyleyen bir kadınsın, istemesini bilen bir kadınsın, talep etmeyi bilen bir kadınsın, sen siyasette olmalısın' dedi. Yani ben siyasete güçlü bir kadın olarak girdim. Eğitimimle, ekonomik durumumla, yakın çevremin desteğini alarak siyasete girdim" (CHP, F.Ü.).

Evli kadınlar için öncelik çocuklardır her zaman. Bu durum siyasetçi kadınlar için de değişmiyor. Kadınların sayısını azaltıcı etkiye de neden oluyor bu durum. MHP'den E.P., bu hususu, kadınların siyasete girmesini geciktirici bir sonuç olarak açıklıyor. Siyaset yapan kadınlar ya hiç evlenmiyorlar ya da çocukları büyüdüğünde siyasete dahil oluyorlar:

"Kadınlar siyasete ya evlenmeden giriyorlar ya da yaşlandığında giriyorlar. Kadın milletvekilliğinin azlığı sadece erkeklerden kaynaklanmıyor. Bir de annesiniz, ben bunu hep söylüyorum. İşte çocuğu büyütüyorsunuz, sünnetini yapıyorsunuz, evlendiriyorsunuz bir bakıyorsunuz elli ya da elli beş yaşına gelmişsiniz. Bu arada siyasete girdiğinizde milletvekilliği, belediye başkanlığı için çok geç ve siz aday olamıyorsunuz, ancak dernek gibi çalışıyorsunuz, kermes düzenliyorsunuz, bilet satıyorsunuz, afiş dağıtıyorsunuz, bütün partilerde istisnasız kendi partim de dahil hepsinde biliyorsunuz, sağında, solunda, merkezinde, hepsinde var. Kadın sayısı bu yüzden az bence."

Kadınlar iktidar ve otorite alanlarından dışlandıkları için kaynaklara ve bunlardan elde edilen faydaya erişmede aleyhte bir durumla karşılaşırlar. Kaynaklara kolay erişemedikleri gibi bu kaynakları denetleyemezler de. Üstelik kendileri türlü biçimde denetlenir ve sınırlanır. Kendi bedensel sağlıklarının ve üreme işlevlerinin denetlenmesi, bakımı ve yönetiminde her zaman söz sahibi olamayabilirler. Aile içi şiddet tehdidi ise her zaman mevcuttur. Ataerki, tüm yapı ve kurumlarıyla kadınların aleyhine işler.

Kadınların toplumdaki sosyal ve ekonomik konumları siyasete katılımlarını doğrudan etkiler. Eğitim düzeyleri, işgücüne katılım

ve istihdam oranları, ulusal ve yerel siyasetteki temsil oranlarıyla yakından ilişkilidir. Kadınların siyasal katılımları; yoksulluk, eğitim olanaklarından yararlanamama, gerekli bilgilere erişimin kısıtlılığı gibi nedenlerle de sınırlanabilir. Yoksulluğun ve işsizliğin feminizasyonu, aynı zamanda kadınların politika için gerekli olan mali kaynaklara sahip olamaması anlamına gelir. Dünya genelinde, kadınların eğitim olanaklarından yararlanma olanakları erkeklere oranla çok düşüktür. Bu durum, kadınların siyasetle ilgili gerekli bilgi ve altyapıya sahip olmalarını neredeyse imkânsız hale getirir (Shvedova, 2005: 39-42).

Önceki bölümde söz edilen Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi ve Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksleri ve buralardaki Türkiye'nin dünya ülkeleri arasındaki yerinin düşüklüğünü hatırlayalım. Kadınlar erkeklere nazaran toplumsal ve ekonomik olanaklardan eşit yurttaşlar kadar yararlanıp yararlanmazlar. Siyasal yetki alma, eşit ücret alma, işgücüne katılım, eğitimde başarı gibi göstergelerde olumlu bir sonuça işaret etmiyor.

Kadınlar, kadın oldukları için çeşitli biçimlerde ayrımcılığa maruz kalabilir, engellenebilir, sınırlandırılabilir, denetlenip baskı altına alınabilirler. Yeterli eğitimi alamama, istenilen okula gidememe, erken yaşta evlendirilme, şiddete maruz kalma, hatta ortadan kaldırılma, çalışma hayatına katılamama, siyasete girememe, siyasette kalıcı olamama, tüm bu tanım ve denetimin doğal sonucudur aslında. Ev, erkeklerin rahatı için tasarlanmıştır. Bir İngiliz atasözünde "Ev erkeğin şatosudur" denir. Çekirdek ya da geniş ailedeki herkesin evdeki bakım ve şefkatinden, ev işleri, temizlik, alışveriş, fatura işlemleri gibi günlük işlerin organizasyonundan ve yapılmasından kadınlar sorumlu tutulur. Kadınlardan ev dışında çalışsın-çalışmasın bu işleri aksatmadan yürütmeleri beklenir. Evlilerse önce eş, çocuklu iseler, önce annedirler. Meslekleri, dışarıdaki işleri sonra gelir. Oysa bu durum erkek için söz konusu değildir.

Siyaset, kadınlara göre değil, erkeklerin yaşam ve ilişki biçimine göre tasarlanmıştır. Kadınlardan evdeki tüm işleri, sorunları

çözmeleri istenir. Bu alan ne evin erkeklerinin destek ve yardımından ne de devletin çözüm üretici politikalarından yararlanır. Duygusal ve rutin işlerin, ilişkilerin yumağını çözme işi kadınlara havale edilmiştir. Ama dışarıda olduğu gibi evde de kadınlar söz sahibi değildirler.

Kadınların ev içinde yaptığı iş, dışarıda elde ettiği gelir gibi küçümsenir. Ev içindeki sorunların çözümü kadınlara havale edilir. İşlerin neredeyse hepsinden kadınlar sorumlu tutulurken, karar verme gücünden yoksunluk devam ettirilir. Ailenin ve devletin kaynakları evdeki sorunları çözmek için ayrılmaz. Evde, ailede olan biten görmezden gelinir. Hatta kanunlarda erkeklere üstünlük tanınır. Medeni kanunlarda bu durumun somut örnekleri vardır. Örneğin Türkiye'deki Medeni Kanun'daki "Ailenin reisi erkektir" maddesi ancak 2001'de yürürlükten kalkabilmiştir.

Devlet politikasının; bu politikayı oluşturan başlıca konulardan nüfus, üreme, beden ve ahlak politikasının temel nesnesi kadındır. Söylemler, ideolojiler kadınlar üzerinden üretilir. Kadının en temel görevi, biyolojik üretici olması, nesli çoğaltabilmesidir. Ancak bu üretimin nasıl yapıldığı, burada adalet ve huzurun olup olmadığı pek umursanmaz. Evde olan biten sorgulanmamalı, açık edilmemelidir. "Erkeğe karısını niçin dövdüğü sorulmaz!" ifadesi Eylül 2012'de Türkiye'de bir caminin girişine renklendirilerek konulabilir. Bir belediye başkanı "Erkek fiştir, kadın priz" diyebilir. Bir gazeteci "Erkek gemidir, kadın liman" türünden ifadeleri pervasızca söyleyebilir (*Radikal* gazetesi, 15 Haziran 2012).

Toplumda türlü biçimlerde sınırlanan, engellenen, susturulan kadınların siyasete girebilmesi ve orada başarılı olması pek kolay olamaz doğal olarak. Üstelik orada onları bir de, kuralları, örgütlenmesi ile kadınları dışlayan bir yapı beklemektedir. Nasıl evde olmaları çok doğal görülüyorsa, siyasette bulunmaları da bir o kadar anormal görülür. Siyaset erkekler için ve buraya ulaşmaları için zor bir yoldan geçmeleri gerekir. Susturulurlar, yıldırılırlar. Küser, terk ederler meydanı. Tabii ki bu yolu aşanlar

da vardır: İnatçı olanlar, şanslı olanlar ve erkeklerin siyasette tercih ettikleri kadınlar. Ancak bu özelliklere sahip olanlar engebeyi aşabilir. Aşağıda tüm bu saptamalar milletvekili kadınların sözleriyle verilecektir.

Aile, eğitim, meslek hayatı

Kadınların siyasete giriş sürecindeki ilk yapılardan biri ailedir. Ailedeki tutum ve davranışların kadınların hayatları üzerindeki etkileri hayli önemlidir. Ailedeki cinsiyet ayrımı, kadınları en fazla kaynakların paylaşımında etkiler. Hele ailedeki maddi imkânların azlığında öncelik erkek çocuklarındır. Bu nedenle, AK Parti'den U.Ş. için en büyük şans, bir ağabeye sahip olmamaktır. Bu sayede eğitim alabilmiştir:

> "Allahtan bir abim yoktu diyorum. Ailenin en büyüğüyüm. Çünkü bir abiye sahip olmamanın büyük avantajı var bizim bölgede, Karadeniz'de. Ortaokulda, lisede, 'aman onu özel yerlere gönderelim de padişah olsun, ailenin ne kadar geliri varsa ona aktarılsın' diye bir düşünce yoktu. Eee biraz erkeksi tavırlarım vardı. Hani böyle ailenin erkek çocuğu gibi falan diye. O tavırlarımın da çok faydası oldu."

DSP'den G.G. ise, ailesinde erkek kardeşinin ayrıcalıklı konumundan şikâyet eder. Kendi çocuklarını bu nedenle daha farklı yetiştirmeye çalışmıştır:

> "Bizim ailemizde abime özel muamele vardı. Ben çok akıllıydım. Ama abim çok önemliydi. Örneğin yemeğin en iyi, etli tarafını annem abime koyardı. Bu nedenle çok kızardım, erkekleri hiç sevmezdim. O ailede bir taneydi çünkü. 'Ben asla böyle davranmayacağım' derdim. Erkeklere de gıcık olurdum yani açıkçası. Ama ben öyle davranmadım. Nitekim öyle de yetiştirdim çocuklarımı. Ben bunun bilincine çok erken vardım. Çok akıllı iki çocuk yetiştirdim ben.

İyi bir anneyim. Çok da mutluyum. Hakikaten oğlum kızımdan daha iyi yemek yapar. Mesela ben su isteyeceğim zaman, 'Kızım bana bir bardak su getir' demem. Oğluma seslenirim. 'Oğlum bana bir bardak su getir' derim. Ve bundan hiçbir rahatsızlık da duymadı çocuklarım."

Erkeklere daha çok önem verilmesi durumunu DSP'den A.A da yaşamıştır. Ancak oğlan çocukları varlıklarıyla aile içinde sorumluluk yüklenilmezken, kendisine ailenin tüm sorumluluğu yüklenmiştir:

"Erkek kardeşim Nazmi'nin dünyaya gelişiyle annem çok seviniyor, kız problem olarak görülüyor. Ailede oğlan olduğu için çok seviliyor. Ondan sonra iki oğlan çocuğu daha oldu onların. Ancak onların bütün problemlerini ben çektim. Bir kız olarak anlatamam size neler çektiğimi. Hâlâ daha çekiyorum. Neyse sağlıklarına bir şey olmasın da sorun değil."

Erkek çocuğun kız çocuktan daha çok önemsendiğini türlü biçimde deneyimlemeye önemli bir örnek, annesi erkek çocuk doğurmadığı için babanın ikinci bir kadını kuma olarak eve getirmesi şeklinde ortaya çıkabilir. Bir sağlık memuru olan AK Parti'den U.Ş.'nin babası bu yolu seçmiştir:

"Dört kız kardeştik. Babam sağlıkçı olmasına rağmen, annemin oğlan çocuk doğurmadığını öne sürerek ikinci bir kadınla evlendi. Bunu hâlâ da anlamış değilim. Çünkü sağlık memuru olan birinin çocuğun cinsiyetinin belirlenmesinin kimde olduğunu iyi bilmesi gerekiyor. Babam ikinci kadını aldı. Ondan bir oğlu oldu. Peşinden bir kızı ve iki oğlu daha oldu. Sonra, annemin de bir oğlu oldu. Biz iki anneden dokuz kardeşiz. Biz merkezde, öteki annem ise, köyde yaşadı."

Baba soylu ailenin geçerli olduğu aile kurumunda, erkeğin aile ismini devam ettirmesi, onun aile içindeki değerini artıran en önemli faktördür. Bu yapıda ne de olsa kız çocukları evlendikle-

rinde başka bir erkeğin adını alacak, ona bağımlı olacaktır. Paranın ailede kalması için, kız çocuğuna değil, erkek çocuğuna yatırılması gerekir. AK Parti'den U.Ş., çocukluğunda, yakın çevresinde bu bakışın nasıl yaşandığını şöyle anlatır:

> "Benim okuduğum zamanlarda, 1980'li yıllarda lisede, sadece iki kız çocuğuyduk. Kız meslek lisesi de yeni açılmıştı. Kızların büyük çoğunluğu oraya gitmişti. Ama sınıflarda, ortaokulda, lisede kızların sayısı çok azdı. Genelde ailede erkek çocuk varsa, okuyacaksa, o okusun düşüncesi vardı. Nasıl olsa kızlara erkek bakacak şeklinde düşünülüyor. 'Kız nasılsa evlenecek gidecek, bir daha ben buna niye yatırım yapayım' deniyor. Eğer o yatırım paraya dönüşecekse 'elalem paramı niçin yesin' şeklinde bir düşünce vardı. Bir de tabii, dar gelirli ailelerde çocuk okutmak için yeterli paranız olmalıdır. Onu ailede kalacak bir kişiye, yani oğullarına harcamak onlara daha yatkın geliyor. Bir de okullar daha ziyade ilçe merkezlerindeydi. Köyde oturan bir aile, kızını nasıl okutacak, nasıl gönderecek? Ev mi tutacak? Benim köydeki kız arkadaşlarımın hiçbiri okuyamadı, bir tanesi ortaokulu bitirmişti. Çok da zeki bir kızdı. Hatta babama yalvarmıştım, gelsin bizde kalsın diye. Babam kabul etmişti, ama bu kez onun babası izin vermemişti."

Kadınların eğitiminde sadece ailenin tavrı değil, eğitim kurumlarının somut varlığı da önemli rol oynar. Eğer bölgede kızların gideceği okul yoksa kızların farklı illere gönderilmesi, aileler tarafından pek güvenli görülmez. Erkek çocuklar için ise, böyle bir güvenlik endişesi yoktur. Taşımalı okul ya da yatılı kız bölge okulları türünden uygulamalar kızların okullaşması için yetersiz de olsa, bulunmuş çözümlerinden bir kaçıdır. Hâlâ kadınlar okur yazarlık, okullaşma gibi kriterlerde yeterli oranlara ulaşamamışlardır.

Eğitim kadınlar için önemli bir güçlenme aracıdır. Siyasetçi kadınlar için ise eğitim çok daha önemlidir. Milletvekili kadınlar arasında

eğitimde çeşitli engellemeyle karşılaşan kadınlar vardır. Kimi babasını ikna etmek için iki sene, kimi de beş sene okula ara vermek zorunda kalmıştır. AK Parti'den U.R. için bu ikna süresi beş yıldı:

> "Ailemin bana bakış açısı, iyi bir eş, iyi bir ev hanımı yetiştirmek şeklindeydi aslında. Ben tahsilimi biraz ara vererek yaptım. Ama okuma yönünde çok irade gösterdim. Ben daha ilkokuldayken yemek yapmayı öğrenmeye başlamıştım. Annem babam, benim çok iyi yemek yapmamı, çok iyi ev işleri yapmamı arzu ederlerdi. Ben karşı çıktığımda, annem babam 'bununla işimiz zor' derlerdi. Ben ilkokuldayken de çok başarılı bir öğrenciydim. Öğretmenimin yönlendirmesiyle çok kitap okumuştum. Kitap okumayı çok severdim. Kitap okuduğum zaman dünyayla ilişkimi kesiyordum. Annem bana bir ev temizliği görevi verdiği zaman, ağabeylerimin kitaplarını, dergilerini karıştırmaktan iş yapmıyordum. Belki ailemin yanlış anlaması oldu. Onlar buna kesin çözüm buldular. Bir süre okula göndermediler. Ama kız kardeşim için durum farklıydı. Biz iki kız kardeş olarak çok farklı kişiliklere sahibiz. O daha dışa dönüktür, bense tersiyim. Annem o zamanlar onunla baş edemiyordu ya da ben yeterli geliyordum bazı işlerde. Kız kardeşim daha yaramaz bir kız çocuğu olduğu için 'okula gitsin, evde gürültü patırtı yapmasın' dedikleri için, o okuluna devam etti. Ben ise ancak beş yıl sonra ortaokula başlayabildim. Ara versem de her şeye rağmen devam ettim. İşin ucunu bırakmadım. Liseyi bitirmekle kalmadım, hukuk fakültesine bile girdim. İşte şimdi de parlamentodayım."

İlginç olan ise şudur: AK Parti'den U.R. gibi, babasını okula gitmesi için ikna etmeye uğraşmak zorunda kalan, bu nedenle iki sene okula gidemeyen, O.Ş. de "Kadın olduğunuzdan dolayı ayrımcılığa uğradınız mı?' sorusunu, uğramadıkları şeklinde yanıtlamışlardı.

Kent dışına gönderilmediği için üniversite eğitimini istedikleri dalda yapamayan, aile evinin bulunduğu yerde istemediği bir dalı seçmek zorunda kalanlar da vardır: AK Parti'den Ö.H.:

"Benim babam biraz muhafazakâr, tutucu bir babaydı. Bulunduğum kentten başka bir yerde okumama izin vermemişti. Sadece hukuk fakültesine izin vermişti. İlk üç tercihim hukuk fakültesiydi. Bir de mimarlığı yazabilmiştim. Ben dördüncü tercihimi kazandım. Mimarlık fakültesine girdim."

MHP'den E.P. ise, babası izin vermediği için, istediği okula gidemeyen, yurtdışına gönderilmeyen, üzerindeki tüm sınırlamaları sebatı ve çalışkanlığı ile kaldıran bir mücadele örneği verir:

"Üniversitede ben TÜBİTAK'tan burs kazanmıştım. Aslında ben atom kimyası üzerine eğitim almayı düşünüyordum, bu benim idealimdi. Burslu olduğum için üniversitede okuyabilecektim. Ayrıca yurt dışına gitme olanağım yüksekti. Ama bunu aileme ben kabul ettiremedim. 'Kız çocuğu yurtdışına falan gitmez öyle' dediler. Buna rağmen ilk tercihimi, İstanbul Teknik Üniversitesi Kimya Mühendisliği'ni yazdım ve kazandım. Ama 1978'de ben orada okuyamadım. Kaydımı da yaptırmıştım, gidemedim. Çok karışıktı zaten üniversiteler, biliyorsunuz siz de. Sonraki yıl ailem 'sadece Hacettepe Tıp'ı kazanırsan seni okuturuz' dediler. Bu kez Ankara'yı yazdım ve orayı kazandım. Hacettepe'de başladım okula. İlk üç yılda hep okul birincisi oldum. Notlarım hep A idi. Daha sonra, ailem Eskişehir'e taşındı. Hacettepe'de kalma şansım vardı. Notlarım çok yüksekti. O dönem Hacettepe dekanıyla babam görüştüğünde, burada kalmamı istediler. Ama yatılı çok okuduğum için, yani onların yanında okuyabilmek için, ben üç yıl da olsa ailemin yanında okumak için, okuma şansı olur diye, Eskişehir'e yatay geçişle geçtim, Üniversitenin kalan üç yılını onların yanında bitirdim. Eskişehir'de de okulu dereceyle bitirdim."

DYP'den O.L.'ye ailesi yüksek öğrenim almak için başka bir kente gitme engeli koymamıştır. Ancak mesleğini icra edişte, ailesinin yaşadığı yerde kalma zorunluluğu koyan ailesine karşı çıkama-

mış, bu yüzden avukatlıkla yetinmek zorunda kalmış, istemesine rağmen hakimlik yapamamıştır:

> "Çok istesem de o günkü koşullarda, işte hakim olup başka bir şehre gitme olanağım yoktu. Benim avukat olmaktan başka şansım yoktu. İşte, 'sen hakim ol, kura çek, bir yere git', denmezdi bana. Ailem istemezdi bunu. Ben de üniversiteyi, hukuk fakültesini bitirince memlekete döndüm, stajımı yaptım ve avukatlık büromu açtım. Avukatlık bürosu... İlk defa bir bayan avukatlık bürosu açılmıştı. İlkler benimle başladı. İki bayan arkadaş bir büro açtık, avukatlığa başladık. Bize dediler ki, 'size böyle hanımlar gelecek onların problemlerini çözeceksiniz.' Yani avukat bayan vardı da, bürosu olan yoktu. Biz iki bayan arkadaşımızla kapımızı örttük, temizliğimizi yaptık, sonra da üstümüzü giydik, beklemeye başladık. Daha sonra kapı çalındı, buyurun dedik. Avukat olduk yani. İki görevi bir arada yaptık."

Yükseköğrenim kadınların güçlenmesinde en önemli faktörlerden biridir. Aşağıdaki ifadesinde olduğu gibi, eğitimin DYP'den O.L.'ye sağladığı getiri hem meslek hem de sosyal çevreye kavuşmak olmuştur:

> "Avukat olduktan sonra hayatın güzelliği işte o gün başladı. Yani o günlerden sonra hayatım kendi kontrolüm altında oldu. Karar verebilmem ve en önemlisi de avukatlık mesleğini yapmam çevremi genişletti. Başkaları hakkında da söz sahibi olmaya başladım. İşte bir nevi öncü oldum. Toplumda öncü görevi aldım. Çünkü tahsil yapan bayan çok azdı. Çalışan bayan az, eğitimli bayan az, dolayısıyla biz toplumun öncüsü olduk. Ve ben o dönemde siyasete atıldım. Hemen siyasete atıldım. O zamanlar CHP var ve başka partiler var. Ama ben öğretmenlerin çoğunlukta olduğu CHP'yi tercih etmiştim. Ön seçime girdim, belediye meclis üyesi oldum. 1974'te."

Görüşmelerde kadın parlamenterlere, bir cins grubu olarak evde ayrımcılığa uğradığınızı, etrafınızdaki erkeğe nazaran size daha farklı ve daha sınırlayıcı davranıldığını ne zaman anladınız? Bunu aile içinde veya dışarıda yani hangi örneklerde gördünüz? Soruları da soruldu. Gelen yanıtlardan örnekler verelim. BDP'den Ü.B., bunu eğitim konusunda ve evde olma saatlerinde yaşamıştı:

> "Sanırım lise yıllarıydı. Ben 'üniversite okumak istiyorum' dediğimde, evdeki hani aile ortamındaki erkekler, 'ne olacak işte, yarın kocaya gidecek, okumasa da olur', yaklaşımında olmuştu. Yani eşit değiliz kocaya gidenle evlenen, fark var işte. İşte o karılaştırma kültürü. Üniversite yıllarıyla beraber giriş çıkış saatimde ailemin benim üzerimdeki denetimi bitti. Bu baskıyı lise yılları için söyleyebilirim. Üniversite yıllarımla beraber bu baskı kalktı. Mesela okuldasınız, karanlık çöktükten sonra geliyorsunuz. Orada işin bittiği saati bilmeleri lazım. Yani evden bir gerekçeyle çıkıyorsunuz. O gerekçenin bilinir olması lazım. O gerekçenin zamanı, saati ne kadarsa, bittiğinde evde olmanız lazım. Kendinize ait bir zaman dilimi yok yani. Hem ailede bir özgüven, bir güven verdik, hem onların bize güvenli bir yaklaşımı oldu. Meslek sahibi olduktan, avukat olduktan sonra, hiç böyle bir kısıtlama olmadı. Evde olma saatim, bir işim varsa onun bittiği saatti. Ben insan hakları mücadelesi veriyorum. Gece üçe dörde kadar eve gelmediğim zamanlar oluyordu yani. Mesleki hayatımda, çalışma saatlerimi aileme sormadım."

AK Parti'den Ö.H. ise, ailedeki kadınların okul ve ev dışı mekânlardaki kontrolünün babasında olduğundan bahseder: "Ben evden, okuldan kasabanın merkezine tek başıma lise bitene kadar gidemedim. Babam hafta sonları annemi ve kız kardeşlerimi alır çarşıya alışverişe getirirdi. Üniversiteyi kazandıktan sonra bu değişti. Kadınlar ailede üstlenmek zorunda kaldıkları yüklerden de şikâyetçidirler. Aile birliği, kadının kocasına tabiyeti üzerine kuru-

lur. Kadınlardan verici ve fedakar olmaları istenir. Bunu kadınlar da kabul ederler. Aşağıdaki alıntı, DSP'den E.Ş.'nin, bu durumu nasıl yaşadığı ve aile içindeki adaletsiz konumunu nasıl keşfettiği üzerinedir. Önce bu süreci nasıl yaşadığına bakalım:

> "Aslına bakarsanız bize öyle enteresan bir eğitim verildi ki, size de verildi. Muhtemelen işte 'eşini sev, gelinliğinle git, kefeninle dön'. İşte 'yap, ver, ona kul köle ol' gibi... Sonuç olarak bir şey beceriyorsunuz ve o becerdiğiniz şey hak olarak kabul ediliyor. Sizden başka bir şey daha isteniyor. Onu da beceriyorsunuz. O da hak olarak kabul ediliyor. Bu sadece eş değil çocuklar da... Eş açısından bir şey daha isteniyor sizden. Yani sizden beklentileri hiç bitmiyor. Bu gittikçe artan bir biçimde, matematiksel olarak büyümeye başlıyor. Ondan sonra bir gün ani bir olayda görürsünüz ki bu istekler artık taşıyamayacağınız boyutlara ulaşmış. Etrafınız sizden çok şey istiyor, ama sizin ne istediğinizi soran Allah'ın tek bir kulu yok ve omuzlarınızda çok ağır bir yük. Bir örnek vereyim. Mesela, araba tamir edilecek. Bunu da siz gidiyor tamir ettiriyorsunuz. İşçilerin, ustaların arasında eve dönüyorsunuz. Ama bir gün eşiniz size 'Bak şurası çok iyi olmamış. Niye şurasını da yaptırmadın?' diye sorabiliyor. Böyle komik bir noktada beynin atıyor belki de. Apartmanın yönetim kurulu toplantısından tutun da, çocukların okulu, aile içi ilişkilerin ayarlanması, bilmem nesine kadar her şeye koşturan, her şeye sonuç getiren bir insansınız. Belki de bu benim kabahatim. Yani eşime 'sen şuna mecbursun' demeyi hiç düşünmedim. Çünkü o benim bu becerikliliğimden mutlu oldukça ben de, onun isteklerini karşılamaktan, ona vermekten, mutlu oluyordum. Ama bu ileride mutsuzluğu getiren bir hadise olabiliyor. Yani kadınların verdikleri kadar, neler aldıklarını da sürekli sorgulamaları lazım. Ben kızıma da bütün yeni gençliğe de bunu tavsiye ediyorum.

Sürekli vericilik başlangıçta çok güzel. Yani geyşa olmak, ona güzel evler, yemekler, romantik masalar hazırlamak falan. Ama sürekli vermek, hiç almamak... Zaman içerisinde hiç düşünmediğiniz bir anda bu durumun sizi çok yorduğunu anlıyorsunuz. İşte, iş işten de çabuk geçiyor."

DSP'den E.Ş.'nin ailede yaşadığı sorunlarını farkına varması nasıl gerçekleşmiş? E.Ş. bu fark edişin onu parlamentoya taşıdığını da söyler:

"Benim bu durumu anlamam yine komik bir olaydan çıktı. Galiba bir pantolondan çıktı. Mesela yine eşinizin pantolonlarını yıkıyorsunuz, çoraplarını yıkıyorsunuz. Ama çok önemli bir toplantıya hazırlanırken, gardıropta giysi falan ararken, ütülü pantolonların arasından ütüsüz olan pantolonu giymeye karar vermesiyle başladı olay. Oysa benim pantolonlarım da ütülenmeliydi. Benim hiç ütülü pantolonum yoktu. Anlatabiliyor muyum, yani benim de bir toplantım vardı. Çok önemli bir toplantım vardı. İlk fark edişim bu olay oldu. Sonra bazı şeyler gözüme batmaya başladı. Sonuç olarak işte böyle milletvekili olduk."

E.Ş. burada bir parantez açarak kadınların deneyim ortaklığına değinerek, kendisine ait bu özel bilgiyi vermesinin nedenini açıklama gereği duyar: "Yani yaptığımız çok özel bir sohbet oldu. Kadınların yaşadığı çok genel şeyler zaten bunlar. Bunları bir ipucu vermesi açısından size anlattım. Hiçbir farkımızın olmadığını göstermek açısından içtenlikle paylaştım."

BDP'den V.I., cinsiyetçi kültürün doğallaştırılan yapısına dikkat çekiyor. Buna karşı çıkmanın, bilinç geliştirmenin eşitlikçi olması gereken sol hareket içinde de zor olduğunu kendi yaşadıkları üzerinden şöyle dillendiriyor:

"Cinsiyetçilik ilk olarak aileden başlıyor, aslında bu sonra devam ettiriliyor. Sen bunu ilk başta çok doğal bir şey olarak görüyorsun, sorgulamadan. İşte ne var ki yani, işte hepimiz çalışıyoruz, yemeği sen yapmalısın. Mesela biz okula giderken öğrenci evinde kalıyorduk. Sen de okula

gidiyorsun, abin de gidiyor. Ama mesela yemeği ben yapıyordum, temizliği de ben yapıyordum. Çünkü sen kadınsın. Yapmak zorunda sın. Aslında ilerici görünen hareketlerde, toplumlarda da bu böyle... Mesela daha fazla emek sarf ediyorsunuz ama daha az para alıyorsunuz. Ya da işte bu cinsiyetçi yaklaşımlar sokakta karşılaştığınız şeyler oluyor. O kadar çok alan var ki, genişlettikçe genişletebilirsiniz yani. Hani mesela hani politik bir ortamda bunun kavgasını yürütüyorsunuz. Farkındasınız aslında. Sorun şurada. Biz mesela farkında oldukça onu sorguluyorsun, ona karşı reddediyorsun, mücadele ediyorsun, aksini yürütüyorsun. Ama mesela farkında olmayanlar bunu çok doğal yaşıyor. Farkında olmayınca, kadınlar, kadın olmaktan dolayı hiçbir şekilde bir sorun yaşamadım diyebiliyorlar. Örneğin sosyalist kültür yapısı içinde bize 'şu saatte evde olacaksın' denmiyordu. Ama işte o işbölümü üzerinden doğalından yapıyorsun bu işleri. Yoksa hani direkt öyle bir şey yaşamadım ben."

Parlamenter kadınlar kendilerine bir cins olarak beslenen bunca önyargıyı kırmak için ne yaptılar? Ne yapabilirlerdi? Kadın olmak yerine, erkek gibi görünmeye, hatta cinsiyetsiz olmaya çalışabilirlerdi. Güçlü olmak, erkeğe benzemekten geçiyorsa, onlar da erkek gibi davranabilirlerdi. Böylelikle aileleri onlara güvenecekti. Nitekim "Erkek Fatma" nitelemesini hayatlarında uyguladılar. Bazıları çok kolay olmasa da bu yolu seçti. AK Parti'den U.Ş. bunlardan biriydi:

"Benim erkeksi tavırlarım vardı. Hani böyle ailenin erkeği gibi olmak... Erkek Fatma gibi... 'Bak bana bir şey olmaz, sen bana güven, sen beni yeter ki okula gönder' diyorsun ailene. Bu güveni hissettiriyorsun onlara. Bu tavırların bana çok faydası oldu. Böylece okula gidebildim ve liseyi bitirdim."

Kadınların en büyük destekçileri anneleri oldu. Çünkü onların büyük kısmı da yaşamlarının belli dönemlerinde kadın oldukla-

rı için engellenmişlerdi. Ya erken evlendirilmişlerdi ya da okula gönderilmek istenmemişlerdi. Bu nedenle aynı sorunu kızlarının yaşamasını istemiyorlardı. Aşağıda görüşülen iki kadın da anne desteğini hep yanlarında hissetmişlerdir:

> "Annem okumamda en büyük destekçimdi. Hemşirelik okulu son sınıfında iken evlendiği için okulundan ayrılmak zorunda kalmıştı. Bundan çok pişmanlık duyan annemin, 'keşke devam etseydim' sözünü çok sık işittiğimizden, eğitimin önemini çok iyi kavramıştım. Annemin desteğini hep hissettim" (AK Parti, U.Ş.).
>
> "Oğlum zaten büyümüştü o yıllarda. 13 yaşındaydı. Benim oğlum bir kere çok sakin, rahat, iyi huylu öyle agresif bir çocuk değil. Tek çocuk olmasına rağmen, çok sakin, çevresi de çok geniştir. İlçe başkanı olduğumda yanıma gelip gitti, uzun bir süre anneannesinde kaldı. Annem, rahmetli, rahatsızlanmadan önce o, sonra babaannesi büyüttü. Babaannesi dört erkek çocuk yetiştirmiştir. Çok da iyi yetiştirdi doğrusu. O belli bir yaşa kadar büyüttü. Sonra kreşe verdik. İşte beş buçuk altı yaşındaydı. Kreşe verdik. Çok erken yaşta kreşe verilmesini ben çok doğru bulmuyorum. Aile ortamında büyümeli, bizim sıcaklığımızı göremese de babaanne sıcaklığını duyması lazım bana göre. Küçücük çocuklar iki üç yaşında anne kucağı, büyük kucağı istiyor, onun kokusunu özlüyor. Onun için çok erken yaşta kreşe vermek istemiyordum. Tabii imkânı olanlar için diyorum. Ancak daha sonra ailede bakacak birisi olsa dahi, kreş eğitimini almasını isterim. Beş yaşından sonra kreşe gidebilir, okula hazırlanabilirler. İşte o yıllarda, oğlumu kayınvalideme biz götürüp getiriyorduk. Ben oğlumu hiçbir zaman geceli gündüzlü bir yerde bırakmayı uygun bulmadım. Yani orada kalsa dahi, çocuğum akşam benim yanımda olmalı. Onu ben uyutmalıyım, onunla sohbet etmeliyim,

bu benim için çok önemli. Bu süreci ailemdeki kadınların desteği ile gerçekleştirebildim. İlçe başkanıyken, daha çok desteğe ihtiyacım oldu. Oğlum ilkokula devam ederken ben Meclis üyesiydim, gece yarılarına kadar çok yoğun çalışıyordum. İlçe başkanı olduğumda ise, sorumluluğum daha da arttı. İlçe başkanı tektir ve ilçenin sorumluluğu tamamen ona aittir. Bir yanlışlık olursa, bir eksiklik olursa ve hele yeni kurulan bir partide bu daha fazladır. Daha çok desteğe ihtiyaç duydum" (AK Parti, I.V.).

Kadınlar kendi eğitimleri için verdikleri mücadeleyle, peşlerinden gelen kız kardeşlerine model olmuşlar, onlar için de yolu açmışlardır. Böylelikle, onlardan sonra gelen kız kardeşlerinin büyük kentlerde eğitim almalarını sağlamışlardır.

Tutucu yerlerde kız meslek liseleri, ilahiyat fakülteleri kadınların bu çemberi kırmalarında yardımcı olan eğitim kurumları olmuştur. Babalar ve ailedeki diğer erkekler kadınlara ancak bu kurumlar için izin vermişlerdir. Bu okullar kızlar için diğer okullar kadar tehlikeli görülmez. Ne de olsa anneliğin, ev kadınlığının ve manevi değerlerin, dinin öğretildiği yerlerdir buralar. Ayrıca buralarda kızların denetimi daha katıdır. Onların hiçbir biçimde kontrolden çıkmalarına izin yoktur. "İlahiyat Fakültesi'ni babamın zoru ile okudum. Zaten başka tercih şansım da yoktu" diyen AK Parti'den G.U., bu süreci şöyle anlatır:

"Liseden lise birincisi olarak mezun olduktan sonra, İlahiyat Fakültesi'ne girdim. Çünkü babam dindar bir insandı. Kız çocuğu okuyacaksa dinle ilgili bir bölümde okusun diye düşünüyordu. İlahiyat Fakültesi'ni tek tercih olarak yazmıştım. Onu da kolayca kazandım. Başka bir ülkeden burs kazandığımda ise, babamı ikna etmem zor olmadı. Okulumu dondurdum. Dört yıl orada okudum. Kızlar yurdunda kaldım. Yurt, bir saraydan bozmaydı, biraz korumalı bir yerdi. Çarşıya gideceksek, kente gideceksek, izin alıyorduk, bizi bir otobüs getirip götürüyordu. Baba-

mın içi rahattı. İyi de oldu hani. Ben de gezip tozma yerine ders çalıştım. Başarıyla bitirdim orayı."

Formel bir eğitim, kadınlara meslek kazandıracağı gibi, analitik düşünme yetisini geliştirmeye de yarar. Teorik ve yöntemsel bilgi ile donanmış olmak kadınlara sosyal ortamlarda özellikle siyasal parti içinde yer açtırabilir: CHP'den O.P., eğitimin kadınlara ne türden yararlar sağladığını söyle açıklıyor:

> "Kadınlar erkekler gibi tartışma ortamlarına giremiyorlar, kendilerini partilerine yeterince gösteremiyorlar. Oysa kadınlar kendilerini partilerine gösterip bu iş için uygun olduklarını partisine kanıtlamalıdırlar. Bu ne zaman olur? Bir parti toplantısında olur. O parti toplantısında işte insanlar görüş söylerler veya kendi aralarında konuşurlar. Kimi seçeceğiz? Kime destek vereceğiz? Konusu önemli bir meseledir. İşte o arada tahlil yapabilen, söz söyleyebilen kadınlar ön sıraya geçer. Yani söyleyecek sözünüzün olması lazım. Bir partiye girip çıkarken tebarüz etmeniz için bir şeyler şey yapmanız, söylemeniz lazım. Bunu parti içindeki faaliyetlerde elde edersiniz, deneyimle elde edersiniz. Bunu da eğitimsiz bir kadından çok eğitimli bir kadın daha rahat gerçekleştirebilir."

Cinsiyete dayalı işbölümü, Türkiye'de kadınların toplumsal yaşam alanlarını ve deneyimlerini aile ve yakın çevresiyle sınırlamakta, özel alana ait sorunların politika dışı olduğuyla ilgili toplumdaki yaygın inanç karşısında kadınları "savunmasız, deneyimsiz ve dilsiz" bırakmaktadır (Üşür, 2000: 204).

Üstelik bu konuda eşler de olumsuz anlamda katkıda bulunabilirler. DSP'den I.D., meslek hayatında kadınların yakın çevreleri tarafından desteklenmediğini, hatta soğutulduğunu bir örnekle, şöyle açıklar:

> "Sürekli kocasının aşağılamasına maruz kalan bir doktor arkadaşım vardı, çocuk doktoruydu, çok başarılı bir kadındı. Çok akıllı bir kadındı hiç unutmuyorum, kocası çok

başarısız biriydi. 'Sen ne biçim doktorsun, sen ne biçim şeysin', diyerek sürekli onu aşağılardı. Oysa iyi bir doktordu. Ama doktor olup da böyle pasifize edilen o kadar çok kadın var ki..."

BDP'den Ü.B. ise, avukatlık gibi, milletvekilliğinin de çevre tarafından kadınlara pek yakıştırılmadığı gerçeğini kendi hayatında deneyimlemiştir:

"Ben avukatlık mesleğine başladıktan sonra, hatta vekil olana kadar da birçok müvekkilim gelip bana 'avukat bey' diyordu. Çünkü avukatlık onlar için erkeklerin yaptığı bir meslekti. Şimdi vekillik için bu daha da katmerli bir şey. Çünkü vekil erkek olur, kadın olamaz. Ama bir kadının milletvekili olması hele benim bulunduğum coğrafyada çok büyük anlam ifade ediyor."

AK Parti'den I.L., kadınların çalışma hayatındaki başarılarının görmezden gelindiği konusunda şikâyetini şöyle ifade ediyor:

"Daha fecisi, bu kadar başarılara imza atsanız da bu yaptıklarınız görmezlikten gelinir. Bizim yalnızca cismen varlığımızı görüyorlar. Öyle kodlanmışlar, öyle algılıyor çünkü. Başka türlü asla algılamazlar."

Çalışma hayatında olan kimi kadınlar kendilerine karşı gösterilen olumsuz bakış yüzünden cinsiyetsiz olmaya çalıştı, kadınsı davranışlardan, görüntüden uzak durdu. Erkek gibi olmak işlerini kolaylaştırabilirdi:

"Bedeli benim sosyal yaşamımdı, ağır oldu. Çünkü ben çok şeyi kamufle ettim. Cinsiyetimi kamufle etmek mecburiyetinde kaldım. Çünkü Doğu'daydım. Doğu'da yaptığım işte hiç kadın yoktu. O zaman saçları böyle krape yaparlardı. Bense böyle dümdüz arkama toplardım. Bir keresinde köylülerden biri, topuzu olan bir bayan arkadaşın saçlarına dokunup açmıştı. Tepki gösteren "ne yapıyorsun" diyen erkek arkadaşlara, 'kızmayın beyim, bizim avratların saçları hep aşağıda duruyor bu nasıl yukarıda duruyor merak ettim' demiş. Yani, ben bunları yaşadım.

Ben topluyordum, şapkamın altına koyuyordum saçlarımı. Genelde şapkalı gezerim. Mutlaka şapkam vardır kafamda. Yani o alışkanlığım halindedir, beni herkes öyle tanır (DSP, A.T.).

Kadınların ev dışında, meslek hayatında bulunmaları pek istenmez. Ama bu açıkça söylenmez kadınlara. Bunun dolaylı yolu tercih edilir. Evdeki dertleri tek başına halletmesi istenir. Ev dışında olmayı göz almışlarsa bunun zorluklarına da katlanmalıdırlar:

"Çalışma hayatında herkesin bir eksiği olabilir, sıkıntısı, bahanesi olabilir ama bu kadınlar için geçerli olamaz. Evdeki işleri birileri çözecek ama bu erkek değildir. Siyasetçiysen de değişmez bu durum, bürokratsan da... Örneğin yandaki ilçenin kaymakamının eşi hamiledir, o bu yüzden her hafta izin alabilir ve karısının yanına gidebilir. Ama bir kadın kaymakam olarak siz hamile iseniz o izni kendiniz için bile kullanmakta zorluk yaşarsınız. Ben çok yaşadım bunu" (AK Parti, I.L.).

Kadınların olumsuz önyargılarla mücadelesi çalışma hayatına, mesleğe ilk girişlerinde başlar. Özellikle taşrada yaşayan kadınların bunu deneyimlemesi daha keskindir. Namussuzlukla suçlanabilirler, DYP'den O.L. örneğinde olduğu gibi:

"Küçük bir şehirde çalışan kadın olmanın başlangıçta bazı zorlukları olabiliyor. Örneğin işe ilk başladığımda ben bunu yaşadım. Çalıştığım avukatlık bürosunda, bir erkek avukat bir dönem benimle sürekli takışarak bana hayli rahatsız bir dönem yaşatmıştı. Ona göre doktor olan kocamın çalışmama izin vermemesi gerekiyordu. 'Ya kocan seni doyuramıyor mu? Hem de bir doktor. Doyuramıyor da çalıştırıyor seni. Sen avukat olmasan, eşin seni geçindirir' türünden laflarla, benimle böyle bir mücadele ediyordu. Benimle çok mücadele etti. Yani şöyle etti. Davalarımız karşılıklıydı. Beni tenkit etmek için an kolluyordu. Bu bir süre böyle gitti. Ancak bir gün, 'benim' dedi, 'senle konu-

şacağım şeyler var'. Gözleri böyle dolu dolu... 'Benim üç kızım var' dedi. 'Ben çalışan kadın namuslu olmaz zannederdim' dedi ve devam etti. 'Ben seni izledim bunca yıl boyunca ve sen çocuklarımın tahsilinde, onların eğitimlerine devam etmesinde, sen birinci etkensin' dedi. 'Ben onlara tahsil yaptırıyorum. Liseyi bitirdiler, şimdi üniversite okuyacaklar. Hangi üniversiteyi okusunlar? Bunu sana soruyorum, çünkü, senin benim bu durumumda çok hakkın var, sen tavırlarınla, bir kadın olarak benim tüm bu ön yargılarımı yenmemi sağladın' demişti."

Burada bir parantez açalım. Bir gazeteden alıntı yapalım. Yorumda, erkeklerin kadın cinayetleri ve kadına şiddet uygulamasının sorumlusu olarak liberal kapitalist piyasa ve kadın hareketi gösteriliyor. Çünkü tüm bu yapı ve talepler, fıtrî rolünü kaybetmesinin sonucu olarak erkekte ortaya çıkan hınç duygusudur. Kadınlar bu kötü davranışı ve sonucu bu nedenle hak ediyorlar:

"Bence kadının birinci görevi annelik ve ev hanımlığıdır. Zaruret varsa iş piyasasında öncelikle onun emeğini hak edecek kadar ücretle istihdam edilmesi gerekir. Liberal kapitalist piyasa ise kadını farklı çerçevede evin dışına çıkmaya zorluyor; anneliği ve ev hanımlığını itibarsızlaştırıyor; pozitif ayrımcılıkla kadın yuva kurmuyor; erkekler bu şekilde kışkırtılmış kadınlarla evlenmek istemiyor; sonuçta olan yine kadına oluyor. Birkaç tanesinin iyi durumuna karşılık yüz binlercesi iş, aş peşinde koşturuyor, yalnızlık içinde hayatını sürdürüyor, bir süre sonra saçını başını yoluyor ama iş işten geçiyor. Erkeğin fıtrî rolünü kaybetmesi onu kadına karşı acımasız şiddete, vahşi cinayetlere sürüklüyor, sonunda kadın devlete sığınıp kendini devletleştiriyor. Şimdi devlet her eve polis tayin edecek hale geldi. Bu çıkar yol değil ama ailede meydana getirdiği tahribattan iktidarı uyandıracak sesler ma alesef kısık. Madem bizim kadınlar da bu modern tecrübeyi yaşamakta çok kararlı, yemekte oldukları 'acı meyve'nin sonucunu beklemekten başka çare yok" (Ali Bulaç, *Zaman* gazetesi, 14 Ocak 2013).

Kadının çalışmasına itiraz eden muhafazakâr erkek görüşüne, muhafazakâr kesime mensup ancak kafası muhafazakâr olmayan kadınlar karşı çıkıyorlar; aşağıdaki görüşmede, erkeklerdeki bu bakışın kadınları kontrol etmekten kaynaklandığı, fıtratçı ağabeyleri izleyen devlet politikalarının da olumsuz yönde etkilendiği açık ediliyor:

> "Üniversiteden yeni mezun olmuş elektrik mühendisinin alabildiği maaş maksimum 1500 TL. Bu para bazen 800 TL'ye kadar düşüyor. Öyle olunca erkeğin maaşı olduğu gibi kiraya gidiyor. Kadının aldığı maaş da evin masraflarına, eğer çocuk varsa onun okul giderlerini karşılamaya anca yetiyor. Muhafazakârlar da dahil, herkes bu gerçeğin farkında. O yüzden erkekler itiraf edemeseler de 'çalışabilecek, para kazanabilecek, meslek sahibi' kadınlarla evlenmek istiyorlar. Ama 'kadın çalışıyor, bu yüzden erkeğin fıtratı bozuluyor, aileler dağılıyor' diyen söylemlerden de etkileniyor ve ilk tartışmada karılarına 'Ne o, eve para getiriyorum diye mi bu tafralar?' diye posta koyuyorlar. Gönüllerinden geçen şu: Eşleri modern zamanların usulüne göre evi çekip çevirmeye ortak olsun, ama geleneksel döneme özgü kadınlar gibi maharetli, itaatkâr, özenli anneler de olsunlar (Kadın hareketinden Hidayet Tuksal).

Cinsiyetçi söylemler kadınların hayatlarını zorlaştıran pratiklerin ortaya çıkmasına da yardım eder. Suudi Arabistan'da olduğu gibi, Türkiye'de kadınlara araba kullanma yasağı getirilmemiştir. Ancak, DYP'den O.L., 40 sene önce, Orta Anadolu'nun bir kentinde otomobil kullanmaya başladığında ilk olmanın getirdiği sıkıntıları yaşamaktan kurtulamamıştır:

> "Otomobil kullanmam 1972 yılında büyük bir problem oluyordu. Araba kullandığım için erkekler de küfür ediyordu, kadınlar da... Kadınların tepki koyması tuhaftı. Araba kullanan kadına kimse iyi gözle bakmıyordu. Zaten kullanan kadın çok azdı. Benden başka, bir de benim

görümcem vardı kullanan. Bir erkek 'sen çok iyisin, hoşsun' demişti bana. Yani bu olumlu anlamda değildi. Hoşsun anlamında değil de, yani 'arabayı kullanmasan çok iyi edersin' şeklindeydi."

Kadınların dışarıda çalışmasının kabul ettirilmesi pek kolay olamaz. AK Parti'den I.Z.'nin anlatımında olduğu gibi, kadınların yoğun olduğu mesleklerden eczacılıkta da durum farklı değildir. Toplumdaki cinsiyetçi önyargılar bu meslekte de yaşanır:

"1992 Ocak ayında ilk eczanemi açtığımda bir amca geldi bir köyden, onu hiç unutmuyorum. Dedi ki 'eczacı bey yok mu?' 'Amca, eczacı benim' dedim. Baktı, baktı, hani kırılacağımı hissetti herhalde. Reçetesini vermedi. Onu hissettim. Pamuk alıp gitti. Kadın olduğum için güvenmedi bana. Şimdilerde bazen arkamda bir sürü erkekle yolda yürüdüğümde, içimden 'ya, şey diyorum, ya bu kadının arkasından yürüyeceğiniz günleri görecek miydiniz? İçimden eğlenerek mutlu oluyorum. 'Bakın bu devir de geldi' diyorum. Belki onlar da içlerinden 'Bugünlere mi kaldık', diyorlardır."

Başka mesleklerde de benzer cinsiyetçi bakış vardır. Herhalde cerrahlık kadınların girmekte en çok zorlandıkları meslek dalıdır; türlü bahanelere muhatap olurlar. MHP'den E.P.'yi dinleyelim:

"Cerrahi branşlara çok da hanım almak istemezler. Özellikle kadın doğum, bir cerrahi branşıdır. Şimdi ben cerrahi branşları daha çok seviyordum. Ama bizim bu alana girmemiz pek uygun bulunmaz. Bunu da çeşitli açıklamalarla desteklerler. İşte, 'çalışma şartları ağır' derler. 'Hamilelik durumunda sıkıntı yaşayabilirsiniz' derler. 'Gece gündüz nöbet tutacaksınız' gibi konuları öne sürerler. Mesela beyin cerrahında hocalar kadınların cerrah olmamasını, 'hasta, anında sedyeye atılmalı, bunun için güç, kuvvet gerekir' şeklinde açıklayarak gerekçelendirirler. Daha yeni yeni tıpta uzmanlık sınavıyla, TUS'la beraber genel

cerrah ve beyin cerrahisinde hanımların sayısı arttı. Kadın doğumda da arttı. Eskiden tek tük kadın alınırdı ama şimdi bayağı arttı. Ama şimdi bile, beyin cerrahında hâlâ fakülte ihtisaslarından hocalarının yıldırmasından kaçtığı için bana gelen hanımlar var. Çok eziyet gördüklerini söylüyorlar. Devlet yasasına geçirmekte yardımımı istiyorlar. Çalışma şartlarının çok ağır olduğunu, hocalarının ihtisaslarını bitirtmediğini, normalde altı yıl olan bu sürenin dokuz buçuk yılda kadar uzadığını ifade ediyorlar."

Kadınlar üzerine yüklenilen olumsuz kodlar kadınları güçsüzleştirir. Annelik toplum içinde kutsanırken, kamusal alana girişte önemli bir engel olarak çıkabilir kadınların karşısına. Kadınların doğurma kapasitesine sahip olmaları, potansiyel sorun kaynağı olarak görüldüğü için, işe alınmama gerekçesinde önemli bir faktördür. "Hocam kadın asistan istemiyorum' demişti, onu zor ikna ettim" diyen CHP'den F.Ü.'nün hocasını nasıl ikna ettiğine, verdiği mücadeleye bakalım:

"Kadın doğum ihtisası yapmak istediğimde bizim zamanımızda merkezi sistem yoktu, yani hoca sizi alırsa girebilirdiniz. Müracaat ettim. Benim hocam benim çok çalışkan bir öğrenci olduğumu bilip ve beni çok sevmesine rağmen, –çünkü ben bütün tatillerde, bayramlarda, seyranlarda, pazarlarda, hatta geceleri, kadın doğum kliniğine gider, fahri nöbet tutar, çalışırdım, hoca da tabii beni çok iyi tanıyordu– açtığı sınava girmek istediğimde yine de hocam almak istemedi beni. 'Bir kadın asistan istemiyorum' dedi. 'Yani seni biliyorum, çok çalışkansın, iyi bir hekimsin, bu işi iyi yaparsın, ama ben kadın asistan istemiyorum' dedi. Çünkü 'kadınların' dedi 'şeyi düşük, verimi düşük işte' dedi. 'Evleniyorlar, çocuk doğuruyorlar' dedi. Ondan sonra da 'ben istemiyorum kadın asistan' dedi. Ben hocamı çok zor ikna ettim. Beni alması için hocama dedim ki, 'Hocam', dedim, 'ben dünyanın neresi olursa olsun gide-

ceğim ve mutlaka kadın hastalıkları doğum ihtisasını yapacağım. Ama bu eğitimi sizden almak istiyorum' dedim. 'Onun için beni alın' dedim. 'Çünkü ben mutlaka kadın doğumcu olacağım.' Hoca bu sözden etkilendi bana tek bir şart ileri sürdü ve dedi ki 'evlenmeyeceksin'. 'Eğer herhangi bir şekilde mecbur kalır evlenirsen de çocuk doğurmayacaksın, bu şartla alırım', dedi. Ben hocama evlenmeyeceğime ve doğurmayacağıma dair söz vererek ihtisasa başladım. Ama evlendim. İki yıllık asistanken evlendim. Hocam çok kızdı bana. Rahmetli hocam çok kızdı bana. Ben düğünümde nikahımda şahidim olmasını çok istedim ve bunu ona açtığımda, dedi ki, 'nikahına bile gelmeyeceğim, verdiğin sözü tutmadın.' Hayatımda tutmadığım tek söz galiba bu. Ama sonra geldi hocam. Nikah şahidim olmadı. Ama nikahıma geldi. Rahmetli hocamı çok seviyorum ve özlemle hatırlıyorum. Sonra gebe de kaldım, hamile de kaldım ve söyleyemedim. Yani hocaya da söyleyemedim, çok zor vaziyetteydim. Fakat tam o sırada hocam enfarktüs nedeniyle vefat etti. Hamile olduğumu öğrenmedi hocam, öldü. Aslında onu bir kez daha üzmüş olmak istemezdim. Ama istediğim dalda kariyer yapabilmek adına bu tür ödünleri vermek zorunda bırakılmış olmaktan dolayı da üzgünüm ve tepkiliyim."

"Sakat değil, hamileyiz" vurgusunu kullanan AK Parti'den I.V., toplumun iki yüzlü bakışını sorgular. Kadın çalışmıyorsa, evde ise hamile olmasında bir sorun yoktur. Ama çalışan hamile kadınlara aynı gözle bakılmaz, sorunlu varlıklar olarak görülürler. Bu olumsuz bakışı anlamak zordur:

"Bazı arkadaşlarım gibi ben de çocuğumu yetiştirirken bir sürü stres yaşadım, yaşıyoruz. İşe alınırken bile bize doğum yapıp yapmayacağımızı sorabiliyorlar. Ne büyük bir stres düşünebiliyor musunuz? Tabii benim çocuğuma iyi bir ortam sağlamam için belirli bir saatte evimde olmam lazım. Ama bu rahatsızlık verici olabiliyor. 'Gördünüz mü

kadınlar çocuk doğurur. Dokuz ay zaten hamile, bir işe yaramaz' deniyor. Niye canım biz sakat mıyız? Yani hamile bir bayan sakat mıdır? Hamile bir bayan bence çok güzel bir biyolojik, fiziksel zamanını yaşıyordur ve her şeye adapte olabilir, beyni çok güzel çalışır, fiziksel olarak bir engeli yoktur, yani sanki engelliymiş gibi, bir eksikliğimiz varmış gibi davranılıyor iş hayatında."[115]

Çalışma hayatındaki erkeğin ailesi kutsaldır ama bize, biz çalışan kadınlara gelince, niye tam tersi oluyor diyen AK Parti'den I.L., çalışan kadın olmanın bedelinin ağır olduğundan dem vurur:

"İşte hep çok yüksek performans göstermek zorundasın. Ailevi işlerini, sorumluluklarını hiç dile getirmeyeceksin. Bu da büyük bir güçlüktür aslında. Yani herkesin bir bahanesi olabilir, hastalığı olabilir, sıkıntıları olabilir, dertleri olabilir. Hele erkeklerde bu çok fazlaca kullanılan bir şeydir. Ama çok iyi bilirim ki, kadınlar bunları asla öne süremezler. Mesela siz çocuğunuzla ilgili bir talepte bulunun ya da 'Eşimden dolayı şöyle olsun' deyin. O zaman hemen, 'Niçin bu mesleği seçtin? Bu türden sorunların karşına çıkabileceğini bilmeliydin' derler. Burada Meclis'teyseniz, aynı sorunlar gündeme geldiğinde, 'Niçin buradasın? Niçin siyasetçi oldun?' diye sorarlar. Oysa aynı şeyleri erkek talep ettiğinde, o talep çok makul kabul edilir. Onun ailesi

115 Burada tasavvufçu ve avukat Ömer Tuğrul İnançer'in, TRT'de yayınlanan ramazan programında, hamile kadınlarla ilgili sözlerini hatırlayalım. Hamile kadının evde durmasını isteyen İnançer, görünümlerinden dolayı onları estetik bulmaz: "Hamile kadınların estetik açıdan güzel bir görüntü oluşturmadığını, altı ay, yedi aydan sonra biraz eşinin arabasıyla hava almasının yeteceğini söyleyen İnançer, "şimdi ise maşallah, kanatlısı kanatsızı televizyonlarda uçuşuyor. Ayıptır ayıp. Bunun adı realizm değildir. Bunun adı terbiyesizliktir" dedi (*Habertürk*, 25 Temmuz 2013). Bu ifade, kadınların büyük tepkisine yol açtı, hamilelilikten utanç duyulmaması, hamileliğin gizlenmemesini söyleyen kadınlar hamilelik resimlerini sosyal medyada yayınladılar, "yastığını kap da gel" çağrısı yaptılar, karınlarına yastık koyarak sokaklarda eylem yaptılar. İnançer, iki ay sonra, tekrar gündeme geldi, bu kez "kadının ekonomik özgürlüğü aldatmaca, çalışan kadın yuvasını dağıtıyor" açıklamasını yaptı.

çok önemli ve kutsaldır. Ama eğer kadın buradaysa, kadının ailesi kutsal değildir. Ama evinde oturacaksa, çalışmayacaksa tabii ki onun da son derece kutsal bir ailesi vardır."

İster ev içinde, ister ev dışında çalışsın, ailedeki bireylerin, özellikle çocukların eğitim, sağlık türünden tüm sorunlarını çözmenin sorumluluğu ve yükümlülüğü sadece kadına havale edilmiştir. Ama bunun iş ortamına yansıtılmaması gerekir. Erkekler zaten bunu yapmadıkları için iş ortamında fazladan sorun yaşamazlar. Üstelik erkeklerin aile sorumlulukları önemsenir, gerekli izinler verilirken, ev içi işlerin doğal sorumlusu olarak görülen kadınlara aynı hoşgörü gösterilmez. AK Parti'den I.L.'nin yaşadıklarına aşağıda şahit olabiliriz:

"Birileri evdeki işleri çözecek, ama bu birileri kim? Bu pek açık değil. Bir erkek kaymakam çok rahatlıkla, oğlunun ya da kızının dershanesi için ya da okuyacağı üniversite için tayin talebinde öncelik isteyip başarabilirken, bir kadın kaymakam bunu başaramaz. Arkadaşım olan bazı kadınlar eşiyle yan yana ilçelerde görev yapmak istediklerinde olumsuz cevap aldılar. Bakanlıktan, 'siz bu mesleğin şartlarını bilerek buraya geldiniz, bu talebinizi karşılayamazsınız' dendi, onlara. Çünkü istenmiyorlar orada."

Çocuk bakımı ve ev işlerinin sorumluluğu kadına yüklendiği için kadınlar siyasete genellikle çocuklar büyüdükten sonra giriyorlar. Ya da hiç evlenmiyorlar. Bekar kalmayı tercih ediyorlar. Bu durumda eş desteği aşağıdaki alıntıda olduğu gibi hayati bir önem kazanıyor:

"Kadınların bir siyasal partiye girmesi kolay olmaz aslında. Yani bir kere eşiniz kabul edecek. Size bu konuda destek olacak. Eşiniz destek olmazsa, genç yaşta siyasete giremezsiniz, çünkü ailenin bakım sorumluluğu çalışsanız da çalışmasanız da kadında oluyor. Yani eşinizin anlayışlı olması lazım. Her eşte bu anlayış yok yani. Kadınların işi o yönden zor. Bu her parti için geçerli. Bakıyorum da çok farklı değiliz birbirimizden (MHP, E.P.).

Kadınları etkileyen cinsiyetçi yapı, sadece aile içinde değil, genel olarak toplumun bütününe de sirayet etmiştir. Toplumdaki eril yapılanma, iş ilişkilerinde de tezahür etmiştir. Şiddet monopolü, finans politikası ve dış ilişkiler ağırlıklı olarak erkekler tarafından yürütülür ve erkeklerin kontrolü altında yaşanır. Kadınlar karar mekanizmalarında nadiren bulunurlar. BDP'den Y.E., kadınların karar mekanizmalarında olmadıkları gibi, istihdamda da yeterince olmadıklarına dikkat çeker:

> "Kadınlar bürokraside, partilerde çok azlar. Kadın vali yok, kaymakam yok, genel müdür yok, müsteşar yeteri kadar yok. Yerel yönetimlerde çok az. Temsil sorunu kadınlar için bir sorun. Ve tabii ki istihdam... Kadının istihdamı giderek hem geriliyor hem gizliliği var. Rakamlar gerçeği yansıtmıyor. Yani şöyle bir şey. Mesela tarım işçiliği aslında istihdam değil. Çünkü aile işçiliğinin %70'i tarımda ve ücretsiz. İstatistiklerde bu alanı istihdamdan sayıyorlar. Onu düştüğün zaman geriye hiçbir şey kalmıyor. İstihdamda kadın sayısı çok az."

Karar mekanizmalarına girebilmek kadınlar için her yerde, her zaman zor olmuştur. Çünkü kadınların gücü kullanması, yetkeye sahip olması kolay kabul edilebilir bir şey değildir. Hele bir ilin, ilçenin idari amirliğine gelebilmek daha da zordur. Bu nedenle kadınların bu idari görevlerde sayıları her zaman az olmuştur. Uzun süre bu yerlerin kapıları kadınlara kapatılmıştır. Görevin ağırlığından ziyade, kadınların baş etmeleri gereken en önemli sorun, kadın olduklarından dolayı kaale alınmamaktır. Üstelik bu sadece düşünce düzeyinde kalmaz, doğrudan kadınlara söylenebilir de: AK Parti'den I.L.:

> "1998'de ilk kaymakam olduğumda, yirmilerin başındaydım. Kadın kaymakam yok gibiydi. Bakanlığa çay içmeye gittiğimde, benimle çay içen büyüklerim, işte daire başkanlarım, genel müdürler gözümün içine bakıp bana kadından kaymakam olup olmayacağını tartışırlardı. Beni

fiziki olarak görüyor, ama saymıyor, yani saymamak için çaba sarf ediyorlardı."

Yukarıda alıntısı verilen I.L. aynı görüşmede, 2000'li yılların başında yapılan bir araştırmaya ait bilgiyi de verir. Kadınların kaymakamlığını destekleyen erkeklerin sayısı, on sene sonra %40'lara çıksa da, 2002'de %7'dir. I.L., bu durumu, mesleki kıskançlık ve tahammülsüzlükle açıklar:

"Ben bunu o kadar abarttıkları şeylerin aslında kadınlar tarafından çok kolay yapıldığını gördükleri zaman, o maskenin düşmesinden duydukları rahatsızlık olarak görüyorum. Siyasette de benzer bir şey bu aslında."

AK Parti'den O.J., kadınların siyasetteki sayılarının, sadece karar alma mekanizmalarındaki sayıya değil, bir bütün olarak, toplumdaki sivil, ticari, ya da devlet kurumlarındaki kadın varlığına da bağlar. Bu mekanizmalardaki sayı, cinsiyet ayrımı yüzünden bir türlü artmaz:

"Siyasette kadının olabilmesi için bir havuzun, haznenin olması gerekiyor. Haznede kadın olması gerekiyor. Yani şimdi hazne dediğim bu havuzdaki kadınlar yerelden, teşkilattan geliyorlar siyasete. Ancak bürokrasiden de kadınların gelmesi lazım. Ama bürokraside yeterince kadınımız yok. Yerel siyasette, il genel meclisinde, belediye meclisinde, sivil toplum örgütlerinde, özel sektörlerde, özel sektör yönetim kurumlarında mutlaka kadınlar olmalı. İş dünyasının içerisinde en az on tane CEO'nun kadın olduğunu bildiğimiz iş dünyasında, farklı alt kademelere indiğimizde kadın yok. Maalesef sadece siyasette değil medyada da yeterince kadın yok. Basının yönetim kademesine ya da genel yayın yönetiminde kaç tane kadın var? Karar mekanizmalarında, yönetim kademelerinde çok ciddi bir cinsiyetçi ayırım var. Bunu kesinlikle kabul etmek lazım."

Sadece kadın yönetici oranı da değil, kadın personel sayısı da erkeklere oranla azdır. 2018'de kamu üst yönetiminde kadın yönetici

yok gibidir.[116] 2011'de devlette "müsteşar ve genel müdür" seviyesinde en üst düzey yönetici olarak görev yapan kadınların oranı yüzde 13.6'dır. Bu oran artacağına giderek düşmektedir. Vali yardımcıları vardır ancak bugüne kadar da yalnızca iki kadın vali olarak atanmıştır. Lale Aytaman, 1991-1995 yılları arasında Muğla'da görev yapmıştır.[117] 2005'te Nevşehir valisi yapılmak istenen Kazan Kaymakamı Özlem Gevrek Bozkurt'un kararnamesi zamanın Cumhurbaşkanı Necdet Sezer tarafından geri çevrildi. İkinci kadın vali Esengül Civelek ise 2011'de Yalova valiliğine atandı.

Yargıda da tablo aynıdır. Kadınların sayısı azdır. Hakimler Savcılar Yüksek Kurulu'nun 2012 verilerine göre; mevcut 7604 hakimin sadece 2558'i yani yüzde 34'ü kadındır. Mevcut savcılarınsa, sadece yüzde 8'i, yine 4443 savcıdan 370'i kadındır. Yönetici kademesi dışında da kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan kadın personel sayısı erkeklere oranla daha azdır. En az kadın personel Diyanet ve Emniyet'tedir. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde 96'sında erkekler oturuyor. Emniyet'te de 228.601 personelin 14.780'i kadındır. Başbakanlık'taki kadın çalışan oranı %22'dir. Adından "kadın" kelimesi kaldırılan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda ise her 100 koltuktan 61'inde erkekler oturuyor. Bakanlıklar arasında kadın personel oranı en fazla Sağlık Bakanlığı'ndadır (*Emek Dünyası*, Mart 2012).

Kadınların üst düzey pozisyonlarda yer alamamasının nedenini, işin zorluğu değil, bu görevi üstlenene verdiği güç ve iktidar belirler. İktidar sahibi pozisyonunda çalışmak kadınlar için uygun görülmez. Kadınlar ebe ve hemşire olarak dağ tepe demeden atların, katırların üstünde tüm Anadolu'yu, köyleri arşınladılar, görev yaptılar. Ancak kadınlara valilik ve kaymakamlık engeli konulurken gerekçe, kadınların at üstünde ilçelere gidip gezemeyecekleriydi. Kaymakamlık hakkını elde etmek için kadınlar hayli mücadele verdiler.

116 Çeşitli üst kamu kurumlarındaki oranlar için bkz. Sancar, 2018: 148-151.

117 Aytaman, valilik döneminde yaşadığı anıları, *İğneli Koltukta Dört Buçuk Yıl* adlı kitapta 2008 yılında topladı.

Temel mesele, "Sermaye birikiminin erkeklerin elinde olmasıdır" diyen CHP'den Ü.L., bunun nedenini aşağıdaki alıntıda görüleceği üzere, erkeklerin bu gücü paylaşmak istememelerine bağlar:

> "Tarihten bu yana sermaye birikimi erkeğin elinde. Tabii böyle olunca siz şimdi yoktan var olmaya çalışıyorsunuz. Ancak erkekler elindeki birikimi, elindeki gücü paylaşmak istemiyor. Dünyanın yarısı zaten ikinci planda kalmış. Bu birikimi, bu yarının içinden sivrilenlerle paylaşmak varken, bir de bu hiçbir şeye sahip olmayan yarıyı onun içine katarak bunu daha fazla dağıtmak istemiyorlar. Böyle bir bilinçaltı var. Biz bunu kırmak zorundayız. Bunun mücadelesini biz vereceğiz. Çoğaldıkça, iddialı insanlar siyasete katıldıkça, başarılı olacak bu mücadele. Israrla yılmadan bu mücadeleyi vereceğiz."

Karar verici olmadıkları sürece, kadınlar her tür işi yapabilirlerdi. Ama cinsiyet ayrımcılığından kurtulmaları mümkün değildi. İnşaat mühendisi olarak AK Parti'den O.Ş. de bunu yaşamıştı: "Benim dönemimde mühendis bayan sayısı çok azdı. Dönemim derken çok yaşlı değilim. Ama o dönemde bile çok azdı." Çünkü genelde bayanlar mimarlığı, öğretmenliği, hem kadın vaizelerin sayısı artsa da Diyanet'teki her 100 koltuğun 96'sında erkekler oturuyor. Emniyet'te de 228.601 personelin 14.780'i kadındır. Başbakanlık'taki kadın çalışan oranı %22'dir. Adından "kadın" kelimesi kaldırılan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda ise her 100 koltuktan 61'inde erkekler oturuyor. Bakanlıklar arasında kadın personel oranı en fazla Sağlık Bakanlığı'ndadır (*Emek Dünyası*, Mart 2012).

Kadınların üst düzey pozisyonlarda yer alamamasının nedeni, işin zorluğu değil, bu görevi üstlenene verdiği güç ve iktidar belirler. İktidar sahibi pozisyonunda çalışmak kadınlar için uygun görülmez. Kadınlar ebe ve hemşire olarak dağ tepe demeden atların katırların üstünde tüm Anadolu'yu, köyleri arşınladılar, görev yaptılar. Ancak kadınlara valilik ve kaymakamlık engeli konulurken gerekçe, kadınların at üstünde illere gidip gezemeyecekleriy-

di. Kaymakamlık hakkını elde etmek için kadınlar hayli mücadele verdiler.

Temel mesele, "Sermaye birikiminin erkeklerin elinde olmasıdır" diyen CHP'den Ü.L., bunun nedenini aşağıdaki alıntıda görüleceği üzere, erkeklerin bu gücü paylaşmak istememelerine bağlar:

> "Tarihten bu yana sermaye birikimi erkeğin elinde. Tabii *böyle olunca siz şimdi yoktan var olmaya çalışıyorsunuz. Ancak erkekler elindeki birikimi, elindeki* gücü paylaşmak istemiyor. Dünyanın yarısı zaten ikinci planda kalmış. Bu birikimi, bu yarının içinden sivrilenlerle paylaşmak varken, bir de bu hiçbir şeye sahip olmayan yarıyı onun içine katarak bunu daha fazla dağıtmak istemiyorlar. Böyle bir bilinçaltı var. Biz bunu kırmak zorundayız. Bunun mücadelesini biz vereceğiz. Çoğaldıkça, iddialı insanlar siyasete katıldıkça, başarılı olacak bu mücadele. Israrla yılmadan bu mücadeleyi vereceğiz."

Karar verici olmadıkları sürece, kadınlar her tür işi yapabilirlerdi. Ama cinsiyet ayrımcılığından kurtulmaları mümkün değildi. İnşaat mühendisi olarak AK Parti'den O.Ş. de bunu yaşamıştı:

> "Benim dönemimde mühendis bayan sayısı çok azdı. Dönemim derken çok yaşlı değilim. Ama o dönemde bile çok azdı. Çünkü genelde bayanlar mimarlığı, öğretmenliği, hemşireliği tercih ediyorlardı. İnşaat mühendisliğinde ise, dağa, taşa çıkıyorsunuz, kontrol mühendisliği yapıyorsunuz falan. Ben birçok erkeğin gitmediği yerlere, İskenderun'da Yüksek Ağaç diye bir radyolink istasyonunun olduğu yere gittim. İnanın bulutlar aşağıda, ben yukarıdaydım. Ama gittim, kontrol mühendisliği yaptım. O zamanlar bize bağlı olarak Adana ve çevre illeri vardı. Hatay, Kahramanmaraş, Gaziantep, Mersin, bunların bütün il ve ilçelerinde PTT binalarında imzam vardır. Kontrol mühendisi, kontrol amiri, proje inceleyicisi olarak. Ancak mühendis kadrosu almakta çok zorlandım. Siyasi

nedenler vardı tabii ama, asıl hanım oluşumu bahane etmişlerdi. Kendi amirlerim söylemişti bunu bana. Dosyam çok iyiydi, yıllarca idaremize hizmet vermiştim. Ancak erkek değildim. Onlar erkek mühendisi tercih etmişlerdi. Amirlerimin bunu bana açıklamaları beni çok üzmüştü. Odadan ağlayarak çıkmıştım. Yıllarca mücadele etmiş, gündüz çalışmış, gece mühendislik tahsilini tamamlamıştım. Ama istediğim kadroyu almaya erkek olmadığım için layık görülmemiştim."

B - Aday Gösterilme Aşamasındaki Siyasal Faktörler

Siyasal partilere katılım, adaylık süreci, liderle ilişki, partilerde kadın örgütlenmeleri, kadın kolları/meclisleri

"Kadınlar siyaset evinin kapılarını açtıklarında evin boş olmadığını gördüler. Ev bir labirent gibiydi, karmakarışık bir sürü odası vardı, erkeklerin rahatı için onlara uygun şekilde inşa edilmişti. Ev biraz dağınıktı. Sigara dumanı ve alkol kokusu evin içine işlemişti. Siyaset evinin en önemli odalarının kapıları kadınlara kapalıydı. Kadınlar siyasetin tüm kademelerinde çoğunun onlara yabancı olduğu politik düzenlemelerle ve bu düzenlemeler hakkında onlardan daha fazla bilgi sahibi olan ve bunu paylaşmak istemeyen erkeklerle mücadele etmek zorunda kaldılar. Parti üyeleri olmalarına rağmen birçok karar onların yokluğunda alınıyordu. Zamanla kadınlar kendilerini ve diğer kadınları eğitmeye başladılar. Kısa süre içinde fark ettiler ki siyaset evinde kendilerine bir yer bulabilirler ama çoğunlukla erkeklerin hizmetçileri olarak. Siyaset evinin yataklarını toplarken, çiçeklerle ilgilenirken, kahve servisi yaparken kendi alanlarını yarattılar, içerideki odalara sızdılar, bodrum kata yerleştiler. Parti liderleri, kadınları seçmenler ve parti çalışanları olarak görüyorlardı, liderler ya da karar

alıcılar olarak değil. Güçlü partilerde parti liderleri kadınları diğer kadınları eğitmek ve örgütlemek için seçiyorlardı. Seçtikleri kadınlar sadakatlerinden şüphe duyulmayan kadınlardı. Zayıf partilerde ise parti üyeleri ulusal komiteden yardım talep ediyor, kadın hakları savunucularından ya da reformculardan kadınları kendi partileri için örgütlemelerini istiyorlardı. Ya da kadınların kendi başlarına örgütlenmelerine izin veriyorlardı. Fakat bu kadınlar kendi isteklerini dile getirmeye başladıklarındaysa partiyi terk etmeye zorlanıyorlardı" (Freeman, 2010: 89).

Üçüncü bölümde Türkiye'de siyasal partilerin yapısı üzerinde dururken siyasal partilerin bir erkek birliği olarak işlediğinden bahsetmiş, siyasal partilerin kadınları siyasete katma konusunda isteksiz olduğundan söz etmiştim. Yukardaki ev metaforu alıntısı da aynı mesele için kullanılıyor. Bu durum basit bir isteksizlikten çok daha ileri bir durumda yaşanıyor, siyasal partilerde kadınlar kurumsal ve yasal anlamda da pek önemsenmiyor. Türkiye'deki siyasal parti hiyerarşisinin katılığı, parti içi demokrasi eksikliği, aday tayinlerinde parti liderlerinin belirleyici tutumu, lider sultasının devam etmesi, parti değerlerinde kadınların eşit temsili konusundaki yokluk, bu yokluğun politika ve mekanizmalara yansıması kadınların konumunu fazlasıyla etkiliyor.

Siyasal Partilere Katılım, Aday Olma Süreci

Partili kadınlar, parti içinde siyaset yapmaktan alıkonulur, kararlara katılmalarına izin verilmezken, kurumsallaşmış siyasal alan dışında, ev ve mahalle zemininde çalışmaları uygun bulunur. Çünkü buralarda partilerinin propagandasını yapacaklardır. Bu da partilerin işine gelir.

Çünkü doğrudan temasla, bu kadınlar kendilerine oy kazandırabileceklerdir. Bu noktada kadınlar bir nevi halkla ilişkiler uzmanı gibi hareket ederler. Gerçi kadınlar dışarıya, kamuya çıkıp siyasete talip olurlar, kendi alanlarını genişletirler ama buranın

dışlayıcı niteliğinden olumsuz etkilenmekten de kurtulamazlar. Aynen aşağıda belirtildiği gibi:

> "Siyasal partilerin kadınları görmemesini, Türkiye'deki siyasi yelpazeye bağlıyorum, siyasi arenaya bağlıyorum, siyasi yapılanmaya, siyasi zihniyete, siyaseti oluşturan, olgunlaştıran, yaşama geçirmeye çalışan eril sisteme bağlıyorum. Eril sistem nedir? Tekçidir, ret eder, baskıcıdır, diğerini yok sayar." (BDP, Z.A.)

Siyasal partilerin politikalarının anlatıldığı cinsiyet rejimi başlıklı üçüncü bölümün altında işlendiği gibi, Türkiye'de kadınları partiye çağırmak, aday göstermek, parti mekânlarını kadınların ihtiyaçlarına uygun olarak düzenlemek, adaylıklarda kota gibi tam eşitlik politikalarına sahip olmak türünden hususlar üzerinde pek durulmuyor. Bu konuda açık ve net ilkeler pek yok. Tüm bu politika yokluğu siyasal partilerde kadınların çeşitli sorunlar yaşamasına neden oluyor.

"Bıktım artık erkeklerin çiçeği böceği olmaktan." Bu ifade, KA.DER'in siyasetçi kadınlara verdiği eğitimlerden birinde, 23 Aralık 2011'de, Adana'da yapılan toplantıya katılan, MHP'li bir partili kadına, D.A.'ya ait. İsyanın nedeni, kadınların yaptığı politikanın ciddiye alınmaması, küçümsenmesidir.

5 Aralık 2013'te aynı derneğin İstanbul'daki bir toplantısında ise, D.A. gibi siyaset yapan DYP'li C.E. de başka bir şikâyeti dillendirir. Onun derdi toplantılarda kendilerine uygulanan yıldırma hareketidir:

> "Parti toplantılarında hareketlerimiz sürekli izlenir, biri konuşurken not aldığımızda, hemen kaş göz işaretleriyle, nedeni sorulur. Biz bir konuşma yaptığımızda hiç ilgilenilmez, hatta duyulmaz sözlerimiz. Ama aynı hususları bir erkek bizden sonra söylediğinde, sanki ilk kez söylenmiş gibi, önemsenir, takdir edilir."

Siyasal partilerde kadınlar ortak tavırlarla karşılaşıyorlar: Toplantılardan haberdar edilmemek, toplantılarda konuşurken önem-

senmemek, toplantılarda cinsiyetçi şakalara maruz kalmak, dinlenmemek, izlenmek, denetlenmek. Aşağıdaki alıntılar bu tavırları örnekliyor:

> "Mesela bazı toplantıları bildirmezlerdi, öğrenirdim, hiç alınganlık göstermezdim. Asla alınganlık yapmaz, 'bana niye haber vermediler, beni niye çağırmadılar' demezdim. Önemsemedim, önemsersem bunu onlara hissettirirsem, ellerine bir koz vermiş olurum. Asla önemsemedim, devam ettim. Bu parti kimsenin partisi değil, bu teşkilat onun da teşkilatı değil, benim de teşkilatım değil. Yine toplantıya gittim, hiçbir toplantıdan geri kalmadım. Aynen gittim, asla geri çekilmedim. Ben bireysel anlamda, yani parti değil, teşkilattan yapılan bir şeyi kendi üzerime alınmadım. Ama kendi kimliğime, kişiliğime olan bir şey varsa, kişilik derken mesela hakaret olabilir o tarz bir şey olsa onu önemserim. Ama bana haber verilmediğinde, onu niye yaptığını ben gayet iyi biliyorum. 'Gelmenize gerek yok, biz o işleri zaten hallederiz sizin orada olmanıza gerek yok, ben sana orada aldığım bilgileri zaten veririm' derler. Bizi uzak tutmaya çalışırlar. Bizi önemsemezler" (AK Parti, Ö.H.).
>
> "Erkeklerin egemen olduğu bir yerde çalışmak kolay değil. Mesela, il yönetimde ben tek bayandım, çok rahatsız olurdum toplantılarda. Sonra İl başkanımıza ricada bulundum. Dedim 'ne olur birkaç bayan daha alalım, siyasete hevesli olan gelsin.' Çünkü biz burada tek başımıza kalıyoruz. Burası erkek egemenliğinin süreklilik kazandığı bir ortam. Şakalaşmalar bile sizi rahatsız ediyor bir süre sonra" (AK Parti, I.V.).

Kadınlar parti toplantılarında erkeklerden destek görmezler. Hatta destek yerine, örselenirler. Hele parti yöneticisi genç çocuklu kadınların işi daha da zordur. Geç saatlere kadar süren toplantılarla adeta görevi bırakmaları için baskı yapılır:

"Partili erkek arkadaşlarım çok anlayışsızdı. 'Eşitlik diyorsunuz hadi bakalım işte size eşitlik' diyorlardı. Bunu acımasızca, hınçla söylüyorlar. Aslında gene kafalarında eşitlik yok. Toplantılarımız geceyarılarına kadar sürebiliyordu. Ben yöneticiyken çok rica ettiğim günler olmuştu. Mesela neticede benim ilgime muhtaç küçük bir çocuğum vardı. 'Arkadaşlar ben gideyim, grup sözcüsü de var burada. Biliyorsunuz benim illa ki olmam gerekmiyor toplantının sonuna dek. Bir saat önce çıksam da siz idare etseniz, siz devam etseniz' dediğimde bana hiç anlayış göstermediler. 'Hayır, biz konulara tam adapte olamadık, siz ilgileneceksiniz' derlerdi. Belki de görevi bırakmam için beni zorluyorlardı. Eşimin de askerlik dönemi olmuştu o arada, gecikmeli gitmişti. Aynı dönem içerisinde babamı kaybetmiştim. Ondan önce de annemi. Çok üzücüydü o yıllar benim için. Annem bir sene boyunca komada kalmıştı. Onun uyanmasını bekledik. Beyin kanaması geçirmişti. Hayatta en değer verdiğim iki insanı kaybettim ve o dönemde eşim de yanımda yoktu. O dönem çok büyük bir strese girdim açıkçası. Belediye meclis üyeliğimin son dönemleriydi. Çok büyük bir anlayışsızlıkla karşılaştım. O dönem aslında ben arkadaşlarımdan destek beklerdim. Bu arkadaşlarım bu desteği bana yeterince, hatta hiç vermediler" (AK Parti, I.V.).

Seçimlerde parti örgütü de destek vermeyebilir kadınlara. Aday olduğu sırada İstanbul'da yaşayan DSP'den E.Ş., Anadolu'nun bir kentinde doğduğu yerden aday gösterilip liste başına konulunca parti örgütü onu yalnız bırakmıştı. Çünkü o, dördüncü sıraya konulan başka bir erkeğin önüne geçmişti:

"Oysa benim aday olduğum ilde ilk defa bir kadın böyle liste başına konmuştu. Kıyametler koptu. Muhtarlarla otobüslere binip Ankara'ya genel merkezin önüne geldiler. 'Biz bu kadını istemiyoruz' diye sloganlar attılar. Sonuçta

listeler değişmedi, ama her gün şikâyet mektupları gitti. Her gün başka hadiseler oldu. Hatta beni bir trafik kazasında yok etmeye kadar dönecek olan senaryolar oldu. Bu kadar acımasız oldu. Oysa ben seçim kampanyama çok iyi hazırlanmıştım. İş dünyasında elde ettiğim deneyimimi iyi kullanacaktım. Oraya gittiğimde parti örgütünün beni beklediğini, benim için hazırlandığını sanıyordum. Ancak gittiğimde bambaşka bir tabloyla karşılaştım. Örgüt 'senin için çalışmam' dedi bana. Yapayalnız bırakıldım."

E.Ş., örneğinde olduğu gibi kadınlar bu türden bir dışlanmayla karşılaştıklarında, morallerini bozmamaya çalışırlar. Seçim çalışmaları için gittiği köyde, köy meydanında tek dinleyici olarak bir kazla karşılaşan E.Ş., seçim sürecini nasıl idare etmiş? Görüşme kayıtlarından devam edelim:

"Derhal bir ofis tutarsın, o ofise bir kadın kolları oluşturursun, gençliği oluşturursun, bütün çevreni sokarsın oraya. Sana küsenlere bir yemek hazırlarsın, onlarla uzlaşmaya çalışırsın. Ancak bu öyle kolay olmadı. Çünkü ön sıraya giremeyen köy hizmetleri müdürümüz muhtarlarla çok iyi bir diyalogda olduğu için bütün muhtarlardan, ben köylerine gittiğimde benim dinlememeleri, hatta sokakta bile bulunmamaları konusunda söz almış. Yarım saat öncesinden gelip anons yaptırtsam, işte 'caminin yanında toplanalım' desem de sonuç değişmedi. Otobüsle köye gittiğimde köyde bir Allah'ın kulu yok, köy bomboş, ortada kimse yok. İnsanlar evlerindeydi onu biliyorum ama dışarı çıkmıyorlardı. Ama benim çok güçlü bir ses düzenim vardı. Otobüsümden kilometrelerce öteye gidiyordu ses. Önce bomboş meydanda elime mikrofonu alıp on dakika, on beş dakika yumuşak bir kadın sesiyle, nazik nazik, tane tane, neler olması gerektiğini, neler yapılması gerektiğini anlatıyordum. On, on beş dakika böyle bıkmadan inatla anlatan yumuşak bir kadın sesinden sonra, insanlar me-

rak ediyorlardı. 'Bu şişko mu? Sarışın mı? Topal mı? Acaba gözü mü kör?' diye düşündüklerinde perdeler hafif hafif kıpırdatılıp açılmaya başlıyordu. Bir kadını meydanda, otobüsün üzerinde görüyorlardı. Perdelerin içinden şöyle bakmaya başlanıyordu ve birkaç çocuk otobüsün etrafına geliyordu. Çok güzel hediye paketleri hazırlamıştım. Bizim köylerde yemeniler meşhurdur. Farkındaysanız hep böyle boynumda yemenilerle gezerim. O hediye paketlerinin içinde bir yemeni vardı. Yemeninin ucunda köyde kadınlar misafirliğe gittiğinde iki tane şeker alırlar birisini yerler, bir tanesini yemeninin ucuna bağlarlar. Âdet öyledir çocuklarına götürmek için ve o yemenilerin ucuna bağlanmış bir şeker vardı, benim hediye paketlerimde. Ama o bir mesajdı. O mesaj derhal alındı. Çünkü aynı kültürden çıkmış insansın, o kültürü yaşamışsınız. Anne bir tane fazla alıp yemesinin ucuna bağlayıp çocuğuna götürür. O şekerlerin içerisinde de kendi yazdığı maniler vardır. Ayrıca hazırladığım hediye paketlerinde bir kalem vardı bir şeyler vardı. Neyse, çocuklar bunları alıp derhal evlerine koşuyorlardı aa hediye dağıtıyor falan diye. Kadınlar tabii hediye paketinin içinde yemenileri falan görünce biz de alalım diye evlerini terk edip otobüsün yanına beni dinlemeye geliyorlardı. Demirel'in şapkası gibi benim de yemenilerim vardı. Ama şöyle bir şartım vardı. Benim omuzumdan yemeni almak serbest ama o omuz hiç boş kalmayacak, alan yerine bir tane de kendi yemeni verecekti. Hedef kitlem kadınlardı. Çünkü erkekler beni dinlemeden seçmeme kararı almışlardı. Şöyle bir resmim var seçim döneminden, benim çektiğim acıları o dönemde anlatan çok güzel bir resim. Bomboş bir köy meydanı, elimde mikrofon ortada bir kaz. Ben konuşurken o kaz başını kaldırmış dikkatlice beni dinliyor. Bir kaza konuşuyorsunuz, saatlerce konuşuyorsunuz, ama bıkmadan konuşuyorsunuz."

Kadınlar sadece parti örgütüyle uğraşmak zorunda kalmazlar. Aşağıdaki alıntılarda olduğu gibi seçim dönemlerinde, seçim kampanyaları sırasında erkek seçmenlerin ayrımcı tutumlarına da maruz kalabilirler:

> "Seçim döneminde mahalle, mahalle söyleşiler yaptığımız kahvelerde, erkeklere direk hitap ettiğimiz, işte bir şekilde onları kadın sorununa duyarlı hale getirmeye çalıştığımız kahvelere, on kadın birden girince şaşırıyorlardı. 'Ne işleri var bu kadınların, kahveye niçin girdiler?' diyorlardı. Oraya girmek bile bir cesaret sonuç itibariyle..." (BDP, Ü.B.).
>
> "Konuşacaksınız, konuşacaksınız, o kadın o kahvelere gitmeyi göze alacak. İstanbul'da gecekondu evlerine gidiyorsun, işte onlara yardım şeyleri dağıtıyorsun bilmem ne yapıyorsun. Bunları yapabiliyorsun da o köy kahvelerinde bilmem ne bazen sana çok kızılarak küfredilen bir ortamda konuşacaksın, onları ikna edeceksin. Bilginle, birikiminle yani o köylüler, adamlar, esnaflar açık açık seni dinleyebilecek. 'Kadın, ama biliyor yahu bunu' diyecekler" (DSP, E.Ş.).
>
> "Seçim bölgemde, Anadolu'nun bir kasabasında konuşuyordum. Konuşurken yaşlı bir amca, bizim bir arkadaşa, partiden bir arkadaşa, 'kim bu kadın' demiş. O da demiş ki 'işte bizim adaylardan biri.' 'Ya demiş Tansu Çiller'den çektiğimiz yetmedi mi? Bir de bu kadın çıktı başımıza" (AK Parti, O.Ş.).

BDP'li V.I.'nın aşağıdaki ifadesi, cinsiyetçi tutum ve tavırların bir başka örneğini verir:

> "Kadınlar her yerde ve alanda zorluk çekti. Mesela 90'lı yıllarda kadın gerillalar harekete ilk katıldığında, erkekler onları almak istememişler. Onları sadece şehir çalışmalarına göndermişler, üstelik başlarını örtmeye çalışmışlar. Aslında oralarda kadınların o kadar çok mücadeleleri var ki."

Ekonomik zayıflık kadınları siyasetten uzak tutan en önemli unsurdur. Ekonomik güce sahip olanlar bunu bir şans faktörü olarak ifade ederler:

> "Ülkemizde siyaseti kadından uzak tutan nedenlerden biri ekonomik bağımsızlığının olmayışıdır. Ekonomik gücünün olamayışıdır. Yeterli eğitimin olmayışıdır. Ailesinin, yakın çevresinin desteğini alamamasıdır. Ben eğitimimle, ekonomik gücümle, eşimin desteğiyle ve kendime güvenimle pek güçlük yaşamadım" (CHP, F.Ü.).

Siyaset yapan kadınların erkeklerden çok çalışması gerektiği, bir yakınma gerekçesidir. Siyaset yapan kadının hatasız çalışması beklentisi de... CHP'den F.Ü.'ye kulak verelim:

> "Bir de kadın siyasetçiye düşen görevler var. Dersini erkeklerden daha çok çalışacak ve bu görevi çok daha iyi yapacak. Hiç hata yapmaya hakkı yok. Ben aynı kendi mesleğim gibi bunu düşünüyorum. Tıp mesleğinde de hata yapmaya hakkımız yoktur. Çünkü bedeli insan hayatıdır. Biz sıfır hatayla çalışmak zorundayız. Siyasetteki kadın da sıfır hatayla çalışmak durumunda. Aynı hatayı erkek yaptığında kimsenin umuru olmaz, ama kadın yaptığında olay olur. Onun için temsili adalet sağlanıncaya kadar ne yapalım dört dörtlük olma gayreti içerisinde olacağız. Çünkü çok çalışacağız. Bu gelecek nesillere karşı olan görevimiz, cinsimize karşı olan görevimiz, demokrasiye karşı olan görevimiz."

Kadından ilçe başkanı olamaz! Aşağıdaki alıntı, kadınların bir partinin ilçe başkanı olduğunda karşılarına çıkacak sorunlara değiniyor. Çok çalışma ile saygı elde edilebileceği söyleniyor. Bu doğru olabilir, ancak 'beni bir bayan olarak görmediler' cümlesini iyi deşifre etmek lazım. Aslında sorun tam da buradadır. Partili arkadaşları onu kadın olarak görse, yönetiminde iş yapmayacaklardır. Aşağıdaki alıntılarda görüldüğü gibi çözüm çok çalışmaktır:

"Bizim Türk erkeklerimiz, bir kadından, ilçe başkanı olan bir kadından direktif almayı yakıştıramaz kendine. İlçe başkanı olarak bir talimat verirsiniz, işte bir karar mekanizmasının başısınız ve her şeyden önce iki oyunuz vardır. Siz masaya yumruğunuzu vurursanız, sizin sözünüz daha çok geçer. İlçe başkanının birinci görevi, partiyi tanıtmaktır, teşkilatlarını kurmaktır. İşte her partinin teşkilatlanma yapısı farklıdır tabii. Eski oturmuş bir partiyse, bunun teşkilatını, üye sayısını, sempatizan sayısını arttırmaktır. Bunun için halkla ilişkileri güzel tutmaktır. Yönetim kurulu üyelerini denetlemektir. Onların da ilçe başkanını denetlemesini sağlamaktır. Ancak erkek egemen bir toplumda erkekler kadınların başkanlığında olmayı yakıştıramaz kendine. 'Gelmişiz burada bir kadından direktif alıyoruz' derler. Genelde böyle düşünülür. Genelde yukarıda partinin üst kademesinde çok tecrübeli siyasetçiler, yıllarını vermiş geleneksel siyasetten gelen büyüklerimiz bile bunu böyle temayül olarak almışlar. Bu hep böyle gider diye düşünüyorlar. Aslında böyle gitmez. Çünkü toplum çok değişti. Ben ilçe başkanı olduğumda çok ilginçtir benim yönetim kurulu üyelerimde, beylerde bana karşı çok büyük bir saygı vardı. Benim ilçe yöneticilerim beni bir bayan olarak görmediler. Çok büyük avantaj, belki bunu ben de hissettim. Çok büyük saygı gösterdiler, hatta belki özel destek verdiler. Yani hiçbir zaman işte bu genç bir hanımdır ya da bu da bir bayandır ben bunu hissetmedim açıkçası. Çünkü çok çalıştım. İnatla, hırsla, bu işi yapmalıyız, bu işi becermeliyiz düşüncesi vardı bende. Tecrübe önemlidir, ben de ilçe başkanı olduğumda pat diye ilçe başkanı olmadım. Siyasette uzun süreli bir geçmişim vardı. Bir de kendinize bu konuda saygı duyurtmanız önemli. Yani bunu zorla yapamazsınız" (AK Parti, I.V.).

"İşimiz zor, ama başarılı olursanız, vatandaş da sizi benimserse ileriki süreçte hem çalışmanız daha kolay oluyor

hem de yaptığınız işlerde zorlanmadan üstesinden gelebiliyorsunuz" (AK Parti, E.C.).

"Erkekler, orada bir hanım olduğunu görünce daha dikkatli konuşuyorlar. Her şey daha seviyeli oluyor. Yani kadınlar siyasete seviye getiriyor, açıkçası ben öyle düşünüyorum. Hatta daha ince düşünüyoruz, biz çok ayrıntılı düşünüyoruz, yani hani beylere böyle çok dümdüz düşünüyorlar demek istemiyorum ama kadınlar daha ince düşünüyor" (AK Parti, I.V.).

Kadınlar siyaset yapmak için ailedeki erkeklerin iznini almak zorundadırlar. Bu izin genellikle verilmez. İzin alan, siyaset yapmaya niyetlenen kadınları ise, maddi manevi birçok sorun bekler. Partinin yapısından ve evdeki işlerden kaynaklı sorunlarının çokluğundan dem vuran CHP'den O.P., kadınların partideki yerlerinin bile erkekler tarafından belirlendiğini söyler:

"Kadınların siyasette sorunları çok... Çoğunluk için bir maddi engel vardır. Partiye gideceksiniz, geleceksiniz, faaliyetlerine katılacaksınız. Bunun için yeterli paranız olmalıdır. İkincisi zaman ayırma meselesidir. Çocuğunuzu baktıracağınız, bırakacağınız birisi yoksa, bu işleri çok kolay yapamazsınız. Bir de tabii politikaya girmek kolay da, girdikten sonra yapılacaklar da önemlidir. Her aşamada, özellikle delege aşamasından başlayıp yakından izlemeliler süreci. Ancak bu pek kolay olamaz. Çünkü Parti işlerinin tümünün organizasyonunu erkekler yapar. Erkekler belirler partide nerede, nasıl olacağınızı... Erkeklerin biçtiği çerçeve üzerinden konuşmak ve onun doğrultusunda istemek zorunda kalırsınız."

Partilerde karar tepeden alınıp kadınlara tebliğ edilir. Tüzüğü bulamayan kadınlar vardır. Okurlarsa, kendileri yerlerinden olur diye, tüzük gizlenir kadınlardan. Zira tek tek kadınlara sorunlu varlıklar olarak bakılır. Partiler genel olarak kadın kitlesini mem-

nun etmeyi düşünmediklerinden, gelen kadınlar da kendilerini kadınların sorunlarını sahiplenen, çözmeyi amaçlayan bir pozisyon içinde bulmazlar. Aslında kendileri bu pozisyonda kendilerini görmeseler de hem partileri içinde, hem kamuoyunda hem de basında onlara hep kadınların sözcüsü olarak bakılır. Üstelik tüm kadın meseleleri onlara havale edilir. Parti içinde kadınlar yalnız ve kaynaksız bırakılır, dışarıya sorunları çözemeyen varlıklar oldukları izlenimi verilir. Sonuçta bunlar buradaki kadınların güçsüzleşmesini sağlar. Siyasal partiler kadınlarla ilgili sorunlar öbeğini onların çözmesi isterken, çözümün bütün sorumluluğundan kendilerini azade kılmış olurlar.

Cinsiyetçi rol dağılımı, parti örgütlenmesinde de model alınır. Kadınlara uygun görülen görevler onların uzmanlığı dikkate alınmaksızın, kadın işi olarak düşünülen alanlarla sınırlandırılır. Kadınların buna karşı çıkma şansları pek yoktur:

> "Kadınlara bırakılabilir alan olarak görülen alanlar kadınlara bırakılır. Ama kadınlar örgütten sorumlu olmuyor, paradan sorumlu olmuyor. Bu iş parti genel sekreteri olma durumunda bile değişmez. Şu an örneğin bir kadın genel sekreter var. Ama işleri adeta elinden alınmış durumda. CHP'deki genel sekreterin genel sekreterlik işi nedir? Örgüt yok, teşkilat idaresi yok. Hangi işleri yaptıracak bu kadın? Yani elektrik işlerini mi yaptıracak? Binada sökülmüş lambaları mı taktıracak? İdari işler onlar. Çünkü idari mali işlerden sorumlu başka biri var. İçeride ana oyuncular arasında yer alma konusunda, CHP tarihinde ilk kez %25 kadın oldu parti yürütme kurulunda, ama onlara bırakılan alanlar ne? Hayır diyemedikleri bir durum var. Oyuna devam etmek istiyorsan zaten hayır diyemezsin buna. Çünkü orada siyasette, hem de MYK'da olmak ne işten sorumlu olduğundan olmak daha önemli" (CHP, H.Ö.).

Uzmanlığı olmayan kadınlar siyasette zorlukla karşılaşabilir. Belli uzmanlığa sahip olmak kadınları siyasette güçlendirir. CHP'den

O.P., "Örgütten gelen, arkasında bir uzmanlığı olmayan kadınlar daha farklı sorunlarla karşılaşıyor olabilirler. Ben parti meclisinden gelen bir insandım. Politikaya ilk girdiğimden beri arkamda uzmanlığı olan bir insandım. O bakımdan ben bu pek çok arkadaşımın yaşadığı şeyleri, sorunları yaşamadım doğrusu. O bakımdan şanslıyım," diyerek seçim kampanyalarında izlediği yöntemi şöyle anlatıyor:

> "Ben oy almak için çok sevimli olma çabası içinde olmadım insanlarla. Kendilerine çok yakın hissetmeyebilirler, ona göre de davranıyorlar. Yani uzmanlığımı fark ediyorlar tabii. Mesela ben kahve konuşmaları yaparken işte onları alkışa sevk edecek veya onları heyecanlandıracak konulardan çok, onları bilgilendirmeye çalışan konuşmalar yaparım. Mesela benimle dolaşanlarla bir kahveye gittiğim zaman oradan çıkıp başka bir yere gittiğimde aynı konuşmayı tekrar edecekken yapmam o işi. Tam tersine bir başka şey anlatayım da yanımdakiler de biraz başka şeyler düşünsünler, belli konulara dikkatleri çekilsin diye düşünürüm. O bakımdan uzmanlığımı fark ediyorlar. Mahalle gezilerinde falan kurduğumuz diyalog da iyidir. Ama çok fazla sıcak bir politikacı olduğum söylenemez yani. Bu biraz kendilerinden farklı göründüğümden de kaynaklanıyor olabilir."

Erkekler aile içindeki kadınların siyasete girmesini kendilerine siyasi gelecek sağlaması açısından isterler. Siyasetin erkek meydanı olduğunu bildikleri için yakın çevrelerindeki kadınların buralarda yer almasını tercih etmezler:

> "Erkekler kadınlarının siyasete katılımını istemezler. Ama siyasette talebi olan erkekler daima ailesindeki kadınları kendileri için kaydederler ve aktif siyasete koyarlar. Bu kadınlar kadın kollarında çalışsınlar, delege ayarlasınlar isterler. Çünkü bu türden işler seçimlerde kendileri için lazım olacak şeylerdir. Ama erkeğin kendi talebi yoksa,

eşi için çok da siyasi bir gelecek gözükmüyorsa, erkeklerin birçoğu kadınların siyasette olmasını istemez. Çünkü siyaset, erkeklerin çoğunlukta olduğu bir ortamdır. Böyle bir ortamda kendi ailesinden kadınların olmasını istemez erkekler" (CHP, F.Ü.).

CHP'den O.P., kadınların siyasetteki etkinliklerini, kadın üye sayısının artırılması ve tabandaki partili kadınların birbirlerini desteklemesi, hatta kimi kadınların öne çıkmasına tam destek verilmesi türünden faktörlere bağlar:

"Siyasal partilerde erkekler karar verici olsa da, ne kadar çok kadın aktif olursa, ne kadar çok kadın partiye getirilir, kaydedilirse o size bir üstünlük sağlar. Kadınlar da birbirini desteklemeli. Bu biraz şartlı bir şey... Ama, yani iş çok kadın üye kaydetmekle bitmez, kaydedilen kadınların bir şeyler istemeyip partideki diğer kadınları desteklemesi de gerekir."

Bir başka önemli konu, siyasetin hangi konuları kapsadığı, hangi sorunlar için çözüm ürettiğidir. Aşağıdaki soruların yanıtlanması hayatidir: Siyasetin tanımı nasıl olacak? Siyasetin alanı nasıl tanımlanacak? Kadın hareketinden Nazik Işık, kadınların siyasete ilişkin bir somut tanımları olmadığını, siyasetin aslında kadınların sorunlarının da çözüldüğü bir yer olarak algılanması gerekirken bunun yapılamadığını, feminist bilinci de işin içine sokarak şöyle anlatır:

"Kadınlar siyasette erkeklerin biçtiği çerçeve üzerinden konuşuyorlar. Kendi konularını gündemde tutma bilinçleri de genellikle olmuyor. Feminist bilinç böyle bir şey aslında... Biz feminist bilinci başka bir şey zannediyor, soyut laflar üzerinden algılıyoruz. Halbuki kadının bakım ekonomisi yüklerinden en soyut şekilde de söz edebilirsin, günlük ihtiyaçları üzerinden de. Önemli olan o günlük ihtiyaç çerçevesindeki meseleleri siyasetin mevzuu içerisine sokabilmektir. Bunu sokabiliyor musun? Siyaset bunlar

için mi? Bu meseleleri çözmek için mi? Kadınlar için siyaset meselesi, aslında kadınların varlığını arttırma, sorunları çözme meselesidir."

Siyasetin ve kurumlarının erkekler için tasarlandığını belirtmiştim. Bu bakış parti mekânlarına, binalarına da yansır. Kadınlara buralarda alan açılmaz. Aşağıdaki alıntı parti binalarında kadın tuvaletinin olmadığını anlatıyor:

"Bir siyasal partiye gittiniz. Üye olmak istiyorsunuz. Bir kere bir kadın olarak o ortamda kadınları görmek isteyebilirsiniz. Ancak bu pek mümkün olamayabilir. Çünkü buralar erkeklerin çoğunlukta olduğu yerlerdir. Ben ilçe başkanı olduğumda, başarımın nedeni, kadın olmamdan kaynaklanıyordu. İlçeye gelen hanımlar kadın ilçe başkanı görmekten kendilerini çok huzurlu hissediyorlardı. Şimdi gündüz çok rahat elini kolunu sallaya sallaya, bütün hanımlarımız ilçeye gelir, oturur çay kahve içer, sorularını sorar, teşkilat çalışmalarına katılmak isterler. Neden? Çünkü başkanları bir bayan. Çok huzurlular yani. Bir sıkıntıları olduğunda orada bir bayan başkan var. Bu başkan, onları anlar diye düşünürler. Hatta benim ilçe binamda iki tane lavabo, tuvalet yapmıştık, biri erkeklere ait, biri bayanlara ait. Zira siyasal parti binalarında kadın tuvaleti genelde olmaz. Gidin bakın isterseniz. Çünkü ilçe başkanı erkektir, genelde erkektir. Kadınların tuvalet derdi olduğu aklına bile gelmez erkeklerin. Hanımlar bir lavaboya girerken bile huzursuz olur. Siz onu hissedersiniz. Bu belki önemsiz bir şeymiş gibi görünür ama değildir. Yani bir hanım, bir erkeğin çıktığı bir yere girerken rahatsızlık hisseder. Ortamdan rahatsızlık hisseder. Ben bunu hissetmesinler diye özellikle erkek ve bayan lavabosu ve tuvaleti yaptırmıştım. Onlar bu yüzden çok huzurluydu. Erkekler sıkıştıklarında rahatlamak istediklerinde işte ne bileyim, rahatça oraya girip burası bizim nasıl olsa diyebiliyorlar-

sa, bunu kadınlar da diyebilmeliydiler: Tuvalet önemli bir konudur ama parti binalarında buna çok dikkat edilmez" (AK Parti, I.V.).

Siyasetin kulisleri kahvehaneler, içkili restoranlar, otel lobileri olduğu için kadınların buralarda bulunması zordur. CHP'den F.Ü.'nün ifadesine başvuralım:

> "Bir kere ben güçlü bir kadın olarak girdim siyasete. Artı özgüveni çok yüksek olan bir kadınım. Yani ben kendi güçlülüğümle her türlü engeli aşabilirim. Kendime güven duygum fazla. Amazon ruhlu bir kadınım, savaşçı bir kadınım. Ama siyasetin hakikaten kadınlar için çok zor olduğunu söylemek istiyorum. Burası çok zor biz kadınlar için. Çünkü bu ülkede siyaset hâlâ kahvelerde, içkili restoranlarda, otel lobilerinde yapılıyor. Buralar siyasetin kulisleridir... Oysa buralar kadınların giremediği yerlerdir. Ben mesela bir otel lobisine gidip, bir içkili restorana gidip oradaki siyasi kulise katılmakta güçlük çektim. Yani zorlandığımı hissettim. Ancak bu işin başka yolu yok."

Kadınlar siyasal partilerde desteklenmezler, hatta engellenirler, adaylıklarda ekstra özelliklere sahip olmaları istenir. Siyasal partilerin kadınları destekleyici kota gibi politikaları olmadığından, kadınlar arası rekabet yoğun yaşanabilir.

Kadınların siyasal partilere davet edilmesinde, adaylık sürecinde de sorun vardır. Kadınlarda aranan özellikler şikâyet konusudur. Erkeklerden istenmeyen bazı özellikler, onlardan istenir. Mutlaka iyi eğitim almalılar, yabancı dil bilmeliler, hatta yüksek lisans yapmalılar. Dördüncü Bölüm'de Türkiye'deki parlamenter kadınların profilleri anlatılırken bu duruma ilişkin somut oranlar ve tablolara yer verilmiş, bu kriterlerin somutluğu ortaya konulmuştur.

Geç girme yanında, daha önce değinilen adaylık sürecindeki tercih edilme nedenleri de sorunludur. Buralara gelmenin, davet/tercih edilmenin belli koşulları vardır. İdeolojik ve örgütsel hususlar kadın ve erkeği kapsasa da, bunlar kadınlar için farklı işletilir. Kriterler AK Parti'den A.R.'nin ifadesinde olduğu gibi abartılabilir:

"Siyasette erkeklerde olmayan vasıflar kadınlardan isteniyor. Bazen 'Çince bilen var mı?' diye aramızda dalga geçiyoruz."

Siyasete girebilmek, milletvekili olabilmek için kadınlardan istenen bu ağırlaştırılmış kriterler yüzünden eğitimli olsalar da kadınlar kendilerini yeterli görmezler, çekingen olma halini önleyemezler. Oysa erkeklerden aynı nitelikler istenmez:

"Şimdi şu var; mesleği olmayan bir erkek aday olabiliyor, kendinde o cesareti buluyor, 'çok sevenim var' diyor 'çok destekleyenim var', 'niye belediye meclis üyesi olmayayım?' diyor. Oysa sadece, ilkokul diploması var. Oysa mesleğinde başarılı olan bir kadına, 'belediye meclis üyesi olur musun, milletvekilliğini düşünür müsün?' diye sorduğunuzda, ürküyor kadınlar, yani sorusundan bile ürküyor. Erkek ürkmez, çünkü toplumda onun nitelikleri sorgulanmaz. Oysa kadında ekstra nitelikler aranır. Kadındaki çekingenliği anlıyorum. Çünkü asırların getirdiği ezilmişlik var üzerinde. Ancak birtakım diplomaları üst üste yığdığı zaman o ezilmişliği bertaraf edebileceğini düşünüyor. 'Kimse bana gülmez' diyor. Yani bir şey istediğinde refüze edilmemesi gerektiğini biliyor. Ancak o diplomaları üst üste koyduğunda, toplumda bir yere sahip olduğu zaman aşağılanmayacağını, kendisine talebinin çok görülmeyeceğini düşünüyor. Bunu anlıyorum, bu çok kadınca bir yaklaşım. Ama galiba erkekler de toplumdaki ve partilerdeki 'bir kadın getirmişler canım' yargısını bertaraf edebilmek için kadınlardan bu özellikleri istiyorlar. Kadınlar arasından bir seçim yapmak gerektiğinde, o yeri ziyan etmemek istiyorlar. Aynı şeyi erkekler için düşünüyorlar mı? O çok tartışma götürür (CHP, İ.R.).

Adaylıkta psikolojik etmenler hayli önemlidir. Burayı istemek lazımdır. Özgüven hissetmek de: CHP'den İ.R.'nin ifadesi bu hususa ilişkindir:

"Kadınlar da politikayı erkek alanı olarak görüyorlar. Politikayı kadınsı bir rol olarak görmüyorlar. Yani çok eşitlikçi bir kültürden gelenler farklı olabilir, onlar 'niye olmasın? Erkek oluyorsa ben de olurum' anlayışı içerisinde olabilirler. Ama kadınlar genellikle politikayı, milletvekilliğini, yerel yönetimleri, erkek yeri olarak görüyorlar. Yani kadınlar istemiyor, istese, belki bazı şeyleri daha fazla yapabilir. Ama tabii nasıl istesin? O kadar bastırılmış ki. Koşulları o kadar zor ki. Yani, onu da anlamak lazım. O zorlukları bertaraf etmeli ki, kadın da koşturarak 'ben de aday olacağım' diye gelebilsin" (CHP, İ.R.).

Siyasal partilere adaylıkta, erkeklerle kadınlardan beklenen kriterler aynı değildir. Çok daha farklı sorulara maruz kalabilir kadınlar. Erkeklerden istenenlerden daha fazlasına sahip olmalıdırlar:

"Bir erkeğin bir yere aday olacağı zaman tartışılan nitelikleriyle, bir kadının bir yere aday olacağı zaman tartışılan nitelikleri çok farklıdır her zaman. Yani her şeyine bakılır kadının, her şeyine, sosyal yaşamından eğitim durumuna, bütün nitelikleri değerlendirilir. Hak etti mi orayı, etmedi mi? Mesela üniversite mezunudur, ama yetmez. Yani erkeklerden daha iyi niteliklere sahip olmak zorundadırlar. Hiç çaresi yok bunun, donanımlı olmak zorundadırlar. Ama erkekler değerlendirilirken bu çok yapılmaz. Onun doğal hakkı sanki. O zaten hak sahibi. Yani bu kadar basit. Sen sonradan hak iddia edensin, onun için sen tartışılırsın. Bu tartışma hali de hiç bitmez" (CHP, Z.İ.).

Siyasete davet edilen kadınların herhangi bir farklı ideoloji ya da bağlantıyla erkeğin iktidarını bozmaması gerekir. Bu nedenle kadın hareketinden kadınlar tercih edilmez. Özellikle "Ben feminist değilim" diyen kadınlar öne çıkarılır. Açıkça tanımlanmasa da bazı kadınlar "erkeklerin kadınları" olarak görülmeyi önemsemeyebilirler. Hatta bu kabullenmenin onlara kapıları açtığının bilincinde de olabilirler. Nasıl ki '30'lu yılların kadınları Atatürk'e minnet du-

yuyorsa, günümüzdeki kadınlar da onları parlamentoya taşıyan kadın hareketi ya da bir başka güç olmadığı takdirde, kendi parti liderlerine minnet duyarlar, bulundukları yerlerden dolayı parti liderlerine borçlu olduklarını hissederler. Ancak bunun bazı sonuçlarına da katlanılmalıdır. Parti kurallarına ve kararlarına harfiyen uyulmalıdır. Kadınları ilgilendiren belli konularda, kadınların yararı, çıkarı yerine, parti yararını üstün tutmak zorunda kalabilirler. Bu durum kadınların sorunlarının çözülmesinde Meclis'te partiler üstü çalışmayı engelleyici bir sonuç yaratabilir.

Burada hemen bir parantez açıp diğer partilerden farklı olarak HDP'nin Filiz Kerestecioğlu ve Züleyha Gülüm gibi feminist hareketten kadınları parlamentoya taşıdığını belirtelim. 25. (2015) ve 26. Dönem'de (2018) İstanbul Milletvekili olarak aday gösterilerek seçilmeden önce 30 yıl avukatlık yapan, İstanbul Barosu'nda Kadın Hakları Uygulama Merkezi kurucu üyesi olan, 11 yıl *Güncel Hukuk Dergisi* Yazı İşleri Müdürü olarak da çalışan Filiz Kerestecioğlu, Mor Çatı Kadın Sığınma Vakfı kurucularındandır. İçinden geldiği kadın hareketinin ele aldığı konuları Meclis'e taşımış, kadınları ilgilendiren şiddet, istihdam ayrımcılık gibi türlü konularda kanun teklifi, sözlü/yazılı soru önergesi, Meclis araştırması ve Meclis konuşması türünden faaliyetlerde bulunmuştur. Şiddet gören ve sığınakta kalan kadınlarla ilgili bilgilerin kamu görevlilerince kadınların yakınlarıyla paylaşmasının engellenmesi, Konuk evlerinde kalan kadınların gizlilikleri korunarak oy kullanabilmesi, İstanbul Sözleşmesi İzleme Komisyonu Kurulması türünden kanun teklifi ve soru önergeleri bunlardan birkaçıdır.[118]

Kadınlar şanslılarsa, parti liderlerinin desteğiyle bir yerlere gelebilirler. Kadınları destekleyen kimi parti liderleri, siyasette kadın sayısının artırılmasında ciddi katkılar sunmuşlardır. CHP'den partili B.I.'yı dinleyelim:

118 Filiz Kerestecioğlu gibi tüm milletvekillerinin yasama faaliyetlerine TBMM internet sitesinden erişmek mümkündür: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=26&p_sicil=7273

"Valla işte mücadele oluyordu. Mesela erkek parmağı, İsmet paşanın parmağı, bize yardım ediyordu. Sonra da SHP'de Erdal Beyin (Erdal İnönü) parmağı bize yardım etti. Baba/oğul her ikisi de kadın kollarına çok meraklıydılar. Kurullarda söz hakkımız vardı, oy hakkımız yoktu, onu da elde ettik."

Liderin belirleyiciliği lehe de aleyhe de çalışabilir. Örneğin, "Başbakanımız kadın aday çıksın demeseydi burada olamazdım" diyen AK Parti'den Ö.H. örneğinde lehe çalışma söz konusudur. Bu destek bir anlamda merkez kontenjanı, örtük kota gibi kullanıldığından vekil olarak gelebilmiştir Meclis'e:

"Başbakanımız eğer bulunduğum kentte bir kadın aday yapacağım demeseydi, kesinlikle erkekler hem daha korkunç bir şekilde saldıracaktılar, hem de, bu imkân, bu fırsat, bize asla ve asla sağlanmayacaktı."

Aday seçiminde merkezin sözünün etkili olması kadın katılımının lehine artırıcı bir sonuç doğursa da burada parti başkanlarının tutumu çok belirleyicidir. CHP'den partili İ.G.'yi dinleyelim:

"Siyaset yapma kurallarından bir tanesi, Türkiye'de lider çevresinde siyaset yapmaktır. Hani başka türlü bilmiyor, böyle olduğunu görüyor. Siyaseti, niye böyle olması gerekir mi türünden idealler üzerinden yapmıyor. Durumu kabul ediyor ve bununla oynuyor yani. Onun için siyaset yapmayı değiştirmekle ilgili bir mesele yok. Onun için siyasette bir şey olmak var. Yani kadınlar da bu yaklaşımdan bağımsızlar denemez, yani onlar da böyle yapıyorlar siyaseti. Kadın olunca kendiliğinden hem iyi hem dürüst olmuyor insanlar. Kadınlar en ideal şeyleri yapıyorlar diye bir şey yok."

Tabanda siyasetle uğraşan kadınların siyasette şansları pek yoktur. Kadınların tercihinde belli çevreye mensup olmak önemli olabiliyor:

"Tabanda mücadele eden kadınlar bir yerlere gelemiyor. Milletvekili seçimleri geldiği zaman, işte aile düzeyi belli

olan kadınlar bir yere geliyor. Siyasetin doğası gereği tabanda birçok insan mücadele veriyor ama belli yerlere belli kesimleri temsil eden insanlar geliyor diye düşünüyorum. Belki erkeklerde de bu durum yaşanabilir ama kadınlarda daha çok yaşanır" (CHP, Ü.L.).

Erkekler eşitlik ve ekip olma konusunda kadınlardan farklı düşünürler. Bu onları kadınlardan ayırır. İktidarla ilişkilerini belirler. Kadınların siyasette bulunmalarında ya da siyaseti sorunsallaştırmalarında daha yaşamsal meseleler rol oynar:

"Erkeklerin eşitlik diye, feminizm diye bir dertleri yok. Çok az sayıda kadın da olsa siyaset yapan kadınların bir dertleri var. Kadın erkek farklılığından, eşitsizliğinden kaynaklı meselelere ilişkin dertleri var. Çünkü bu dertleri yaşıyorlar. Erkeklerin ise bu türden yaşamsal dertleri yok. Erkeklerin daha ideolojik ve ekip olmayla ilgili problemleri var. Kadınlar ancak kadınlarla ilgili sorunları geri plana atarlarsa, erkeklerin koyduğu kurallara uyarlarsa daha çok yerde ve güçte yer alabilirler. Daha çok insanın aklına gelebilirler. Ne de olsa, onların adamlarından biri olmuşlardır. Meclis'te de böyledir; parti grubunda da" (Kadın hareketinden Nazik Işık).

Kadınlar başka bir şeyin temsilcisidirler, ama bunu böyle görmek istemeyenler, bu türden bir görülmenin onlara güç kaybettireceğini düşünenler aşağıdaki saptamada olduğu gibi, kendilerinin diğer kadınlardan farklı olduğunu gösterecek tutumlara girebilirler:

"Tabii ki siyasette grup olma meselesi çok önemli. Yani senin şahsi olarak üstün başarılarının olması iyi bir şey, önemli bir şey. Ama bir grubun adamı olman çok daha önemli. Siyaset böyle bir şey zaten. Kim tanısın Ayşe'yi, Fatma'yı, Gül'ü, Gülümser'i. Sokakta bulunan, hareketin içindeki kadından farklı olduğunu vurgulayabiliyor parlamentodaki kadınlar. Dışarıda kadın hareketinden kadınlar, 'onlar' oluyor. Tencere, tava çalanlar oluyorlar.

Buradaki arkadaş ise, ciddi işler yapıyor. Aslında buradaki varlığını bir şekilde onlara borçlu olduğunu unutuyor. Çünkü o, başka bir şeyin temsilcisi." (Kadın hareketinden Nazik Işık)

Kadınlar ayrımcılığı adaylık sürecinde de türlü biçimlerde yaşarlar. Özellikle büyük kentler dışında, taşrayı temsil edecek kadın vekiller için kadınlık durumu üzerinden daha ağır bir süreç işleyebilir:

"Aday olduğumda birçok dedikoduyla uğraşmak zorunda kaldım, mutlu olmam gerekirken olamadım. Hem bayan olmam sebebiyle hem de dışarıdan gelmem, yabancı olmam sebebiyle... 'Milletvekili olacak, ayrılacak eşinden, bizimle ilgilenmeyecek, gidecek İstanbul'a yerleşecek' diye söylenti yaydılar. İstanbul'da annem babam kardeşlerim var tabii. Elbette onlara gider gelirim. Ancak ben niye İstanbul'a yerleşeyim? Evim benim Urfa'da. İnsanlar bana oy vermesin diye ne ajanlığımız kaldı ne şu ne bu. Dedikodularla, eşimle kenetlenerek yani birbirimize kenetlenerek gerekli cevapları gerekli yerlere verdik. Meclis'e gelip rozetimi taktığım zaman inanılmaz derecede yıpranmış, yorulmuş şekildeydim" (AK Parti, Ö.T.).

Kadınlar sadece parti yönetim kademesini değil, delegeleri de ikna etmek zorunda kalabilirler. Delegelerdeki olumsuz algıyı ortadan kaldırmak için onları ikna etmeye özel bir çaba harcamaları gerekir:

"Ön seçimde şey konuşuldu. Bazı delegeler dedi ki 'sizi gece 4'te arayabilir miyiz?' Ben de dedim ki, 'ben dahiliye uzmanıyım. Sen beni gece 4'te evimden çağırsan geliyorum da milletvekilliğinde niye gelmeyeyim?' 'He' dediler. 'Bunu hiç düşünmemiştik.' Aslında, şimdi eskisi kadar işim olmuyor. Dahiliye uzmanlığında gece gündüzüm çok daha karışıktı benim. Yani ne gecem vardı ne gündüzüm. Ama şimdi hiçbir sıkıntım yok yani. Eskisinden daha rahatım hatta" (MHP, E.P.).

Siyaset erkeklere has bir iktidar alanı olarak düşünüldüğünden, siyaset yapan kadınların erkekleştiği düşünülür. Onların kabulü ancak dişilik unsurlarından ayrıldıkları sürece mümkündür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında vekillik yapan Tezer Taşkıran'ın yazdığı kitapta kendisine köylülerin hitabını yazalım. Köylüler ona, "Doktor bey hanım" diye hitap ederlermiş (Taşkıran, 1973). 1996 yılında kendisiyle yaptığım bir görüşmede CHP'den İ.R. de bu görüşün devam etmesinden dem vuruyor:

> "Normal olarak köyde geleneksel yaşantı biçimlerinde kadın rolü vardır, erkek rolü vardır. Kadın sofra kurar, sofra hazırlar. Ben daha partimle yeni tanışmışken köylere gider, köylülerle konuşurdum. Erkekler beni kendi kadınlarından farklı bir yere koydular. Bir köy evine gittiğimde, hanımına söylüyordu, 'Ayşe kalk, bacıma bir şeyler getir, yesin' falan diye. Yani kadın erkek yani beni kendi kadınları gibi görmediler. Zaten köylülerde okumuş kadına, diğer kadınlardan farklı bir yere koyma anlayışı var. Nereye giderseniz gidin bu değişmiyor, oturup dinliyorlar. Mesela kendi karısının siyasi görüşlerini dinlemeye ihtiyaç duymayan bir erkek şehirden gelen bir kadınla, saatlerce politika konuşabiliyor, hiç yadırgamıyor, hatta büyük bir istekle yapıyor bunu. Hiç yadırgamadılar beni, yavaş yavaş gelip sorunlarını benimle paylaşmaya başladılar. 70'lerin ortasında Ankara'ya geldim. Genel Merkez'in Gençlik Kollarında görev aldım. O sırada bir heyet kuruluyordu, onun içerisinde bana da yer verdiler. Sonra kurultay oldu, kurultayda seçildim büyük bir oyla ve akabinde gençlik kolları genel sekreteri oldum."

Siyasetin alanları ve kurumları egemenlik, sınıf, cins ve etnik kimlik pratiklerinin yansıdığı, özellikle de bedenleştirildiği yerlerdir. Eril söylem öylesine baskındır ki, bu baskınlık bazı kadınların gerçeği görmesini önleyebilir. Bu nedenle bazı kadınlar, "cinsiyetimizden dolayı özel muameleye tabi tutulmamalıyız" diyebilir:

"Ben kadınım, benim cinsiyetim dikkate alınmalı, onun için ben aday olduğumda beni hemen bir yere getirmek zorundadır parti' denmemeli. Kadınlar mücadele etmeliler. Kadınlara da bu havadan verilmez. Yani mücadele etmek zorundayız. Bunun zor olduğu kesin. Ama bizim daha çok çalışmamız gerekli. Siyasette hangi ortama giriyorsak girelim, bir erkek bir çalışıyorsa biz belki üç kat çalışmalıyız. Kendimizi gösterebilmek için, kabul ettirebilmek için, ortama adapte olabilmek için çalışmalıyız. Tabii ki partilerde kadınlara destek olunmalı, psikolojik destek olunmalı, manen destek olunmalı. Ama hanımlarımız da böyle hazır, yani 'nasılsa ben hanımım bir etmeli. Şimdi düşünün yarışa çıkıyorsunuz. İki aday var diyelim, adaylardan birisi erkek, diğeri bayan. Şimdi bu ikisi de eşit statüye sahip ama erkek olan daha çok özveri göstermiş, daha çok çalışmış ve hatta vasıfları biraz daha iyi. Şimdi kadına özel sırf kadın olduğu için, kadın sayısı siyasette az olduğu için bir yere geldiğinde diğer insana haksızlık edilmiş olmaz mı? Olur. Onun için biz ne yapacağız? Kendimizi geliştireceğiz. Yani desteğimiz olmayacak. Cinsiyetten dolayı bir özel muameleye tabi tutulmamalıyız" (AK Parti, I.V.).

Az sayıda da olsa, bazı partiler toplumda ve partilerde yaygın olan cinsiyetçi bakışı ortadan kaldırmak için bazı önlemler alabilir, toplumsal cinsiyet duyarlılığını geliştirmek isteyebilir. Ancak bu duyarlılığın geliştirilmesi için siyasal örgütlerde verilen eğitimden mutlu olmayabilir erkekler. "Erkeklik mi kaldı? Bırakmadınız ki" diye şikâyet edebilirler:

"Şöyle bir şey anlatayım size. Partide bir grup erkeğe, erkeği dönüştürme konulu bir eğitim uygulanmış. Yani işte, nasıl ideolojik siyasi eğitimler varsa, bu konuda da eğitim verilmiş. Erkekler bu eğitimde kendilerini sorgulamaya başlıyorlar. Erkekliğin nasıl oluştuğunu, kadınlığın nasıl

oluştuğunu sorguluyorlar. Ancak bu eğitimi orada gören erkeklerle diğer erkekler arasında fark oluyor, birbirleriyle anlaşamıyorlarmış. Bu eğitimden çıkan erkeklerle diğer erkeklerin birbiriyle uyum sağlamakta zorlandığı söyleniyor. Erkek arkadaşlar toplumsal cinsiyet eğitimi aldığında çok zorlanıyorlar. Geçen eğitim devremizde, bir belediye başkanımız kadın meselesi konuşuluyorken, 'bir erkek bu konuyu değerlendirsin' dendiğinde cevabı, 'erkek mi kaldı' şeklinde olmuş" (BDP, V.I.).

Burada bir parantez açarak, Anadolu'da bir kentte bir hırsıza polislerin verdiği cezayı hatırlayalım. Hırsızlık yapan bir erkeğe polisler ceza olarak kadın giysiyi giydirmişler, onu kadın giysileriyle sokaklarda dolaştırmışlar. Yani kadın olmak erkekleri aşağılatan bir durum olarak görüldüğü için erkeklerin kadınlaştırılması, erkeklere bir ceza olarak düşünülüyor. Irak'ta, Amerikalı askerlerin, tutuklu Irak askerlerine aynı cezayı verdiklerini de hatırlayalım. Kadın iç çamaşırı giydirilen Iraklı askerler, bu tavrın onların onurunu çok kırdığını, her türlü işkenceden daha ağır olduğunu açıklamışlardı. Muhtemeldir ki, Amerikan istihbaratı, Irak askeri müdahalesinden önce, bir kültürel kod olarak kadınlaştırılmanın Irak toplumunda yaratacağı tepkiyi ortaya çıkaran sosyolojik çalışmalar yapmıştı. ABD'de aynı etkiyi uyandırmayacak bu davranışı bu yüzden, Doğu toplumlarında, erkekleri aşağılama ve işkence yöntemi olarak kullandılar. Yine de bu türden ceza verme örneklerine Doğu'da ya da Batı'da, dünyanın her tarafında rastlamak mümkün.

Siyasal partilerde kotalar, kadın kolları, eş başkanlık

Partililerde kadınları siyasete katacak politikaları uygulamaya geçirmek pek istenmez. Bu uygulamalardan biri olan kotaları az sayıdaki parti kabul etmiştir. Kotayı kabul eden partilerde bile, mücadele etmek zorunda kalabilir kadınlar. BDP kota konusunda önemli adımlar atmıştır. Ancak burada da mücadele bekler kadınları. BDP'li Z.A.'nın ve E.Ş.'nin örneklerinde olduğu gibi mücadele etmekten yılmayan kadınlar başarıya ulaşabilmişlerdir:

> "Kadın olursa kaybederiz düşüncesi bizde de, bizim partide de yaşanıyor. Erkekler koltuklara gelince, biz kadında kaybederiz mantığı içindeler. Bu anlayış bir dönem çok önümüze geldi. Özellikle yerel seçimlerde bu çok karşımıza çıktı. Kadına yeterince güvenin oluşmaması bunda etken. Kadının görünür olmaması bunda etken. Yani diyelim ki işte bir grup kadın biliniyor, görülüyor ve sayılıyor. Şudur budur falan. Ancak her ilçede, her ilde bu durum yaşanmıyor. Erkekler bu konuda çok daha önde maalesef. Onlar çok daha önde başlıyorlar. Dolayısıyla bu yarışa, biz biraz daha geriden başladığımız için kendimizi bilinir ve görünür kılmada zorlanıyoruz. 'Biz kadınlarla kaybederiz' denildi. Ama yılmadık. 1999'da üç belediye başkanlığıyla başladık, 2002'de dokuza çıkardık. Şimdi 14'e çıkarmış durumdayız. Ancak bu sayı bizim için çok, çok yetersiz. Ne kotamızı karşılıyor, ne kadın örgütlüğümüzün potansiyeline, hareketine, dinamiğine denk düşüyor ne de kadın politikalarımıza denk düşüyor (BDP, Z.A).

> "Kadınlar olarak hep beraber şu kararı aldık: Evet, bu bir mücadeleydi. Biz zorladık, seçilebilecek yerlerden kadın adayları gösterdik, ama bu seçimle, kazara bir kadın arkadaşımız kaybedecek olursa, bunun sonucunun bundan sonra ömrü billah bizim başımıza kakılacağını da biliyorduk. Bir ton erkek seçim kaybediyor, ama kimse onlara 'niye kaybettin?' demiyor. Kazara bir kadın kaybederse bundan sonra bütün seçimlerde 'bak gördünüz mü, ka-

dınla girdik, kaybettik' diyecekler. Bu durum genel kadın mücadelemizi olumsuz etkileyecekti. Onun için hiçbir şeyi, işi şansa bırakmadan, kadınlar olarak hep beraber yüklenip mutlaka kadın adaylarımızın güçlü bir şekilde sonuç alacağı bir kampanya yaptık" (BDP, Y.E.).

Kota gibi politikalara sahip olmayan partilerde, kadınların arkasında örgütlü bir kadın mücadelesi de yoksa kadınlar için başarı, tek tek verilen mücadeleye dayanacağından daha geç gelebilir:

"Yedi kat daha fazla çalıştığım için ben aday olarak çıktım. Sevgi en az beş kat çalıştığı için Kayseri'den çıktı. Kadınların çok donanımlı çok birikimli olmaları gerekiyor. Ben bunu Ankaralı, İstanbullu milletvekilleri için söylemiyorum, taşralı milletvekilleri için söylüyorum (DSP, E.Ş.).

Kota politikası uygulayan partilerde ise, kotanın kadınların siyasete taşınmasında gerekli bir araç olduğu vurgusu özellikle yapılır. Örneğin BDP'li kadınlar bu yolla Meclis'e girebilmiş olmaktan gocunmazlar, bunun bir hak olduğunun bilincindedirler:

"Kadın komisyonluğu, parti meclis üyeliği, merkez yürütme kurul üyeliği, kadın kolları genel başkanlığı gibi çeşitli görevler yaptım. Uzun süre kadın çalışmaları, daha doğrusu partimizin hemen hemen her kademesinde çalışarak 96'nın başından bu güne kadar çok yoğun devam ettim, soluksuz devam ettim. Ve en son da 2007 seçimlerinde kadın kotamızın ön görülmesi üzere Van'da aday olarak seçime girdim" (BDP, Z.A.).

Siyasetin yapıldığı mekânlar kadınların ihtiyaçlarına göre düzenlenmez. Buralardaki çalışma biçimi kadını kapsayacak şekilde yapılanmaz. Onlara uygun görülen yer kadın kollarıdır. Etkisiz ve güçsüz yapılardır buralar, BDP gibi partiler dışında, bütçeleri, bağımsız karar alma güçleri yoktur kadın kollarının.

Kadın kollarını güçlendirecek örgütsel ve mali düzenlemeler olmadığından kadın kolları kadınlar için onları geliştiren, güçlendiren bir mekanizma olması gerekirken olamıyor. CHP'den partili

I.G.'yi dinleyelim:

> "Parti içinde kadınları koruyucu, geliştirici bir yapı var mı? Partide kadınları koruyucu bir mekanizma olmalı mı? Koruyucu bir mekanizmanın olması lazım. Şu andaki kadın kolları ne yazık ki, bu koruyucu mekanizma olamıyor. Kadınlar bu yüzden partilerde bu kadar bu kadar zayıflar zaten. Kadınlar atanıyorlar genellikle, onun bunun desteklediği kişiler oluyorlar. Belli hesaplar üzerine oturan bir atama, seçim süreci işliyor. Eğer ben o sürece dahil değilsem ya da bu sürecin bir parçası olmak istemesem, pek mümkün değil bu çembere girebilmem. Başkanları onlara bir tabak yemek veriyor, yeni bir unvanları oluyor. Bu yüzden kendilerine biçilen yeri savunamıyorlar. Değil mi? Sorgulasa devam edebilir mi sizce orada? Devam edemez ki. Nasıl devam edecek?"

Kadın kolları, kadınlar evlere girebildikleri için vardır. Seçmen kadınlar ev dışında olsalar, toplumsal hayatın içinde daha çok olsalar, bırakın kurum olarak varlığını, kadın kolları kelimesi bile parti içinde zikredilmeyebilir. Ancak kollara çelişkili bakış sürdürülür, hız kesmez hiç. Hem kadın kollarının parti için, kadın seçmenlere ulaşmak için önemi vurgulanarAK Partili kadınlar buralarda çalışmak için harekete geçirilecek, hem de buralarda çalışan kadınlar ve yaptıkları iş önemsenmeyecek, ödüllendirilmeyecek. Bu çelişkiye itiraz partili bir kadından aşağıda şöyle dile getiriliyor:

> "Lafla, eylem arasındaki farkı herkes algılar. Kadın kollarının önemli olduğu söylense de, bu önemi görmen, hissetmen lazım. Bu nedenle 'ainesi iştir kişinin lafa bakılmaz' özdeyişi hayatın her alanında geçerlidir. Yani senin kocan sana, ben seni çok seviyorum deyip seni aç bırakıyorsa, çocuklarına ilgi göstermiyorsa, seni kötü davranışlarla, şiddetle cezalandırıyorsa, sana kötü şeyler yapıyorsa veya yapabilecekse, seni hep kontrol altında tutabileceğini, özgürleştirici, geliştirici olmayacağını gösteriyorsa, bu sevgi sana yarayışlı değildir. Sen bu sevgiden uzaklaşmak ister-

sin. Çünkü bu sevgi geliştirici bir sevgi değil, hayatında bir hoşluk, bir güzellik değil. Bunun gibi. İnsanlar kendileri için güzel olanı bilirler aslında. Yanılabiliriz ama aslında biliriz. Yanılmak geçici olan kısımdır. Kadın kollarında da bu böyledir. 'Biz kadınları çok seviyoruz, kadınlar başımızın tacıdır, annelerin ayağının altı cennettir' gibi laflar kadın kolları için ve burada çalışan kadınlar için içi boş laflardır. Hiçbir şey ifade etmezler kadınlara" (CHP, H.Ö.).

Peki, nasıl olursa, nasıl davranılırsa kadın kolları önemsenir? Yine aynı görüşmeden alıntı vermeye devam edelim. Partide kadınlarla ilgili somut politikaların gereği vurgulanır. Aday gösterilmede kadınların söz sahibi olması üzerinde durulur:

"Bu önemi göstermenin türlü biçimleri vardır. Bunlar, istişari olarak görüş almaktan başlar, kota ve aday gösterme yetkisi tanımaya kadar gider. En önemlilerinden biri, kadın kollarının aday belirleme gücünün olmasıdır. Böyle davranılır, kadın kolları güçlendirilirse, o zaman kadınlar kadın kollarından gelmeyi küçültücü bir özellik olarak görmekten vazgeçebilirler. Zira belli yerlere gelebilmek için ana kademedeki erkeklerle oyun oynamak zorunda kalmazlar. Tabii bu demek değildir ki, erkeklerle pazarlığa girmeyi bırakacaklar. Pazarlık yine devam edecek. Ama kadınların güçleri ve kozları da olacaktır ellerinde. Mesela, CHP'de kadın kollarının adaylık konusundaki görüşleri kadın kolları genel başkanı ile sınırlı ve istişari niteliktedir. Buna rağmen insanlar kendilerini kadın kollarına gelip gösterirler. 'Ben adayım' derler. Böyle yapmamak, olumsuz bir şeye yol açmasın diye önlem alırlar. Bir de kadın kollarının listelerin %25 ini aday gösterme yetkisinde olduğunu düşününün. O zaman hem erkekler hem de kadınlar Kadın Kollarını küçümsemeyeceklerdir artık. O zaman 'ben kadın kollarından gelmiyorum' demek bir marifet sayılmayacaktır. Mesela BDP'de Kadın Kolu işlevi gören Özgür Demokratik Kadın Hareketi aday belirleme-

de kadınlar açısından böyle bir işleve sahip oldu. Bu durum, kadınların ve hatta erkeklerin Kol'la ilişkisini farklılaştırdı" (CHP, H.Ö.).

Kadın kollarından parlamentoya gelmiş çoğu partide açıkça ifade ediliyor olmasa da, kollarda yapılan işlerin küçümseniyor olmasından dolayı zayıflatıcı bir faktör olabilir. Kollarda küçümsenen, değersizleştirilen deneyimin değerli hale gelebilmesi, kadın kollarının parti içinde yetkiye sahip olmasından geçer. Kollar kadınları güçlendiren yerler olmalıdır:

> "Tabii ki yani herkesin açıkça ben istemiyorum demesi gerekmiyor. Siyasette gereksiz işe prim yok. Bir kere yaparsın, görürsün, 'bunun bir getirisi yok' dersin. Niye uğraşasın orayla. Kadınlar konuşurken, 'benim kadın kollarıyla alakam yok' derken, neden bunu söylüyorlar? Kollar küçümsendiği için, bazı kadınlar burada yapacaklarının küçümseneceğini bildiklerinden buralarda olmamaya çalışırlar. Bunları düşünmek lazım. 'Ben kadın kollarından gelmiyorum. Çünkü orada mühim olmayan, basit işler, bir kadın işi yapılıyor' falan diye düşünülüyor. 'Beni bizzat genel başkan aradı ve davet etti' denir genellikle. Zaten hep genel başkan bizzat arar, bizzat davet eder. Gücünü nerden alıyorsun, onun mesajıdır bu. Kadınların en az %90'ı başka bir yolun var olduğunu bilir. En azından bu yoldan önüne başkası geçmesin diye o yolda da bir miktar emek harcar. Örneğin Kadın Kollarına gereken saygıyı gösterir, gereken desteği verir. Kağıt üzerinde görünen yetkilerin ne olduğu bile çok önemlidir bu tür işlerde. Kadın Kollarına verilen güç, kendini böyle tarif eden bir güç işte. Nereden tarifini alacak bu güç? Tabii ki ona verilecek yetkilerinden alacak" (CHP, İ.G.).

Burada kendi yaşadığım bir deneyimi anlatayım. 2009 yılında, Uçan Süpürge ekibiyle "Demokraside Kadın İzleri" adlı bir eğitim çalışması için Aydın'a giderken yol üzerinde yemek molası vermiştik. Lokantada tesadüfen bir partinin il başkanı ile karşılaştık. Ona

kadın örgütlerine ve partilerin kadın kollarına demokrasi eğitimi vermeye gidiyoruz dediğimizde, "benim haberim yok. Benden izin almadılar", açıklamasını yapmıştı. Konuşan sosyal demokrat bir partinin erkek yöneticisiydi. Demek ki, Kadın Kolları her şeyi sormak zorundaydı. Bir toplantıya katılmaya bile kendi başlarına karar veremiyorlardı.

Siyasal partilerde tabandan gelen kadınlar da vardır, tepeden atanarak gelen de... Kadın kollarının hiç bir şey beklemeden, bu iki tür yoldan gelen kadınlar için de çalışması lazım. İktidardaki parti yandaşı kadın kolları için bu daha kolay tolere edilebilir. Zira iktidarın nimetlerinden faydalanmak, iş bulma, ihalelere katılma, kocasına, kızına, akrabasına iş bulma gibi imkânlara sahiptir. Ama iktidarda olmayan partiler ve kadın kolları için bu imkânların sınırlı olması, ilişkiyi zayıflatan bir etkide bulunur.

Parti tabandan gelen çoğu kadın vekiller için, kadın kolları siyasi açıdan kadınlara bir şey getirmediği için kadın kolları çalışılması istenen bir yer olarak görülmüyor:

> "Ben kadınlara sadece bir partinin kadınlar kolunda çalışmayın diyorum, ısrar edin. Mesela ben kadınlar kolunda çalışmak için çok teklif aldım. Ama çalışmadım. Yani siz hep kadınlar kolunda çalışıyorsunuz, mesela kermes yapıyorsunuz. Bunlar çok güzel sosyal aktiviteler, toplumsal yararı çok fazla da ama siyasi açıdan kadına hiçbir şey getirmiyor. Yoksa ben o yapılan işlere karşı değilim. Onları da birilerinin dernekleri falan yapsın. Okuma yazma kursları açsınlar, sağlık taramaları açsınlar, eğitime katkı sağlasınlar. Bunlar toplumun yapması gereken şeyler, mutlaka. Ama bunları sivil toplum örgütleri yapsın. Kadın siyasete aktif olarak girsin. Mesela ilçe yönetimine girsin, merkez yönetimine girsin, direk il yönetimine girsin" (MHP, E.P.).

Kadın Kolları ana kademeye geçişte bir araç olarak kullanılıyor mu? Bazı vekiller bu aracı önemli bir kriter olarak görürler, ama bunun mümkün olamadığını söylerler:

"Kadın kollarından ana kademeye geçilebiliyorsa bu iyi bir şeydir. Ama bu mümkün olamıyor. Kadın kollarına şu koşulda karşı değilim. Kadınlar ana kademeye geçebilme imkânı buluyorlarsa, siyasi karar alma süreçlerine katılabiliyorlarsa, o zaman kadın kollarının varlığı, kadına politika yapmak için ekstra bir alan yaratıyor. Ama 'kadınlar sadece kadın kollarında politika yapar' deniyorsa, yani sırf 'kadına mahsus alan', sırf 'erkeğe mahsus alan' yaratmak için kadın kolu yapılıyorsa, buna tabii ki karşıyım. AK Parti'de bu türden bir bakış var. Oradaki kadına mahsus alan fikri beni rahatsız ediyor. Ama kadına daha fazla imkân götürülürse, ister ana kademede ister kadın kolunda çalışma serbestisi olabiliyorsa kadının, çok yararlı buluyorum. Ayrıca kadın kolları altında, kadınların partiye sadece gelir getiren unsurlar olarak çalıştırılmalarına da karşıyım. Yani kadın siyasi kararların alınışına erkekler kadar katılabilme imkânı bulmalı kadın kollarında. Kadın kendine güveniyorsa erkeklerle birlikte yarışa girip ana kademelerde görev alabilirken aynı zamanda böyle bir kadın kolu da mevcutsa ve buradan buraya geçiş imkânı varsa bence çok yararlı. Çünkü bizim politikayı kadına, kadını politikaya ısındırmaya ihtiyacımız var. Kadın ve erkeğin birlikte politikada %50'lik oranlarla yer almasını istiyorsak böyle bir alıştırma yerine ve dönemine ihtiyacımız var. Kadın kolu bu işlevi yerine getiriyor. En azından bunun becerilerini kazanmalı, bunun denemelerini yapabilmeli. O zaman kadın kolları çok yararlı unsurlar olabilir, diye düşünüyorum. 1982 Anayasası'yla başlangıçta kadın kollarının yasaklanmış olmasını da kadının siyasal katılımını engelleyici, çok engelleyici bir olay olarak gördüğümü ifade etmek istiyorum. Tabii bunların hepsinin aşılması gerekiyor. Resmi destekle, yani bakanlıklarda, yasama organında yapılacak siyasi kararlarla, desteklerle bir nevi olumlu ayrımcılık politikasının olmasıyla veya pozitif dediğimiz hareketlerle çok mesafe alınacağına inanıyorum" (CHP, İ.R.).

CHP'den F.Ü. ise kolları önemser. Ona göre kadın kolları kadınları siyasete hazırlayan, onların siyasal ilgilerini ve bilgilerini artıran, onları motive eden kurumlardır:

> "Kadınlar için siyaset mutlaka gerekli. Mutlaka seçilmek de şart değil. Hiç olmazsa kadınları seçsinler. Kendileri seçilmese de bunu yapmak isteyenlere destek olabilsinler. Yani seçici kurullarda yer almaya çalışsınlar. Siyaset bilgisi olan birçok kadın var. Çocuklarını da büyütmüşler. Ama, sivil toplum örgütlerinde bile değiller. Sosyal değiller. Çevrelerinde pek arkadaşları yok. O bakımdan kadın kollarını yararlı görüyorum. Eğer Kadın Kolları, kadını orada bırakmayacak, ilerisi için motive edecek şekilde oluşacaksa, çalışacaksa, kolları yararlı buluyorum. Kadının çalışması, dolayısıyla kollar, kadının siyasi katılımını arttırır. Kadın biraz siyaset öğrenir. Burada biraz kendisi için de bir şey istemeyi öğrenir. Yani 'ben de olayım, ben de seçileyim' demeye başlar. Partide hep seçilme havasını, hevesini alır. En azından, 'ben de seçileyim ben de bir delege olayım' demeye başlar ve parti katılımı artar" (CHP, F.Ü.).

Üstelik parti içinde kollar ne kadar değersiz kılınmaya çalışılsa da, kadın seçmenle doğrudan ilişki kurmak için kadınlara, kadın kollarına ihtiyaç vardır. CHP, İ.G., bu gerçeğin farkındadır. "Kapıları çalan biziz, kapıları birer birer, oyunuzu istiyoruz, boşa gitmesin emekler!" söylemine tanık olmuştur. Kadınların özel alana, evlere rahat girmeleri yüzünden parti içinde istendiklerini bilmektedir:

> "Kadınlar ve ortak bir payda olarak her zamanki bir gerçek var: Kapıları çalan biziz, kapıları birer birer, oyunu istiyoruz insanların, boşa gitmesin emekler! Ortadaki hikâye bu kadınlar için. 'Yani oyunu istiyorum, kapına kadar geldim, emek veriyorum oyunu alıyorum. Emeğimi boşuna koyma, oyunu ver' diyor sana, kapına gelerek."

Kadın kollarında kadınlar ciddi sorunlar yaşarlar. En önemli sorun, kolların harcamalarını karşılayacak bir bütçeye sahip olamamaktır. Genel merkez kendilerine destek vermediği gibi, kadınların bu

ihtiyacı dillendirmemeleri de arzu edilir: "Kadın kollarındaki işleri kendi yağımızla kavurmaya çalıştık. Asla ilden para istemedik" diyebilir kadınlar:

> "Mesela biz teşkilatlarda, kadın kollarında çok ekonomik sıkıntı yaşadık. Kendi bütçemizi kendimizin oluşturması gerekiyordu. Arkadaşlardan aidat topluyorsunuz. O kadınlar oraya hem zamanlarını harcıyorlardı, hem paralarını harcıyorlardı hem de sonuçta bir kazançları da yoktu. Hani ne kazanıyorlar? Gönüllü olarak geliyorlar. Gönüllü olarak geliyorlar ama biz asla ve asla paramız olmadığını ya da asla bize şunu yapın, bunu verin türünden taleplerde bulunmadık. O halimizi onlara yansıtmadık, yaşattırmadık. Ne yaptım? Arkadaşlardan ufak ufak paralar topladık, kendimiz kermes yaptık ve asla il başkanlığından para istemedik. Bizim kadın kolları olarak il başkanlığıyla birlikte çalışmamız istenir. İl genel merkezimiz var. İl başkanlığına bağlı olarak çalışmamız ve il başkanıyla koordinasyonlu olarak görev yapmamız istenir. Sıkışsak da maddi anlamda, sıkıntımızı oraya hiç hissettirmedik. Toplantılarımız olurdu, Ankara'ya gitmemiz gerekiyordu bazen. Mesela bazı illerde, kadın kolu il başkanları, ilden, il başkanlarından yol için para isterler, yol parası isterler. Biz istemedik. Aslında bu destek il başkanının tutumuna bağlıdır. Bazı illerde verilir, bazı illerde verilmez. İl başkanıyla diyalogunuza bağlı bir şey. Ben istemedim, kendi yağımızla kavrulmaya çalıştık. Bu da önemli. Yani dik olmak da lazım" (AK Parti, Ö.H.).

Üstelik kadınların kollardaki sorunları partiye yansıtmaması tercih edilir. Bütçesiz ve yetkisiz olan kolların çalışması, kadınların fedakarlığı ile gerçekleştirilmelidir:

> "Eğer sayılmak, saygın olmak istiyorsanız, bazen bazı şeyleri, sıkıntılarınızı göstermemeniz, bu sorunları partiye yansıtmamanız, kendiniz halletmeniz gerekiyor" (AK Parti, S.S.).

"Kadın sadece karşılama ve uğurlama ekibi olarak görüldüğü için karşıyım, buradaki kadınlar yönetime alınmıyorlar" diye kollara karşı olma gerekçesini açıklayanlar da vardır. DYP'den O.K.'ya göre, partilerde kadın kollarından çok kota politikalarına önem verilmelidir:

> "Özel politikalardan daha çok, kadın sistemin içinde olmalıdır. Ben kadın kollarına karşı olan bir kadınım. Bir siyasi partinin gençlik kolu olur, işçi kolu olur, çiçek sevenler kolu olabilir ama kadın kolu olmasın. Kadın kolları benim için asli unsur olan cinslerden birinin dışarıda kalması ve yan kuruluş, destek kuruluş anlamına geliyor. Bunu siyasetçilere sorduğunuzda, 'efendim kadın zaten çıkamıyor, işte onlar da en azından kadın koluna girebiliyor' diyorlardı. Bence bu sav doğru sav değil. Kadını siz yönetim kadrosuna almaz, karşılama uğurlama ekibi olarak bırakırsanız, iki hastane ziyareti ile bırakırsanız, yönetim kadrosuna giremez. Kadının herhangi bir parti düşüncesini alıp aktarması ile başarılı olması mümkün değil. Kaldı ki koldan gelen bir kişi mi milletvekilliği sıralamasında önde gider yoksa ana kademedeki mi? O zaman, yapılacak şey eğer kadına olumlu bir ayrımcılık yapılacaksa kadınlar kolu kurarak değil, yönetimin %30'larını, milletvekilliği kontenjanlarının 'kadın için bu kadar' değil,'her cins için en az %30 oranında temsil edilir' gibi her iki cinsi de yönlendirebilecek bir yöntemle yapılır" (DYP, O.K.).

Yukardaki görüşmeden devam edelim. Önemli olan yönetime katılmaktır, kollardaki kadınlara parti yönetiminde ayrılacak yerlerdir. Kadın kolları, orta öğrenimdeki trafik kolunun çok daha ötesinde görülmeli ve ona uygun rol ve sorumlulukla donatılmalı, örgütlenme modeli buna göre değiştirilmelidir:

> "Türkiye'de kadın kolları başarılı değil. Türkiye'deki örneğinde başarılı bir örnek değil. Kapalı toplumun kadını için bir çıkış noktası olabilir. Onları belli dar bir yere hap-

sediyor. Ama bu kollar kadınları siyasete alıştırmak için, sokmak için bir alan olarak kullanılamaz mı? Eğer kadının görev yerini değiştiremezseniz, bu mümkün değil. Bugünkü yapısıyla bu mümkün değil. Yani bugünkü anlayış kadın kolunu hep orada kalınacak yer gibi görüyor. Burada reform yapmanız için önce üstü değiştireceksiniz. Oradan değişmiş, içeriye girmiş kadın kollarını komisyonlara çevirerek yapacaksınız. Trafik kolu gibi olmayacak. Aradaki kol kadını yönetimden uzak tutmayacak. Şimdiki anlayış genel yönetimi kadından uzak tutmakta. Yani yerel yönetimde de böyle. Şu anda bakın bakalım. Hangi partinin %20 kontenjanı var? Biz kullanmaya çalışıyoruz. Yönetimde iki, üç kadın olsun diye ama bu öyle yürümüyor" (DYP, Ö.K.).

Kadın kolları konusu üzerinde net olarak anlaşılabilen bir örgütlenme türü değildir. Hem eleştirilebilir hem de olumlanabilir. Her iki durumda da içinin nasıl doldurulduğu ve kadınlar açısından gördüğü işleve bakılmalıdır:

"Bu konuda biraz aykırı fikirleri olan bir insanım, onu da söyleyeyim. Kadınları eve, mutfağa hapsediyorlar ya, partide de kadın kollarına hapsediyorlar. Yani meseleye kişisel bir sorun olarak bakıyorlar. 'Erkeklerle birlikte seçilme platformuna çıkma ya da mutfakta oyalandığınla yetin' deniyor. 'İşte çaylar, partiler düzenle, parti için para topla, ondan sonra seçim zamanları da erkek adayları seçtirmek adına propaganda çalışmaları yap' deniyor. İşin en zoru da şu: Bizim tabanvayla kapı kapı dolaşarak oy istememizi istiyorlar, bu şekilde çalışmamızı istiyorlar. Biz kadınlara uygun ve layık görülen bu. Yani biz kadınların hem siyasette var olduğunu söylüyorlar hem de bizi seçilme platformundan uzak tutmaya çalışılıyor. Yalnız yine Cumhuriyet Halk Partisi'nde ben daha farklı bir şey gördüm. Yani bunu görünceye kadar kadın kollarına şiddetle karşıydım. Neyse bu biraz da feminist falan olmamdan kaynaklanı-

yor olabilir. Ben daha önce, 'erkek kolları yok, niye kadın kolları olsun' diyordum. Hakikaten işin angaryası, mutfak kısmı orası. Gerçi Cumhuriyet Halk Partisi'nde bunun biraz daha farklı ve yararlı olabileceğini gördüm. Çünkü buraya kadının siyaseti öğrenebileceği bir yer olarak bakmaya başladım. Burada kadına bir şeyler öğretiyorlar. Mesela kadın kollarında da seçim yapılıyor. Kadınlar seçilmek için çaba gösteriyorlar. Kadın koluna seçilmeye uğraşıyorsun. Buraya girenler daha sonra yönetim görevlerini alıyorlar, ilçe yönetimine falan geçiyorlar. Bizde kadın kotası da var. O kotaya da kadın kollarından kadınları alıyorlar. Yani bir bakıma kadının, siyaseti öğrendiği bir okul gibi orası. Bu açıdan yararlı. Mesela bizim kadınımız ekip çalışmasını bilmiyor, orada biraz ekip olmayı öğreniyor. Bu bakımdan yararları var" (CHP, F.Ü.).

Bir parti ilk kurulduğunda ya da iktidarı amaçladığında, değişime gittiğinde, bir atak yaptığında, DYP ya da AK Parti örneğinde deneyimledik bu durumu. Partilerde yer alacak kadınlar kestirme yoldan kadın kolları ile tespit edilmeye çalışılır. En azından böyle izlenim verilir. DYP'den A.G.'yi dinleyelim:

"1995'te Kadın Kolları Genel Başkanı oldum. DYP'deki büyükşehir adaylığından sonra kadın kolları genel başkanı daha altta bir kadrodur aslında. Yani siyasi kadrolar açısından. Ben bunu kadın meselesine yıllardır kafa takmış olduğum için yaptım. Çalışmaya başladık ve 95 seçimlerine geldiğimiz zaman DYP'nin 45 ilinde, kadın örgütlenmesini yapmıştım. Hatta Sayın Baykal'la habire uçakta karşılaşırdık, şaşırırdı. O bir yere gidiyor, onların da işte kongreleri var, karşılaşırdık. Bir gün bana sormuştu, 'ne yapıyorsunuz siz?' diye. Sekiz ayda, sekiz buçuk ayda 45 ile gitmişim. Şimdi ondan sonra şöyle bir şey yaptık: 95 seçimlerinde ben şuna inandım. Şimdi siyasette kadının sayısının az olması, talebin az olmasından kaynaklanıyor,

talep konusunda da problem var, kadınlar çekiniyor. Çünkü para yok, ekonomik güç yok. Hiçbirimizin, kadınların ekonomik bağımsızlığı erkeklere oranla yüksek değil. Politikaya talip olan kadınların eğitim seviyesi genellikle yüksek, yüksek erkeklere göre. Buna karşılık annelik rolü yüzünden geç başlanıyor siyasete ve kadınlar az sayıdalar. Ben o seçimlerde her ilde asgari iki üç kadının aday adayı olması için DYP'den müracaatını sağladım. Listelere girebilmeleri için uğraştım" (DYP, A.G.).

Kadınlar partiye ilk girdiklerinde hemen kapılar açılmaz yüzlerine. İşleri kolay değildir. Parti tüzüğüne ulaşmaları da kolay olmaz, kadın kolları yönetmeliğini çıkarmak da kotayı uygulamak da... DYP'li partili C.E, DYP'ye üye olup girdiğinde birkaç kez talep etmesine rağmen, altı ay kadar, partili erkeklerin parti programını ondan sakladıklarını söylemişti bir mülakatta. Kadın kollarının oluşumu da kolay gerçekleşmez. Kadınların bu uğurda ciddi mücadele vermesi gerekebilir. CHP'den B.I., kadın kolları başkanının parti yönetim kurulunda doğal delege olması için verdikleri mücadeleyi süreç içinde şöyle anlatıyor:

"1962'den itibaren altı sene kadar kadın kolu başkanıydım, daha sonra parti meclisi üyesi oldum. Mühim olan orada yaptığımız mücadele. Biz yalnız başımıza bütün bu bilgileri edinemeyeceğimiz için bir akademisyenin bizimle çalışmasını arzu ediyorduk. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden siyasi bilimci Nermin Hanım geldi. (Nermin Abadan-Unat) İlk kurultaydan sonra bize katıldı. Çok vakti yoktu, ama iyi oldu, bize çok katkısı oldu. Mesela bizim kadın yönetmeliğinin 36. maddesi bizim doğal delegeliğimizi kabul ediyordu, ana kademelere. Buna bazı şeyler ekledi, ekledik. Bunu zor bir mücadeleyle elde ettik. Çünkü erkekler bir takım hakları vermek istemiyorlardı bize. Örneğin bu 36. maddeye getirdiğimiz değişiklikle kadın kolları il başkanlarının, ilçe kadın kolu başkanlarının, merkez

kadın kolu başkanının, ana kademenin yani daha ziyade erkeklerin oluşturduğu yönetime, her toplantısına katılma hakkı kazandık. Söz sahibiydik, oy sahibi değildik. Yüksel ve Nadir Hanımlar onların arasına girebildiler. Nermin Hanım'ın büyük çabalarıyla olmuştu bu sonuç. O bu konuları çok iyi biliyordu tabii. Kota da şöyle uygulanıyordu: Mesela, ilçe kadın kolları, ilçe kongrelerine, il kadın kolları il kongrelerine, merkez kadın kolu, kurultaya aday gösteriyordu. Bu adaylardan üç aday gösteriyorlardı. Demokratik olsun diye, kongreler kurultayda bunlardan bir tanesini mecburen seçmek zorundaydı. Parti meclisinde mutlaka bir kadın oluyordu. Ben mesela bundan yararlanarak girdim meclise" (CHP, B.I.).

Kadın kollarının bir başka işlevi, seçim zamanı sandıklarda görev almaktır. Seçim işlemi bittiğinde oy sayımında partilerin yedek güçleridir:

"Seçimlerde sandık başlarında kadın kollarında kadınların bulundurulması tabii bulunurdu. Özellikle kadınları kollardan biz verirdik. Ben bize bağlı olan arkadaşları, dikkatli hareket etmeleri, seçime hile karışmasına karşı dikkatli olmaları için koyardım. Özellikle oy kullanma saati tamamlanıp, sandık açıldığında, sayım sırasında bu dikkat çok önemli. Her partinin temsilcisi vardır, oy kullanma yerinde. Tutanak tutulur, 'şu kadar oy var' denilir. İşte bu sayım sırasında çok dikkatli olmak gerekir. Okuduğunuz isim, vicdani sorumluluğunuz yoksa listeye yanlış yazılabilir" (DYP, U.J.).

Kadın kolları siyaset yapmak isteyen kadınları siyasete hazırladığı gibi, siyasette çevre yapmak isteyen her tür kadını siyasete taşıma yeridir:

"Şimdi bakın, kurumların yapısı ve çalışması, işin başındaki şahıslarla çok alakalıdır. Türkiye'de maalesef kurumlar kurumsallaşmadığı için kişilere bağlı yürüyor. Ben kadın

kollarını, politikaya hazırlanan kadınlar için havuz olarak düşündüm hep. Kadın kollarını iki, üç tip kadın oluşturur. Birincisi, direk politika yapmak isteyen kadınlar. İkincisi zamanını doldurmak için gelen kadınlar. Yani bir gönül bağı vardır partisiyle, ee zamanı da vardır. Üçüncüsü de oğluna, kızına, gelinine iş bulmak için gelenler. Şimdi bu politikaya talip olan kadınların yetişmesi için bu havuzun varlığı önemlidir. Çünkü burası deneyim sahasıdır. Okul olarak kullanılır. Okul olarak kullanıldığı zaman kadın kolları işlevini yapmış olur" (DYP, A.G.).

Kadın kolları genellikle parti ideolojisini kadınlara yayma ve seçim zamanlarında parti için oy istemede önemli bir araç olarak görülür. Muhafazakâr partiler dini kullandıkları için, kollar vasıtasıyla taşradaki ve evdeki kadınlarla daha doğrudan ilişki kurabilir. Sosyal demokrat partiler ise bu türden araçlardan yoksundur. Bunun eksikliğini ve çözümleri CHP'den H.Ö. aşağıda şöyle anlatıyor:

"Bu memlekette daha düne kadar kadınlar için 'aman okuma yazma öğrenmesin, erkeklere mektup yazar sevgili edinir' diye düşünülürdü. Şimdi kadınların nasıl bir sosyalleşme aracı var? Kuran, mevlüt okuma günleri var. Bu günler giderek artıyor. Evlerde toplanıyorlar kadınlar. Kuran okuyorlar. Üç sayfasını, beş sayfasını okuyorlar. Her toplantıda on sayfa okunuyor. 20 sayfa okunuyor. Ardından bir saat de konuşuluyor. Sosyal olaylardan, siyasetten konuşuluyor. Bu arada inceden parti propagandası yapılıyor. Onu yöneten liderliğini yapan kadın, bilgili, cahil, nasıl bilmem ama lider bir kadın. O arada 'dinimiz şöyle önemli, böyle önemli' denerek dinden konuşuluyor. 'Dini bütün Müslümanları Allah başımızdan eksik etmesin' deniyor. 'Sosyal çevre böyle' diyor, aynı şekilde düşünmese bile diyor. Bundan yararlanan partiler oluyor. Ben, bir sosyal demokrat olarak kadınlarla aynı ilişkiyi kuramıyorum. Ne yapıyorum. Kapıyı çalıyorum, partimi ve kendimi ta-

nıtıyorum. 'Bizim de dedelerimiz CHP'ye oy veriyordu' diyor. 'Ne kadar sevindim, siz de her halde vereceksiniz' diyoruz. 'Vereceğiz, vereceğiz' diyor. 'Hadi, hoşça kal' deyip gidiyorsun. İki ilişki arasında önemli bir fark var. Ben, beni eve sokacak araç arıyorum. Evin içine nasıl girerim, o kadınlarla nasıl oturur kalkarım, hayatlarının bir parçası nasıl olurum? Bir yolunu bulup biz de o evlere girebilmeli, hastası olanı, çocuğu doğanı, mevlütü görebilmeliyiz. Onlar da bizi görmeli. İnsanların hayatının parçası olmalıyız. Kadınlar onlar için sağlanan farklı sosyalleşme araçlarını getirttiğini görmek, bilmek ister. Hatta bunları yaşamak ister. Eğer bu yapılmıyorsa onların hayatlarında olamazsınız. İstediğin kadar çok yatay ilişki kur, işe yaramaz. Bugün varsın, bir kerelik varsın. CHP olarak biz mahallelerde yokuz. Biz mahalle temsilcilerimizi tamamlamak zorundayız. Çünkü komşusu olacaksın, uzakta değil yakında bir insan olmalısın. O okumaya evlere giden gelen kadınlar öbür şehirden gelmiyorlar, öbür mahalleden gelmiyorlar, bu mahalleden geliyorlar. Bu mahallenin içinden insanlar. Ama tabii bu türden araçlar bulmak hayli zor. Çünkü partiye, toplantıya gelen kadının çocuğunu bir yere bırakması lazım. Kayınvalide, gelini kuran okumaya, hatim etmeye gittiğinde, torununa bakabilir. Hatta gitmesi için gelinini destekler. Ama başka şey için desteklemez."

Kadın kolları sadece seçim dönemlerinde mi çalışır? Yoksa her zaman mı? Aşağıdaki alıntılar bu sorunun yanıtlarını gösteriyor:

"Kadın kolları her zaman çalışır ama seçim zamanı özel bir programla çalışır. Mesela bu dönem bizim için ev ziyaretleri önemliydi. Aile sigortasıyla ilgili şeyler önemliydi. Aile sigortası anlatıldı. Bu sigortayı il ve ilçelere anlatmak üzere 750 CD dağıttık. İnternet üzerinden de yükleyip gönderdik. Eğitimde de kullandık bu bilgileri ve CD'leri" (CHP, İ.G.).

"Ev toplantıları yapıyorduk, düzenliyorduk. Partili hanımlar bu toplantıları hazırlıyordu. Biz de hazır toplantıya gidiyorduk. Çaylı pastalı toplantıda sıcak bir ilişki kuruyorduk. Birebir konuşuyorduk. Esnafları birebir dolaştık, tüm pazarlara gittik." (DSP, I.C.).

"Eğer daha muhafazakâr bir aile yapısından geliyorsa kadın, sadece kadınların çalıştığı parti biriminde, çalışanın evinde kabul edilmesi daha kolay oluyor onun için de tercih ediliyor. Kadın kollarının böyle bir özelliği var" (CHP, İ.R.).

"Tabii kadın kolları çok önemli işlev görüyor. Genele baktığımızda, kadınların günlük hayattaki iletişimleri çok önemli. Siyasi açıdan hedefleri ve politikaları kadınların birbirine anlatmasına ihtiyaç var. Türkiye'de kadınların çoğunluğu şu anda ev hanımı. Bu toplumsal gerçekle kadınların bu kitleye ulaşması çok daha kolay ve çok daha gerçekçi. Bu hedefi koyduğunuzda, o hedefi gerçekleştirmek için büyük bir çaba içinde olur kadınlar. Ben bu yüzden de kadın kollarının olmasının şart olduğuna inanıyorum. Bakın şu anki iktidar partisinin seçim kazancının faktörü kadınlardır. Yani tek tek, kapı kapı gitmişlerdir, ilgilenmişlerdir, tek tek konuşmuşlardır. Bizde de, CHP'de de bu görevi üstlenen kadınlar vardır" (CHP, Ü.L.).

"Kadın kolları götürüyor işi bence. Yani bütün yükü onlar kaldırıyor. Evlere ulaşıyorlar. Erkekler ulaşamaz ki, erkekler eve girip konuşamaz ki. Ama kadınların hepsi yapar. Evlerde, düğün salonlarında toplanan hanımlara, aile birliğini, partinin işlerini anlatıyorlar, çalışıyorlar. Bence kadın kolları götürüyor işi" (DSP, E.F.).

"Ben bir süre, parti yönetimine girmediğim dönemde, kadın kolu başkanlığı yaptım, Konak ilçesinde. Kaçamadım kadın kolu başkanlığından. Mesela partili bir erkek arkadaşım teşekkür etmişti bana. 'Hayrola, ne oldu?' diye sorduğumda, 'benim hanım, mutfakta elinde tüzük, çalışı-

yor' dedi. Çünkü ben kollardaki kadınlara, daha ilk gün, önce 'Türküm, doğruyum, çalışkanım der gibi ilkelerimizi öğreneceksiniz, biz kimiz, ne yapıyoruz, niçin çalışıyoruz, bunu bileceksiniz' diye söylemiştim. İşte önce, eğitim çalışmaları yaptık, tüzüğümüzü öğrendik, programımızı öğrendik. Ondan sonra gecekondu bölgelerine, sorunlu bölgelere doktor götürdük, ilaç götürdük. Ufak tefek ihtiyaçlarını karşılama adına o bölgelerde çalışmalar yaptık, özel ziyaretler yaptık, broşürler bastırdık, kadın kolları adına. Daha farklı, daha bilimsel çalışmalar da yaptık. Partiyi kadınlara anlatmak için kermesler yaptık, çaylar yaptık, yemekler yaptık, partiye gelir sağlama adına. Tabii bunlar insanların bir arada çalışmalarını ve çalışırken dost olmalarını, bir arada üretmeyi, paylaşmayı öğretiyordu" (CHP, E.J.).

"Kadın kollarının bence geliştirilmesi gerekiyor. İtilen, kakılan, bizim çalışmalarımız oluyor, görünmüyor. Halbuki büyük işler yapıyorlar, erkeklerin giremediği yerlere onlar giriyor, ev çalışmaları yapıyorlar. Ben o anlamda çalışmalarını çok faydalı buluyorum. Gerçekten canla başla çalışıyorlar ama sayıları yeterli değil" (DSP, U.M.).

CHP'den I.R., kadın kollarında parti merkezinin kendilerine uygun gördüğü işlerden şikâyetçidir. Çay ve kermes türündeki faaliyetler kadar, kararlara katılmayı da ister:

"Kadınlardan beklenen başka bir şey daha vardır ki kadınların zaman zaman isyanına neden olan partiye mali kaynak vermek. 'Çay düzenleyin, kermes düzenleyin, mali kaynak temin edin', diye. İşte kadınlar bunun için kavga ediyorlardı. 'Tamam, bunu yapalım, ama bunun dışında da biz varız. Bizi yalnız kaynak temin eden unsurlar olarak görmeyin. Kaynak temin ederiz, tamam, amenna. Ama onun dışında söz hakkı da isteriz" (CHP, I.R.).

Yeni partilerde kadın kollarına önemli iş düşebilir. Kadın kolları rekabetin bir parçası olabilir. Daraltılmış, sınırlanmış bir alanda,

desteklemek yerine, birbirlerine düşebilirler. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi, tabanda çalışan kadınlar tepeden gelen kadınlara antipati duyulabilir. Tepeden gelen kadınlar bu tavrı anlamasa da yaşanabilir bu durum:

> "Tabandakiler istemezler, çünkü onlar böyle donanımlı kadın değiller. Mesela Ankara ilini alın, Ankara ildeki kadınları bir sıraya koyun, şimdi siz onlara çok doğru dürüst bir kadın götürdüğünüz zaman 'vay bunlar geldi de parti meclisine üye olur da, vay bilmem ne olur' diye söylerler. %25 kontenjandan gireceksin. Ben çok doğru dürüst bir grup yapmıştım Ankara'da. Ressamı da vardı, edebiyatçısı da vardı, makine mühendisi de vardı. 'Gideyim' dedim, 'bunları parti meclisindeki arkadaşlarımla tanıştırayım, bunların partiye girmeleri sağlayayım.' Şehirci vardı, plancı vardı, bunları götüreyim, tanıştırayım, böyle bir güç olalım partiye, kendimiz kadınları alalım demiştim. Toplantıdan çıkarken, onlardan bir tanesi geldi, dedi ki: 'Hiç kendinizi yormayın, o kadınların bize nasıl baktıklarını gördük, yani nereden getirdin bunları, başımıza bela mı? diye düşünüyorlar" dedi. Çıkarken de parti meclisinde en kıdemli olan birisi geldi. 'Ay' dedi. 'Bunları getirdiniz. Bunlar yüzünden gelecek sefere hepimiz sandalyemizden oluruz' dedi. 'Onları boş verin, biz yine kendi kendimize kalalım' dedi (CHP, O.F.).

Siyasal partilerde kadınlara ilişkin örgütlenme modeli sadece kadın kolları biçiminde gerçekleşmedi. Örneğin BDP'de kadın meclisleri yapısı geliştirildi. Partisindeki kadın kolları örgütlenmesine değinen BDP'li Z.A., özerk bir yapı olarak tasarlanan kadın meclisinin oluşum sürecini şöyle özetliyor:

> "Bizde şöyle bir şey oluyor. Bizde, Kürt hareketinde, önce biraz ulusal talepler, kimlik arayışı, hak arayışı, anadil yasağının kaldırılması gibi, kimlik arayışı üzerine bu mücadelede yer alıyoruz. Tüm kadınların geçmişine baktığı-

mızda, siyasi grafiklerini ele aldığımızda tüm kadınlarda bu çıkar. Ancak daha sonra partimizin kadın politikası, kadının özgürlüğünün olmazsa olmaz kıstası olarak görülmesi ve kesinlikle Kürtlerin kurtulması durumunda bile bunun kadınların kurtulması anlamına gelmeyeceği sonucunu çok iyi bilince çıkarır. Kadın sorunu bir toplumsal sorundur. Toplum eğer kurtulursa, kadın da kurtulur. Kadın kurtulmadan toplumun kurtuluşu mümkün değildir. Biz bu nedenle çalışmalarını inşa eden, örgütlemesini yapan, meclislerini kuran, işte kadın kollarından başladık işe. Siyasi partiler yasasında yapılan değişiklikle, biliyorsunuz 12 Eylül'de kollar yasaklanmıştı. Kol tarzı örgütlenme sonradan HADEP sürecine tekabül etti. Yeni başladığımızda kadın komisyonu vardı, kol tarzı örgütlenme yasaktı. 2000'de siyasi partiler yasasında değişiklik oldu. Siyasi partilerin kol tarzı örgütlenebilecekleri konusunda izin çıktı. Hemen kol tarzı biçiminde örgütlendik. Türkiye'de 12 Eylül'den sonra yaklaşık on bin kadının katıldığı Ankara'da bir Kadın Kurultay'ı gerçekleştirdik. Mesela ANAP falan bizden çok sonraları yaptı. Ama basın ilk ANAP yaptı diye verdi. CHP yaptı diye verdi. Öyle bir şey yok. İlk HADEP yaptı. Kadınlar olarak biz kendimiz delegemizi seçerek kendi yönetimimizi oluşturduk. Kısmi özerk bir yapılanmaya o zaman gittik" (BDP, Z.A.).

BDP'li F.Z., kadın meclislerinin ortaya çıkış nedenlerini, kadın örgütlülüğünün ve kadın bilincinin eril sisteme getirdiği eleştiriye en uygun, hiyerarşi içermeyen bir model olarak şöyle açıklıyor:

"Şu an meclis tarzıyız. Komisyondan kola geçtik, koldan da meclis tarzı örgütlenmeye geçtik. Kadın meclisi BDP Kadın Meclisi'dir şu an. Bunun merkezi var, bunun yerel ayakları var. Taa ilçelere, illere ve daha da şu an köylere bile kadar yayılmayı hedefleyen adım, adım bazı yerlerde bunu uygulamaya çalışan, başaran, bir örgütlülüğü-

müz var. Yani başkanlık yok, sözcülük var. Sözcümüz var. Kol tarzı biraz merkeziyetçidir biliyorsunuz. Kolun genel başkanı vardır, işte bir yürütmesi vardır, vesaire… Bu da kadın örgütlüğüne biraz uymuyor. Gitgide bizim kadın bilincimiz, kadının yönetiminin nasıl olunması gerektiği yönünde ilerleme gösteriyor. Bunun cins mücadelesi, cins bakış açısı, eril sistemin hakim olduğu, yaşamın her alanına dair bir nüfuz etme durumu olduğunu biliyoruz. Bu konuda çok yoğun, çok ciddi eğitim alıyoruz, bunun çalışmalarını yapıyoruz. Bu bizi kol tarzından meclise yöneltti. Bu bilinçlenme durumumuz, farkındalık durumumuz, bizi meclis tarzı örgütlenmeye götürdü. Meclis tarzı örgütlenmede hem Kürt kimliğimizi hem de kadın kimliğimizi birbirinin önüne koymadan, arkasına da itelemeden yan yana eşit düzeyde bir mücadele seyrimiz var şu an."

Parti içindeki kadın örgütlemesi gücünü yetkilerinden alır. Aday gösterme kararının kadınlarda olması önemlidir. BDP'deki kadın kolları modeli bir yan kuruluş olarak görülmüyor. Kadın meselesi partinin ana konularından biri olarak görülüyor. BDP'li V.I.'yi parti ile kadın hareketi arasındaki ilişkiyi ve örgütlenme sürecini anlamak için dinleyelim:

"Tabii kadın çalışması modelimizi de değiştirdik, kol olmaktan çıkarttık. Kol çok yan bir şey, dolayısıyla biz ana meselesiyiz. Bizim programımızda ana mesele kadın. DTP'ye yönelik ön gördüğümüz bir programda üç temel ayak var: Demokrasi, ekoloji, cinsiyet özgürlüğü. Yani kadın özgürlüğü meselesi, önemli ve çok stratejik bir noktada. Kadının özgün örgütlenmesi bizim açımızdan önemli. Kadınlara dair kararları kadınlar alıyor ve bu süreçte bir de Demokratik Özgür Kadın Hareketi var. Yani şöyle daha önce siyasi partili bir kadın yapımız vardı. Zamanla bu sorunları çözmemeye, kadınların çok farklı sorunları olmaya başladı. Yani Kürt Kadın Hareketi'nin bağımsız birkaç

kurumu vardı; Selis, Gökkuşağı. Ama yetmiyordu. Yani kadınların örgütlendiği bir platform vardı. Mesela siyasal, sosyal ve kültürel alanda çalışanları, kadınları daha çok platform etrafında topluyorduk, hani sorunları birleştirelim diye. İsmi Demokratik Özgür Kadın Hareketi de değildi. 2000'li yıllarla birlikte biz bunu tartışmaya başladık, hani siyasi partiyle tamam güçlü kadın yapısı önemli ama yetmiyor. Sosyal alan politikalarını oluşturmada biz daha güçlü bir tartışma yürütebilir miyiz? O zaman Demokratik Özgür Kadın Hareketi'ni oluşturduk. 2001'de ilk konferansımızı yaptık İstanbul'da. Ama 2003'lerde yapılanma meselesini ele aldık. Yani bu alt yapıyı oluşturmalıydık. Çünkü biz aynı zamanda ideolojik bir perspektiften bakıyoruz erkek egemen topluma. Yani bu sistem bizim istediğimiz bir sistem değil. Biz sistemi değiştireceğiz. Peki, erkek egemen ideolojiye neyle karşı çıkacağız? Ancak başka bir ideoloji, hatta daha güçlü bir ideoloji karşı durabilir" (BDP, V.I..).

BDP'deki kadın modelinin bir başka önemli özelliği, partideki kadın adayların kadın meclisleri tarafından belirlenmesidir:

"Mesela bizde vekillerimizin belirlenmesini, kadın belediye başkanlarımızı kadınlar belirliyor. Erkeklerin söz söyleme hakkı yok bu konuda. Aynı zamanda erkeği de belirliyor, erkeğe de ölçü katıyoruz. Erkek arkadaşlarımız bazen 'tamam anladık, sizi kendiniz belirliyorsunuz. Bari bırakın biz şey yapalım' diyorlar. Mesela, böyle bir şey değil. 'Kadınlar kadınları belirler' anlayışı yetmez. Erkekler hakkında da söz söylüyoruz. Erkeğe de ölçü belirliyoruz. Yani bu aslında çok özgün bir farklılık. Mesela bugün AK Parti de, CHP'de, MHP'de yok bu. Bu partiler bizi taktir ediyorlar. 'Parlamentodaki BDP'li kadınları taktir ediyoruz. Gerçekten hani kadınlar olarak siyaset yapan tek grup onlar' diyorlar. Hatta 'biz her yerde anlatıyoruz, BDP'deki

kadın gücünü' diyorlar. Hem kadın kotasının %40 olması, hem kadınların sadece orada oturuyor olması değil, gelip siyaset yapması, kürsüyü kullanması, bunun kavgasını yürütmesi de önemli. Tabii bizim de hâlâ kendimizi eleştirdiğimiz noktalar var. Alternatif bir siyaset diyorsak, 'devletsiz bir toplum, iktidarı yeniden sorgulama yeni bir toplum yaratma' türünden konuları da tartışmalıyız" (BDP, V.I.).

Kadın Meclislerindeki özerk yapılanma, partili kadınların yaptığı toplantılarda alınan şu kararlar üzerinde temellenmişti: Kadın örgütlenmesinin özgür ve özerk olması, kadınlarla ilgili tüm kararların kadınlar tarafından alınması; seçim dönemlerinde, kota yerlerini belirleme, kadın aday başvurularına alma, kampanya boyunca kadın adaylara başvurma işlerini yürütecek olan kadın seçim komisyonunun kurulması; kadın çalışmalarına parti bütçesinden pay alınması; çift eşli kişilerin, kadına şiddet uygulayanların partide yönetici olmaması yönünde ilkesel kararları almayı sağlayan erkeklere 'kadınlara yaklaşım' kriteri uygulanması. Bu son kriter çerçevesinde seçim dönemlerinde erkek adayları seçen mülakat komisyonunda en az bir kadının bulunduğundan, adayların kadınlara yaklaşımlarının ölçülmesi de sağlanıyordu (Kışanak, 2018: 25-26) .

Kadın hareketinin, kadınlara siyaset yolunun açılması için gündeme getirdiği cinsiyet kotası, siyasal partiler yanında, seçmenlerde de yerini buldu. Siyasetin güç yaratma, iktidar kazanma alanı olduğuna ilişkin farkındalığın toplumda giderek artması bunda etkili oldu. Bu iktidarın kız evlatlar, eşler yanında gelinler üzerinden de gelmesinde de bir sakınca yoktu. 2011 Şubat'ında, genel seçimin hemen öncesinde, Meclis'te görüşmelerimi tamamlamaya çalışırken bu anlayışın farkında olan erkeklerin ailelerindeki kadınları siyasete katma çabasına tanık oldum. Anlatayım. Meclis'te İktidar Kulisinde, partisinin kadın kolları başkanı da olan AK Parti'den Fatma Şahin'le görüşme yapıyordum. Tam o sırada telefonu çaldı. Danışmanı arıyordu. Anadolu'daki bir kentten gelen

seçmenleri onunla görüşmek istiyorlardı. Yanına gelmek için izin istiyorlardı. "Gelsinler" yanıtından bir süre sonra, iki erkek ve bir kadın oturduğumuz yere yaklaşırken, Fatma Hanım, özellikle taşradan onlarca ailenin kadın kolları başkanı olarak kızını, gelinini aday adayı olması için kendisine tanıştırmak için geldiği bilgisini veriyordu. Gerçekten de kayınpeder oğlu ile birlikte gelinini getirmişti. Kayınpeder yaklaşan seçimlerde gelininin aday adayı olmasını istiyordu. Söze ilk o başladı. Kadının kocasına, kendisinin niçin başvurmayı düşünmediğini sorduğumda, "karısının daha eğitimli olduğu, eczacı olduğu için çevreyi iyi tanıdığı" şeklinde bir açıklama yapmıştı. Aile, Anadolu'daki eğitimli kadın sayısının azlığını, kendi lehlerine dönüştürmek istiyordu. AK Parti'de kadınların siyasete katılması Kadın Kolları Başkanlığı'ndan geçtiğinden bu kolun başkanından onay almaları iyi olacaktı.

Türkiye'de eşbaşkanlık sistemine, HDP'li kadınların çabasıyla Türkiye'de 2014'te, Siyasal Partiler Kanunu'nun değiştirilmesiyle geçildi. HDP'li Aysel Tuğluk, Eş başkanlık sisteminin kadınların kararlı duruşu ve zorlu mücadelesi sonucunda kazanıldığını, siyasi partiler yasası değişinceye kadar fiili olarak uygulandığını şöyle ifade ediyor: "2005'te DTP kurulduğunda eşbaşkanlar olarak Ahmet Türk ve ben seçildik. Genel merkezde iki eşbaşkanın ordası yan yanaydı. Bu yan yana iki odada yaşananlar çok ilginçti. Partiye gelen erkekler parti üye ve yöneticileri de dahil- doğrudan erkek eşbaşkanın odasına girerdi ve tüm siyasi tartışmalar o odada yapılırdı. Biraz kibar olanlar giderken kapıyı açıp bana da 'Allaha ısmarladık' derdi. Yan odada yoğun olarak siyaset ve parti meseleleri konuşulurken, bir türlü kadın eşbaşkanının odasında siyaset konu edilmez, nazaket ziyareti yapılırdı. Kadın eşbaşkanın odasına tabela bile yaptırılmamıştı. Yok sayılıyordum. Bu durum kadın arkadaşlarımızda büyük tepkiye yol açtı. İsmimin yazıldığı tabelayı kendileri yaptırıp getirip odanın girişine astılar. Bu süreçte kadın örgütümüzün kararlı duruşu ve dayanışmasıyla eşbaşkanlığı sürdürmeyi başarabilmiştik. Giderek erkeklerin tutumunda da bir değişim başlamıştı. Bir süre sonra Yargıtay'dan gelen bir tebliğle

tartışmalar yeniden başladı. Tebliğde eşbaşkanlık sisteminin siyasi partiler yasasına aykırı olduğu ve kabul edilmediği belirtiliyordu. Erkek MYK üyelerimiz odama gelerek üzüntülerini ifade edip, bu sistemi uygulamaya devam edersek partinin kapatılacağını, bu riskin göze alınamayacağını belirtiyorlardı. Çok üzüldükleri için bir formül arayışına girdiler ve bana, 'Seni örgütlenmeden sorumlu genel başkan yardımcısı yapalım,' teklifinde bulundular. Olup bitenlerin farkında olarak, buna tek başıma karar veremeyeceğimi, kadın meclisimizle tartışıp bir karar vereceğimizi söyledim. Kadın meclisimiz toplandı, başkan yardımcılığı kabul edilmeyeceği, eşbaşkanlık sisteminin fiili olarak uygulanması ve eşbaşkanlığın yasalaşması için kanun çıkartılması talebini içeren bir imza kampanyası başlatıldı. Çok kısa bir sürede 98 bin imza toplanarak Meclis'e sunuldu" (Tuğluk, 2018: 67- 68).

"Bugün eşbaşkanlık sistemi demokratik tutumun bir kriteri haline geldi. Artık eşbaşkanlık sistemini uygulamamak bir eksiklik olarak görülüyor. Ama bütün bunlar kolay olmadı" diyen Aysel Tuğluk'un aşağıdaki anısına kulak verelim:

> "Eşbaşkanlık sistemi kurumsal olarak kabul edene kadar trajikomik birçok olay yaşandı. Bunlardan biri kamuoyuna mal olan "yenge başkan" nitelemesiydi. Hakkari'nin Şemdinli İlçesinde partinin bir programına Eş başkan Ahmet Türk ile beraber katılmıştık. Programdan sonra parti yöneticileriyle birlikte bir lokantaya gittik. Garson, Ahmet Türk'e "Başkanım ne istersiniz?" diye sordu. Ardından bana dönerek "Yenge Başkan sen ne istersin?" Dedi. Masadaki herkesin yüzünde bir tebessüm belirdi. Ben de gülerek, "Eş başkanlığı yanlış anlamışsın. Eş başkanlık, eşit haklara ve sorumluluklara sahip bir erkek ve bir kadından oluşan bir kurumdur" dedim. Daha sonra bu olayı hatırlayıp gülsek de kadınların eşitlik ve özgürlük mücadelesinin hangi zorluklardan ve zihniyet değişiminden geçtiğini gösteren önemli bir yaşanmışlıktır. " (Tuğluk, 2018: 69).

Siyasetin ilişki ağları

Bir erkek kulübü olarak işleyen siyaset, bu kulübün özelliklerini korumada niçin bu kadar başarılı? Niçin kadınların buraya girmesi hâlâ çok zor? Yanıtı hemen verelim: Çünkü kadınlarla erkekler hayatı farklı yaşıyorlar, iki cinsin varlıkları birbirinden farklı işliyor. Üstelik kamusal alanın bir parçası olan siyaset, erkeklerin alanı olarak şekillenmiş durumda; siyaset tek cinsli olarak işliyor. Erkek cinsine dayalı sosyalleşme, kamusal alanın tüm birimlerinde olduğu gibi siyasette de yaşanıyor. Bu yapıda ilişkiler erkeklerin başat ve kurucu olduğu ağlarda belirleniyor. Kadınların bu ağların içerisine girmesi engelleniyor. Kadınların yetenek ve kapasiteleri küçümseniyor. Bu bakış etkisini özellikle kadınların adaylıklarının belirlenmesi sırasında gösteriyor. Eril bakış ve tutumlar parlamentoda da hakim durumda ve bunlar genel siyasal pratikler olarak yaşama geçiriliyor.

Kadınların ve erkeklerin farklı çıkarlara sahip olması onları politikada ayrıştırıyor, mevcut iktidar ilişkilerinin içinde yer alamıyorlar kadınlar. Bu ağlar ve iktidar ilişkilerinin içinde yer alamamaları onların alanlarındaki etkinliğini olumsuz etkiliyor. Bu ilişki ağları içine bir şekilde dahil olabilenler olsa da buradaki kodlar onlar için, onların kendi deneyimlerinin sonucu olmuşmuş değil. Daha önceden saptanmış olan bu yapı, onlara burada yabancı olduklarını her fırsatta hatırlatıyor. Buna henüz bir alternatif geliştiremediklerinden bu yapıyı kıramıyorlar, erkeklerse bu yapıyı değiştirme ihtiyacını genellikle hissetmiyorlar.

Şimdi ikinci soruyu soralım. Kulübün başarısı, sadece siyasetin içinde bulunduğu yapıdan mı kaynaklanıyor? Başka hangi yapılar, bu başarıda yardımcı oluyor? Bu yapı, sadece siyasetin kendine özgü yapısından değil, toplumun tüm yapı ve kurumlarında yaşanan cinsiyetlendirilmiş ilişki biçimleri ve tercihlerden de kaynaklanıyor.

Kadınlar niçin bu iktidar ilişkileri içinde yer alamıyorlar?

Çünkü kadınlar siyasetin iktidar ilişkileri içinde yoklar. Kadınlar erkek ilişki ağlarında bulunmadıkları gibi, diğer sosyal alanlarda da, örneğin akşamları iştirak edilen iş yemeklerinde ya da birlikte yapılan futbol maçlarında yoklar. Aynı zamanda toplumun tüm yapı ve kurumlarındaki cinsiyetlendirilmiş sosyal ilişki, cinsiyetlendirilmiş ilişki ağları yüzünden, cinsiyetlendirilmiş tercihler yüzünden kadınlar erkek ilişki ağlarında bulunamıyorlar. Androsentrizm esastır; yani sermaye, kültürel kapital, sosyal çevre erkeklerin tekelindeki, eril yapıya aittir. Tek cinsli sosyal sermaye kadınlara açık olmayan, erkeklere açık olan, seçim başarılarını da kapsayan mekanizmaları tarif eder. Kanallar arasında ilişki kurmayı, siyasal ağları genişletmeyi gerektirir. Birçok sosyal ilişkide cinsiyetlendirilmiş tercihler, aynı gruptan olan kimseleri kapsayan sosyal ilişkiler vardır. Erkek grupları esastır. Kadın grupları ise 'diğeri'dir. Aynı şekilde iş dünyasında da erkek ağları çok güçlüdür.

Siyasette erkek çıkar ve iktidar ilişki ağları hakim olduğundan, bu ağlar kadınların kurumsal ikincilleştirilmelerini sağlıyor. Finans politikası ve dış ilişkiler, siyaset ağırlıklı olarak erkekler tarafından yürütülüyor. Bu alanlar erkeklerin kontrolü altında bulunuyor.

> "Siyasetçiler, siyasetin kurallarını biliyorlar mı? Bu kuralları bilmek lazım. Ona göre ya isyan edeceksin, ya canın sıkılacak, ya bilmem kavga edeceksin, ya kabulleneceksin, ya strateji geliştireceksin. Onun için de ittifak edeceğin insanlar olacak. Aynı dili konuşabileceğim, onlara seslenebileceğim öyle bir ortam olmalı. Yani her yerde oyunun kuralı var" (CHP, H.Ö.).

Siyasetin konuları da önemlidir. Örneğin cinsiyet ayrımcılığından kaynaklı sorunlarla ilgilenme gereğinin doğması, kadın sorunları alanının oluşması, kadınların özneleşmesine katkıda bulunduğundan, kadınların siyasetle uğraşmaları ve temsil etmeleri gereken bir alan yaratılıyor. Ancak bu durum aynı zamanda bir tehlike de içeriyor: Kadınlar sadece bu alana sıkıştırılmak isteniyor. Bu durum ilişki ağlarını dar tutmayı/dar kılmayı gerektiren, zorlayan bir etken olarak karşımıza çıkıyor.

Günümüzde sosyal sermayede erkeklerin hakim olması yüzünden hegemonik erkek hakimiyeti tüm sosyal ağlarla kuruluyor ve geliştiriliyor. Bir mekanizma olarak erkekler tarafından etkin bir şekilde toplanan ve yatırım yapılan belli siyasal pratikler vardır. Erkek politikacılar diğer erkek politikacılarla çalışma eğilimindedir. Günümüzde, erkekler en önemli siyasal pozisyonlarda otururlar. Bu konumu kendileri için araçsal kaynaklara ulaşmak için kullanırlar. Seçim başarısını sağlayan süreçte, erkekleri parlamenter olmaya getiren ilişkilerin hepsi vardır.

Kadınlar ise kendileri için önemli olan siyasal sermayeyi birçok erkeğin yaptığı gibi bir ilişki ağına dönüştüremez. Çünkü kadınlar erkeklerin ağlarını ödünç almak zorunda kalırlar. Kadınların ödünç aldığı ağ ilişkileri korunmamış ve etkin olarak idrak edilmemiş ve daha da önemlisi kadınların birincil amaçlarına hizmet eden faktörler olarak anlaşılmamıştır. Bu ağların, kadınların anlamlı kaynakları buldukları yerlerdeki kendi ağlarıyla birleştirilmesine ihtiyaç vardır. Sadece erkeklerin hakim olduğu ağ ilişkisinde bu gerçekleşemez.

Parti içindeki mekanizmaların kadınların ve erkekler açısından anlaşılması, irdelenmesi hayli önemlidir. Parti kapılarının erkekler için açılmasının cinsiyetlendirilmiş sonuçları vardır. Siyasal katılmanın ağlarının nasıl kurulduğu bu açıdan önemlidir. Kadınlara türlü biçimlerde ayrımcılık uygulanırken, özellikle erkeklerin siyasal devşirilmesi ve katılması lehinde bu ağlar kullanılıyorsa burada adil olmayan bir durum olduğu aşikârdır. Siyasal partilerde parti örgütlenmesine, parti sistemlerinin kurumlaşmasına ve seçim sistemlerinin türüne göre farklı biçimlerde stratejiler alabilir. Kota politikaları bu stratejilerin en önemlisidir. Siyasal partilerin kadınların siyasal ağları kurmada ne tür zorluklar yaşayabileceklerinin bilincinde olarak kadınlar için farklı stratejiler geliştirmelidir.

Erkek siyasal hakimiyeti, güç ilişkileri içinde gelişir. Çünkü halen var olan siyasal sermaye, her zaman gücü elde etmede ve elde tutmada erkeklere hizmet eden bir özelliğe sahiptir. Tabii ki erkek

siyasal iktidarı, kadınların tamamen siyasal iktidarsızlığı anlamına gelmiyor. Kadınlar bazen erkeklerin siyasal iktidarına, onların kurdukları ittifaklara dahil olarak bu iktidardan pay alabilirler. Ancak kadınların kendilerinin bir güç oluşturması, ağırlık oluşturması pek kolay olamıyor. "Ağabey" ya da "abla" olmaları o kadar mümkün olamıyor. Bunun nedenlerini aşağıda parlamenter kadınların yaşadıkları deneyimler üzerinden örneklemeye çalışacağım.

AK Parti'den O.J.'ye göre, erkek ilişki ağları kadınları dışlarken, erkeklere güç ve güven duygusu verir, çevre sağlar:

> "Erkek ilişki ağları kadınları dışlıyor. Kadınların bu ilişki ağlarını kırıp da içeri girebilmeleri nasıl sağlanacak? Erkeklerle aynı yetkinlik ve deneyime sahip kadın yöneticilerin erkekler arasında kendilerine bir sandalye bulabilmeleri için golf oynamaktan ya da av partilerine gitmekten başka yollar da olmalı. Kadınlar erkekler grubuyla sosyal ortamda nasıl bir araya gelecekler? Erkek ilişki ağlarında tanışıp zaman içinde güven duygusu pekiştiği için iş ve siyaset teklifi alan erkeklerin sayısı az değil."

Aynı şekilde CHP'den O.P., kadınların parti içinde yeterince kurumsal ilişki kuramamasından şikâyetcidir. Kadınların parti içinde ilişki geliştirmelerini, deneyim kazanmaları kadar önemli görse de evdeki sorumlulukları yüzünden bunun pek mümkün olamadığını şöyle açıklar:

> "Ancak kadınların kurumsal ilişki geliştirmeleri pek mümkün olamıyor. Çünkü kadınlar evdeki çocuk ve ev işi sorumlulukları yüzünden erkekler kadar ve onlar gibi ilişki kurup geliştiremiyorlar. Yani işte böyle oturup sigarasını içip, gazete havadisinden, siyasetten, dünya olaylarından falan sohbet edemiyorlar, olayları birlikte tartışıp yorumlayamıyorlar. Birbirinden öğrenme ve olaylar hakkında fikir geliştirme imkânına sahip olamıyorlar. Erkekler zaten kahvede de bunu yapıyor, mahallede de bunu yapıyor, parti ilçe binasında da bunu yapıyor. Kadınların

bu türden ortamda bulunmaları ve tüm bu ilişkileri ve deneyimi yaşamaları pek mümkün değil."

AK Parti'den O.J.'ye göre, sorun, kadınların becerikli ya da nitelikli olup olmamaları yerine, kadınların siyaseti ve siyasetçileri oyunun bir parçası olarak görmemeleri ve amaçları için kullanmamalarından kaynaklanıyor:

"Kadınlar çalışma hayatında, siyasette nitelikli olmasına rağmen üst basamaklara çıkarken maalesef erkekler kadar ayak oyunu dediğimiz oyunlara giremiyorlar. Ve topu erkeklerin ayaklarından alamıyorlar. Erkekler basamakları çıkarken mutlaka siyaseti ve siyasetçiyi kullanıyorlar. Ama kadınlar siyaseti erkekler kadar kullanamıyorlar. Siyasetteki oyunların içinde yer alamıyorlar."

Erkek dünyasında işlerin çok farklı yürütüldüğünü, takım oyunu oynandığını, aynı sosyal yapı içinde ilişkilerin geliştirildiğini, bu oyuna dahil olunmadıkça, orada yer almadıkça kadınların sayısını artırmanın pek mümkün olamayacağını söyleyen AK Parti'den I.L., bu durumda, sorunu çözmede en önemli faktörün, kadınları destekleyecek siyasal parti liderleri olduğunu söylüyor:

"Gerek siyasette, gerek bürokraside, iki yerde bulunmuş biri olarak şunu rahatlıkla ifade edebilirim: Erkekler dirsek temasında olmayı seviyorlar. Birlikte, ekip halinde çalışmayı istiyorlar. Bu da şu anlama gelir: Akşamları birlikte takılınır, tavla atılır, birlikte maça gidilir, maç seyredilir, bilardo oynanır. Yani bir takım sosyal networklerin, ağların içinde olunur. Siz istediğiniz kadar toplantılarınızda kadın haklarından, kadın hareketinden, kadın siyasetinden ve işte kadınların bürokraside, siyasette sayılarının artmasından bahsedin, şunlar, bunlar olsun diye talep edin. Buralarda da birlikte olmadığınız müddetçe kadınların sayılarının arttırılması pek de mümkün değildir. Bu ancak liderler, kadınları desteklerse olabilir. Liderlerin açık görüşlülüğe sahip olması gerekir. Aksi takdirde ka-

dınlar erkek gibi sayılıyorlarsa, bazı bazı akla gelirler. O kadar. Buralarda değilseniz istemez erkekler. Onlarla tavla atabiliyor, bilardo oynayabiliyor musunuz? Gece 12'lere kadar o içki sofrasında oturabiliyor musunuz? Oturamıyorsunuz! Çünkü siz evinizi ve çocuklarınızı düşünmek zorundasınız."

Siyasetçi kadınların seçmenleriyle kurduğu ilişkide de sorun vardır. Diğer bütün özellikler aynı olsa da sırf kadın oldukları için, siyasetin merkezine, parlamentoya taleplerini iletmek üzere gelen erkek seçmenler ilişki kurmak için erkek vekil ararlar, kadın vekillerle iletişime geçmeyi tercih etmezler. Bu görüşü paylaşanların oranı ziyadesiyle fazladır. CHP'den O.P.'yi dinleyelim:

"Özellikle taşradan gelen partililer erkek oldukları için çoğu zaman erkek milletvekillerini ararlar. Hatta her zaman... Bu yüzden erkek milletvekilleri, akşamları kadın vekillerden daha çok kendi yörelerinden gelen insanlarla beraber olurlar. Milletvekili kadınlar evdeki sorumlulukları yüzünden bahane uydurup gitmeyi tercih de etmeyebilirler. Ama erkek vekiller genelde taşradan gelenlerle yemek yiyip sohbet edebiliyor, ilişki geliştirebiliyor. Bu ilişki onların güçlenmesini sağlayabiliyor. Bu tür bir yakın ilişki kurma şansı erkekler kadar olamıyor kadın vekillerin. Dolayısıyla biz bu türden bir imkâna erkekler kadar sahip olamıyoruz."

Kadınlar sosyal ağlarda yeterince yer alabiliyorlar mı? İlişki geliştirebiliyorlar mı? Bu soruların yanıtı, onların siyasete girmeden önce ne kadar sosyal ağ geçmişi olduğu ile yakından ilintilidir. Özellikle vekil kadınların sorunlarıyla, kadın hareketiyle ilişki geliştirip geliştirmediğiyle de...

Kadınlar siyasal partiye geldiklerinde orası daha önce erkekler tarafından doldurulmuş olduğu için oradaki bir boşluğu doldurmaya çalışırlar, var olan boşluğa göre davranıp oradan devam ederler. Örneğin bazı kadınlar eğitim konusunda boşluk bulurlar

oradan işe başlarlar, bazıları ise kadın kollarından işe girişirler, oradan isim yaparlar.

Siyasetçi kadınlar niçin bu iki alanın, evin ve parlamentonun dışında vakit geçiremiyorlar? Görüşülen tüm kadınlar bunu annelik sorumluluğu, çocukların bakımının sadece anneye yüklenmesi olarak açıkladılar. AK Parti'den I.L., evdekilerin erkeklere hesap sormazken kendilerine sorduklarından, onları ikna etmek ve bunun sıkıntısını hissetmek zorunda kaldıklarından şikâyetçidir:

> "Akşamdan sonraya kalan bir toplantıya, örneğin saat 12'de oturmaya kalktığın zaman birçok düşünce kaplar seni. Evdeki işlerini düşünürsün, özellikle de çocuğunu... Çok samimi anlatıyorum bunları yani. Eşin, ailen geliyor gözünün önüne. Ailenden ayrı geçireceğin o akşam saatlerinde gerçekleşecek toplantının çok gerekli olduğunu onlara anlatman, onların da buna ikna olması gerekiyor. Tabii senin de bundan rahatsızlık duymaman... Kadınlar çocuklarını, evlerini düşünmek zorundalar. Çünkü milletvekili de olsan, hayatın ailen üzerine kurulu. Bu sadece bizde değil, Batı'da da bunun üzerine kurulu. Siyasette de, bürokraside de, çalışma hayatının her aşamasında, her geç saatte yapılan toplantıda kadınlar bunu yaşar. Oysa aynı toplantıya katılan erkeklerin çoğu evlerine gittikleri zaman, 'ya bizim çok önemli toplantımız vardı, toplantıdaydım' dediklerinde, kimse itiraz etmez ya da hesap sormaz ondan. Ama kadınların böyle bir lüksü yok."

Ev dışında vakit geçirebilmek için evin içindeki işlere destek birileri olmalıdır. Bunu genellikle anneler üstlenir. Eşlerin yardımı da çok önemlidir. Bunun nasıl olduğunu bundan sonraki alt bölümde örnekleyeceğim. Burada fikir vermesi açısından aşağıdaki örnekleri vereceğim:

AK Parti'den I.V., eşinin desteğine ilişkin katkıyı şöyle dillendiriyor:

> "Evliydim, çocuğum bir buçuk yaşlarında falandı. İşte o dönemde, akşamları gidiyorduk toplantılara. Eşim sağ

olsun çok destek oldu. Yani düşünün bir buçuk yaşında çocuğunuz var çalışıyorsunuz, zamanınız sadece akşamları müsait. Yani siyasette bir şey yapabilmek için ya da yönetime katılmak için bana bu konuda eşim çok destek oldu. Bizim de özverimiz oldu."

AK Parti'den A.D. ise, eş desteği yanında kadın dayanışmasına da dikkat çekiyor:

"İlimizdeki parti toplantılarına bürodaki işimden sonra geçerdim. Bazen eşim gelirdi almaya. Hatta biz bir iki bayandık il yönetimde toplantılara katılan. Ben bırakırdım o bayan arkadaşları. Eşim olurdu, eşin desteği de çok önemli, çok destek olurdu. Toplantının gündem yoğunluğuna göre çıkış saatleri 10'u bulurdu, 11'i bulurdu. Başlama saatleri 5, 6, 7'ydi. Ama bitiş saati de çok önemliydi. Gece ortalarında kadar sürerdi. Birkaç hanım arkadaş birleşirdik. Mesela ben dağıtıyordum evlere arkadaşları, çünkü araba kullanan bir insandım. Genelde eşim geliyordu, onunla beraber bırakıyorduk. Hanım dayanışması yapıyorduk. Diğer hanım arkadaşlara da toplantıya gelmeleri hususunda, eve bırakma hususunda destek verdim."

Siyasette ilişkileri ve rekabeti yönetebilmek önemlidir. Siyaset tarzındaki farklılıklar mevcut durumu ve sonuçları etkiliyor. Tüm bu tutum ve geri durmalar kadınları güçsüz kılabiliyor. Görüşülenler arasında buna "Biz daha kırılganız, çabuk terk ediyoruz, erkekler gibi yarışamıyoruz" diye açıklama getirenler çoğunluktaydı. CHP'den Z.İ., kırılganlığın nedenini, kadınların rekabeti ve ilişkileri erkekler kadar iyi yönetememesine bağlıyor:

"Erkekler siyasette daha güçlü. Çünkü güç ilişkilerini iyi yönetiyorlar. Bu ilişkileri iyi yönettikleri için siyasette iyi yer tutuyorlar. Kadınların dokusunda şu var. Biz daha kırılgan, daha alıngan, daha kinciyiz. Mesela siyasal süreç şekillenirken bugün burada kafa kafaya birbiriyle yarışan, bir biriyle tartışan erkeklerin, beş gün sonra birbirleriyle

çok rahat ilişkiler sürdürdükleri kesin. Bu süreci biz kadınlar yaşayınca birbirimize olan kırgınlığımızı daha uzun sürdürüyoruz. Bu niye böyle? Psikolojik mi acaba? Yoksa erkeklerin güç ilişkilerini iyi yönetmesi yüzünden mi?"

Bu rekabeti yönetememe, kırılma, alıngan olmanın nedenlerinde, yukarda değinilen iki faktör de rol oynayabilir. Ancak güç ilişkileri içinde yeterince yer alamama daha önemli olabilir. Şöyle ki, siyasetçi olsun olmasın tüm meslek sahibi kadınlar futbol maçları, akşam yapılan iş toplantıları, iş yemekleri gibi erkekleri bir arada tutan ilişkiler, yapılar içinde olamıyorlar, dolayısıyla ilişkileri geliştiremiyorlar. Bunun nedenleri tahmin edilebilir. Konuyu yakın bir arkadaşımın yaşadığı somut bir deneyimle örnekleyeyim. Bir çokuluslu şirketin İstanbul'daki bayi toplantısına Karadeniz'deki bir ilden gelen iki çocuklu kadın arkadaşım, evdeki işleri yoluna koymasına rağmen, akşam katılımcılar için verilen Boğazdaki yemeğe katılamadı. Toplantıyı düzenleyenler yemek akşamı onu arayarak yemekte tek kadın olacağı için yalnız kalacağını, rahatsız olacağını söylemişler, gelmemesi için ikna etmeye çalışmışlar ve başarılı da olmuşlardı. İstenmeme nedenini arkadaşım, kendi varlığının onların sohbetlerindeki erkek dili ve ortaklığını bozabileceğine ilişkin duyulan rahatsızlık olarak açıklamıştı. Bu türden olaylar sıklıkla başına geliyordu. 'Alıştığını, moralini bozmamaya çalıştığını' söylemişti. Tabii bu sadece keyifli bir manzara eşliğinde, özenli bir yemekten mahrumiyet değildi, meslek için gerekli tanışıklıklar, iş ilişkisi ve detaylı iş bilgilerinden de mahrum olmak anlamına da geliyordu. Görüldüğü üzere işdaşı bir erkekten farklı olarak, yokluğunda evdeki işleri, çocukların bakımını kime havale edeceği sorununu aşarak bayi toplantısına gelen kadının farklı muamele gördüğü tek konu, evdeki sorumluluklarından ibaret değildir.

Burada siyasetin çıkar meselesi, çeşitlenme meselesi olduğu hatırdan çıkarılmamalı. Erkekler bunun farkındadırlar. İlişkilerini çıkarlar üzerinden sürdürmeleri gerektiğini çok çabuk kavramış-

lar ve kadınların aksine, bunu hatırlarından hiç çıkarmıyorlar. Kadınlarsa işin bu boyutunu pek göremiyorlar. Bunu göremedikleri için siyasete küsüp ayrılabiliyorlar. CHP'den G.O.'nun saptamalarına devam edelim:

> "Kırgınlıklarımızı daha uzun sürdürüyoruz. Bunu aşmamız gerekiyor. Birbirimizle tartışmış olabiliriz, burada yarışmış olabiliriz ama daha sonra bunu unutabilmemiz gerekir, bunu beceremiyoruz. Ve kadınlar siyaseti daha çok terk ediyorlar. Aslında genel yaşamda çabuk terk etmez kadınlar. Ama siyasette tersi oluyor. Siyasette problem gördüğünde kendini çekebiliyor kadın. Erkekler daha kalıcı. Erkekler daha az kırılganlar. Daha az umursuyorlar belki. Aslında ortada çıkar meselesi, ilişkiyi çıkarlar üzerinden sürdürme meselesi var. İşi fazla ciddiye almaktan, önemsemekten kaynaklanıyor belki bizim yaşadıklarımız. Ama biz kadınlar, her zaman ne iş yapıyorsak onu ciddiye alırız. Çok asılıyoruz, çok asılıyoruz hayata. Fakat siyasetin kurumsal işleyişi içinde burada böyle bir fotoğraf var. Ne çok kadınla beraber olduk, çok çekildik, yapamadık. Uyuşamadık. Beceremedik. Ne işim var benim bu dünyada diyerek çekildi kadınlar. Böyle kaybettiğimiz çok değerli arkadaşlarımız olmuştur."

Erkekler ve kadınlar parti içinde farklı şeyleri simgelerler. Parti içinde kural koyucu olmak önemli olduğundan, erkekler bunu kurdukları ilişkilerle kendi lehlerine işletirler ve etrafındaki erkeklerle de bunu paylaşırlar. Ancak bu güçten genellikle yoksun olan kadınlar için bu yapı böyle işlemez. Çünkü onların ilişki kurma biçimi farklıdır. Bu farklılık onların partideki başarısını da etkiler. Partilerin erkeklerin arkasında durduklarını kanıtlayan örnekler çoktur. Özellikle erkek ve kadınların bakanlıklara geliş gidişlerindeki olaylar bu tutumu doğrular nitelikte... Hangi siyasal parti olursa olsun, erkek bakanlar için basında yolsuzluk iddiaları çıktığında, siyasal partiler onları yalnız bırakmaz, arkalarında dururken kadın bakanlara aynı destek pek verilmez.

"Erkekler de kadınlarla aynı sorunlarla karşılaşırlar, uyum sağlamak zorundadırlar. Görev almak istiyorlarsa parti hiyerarşisine çok dikkat etmek zorundalar. Ama onların biraz daha fazla delilik etmeleri, zaman zaman farklı şeyler yapıp çizgi dışına çıkıp geri gelmeleri daha bir mümkün. Kadınlar için öyle olmaz, silinirler. Kadınların bakanlık görevlerine bile geliş gidişleri böyledir. Bir dönemin maliye bakanı o kadar yolsuzluğa karıştığı halde durdu, ağabeyliğini devam ettirdi mesela. Oysa kadınlardan sorumlu bakanlığa gelen bakanlar basit yolsuzluk iddiaları yüzünden istifa ettiler. Erkeklerin partilerinde daha çok kalma ve geri dönme şansları vardır, ekiple aralarını düzeltebilirler, parti arkasında durur o erkeklerin. Durur, çünkü onların parti içerisinde simgelediği başka bir şeyler vardır mutlaka. Ama kadınlar için öyle olmuyor. Kadının biri gider, öbürü gelir. Yani başka şekilde kurulmuş oluyor ilişkiler. Kadınlarla böyle bir ilişki yok. Kural yapıcı, kural koyucu taraf bir başka taraf zaten. Kadınlar kural dışı görülürler" (CHP, İ.G.).

Burada kadınların kadınlardan sorumlu bakanlıklarından ayrılma meselesini örneklemek istiyorum. Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet eski Bakanlarından Güler İleri, 1992 yılında hayatını kaybeden babası için bakanlık bütçesinden vefat ilanı verdiği, şahsi harcamalarını bakanlığa ödettirdiği gerekçesiyle gensoru önergesi hazırlandığından istifa etti. Yine aynı bakanlığı icra eden Önay Alpago, oğluna hissedarı olduğu bir şirket tarafından burs verilmesi iddiaları üzerine istifasını verdi. Güler İleri'nin ismi 2013 yılında Gençlik Bakanı Suat Kılıç'a mülk edinme meselesi ile ilgili usulsüzlük iddiaları yöneltildiğinde, tekrar gündeme geldi. Kılıç'a Güler İleri örneği gösterilerek istifa etmesi istendi. Kılıç'ın arkasında partisi durduğu için aynı sonuç yaşanmadı.[119]

119 http://www.gazeteport.com.tr/haber/85803/guler-hanim-gibi-istifa-et/1

Siyaset içindeki ağların, bağların oluşmasında ideolojik ve örgütsel davranış kodları da önemli rol oynar. Bu kodları bilen, iyi kullanan, kendisini güçlendiren ve bu gücü etrafındakilere de kabul ettiren parti içinde yer edinebilir, kalıcı olabilir. CHP'den H.Ö.'nün saptamaları şöyle:

> "Sonuç olarak hangi şekilde işlerse işlesin, bir şekilde bir seçime giriyorsun çıkıyorsun. Ancak aday listesinde olmak için o listeye girebilecek bağlantılarının olması lazım. Elbette bir karizmanın olması, bir sesinin olması gerekiyor. Ama konuştuğunda söylediklerinin bir anlam ifade etmesi ya da yerini bulması kadar, bir araya gelip birlikte olduğun insanlara bunların bir şey ifade etmesi de gerekiyor. Bu her zaman bir şahsın çevresinde olup olmamak meselesi değil. Her grup için bir tarih var. Yani, bir gruptanım dediğin zaman, o grubun bazı özellikleri var. Bunların bir kısmı ideolojik, bir kısmı örgütsel davranış kodlarıdır. İdeolojik ve örgütsel davranış kodlarını yani belli davranışları örgüt içerisinde sergileme taahhüdü, bir grupta olmak, yani mesela, belediye başkanlarının ön seçimsiz, yerelden değil merkezden belirlenmesini savunacaksın demek. Yani adayların merkezden belirlenmesini kabul edeceksin demek. Yani grup liderlerinin ya da o'nun işaret ettiği karar verici kişinin onayından geçmeden, olurunu almadan belediye meclis üyesi adayı bile olamazsın. Bunu örgütte savunmalısın. Davranış kodları derken bahsettiğim böyle bir şey. Yani sadece yazılı tüzük üzerinden davranmak değil. Tüzüğü hayata geçirişte de bir davranış şekli sergilemek, bir ortak özellik sahibi olmak demek. Bu sadece ideolojik mesele değil. Onun için siyasette her siyasi partinin tüzükte kendini gösteren farklı kodları var, aynı zamanda içlerinde de farklı ideolojik tutumlardan kaynaklanan uygulamalar var."

Feminizme bakış

Peki, siyasal kodların arasında neler var? Ya da ne yok? Pek çok şey olabilir ama feminist olmak bu kodlar arasında yok. Kadın hareketinden Nazik Işık, feminist olmanın başlı başına bir problem kaynağı olduğunu söylüyor:

> "Çeşitli kodlar vardır siyasette. Bu kodların içine giriyorsan, bu kodları kabul ediyorsan, o insanların ağabeyliğini kabul ediyorsan ödüllendiriliyorsun, önünde bir alan açılıyor. Bu alan mecliste milletvekilliği olabilir, ama milletvekili olan kişiye çok benzeyen başka bir kadın için Kadıköy Belediye Meclis Üyeliği oluyor. Ama fark etmez somut olarak siyasette önünde bir alan açılıyor. Benim gibi insanlar içinse bu alan sınırlıdır. Çünkü feministler için "ağabeyler" meselesi problemli. Böyle bir bağ içine girmek zor. Üstelik feminist olarak tanındığınızda ürkütücü bir varlık olursunuz. Neden problem onu da söyleyeyim. Çünkü siyasi partilerde kodların arasında feminist olup olmamak, eşitlikçi olup olmamak, kadın erkek eşitliğini bir tutum olarak sergilemek türünde bir kod yoktur. En yakın alanda bile, tüzüğünde bunu amaçları arasında saymış olanlarda bile, bu durum içselleştirilmiştir."

Türkiye'de siyasette uyulması gereken kurallardan biri, hiyerarşik düzenin kabul edilmesidir. Bu saptamayı aynı mülakattan devam ederek, şöyle netleştirelim:

> "Hiyerarşinin kabulü, birbirine bağlı ortak düzen içerisinde olmayı kabul etmekle olur. Yani zaten siyasi partiye bilerek, ortak davranış içinde olduğunu beyan ederek geliyorsun. Tüzüğü okuduğunu kabul ettim demek bu. Ancak, o yetmiyor. Parti içinde de öyle olmak, öyle davranmak gerekiyor. Yani hem bir siyasi partiye girip, hem de bağımsız olunamaz, isteklerini orada burada canının istediği gibi konuşamazsın."

Feminist olmak sadece muhafazakâr partilerde değil, sosyal demokrat partilerde de pek rağbet edilen özellik değildir. Çünkü

partiler feminist kadınları tanımıyor, onların ne yapacaklarını kestiremiyorlar. Belki de feministlerin partiye sorgusuz sualsiz itaat edemeyeceklerini hissediyor. Muhafazakâr partiler içinde yoklar, sosyal demokrat partilerde yoklar, hatta sol partilerde de yoklar. Yani kadın erkek eşitliği siyasette siyasi partiler içindeki varlık açısından ayırt edici bir özellik değil. Eşitlik sindirilmiş ve gerçekten siyaset yaparken gelişen olağanlaşmış duruş haline gelmiş bir kod değil. Onun için siyasette yer almak gibi parti içi gruplarda yer almak meselesi de, feministler için çok çözümlenmiş, başarılmış bir şey değil. Kişilik özelliklerinden kaynaklı sıkıntılar, kişisel olarak gelinen noktayla ilgili sıkıntılar olduğu gibi, partilerin de feminist bir kadınla ne yapılacağını bilmemekten ileri gelen sıkıntıları var. Feminizm, siyasi partilerin ve üst düzey siyasetçilerin bilmedikleri, tanımadıkları bir ideoloji olduğundan ürkütücü olarak algılanıyor. Üstelik bu sadece erkekler değil, partili kadınlar, hatta kadın kollarıyla uğraşması için görevlendirilmiş kadınlar için bile böyle görülüyor. CHP'den İ.G.'nin ifadesine başvuralım:

> "Kadın kollarındaki kadınlar da feminizmi bilmiyor. Benim gözlemim öyle. Korkuyorlar. Çünkü bilmedikleri bir şey. Bugün sol partilerdeki kadın kolları toplantısında bile kadın kolları başkanı ve etrafındaki kadınlar 'ben feminist değilim, ama kadın erkek eşitliğine inanıyorum' diyebilir. Kadın erkek eşitliği için çaba harcayacaksın, kotayı savunacaksın, ama feminist olmadığını özellikle vurgulayacaksın. Tabii kadınlar biliyor, çok iyi tanıyorlar partileri. Aslında bu tutum, feminist olmanın partide sonuç alıcı olmayacağını anlamakla, bunu saptamakla alakalı bir şey."

Partide belli uzmanlıkları olan kadınlara, kadın meseleleri üzerine uzman olup olmamalarına bakılmaksızın, ilk görev verdikleri yer kadınlarla ilgili birimlerdir. Örneğin 2011'de CHP Genel Başkan Yardımcısı olan Birgül Ayman Güler, kendisini feminist olarak tanımlamayan, kadın sorunlarına uzak duran bir isimken, yerel yönetimler üzerinde bir uzman, bir profesörken, uzmanlığına göre

bu göreve atanmak yerine kadın kollarından sorumlu başkan yardımcılığına atanmıştır.

Kadınlar nasıl oyun kurucu olabilirler? Kadınların kendilerinin oyun kurucu olması, sayılarının artmasıyla mı olacak? Yoksa eşitlik ve adalet kavramı, siyasetin önemli bir kavramı olarak tüm partiler tarafından benimsendiğinde mi? Ya da kadın konularında belli amacı olan, feminist kadınların politikaya daha çok girmesiyle mi? Aslında tüm bunların hepsine birden ihtiyaç var. Ama kadınların siyasetteki sayılarının artması adeta bir ön şarttır. Aynen KA.DER'in eski Genel Başkanı Ayşe Bilge Dicleli'nin kendisiyle yaptığım görüşmede vurguladığı bir örnekte olduğu gibi:

> "Tribünlerdeki taraftar sayısı, bir futbol maçında futbolcuların güvenini pekiştiren en önemli faktördür. Kadınların parlamentodaki sayılarının artması aynı etkiyi yaratabilir. Ancak, kadınların politikadaki varlığı ile onların politikadaki etkinlikleri arasındaki bağlantıyı da önemsemek lazım. Siyasetteki oyunun kurallarını kadınların lehine değiştirecek kadınlara çok ihtiyacımız var."

Parti içindeki eleştirilerin, dışarıda yapılması pek makbul değildir. Parti içinde önemli olan ortaklıktır. Eleştiriler parti içindeki gruplara göre dinlenir ya da dinlenmez. Eleştiriler çoğu kez çok şahsi, çok grupsal olarak anlaşılabilir, algılanabilir. Bu kuralları bu ortaklık ilişkilerinin bir parçası olan kadınlar bilmiyorlar mı? Kadınlar parti içinde bu kuralları nasıl yorumluyorlar? Nasıl bir tavır alıyorlar? Bu soruyu aktif siyaset içindeki kadınlardan biri olan CHP'den B.B.'nin saptamalarıyla açalım. B.B., kadınların bu kuralları pekala bildiklerini, ama aynı zamanda, bir partinin az sayıda da olsa kendilerine, yani kadınlara ihtiyacı olduğunun farkında olduklarını, partide bu oyunu kuran, geliştiren karar alıcılarla ilişkilerini iyi idare eden, çabayı bu yönde harcayan kadınların başarılı olduğunu ifade eder:

> "Bu tür kuralları, siyasetteki kadınlar da biliyorlar, bilmiyor değiller. Görüyorlar, belki burada kullandığım ifadelerle anlatmıyorlar, yorumlamıyorlar, konuşamıyorlar

ama kendilerine siyasette bir yer ve yön çizerken grupların içinde yer alıyorlar ve de almaya zorlanıyorlar. Çünkü herkesin siyasette iyi kötü, birkaç kişi de olsa, vitrinde de olsa, bir kadın gücüne, bu gücü göstermeye ihtiyacı var. O zaman bunun için talip olmak gerekiyor veya bunun için seçilmek gerekiyor. Yani birilerinin seni işaret etmesi gerekiyor. Kadınlar da işaret edilenler olmaya çalışmalılar yani, kendilerini bu seçici güce sunup beğendirmeye çalışıyorlar. Bu nedenle de bu tür kuralları görüyorlar, en azından bilmiyor değiller. Onlar da bu oyunu şöyle oynuyorlar: Beyin olanı, yani grubu kuranı, geliştireni, lideri buluyorlar, onunla birlikte siyasette bir yeri dolduruyorlar. Şu anda eskiye oranla çok daha fazla kadın siyasette. Yani eskiden iki kadın, üç kadın bir siyasi partiye yetiyordu. Şimdi görünürde en az kadın olan MHP'de bile 2011 genel seçimlerinde 58 kadın aday listesinde yer aldı. AK Parti'de 68, CHP'de 109 kadın listelerde yer aldı. Tabii kadınların çoğunluğunun alt sıralarda olduğunu da unutmamak lazım. Ama olsun, yine de bu çok yeni bir şey. Seçim süreçleri siyaseti öğrenmek için çok yararlıdır."

Burada özellikle vurgulanması gereken önemli bir faktör, siyasal parti liderinin tutumudur. Parti liderinin eşitlik kavramını benimseyip benimsememesidir. Siyasal partilerde, özellikle Türkiye'deki siyasal partilerde, kararların parti lideri ve çevresindeki grup tarafından alındığı biliniyor. Onların onaylamadığı hiçbir konu, partinin ya da Meclis'in gündeminde yer alamıyor. Kadınların sayısı ne kadar çok olursa olsun, karar vericiler meseleye aynı bakmıyorlarsa, kadınları teşvik etmeyi önemsemiyorlarsa, durum değişmiyor. CHP'de siyaset yapan İ.G., bunu şöyle ifade ediyor:

"Ne olacak yani, AK Parti'de geçen dönemde, 2007-2011 döneminde Meclis'te 30 kadın vardı. Bu kadınlar oyunun niteliğini ne kadar değiştirebildiler?"

Bu saptamaya bir ekleme yapabilir: Kadın bakanlığının isminin ya da kadına yönelik şiddet yasasının değişmesi sürecinde olduğu gibi, iktidar partisindeki liderin ve erkek karar vericilerin tutumunu, kadın hareketinden kadınların itirazları da değiştiremedi.

Bu tuzağa düşmemek için kadınlar hangi yolları, hangi araçları kullanıyorlar? KA.DER Genel Başkanı Çiğdem Aydın, daha önce SHP'de siyaset yaparken mesafe koymayı yöntem olarak kullandığını kendisiyle yapılan söyleşide şöyle açıklıyor:

> "Bir kadınla erkek konuşurken, o sırada aranızda konuşulan şeyleri anlamadılarsa, ikinizin paylaştığı özel bir bilgi varsa, demek ki aranızda bir yakınlık var diye düşünülüyor. Şakalaşma türünden şeyleri asla açık alanda yapmamak lazım. Mesela bu benim çok sıklıkla başıma geldi. İstanbul'dan arabayla parti toplantılarına SHP'deyken Ankara'ya gidip akşamda aynı şekilde benzin parasını paylaşarak dönerdik. Yol boyu kimi zaman Türk sanat müziği söyleniyor, kimi zaman eski parti anıları konuşuluyor, kimi zaman kendi partimize ilişkin şeyler bir sürü şey konuşuluyor, epeyce vakit geçiriyoruz birlikte. Üç saat sabah, dört saat akşam. Örneğin parti toplantısı sırasında İlhan bey bana dönüp mesela 'işte bu da sizinkilerden biri' diyerek bir konuşmaya atıf yaparsa, bunlara anında not düşülüyor. Bu nedenle, partililer arasında hiçbir özel konuyu aşmamaya çalıştım, çalışırım. Siz söylemini de asla bırakmadım. O biraz kişiliğimden de gelen bir şey, beni koruyan bir şey olduğunu da düşünüyorum. Zaten kimseyle abi filan olmam, senli benli de olmam, ne kadar yakınım olursa olsun. Siz söylemi bir mesafe koyuyor, bu doğru. Siyasette siyasetçilerin sen hitabını kullanması tercih edilen bir şey. Ama, fakat parti içi arkadaşlarınla senli benli olduğun taktirde bu aynı zamanda parti içi duruşunu zedeleyen bir şey olabiliyor."

Siyasette, parlamentoda sürekli olamama meselesi, sadece kadınlar için değil, erkekler için de geçerlidir. Erkekler için erkeklerle rekabet daha kabul edilebilir bir şey olurken, kadınlar için olmaz. Erkekler siyaset sahnesine çıkan kadınları pek kabul etmek istemezler. CHP'den İ.G. bu durumu söyle anlatıyor:

> "Siyaset sahnesine sonradan çıktıkları için erkekler kadınları, işlerini, düzenlerini bozan bir sorun olarak görürler. 2002 ve 2007'de milletvekillerinin yaklaşık %60'ı yenilendi. Bu çok büyük bir sayı. 300 küsur milletvekili demek. Kendisinin oradaki yerinin kalıcı, sürekli olmadığını gösteriyor. Orada sürekli bir gerginlik altında, sürekli bir rekabet içerisindeler. Bu rekabete kadınlar dahil olduğunda, 'bir de bunlar çıktı başıma' oluyor. Bu yüzden kota meselesini kabul etmek istemez erkekler."

Bu bölümde ortaya konulan sorunlar yüzünden politik arenaya az sayıda kadın gelebilir. Politik arenaya gelen pek çok kadın ise orada tutunamaz, çok duramaz. Kural dışı görülün kadınlar küser, gider, çok dayanamaz. Küsen, ayrılan kadınlar diyarıdır siyaset.

C - Meclis'te Kadın Olmak

Önceki bölümde *kadın dostu parlamento* teriminden bahsedilmiş, Meclis'in kurum olarak kadınların da dahil edildiği bir kurum olup olmadığını anlayacak kriterler sayılmıştı. Sadece sayıları ölçüt almak yetmiyordu. Parlamentonun kurumsal yapısından, komisyonlarına, kadınların buradaki konumlarına, bina düzenlemesine, içinde bulunduğu atmosfere, buradan yayın yapan basın görevlilerinin kadınlara bakışına, Meclis'te bulunan siyasal partilerin kadın politikalarına, Meclis'te cinsiyet eşitliği yasasının benimsenip benimsenmemesine değin bir dizi düzenlemeyi ve anlayışı gerektiriyordu. Yani parlamento çatısı altına girildiğinde toplumda kadın olarak maruz kalınan sorunlar bitmiyor, devam ediyordu. Bu konuda da özel önlemler alınıp hesaba katılmalıydı. Sorunlar buradakilerle birleşip katlanabilirdi.

Önceki bölümdeki saptamaları hatırlayalım. Türkiye'de kadınlar parlamentoda az sayıdalar, etkin görevlere, komisyonlara nadiren gelebiliyorlar, buradaki politikanın yapılma biçimi kadınları kapsamıyor. Kimlikler, çıkarlar egemen erkekliğe göre oluşturuluyor. Durum böyle olunca kadınların sorunlarını çözmenin tali bir mesele olduğu anlaşılıyor. Erkekler siyasetin doğal temsilcisi olarak görülüyor, kadınlar ise değil. Çıkarlar toplumda ve siyasette egemen olan erkeğin çıkarlarıdır. Kaynaklar çoğunluğu oluşturan, gücü elinde tutan erkeklere göre, onların tercihlerine ve sorunlarına göre ayarlanıyor. Kadınların sorunlarına yönelik meselelere kaynak çok az ve bin bir güçlükle ayrılıyor.

Görüşülen kadın vekiller üzerinden bu alt bölümde soru soruları yanıtlayalım: Kadınlar nasıl bir parlamentoda görev yapıyorlar? Burada kadınlara ve kadınların sorunlarına ilişkin yeterince düzenleme, çalışma var mı? Kadınlar buralarda niçin sorun yaşıyorlar? Milletvekilliği ile cinsiyet rolleri arasında sorun, çatışma yaşıyorlar mı?

> "Erkekler istemezler bizi, çünkü yerlerini alacağımızı düşünürler. Bize sorarlardı, 'milletvekili olmak istiyor musunuz? Ben çoğu kez 'hayır' derdim. Çok istesem de bu soru karşısında niyetimi açıkça ifade edemezdim. Biraz amatörlük vardı bizde de yani" (CHP, B.I.).

Toplumda kadına yüklenen cinsiyet rolleri yüzünden siyasetçi kadınlar sadece siyasetin yapısından kaynaklanan sorunlarla uğraşmazlar, ev ve aile içi sorumlulukları da halletmek zorunda bırakılırlar. Toplumun koyduğu geleneksel kadın imgesi olan, "mazbut" kadın tipine uymaya zorlanırlar. Bu onların hayli zamanını alır. Özellikle evli ve çocuklu kadınlar aile sorumlulukları yüzünden parti çalışmalarına zaman ayırmakta çok zorlanırlar. Mevcut geleneksel rolleri içselleştirdiklerinden kendilerini evin ve siyasetin arasında sıkıştırılmış hissederler, hiçbir şeye yetişememe duygusu içine hapsolabilirler. Hem siyasete vakit ayırmalı hem de evdekilerin ihtiyaçlarını karşılamalıdırlar. Bu onlarda suçluluk ve yetersizlik duygusu yaratabilir. Bu sıkıştırılmışlık duygusu içinde maruz kaldıkları ayrımcılığı da göremeyebilirler.

Oysa aile sorumluluklarını yerine getiremeyen erkekler aynı duyguyu yaşamazlar. Onlar evdeki işlerden ve sorumluluklardan azade tutulmuşlardır. Çünkü onların tek görevi vardır: Siyaset yapmak. Kadınlar siyasette her türlü görevi yürütmeye çalışsalar da, evdeki işler, ev ve aile içi sorumlulukları da bu oranda devam eder.

Kadınlar zamanlarının önemli bir kısmını bu işleri halletmek için harcarlar. Onların önceliğinde ev ve evdekiler olmalıdır. Asli görevleri anne ve eş olmaktır. Bu roller ve sorumluluklar kadınların siyasete katılımlarını olumsuz etkiler. Geç saatlere kadar süren toplantılara gönül rahatlığı ile katılamazlar. Bu işleri yaparken evdeki işlerde herhangi bir aksama olmamalıdır. Aksi durumda evdekilerin, kocaların ve çocukların şikâyetleriyle baş etmek zorunda kalırlar. Hafta içi ve gündüz saatlerinde ev dışında vakit geçirmeleri kabul edilebilir. Ama aile bireylerinin evde olduğu

akşamlar ve hafta sonları evde olmaları, evdekilerin ihtiyaçlarını karşılamaları, sorunlarını halletmeleri beklenir.

Kendilerine yardımcı olan kadınların desteği ve erkeklerin (koca ve babaların) anlayışı ve izni olmazsa, kadınların siyaset yapmaları pek mümkün olamaz. Anlayışlı ve teşvikçi koca ve babalar sayesinde orada olduklarını bilirler ve bu destek yüzünden onlara müteşekkirdirler. Müteşekkir olmaları gereği her fırsatta hissettirilir onlara... Kadın kolları faaliyetleri, eşlerin izin verdiği, ev kadınları ve emeklilerin yapmayı tercih edebildiği çalışmalardır. Çünkü bunlar aile sorumluluklarına göre ayarlanmış, hafta içi gündüz saatlerinde gerçekleştirilen faaliyetlerdir: Koca işte, çocuklar okuldayken yapılan faaliyetler. Bu zamanın dışına sarkan faaliyetler ve parti çalışmaları diğer aile bireyleri tarafından yadırganmakta, aile desteği azalmaktadır. Aşağıdaki mülakatlarda, bu saptamaları, ev ile ev dışı alan arasına sıkıştırılan milletvekili kadınların ifadelerinde bulacaksınız.

AK Parti'den İ.L., aile içi sorumlulukların tamamının kadınlara havale edilmesinden şikâyetçidir. Erkekler tüm zamanlarını siyasete ayırabilirken kadınlar annelik, eşlik görevlerini öncelikle icra etmek zorundadırlar. Bu arada zamanı ve enerjilerini idare etmekte aşırı zorlansalar da bunun üstesinden gelebilirler, gelmelidirler:

> "Erkekler çocuklarını eşlerine bırakıyorlar, bütün mesuliyet ailede anne üzerinde kalıyor. Dolayısıyla erkek siyasetçiler bütün zamanlarını dışarıya ayırabiliyorlar, oranın işlerine odaklanabiliyorlar. Tek işleri bu onların. Oysa kadınlar ister siyasetçi olsun, ister öğretmen, ister polis, ister kaymakam, ister öğretim üyesi bence hiç fark etmiyor. Kadınlar aynı anda birçok işi yapmak zorunda kalıyorlar. Bunu layıkıyla da taşıyorlar. Ancak bunu layıkıyla yapabilmek için aşırı zorlanıyorlar. Ne oluyor? 'İyi anne olacağım' diyor, 'iyi bir kariyer yapacağım, iyi bir eş olacağım' diyor. Hepsini bir arada bu kadına bırakıyorsunuz. En somut zaman diliminden bahsediyorum, kafa yorduğu konsantrasyon süresine bakarsanız onların yaptıklarından çok daha kısa sürede bunları yaparlar. Bunu yaparak pes

ettiklerini düşünmüyorum. On küsur senedir erkek egemen işleri yapmış birinin tecrübesiyle bunu rahatça söyleyebilirim" (AK Parti, I.L.).

Aşağıdaki iki alıntıda temel şikâyet, ailede kocaların önemli konuları belirleyen olmasınadır. Örneğin erkekler önceki ev düzenlerini bozmaya yanaşmadıkları için, başka kentlerden Ankara'ya gelirken, taşınırken Meclis'e gelen kadın vekiller iki ayrı evi idare etmek zorunda kalabiliyorlar. Bu da onların kendilerine ayıracakları zamanı sınırlayabiliyor. Aşağıda bu konudan yakınan ifadeleri bulacaksınız:

"Kadınlar milletvekili olan ya da siyasette olan kocanın işinin gidişatına uyarlar; kadın eşler her halükarda beye uyuyorlar. Ailedeki herkes pılını pırtısını topluyor nihayet tabirle, geliyor Ankara'ya, milletvekili eşi olarak hayatını devam ettiriyorlar. Ama benim eşim ticaret erbabı ve benim eşim gibi diğer vekil arkadaşımın hanım eşi de öyle. Erkekler, biz vekil olduğumuzda bizimle gelmiyorlar, onlar başka şehirdeler. Orada yaşıyorlar. Onlar buraya, Ankara'ya gelmiyor. Onlar orada, biz burada, Ankara'da. Ve dolayısıyla zor bir yaşam bu. Hayat sizin için zor. Hem eş olacaksınız, hem anne olacaksınız, hem siyaset erbabı olacaksınız, hem de milletvekili olacaksınız. Bunu becermek zor. Nasıl yapıyoruz? Kendinizden fedakarlık yapacaksınız. Yani kendinize artık vakit ayıramıyorsunuz. Yani kişisel bakımınızdan, sosyal, kültürel, sanatsal faaliyetlere katılımınızdan ve kendinize ayıracağınız dinlenceden, tatilden çok yoğun bir şekilde fedakarlık yapıyorsunuz. Tatil günleriniz tamamen ortadan kalkıyor. Benim eşim '....' kentinde yaşıyor, büyük oğlum İstanbul'da, küçük oğlum Ankara'da. Ben de bu üç ilde... Ben de dolaşıyorum tüm Türkiye'yi" (AK Parti, O.J.).

"Bizim siyasetimizde özellikle çocuklu arkadaşların çok zorlandığını görüyoruz. Küçük çocuğu olanlar daha fazla zorlanıyor. Bir de erkek gittiği yere karısını götürüyor, kadın gittiği yere kocasını götürmüyor. Çünkü götüremiyor.

Erkek gelmiyor. Dolayısıyla parçalanıyor aile. Bu parçalı yaşamda eşine, ailesine zaman ayıramadığından, ihmal yaşanıyor orada. Bu yüzden kadınlar çok da rahat olamıyor" (BDP, U.C.).

"Anadolu'da siyasetçiler için söylenen bir halk deyişi vardır. 'Siyasetçinin karısı dul, parası puldur' derler. Yani siyasetçi çok para harcar ve eşini de çok göremez. Bu deyiş bir kadın siyasetçi için söylenebilir mi? Şunu diyebilir miyiz? 'Kadın siyasetçinin parası pul, kocası dul.' Yanıtı tahmin etmek pek zor olmasa gerek. Bu deyiş bile bize, bir kadının bu ülkede siyaset yapmasının ne kadar zor olduğunu gösterir" (CHP, F.Ü.).

Kadınlar milletvekili dahi olsalar onların asıl işleri evle, evdeki işlerle ilgilenmektir. Toplum bunu beklediği gibi, aileleri de bekler bunu onlardan. Ailedekiler için onlar öncelikle anne ve eştirler. Ev dışında icra ettikleri işleri pek önemsenmez. Evdeki işleri aksamamalıdır. Erkeklerin dışardaki işleri sorgulanmaz hatta desteklenirken, babalıkları sorgulanmazken, kadınların annelikleri sorgulanır, özellikle akşamları evde olmaları beklenir. Aşağıdaki alıntılarda bu konu etrafındaki yakınmalar paylaşılıyor:

"Hep çok yüksek performans göstermek zorundasınız. Bu da büyük bir güçlüktür aslında. Yani herkesin bir bahanesi olabilir, hastalığı olabilir, sıkıntıları olabilir, dertleri olabilir ama erkeklerde bu çok fazlaca kullanılan bir şey. Çok iyi bilirim ki, kadınlar bunları asla öne süremezler. Siz mesela çocuğunuz için bir tayin ya da çocuğunuzla ilgili bir şey isteyin aman işte 'ben eşimle yan yana ilçelerde olayım', aman 'eşimden dolayı şöyle olsun' derseniz, hemen 'niçin o zaman bu mesleği seçtin' diye sorarlar. Burada Meclis'teyseniz, 'niçin buradasın?' 'niçin siyasetçi oldun?' diye sorarlar. Oysa aynı şeyleri erkek talep ettiğinde, o talep çok makul kabul edilir. Onun ailesi çok önemli ve kutsaldır. Kadının ailesi bu anlamda kutsal değildir. Ama evinde

oturacaksa, çalışmayacaksa, tabii ki kadının da son derece kutsal bir ailesi vardır" (AK Parti, I.L.).

"Evinizin kapısının önüne çıktığınız zaman, 'en iyi kadın evinde oturan kadındır' yargısı önünüzü kesmemeli. Çünkü toplumun birçok kesiminde, iyi kadın, evinde oturan, kocasının sözünü dinleyen, öyle dağlarda, tepelerde, kongrelerde dolaşmayan kadındır. Bir kere o yargıyı keseceksiniz. Aileniz o yargıya kulak asmayacak. Evi sağlama alacaksınız. Ancak ondan sonra toplum önünüzü kesemez. Bu nedenle ailenizin desteğini almalısınız. Aileniz sizin yaşantınızı göğüslemeli. Çünkü politika yapmak çok vakit alır. Bu vakit verme olayını aile yaşantınız tolere etmeyebilir. Hoş karşılamayabilir. Bir kongre çalışmanız nedeniyle eşiniz ve evdeki çocuklar, bir gün evde yemek bulunmadığı zaman isyan edebilirler. Onları buna katlanacak düzeye, noktaya getirmelisiniz" (CHP, İ.R.).

Milletvekili kadınları çocukları da milletvekili olarak görmez. Onlar her şeyden önce annedirler. Meslekleri ve onun gerektirdikleri pek görülmek istenmez. Hatta yapılan şikâyet onları can evinden vurabilir:

"Bazen, akşam evde olmadığım zamanlarda, evden ararlardı, küçük kızım telefonu alır, 'anne nerdesin, gel yemeğe' diye ağlardı. Ben 'partideyim, toplantıdayım' diye cevap verdiğimde, 'bıktık senin partinden, eve gel' derlerdi" (AK Parti, Ö.H.).

Erkekler evdeki işlerde sorumluluk almazlar, işleri paylaşmadıkları gibi eşlerine de yardımcı olmazlar. Hem içerde hem dışarda tüm işlerden kadınların sorumlu tutulur:

"Genelde eşler çocuk yetiştirme işlerinde ya da yemek hazırlamada yardımcı olmadığı için, kadınlarımız her yükü yükleniyorlar. Yani ne bileyim bir salata da hiç olmazsa yapılmaz mı? Yardımcı olunmaz mı? Çalışan kadın hem çalışıyor, hem evin bütün yükünü kaldırıyor, çocuklarının yükünü kaldırıyor. Şimdi insanların bu ortamda siyasete

ilgi duyması zor, hatta bu durum ekonomik özgürlüğü olan kadınlar için de zor. Eşinizin size anlayış göstermesi lazım, her şeyden önce aile ortamınızın demokratik bir ortam olması lazım. Ben bu konuda her zaman eşime minnettarım" (AK Parti. I.V.).

Evdeki işlerin sadece kadınlara havale edilmiş olmasından yakınılsa da bunu yaradılıştan gelen yetenekleri yüzünden kadınların çözdüklerine inanmak isteyenler de vardır:

"Erkekler açısından dışarısı daha kolay. Çünkü onların kadınlar gibi özel ilgi isteyen konuları daha az, ev işleriyle birebir ilgilenmiyorlar, onların evle ilgili sorunları bizim kadar değil, erkeklerin sorumluluğu daha az. Allah bizi öyle yaratmış ki, her şeyin üstesinden gelebiliriz. Bir erkek hem evinin işini organize etmek hem çocuklarla ilgilenmek, hem aynı anda telefona bakmak, yemek yapmak, çocukla ilgilenmek gibi bir beceriyi asla gösteremez. Ama Allahu teala bize böyle bir yetenek vermiş, kabiliyet vermiş. Dolayısıyla biz üstesinden geliriz. Denildiği gibi fiziki güç olarak tabii erkekler daha güçlü, eğer bir şey kıracaksa veya kaldıracaksa erkek daha güçlü olabilir ama kadın bir şeye inanmışsa, başarılı olmak istiyorsa, kesinlikle erkekten daha güçlüdür" (AK Parti, E.C.).

Belki de ev içindeki işlerin sadece kadınlara yüklenmiş olması yüzünden, bazı kadınlar, evli olmamayı siyasette bir avantaj olarak görüyorlar. Evli olmamak zaman, emek ve maddi güç olarak bağımsız olmayı getirebiliyor:

"Şimdi siyaset çok yoğun emek isteyen bir iş, gecesi gündüzü yok, ben bu yüzden rahatım bir yere gider gelirken arkada bıraktığım birileri yok. 'Beni bekleyenler var, ben onları çok ihmal ediyorum' diye bir duygu yok içimde. O yönden ben rahatım ama diğer arkadaşlarım tabii bu sıkıntıyı duyuyorlar. Siyaset çok yoğun emek isteyen bir iş. Ayrıca ekonomik güç isteyen bir iş. Yani hem nakit, hem vakit işi. Ben kendim çalışıp kendi parama sahip olduğum için daha rahatım. Siyasete girerken ağabeylerime sor-

muştum. Ama onlar beni sadece yüreklendirdiler. Acaba onlara 'benim seçim çalışmalarımda bana biraz yardımcı olur musunuz maddi olarak' desem ne yaparlardı? Ben kendi paramı harcamanın özgürlüğünü yaşadım, kimseye hesap vermek durumunda değildim" (AK Parti, U.R.).

Belki de yukarıda sayılan faktörler yüzünden evlenmeyi düşünmemiştir bazı kadınlar:

"Siyaset özveri isteyen bir şey. Ben bugün bekar insanım, evlenmedim hiç, biliyorsunuz. Bütün paramı pulumu insanlara harcayan bir insanım" (ANAP, I.N.).

Siyaset yapabildiği için sadece parti başkanına değil, kocasına/babasına da minnettar olur kadınlar. Milletvekilliğiyle cinsiyet rolleri arasında sıkıştırılan kadınlara en büyük destek ailedeki kadınlardan, özellikle annelerden gelir. Minnet duygusu hiç bırakmaz peşlerini. Ev işleri, çocuk ya da hasta bakımı gibi işler, kadınlara yüklenmiştir. Bir kadın, milletvekili bile olsa, bu işleri halletmek zorundadır. Kimi kocasından yardım alır, kimi almaz. Minnettarlık, minnet borcu her zaman ifade edilmelidir. Evde kocanın salata yapması, hele yemek yapması, olağanüstü bir olay olarak görülür. "Eşim yemek bile yaptı" diye cümle kuran bir erkek siyasetçi var mıdır acaba? Ya da karısının otomobil kullanmasına izin vermeyen erkeklerin olabildiği ülkemizde, karısını havaalanına götürüp getiren kocalara ilişkin minnet duygusu hiç bitmeyecektir herhalde. Ne de olsa, kadınların karanlık bastıktan sonra dışarıda kalması, araba kullanması pek tekin değildir. Aşağıdaki alıntıları bu saptamalar ışığında okuyalım:

"Siyasete girdiğim yıllarda, eşim bana çok destek oldu. Yemek bile yaptı. Çocuklarımla ilgilendi. Ben çocuklarımla çok ilgilenemedim. Bundan üzüntü duydum doğrusu. Özellikle küçük kızıma... Büyük çok duygusal değildir, büyük daha aktiftir, hareketlidir ama küçük kızım daha duygusaldır. İnsan içten içe üzülüyor. O üzüntüleri de çok yaşadım. Bazen evdeyken, kadın kolları başkanı olduğumda, misafirlerim geldiğinde, onları hava alanından karşılamam, onlarla ilgilenmem gerekiyordu. Yorulur-

dum, bazen gitmek istemezdim. Eşim 'kalk gitmen gerekiyor' der ve beni gönderirdi. Yani onun desteği olmasa samimi söylüyorum ben bu işi başaramazdım. Bekarsanız, başarırsınız, çocuğunuz yoksa, evle ilgili bir sorumluluğunuz yoksa bunu daha rahat yapabilirsiniz. Ama eşiniz ve çocuğunuz varsa, eşinizin desteği yoksa asla ve asla bunu yapamazsınız. Yani, şu anda milletvekili arkadaşların eşlerine de bakıyorum. Hepsi eşlerine destek olan erkekler" (AK Parti, Ü.P.).

"Evliydim, çocuğum bir buçuk yaşlarında falandı. İşte o dönemde, akşamları gidiyorduk toplantılara. Eşim sağ olsun çok destek oldu. Yani düşünün bir buçuk yaşında çocuğunuz var, tüm zamanınızı çalışmakla geçiriyorsunuz. Siyaset içinse sadece akşamları müsait... Eşim bu ortamda, bana çok destek oldu. İl yönetime katılmamı destekledi. Yani yorgun argın işinizden çıktıktan sonra tekrar başka bir yere gidip de çalışmak öyle çok kolay bir şey değil. Hele eşin desteği olmaksızın hiç kolay değil" (AK Parti, I.V.).

"Bir kadının siyaset yapması yerelde çok zor. Bu büyük şehirlerde biraz aşılmış vaziyette... Ama taşrada henüz aşılmadı. Ben bunca yıllık siyaset deneyimime rağmen hâlâ havaalanına eşimle birlikte gelip, giderim. O beni bırakır havaalanına" (AK Parti, O.J.).

"Eşim kabul etmeseydi, bana izin vermeseydi, bu kadar kolay olmazdı. Hayır olamazdı. Yani Türkiye'de, kadınlar siyasete ya evlenmeden giriyorlar ya da yaşlandıklarında giriyorlar. Bu yüzden kadın milletvekilliğinin azlığı sadece erkeklerden kaynaklanmıyor. Yani sistemden değil. Bir de annesiniz. Ben bunu hep söylüyorum. İşte çocuğu büyütüyorsunuz, sünnetini yapıyorsunuz, okutuyorsunuz, evlendiriyorsunuz. Bir de bakıyorsunuz 50 yaşına gelmişsiniz ya da 55. Bu arada siyasete girdiğinizde milletvekilliği, belediye başkanlığı için çok geç kalıyorsunuz. Aday olamıyorsunuz. Bu durumda siz de siyasal partilerde bir dernekte çalışıyormuş gibi çalışıyorsunuz. Kermes düzen-

liyorsunuz, bilet satıyorsunuz, afiş dağıtıyorsunuz. Bütün partilerde, istisnasız kendi partim de dahil hepsinde, sağında, solunda, merkezinde hepsinde var bu durum, gerçeklik bu. Siyasette kadın sayısı bu yüzden az bence. Erkeğin destek olması lazım. Kadın vekil arkadaşlarım bana: 'İyi bir aileyle, üç çocuğunla, sen iyi bir örneksin' diyorlar. Bu yüzden eşimin hakkını inkar etmiyorum ben. Her gittiğim yerde bunu da söylüyorum " (MHP, E.P.).

Kocanın yerini, evlilik öncesinde, baba aldığından gençlik dönemlerinde siyasete giren kadınların baba desteğini, babadan izin alma işini halletmesi de önemlidir. Kadınlar bu bölümün ilk kısmında eğitim bahsinde verdiğimiz üzere nasıl eğitim yapmak için babalarının iznine tabi iseler, siyasete girerken de bu izni almak zorunda kalabilirler. Bekar iseler babalar, evlilerse kocalar siyaset yapmak için kadına izin vermeden bu yol kadınlara açılmaz:

"Bir kere siyasi katılım az, kadının ilgisi az, kadın siyasetten korkuyor, orayı erkek alanı olarak, sert bir alan olarak görüyor. Hem ailesi de destek vermiyor, onay vermiyor. Bizim toplumumuzda, en üst düzeyde kadın dahi, babasından, kocasından izin almadan kadınlar siyasete giremez. İşin gerçeği budur" (CHP, F.Ü.).

"Mesela ben gençlik kolu başkanlığı yaparken babama gelip de 'aman doktor bey, kızını birazcık daha evde tut, bu gidişle ilerde koca bulamayacak' diyerek kendi değer yargılarını babama aşılayan insanların olduğunu biliyorum. Eğer babam, bu değer yargılarına teslim olan bir insan olsaydı, onlara sağlam karşı koymasaydı, ben nereye gidebilirdim? Bugün siyasette olabilir miydim?" (CHP, İ.R.).

Toplumsal yaşamda kadınların kadınlarla, erkeklerin erkeklerle sosyalleşmesi beklenir. Bu bir kültürel kod olarak görülebilir. Siyaset için bile olsa, bir kadının bir erkekle ya da erkeklerle birlikte yemek yemesi bile dedikodu malzemesi olabilir. Kadınların dedikodu malzemesine konu olması sadece kendileri için değil, aileleri

için de sıkıntı yaratır. Bu yüzden hareketlerine çok dikkat etmelidirler. Gerçi etseler de tehlike geçmiş değildir. Tehdit sona ermez. Cinsiyetçi tutum ve bakışlara maruz kalmaktan azade olmazlar. Bu türden bir baskılama ve tetikte olma hali kadınları gerer, onların güçsüzlüğüne yol açar, siyaseti terk etmelerine bile yol açabilir.

Kadınların tüm bu cinsiyetçi tutumlarla baş etmesi kolay olmaz. Sayıca az oldukları için kolektif dayanışma duygusuna da sahip olamayabilirler. Siyasette bulunmanın en üst aşaması olan vekillikte de hemen erkeklerle eşitlenmezler. Öyle bir sihirli değnek yoktur. Kadınlardan kafalarda oluşmuş cinsiyetçi rollere uygun davranmaları beklenir. Kadınlar kadın olarak da görülmezler. Toplumda kadınların ciddi konularda söz sahibi olmayacağı yargısı vardır. Onlar da kendileri hakkında beslenen tüm bu olumsuz yargıları çok çalışarak gidermeye çalışırlar. Seçmenlerinin, vekil arkadaşlarının güvenlerini çok çalışarak kazanmaya çabalarlar:

> "Biz erkeklerden çok daha fazla çalışıyoruz. Adayken de öyledir, milletvekiliyken de. Mesela erkekler sadece erkek toplantılarına vesaire giderken, biz hem onlara gideriz hem karma toplantılara, hem de kadınlarınkine gideriz. Bunu, kendi cinsimize dair politikamızı, siyasetimizi kendi cinslerimizle paylaşmak adına, kadınlarla toplanarak yaparız. Ayrıca onlarla da görüştüğümüz için çok daha yoğun bir çaba harcarız. Bizim kendi özgün çalışmalarımız iki yönlü gidiyor, çok yoğun gidiyor yani. Kürtler olarak da bir mücadelemiz var. Ama aynı zamanda kadınlar olarak da mücadele ediyoruz. Dolayısıyla bizim planlarımız hep iki türlüdür. İşimiz çok daha fazladır erkeklerden" (BDP, Z.A.).

Vekil kadınlar, kadınların kamusal hayattaki işleri yapmalarına ilişkin toplumda yaygın olan olumsuz yargıya karşı da mücadele vermek zorundadırlar. Başarılı olduklarını kanıtlamak, inandırmak zorundadırlar. AK Parti'den Ü.P. bu konuda ciddi çaba vermiştir:

> "Kadının siyasetçi olarak görülmesindeki önyargıların kırılması gerekiyor. Önce biz hep şöyle şeylerle muhatap

oluyorduk: 'Bu kadın da nerden çıktı?' diyorlardı. Sonradan bizim çalışmalarımızı, göstermiş olduğumuz fedakarlığı ve kapasitemizi gördüklerinde bunu değiştirmeye başladık. Ama bizim bir bayan olarak bir erkek kadar başarılı olabilmemiz için en az onun iki katı çalışmamız gerekiyor. İnsanların, erkeklerin kafasındaki ön yargıları kırmamız gerekiyor."

Ü.P.'den alıntı yapmaya devam edelim. Ü.P. kendisinin parti içinde etkisiz kılınmaya çalışılmasını erkeklerden daha çok çalışmayla ve başarılı olmayla kırmıştır:

"Mesela köylere götürmüyorlardı. Nereye gideceğimi onlar kararlaştırıyordu. Ben hep kadınlar arasına gönderilirim. Orada pasifize etmeye çalışıyorlardı. Ama öyle hale geldi ki bir senenin sonunda, her şey tersine döndü. İşte verilen işlerin takibinde, geri dönüşlerde bilgilenmek ve o işin sonuna kadar götürülmesinde erkeklerden çok daha başarılı, alana giren erkeklerden çok daha başarılı bir süreç yaşadım. Çünkü çok çalıştım. Mecburdum, başka çarem yoktu. Tek yolu çok çalışmak."

Çok çalışma bu tepkileri bertaraf etmeyi mümkün kılan bir yoldur. Çok çalışma kadınların ötekileştirilmelerine karşı buldukları bir çözümdür. Vekil kadınların hepsi çözümde bu yolu denemiştir. Bu uğurda bedel ödemekten de kurtulamamışlardır. Aşağıdaki bu saptamaları gösteren alıntıları bulacaksınız:

"Tabii ki bedeli var bu başarının. Tabii bedeli var. Annem rahmetli olana kadar ben annemle bir gün karşılıklı oturup böyle insan gibi konuşamadım. Hep devamlı böyle telaş içinde koşturdum. Gece eve gidiyorum, biraz uyuyorum, sabahleyin yine erkenden çıkıyor, işe gidiyorum. Bu esnalarda annem uykuda tabii. Beni göremiyor. Neticede tabii ki bunların hepsinin bir bedeli var. Çok çalışıyorum. Valla ben çok yoğun olduğum için Meclis'e gidiyorum, görevimi yapıp dönüyorum. Gördünüz halimi. Daha bu

hiçbir şey değil. Beş yüz tane işim var, yardımcım yok. Danışman denen arkadaş, ancak yazılarımı yazmaya yetişiyor, ötekisi ancak telefonlara yetişiyor. Başka da bir şeyimiz yok. Yani çalışan insanlara bu ekip yetmez. Beni seksen kişi arıyor günde. Bön dönüp onları arıyorum. 4 milyar lira telefon parası üste veriyorum. Yani anlatabiliyor muyum? O nedenle çalışanın da çalışmayanın da Meclis'te ayırt edilerek değerlendirilmesi lazım. Şimdi herkesi bir kefeye koyuyorlar ve hemen de bir şey olduğu zaman, 'milletvekilleri maaşları' diyorlar. Ben her hafta seçim bölgeme gidiyorum, her hafta 230, 240 milyon lira gidiş/geliş uçak parası veriyorum. Ama diğer vekillerin çoğu gitmiyor ya da ayda yılda bir gidiyor. Böyle bir şey olur mu? Gezmeye de gitmiyorum. Yani orada da bir sürü program var, etkinlikler var. Yok esnaf odası kongresi, yok sanayi odası konuşması... Yani günlerim çok yoğun geçiyor" (ANAP, I.N.).

"Ben milletvekili olduğum andan itibaren geldiğim yerle hiçbir zaman irtibatımı kesmedim. En ufak tatilimiz olsa memleketimize gittik. Bunu zaten siz de biliyorsunuz. Bütün vekil arkadaşlarım adına, bütün bayan arkadaşlarım adına bunu rahatlıkla konuşabilirim. Herkes koşa, koşa kendi bölgesine gidiyor. Bir de biz kadınlar, herkesin yanına giriyoruz, çıkıyoruz. Erkeklerle de kadınlarla da görüşüyoruz. Bu açıdan erkeklerden farklıyız" (AK Parti, Ö.T.).

Erkek egemen siyasal kurumlarda, kadınsı özellikler ve duygular küçümsenir, kadınlar erkeklere nazaran ötekileştirilir. Bu düşünceyi içselleştiren bazı kadınlar erkeksileşmeyi bir çözüm olarak görebilirler:

"Efendim ben kadın, erkek, sekiz kişi arasında ön seçimle belediye başkanı olmuş bir insanım. Benimle birlikte yarışan sekiz adayın hepsi koşuşturdular. Biri seçmeni yemeğe götürdü, öteki pavyona. Öbürü bilmem nereye götürdü. Benimse bu insanları bir yere götürme şansım yoktu.

Ben hiçbir yere götürmedim kimseyi. Dedim ki: 'Seçerseniz elimden geldiğince çalışırım, hizmet etmeye gayret ederim.' Sekiz aday arasında 46'dan beri Demokrat Partili olanlar da vardı. Seçmenler bana oy verdiler. Ben de onları utandırmadım, sahip çıktım, hizmetlerime devam ettim. Vekilken de aynı durumu sürdürdüm. Yani bunun kadını erkeği olmaz. Yeter ki layıkıyla çalışılsın, insanlara sahip çıkılsın. Şimdi tabii kimseyi zan altında bırakmak istemiyorum. Ama milletvekili arkadaşların hiç birisinin benim kadar koşturduğunu zannetmiyorum. Çok çalıştım, çok özverili davrandım" (ANAP, I.N.).

Baştan siyasetin kadınlar için zor olacağı kabul edilmelidir. Bunun zor olduğu bilinerek gelinmelidir siyaset arenasına. Çok çalışırlarsa her şeyin bireysel çabayla halledileceğine inananlar vardır. Bu nedenle kadınların kadın oldukları için ayrımcılığa maruz kaldıkları, engellendikleri ön kabulünü kabul eden kota uygulamasının gerekliliğini anlamayabilirler. Kotadan gelmiş olmayı, doğal ve gerekli bir durum olarak görmek yerine, zayıflatan, güç azaltan bir durum olarak görenler de olabilir:

"Birçok sorun yaşadığımız doğru. Ama şunu yapmak lazım: Ben sırf kadınım diye bu alanda olmamak gerekiyor. Yani hakikaten erkekler nasıl bu işte kıran kırana bu mücadeleyi yapıyorlarsa, biz de çok kırmadan, dökmeden, siyasette var olabileceğimizi göstermek adına, bizim de yapmamız gereken fedakarlıklar var" (AK Parti, A.D.).

"Çok çalıştım, gecemi gündüzüme katarak çalıştım. Kotasız, kimsesiz seçime girdim ve kazandım. Ama bedel de ödedim. Annem rahmetli ile bir gün doğru dürüst karşılıklı oturup konuşamadım. Tek başıma, kendi çalışmamla kazandım. Süs gibi gelen biri olmadım. Ben başardım. Herkes de başarabilir" (ANAP, I.N.).

Kadınların çok çalışması fakat erkek gibi olmamaları önemlidir, bu durum onlardan beklenir. Sadece erkekler değil, kadınlar da

kadınların erkeksi olmalarını istemezler. Bakımlı olmalılar, abartıya kaçmadan görünümlerine dikkat etmeliler. Ama çok kadınsı, albenili olmaları da istenmez. Davranış ve konuşma açısından da fazla göze batmamalılar. Aşağıda bu yöndeki ifadeler yer alıyor:

> "Kadınların üzerindeki baskı çok yoğun. Yapısal sorunlardan başka, bir de anlatma, kendimizi anlatma çabamız var. Burada gözlemim iki türlü, kadınlar iki tür şeyle karşı karşıya kalıyorlar. Şöyle bir çözüm yoluna gidiyorlar. Ya erkeksi tavırlara girerek 'ben de bu oyunda varım, ben de seninle beraber o dirsek temasında olabilirim ve senin gibi konuşabilirim, davranabilirim' diyorlar. O zaman da işte o kadın olmanın zarafeti, üslubu, tarzı, ayrıntıya verdiği önem, estetiği, uyumu, uzlaşma gibi değerlerin hiç biri kalmıyor. Ama kabul görüyor erkek tarafından. Onaylanıyor. Bu tipte kadınları hem bürokraside hem de siyasette görüyorum. Erkeksi davranışlar içerisine giren kadın idareciler çıkabiliyor karşımıza. Sanki bu alanlarda olmak sizin bütün kadınsı yönlerinizin törpülenmesini gerektiriyormuş gibi... Oysa burada bunlarla bütünleşerek var olabilmek bence kayda değer olan. Asıl mücadele bu. Ancak bu bütünlüğü koruyabilmek hiç kolay değil. Bu bütünlüğü koruyabiliyorsanız bir manası var. Yani ben elimde tespih taşısam, erkek gibi yürüsem, erkek gibi konuşsam ve davransam, erkek gibi olsam... Öyleyse ben siyasete ne katmış olacağım ki?" (AK Parti, I.L.).
>
> "Siyasete giren kadınların çoğu erkekleşiyor. Seçim kampanyalarında bir kadın olarak, kadın siyasetçi kimliğini ve görünümünü kaybetmemeye çalıştım. Erkeksi bir kadın olmak istemedim. Bunun için her zaman kıyafetime özen gösterdim. Bir kere özel yaşantımda nasıl giyiniyorsam öyle giyindim. Sarı saçlarımı siyaha boyamadım. Ondan sonra 'bana saçını boya, saçını boya' dediler. 'Hayır' de-

dim. 'Ben sarı saçı seviyorum. Ben önceden de böyleydim, bundan sonra da bu saç rengiyle siyaset yapacağım' dedim. Beni mesleğimde böyle kabul ettiler, sivil toplum örgütlerinde böyle tanıdılar. Ben burada da sarı saçımla siyaset yapacağım. Yüzümde makyajımla siyaset yapacağım. Özenli giyimimle, yani 'ojelerimi süreceğim, tırnaklarımı boyayacağım, siyaseti böyle yapacağım' dedim. 'Bu konudaki inadımda pek çok erkekten çok daha yürekli bir sesin çıktığını halk da görecek, parti de görecek' diyerek kendime söz verdim. Eleştirileceğimi bilsem de bundan vazgeçmedim. Nitekim çok eleştirildim de. Saçımın, ojelerimin, rujumun rengi konusunda eleştirildim. Ama ben hiçbir zaman bir kadın olduğumu, bir ana olduğumu unutmadım. Tüm söylemlerimde mutlaka kadından, çocuktan yana bir şeyler söyledim. Olmaması elimde değil, bu zaten benden çıkıyor" (CHP, C.A.).

"Bana kalırsa biz kadınlar yüzyıllardır zaten daha dikkatli konuşmaya alışmışız. 'Kadının ağzına her laf yakışmaz' diye bir görüş vardır. Zaten şimdiye kadar yapılan görevler itibarıyla anne olmak, derleyici, toparlayıcı olmak, uzlaşmacı olmak gibi özelliklerle bir tutulmuş. Bu nedenlerle kadınlar daha dikkatliler" (CHP, T.M.).

"Kadınlar her zaman daha özenli, daha kendilerine dikkat etmek zorundalar. Daha iyi görünmek zorundalar. Daha bakımlı görünmek zorundalar. Bu bizde de böyle, yurt dışında da böyle" (CHP, A.K.).

"Bazen şıklık yüzünden giydiğimiz topuklu ayakkabılar sorun yaratabiliyor Meclis'te. Erkekler yoklamaya yetişebilmek için buradan, halkla ilişkiler binasından, genel kurul salonuna kadar ok gibi koşuyorlar. Biz kadınlar ise, yüksek ökçeli topuklar yüzünden onlar kadar hızlı yetişemiyoruz. İşte alın size bir eşitsizlik daha! Ama ben inatla yüksek, sivri ökçelerimi giyineceğim ve onlarla yoklamalara yetişmeyi öğreneceğim" (CHP, F.Ü.).

"Bir kere çevreyi de dirençli hale getireceksiniz, çevreye kendinizi kabul ettireceksiniz. Şimdi bunlar eskiye nazaran daha kolay olsa da yine devam ediyor" saptamasında bulunan CHP'den İ.R., kadınların kendilerini eskiden olduğu gibi çevrelerine kabul ettirmeye mesai harcamaktan kurtulamadıklarını yineliyor.

Erkek egemen atmosferde, kadınlar ayrımcılığa uğradıklarını kabul etmek istemeyebilirler. Aslında bunun farkındadırlar. Ancak bu yapıyı değiştirecek gücü kendilerinde görmediklerinden onu kabullenmeyi öğrenirler. Çeşitli önlemler alarak hal ve tavırlarını bu yapıyla uyumlu kılmaya çalışırlar. Böylece fazla sorun yaşamayacaklardır. Didişmek, sorgulamak yerine, bu yapının gerektirdiği davranış kodları ve taktikler geliştirirler, bu kodları öğrenirler. Bazılarına ailede sosyalleşirken bu kodlar öğretilmiştir bile. Aşağıda cinsiyetçi ortamda alan açmak isteyen kadınların geliştirdikleri taktikleri göstermeye çalışacağım:

"Hayatım boyunca kadın olmaktan dolayı iyi ve olumlu şeyden başka hiçbir şey yaşamayan bir kadınım ben. Meslek hayatımda da yaşamadım. Şimdi de. Çünkü annem ve babam bana bir kadın olarak nelere dikkat etmem gerektiğini, kendi çaplarında iyi öğrettiler sanıyorum. Nelerle karşılaşabileceğimi anlattılar bana. Ben de dinlemişim herhalde onları ki, ben ne çalışma hayatımda, ne üniversite hayatımda, ne evlilik hayatımda, kadın olmanın hiçbir dezavantajını yaşamadım. Yani, öğrenmek mi bana bunu öğretti? Bilmiyorum, nedir? Yani ben mi çok iyiyim, karşımdakiler mi çok iyi? Onu pek bilemiyorum. Ama tedbirlerim vardı. Neler yapmamam gerektirdiğini biliyordum. Belki çok hırslı davranıp kimsenin beni tırmalamasına izin vermedim. Herkesten daha fazla çalıştım. Yani erkek sekiz saat çalışıyorsa ben 16 saat daha fazla çalıştım. Hâlâ daha öyleyim ben" (AK Parti, A.N.).

"Ben teşkilattan geliyorum. Ben zaten teşkilatlardan gelirken orada o şeyi, nasıl davranmam gerektiğini öğren-

miştim. Zaten, çok daha öncesinde de bunu biliyordum. Ben Anadolu'da muhafazakâr bir şehirden geliyorum. Muhafazakâr bir ailede yetiştim. Türbanlı bir aileden gelmiyorum. Benim ailem çok geniş bir aile... Ama yine de oturup kalkmama, eteğin, kıyafetin boyuna, akşam saat kaçta evde olacağıma dek uymam gereken kurallar vardı. Ben bir arkadaşımın evinde gidip de gece kalmış birisi değilim. Ama erkek kardeşlerim aynı kurallara tabi değillerdi. Babam beni böyle yetiştirdi. Ben büyüklerimin yanında asla ve asla sakız çiğneyemem, büyüklerimin yanında bacak bacak üstüne atamam. Yani bunu aileden gördüm. Bunun partiyle alakası yok. Partiye geldiğimde nasıl davranmam gerektiğini bir kadın olarak biliyordum zaten. Siyasette iken de ister istemez içselleştirdiğim bu kuralları uygulamaya koydum. Örneğin, eğer erkeklerin olduğu bir ortama gireceksem, yakama, etek boyuna dikkat ederim. Kolsuz giysiyle asla ve asla durmam. Erkek toplumda yaşıyorum ben. Ama kendi evimde, kendi ailemde her şey çok farklı" (AK Parti, Ö.H.).

"Şimdi şöyle, hayatımda olumsuzluk hiç yaşamadım. Çünkü kadın olmak çok meşakkatli bir iş. Çok fedakarlık gerektiren bir iş. Ama kadınların yaratılış fıtratının bunları göğüsleyecek şekilde olduğuna inanıyorum. Yeter ki bir kadın kendini geliştirsin, eğitsin ve şanslı olsun. Tabii ben şanslıydım bu anlamda. Belki benim kadar şanslı olmayan kadınlar da olabiliyor. Ailelerinden böyle imkânlarla doğmuyor. Buraya gelene kadar bir kadın olmanın sınırlarını öğrenmiştim zaten" (AK Parti, Ü.S.).

Kadınların siyasete katılırken, siyaseti siyasal partiler, yerel/merkezi meclisler gibi yapı ve kurumlarda yürütürken karşılaştıkları sorunlarla, diğer kamusal işlere katılmalarının önündeki sorunlar, engeller aslında aynıdır. Toplumda kadın ve erkeklerin üstlenmesi istenen roller ve bu rollerin gereği olan sorumluluklar bu iki cinsi,

iki ayrı dünyada yaşamaya zorlar. Çünkü bu rollerin gereği olan sorumluluklar kadınlara özel alanı, erkeklere ise kamusal alanı gösterir ve orada olmaları istenir. Bu iki alanın yapısı, gerektirdiği çalışma koşulları farklıdır. Kadınlar özel alanın sorumluluklarını azaltmadan ya da azaltacak düzenleme desteği almadan kamusal alan faaliyetlerine, çalışma hayatına girdiklerinde iki alanın meselelerini tek başlarına çözmek zorunda kalırlar. Özel alandan kamusal alana geçmek, özel alanının ev içi emek, duygusal emek, çocuk bakımı, yaşlı bakımı, aile ilişkileri türünden meselelerden azade olmayı gerektirmez. Hatta kamusalın gerektirdiği başka bir yapı vardır uymaları, üstlenmeleri gereken. Kamusal alanın çalışma saatleri farklıdır. Sosyal ağları da... Ciddi bir rekabet bekler kadınları. Erkekler ise kamusal olana odaklanmışlardır. Bu yüzden siyaset tüm özel alan dertlerinden azade erkekler için bir ayrıcalık alanı olur. Kadınlar ise, iki alanın gerektirdiği görev ve sorumlulukları bir arada yürütmeyi beceremediklerinde, bu onlara kendi başarısızlıkları olarak hissettirilir. Bu hissettirme, dayatma olarak yaşatılabilir. Kadınlar da bunu içselleştirebilirler. Bu yüzdendir ki, toplumun cinsiyetçi yapısını, ataerkil sistemi, ataerkil sistemin kadınlara yaşattıklarını anlamayanlar olur. Bu yüzdendir ki, bu kitabın görüşmelerini yapmak için gittiğim Meclis'te, bir kadın vekili kendisiyle görüşme yapmaya ikna etmeye çalışırken, " İşte ben buradayım. Ben geldim ya. Kadınlar siyasette sorun yaşamıyorlar. Partimiz kadınları dışlamıyor. Neden bu çalışmayı yapıyorsunuz?" Türünden yorumlarla karşılaşabildim. "Sizin sayınız %10 bile değil, bunu araştırmak istiyorum" yanıtını verdiğimi hatırlıyorum.

Belki ben iyi anlatamamıştım meseleyi ya da anlaşılmak istenmemişti. Bu yüzden 23. ve 24. Dönem'lerde (2007-2014) parlamentoya seçilen BDP milletvekili Gültan Kışanak'ın tespitini aşağıya koymak istiyorum. Kişisel başarıların ölçüt olarak alınamayacağı, cinsiyetçi yapının herkesi kapsadığı, kadınların siyasetteki kadın azlığının üzerine daha fazla düşünülmesi gerektiği şöyle ifade edilir:

"Bu noktada şu tespitin altını çizmek istiyorum. Kadınlar siyasi olarak önemli bir konuma geldiklerinde, toplum onları artık cinsiyetsiz kabul ediyor. Kadınlara uygulanan *kısıtlamalar* artık sana uygulanmıyor. Örneğin köyün tüm ileri gelenleriyle, erkeklerle sen toplantı yapabilirsin, pür dikkat seni dinlerler. Ama evdeki kadını dinlemezler. Sen erkeklerle birlikte sofraya oturabilirsin, hatta başköşeyi sana verirler, ama diğer kadınlar oturamaz. Sen başı açık olabilirsin, evdeki gelin başını açmak isterse tepkiyle karşılanır vs. Bu aslında siyasi partilerde özellikle milletvekili, belediye başkanı gibi, görevler alan bütün kadın arkadaşların yaşadığı bir paradokstur. Bu anlamda kadın kimliğini değil, siyasi statüyü kabullenme var. Kadın bunu anlayamazsa siyasette elitleşme başlar. 'Kadınlar engellendiği için ben bu konumda yalnızım' diye düşünmek yerine, 'ben başarılı olduğum için buradayım' gibi yanılgılı bir ruh hali oluşabilir. Bu bir tuzaktır. Kadın bu tuzağa düşerse, bir adım ötesi 'erkek gibi' siyasetçi olmaktır" (Kışanak, 2018b: 1912-193).

Eril bir mekân olarak Meclis

Parlamentonun, kadınları da kapsayan bir mekân olduğu pek söylenemez. Daha önce bahsedilen siyasal partilerde kadın tuvaletleri olmaması olayında olduğu gibi, Meclis'te de binalar, mekânın düzenlenişi, kadınların ihtiyaçlarını kapsayacak şekilde biçimlendirilmemiştir. Kadınların ihtiyaçlarına uygun düzenlemeyi gerçekleştirmek zaman alabilir. Kuaför salonu, emzirme-bebek odası açmak, kadınlara park yeri ayırmak türünden konuların halledilmesi için çaba gerekebilir. Aşağıda bu konulara ilişkin talepler ve verilen mücadeleler yer alıyor:

"Meclis'e geldiğimizde bir de baktık ki, burada kuaför yeri olarak iki metreye iki metre, son derece küçük bir oda var. Onu da sadece kadın parlamenterler kullanmıyordu. Kua-

för salonu parlamentoda çalışan sekreter, uzman bütün kadınlara açıktı. Buradaki tek kuaförden kadın sekreterler, erkek parlamenterlerin eşlerinin bir kısmı, eski parlamenterler de yararlanıyordu. Dolayısıyla burası gerçekten çok yoğun çalışıyormuş, randevular çok ileri tarihlere ve daha çok vekil sekreterlerine veriliyormuş. Oysa Meclis'te erkeklerin üç tane kuaför salonu var. Neyse, ana blokta çalışan çok eski bir erkek berberi vardı, o emekli oldu. Emekli olunca, oraya kadın kuaförünün geçmesini bizim idari amirimizden ve katiplerimizden talep ettim. Onlar da bunu olumlu karşıladılar. Böylece o küçük mekândan o geniş mekâna taşınabildi bizim kuaför salonumuz" (CHP, E.J.).

Daha geriye, Meclis'te bu konuda kadınlara ait hiçbir mekânın olmadığı yıllara, 1992 tarihine gidelim. Ocak 1992'de, Meclis'teki kadın sayısı ilk kez yirmiyi aşmış, 22'ye ulaşmıştı. Bu kadınlardan biri olan DYP Tekirdağ milletvekili Fethiye Özver, bu konuda ciddi mücadele vermiş, onun "TBMM'de neden kadın kuaförü yok?", sorusuyla kadınlara bir oda ayrılması talebi alay konusu olmuştu. Bu isteği direnenler "her şey bitti de kuaföre mi sıra geldi, başka sorun mu yok?" sorusunu sorabilmişlerdi (*Milliyet Gazetesi*, 1994).

Benzer tutumlarla Avrupa ülkelerindeki kadınlar da karşılaştılar. Buna karşı çıkarken çeşitli yöntemler geliştirdiler. Örneğin Avrupa Parlamentosu'na (AP) 2009 yılında giren İtalyan milletvekili Licia Ronzulli,[120] buradaki görevi sırasında Victoria isimli bir kız çocuğu doğurmuş, kadınların çalışma koşullarına dikkat çekmek için 2010'da göğsüne bağladığı 44 günlük kızıyla parlamento kürsüsüne çıkarak "Hor görülen tüm kadınlar adına kızımla buradayım" demişti. Burada görev aldığı yıllar boyunca, kızıyla bebeklikten itibaren meclis oturumlarına katılmış, kamuoyunda fotoğrafları hayli ilgi çekmiştir.

120 Licia Ronzulli, 2009-14 yıllarında Özgürlük Halkı Partisi ve New Forza Italia Partisi'ni temsil eden İtalyan politikacıdır. 2009 Avrupa Parlamentosu seçiminde partisi bir sandalye kazandığında 35 yaşında Avrupa Parlamentosu'na girmişti. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi Başkan Yardımcılığı'nda ve İstihdam ve Sosyal İşler komitesi üyeliğinde bulunmuştur.

2018'de ise, Yeni Zelanda'da 38 yaşındaki Jacinda Ardern eski Başbakan Benazir Butto'nun ardından tarihte görevdeyken doğum yapan ikinci başbakan olmuştur. Doğum izni sonrası işbaşı yapan Ardern, konuşma yapacağı Birleşmiş Milletler toplantısına bebeğini de götürmüştür.[121] Bu kez kamuoyunun gündemine Arden'le birlikte, Ardern'in nişanlısı first lady'ye atıfla "first bloke" (ilk herif/adam) olarak anılan 41 yaşındaki, Gayford de oturmuştur. Onun bebeğe bakabilmek için TV'de sunduğu balıkçılık programına ara verdiği açıklamasından sonra, çocuk bakıcısı baba fotoğrafları kamuoyunda gündem oluşturmuştur. Parlamentonun genel kurul salonuna bebeğiyle gelen parlamenter annelerin sayısı zamanla giderek artacaktır.[122]

Aynı şekilde, 2006'da İtalyan milletvekili Donatella Poretti, altı aylık bebeği için İtalya Meclisi'nde çocuğunu emzireceği bir oda istemişti. TBMM'deki ilk bebek odası ise, AK Parti Erzurum Milletvekili Fazilet Dağcı Çığlık'ın doğum yapmasının ardından 29 Haziran 2012'de açılabildi.[123] Yapılan açıklamada Meclis çatısı altında çalışan diğer kadın personelin ihtiyacının da karşılanacağı vurgusu vardı: "Diğer milletvekilleri ile personelin de zaman zaman bu tür ihtiyaçları oluyordu. İnsani bir ihtiyaç. Meclis'te ilk kez uygulanıyor. Çocuklar için steril, uygun bir ortam hazırladık."

Kadınların Meclis'te sayılarının artması, bazı mekân düzenlemelerinin yapılmasını da gerektirdi. Kadınlara otopark yeri ayrılması bunlardan biriydi:

> "Bizim Meclis İdari Amirimiz Adnan Keskin Bey, Meclis'teki 24 hanım milletvekiline özel park yeri aradı ve bu

121 https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/yeni-zelanda-basbakani-jacinda-ardern-bebegini-ise-goturecek,nZ5j_JF-D0yDFObWvqwcdg, 2.8.2018.

122 "In pictures: Politician mothers take their babies to work," 25 Eylül 2018, https://www.bbc.com/news/world-45638201

123 Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik'te, yaşları ve medeni halleri ne olursa olsun 100-150 kadın işçi çalıştırılan işyerlerinde, bir yaşından küçük çocukların bırakılması ve bakılması ve emziren işçilerin çocuklarını emzirmeleri için işveren tarafından çalışma yerlerinden ayrı ve işyerine en çok 250 metre uzaklıkta bir emzirme odasının kurulması zorunluluğu bulunuyor.

konuda bir düzenleme yaptı. Şimdi bizim 550 milletvekilimiz var. Otoparktaki araç yeri sayımız ise 350. Eski sayıya göre ayrılmış bu yerler. Açık parklar da var. Ama kışın Ankara soğuk bir şehir. Herkes gelip kapalı otoparktan yukarı çıkmak istiyor. Öyle olunca, hanımlara girişte kolay bir yer ayrılınca, bu başta pek anlaşılmadı, dikkate alınmadı. Bu yeni durumu kolay kabullenmek istemedi erkekler. Bize ayrılan yerleri kullanmaya çalıştılar. Bunun üzerine ben, bana ayrılan park yerine birilerinin park ettiğini görünce uyarı yazısı astım. Çünkü parklarda herkesin ismi yazılı. Ama diğer hanım arkadaşlar benim kadar tepki veremediler. Sorun yaşadılar. Park meselesi, erkek milletvekili arkadaşlar için olumlu ayrımcılığın mentalitesini öğrenmenin ilk yeriydi. Ama şikâyetler hiç bitmedi." (CHP, Ü.L.)

Aynı olayı bir başka kadın vekil, aydınlık otopark talebi olarak şöyle anlatıyor:

"İlk geldiğimiz zaman arabalarımızı park edecek yer bulamıyorduk aşağıdaki kapalı otoparkta. Hepimiz park yeri aramak zorunda kalıyorduk. Otopark birkaç katlı. Gecenin çok değişik saatlerinde, günün çok değişik saatlerinde çıkıyoruz Meclis'ten. Kapalı otoparklar, karanlık mekânlar, kadınların rahatsız edilme oranının en yüksek olduğu alanlar. Ne olursa olsun bir olumlu ayrımcılık yapılması gerektiğini düşündüm. Meclis'in otoparkında böyle bir şey yapılırsa Meclis dışında çalışan kadınlar da başka otoparklar için böyle bir şey isteyebilirler diye düşündüm. Bu nedenle, idare amirimizden otoparkta olumlu ayrıcalık yapılarak kadınlara görülen, kolay erişilebilen, aydınlık olan kısımda yer ayrılmasını istedim. Bu divanda görüşülüp olumlu karşılandı ve kadın parlamenterler için otoparkta, kapalı otoparkta yer ayrıldı. Ama bu yer ayrılması erkek milletvekillerinin pek hoşuna gitmedi, bazılarının en azından. Zaman zaman gelip bizim park yerlerimize park ettiler biz de arkasına arabalarımızı koyarak

o mekânın bize ayrılmış olduğunu söyledik. Şimdilik ben kendi yerime park edebiliyorum bir problem olmuyor, inşallah bu diğerleri için de bir örnek teşkil eder" (CHP, E.J.).

Kadınların Meclis'teki ofisleri, seçmenle kurdukları ilişkide özel bir yer tutar. Ofis, seçmenle kurulan ilişkide önemli bir mekândır. Ne de olsa kendileri seçmen taleplerini dinlemek ve gerçekleştirmek için oradadırlar.

"Benim odam her zaman açık, burada olduğum süre içinde kimsenin randevu almasına gerek yok. Randevulu çalışmıyorum. Benim sistemim bu. Belki yanlış, belki doğru bilmiyorum. Özellikle kendi bölgemden insanlar geliyor. Meclis'e gelmek isteyip de gelemeyenler var. Randevu almak bazıları için zor olabiliyor. İşte Meclis'e gelip milletvekilinin odasında oturmak istiyor, etrafta dolaşmak istiyor. O havayı solusun istiyorum. Ben zaten bu milletin vekiliyim, asıl olan halk. Bunu hepimiz biliyoruz. O zaman o makam bana ait değil ki. Ben makamımda geçiciyim. Orada oturuyorum, bugün varım yarın yokum. Kimse bilemez nasip, kısmet. Benim odam, halk odası gibi açık. Belki o da yörenin alışkanlığı olabilir. Yörelerimizde bizim halk odaları vardır. Açıktır kapı, herkes gelir, gider. Gelen başköşeye buyur edilir, sorunu, sıkıntısı çözülür. O şekilde yaptık biz de... Kapımız açık. Girer, herkes girer, yanında biri de gelir, diğeri de gelir girer, 'aa işte çıkın biz özel görüşüyoruz' demeyiz. Ondan dolayı daha rahat gelip gidiyor insanlar. Sıkıntısını söylüyor, gidiyor geziyor, çayını kahvesini içer, ben yokken de gelir, ben yokken de odam açık. Gelir danışmanım ilgilenir, sekreterim ilgilenir. En azından şu var. Hiçbir şey yapamasam da zaman oldukça dertlerini dinlerim. Yani bu bile psikolojik etkidir yani. Bilmiyorum ben de onların tüm sorunlarını çözemiyor olabilirim. Ama, gereken yerlere soruyorum. En azından gerekli işlemlerle, bunu 'olur ya da olmaz' diye yanıtlıyo-

rum. Ama ben daha çok işlevselliğin artmasını isterdim. Belki bilemiyorum erkek vekiller de öyledir. Ama ben işlerin biraz daha hızlı işlemesini istiyorum" (AK Parti, Ö.T.).

Kadınların Meclis'te, siyaseti icra ederken yaşadığı sorunlar, bir kurum olarak Meclis'te, genel kurulda, komisyonlarda karşılaştıkları sorunlardan, vekil olarak bürokrasi, seçmen ve medya ile karşılaştıkları tavır ve duruma kadar türlü boyutu içerir. Parlamento bir erkek mekânıdır, kadınlar buraya erkeklerden çok sonra girebilmiştir. Bu nedenle erkeklerin yerini işgal ettikleri imasıyla sıklıkla karşılaşabilirler. Bu ima, kadınların sürekli kontrolünü de getirir. Bu kontrolün türlü biçimleri vardır. Örneğin kadınlardan ne giydikleri, ne söyledikleri konusunda çok dikkatli olmaları beklenir. Zaten erkek kalabalığına sahip olan Meclis, kadınlara kendilerini rahat hissettirmez.

Parlamentoda yapılan siyasete ve buranın yapısına, kadınlar açısından bakıldığında ortaya şu tablo çıkıyor: Kadınlar sayıca azlar, az oldukları için kural koyamıyorlar, azınlık oldukları onlara her zaman hissettiriliyor. Konuşmaları engelleniyor, susturuluyor. Hareketleri, faaliyetleri, giyim tarzları, oturmaları kalkmaları izleniyor. Az sayıda olmanın olumsuz etkisini, birlikte dolaşarak, birlikte oturarak kırmaya çalışırlar. Sadece erkek vekiller değil, Meclis'te konuşlanmış medya mensupları da bu izleme görevini üstleniyor. Kadınlara sonradan gelen varlık oldukları her fırsatta hatırlatılıyor. Doğrudan olmasa da davranışlarla gösteriliyor. Koşullar, kriterler kadınlar için ağırlaştırılıyor. CHP'den İ.R.'nin kadınlar için istenen kriterlere ilişkin eleştirisini okuyalım:

> "Politika bir erkek alanı olarak görülüyor. Bu alana kimin hangi özelliklerle gireceğine erkekler karar verir. Ve karar verirken kadınlardan, hani ip üzerinde cambazlık yapabilecek kişi ararmış gibi, 'aynı zamanda keman çalıp amuda kalkabilir misin?' türünden özellikler de istenir. Kadınların aynı zamanda keman çalıp amuda kalkmaları beklenir ipin üzerinde."

Kadınlar için kriterlerin ağırlaştırılmasındaki amaç, erkeklerin iktidarı kadınlarla paylaşmak istememesidir. Bu niyet çok açık edilmese de türlü bahanelerle kadınların önü tıkanmaya çalışılır. CHP'den İ.R.. bu bakış yüzünden işlerinin zor olduğundan yakınır:

> "Kadınlar politikacı olmayı kendine uygun rol olarak görmezken, erkekler, bunu sadece kendilerine uygun bir rol olarak görürler ve 'kadınların ne işi var parlamentoda? Onun yeri evi, mutfağı' diyebilirler. 'Eve gelir getirmek isterse, kendine uygun, kadına uygun bir iş yapabilir dışarıda, ama ötesi yok. Hayır, burası bizim' diyor. Ve tabii bizim denilen bir şeyi paylaşmak çok zor olduğu için, her türlü mükemmelliği arıyor kadında. Bu tür bakışlar yüzünden biz zorluk çekiyoruz. Dikkat ederseniz parlamentodaki kadın grubu diğerlerinden daha eğitimli, daha nitelikli bir gruptur. Hep öyle olmuştur. Dünya parlamentolarında da öyle. Kadınlar daha eğitimlidir. Parlamentodaki en eğitimliler kadınlar olmuştur her zaman."

Kadınlar siyasette oyunun kural koyucusu değiller. Kural koymak, faaliyetin nasıl olacağını, buna kimlerin, nasıl katılacağını belirlemek anlamına gelir. Kadınlar daha en başından dezavantajlı konumdadırlar, çünkü kurallarını kendilerinin değil, erkeklerin belirlediği bir oyundadırlar. AK Parti'den E.C.'yi dinleyelim:

> "Erkekler oyunu, oyunun kurallarına göre oynuyorlar. Çünkü onlar bu oyunda kural koyucu… Kadınlar ise bu oyunun kural koyucusu olmadıkları için oyuna neyle ve nasıl katılacaklarını bilemiyorlar. Farklı bir söylemle katılmak istiyorlar. Ancak bu farklı söylemin çok etkili olması lazım ki oradaki mevcut alanı değiştirebilsinler. Bazı erkekler kadınları dinlese, hak verse de, bu tek başına yeterli değil. Genelin, erkeklerin tümünün buna hayır diyemeyecek duruma gelmesi lazım. Kadınların dertlerini çok kuvvetli biçimde anlatması gerekir. Bu da ancak şu şekilde gerçekleşebilir. Kadınların buralarda daha fazla olmasından çok, karar alma mercilerindeki sayılarının artmasın-

dan, kararları etkileyebilmelerinden, nüfuzlarının artmasından geçer."

Aşağıdaki alıntıda ise, siyaset yapma hakkının kadınlar için uygun görülmemesi anlayışı eleştiriliyor:

"Erkekler açısından siyaset sanki tek onların, erkeklerin işiymiş gibi görülüyor. Siz çalışabilirsiniz ama bir milletvekili ya da bir belediye başkanı ya da genel meclis başkanlığı üyeliği gibi durumlarda, yine bu iş erkeklerin hakkıymış gibi bir algı birçok yerde var. Çünkü bu siyasetin doğasında var. Bu iş, yani siyaset, erkeklerin alanıymış gibi görülüyor." (AK Parti, A.D.)

"Erkekler bizim siyasette yer almamızdan tedirgin" diyen AK Parti'den I.Z., bunun nedeninin, kadınların siyasal partilerde, mecliste bulunmalarını, erkeklerin kendi varlıklarına bir tehdit olarak algılamalarından kaynaklandığı saptamasında bulunuyor:

"Kimse sizi davet etmiyor siyasete. Erkeğin sizi istemesi var tabii... Başbakanımız başta olmak üzere, hakikaten kadınları destekleyen, bunu hakikaten yapanlar da var. Ancak erkeklerin büyük çoğunluğu gizli gizli, içten içe yerlerinin daraldığını düşünüyor. Ben bunu hissediyorum. Başbakan önümüzdeki (2011) Haziran ayındaki seçimlerde kadın sayısını artıracağını söyledi. Böyle dediği için de erkeklerde bir tedirginlik başladı. Erkeklerdeki bu tedirginliği hissediyorsunuz. Yerlerine hangi kadının geleceğini şimdiden düşünmeye başladılar. Bu açıklama ile ilgili olarak hiç vekil bayanı olmayan illerdeki arkadaşlarla konuştuğumuzda, bu tedirginliklerini çeşitli yollarla ifade ettiklerini görebiliyoruz. Kendi aralarında kadın adaylara ilişkin olarak 'sizin il kaldırır, bizim il kaldırmaz' türünden sohbetler yapıyorlar. Bizim partideki erkeklerde bu türden kaygılar çok artmış durumda. Yani başbakanımız gibi kadınları destekleyen bir liderin olduğu bir partide bu

türden sıkıntılar yaşanıyorsa, diğer partilerde ne oluyor, onu çok merak ediyorum doğrusu."

Kadınlara yapılan itirazın nedenleri, erkeklerdeki kıskançlık ya da iktidarı paylaşmaya razı olmamak şeklinde de yorumlanabilir:

"Erkeklerin bize olan tavrını tamamen bir meslek şeyi olarak görüyorum. Yani kıskançlık, tahammülsüzlük, kaynaşmamak gibi... Biraz da şey gibi görüyorum, yani o kadar abarttıkları şeylerin aslında kadınlar tarafından çok da kolay yapıldığını gördükleri zaman, o maskenin düşmesinden duydukları rahatsızlık olarak görüyorum. Siyasette de benzer bir şey bu..." (AK Parti. I.L.)

Seçmenler de vekil kadınlara daha farklı davranır. Vekil kadınların deneyimsizliğini suistimal edenler olabilir. Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi seçmenle kurulan ilişkide kadınların otoritesinin erkekler kadar tanınmadığını deneyimler kadınlar:

"Seçmenlerimiz bizden her şeyi istiyor ya, biz de bunları gerçekleştirmek için heba ederiz kendimizi. Oysa aynı seçmen bu konuları erkek vekillere götürmez, götürmek istemez. Erkek vekillerin isteklerini gerçekleştirmeyeceklerini bilirler. Ama seçmenimiz bizi sıkıştırır. Biz kadınız ya. Deneyimsiziz ya... Erkeklerden istenen şeyle, bayanlardan istenen şey çok farklıdır her zaman. Bizden her şeyi isterler. Diyelim ki erkek vekile gidiyor. Ama ona bir şey yaptıramıyor. Bu kez bayana geliyor. Ben yeniyim, tabii erkek vekillerimiz bizden daha deneyimliler. Onlar neyi yapıp neyi yapamayacaklarını bilirler. Ya da nasıl cevap verileceğini biliyorlar. Ama seçmenler bizde sınırları biraz daha zorlarlar. Bayan olarak ben daha duygusal yaklaşırım, birisinin işte bir sıkıntısı olursa, hiçbir şeyi hesaba katmadan, derhal çözmeye çalışım. Gereken yerleri ararım. Belki, seçmenlerim bu yaklaşımımdan dolayı kendilerini daha samimi, daha rahat hissediyor. Belki bu nedenle taleplerini iletiyorlar bana, bilemiyorum" (AK Parti, Ö.T.).

Görüşme yapılan kadın milletvekilleri, vatandaşların kendileriyle kurdukları ilişkide de sorun olduğunun, erkek vekillerle kurdukları ilişkiden daha farklı bir tutum izlediklerinin farkındadırlar. Erkeklerin otoritesi, gücü tanınırken kadınlarınki tanınmaz. Vekil kadınlarla daha doğrudan, hiyerarşik olmayan ilişki kurabilirler. Ama bu kadınların otoritesinin tanınmaması anlamına da gelebilir. Bunda belki de kurulan duygusal yakınlık da etken olabilir. AK Parti'den Ö.T.'yi dinleyelim:

> "Çok özür diliyorum ama yine kendi adıma söyleyeyim, bana, bayan olduğum için daha farklı bakılıyor. Mesela erkek vekilin önünde işte el pençe divan dururlar. Bu da yanlış aslında, yani bunu da onaylamıyorum. Ama aynı saygı sanki bize gösterilmiyor. Doğru, kadın seçmenler bizimle daha rahat ilişki kurarlar. Bayanlar bana içini daha rahat dökerler. Erkek vekilin yanında konuşamadığı şeyleri, konuları benim yanımda gayet rahat gelip söylerler. Ama bizim otoritemizi de çok daha rahat sorgularlar. Oysa erkeklere aynı şekilde davranmazlar. Hani mesela rahatça bir erkeğe kızamazlar. Bir erkek vekile bir şey söyleyemezler, ama bize söylerler. Örneğin bana telefon açıp çatır, çatır laf atıp çat diye kapatanlar olur."

Meclis'te kadınlara yönelik cinsiyetçi dilin çeşitli örnekleri Genel Kurul görüşmeleri sırasında farklı siyasal partilerden erkek vekiller tarafından çeşitli vesilelerle kullanıldı. 12 Aralık 2012'de AK Partili Bülent Arınç'ın Aylin Nazlı Aka'ya; 25 Nisan 2013'te ise CHP'li Kamer Genç'in Fatma Şahin'e yönelik sözlerine en son AK Partili Zeyid Aslan eklendi. Aslan, 10 Temmuz 2013'te Meclis'te görev yapan kadın gazetecileri sözleriyle hırpaladı. Aynı tarihli gazetelerde izlenebilecek tüm bu örneklerdeki ortak nokta, kadınlara had bildirmek, onlara nasıl davranacaklarını göstermek olarak karşımıza çıkıyor.

> "İsterseniz karşı tarafa geçelim, şuraya geçelim mi? Gördüğünüz gibi, erkek vekiller bizim röportaj yaptığımızı gördükleri halde, aldırmıyorlar, karşı koltuğa oturup ko-

nuşmalarına devam ediyorlar. Vekillerimiz konuşuyor. İşte bakın bu erkek egemen topluluğunun bir sonucu. İstediğimiz kadar uğraşalım, onların bize olan tavırlarını, bakışlarını değiştirmemiz çok zor. Yarıya yakını bayan olsak da, bu erkek egemen yapıyı değiştirmek kolay değil. Bu da bizim toplumumuzun gerçeği. Bu nedenle sayının artması yanında, zihinlerin değişmesi de çok önemli."

Yukarıdaki alıntı kuliste kendisiyle görüşme yapmaya çalıştığım AK Partili Ö.T.'ye ait. Kitabın giriş bölümünde de bahsettiğim konuyu, partili erkeklerin kadınlara olan tavrını göstermek üzere bir kez daha vermek istedim. Hatırlayalım, AK Parti kulisinde, iktidar kulisinde, tam sohbetin ortasında iki erkek milletvekili gelip bizim oturduğumuz koltuk takımının bulunduğu yerde sehpanın tam karşısındaki iki koltuğa geçip oturmuştu. Yüksek sesle konuştukları gibi, bir de tam yanı başımızda duran TV'nin sesini de açmışlardı. Bu arada benim teyp sehpanın üstünde duruyordu. Yani bir görüşme yapıldığının farkındaydılar. Ters bakışlarımız, koltukta kıpırdanmalarımız işe yaramamıştı. Sohbeti devam ettiremediğimizden başka bir yere geçmek zorunda kalmıştık.

Peki, girmek için kadınlara bunca koşul öne sürülen bu yeri kadınlar nasıl tanımlıyor? Parlamentoyu erkeklerin yeri, Meclis'i, hatta erkeklerin kahvehanesi olarak tanımlar kadınlar. BDP'den Z.A.'nın sözlerine kulak verelim:

"Ben bir dönem, partim adına Meclis'te grup başkan vekilliği yaptım. Mesela benim en çok zorlandığım şey, Meclis'in erkeklerin meclisi olduğunu görmemdir. Meclis, Türkiye'nin bir iradesidir. Tüm sorunlarının tartışıldığı, Türkiye'nin yönetildiği bir merkezi yerdir. Yaşamın her alanına dair yasaları çıkaran, tartışan, halk için en doğrusunu açığa çıkarma göreviyle karşı karşıya olan bir yapıdır. Ancak erkek kahvesi gibi bir durum, bir zihniyet yaşanıyor orada. Küfürlü konuşmalar, kahvedeymişsin gibi... Küfürler... Bazen öyle küfürler oluyor ki insan kulağını tıkamak istiyor yani."

Meclis çatısı altında kadınların her şeyi izlenir. Kadınlar meclis binası içinde davranışlarının, giyimlerinin, her türlü durumlarının izlenmiş olmasından şikâyetçidirler. Bu izlenme iktidar ya da muhalefet tüm partilerdeki kadınlar için aynıdır, değişmez:

> "Meclis'e ilk geldiğimde önce etrafımı izledim. Bunu hata yapmamak adına, dikkatli olmak adına yaptım. Çünkü burada artık kendi kişiliğinizden, kimliğinizden öte, bir partiyi temsil ediyorsunuz, kendi yörenizi, halkınızı temsil ediyorsunuz onun için dikkatli olmak zorundasınız. Bir de iktidardaki bir partinin milletvekilisiniz, konuşmanıza dikkat etmek zorundasınız. Yani muhalefet partisindeki gibi çıkıp her şeyi söyleme hakkına sahip değilsiniz. Daha çok izlenirsiniz. Erkek olsam her halde daha farklı olurdu diye düşünüyorum. Çünkü kadın olduğunuzda giyiminize bile dikkat etmek, oturup kalkmanıza, konuşmanıza dikkat etmek zorundasınız. Onun ağırlığını hissediyorsunuz. Çünkü erkekler bizi izliyorlar. Evet, bunu hissediyorum. Erkekler her yaptığımızı izliyorlar" (AK Parti, Ö.H.).

TBMM giyim yönetmeliğinde, 8 Ekim 2013'e kadar kadınların genel kurul ve komisyonlarına pantolon takımla gelemeyeceği, etek, döpiyes/tayyör giymesi ve saçlarını tarayıp toplama zorunluluğu vardı. Giyimle bile olsa, kadınlar erkeklere benzememeliydi.

Siyasetle uğraşan kadınlar ne giydiğine çok dikkat etmelidir. Ne giydiği, nasıl davrandığı konusunda üzerlerinde ciddi bir denetim vardır. "Yadırganmamak için elimden geleni yaptım" diyen CHP'den İ.R., bu konuyu kendince nasıl halletmeye çalıştığını şöyle anlatıyor:

> "Yani ne bileyim hiç mini etek giymedim. O dönemlerde, 70'lerde modaydı mini etek. Daha dikkatli davranayım diye pantolon eteklerden giydim. Köylerde çok kısa kollu giysiler yadırganıyordu. Derli toplu giysilerle gittim. Ama şalvar falan da giymedim. Bir pantolon, etek yani şehirli kıyafetinin en fazla o çalışma biçimine uyulabilecek

biçimiyle... O zaman gördüm ki kıyafet çok önemli değil, yeter ki böyle çok zıt gelmesin insanlara. Derli toplu bir kıyafet içerisinde gencecik bir kız, dağ başında hiç yadırgamadılar. Bana yardımcı oldular üstelik."

Ancak kamuda çalışan kadınların giyim serbestisine kavuşması kolay olmadı. Kamuda kadınların pantolon giyememe durumuna karşı kitlesel tepkiyi Kamu Emekçileri Sendikası (KESK) koydu. Türkiye'nin birçok yerinde, özellikle kadın öğretmenlerin katıldığı eylem sonucunda pantolon giymeme yasağı, dönemin başbakanı Ecevit'in de desteğini alarak kaldırıldı.[124] Meclis'te türban konusunu gündeme getireceği gerekçesiyle, özellikle DSP'li kadın vekiller Meclis'te pantolon giyilmesi olayına pek sıcak bakmadılar.[125]

Başörtüsü, Meclis gündemini uzun süre meşgul etti. Meclis'te giyim kuşam konusunda uyulması gereken kural ve gelenekler vardı. Bunların arasında pantolon giyme, başörtüsü takma yoktu. 1999'da Fazilet Partisi'nden parlamentoya giren Merve Kavakçı'nın yemin törenine türbanla katılması devlete meydan okumak olarak algılandı. Sonrasında Kavakçı vatandaşlıktan çıkarıldı. Konu, Ekim 2011'de bir kaza ile bir kol ve bacağını kaybettiği için protez kullanan CHP milletvekili Şafak Pavey tarafından gündeme getirildi. Pavey'in kadın vekillerin etek giymelerini zorunlu kılan iç tüzük maddesinin değiştirilmesi teklifi, BDP milletvekili Sırrı Süreyya Önder'in bu değişikliğin başörtüsünü de içermesini önermesi ve AK Parti lideri başbakan Erdoğan'ın bu teklifi samimi bulmaması nedeniyle uygulamaya geçirilemedi. Bu kez başörtülü kadınlar 21 Mart 2011'de, KA.DER'in "kadın aday göstermeyen partiye oy yok" tehdidindeki yöntemi kullandılar. "Başörtülü aday yoksa oy da yok! Başörtülü Milletvekili İstiyoruz" İnisiyatifi'ni kurarak[126] AK Parti saflarında siyaset yapmak üzere başvuruda bu-

124 Pantolon giyme yasağı, 1990'da tüm kamu kurumlarında çalışan kadınlara ve okullarda kız öğrencilere kaldırıldı. Temel gerekçe, soğuktan korunmaktı.

125 Gazetelerde "Meclis'in kadınları pantolon diye tutturdu" söylemi ile kadınların talebi eleştirildi. "Meclis'te kadınların frikik korkusu" türünden başlıklar atılabildi. *Milliyet* gazetesi, 13 11. 2002.

126 http://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com adresinde blog açıldı.

lunan başörtülü kadın adayların seçilebilecek sıralardan listelere yerleştirilmesini talep ettiler.

Bu kampanya İslamcı muhafazakâr kesimde büyük bir tartışmaya sahne oldu. Bu kesimin yazarlarından Ali Bulaç'ın, "Bayanlar üzerinden AK Parti'ye tuzak kuruluyor.[127] Başörtülü vekil bu seçimde de olmayıversin" ifadesine, yine bu kesimin kadın yazarlarından Nihal Bengisu, "Dindar kadınlar sadece erkeklerin çoraplarını yıkar öyle mi?"[128] ve Hilal Kaplan, "Muhafazakâr yazarlar bayrağı Kemalistlerden devraldı" şeklinde yanıtlar verdiler.

"Bayrağı Kemalistlerden devraldınız" diyen platformun yanıtı ise aşağıda verilen biçimiyle daha net oldu: "Yıllardır Kemalistler başta olmak üzere türlü vesilelerle hedef tahtasına konmaya alışmış başörtülü kadınlar olarak tüm statükoculara sesleniyor ve diyoruz ki: Hangi kesimden olursa olsun 'Bu kadın(lar)a haddini bildirin' diyenlere kulaklarımız kapalı. 'Başörtülü aday yoksa oy da yok' kampanyası dahil olmak üzere bu ülkede yaşanan zulümlerin sona ermesi için yaptığımız bütün kampanyaların arkasındayız. Evet, artık haddimizi aşıp haklarımızı almak niyetindeyiz. Günahı boynumuza."[129] Meclis'te başörtüsü serbestliği 8 Kasım 2013'te, demokratikleşme paketinin kabul edilmesinden, kamuda başörtüsü serbestisi getirilmesinden sonra çözüme kavuşturulabildi.[130]

---

127 Bulaç, "iyi niyetli bayanlar üzerinden AK Parti'ye tuzak kurulduğunu" iddia etti: *Zaman* gazetesi, 2 Nisan 2011.

128 *Habertürk* yazarı Nihal Bengisu Karaca ise, "İslamcı aydın oryantalizmi" başlıklı yazısında İslamcı erkeklerin "Dindar kadınlardan sadece erkeklerin çoraplarını yıkamasını" beklediklerini belirtirken, "Biz başörtülü kadınların tek bir hakkı vardır: Sizi ve sizlerin temsil ettiği gücü ve iktidarı övme ve ona hizmetçi olma, hazır kıta olma hakkı!.. Öyle mi?.. Buna içine Mahmut Esat Bozkurt kaçmış oryantalizm denir" ifadesini kullandı: / Nihal Bengisu Karaca,*Habertürk*, 03 Nisan 2011.

129 http: / /basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com /bulusan-kadinlardan-mecburi-cevap /

130 Resmi Gazete'nin mükerrer sayısında yayımlanan TBMM kararına göre, TBMM İç Tüzüğü'nün 56. maddesinin 2. fıkrası, "Genel Kurul salonunda yer alan milletvekilleri, bakanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı İdari Teşkilatı memurları ve diğer kamu personelinden erkekler, ceket ile pantolon giyer ve kravat takar, kadınlar ise ceket ve etek veya ceket ve pantolon giyerler" şeklinde değiştirildi. *Hürriyet* gazetesi, 14 Kasım 2013.

Medya da vekil kadınları izler. Vekil kadınların izlenmesinde Meclis'te konuşlanmış olan medya da görev üstlenmiştir. Örneğin, kadınlar Meclis'teyken kırmızı ruj kullanılmaz. Kullananlar kendilerini gazete sayfalarında bulabilir. *Milliyet* gazetesi, Aralık 2008'de 50 kişiden oluşan kadın vekillerinin hiçbirinin kırmızı ruj kullanmadığı haberini yapabilir.[131] Hatta makyaj yapmayan kadınlar daha büyük takdir görür, fotoğrafları gazetelerin sayfalarını süsleyebilir. Bu izlenmenin vekil kadınlar üzerinde yarattığı baskı hayli rahatsız edicidir:

> "Meclis'in medyası var. Geldiğiniz andan itibaren kıyafetinize, rujunuza kadar sizi izliyorlar ve takip ediyorlar. Efendim 'kırmızı rujlu milletvekilleri' diye bir haber bile yaptılar. Efendim kırmızı ruju milletvekilleri kullanmıyormuş, kırmızı ruju sadece CHP'den bir hanım vekil kullanıyormuş. Kırmızı rujlu milletvekili yokmuş. Aslında biz bu konuda dikkat etmiyorduk. Ben kendi adıma söylüyorum, diğer milletvekilleriyle bunun sohbetini yapmış değilim. Gazetelerde yazınca, fark ettim ki, ben kırmızı ruj kullanmıyorum. Hiç kırmızı ruj kullanmadım" (AK Parti, Ö.H.).

Medyada kadın politikacılar evle, mutfakla ilişkilendirilir, giysileri incelenir. Başbakan bile olsalar onların asıl görevlerinin annelik olduğunu vurgulamak, onlara bu görevlerini hatırlatmak için anneliklerine vurgu yapılır. Bu kimlikleriyle fotoğraflandırılır. Tansu Çiller, ilk kadın başbakan olduğunda ya da daha öncesinde, DYP'in başına geçen ilk kadın genel başkan olduğunda, bu yönleriyle mizah dergilerinde çeşitli biçimlerde kullanılmıştır.

Bu cinsiyetçi kodlar, medya ile de desteklenir. Toplumda kadına ilişkin olumsuz yargılar haberlerle pekiştirilir. DSP'den I.D.,

131 Sadece vekil kadınlar maruz kalmaz bu bakışa. 24 Kasım 2011 tarihli gazetelerde, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve eşi Hayrünnisa Gül'ün İngiltere ziyareti sırasında, Kraliçe 2. Elizabeth'in Hayrünnisa Gül'ün 15 santimetrelik gri topuklu ayakkabılarına bakarken çekilen fotoğraflarının yayınlanması günlerce alay konusu edilebilir, yüksek topukların ne kadar seksi olduğu üzerine bir dolu haber yapılabilir.

medyada siyasetçi kadınların da bu sorunlu temsilden azade olmadığını belirtir:

> "Medyada kadınlar gerektiği gibi yer almaz. Haber yaptıklarında çok nesnel koşullarda değerlendiriyorlar kadınları. Örneğin 2002'den 2003'e medyayı taradığınızda başarılı bir tane siyasetçi kadından bahsedilmez. Bir tane yoktur. Yani çok tek tük olumlu haber bile yoktur. Başarılı demiyorum, başarılı olmak ayrı bir şey. Hiç bir şekilde başarılı kadın olarak yer almıyorlar, hiçbir şekilde."

CHP'den O.P., basının kadın vekillerin giysilerine karşı takıntılı tavrını en fazla yaşayan kadınlardan biridir. Bu duruma pek anlam verememektedir:

> "Politikacının kişisel hayatı ve aile hayatından çok, görüşleri, yaptıkları önemlidir diye düşünüyorum. Kadınların özel hayatlarının gündeme getirilmesini doğru bulmuyorum. O tarihlerde mutlaka, politikaya giren kadınların evlerinde, mutfaklarında resimlerini çekiyorlardı. Onları evle ilişkilendiriyorlardı. İlk defa 1987 döneminde seçildiğim zaman, kısa bir süre sonra Çetin Altan'ın bir televizyon programı vardı, oraya çağrılmıştım. Gittim programa. Ben tabii politikacının ekonomik ve sosyal görüşleriyle tanınması gerektiğini düşünen bir insanım. Ancak Çetin Altan, durup durup bana, 'kaç tane tayyörünüz var?' diye soruyordu. Bir defa sordu geçiştirdim, ikinci defa sordu geçiştirdim, üçüncü defa sordu yine geçiştirdim. O da artık sormaktan vazgeçmek zorunda kaldı. Tayyörümün kaç tane olduğundan kime ne?"

"Biz kadınlar çok göze batıyoruz, her şeye dikkat etmek zorunda kalıyoruz," şikâyetini sıkça yineledi kadınlar. Bu bakış onların yaşamlarını organize etmede de peşlerini bırakmaz. Üstelik meslek, annelik, ev kadınlığı arasındaki rollerin çelişkisini de yaşatarak zora sokabilir:

> "Zincirin kırılması görevi bize, yani belli şansı olmuş, okumuş, bir yerlere gelmiş kadınlara düşüyor. Kendimizden

sonra gelecek kadınların önünü açmak için bize iş düşüyor. Biz hem çok objektif olmalıyız, hem çok duyarlı olmalıyız. Erkekler aynı şekilde davranmak zorunda hissetmiyorlar. Onlar dikkat etmiyorlar. Ama biz etmek zorundayız. Biz hep göze batıyoruz. Mesela ben prensip olarak Meclis 3'te açılıyorsa, 3'te girerim. 7'de kapanıyorsa, çok hayati bir işim olmazsa 7'den önce çıkmam Genel Kurul'dan. Genel Kurul'u takip ederim, kanunları takip ederim. Kendimi sorumlu hissederim. Her hafta sonu seçim bölgeme giderim. Henüz çocuklarım ve eşim Ankara'da benimle yaşamıyor. Her ilime gittiğimde onlarla görüşemediğim zamanlar oluyor. Hiç çocuklarımla kahvaltı yapmadan, çalışıp geri döndüğüm oluyor. Ben sabah erken çıkıyorum, onlar okula gidiyor, akşam ben geç geliyorum onlar uyumuş oluyor. Öyle dört gün geçirdiğim oluyor. Ama biz ailece şikâyetçi değiliz. Eşim hep bunların olması gerektiğini kabul etti en baştan. Ama belli olmaz bir gün gelir bıkabilir. Yani ben bazen eşime diyorum 'acaba sizi ihmal ediyor muyum? bencillik yapıyor muyum?' O da 'yok' diyor, 'beraber girdik, Allah sağlığımıza bozukluk vermesin' diyor. Yani sağlıklı olalım, böyle idare edeceğiz" (MHP, E.P.).

Toplumdaki gerçeği yansıtmayan kalıp yargılar yüzünden kadınlar medyada magazin malzemesi olarak kullanırlar. Politikacı kadınlar da bu yöndeki araçsallaştırılmaya maruzdurlar. DSP'den I.C., her seferinde yeniden üretilen bu bakışın pasif şiddet içeren boyutuna dikkat çeker:

"Medyada kadınlar pasif olarak konumlandırılıyorlar. Sadece kadın olarak değerlendiriliyor o kadar. Yani kadın vekiliz biz. Ama erkeklere öyle denmiyor. AK Partili bilmem ne diye bakılmıyor bize. Kadın vekil diye söz ediliyor, bunun bile bence içinde pasif bir şiddet var. Ne demek kadın vekil? Kadınlar magazin boyutuna taşınıyorlar. Kadın burada tek boyutlu bir siyasi karakter. Ama boyutun

sadece bir tarafı. Paranın iki yüzü gibi bir tarafı siyasi, diğer tarafı magazin. Ara bir boyut istenmiyor. Yani oluşan kadın için bir paranın iki yüzü gibi. Bir siyasi tarafım var, bir de magazinsel tarafım var. Medya bizi böyle görmek istiyor. Bu çok arka planda kalmak değil. Ama medyaya her çıktığınızda, bu sizin hafızanızı oluşturuyor. Medya size bir hafıza veriyor. Bu hafıza, insanların zihninde sizin bütün başarılarınızı silen bir hafıza aynı zamanda."

DSP'den E.Ş., basındaki vekil kadınlara karşı yapılan bu hoyrat ve onları baskılayıcı tutumu, basın elemanlarının deneyimsizliğine bağlasa da, o da basında magazinleştirilmekten kurtulamaz:

"Eskiden parlamento muhabirleri çok deneyimli insanlardan oluşurmuş. Şimdi lütfen gidin bir bakın kulislerdeki parlamento muhabirlerine 20 yaşında, 22 yaşında çoluk çocuk. Üstelik bunları genelde amirleri yanlış talimatlarla yönlendiriyorlar. Kadın milletvekilinin ağzından çıkan hadiseye değil de ayak ayak üstüne attı mı, kombinezonu göründü mü, ne renk falan gibi, çok magazinsel yaklaşılıyor. Bu hem kadın milletvekili olayını çok yıpratıyor, hem de hakikaten kadınları ürkütüyor. Natürünüzü sergileyemiyorsunuz. Yani 'benim çoluğumu çocuğumu rezil ederler, kocam ne der, babam ne der' filan endişesi de kadınlarda olabiliyor. Yani ben burada medyayı çok suçluyorum. Çok ciddi suçluyorum. Bu durumdan ben de mağdur oldum. Benimle birlikte kocam da..."

Üstelik sadece yazılı basında değil, görsel basın olan TV'de de benzer durumda rahatsızlık yaşanır. TV programlarına çağrılan kadınlar konuşturulmaz, susturulur. Aynen AK Parti'den Ö.T.'nin örneğinde olduğu gibi:

"Seçim kampanyaları sırasında teşkilatımızın belli bir standardı vardı. Her şeyi teşkilat belirlemişti. Seçim afişlerini de onlar bastırmıştı. Bir keresinde anlaşmayı kendilerinin yaptığı bir televizyon programına çıkardılar beni. Bir kez çıktım, daha sonra hiçbir programa çıkmadım.

> Programda benimle konuşan sunucu, jeoloji mühendisi çıkmıştı ne yazık ki. Ancak bana hiç söz vermedi. Hiç konuşturmadı beni. Bana soru soruyordu, ama ağzımı bile açamadan, soruyu kendi cevaplıyordu. 'İşte ne yapacaksınız?' diyor. Tam ağzımı açıyorum, cevabı kendi veriyordu. Diyemedim ki ben de jeoloji mühendisiyim."

Küçümsenme uzmanlık tanımaz. CHP'den bir partili kadın olan İ.G., bir televizyon programında aynı tavırla karşılaşmış. Konu Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) 80. kuruluş yıldönümüne geldiğinde, programı yöneten spiker, ona söz vermemiş, onun da bu konuda bilgisi olabileceğini düşünmemiş. Çünkü genel kanı, kadınlar sadece kadın konularında konuşurlar, başka uzmanlıkları yoktur şeklindedir:

> "Ben tam ağzımı açıp konuşacakken, sözümü kesti, 'tabii kadın konusuna gelince size de söz vereceğim' dedi. Sanki benim kadın konusundan başka bir konuda uzmanlığım yokmuş gibi, bilgimi, kapasitemi küçümsedi. Kadınız ya, başka konular hakkında hüküm yürütemeyiz, söz söyleyemeyiz, bilgi sahibi olamayız!"

Meclis'te Söz Söylemek

İktidarda olmak, söz söylemeyi, kendini ifade etmeyi mümkün kılar. Ancak kadınlar için bu durum sorunludur. Meclis'te kadınların konuşması pek istenmez. Susmaları tercih edilir, ettirilir:

> "Çok zor, karar merciinde kadın olmak çok zor. Çünkü erkekler bu oyunun devamı için suskunluklarını sürdürüyorlar. Kadınlar konuşunca tepki çekiyor, o zaman da konuşmayan kadınlar, bir noktadan sonra daha başarılı addediliyor. Konuşan kadın da bir noktadan sonra sindiriliyor, o da susuyor, susmak zorunda kalıyor" (AK Parti, O.V.).

Meclis'te söz söylemek de pek kolay değildir. Erkek çoğunluğun olduğu yerde kadınların konuşması pek istenmez. Meclis'te ko-

nuşmama uyarısı alan kadınlar bile vardır. Bu uyarılardan biri, CHP'de 7.ve 8. Dönem'de, 1943-1950 yılları arasında Hatay ve Çorum milletvekilliği yapan Hasena Ilgaz'a Meclis'e ilk geldiği 1943 yılında yapılmıştır. Ölümünden bir süre önce 1996 yılında, İstanbul'da kendisiyle yaptığım bir görüşmede, Meclis'e girdikten sonra kendisine "bu Meclis konuşan kadını pek sevmez" dendiğini, bu nedenle 6 ay konuşmamak için kendini zor tuttuğunu söylemişti. Çapa Halkevi Başkanı ve aynı zamanda öğretmen olduğu için rahat konuşma kabiliyetine sahip olan Hasena Ilgaz: "Sonunda bir gün dayanamadım, bir de baktım ki, elimi kaldırıp konuşmaya başlamışım" diye anlatmıştı içinde bulunduğu durumu.

1940'lar için durum belki normal görülebilirdi. Ama 2003 yılında kadın milletvekilleriyle parlamento çatısı altında yaptığım görüşmelerden birinde aynı olayın devam ettiğini gördüm. 2002 yılında parlamentoya girmiş, siyasete parlamenter olmadan önce de, belediye meclisi üyesi olarak başlamış, başarılı bir iş kariyerine de sahip olan bir kadın milletvekiline, Hasena Ilgaz'ın maruz kaldığı durum yaşatılmış, aynı sözler sarf edilmişti:

> "Parlamentoya ilk girdiğimde bana bu meclis konuşan kadını sevmez demişlerdi. Yani uyarmışlardı beni. Ben de epeyce bir zaman, dört, beş ay olabilir, hiç konuşmadım. Bu öyle bir tesir yaptı ki, parlamento dışında bulunduğum alanlara, eve bile yansıdı. Evde bile farkına varmadan suskunlaşmıştım. Bir süre sonra, eşim bendeki tuhaflığı hissetti. Bendeki durgunluğun, suskunluğun nedenini sordu. Bu uyarı nasıl da içime işlemiş meğer. Anlattım. Tepki duydu. Hemen eski halime dönmemi istedi. Benim eski, canlı, konuşkan halimi istediğini söyledi. Böylece kurtulabildim o tuhaf, sıkıntılı halimden. Tekrar konuşmaya başlayabildim, suskunluğumu bozabildim."

Demek ki yıllar sonra bile kadınlar üzerindeki aynı baskı devam ettiriliyor. Bu örnek, kadınların etkinliğini, Meclis'teki konuşma-

larına göre saptayan araştırmalarda, bir noktaya dikkatimizi çekmeyi gerekli kılıyor. Kadınların etkinliğine Meclis konuşmaları üzerinden bakarken başka etkenlerin olduğu hesaba katılmalı, kestirme çıkarsamalardan kaçınılmalı.

Meclis'te konuşmanın belli kuralları vardır. Herkes istediği her konuda kürsüye çıkıp konuşamaz. Parti grubunun, başkanvekillerinin onayından geçer konuşmalar. Genel Kurul'da ise gündemi belirleyen meclis başkanları ve vekillerinin onayı gerekir. Bu onayda konuşmayı yapacak olan kişinin mensubu olduğu partinin Meclis'teki oy oranı hayli belirleyicidir. Kadınlardan genellikle gündem dışı konuşması istenir. Bu durum kadınların aşağıda örneği verilen şikâyetlerine konu olabilir:

> "Bazıları benim Meclis kürsüsünden hiç konuşma yapmadığımdan bahsedebilir. Ancak bunun öyle kolay olmadığını, izine tabi olduğunu kimse bilmez. Birilerinin izin vermesi lazım ki ben konuşayım. Birkaç kez teklif edersiniz, eğer söz verilmiyorsa size, ne yapabilirsiniz? Konuşmak istiyorum diyen herkes konuşamaz ki. Ona grup yönetimi karar veriyor. Yönetim karar veriyor, kura çekiyorlar. Ancak gündem dışı konuşulabilir. Peki, ben niye gündem dışı konuşmak isteyeyim? Bakın ben feodal yapının içinden sıyrılıp gelmiş bir milletvekiliyim. Bu aşiretlere baskı yapılmasına, tehdit edilmesine rağmen, yereldeki insanların bana omuz vermesiyle, onların destek ve dualarıyla buraya gelmiş bir insanım. Hiçbirinin başını ben yere eğdirmedim, eğdirmem de... Ben buraya bir şeyleri değiştirebilmek için geldim. Gündem dışı konular sadece gündemi meşgul etmek için yapılır. Ben böyle konularda niye konuşayım? Niye lay laylom diye konuşayım?" (AK Parti, Ö.T.).

AK Parti'den Ö.H. de etkisizleştirilme ve önemsenmeme konusunda benzer muameleye maruz kalmıştır. Özellikle vekil olmadan önce toplantılarda sözlerine, fikirlerine dikkat edilmemesi, dinlenilmemesi, önemsenmemesi türünden davranışlarla karşılaşmıştır:

"Şimdi için söylemiyorum, ama mesela bir toplantıda, bir teşkilat toplantısında, Milletvekili etiketinden dolayı mı diyeyim ya da artık bu toplum mu kabullendi ondan mı bilemem, şimdi pek yaşamıyorum. Önceki süreçlerde, kadın kolu ilk kurucu başkanı olduğum dönemlerde, bunu ben çok hissettim, teşkilatlarda. Erkek teşkilat mensubuyla bir kadın olarak ben konuştuğumda, dinlenme ya da önemsenme oranım çok farklıydı yani. Önemsemiyor. 'Tamam, tamam, geç, geç' gibilerinden böyle bir ifade vardı. Bunları ben çok gördüm. Küçümsendiğimi hissettim. O dönemde bunları çok yaşadım."

Vekil kadınlar erkek arkadaşlarının kendilerini küçümsenmesinden, etkisizleştirmesinden şikâyetçidir. Aşağıdaki ifadede olduğu gibi bu türden bir küçümsemeyi anlamakta zorlananlar vardır:

"Ben hayatım boyunca hiç bu kadar pasif kılındığımı hatırlamıyorum. Ben İngilizceyi daha önce biliyordum. Ama Meclis'e ilk girdiğimde partili bir erkek arkadaşım bana şaşkınlıkla, 'sen nereden biliyorsun İngilizceyi?' diye soru sorabildi. Çok rahatsız ediciydi. Üstelik İstanbul'da okuduğumu öğrendikten sonra bunun sorulması daha bir vahim durumdu bence. Bizim Doğu'da tanıdığım, gurur duyduğum, onur duyduğum, okuma yazması olmayan, ama dağ gibi yüreği olan bayan arkadaşlarım var. Ne bayanlar var yani. Mertçe arkanızda duruyor, omuz omuza size destek veriyor. Seçim çalışmamda benimle omuz omuza dolaşıyor, küfür yiyor, yine benim yanımda dolaşıyor. Ama erkekler çok affedersiniz, kıvırıp kaçabiliyorlar. Şimdi o bayan, bulunduğu yerin hiç dışına çıkmamış, ama siz onun gibi yürekli durabiliyor musunuz? Ben milletvekili olmuşum insan olamadıktan sonra ne yazar milletvekilliğim. İnsana insan olarak değer vermedikten sonra ne işe yarar. Onların rahatsızlığı oldu ve halen de olmakta bazı şeylerden" (AK Parti, Ö.T.).

Her şeye rağmen, konuşan, itiraz eden kadınlar vardır elbet. Ancak bu kadınların varlığı kendi partisinde olduğu kadar farklı partilerden erkekler açısından da tehdit olarak algılanır. Erkek iktidarı, dayanışması çok güçlüdür. Bu iktidarın sarsılmasını erkekler pek istemezler, tek bir erkek değil, orada tüm erkeklerin çıkarı söz konusudur, bunun bozulmasından korkulur. BDP'den Y.E., bunun nedenini, "çünkü biz erkeklerin egemenliğini sallıyoruz" diyerek özetler:

> "Diğer siyasi partiler gelip 'Allah size yardım etsin' diyor bizim erkek milletvekillerimize. 'Allah size yardım etsin' diyorlar. Bunu bizim yüzümüze söylemeye cesaret edemiyorlar, arkamızdan söylüyorlar. Ama sıfatlarımız ne, onları bilmiyorum. Bizim partideki kadınları, bizi, 'çok iyi tartışıyorlar, çok iyi konuşuyorlar. İşte %40 kadın kotasını savunuyorlar, cinsiyet eşitliği diyorlar' diyerek bizi takdir de ediyorlar. Ama erkeklerimize 'Allah size yardım etsin' diyorlar. Bizim partideki erkeklere yazık falan diyen çok var. Bu onlar için bu kötü bir şey. Çünkü sonuçta bu koltuklarda erkekler oturuyor. Bu gelişmeyi başka partideki erkekler kendileri için de bir tehdit olarak algılıyorlar. Biz ise, sadece erkekler değil, bu koltuklarda kadınlar da olmalı diyoruz. Böylece erkeklerin egemenliğini sallıyoruz."

"Kadınlar azınlık, yeni ve deneyimsiz oldukları için konuşmuyorlar" diyen CHP'den Z.İ., kadınların Meclis'teki geliş gidişlerinde süreklilik sağlanamamasını da önemli bir sorun olarak görür. Özgüven duygusunun gelişmesinde deneyimin önemi vurgular:

> "Erkekler belirleyici. Ne dersek diyelim, erkekler belirleyici. Kadın milletvekillerinin birkaçı dışında, çoğunluğu yeni ve deneyimsiz. Sürekliliği yok kadınların Meclis'te. Kadınlar çoğunlukta değiller, azınlık konumundalar. Erkekler herhalde kendilerini daha fazla işin sahibi olarak görüyorlar, siyaseti daha kendilerine ait bir alan olarak görüyorlar. Haliyle 30 konuşmacı oluyorsa, bunun bir ya da ikisi kadın oluyor. Yeni olduğunuz bir ortamı, önce

kavramaya bakıyorsunuz. Mesela bizim en çok konuşan milletvekilimiz Oya (Araslı) Hanım olmuştur. Anayasa profesörüdür. Belki ondan çok konuşan erkekler olmuştur. Ama Oya Hanım konunun uzmanı olduğu için daha bir özgüvenle konuşmuştur."

Sürekliliğin olmaması, parlamentoda kadınların deneyim ve birikim oluşturmasının önüne set çekilmesi anlamına gelir. Aynı göreve gelen kadınlar deneyimsel ve tarihsel kopukluktan dolayı baştan başlamak zorunda kalırlar. Siyasal partilerin katı kurumsal erkek egemen yapıları yüzünden bu birikim aktarılamadığı için o makama her gelen kadın kendisinden önce bu alanda mücadele etmiş kadınların yaşam ve gündelik pratikleri, deneyimleri üzerinden değil de tekrar başa sarmak zorunda kalabilirler. Deneyimler kurumsallaşmadığı gibi aktarılamaz da.

Kadın hareketinden Hülya Gülbahar, parlamentoya gelen kadın siyasetçilerin tamamının aynı kaderi paylaştığı, önceleri kadınların sorunlarına uzak kalan kadınların cinsiyetçi bakışı deneyimledikten, kadın sorunlarını çözme hevesine kapıldıktan sonra yerlerinden edildiklerini söyler:

> "Kadın siyasetçiler önce karşı çıkarlar. 'Kadın hakları yok, insan hakları var' diye konuşurlar. Bir süre sonra hepsi, ama hepsi, hiçbir siyasi görüş olmaksızın bir süre sonra fark eder ki burada tek başlarına bir kadın olarak varlıkları görülmüyor, sözleri geçmiyor. Bunu anladıklarında, kadınların kadın oldukları için haksızlığa uğradıklarını gördüklerinde ise gönderilirler. Bizim ömrümüz buraya her gelen kadına sabırla bir şeyleri tekrar tekrar anlatmakla geçti. Şimdi bir kadın bizi dinlemeye, bizimle çalışmaya başladığı anda, 'Eyvah bu kadın çok değişmiş, güzelleşmiş biz görmeyeli, demek ki bunun da gitme zamanı geldi' diyoruz."

Meclis'teki davranış kuralları kadınlar için daha çok kısıtlayıcıdır. CHP'den partili H.Ö., kadınların Meclis'teki varlıklarının bu ku-

ralların koşulsuz kabul edilmesinden geçtiğini, aksi tutum ve davranışa bu nedenle yeltenmediklerini söyler:

> "Meclis'te davranmanın belli kuralları var, bu kurallar açısından kadınlar çok şey değiller, serbest değiller. Yani daha kısıtlı bir davranış ve iş yapma çerçevesine sahipler. Önemli hiçbir komisyonda yer almıyorlar. Çok sınırlı sayıda komisyonda varlar. Hiçbir komisyonda başkan olmuyorlar, Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu hariç. Gerçi bunlar da önemli, buralarda olmak da önemli. Zihinlere kazınan kodlar açısından, kurallar açısından, Meclis'teki davranışlar açısından önemli. Kadınlar buralarda, komisyonlarda olmuyorlar. Kendileri de istemezler bile. Çünkü böyle iddialarla ortaya çıkarlarsa, siyasi ödülleri kısa olur diye düşünür, bu konularda konuşmazlar bile. Yani Meclis'te olmanın ne kadar önemli bir şey olduğunu bilirler. Siyaset yapıyorlarsa, milletvekili olmak istiyorlarsa, daha fazla şeye hakları olmadığını kendileri de bilirler aslında. Bu yüzden de ileri gitmiş olmayı çok düşünmezler. Bu iyi bildikleri bir gerçektir."

Meclis'te konuşturulmama yanında dinlenmeme de bir başka yakınma konusudur. "Erkekler biz konuşmaya başladığımızda bizi dinlemezler" diyen AK Parti'den A.R.'ye kulak verelim:

> "Bir toplantıda, siz konuşmaya başladığınız zaman, yanınızdaki erkek hemen konuşmaya başlayıp dikkatleri dağıtır. Sanki, hani söylediklerinizin kıymeti yokmuş gibi, davranır. Konuşmanızı dinlemediğini gösterir. Sizi küçümseyen bir tavırdır bu. Aslında sizin yüzünüze, sizi eleştirmez. Ama bu türden de bir tavır içine girebilir. Siz bu arada konuşmanıza, istifinizi bozmadan devam ederseniz sorun yok. Valla su akar, yolunu bulur. Bunlar basit hareketler, bunlar basit insanlara yakışır. Hani Mevlana'nın bir sözü var: 'Önce söze bakarım laf mı diye, bir de döner bakarım adam mı diye', ikisi de yoksa ne yapayım yani?"

DSP'li E.Ş. de Meclis'te aynı küçümseyici bakışı hissetmiştir; bunu erkeklerin bir hak olarak gördüklerini de anlamıştır:

> "Bir kere bize müstehzi bakıyorlar. Onlar bu işte pişmiş, kaşarlanmış, tecrübeli, hani uzun yılların üstündeki insanlardır. Canım, canım zavallıcım şeklinde bize bakıyorlar yani. Hakikaten çok müstehzi yaklaşıyorlar. Nereye kadar nasıl dayanabilir gibi... Bunları başta çok anlayamıyorsunuz, sonradan anlıyorsunuz. Vermek istemiyorum örnekleri, ama çok ince oyunlar var. Mesela en son ince oyun dün oynandı. Anayasadaki 10. madde hakkında. Ama kadın vekiller bunu anlayamadı. Anlatabiliyor muyum? Yani müstehzi bakılmak da onlar açısından hak oluyor sonuç olarak. Yani o düşünce yapılarından geçen, o mücadelelerden geçen, en az onlar kadar, en az erkekler kadar başarılı olmalısınız ki, meslek yaşamınızda sökerek almış olmalısınız ki, onların kafasından geçen domuzluğu okuyabilesiniz. Hadise bu. Yani kadın milletvekili olmak çok kolay bir hadise değil."

Cumhurbaşkanlığına aday olan DSP'li Gönül Saray'ın aşağıdaki ifadesinde olduğu gibi, parti başkanlığına aday olan DSP'li Sema Pişkinsüt de adaylık süreçlerinde deneyimlemiştir tüm bu saptama ve şikâyetleri. Yalnız bırakılabilir, cezalandırılabilir kadınlar:

> "Ben hayatımda iki defa sokaklarda dans ettim bir tanesi Butto'nun seçildiği gün Pakistan sokaklarında, Pakistan halkıyla birlikte dans etmiştim, yollarda. Bir tanesi de Tansu (Çiller) Hanım'ın gelmesinde... Kadınlara benim vermek istediğim mesaj, kadınların her makama, her seviyeye hazır olduğu mesajını hem Türkiye'ye hem dünyaya vermekti. Her milletvekilinin cumhurbaşkanı olma hakkı var, ben bu hakkı kullanmak istemiştim. Cumhurbaşkanlığına adaylığımı koydum. Ancak dışlandım. Çok parti tarafından dışlandım. 'Niye cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu?' diye üç ay yanıma kimse oturmadı, kimse benim-

le konuşmadı, aylarca kimse elimi sıkmadı. Yani 'sen kim oluyorsun da…' gibi yaklaşım vardı. Adaylıktan çekilmek zorunda kaldım."

Sema Pişkinsüt, cumhurbaşkanlığı adaylığı yanında, parti başkanlığına da aday oldu: Pişkinsüt, DSP genel başkanlığına aday olduğu 2001'de yapılan kongrede, seçimi parti başkanı Bülent Ecevit'e karşı 463'e 68 oyla kaybetti. Bu kongre pek olaylı geçti, partililer arasında yumruklaşmaya ve sandalye fırlatmaya varan kavgalar yaşandı. Pişkinsüt'ün oğlu Yücel Pişkinsüt, partililerce dövüldü. Ayrıca, Pişkinsüt'ün konuşması engellendi.[132]

Meclis'te kadınlara kendi uzmanlık alanında görev verilmez, konuşturulmaz. Belli uzmanlık alanı olanlar, o uzmanlıklarıyla görevlendirilmez, sadece kadın konusu ile ilgilenmeleri, konuşmaları istenir. Komisyonlara da pek giremezler. Kendilerine nadiren görev verilir. Ancak yine de son yıllarda önemli değişimler yaşanmıştır:

"Evet, şimdi herkes bir kere Meclis'in işleyişini bilme sorunu yaşıyor, yani çok önemli sorunlardan biri, Meclis'in işleyişini bilip bilmeme meselesi. Evet, Meclis'i öğrenmek, Meclis'te iş yapmayı öğrenmek önemli bir sorun, herkes için önemli bir sorun. Kadınlar bu konuda daha avantajlılar aslında, ama mesela konuşma yapma konusunda dezavantajlılar. Kişisel konuşma çok az yapıyorlar. Beş dakikalık kendi şahsi alanlarıyla seçim bölgeleriyle ilgili konularda bile aynı durum söz konusu. Çünkü partinin o konuda ne kadar onlara laf söyleteceğini bilemiyorlar, açık göremiyorlar. 'Ya ne konuşuyorsunuz' derse? Grup adına bile çok az konuşma yapıyorlar. Erkeklerden önemli bir farkı, kadınların grup adına çok az iş yüklenmiş olmaları. Şimdi

132 İzmir Milletvekili Mehmet Özcan ile İstanbul Milletvekili Nazire Karakuş, DSP 5. Olağan Büyük Kurultayı'nda, genel başkan adayı Sema Pişkinsüt'ün konuşturulmamasının antidemokratik bir yaklaşım olduğunu ifade ederek, 1 Mayıs'ta DSP'den istifa ettiler. Bu üç milletvekili Toplumcu Demokratik Parti'yi kurdular. Sema Pişkinsüt Genel Başkan oldu. Daha sonra bu üç milletvekili ÖDP listesinden milletvekili adayı oldular.

şu son iki dönemdir birazcık daha fazla görev alan oldu. Grup başkan vekili, grup divan üyesi falan oldu kadınlar. Ayşenur Bahçekapılı, geçen dönem de vardı. BDP'de geçen dönem Ayla Akat, bu dönem Pervin Buldan, CHP'de bu dönem Emine Ülker Tarhan oldu. MHP'de henüz grup başkan vekili kadın olmadı, ama Meral Akşener hem geçen hem de bu dönem Meclis başkan vekili oldu. Aynı şekilde Güldal Mumcu CHP adına iki dönemdir bu görevleri üstleniyor. Yani değişim böyle böyle oluyor" (CHP, İ.G.).

Kadın vekillerin yaptığı konuşmalar, verdiği yasa teklifleri de nadiren ilgi çeker. Medya ya kadınlara korumacı bir tavırla bakar ya da onları yok sayar. Kadınların yaptığı işler dikkat çekmez. Aşağıda bu konudaki ifadeler yer alıyor:

"Bakın mesela yaşadığım bir olayı anlatayım size. Hayali ihracatçıların ayyuka çıktığı bir dönemde, hayali ihracat konusunda grup adına konuşma yapacaktım. Kendimce çok da iyi bir konuşma hazırladım. Genelgeleri inceledim. Genelgeleri incelediğimde, hayali ihracatçılara nasıl yeşil ışık yakıldığı, hayali ihracatçıların nasıl korunup, kollandığı ortaya çıkıyordu. Yani siyasetçilerin buna yeşil ışık yaktığını kanıtlayan bir olaydı. Genelgeler ortada, altında imzaları da var ve ne olduğu belli. Benim genel Meclis'teki bu konuşmam bunları açık etmek üzerineydi. Ancak hiçbir gazetede yer almadı. Aradan iki hafta geçti. Bir partili erkek arkadaş, hayali ihracat ile ilgili çok kısa bir konuşma yaptı. O konuşmayı ben dinlememiştim. O terlik alıp kürsüye çıkmış. Ve iki gün üst üstte en tanınmış gazetelerde manşetteydi" (CHP, O.P.).

"Eğitimle ilgili tartışmalar yapılırken, sekiz yıllık eğitimle ilgili bir yasa teklifi vardı. Benim yasa teklifim de vardı. Birlikte inceliyorlardı, tasarı ile birlikte. O dönemde parti genel sekreter yardımcısı olduğum için, bir basın toplantısı

düzenledim. Hiç çıt yok, hiçbir yerde çıt çıkmadı. Aradan iki ay geçti, üç ay geçti, aynıydı durum. Sinirlendim bu sefer, ikinci basın toplantısını yaptım. 9 Ocak'tı hiç unutmuyorum. 'İşte arkadaşlar böyle bir şey var, çok önemlidir, çocuklarımızı zor durumda bırakmayalım, bu konuyu düzenleyelim' dedim. Gene çıt yok. Aradan bir buçuk ay geçti. Milli Güvenlik Kurulu toplandı Şubat ayında, bu konu konuşuldu. Ardından herkes sekiz yıllık eğitimi konuşmaya başladı. Peki, kardeşim, bu konu önemliyse eğer, yani dört ay öncesinde de önemli değil miydi? Şimdi ne değişti?" (CHP, O.P.).

Söz alanından, iktidardan dışlanma, ikincilleştirilme, konuşturulmama, susturulma, cinsiyetçi bakışın hissettirilmesi, medyada olduğu gibi Meclis'te de Meclis'in etki ettiği bürokraside de yaşanır. Üstelik sadece bürokrasi ile değil, seçmenle de kurulan ilişkide sorun vardır. Bürokratik yapı da siyasal partiler gibi erkek egemenliğini üzerine oturur, cinsiyetçi ayrıma dayanır. Kadınsı özellikler olarak atfedilen tutum ve davranışlar bürokratik yapının doğasına aykırı görülür. Kadınların otorite kurması, güç kazanması pek istenmez. Mülakatlara başvuralım yine… "Bürokraside otorite kuramıyoruz" diyen AK Parti'den Ö.T., erkek vekillerin isteklerinin bürokrasi tarafından daha kolay yerine getirildiği, kadınlara aynı şekilde davranılmadığı görüşündedir. Bunu kendi yaşamından şöyle örnekler:

> "Otorite kuramama sorunu ilk başlarda daha çoktu. Ben hâlâ aynı şeyleri yaşadığımı hissediyorum. Belki de ben başarısızımdır ya da işte otorite kuramıyorumdur. Belki onun için olabilir. Başka insanları yargılamak istemiyorum. Ama bir bayan vekil bir şey istediği zaman kurumlar farklı bakıyor. Bir erkek vekil istediği zaman daha farklı bakıyor. Şimdi benim şahsım adına bir şey istemem mümkün değil tabii. Örneğin, ben milletvekili olduğumdan

itibaren bütün işlerimi dondurdum. Hiçbir ticari işim yok hepsini dondurdum. Herhangi bir şey istersem halkım adına istiyorum. Mesela şimdi açıp vali beyden bir su kuyusu açılmasını istersem vatandaş dileği olduğu için istiyorum. Benim babamın evinin önüne çok affedersiniz ama bir su kuyusu açılsın istemiyorum. Yani vatandaş gece yarısı bana, trafo sıkıntısını açıp söylüyorsa, ilgili yerleri ben aradığımda, onun köyüne, oradaki vatandaşın ortak kullanımına girecek olan trafo için istiyorum. Ya da bir yatırımla ilgili bütçe istediğimde, memleketim adına isterim. Kendi evimin önüne yol yapmıyorum ya da evime okul yapmıyorum kendim için istemiyorum bunları. Ama sanki ilk başlarda, ilk milletvekili olduğum zaman belki bir tanıma süreci, belki Doğu'yu temsil eden bir vekil olmam sebebiyle, bakış açısı çok farklıydı. Bunu yaşadım ben. Halen de yaşıyorum ya... Örneğin bazı durumlarda, bir mesele için erkek vekiller araya girdiğinde, istediğinde, bu mesele, halledilebiliyor, hatta daha seri çözülüyor. Ama bayan vekil istediğinde, söylediğinde, aynı hızda olmuyor çözüm. Yani ben kendi adıma söyleyeyim, genelleme yapmayayım. Ben söylediğim zaman daha yavaş çözülüyor. Ya da on kez, yüz kez, bir şey için arıyorum, söylüyorum. Hatta sonunda taciz safhasına geliyor resmen. Yani biz takip ediyoruz, takip etmezsek işlemiyor. Belki de bürokrasinin yavaşlığı da olabilir, onu da bilmiyorum yani ben kendi adıma öyle düşünüyorum, bayan olduğum için dinlenmiyor sanki" (AK Parti, Ö.T.).

AK Parti'den I.B., kadınların etkin bir biçimde otorite kuramamasını bir başka etkene, Meclis'te kadınların uğraştığı konulara bağlar. Erkekler, onlara iktidar, güç getirecek işlerle uğraşırken kadınlar aile içi şiddet gibi, devlet dahil kimsenin ilgilenmek istemediği, hatta görmezden geldiği, güç getirmeyen işlerle uğraşıyorlar:

"Şimdi bir erkek ne yapıyor? Kardeşim şurada bir arsa mı var? Bu arsanın üstüne fabrika mı yapacaksın? Bina mı yapacaksın? Bununla ilgileniyor. Rantla ilgileniyor. Oysa kadınlar bu tür şeylerle ilgilenmiyor. Kırk tane adam orayla ilgilenirken, kadının biri kalkıyor, işte, 'ben aile içi şiddeti çözeceğim' diye ortaya çıkıyor. Ancak bu ona güç getirmiyor."

Kadınların otorite kurma meselesi pek kolay gerçekleşemez. Bu gücün tanınması konusunda kadınlar yukardan aşağıya devletin örgüt şemasında ya da seçmen katında çeşitli sorunlar yaşayabilirler. Siyasetin tüm kurumlarının erkek birliği olarak inşa edildiğinden bahsetmiştim.

Erkeksi değer ve tavırlar üzerine inşa edilen, üstelik de hiyerarşik biçimde inşa edilen yapı içinde, kadınsı tutumlardan, davranışlardan alabildiğince uzak olunmalıdır. Bu ortamda kadın olmak, hakim erkeklik kalıbına hiç uymaz. Kadın olarak burada yaşamak çok daha zordur: Aşağıdaki sözlere kulak vererek bu saptamanın yaşanmışlığının izini sürelim:

"Siyasette kadınların sayısı arttı, görünürlük arttı, örnekler arttı. Ama yadırgandığımız da oldu. Mesela şöyle bir şey anlatayım. Ben kadın kolları başkanıydım o zaman. Aydın milletvekili Semiha Hanım'la beraber -o da teşkilat başkanıydı- Ağrı'ya gittik, orada bir törene katılacaktık. İl başkanıyla oradan Iğdır'a geçecektik. Tören yerine geldiğimizde, alanı polisler çevirmişlerdi. Semiha Hanım dedi ki: 'Ben milletvekiliyim, karşıya geçmemiz lazım.' Polis bize şöyle bir baktı, ama inanmadı bize: 'Komiserim burada milletvekili olduğunu söyleyen bir kadın var ne yapayım' dedi" (AK Parti, A.N.).

Kadınların vekilliğe yakıştırılamama durumuna bir diğer örnek:

"Seçildikten sonra seçim bölgeme gittiğimde, yaşlı bir amca, 'vekilimiz gelecekmiş, nerede' diye sordu. Oysa ben tam karşısındaydım. Dedim ki 'amca benim, beğenirsen ben senin vekilinim.' Belki bir bayanın milletvekili olacağını hiç düşünmemiş" (AK Parti, O.Ş.).

Batı'daki deneyimler de Türkiye'den pek farklı değil. 2011 yılında İstanbul'da katıldığı bir toplantıda, benzer deneyimi, Yunanistan'da Dışişleri Bakanı olan, dört yıl da Atina Belediye Başkanlığı yapan Dora Bakoyanni'den dinlemiştim. Bakanlık görevi sırasında, 2006'da, İngiltere'de, Lordlar Kamarası'ndaki bir toplantıya katılmak için geldiğinde, kapıdaki görevlileri, bakan olduğuna bir türlü inandıramamış, davetli olduğu halde içeri girmesine zorluk çıkarılmış. Münakaşadan sonra, kapıdaki güvenlik görevlisi onay için üstünü ararken, şu sözleri sarf ediyormuş: "Kapıda Yunan Dışişleri Bakanı olduğunu iddia eden bir kadın var, ne yapayım, içeri alayım mı?"

Kadınların otoritelerinin tanınmaması durumuna, daha önce siyasal partilerde kadınların adaylık ve seçim süreci bahsini anlatırken değinmiştim. Aşağıda bu duruma yönelik örneklerden vereceğim:

> "İlk aday olma aşamasında, başkaları, işte o aşiret değil de bu aşiret diye sıkıntı yarattılar. İşte ben A aşiretindensem, B aşiretindekilerden insanları uzaklaştırmak için bir takım söylentiler yaydılar. İşte 'bayan vekil' dediler. 'Bir bayan ne yapacak ki?' dediler. İşte 'kendi ticari işini devam ettiriyor' diye söylentiler çıkardılar" (AK Parti, I.B.).
>
> "Seçim sürecinde, kendi bölgemde bir kahveye girerken kahvedekiler, ilk anda bakıyorlardı nerden geldi bu kadın diye. Yani konuşuyorsun, dinliyorlar seni. Ama böyle çok da can-ı gönülden dinlemiyorlar gibi bir his vardı. Diğer erkek adaylarla da gittiğim oldu. Onları sanki daha böyle canla başla dinliyorlar gibi. Ben öyle hissettim. Belki bu benim kendi alınganlığım da olabilir. Ama bu hisse kapıldım çokça" (AK Parti, Ö.H.).

Vekil kadınlar partizanlık konusunda çok daha dikkatli olmak zorundadırlar. Haklarında dedikodu çıkarılması çok kolaydır:

> "Mesela bizden çocuklarına iş bulunmasını ister bazı seçmenler. Bizim işle, iş bulmayla ilgili çok kısıtlı imkânlarımız var. Ama işte iki kişi iş bulursa iki yüz kişi size düşman

olur. Ama herkesi de memnun etmek zorunda değiliz. Ben yatırımıma bakarım, ben daha çok okul yapılsın, biraz daha fazla sağlık ocağı yapılsın, işte birkaç kilometre yolumuz daha asfalt olsun, ben onun peşinde koşuyorum. Yoksa ben, işte ona şu işi vereyim demiyorum. Yani günlük şeylerle bana verilmiş olan bu görevi harcayıp gitmek istemem" (AK Parti, A.D.).

Meclis'teki rekabet, bir başka yakınma konusudur. Siyaset küçük bir pastadır. Rant, itibar, güç içeren bir pastadır siyaset. Kadınlara bu pastadan verilen dilim ise çok küçüktür. Meclis'te kadınlara az yer ayrıldığı, pastanın dilimi küçük olduğu için, rekabet de büyüktür burada. Rekabetin büyüklüğü yüzünden kadınlar birbirine düşebilir. Rekabet meselesini görüşmelerde, siyasetin kapısı dar cümlesiyle aktaranlar olmuştur. Hiç kuşkusuz siyasal partilerin de bunda rolleri vardır. Kadınlara ilişkin politika geliştirmemişlerdir:

"Dünya tarihi, erkek egemen bir tarihtir. Erkeklerin yazdığı bir tarihtir. Sadece tarih değil, kamusal alan da tarih boyunca hep erkeklerin elinde olmuş. Bu durum Türkiye için de geçerli. Geleneksel yapıdan modern topluma geçiş sürecinde, en zor değişim özellikle siyaset alanında yaşanıyor. Çünkü burası rant, itibar, güç, bunların hepsini barındıran bir alan ve çok dar bir alan. Küçük bir pasta. İş dünyası dediğinizde belki 10 binlerce, 100 binlerce insandan bahsediyorsunuz, ama burası, yani siyaset meydanı çok daha küçük bir ortam. Buranın en üst noktası olan parlamentoya girmeyi hedefliyor insanlar. Rekabet çok yüksektir burada. Çok yavaş ilerleyen bir süreçte, bütün bu faktörler bir araya gelince, yani mevcut toplumsal kültür ve rekabetin yoğunluğu karşısında kadınların işi çok zor. Bir de doğru dürüst bir kota sistemi yoktur Türkiye de" (AK Parti, İ.T.).

Kadınlar arası rekabet, Meclis'e gelişin zorlu yolu açısından da önemlidir. Burada kadınların yeterince desteği yoktur:

"Aşağı yukarı bütün seçimlerde hep erkek destekleniyor. Hatta şunu bile yapıyorlar. Mesela ön seçimle 15 kişinin girdiği bir yerde, parti meclisine girebildiği bir yerde, kurultayda bile, girme ihtimali daha fazla olan kadınlar baltalanabilir" (CHP, O.P.).

Kadınların siyasete girme, katılma kanallarının sınırlı, kısıtlı oluşu, Meclis'e gelirken başka kadınlara zarar verme kapasitesini artırabilir de. Siyasetin kapısının dar, yerinin az olduğu meselesi konusundaki alıntılara bakalım. Kadınlara ayrılan pastanın dilimi küçük olduğu için kadınlar arası rekabet çoktur:

"Kadınlara pastadan küçük bir dilim ayrılmış. Bu dilimin ona niçin verildiğinin de nedenleri var. Hangi kadına niçin verildi bu dilim? Kadının bir hırsı varsa, yani hırsı idealinin önüne geçtiyse mutlaka bir aracı koyar. İşte bir takım yan yollara sapacak ya da bir şey yapacak. Yani kadınlar bunu daha çok yapıyorlar diye düşünüyorum o küçük pastaya dair. Ancak bunu yaparken diğer kadınları da hırpalıyorlar. Bir yere geldikten sonra da bu kadınlar arasındaki bu rekabet sürüyor" (AK Parti. Ü.F.).

Vekil kadınlar, partisindeki kadınların yeterince desteklerini alamamaktan şikâyetçidir. Ancak bunun nereden kaynaklandığının da farkındadırlar. Çünkü kadınlar politikada kalıcı görülmezler. Politikanın eril doğasında, kadınlar, hangi yolları, kiminle yürüyecekleri, aşacakları konusunda güçlü olandan yana tercih koymuşlardır. Bu yapıda kadın güçsüzdür. Bu nedenle onunla ittifak etmek ona yarar getirmeyebilir:

"Kadınlar politikada desteğe en ihtiyaç duydukları zaman desteklenmiyorlar. Bir kadının en ihtiyaç duyduğu zaman, mesela ön seçim yapılacağı zamandır. Çünkü ön seçimde etrafınızdaki adaylarla mücadele ediyorsunuz. Ön sıralarda olup seçilme şansını arttırmak için uğraşıyorsunuz. İşte burada kadınlardan destek görmüyorsunuz. Bu şundan

kaynaklanıyor sanıyorum. Siyaset yapmaya niyeti olan kadınlar, diğer kadınları kalıcı görmüyorlar. Aday olan kadını kalıcı görmüyorlar. Siz kadın adaysanız, yanınızda da erkek aday varsa bu yüzden ön seçim aşamasında kadın yerine erkeği destekliyorlar. Çünkü onu kalıcı görüyorlar. İlerde erkeklerin daha çok işlerine yarayacağını düşünüyorlar" (CHP, O.P.).

Rekabet, erkekler arasında da yaygındır. AK Parti'den A.D., erkekler arasında daha çok rekabet olduğunu söyler. Kadınlar bu alanın zor olduğunu bilip ona göre hazırlanmalılar:

"Zor bir alana talip oluyorsunuz. Zor alanda tabii zorluklar olacak. Erkekler için de siyaset çok kolay değil. Aslında bakmayın onların kendi aralarındaki rekabet de çok fazla. Siyaset yaparken herkes birbiriyle rekabet eder durumda olabilir. Ben her bir yerde görev alan arkadaşların ayrı ayrı görevi olduğunu ve vakti saati geldiğinde herkesin bir yerlere talip olabilmesinin siyasetin doğası gereği olduğunu düşünüyorum. Kadınlar da bu ortamda yaşıyorlar. Onlar da talepkar olabilmeliler."

Parlamentodaki rekabet, dışarıda herhangi bir meslekte yaşanandan daha serttir. Buradaki rekabet hayli yoğundur. Meclis'e bir dönem için seçilmiş olmak, ikinci dönemde seçilmeyi garantiye aldırmaz. Bu rekabeti sürekli kılan bir faktördür. Bir daha gelememe korkusu, sürekli bir gerginliğe yol açar, karar vericilerle, liderlerle iyi geçinmeyi, onların sözlerinden çıkmamayı, itaati de getirebilir. CHP'den B.B.'nin saptamalarına bakalım:

"2007'de milletvekili olmuş bir kadının parti içerisinde nasıl bir güvencesi olabilir? Hiç yok, geleceği tamamen başkanın iki dudağı arasında, ona bağlı. Başkanın iki dudağı arasında olmak nasıl bir şey? Sürekli dikkat edeceksin. Sürekli başkana yakın duracaksın. Bu iyi bir şey olabilir mi? Yani hem kadın vekil var, hem de bir şekilde kontrol edilmesi gerekmiyor, o zaten kendini otomatik kontrole bağlamış. Çünkü oradaki varlığı başkanın he demesine

bağlı, git dememesine bağlı. Yani gelişi böyle bir kadın vekilin, başkan istifa et dediğinde durması mümkün mü? Gelecek seçim seni aday göstermiyorum dediğinde, buna hangi örgütsel gücüyle karşı çıkacak? Ne gibi bir güç ortaya koyacak ki?"

Erkeklerle kadınlar arasındaki rekabeti, kendi yaşadığı somut deneyimle CHP'den İ.G. başından geçen bir olayla şöyle anlatıyor:

"Bir gün, muhtemelen 2004 yılıydı, Meclis kulisinde, hani muhalefetle iktidar kulisinin arkasındaki kısımda, oturuyorduk iktidar partisinden bir kadın milletvekili arkadaşımla. İnanın, kahve falı bakıyorduk. Yemek sonrasında keyifli bir sohbet etmiş ve kahve içmiştik. Tam o sırada DSP'de bakan olan ikimizin de gayet iyi tanıdığı bir erkek arkadaşımız göründü. Söylediği ilk şey şu oldu: 'Ne o, benim yerime bakan olmak için bir şey mi yapıyorsunuz?' Halbuki biz sadece laf olsun diye fal bakıyoruz. Elimizde kahve fincanı yani. Biraz güçlü gördükleri insanları tehdit olarak algılayıp, tedirgin olabiliyor insanlar. Onların iktidarlarını almak için hazırlık yapılıyor sanabiliyorlar. Kaldı ki o bakanın böyle bir şey diyeceği bizim aklımızın kıyısından geçmezdi. Kendisinin siyasette yerinden emin, güvenli falan olduğunu düşündüğümüz bir adamdı. Yani erkeklerdeki yerinden olma korkusu da çok güçlü."

Kadınlar, erkeklerin hayli ayrışmış olduğu bir dünyada, ayrışmış yaşadığı bir toplumda, erkekler erkeklerle rekabeti biliyor. Kadınlar kadınlarla rekabeti biliyor. Erkeklerse kadınlarla nasıl rekabet edeceklerini bilmiyor. Kadınlar da erkeklerle nasıl rekabet edileceğini bilmiyor. Erkekler kendi aralarındaki rekabeti biliyorlar, çünkü erkekler arası rekabeti doğdukları günden itibaren yaşıyorlar ve tanıyorlar. Kadınların erkeklerle nasıl rakip olacakları ise, meçhul, belirsiz hâlâ... Birbirleriyle nasıl rekabet edeceklerini bilmiyorlar. Kadınlarla rekabette kadınları belden aşağı vurmak, onların namusları ile oynamak en çok başvurulan bir yoldur. Na-

mussuz kadın ifadesi uydurulur ve bu rivayet üzerinden konuşulur. Bir sürü dedikodu dolaşır partinin içinde. Bu yolla, erkekler kadınlarla olan rekabeti kestirme yoldan kolaylaştırmış olurlar.

Siyasetin eril yapısı, bu yapı içindeki rollerin ve sorumlulukların cinsiyetçi tanımlarına, rekabetin keskinliğine kadınlar nasıl yanıt veriyor? Tüm bunlara karşın burada kalmayı nasıl sağlıyorlar? "Başarısız olma lüksünüz yok. Birilerinin de ne dediğini çok fazla önemsemeyeceksiniz ve umursamayacaksınız." der bir milletvekili. Aynı görüşün, özgüvenin, siyasal partiler bahsinde de dile getirildiğini hatırda tutarak aşağıdaki alıntıyı okuyalım:

> "Ben tüm bunlara son derece kadınsı tepkiler verebilirim. Bu şu demek: Duygusal yapımı gizlemek durumunda değilim, bunu paylaşabilirim. Tabii ki uygun ve anlamlı şeylerde. Hem uyuma, estetiğe özen gösterebilirim, titiz olabilirim hem de işimde son derece çalışkan ve üretken olabilirim yani. Okuyan, yazan, çizen biri de olabilirim. Tüm bunları yaparken birilerinin ne dediğini çok fazla önemsemeyeceksiniz ve umursamayacaksınız. Özgüven önemli, ama zaman alıyor. Yıllar alıyor. O kadar da kolay olmuyor. Yani şimdiye kadar serüvenim bu. Ama bundan sonra ne olur onu bilmem. Yani şimdiye kadar gözlediğim, yorumladığım, bürokrasiden de, siyasetten de gördüklerim bu. Ama belli mi olur? Yani beni çok şaşırtan şeylerle de karşı karşıya kalabilirim" (AK Parti, I.L.).

Aslında siyasetin bugünkü işleyişinde, milletvekilleri bağımsız hareket etme yeteneğine genellikle sahip değiller. Kadın vekiller için bu daha da belirgindir. Yasa teklifi, partinin meclis gruplarından geçer. Parlamentoda kimin ne kadar konuşacağı kararı, grup başkan vekillerinin görevleri arasındadır. Bu ortamda erkeklerin ya da kadınların tek başına yasa teklifi vermesi ya da parlamentoda konuşma yapmaları elbette mümkün değildir. Görüşülen parlamenter kadınlardan birinin şikâyetini hatırlayalım. Ne diyordu, AK Parti'den I.B., "Bana gündem dışı konuşma yap diyorlar, kimsenin dinlemediği, hiçbir etkisi olmayan konuşmayı ne yapayım ben."

Kadınların etkinlik ve etkililiği, genel kuruldaki konuşmaların kaydedildiği meclis tutanakları üzerinden yapılabilir. Bu türden bir inceleme bize bilgi verebilir. Ama bu sonuca, arka planda etki eden belirliyiciler de hesaba katılmalıdır. Parlamentonun kendine özgü işleyiş kuralları olduğu bilinmeli; parti içi dinamikler ve liderlerin rolü hesaba katılmalı; partililer ile ortaklıklar, ilişkiler geliştirilmediğinde kişilerin etkisiz kılınabileceği unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, milletvekili kadınlar yukarda sıralanan sorunları yoğun biçimde hissedebilirler. Ev içi emek, çocuk bakımı türünden ailede tek başlarına üstlenmek zorunda sorumluluklar ve toplumdaki cinsiyetçi tutum ve davranışlar yüzünden parlamentoya geldikten sonra geliştirmeleri gereken ilişki ağlarına giremeyebilirler. Hatta bu ağları sağlamlaştırmaları zor olabilir. Az sayıda kadın, az sayıda pozisyon için çalıştığı için keskin bir rekabetle karşılaşabilir. Dışarıda kendilerini destekleyen bir kadın hareketi de olmayınca güçlenme odakları bulamayacaklarından küsüp ayrılma olasılıkları da yüksek olabilir. Ancak tüm bu sorunlara karşın kadınlar siyasetten uzak kalmıyorlar, bazı destek mekanizmaları geliştiriyorlar, partilerini değiştirmeye çalışıyorlar, sayıları giderek artmaya devam ediyor.

Resim 6: "Meclise Girmek İçin Erkek Olmak Şart mı?", 2007 Genel Seçimleri, KA.DER Kampanyası

SONUÇ

Kadınlar ve erkekler, adına ataerki/patriarka denilen, erkeklerin egemen, kadınların bağımlı olduğu toplumsal ve siyasal bir düzende yaşarlar. Bu düzende, kadınlara ve erkeklere farklı sorumluluklar ve görevler yüklenir, bir cinsiyet hiyerarşisi yaratılır. Gücünü patriarkadan alan cinsiyet temelli ayrımcılık tıpkı sınıf çelişkisi gibi toplumları biçimlendiren temel bir egemenlik/iktidar ilişkisi doğurur. Kadınlar değersizleştirilen ev içi emekleri üzerinden sadece maddi anlamda sömürülmekle kalmaz, bu yapı ve ilişkinin sonuçları olarak karşımıza kadınlara karşı ayrımcı tanımlar, yasalar, hükümler ve ezilme pratikleri de çıkabilir.

Kadınlar geçmişten bugüne, kendilerini baskı altında tutan ataerkil yapıyı değiştirmek için çeşitli mücadele biçimleri ürettiler. Toplumsal yapının aile, hane, okul, medya, siyasal kurumlar gibi alanlarında gedik açmaya, düzenin cinsiyetçi işleyişini deşifre etmeye çalıştılar. İçinde yaşanılan düzeni anlamak, politik olarak tanımlamak, ona karşı mücadele yöntemleri geliştirmek için bilim ve politikaya özel bir önem verdiler, veriyorlar. Ataerkinin kendine özgü ideolojik ve kültürel aygıtları içinde biçimlenen bilimi dönüştürmeyi en önemli konulardan biri olarak saptadılar. Kadın çalışmaları disiplinini bu amaçla geliştirdiler. Yeni bir disiplin olarak üç temel üzerinden ilerlediler; sosyal gerçekliği ve bunun içinde kadın gerçekliğini anlamaya çalıştılar; kadınların ezilmesini, sömürüsünü ortadan kaldırmayı, kadınların özgürleşmelerini sağlamayı hedeflediler; toplumu daha çok eşitlik, özgürlük, adalet sağlayacak şekilde dönüştürmeye çalıştılar.

Bu kitap yazılırken yukarıdaki meseleler hep hatırda tutuldu. Kadınların dünyada yurttaş olma mücadelesi, siyaset teorisinin

kadın yurttaşlığa bakışı incelendi. Devlet politikalarında ve siyasal partilerde kadınlara nasıl yer verildiği gösterildi. Türkiye'de kadınların siyasetle ilişkisi özellikle parlamenter kadınlar üzerinden, onlarla yapılan sözlü tarih görüşmeleriyle ortaya konulmaya çalışıldı. Aşağıda bu görüşmelerden elde edilen bulguları da özetleyen bazı saptamalarda bulunacağım.

Bu kitabın farklı bölümlerinde tartışıldığı gibi, dünyada ve Türkiye'de kadınların yurttaşlık mücadelesinde yaşadıkları sorunlar geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam ediyor; siyasete, dolayısıyla hayatlarına yön ve biçim vermeleri kolay olmuyor. Son yirmi yılda olumlu gelişmeler yaşansa da kadınların parlamentodaki oranları %20'yi aşamıyor, kurumsal siyasetin önemli bir yapısı olan parlamentodaki temsilleri, bunca emeğe, mücadeleye rağmen, nüfuslarıyla orantılı olamıyor. Toplumsal, siyasal, örgütsel, kültürel nedenler yüzünden parlamentoya az sayıda kadın geliyor, gelenler parlamentoda oluşturulan ülke gündemini ve kadınlara yönelik politikaları çok fazla etkileyemedikleri gibi, bu çatı altında uzun süreli de olamıyorlar. Bir görevden diğerine, bir bakanlıktan başka bir bakanlığa getirilerek erkeklerin bilgi ve birikimleri sürekli bir biçimde artırılırken, kadınların deneyim biriktirmesine adeta imkân verilmiyor.

Bu durumun siyasetin tanımı, içeriği, bunun siyasal partilere, parlamentoya yansıyan yapısı, siyasal ağlar, toplumdaki cinsiyetçi yapı, kadınlara yüklenilen cinsiyet rolleri gibi çeşitli nedenleri vardır.

İktidarın kurulma süreci, onunla ilişkilenme biçimleri kadın ve erkekler açısından farklıdır. Erkekler açısından iktidarda olmak, toplumsal yapıyla uyumlanma ve güçlenme süreciyken, kadınlar açısından bu durum bir mücadele, çatışma ve parçalanma sürecine dönüşüyor. İktidarda olmanın, iktidara ortak olmanın bedeli kadınlar açısından ağır olabiliyor. Patriarkal sistemin erkekler dünyası içinde yükselerek, öncü olarak, yönetici olarak iktidara talip olmak kadınlar açısından travmatik sonuçlara yol açabiliyor.

Parlamenter kadınlar Türkiye'de Cumhuriyet'in kazanımlarından en fazla yararlanmış, ayrıcalıklarını eğitim yoluyla pekiştirerek meslek sahibi olmuş, belli haklar ve güçler elde etmiş kesim olarak görülebilirler. Ancak kitap boyunca örneklerini verdiğim sözlü materyalin de ortaya koyduğu gibi, onlar da gerek aile yaşamı içinde gerekse kamusal alana çıkışta kendilerini dışlayan, ezen patriarkal yapı ve baskılardan nasiplerini alıyorlar, çeşitli düzeyde bedel ödemekten kurtulamıyorlar.

Aile, eş ve anne desteği, parlamenter kadınların hayatlarını başka alanlarda olduğu gibi siyasette de kolaylaştırıyor. Erkeğin (eşin) desteği politikacı kadınlardaki başarıyı olumlu yönde etkiliyor. Erkeklerin kendi eşlerinden gördükleri ama fazla söz etmedikleri bu destek, kadınlarla yaptığım görüşmelerde fazlasıyla dile getirilmiş, minnet duyguları besleyerek ifade edilmiştir.

Parlamenter kadınlar Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu gibi doğrudan kadınların sorunlarının mesele edildiği kurum ve komisyonlarda görev almayı pek tercih etmiyorlar. Bu bir bakanlık bile olsa, kadınlarla ilgilenen bir bakanlık olduğu için küçümseneceklerini düşünüyorlar. Onlar da genel parti siyasetleriyle uğraşmanın, çok daha fazla önem ve saygınlık getirdiğinin farkındalar.

Parlamenter siyaset erkekler arası bir hiyerarşi temelinde yükseldiği ve gündelik pratiklerle devamlı yeniden üretilen bir alan olduğu için kadınlar belli engelleri aşıp parlamentoya geldikten sonra geliştirmeleri gereken ilişki ağlarına pek giremiyorlar, bu ağları sağlamlaştıramıyorlar. Az sayıdaki kadın, az sayıdaki pozisyon için çalışıyor ve yarışıyor, bu da keskin bir rekabet doğuruyor. Bu ortamda kadınların etkinliği ve partiler üstü davranarak bir kadın politikası geliştirme olanağı kolay olmuyor.

Meclis'teki kadınlar kadın politikası geliştirme konusunda kendilerini güçlü hissetmiyorlar. Çünkü Meclis'e kadınların temsilcileri olarak değil, aday oldukları siyasal partilerin ana politikalarını desteklemek ve uygulamak üzere geliyorlar. Bunda siyasal liderlerle kurdukları ilişkiler ve siyasal ağlardaki durumları da be-

lirleyici olabiliyor. Cinsiyetle ilişkili prizmadan ışık kırıp bu prizmadan, cinsiyet konusundaki ışığı geçirebilenler nadirdir. Çünkü böyle bir bakışa, bunun bilgisine sahip olanların sayısı çok azdır ve o bilgiyi tanımadıkları için gözden geçiremez, kendilerini onunla ilişkilendiremezler. Kadın mücadelesinin politikasının içinde olmadıkları için kadınlarla dayanışmaya çok içten yanıt veremeyebilirler. Bu yüzden toplumla ve özellikle kadın hareketiyle kendileri arasına mesafe koyabilirler. Yine bu yüzden parlamentoya kadın politikası konusunda kendilerine destek olunması için gelen kadın hareketi çalışmalarının amacını, hayatiyetini anlamayabilirler. Çünkü bu konuya dair herhangi bir aidiyetleri gelişmemiştir veya yoktur. Kadın hareketinden gelen politik talepleri yeterince sahiplenemezler. Kadınların niye erkeklere değil de kendilerine geldiklerini de biyolojik cinsiyetleriyle ilişkili görebilirler ve yeterince anlayamazlar, yani bunu sadece kadınlıklarından kaynaklanan duygusal bir yakınlık biçiminde algılayabilirler. Kendilerini o mücadelenin içinde konumlandırmadıklarından, kendilerini eşitlikle ilgili mücadelenin bir parçası olarak tarif etmediklerinden, hareketin politikasını ve amacını yeterince kavrayamayabilirler. Onlar için önemli olan, bulundukları mesleki ve sivil toplum örgütleri içindeki konumları ve bu konumların onlara siyasetteki varlıkları açısından katkı sağlayıp sağlamadığıdır.

Kadın politikası, siyasal partilerin genel politikasına dair zenginleştirici bir öğe olarak ele alınmadığı, bir ya da iki kadının uğraşı olarak görüldüğü için bu işle uğraşan kadınlar parlamento dışı kaldıklarında o deneyim sona erebilir. Yeni gelen kadınlar bu süreklilik üzerinden politika yapamazlar. Tekrar başa sarmak gerekebilir. Bunu kendi deneyimi olarak yaparlar. Kadınlara ait olan önceki deneyimler genel politikalarına yansımaz. Buraya gelen kişiye dair bir deneyimmiş gibi görünür. Bu durum partilere de yansır. Erkekler politika yaptıklarında deneyimleri, partinin genel politikasına, genel programına önemli ölçüde yansırken, kadınların kadınlar üzerine yapmış olduğu politika, belli bir kadına aitmiş

gibi görünür. Kadınların politik deneyimleri partinin büyük havuzuna akacağına, belli bir kadına aitmiş, onun kişiliğinde bütünleşmiş gibi kalabilir.

Kadın parlamenterler, siyasi partilerin genel politikalarına uygun olarak davranma doğrultusunda kendilerini zorunlu hissettikleri için, o çerçeve içinde kalıp kadınların meselelerinden uzak bile durulabilirler. Mensubu oldukları siyasi partilerin genel politik çerçeveleri dışına çıkmamak için kadın hareketinin taleplerine zaman zaman ters düşecek ve onları hasım kabul edecek tutumlar içerisine girebilirler ya da kadın hareketinin getirdiği ivme ve kazanımlarla siyasi partilerin kadına dair tutumları değiştiğinde ise, kadın hareketinin yanındaymış ya da kadınların lehine bir tutum varmış gibi de davranabilirler.

Siyasi partilerin kadına dair tutumlarındaki değişiklikler, kadın hareketiyle sağlıklı bir deneyim, bilgi ve birikim paylaşımı üzerinden değil konjonktürel değişimlere bağlı olarak ortaya çıktığından, bir yandan süreklilik arz etmeyebilir, diğer yandan hem siyasi partilerin kadın politikaları hem de kadın yurttaşların yaşamları açısından dönüştürücülükten yoksun kalabilir. Kadınlara dair herhangi bir temel meselede, siyasi partilerin tutumları süreklilik göstermez, genel siyasi reflekslere göre oluşabilir ve kadın hareketinin karşısına da çıkılabilir.

Örneğin kadın hareketinin gücü ve Avrupa Birliği'nin baskıları neticesinde 2001-2004 yılları arasında kadınlar lehine önemli yasal değişimler gündeme gelmişti. Bu süreçte Türk Medeni Kanunu ve Türk Ceza Kanunu'nun cinsiyetçilikten arındırılması için bir dizi eylem gerçekleşti. Bu çabalar sırasında parlamenter kadınlarla kurulan ortaklık başarı getirdi. Ancak kadınlarla ilgili bakanlığın isminin değişmesinde ortak tavır geliştirilemedi ve bakanlığın isminden kadın kelimesi çıkartıldı. Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na, oradan da Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na dönüştürülmesi sürecinde, parlamentodaki kadın milletvekillerinin bazıları kadın

hareketi ile ortak tutum sergilerken, büyük bölümü kendi parti politikalarının dışına çıkamadı.

Burada önemli olan, Meclis'teki kadınların ne kadar iyi niyetli oldukları değil, partilerinin onlara tanıdığı özgürlük alanıdır. Hangi özgürlük alanında olduklarını da partilerinin politikaları ve liderlerin söyledikleri sözler, tavırlar belirlemektedir. Bu faktör yüzünden kimi kadın milletvekilleri, hatta bakanlar ters tutum içine girip kadınlarla ve kadın hareketiyle zıtlaşmışlardır.

Parti politikaları kadınların tutum ve davranışlarını bağlamakla birlikte, bu tutumun dışına çıkan istisnalar da vardır. Örneğin Serpil Yıldız 2004'te Anayasa'nın 10. maddesi görüşülürken partili arkadaşı Nimet Çubukçu'dan (Baş) farklı davranabilmiş, kadın hareketinin taleplerini destekleyebilmiştir. Ama bu davranışı yüzünden parti içinde yıpratılmış, partiden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Kadınlar diğer partili kadınlarla kadın meselelerinin çözümünde çeşitli nedenler yüzünden ortaklık kuramazlar ama erkekler kendi erkeklik çıkarları söz konusu olunca, genellikle siyasal ideoloji ayrımına düşmezler, farklı partiden olsalar dahi aynı yaklaşımı gösterebilir ve birbirlerini destekleyebilirler. Bunun çok ciddi bir örneği 2001'de Medeni Kanun değişikliği sırasında, mal ayrılığından evlilik sırasında edinilmiş mallara katılım haline gelen yasal mal rejiminin yürürlük tarihi belirlenişinde yaşanmış, DSP'li erkek vekiller Yücel Erdener ve yedi partili kadın vekile karşı, kadın hareketinin taleplerinin aleyhine oy kullanmışlardır. Haber 5 Aralık 2001 tarihli *Milliyet* gazetesinde DSP'li Hasan Suna'nın eliyle Roma diktatörü Neron'un ölüm işaretini yaptığı fotoğrafla somutlaşmıştır. Demek ki bu sonuç, DSP'li erkek vekiller tarafından bile kadınlara karşı verilen bir savaşta kazanılmış bir zafer biçiminde algılanabiliyor ve kutlanabiliyor.

Tüm bu tavır ve tutumlara bakarak partili kadınlar susmayı, sessiz kalmayı seçebilir, bu öğrenilmiş tavrı devam ettirebilirler. Çünkü siyasal partilerin muhalif ses çıkaranlara, özellikle de kadınlara karşı verdiği yanıtlar, aynı zamanda kadın vekillere de verilen bir ders, bir gözdağıdır.

Kadınların politik mücadelesi Meclis'e taşınmak istenmiyor. Kadın-erkek eşitliğini ve kadınların hak mücadelesini gündemine alan kadınlar yerine, kadınların biyolojik temsiline bakılıyor, kadınlar bu şekilde Meclis'e taşınıyor. Siyasal partilerde kadın hareketinden kadın temsilcilere pek yer verilmiyor, partilerde bu kesimlerden kadınlar pek istenmiyor. Adaylıklarda ve sonuçta cinsiyeti kadın olan kadınların mecliste olması yeterli görünüyor, "kadınların kadınları temsil ettiği" varsayılıyor. Farklı çıkarlara sahip bir grup olarak kadınların mecliste temsil edilmesine bir anlamda izin verilmiyor.

Türkiye'deki siyasal partilerin siyaset ve demokrasi anlayışı ile kadın hareketinin anlayışı arasında çok fark vardır. Siyasi partilerde, solda da sağda da siyaset, parçalanmamış ve tek bir özne göz önünde bulundurularak yapılıyor. Kadınlar ayrı çıkarlara sahip, farklı talepleri olan ve bu talepleri anlayabilecek, bu çıkarlar doğrultusunda politika üretebilecek siyasi aktörler olarak görülmüyor. Siyasal partilerin söylemlerinde, çoğulculuk vurgusu yapılsa da örgüt yapıları ve örgütün çeşitli düzeylerinin birbiriyle ilişkilenme biçimleri bütünüyle patriarkal hiyerarşik bir örgütlenme modeli üzerinde şekilleniyor. Siyasal partilerde çeşitli çıkar gruplarının çıkarlarının temsil edilmesi anlayışı ve algısı pek yok. Cinsiyet, sınıf gibi belli bir ezilmişlik durumunu ve ortak çıkarları paylaşan gerçek siyasi ayrımlara ve öznelere dayanan bir politika yapma biçimi bulunmuyor. Dolayısıyla bu temelde şekillenen bir politika da yok.

Eril siyaset, bir toplumda demokrasinin varlığına ya da yokluğuna göre farklılık gösterir. Demokrasinin tüm kurum ve uygulamalarıyla işletilmediği yerlerde eril yapı daha güçlüdür. Bu nedenle kadın hareketinden kadınlar demokrasi kriterlerinde çok nettirler ve bu kriterlerin uygulanmasını isterler. Onlar için demokrasi bir söylem olmaktan ziyade tüm bireylerin birlikte biçimlendirdiği, bunun için tüm mekanizmaların açık olduğu bir sistemdir. Ancak Türkiye'deki siyasal partilerin ve liderlerinin çoğunun de-

mokrasiden anladığı *sandık demokrasisi*dir. Yani siyasal otoritenin kararlarını etkilemenin tek bir biçime sandıkta oy vermeye indirgendiği bir yapıdır.

Tek gerçek demokrasi göstergesi elbette seçimlerde oy kullanmak değildir. Parlamentodaki siyaset de tek siyaset yapma biçimi değildir. Kadın hareketinden kadınlar, dayak, namus cinayetleri, bekaret gibi kadın bedenine ve kimliğine yönelik baskı ve şiddet karşısında kampanyalar çerçevesinde örgütlenerek, bu sorunları görünür kılmışlar ve bu konuda yasa değişiklikleri önerilerinde bulunmuşlardır. Bu nedenle Meclis'teki kadınların kendileriyle, yani kadın hareketiyle ilişki kurmasını istemektedirler. Meclis'te kadın meseleleriyle, eşitsizliklerle, ayrımcılıkla uğraşan milletvekili kadınların kimileri de böyle bir işbirliğini gerekli görüyorlar. Ama Meclis'te kadınlarla ilgili sorunları gündeme getiren, bu alanda bilgi ve deneyim biriktiren kadın milletvekilleri bir süre sonra görevden alınıyorlar. Pek çok milletvekili kadın bu durumdan rahatsız olduklarını görüşmelerde aktardılar. Bu şikâyeti kadın örgütünden kadınlar da yinelediler.

Siyasal partiler parti ideolojisinin ve lider otoritesinin karşısına feminizmin çıkarılmasını tercih etmedikleri gibi, bu ideolojiye sahip kadınların varlığını da tehdit olarak algılayabiliyorlar. Hiyerarşinin olmadığı, yatay ilişki arayışındaki feminist çalışma modeli ile mevcut siyasi parti yapılarının katı hiyerarşileri genel olarak uyuşmuyor. Feministlerin büyük bölümünün siyasi partilere uzak durmasının nedeni belki de budur.

Kadınları özerk/özgür birey olarak vurgulayan, bunu parti ve devlet politikalarına yansıtan siyasal parti liderlerinin desteği de önemlidir. Liderler, siyasal partilerin ideolojisini halka anlatan, söylemsel arenayı kuran unsurlardır. Partinin dışarıdaki en görünür ve yetkili kesimin ağızlarında, birincil söylemlerinde eşitsizlik varsa, siyasi partilerin birincil temsilcileri kamuoyu önünde kadın erkek eşitsizliğini vurguluyor ve yeniden üretiyorsa, kadınların lehine, cinsiyetçiliği ortadan kaldırmak için daha önce çıkarılmış yasaların uygulanabilmesi de zordur.

Siyasal partilerin kadın politikası geliştirmede pek başarılı olmadığı Türkiye'de, kadınların kendilerini güçlü hissetmesi için başka bir örgütsel desteğe ihtiyaçları vardır. Parlamento dışında kadın politikası yapan kadın hareketi ile kurulacak ilişki ve karşılıklı işbirliğinin etkisi tüm kadınlara olumlu olarak yansıyabilir. Ancak Türkiye'de kadın hareketi ile parlamenterler arasında pek bu türden bir ilişki yeterince kurulmamıştır.

Kadın siyaseti ile kadın kurtuluş hareketinin kazanımları ve gücünün birleştirilmesi istenilen değişimi getirebilir. Bu bağlamda cinsiyet kotası uygulamasını 1987'de il ve ilçe yönetimleri ve parti meçlislerinde %25'le getiren SHP'li ve bunu 2012'de %33'e yükselten CHP'li kadınlarla; 2014'te eşit temsil kotası (%50) ve aynı tarihte Siyasal Partiler Kanunu'nda değişim sağlayarak eşbaşkanlık uygulamasını getiren HDP'li kadınların, kendi partilerinde verdikleri mücadele ve elde ettikleri başarı örnek gösterilebilir.

Yukarıda sayılan ve engel teşkil eden tüm kurumsal ve söylemsel faktörlerin varlığına rağmen, parlamentoda kadınların varlığı son derece önemlidir. Hangi siyasal partiden olursa olsun, kadınların parlamentoda olması hayati önem taşımaktadır. Medeni Kanun (2001) ve Türk Ceza Kanunu (2004) çalışmaları sırasında Oya Araslı ve Gaye Erbatur gibi CHP'li kadınlar, görüşülen kanunların biçimlenmesine önemli katkılar sağladılar. Bunu hem konuların gündeme getirilmesi hem de kadın örgütleriyle kurdukları ilişkilerle gerçekleştirdiler. AK Partili Fatma Şahin, 2006'da töre ve namus cinayetlerinin araştırılmasında TBMM'de kurulan komisyonun başkanı olarak önemli çalışmalar yürüttü.

Kadın hareketinin bağımsız politika geliştirme refleksine, bilincine ve tutumuna sahip feminist kadınların parlamento içinde olması önemlidir. Bu da ancak parlamentoda yapılan kadın siyaseti ile kadın kurtuluş hareketinin kazanımlarının ve gücünün birleştirilmesiyle mümkün olabilir. Örneğin HDP kanalıyla Filiz Kerestecioğlu gibi feminist kadınların parlamentoya girmesiyle birlikte feminist siyasete dair bazı konular parlamentoya taşınabilmiştir.

Kadınların parlamentoda söz sahibi olması çok uzak görünmese de, başarıya ulaşmadan önce kat edilmesi gereken hayli kapsamlı ve uzun duran bir yol haritası vardır. İyimser bir değerlendirmeyle, son yüzyılda kadın hareketinin gelişimine, elde ettiği hak kazanımları ve örgütlenme, mücadele biçimlerine bakıldığında bu sürecin belki de çok daha hızlı bir şekilde kotarılıp amaca beklenen süreden de önce ulaşılabileceği söylenebilir. Günümüzün hızla küreselleşen ve aslında bireyselleşen dünyasında bireylerin sorunlarını daha hızlı ve kolay bir biçimde iletişim ağlarının da katkısıyla iletebiliyor oluşu, son dönemde çokça rastlanılan sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirilen örgütlenme ve protestoların kadınlara ilişkin konulara da daha çok bilinçlenme getirebileceği umut edilebilir.

Siyasete katılarak, siyasal karar alma mekanizmalarında görev alarak, siyasetin kurum ve söylemi yönlendirilebilir, ihtiyaçların ve sorunların çözümü için kaynaklar ayrılabilir, toplumsal ve ekonomik kaynakları adil paylaşmanın yolu açılabilir. Bunlar devlet ve parti politikalarından seçim sistemine, ekonomi, istihdam ve eğitim politikalarından hayatın her alanına ilişkin eşitlikçi yapısal, kurumsal, söylemsel, kültürel dönüşümler eşliğinde getirilebilir. Sorunlar çok, ancak yılmayan kadınlar da var. İşleri hayli zor olsa da başarmak zorundalar.

Ek: 1
Parlamentoda Kadın Oranları (2019)

Dünya Sıralaması									
		Tek meclis				İkinci Meclis veya Senato			
Sıralama	Ülke	Seçim tarihi	Toplam sayı	Kadın sayısı	Kadın oranı %	Seçim Tarihi	T. Sayı	Kadın sayısı	Kadın oranı %
1	Ruanda	09.2018	80	49	61,25	09.2011	26	10	38,46
2	Küba	03.2018	605	322	53,22	-	-	-	-
3	Bolivya	10.2014	130	69	53,08	10,2014	36	17	47,22
4	Andorra	04.2019	28	14	50	-	-	-	-
5	Meksika	07.2018	500	241	48,2	07.2018	128	63	49,22
6	İspanya	04.2019	350	166	47,43	04.2019	261	103	39,46
7	İsveç	09.2018	349	165	47,28	-	-	-	-
8	Finlandiya	04.2019	200	94	47	-	-	-	-
9	Granada	03.2018	15	7	46,67	04.2018	13	4	30,77
10	Namibya	11.2014	104	48	46,15	12,2015	42	10	23,81
11	Kuzey Afrika	05.2019	398	183	45,98	05.2019	54	21	38,89
12	Güney Afrika	02.2018	57	26	45,61	-	-	-	-
13	Nikaragua	11.2016	92	41	44,57	-	-	-	-
14	Belçika	05.2019	150	64	42,67	07.2019	60	28	46,67
15	Senegal	07.2017	165	69	41,82	-	-	-	-
16	Yeni Zelanda	09.2017	120	49	40,83	-	-	-	-
"	Norveç	09.2017	169	69	40,83	-	-	-	-
18	Fransa	06.2017	577	229	39,69	09.2017	348	112	32,18
19	Mozambik	10.2014	250	99	39,6	-	-	-	-
20	Kuzey Makedonya	12.2016	120	47	39,17	-	-	-	-
21	Danimarka	06.2019	179	70	39,11	-	-	-	-
22	Arjantin	10.2017	257	100	38,91	10,2017	72	30	41,67
23	Etiyopya	05.2015	547	212	38,76	10,2015	153	49	32,03
24	Timor-Leste	05.2018	65	25	38,46	-	-	-	-
25	İzlanda	10.2017	63	24	38,1	-	-	-	-
26	Ekvador	02.2017	137	52	37,96	-	-	-	-
27	Sırbistan	04.2016	247	93	37,65	-	-	-	-
28	Avusturya	10.2017	183	68	37,16	-	61	22	36,07
29	Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti	10.2015	393	145	36,9	-	-	-	-

30	Burundi	06.2015	121	44	36,36	07.2015	39	18	46,15
31	Tunus	10.2014	217	78	35,94	-	-	-	-
32	İtalya	03.2018	630	225	35,71	03.2018	320	110	34,38
33	Portekiz	10.2015	230	82	35,65	-	-	-	-
34	Uganda	02.2016	459	160	34,86	-	-	-	-
35	Belarus	09.2016	110	38	34,55	09.2016	56	17	30,36
36	Monako	02.2018	24	8	33,33	-	-	-	-
37	Nepal	12.2017	275	90	32,73	02.2018	59	22	37,29
38	İsviçre	10.2015	200	65	32,5	11,2015	46	7	15,22
39	Birleşik Krallık	06.2017	650	208	32	-	789	208	26,36
40	Guyana	05.2015	69	22	31,88	-	-	-	-
41	Zimbabve	07.2018	270	86	31,85	07.2018	80	35	43,75
42	Hollanda	03.2017	150	47	31,33	05.2019	75	29	38,67
43	Kamerun	09.2013	180	56	31,11	03.2018	100	26	26
44	El Salvador	03.2018	84	26	30,95	-	-	-	-
"	Trinidad ve Tobago	09.2015	42	13	30,95	09.2015	31	11	35,48
46	Almanya	09.2017	709	219	30,89	-	69	27	39,13
47	Avustralya	05.2019	151	46	30,46	05.2019	76	37	48,68
48	Angora	08.2017	220	66	30	-	-	-	-
"	Letonya	10.2018	100	30	30	-	-	-	-
"	Peru	04.2016	130	39	30	-	-	-	-
51	Estonya	03.2019	101	30	29,7	-	-	-	-
52	Surinam	05.2015	51	15	29,41	-	-	-	-
53	Arnavutluk	06.2017	140	41	29,29	-	-	-	-
54	Polonya	10.2015	460	134	29,13	10,2015	100	14	14
55	Güney Sudan	08.2016	383	109	28,46	08.2011	50	6	12
56	Filipinler	05.2019	304	85	27,96	05.2019	24	7	29,17
57	Afganistan	10.2018	244	68	27,87	01.2015	68	17	25
58	Lao Demokratik Halk Cumhuriyeti	03.2016	149	41	27,52	-	-	-	-
59	Kazakistan	03.2016	107	29	27,1	06.2017	47	5	10,64
60	Kanada	10.2015	334	90	26,95	-	105	49	46,67
61	Dominik Cumhuriyeti	05.2016	190	51	26,84	05.2016	32	3	9,38
62	Vietnam	05.2016	494	132	26,72	-	-	-	-
63	Cibuti	02.2018	65	17	26,15	-	-	-	-
64	Bulgaristan	03.2017	240	62	25,83	-	-	-	-

65	Cezayir	05.2017	462	119	25,76	12,2018	132	9	6,82
66	Moldova Cumhuriyeti	02.2019	101	26	25,74	-	-	-	-
67	Irak	05.2018	329	83	25,23	-	-	-	-
68	Dominika	12.2014	32	8	25	-	-	-	-
"	Lüksemburg	10.2018	60	15	25	-	-	-	-
"	San Marino	12.2016	60	15	25	-	-	-	-
"	Türkmenistan	03.2018	124	31	25	-	-	-	-
72	Çin	03.2018	2975	742	24,94	-	-	-	-
73	Slovenya	06.2018	90	22	24,44	11,2017	40	4	10
74	Somali	02.2017	275	67	24,36	02.2017	54	13	24,07
75	Ermenistan	12.2018	132	32	24,24	-	-	-	-
76	İsrail	04.2019	120	29	24,17	-	-	-	-
77	Cape Verde	03.2016	72	17	23,61	-	-	-	-
78	Amerika Birleşik Devletleri	11.2018	433	102	23,56	11,2018	100	25	25
79	Karadağ	10.2016	81	19	23,46	-	-	-	-
80	Lesotho	06.2017	120	28	23,33	07.2017	32	7	21,88
81	Singapur	09.2015	100	23	23	-	-	-	-
82	Malavi	05.2019	192	44	22,92	-	-	-	-
83	Gine	09.2013	114	26	22,81	-	-	-	-
84	Şili	11.2017	155	35	22,58	11,2017	43	10	23,26
85	Çek Cumhuriyeti	10.2017	200	45	22,5	10,2018	81	13	16,05
"	Birleşik Arap Emirlikleri	10.2015	40	9	22,5	-	-	-	-
87	Uruguay	10.2014	99	22	22,22	10,2014	31	8	25,81
88	Venezuela	12.2015	167	37	22,16	-	-	-	-
89	İrlanda	02.2016	158	35	22,15	04.2016	60	18	30
90	Eritre	02.1994	150	33	22	-	-	-	-
91	Kenya	08.2017	349	76	21,78	08.2017	68	21	30,88
92	Bosna Hersek	10.2018	42	9	21,43	02.2019	15	3	20
93	Litvanya	10.2016	141	30	21,28	-	-	-	-
94	Seyşeller	09.2016	33	7	21,21	-	-	-	-
95	Panama	05.2019	71	15	21,13	-	-	-	-
96	Honduras	11.2017	128	27	21,09	-	-	-	-
97	Ekvator Ginesi	11.2017	100	21	21	11,2017	72	12	16,67
98	Yunanistan	07.2019	300	62	20,67	-	-	-	-
"	Romanya	12.2016	329	68	20,67	12,2016	136	19	13,97

100	Bangladeş	12.2018	349	72	20,63	-	-	-	-
101	Hırvatistan	09.2016	151	31	20,53	-	-	-	-
102	Ukrayna	07.2019	424	87	20,52	-	-	-	-
103	Fas	10.2016	395	81	20,51	10,2015	120	14	11,67
104	Moritanya	09.2018	153	31	20,26	-	-	-	-
105	Pakistan	07.2018	341	69	20,23	03.2018	104	20	19,23
106	Barbados	05.2018	30	6	20	06.2018	21	9	42,86
"	Kamboçya	07.2018	125	25	20	02.2018	62	11	17,74
"	Slovakya	03.2016	150	30	20	-	-	-	-
109	Suudi Arabistan	12.2016	151	30	19,87	-	-	-	-
110	Fiji	11.2018	51	10	19,61	-	-	-	-
111	Guatemala	06.2019	160	31	19,38	-	-	-	-
112	Kırgızistan	10.2015	120	23	19,17	-	-	-	-
113	Tacikistan	03.2015	63	12	19,05	03.2015	32	7	21,88
114	Kolombiya	03.2018	171	32	18,71	03.2018	105	22	20,95
115	Zambiya	08.2016	167	30	17,96	-	-	-	-
116	Gabon	10.2018	134	24	17,91	12,2014	100	18	18
117	Kıbrıs	05.2016	56	10	17,86	-	-	-	-
118	Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti	03.2019	687	121	17,61	-	-	-	-
119	Jamaika	02.2016	63	11	17,46	03.2016	21	5	23,81
120	Türkiye	06.2018	596	104	17,45	-	-	-	-
121	Endonezya	04.2019	575	100	17,39	-	-	-	-
122	Moğolistan	06.2016	76	13	17,11	-	-	-	-
123	Nijer	02.2016	171	29	16,96	-	-	-	-
124	Azerbeycan	11.2015	119	20	16,81	-	-	-	-
125	Kore Cumhuriyeti	04.2016	300	50	16,67	-	-	-	-
"	Saint Lucia	06.2016	18	3	16,67	07.2016	11	3	27,27
127	Togo	12.2018	91	15	16,48	-	-	-	-
128	Tayland	03.2019	500	81	16,2	05.2019	250	25	10
129	Özbekistan	01.2015	150	24	16	01.2015	100	17	17
130	Libya	06.2014	188	30	15,96	-	-	-	-
131	Madagaskar	05.2019	151	24	15,89	12,2015	62	12	19,35
132	Rusya Federasyonu	09.2016	450	71	15,78	-	170	31	18,24
133	Jordan	09.2016	130	20	15,38	09.2016	65	10	15,38
134	Brazilya	10.2018	513	77	15,01	10,2018	81	12	14,81

135	Bahreyn	12.2018	40	6	15	12,2018	40	9	22,5
"	Paraguay	04.2018	80	12	15	04.2018	45	9	20
137	Mısır	12.2015	596	89	14,93	-	-	-	-
138	Bhutan	10.2018	47	7	14,89	04.2018	25	4	16
139	Çad	05.2011	168	25	14,88	-	-	-	-
140	Gürcistan	10.2016	149	22	14,77	-	-	-	-
141	Sao Tome ve Principe	10.2018	55	8	14,55	-	-	-	-
142	Malezya	05.2018	222	32	14,41	-	68	13	19,12
143	Hindistan	05.2019	542	78	14,39	07.2018	244	28	11,48
144	Guinea-Bissau	03.2019	102	14	13,73	-	-	-	-
145	Burkina Faso	11.2015	127	17	13,39	-	-	-	-
146	Saint Kitts ve Nevis	02.2015	15	2	13,33	-	-	-	-
147	Suriye	04.2016	250	33	13,2	-	-	-	-
148	Gana	12.2016	275	36	13,09	-	-	-	-
149	Saint Vincent ve Grenadinler	12.2015	23	3	13,04	-	-	-	-
150	Bahama	05.2017	39	5	12,82	05.2017	16	7	43,75
151	Macaristan	04.2018	199	25	12,56	-	-	-	-
152	Palu	11.2016	16	2	12,5	11,2016	13	2	15,38
153	Liberya	10.2017	73	9	12,33	12,2014	30	3	10
"	Sierra Leone	03.2018	146	18	12,33	-	-	-	-
155	Lihtenştayn	02.2017	25	3	12	-	-	-	-
156	Malta	06.2017	67	8	11,94	-	-	-	-
157	Mauritius	12.2014	69	8	11,59	-	-	-	-
158	Myanmar	11.2015	433	49	11,32	11,2015	224	27	12,05
159	Kongo	07.2017	151	17	11,26	08.2017	69	13	18,84
160	Antigua ve Barbuda	03.2018	18	2	11,11	03.2018	17	9	52,94
161	Côte d'Ivoire	12.2016	255	28	10,98	03.2018	99	19	19,19
162	Nauru	08.2019	19	2	10,53	-	-	-	-
163	Gambiya	04.2017	58	6	10,34	-	-	-	-
164	Japonya	10.2017	465	47	10,11	07.2019	245	56	22,86
165	Kongo	03.2019	500	50	10	03.2019	109	23	21,1
"	Samoa	03.2016	50	5	10	-	-	-	-
167	Katar	06.2016	41	4	9,76	-	-	-	-
168	Botswana	10.2014	63	6	9,52	-	-	-	-
"	Mali	12.2013	147	14	9,52	-	-	-	-

170	Belize	11.2015	32	3	9,38	11,2015	13	2	15,38
171	Brunei	01.2017	33	3	9,09	-	-	-	-
"	Marshall Adaları	11.2015	33	3	9,09	-	-	-	-
173	Orta Afrika Cumhuriyeti	03.2016	140	12	8,57	-	-	-	-
174	Tonga	11.2017	27	2	7,41	-	-	-	-
175	Eswatini	09.2018	69	5	7,25	10,2018	30	7	23,33
176	Benin	04.2019	83	6	7,23	-	-	-	-
177	Tuvalu	03.2015	15	1	6,67	-	-	-	-
178	Kiribati	01.2016	46	3	6,52	-	-	-	-
179	Comoros	02.2015	33	2	6,06	-	-	-	-
180	İran	04.2016	289	17	5,88	-	-	-	-
181	Sri Lanka	08.2015	225	12	5,33	-	-	-	-
182	Lübnan	05.2018	128	6	4,69	-	-	-	-
183	Kuveyt	11.2016	65	3	4,62	-	-	-	-
184	Maldivler	04.2019	87	4	4,6	-	-	-	-
185	Solomon Adaları	04.2019	50	2	4	-	-	-	-
186	Nijerya	02.2019	355	12	3,38	02.2019	107	7	6,54
187	Haiti	10.2015	118	3	2,54	01.2017	28	1	3,57
188	Umman	10.2015	85	1	1,18	11,2015	85	14	16,47
189	Yemen	01.2009	301	1	0,33	04.2001	111	3	2,7
190	Mikronezya	03.2019	14	0	0	-	-	-	-
"	Papua Yeni Gine	07.2017	106	0	0	-	-	-	-
"	Vanuatu	01.2016	52	0	0	-	-	-	-
	Sudan	-	-	-	-	-	-	-	-

Ek: 2
Türkiye'de Kadın Milletvekilleri Profili (1935-2011)

No	Doğum Yeri/Yaşadığı Kent	Aday olduğu Kent	Ad - Soyad	Doğum yılı	Çocuk Durumu	Eğitim	Meslek	TBMM Görevi	Siyasi Parti	
IV. Yasama Dönemi - 1931-1935										Bu dönemde kadın milletvekili bulunamamıştır.
V. Yasama Dönemi - 1935-1939										
1	İstanbul	Afyonkarahisar	Emine Mebrure Gönenç	1900	2 çocuk	Amerikan kız Koleji	Üsküdar Amerikan Mektebi - İngilizce ve Fen Bilgisi Öğretmeni	milletvekili	CHP	
2	Kızılcaha - mam/Tekke	Ankara	Hatı Çırpan(Satı Çırpanoğlu)	1890	5 çocuk		Çiftçi-Kazan Köyü Muhtarı	milletvekili	CHP	
3	İstanbul	Antalya	Saadet Türkan Baştuğ-Örs	1900	yok	İstanbul Darul Fünun Fransızca Felsefe	İstanbul Kız Öğretmen Okulu Terbiye ve Ruhiyat Öğretmen Vekili	milletvekili	CHP	
4	Bergama/ İzmir	Balıkesir	Ayşe Sabiha Gökçül-Erbay	1900	yok	Daru'l Mual - limatı İhzarı Edebiyat	İzmir Muallim Mektebi Müdürü	Başkanlık Divanı Katip Üyesi	CHP	
5	İstanbul	Bursa	Şekibe İnsel	1886	1 çocuk	İstanbul Kız Sanayi Mektebi ve Alman Mektebi	Çiftçi		CHP	
6	Selanik/ İstanbul	Çankırı	Hatice Özgener	1865	4 çocuk	Rüştiye ve Hususi-Rumca	Öğretmen - Beykoz Darul Eytam öğretmeni	milletvekili (ara seçim)	CHP	
7	İstanbul	Diyarbakır	Huriye Öniz	1887	1 çocuk	Londra Üniversitesi Bedford Koleji Pedagoji Bölümü	Feriköy Menemetayan, Yeniköy Rum Okulu Öğretmeni	milletekili	CHP	
8	Akveren/ İstanbul	Edirne	Fatma Memik	1903	yok	İstanbul Darul Fünun-Tıbbiye	Doktor-Himayeti Etfal CemiyetiTabibi	milletvekili	CHP	
9	Rumelifeneri/İstanbul	Erzurum	Nakiye Elgün	1880	yok	İstanbul Kız Muallim Mektebi Eğitim ve Belediyecilik	Öğretmen-Himayeti Etfal Cemiyeti Merkez Yönetim Kurulu Başkanı	milletvekili	CHP	
10	İşkodra - Arnavutluk / İstanbul	İstanbul	Fakihe Öymen	1900	2 çocuk	İstanbul Darul Muallimat ve Darul Fünun Coğrafya Şubesi	Öğretmen- Türk Maarif Cemiyeti Kız Lisesi Müdiresi		CHP	
11	İzmir	İzmir	Benal Arıman	1903	1 çocuk	Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi	Şair-yazar, İzmir Belediye Meclis Üyesi		CHP	
12	Kayseri	Kayseri	Ferruh(Ferruha) Güpgüp	1889		Musiki, Biçki ve Dikiş	Kayseri Vilayet İdari Heyet ve Belediye Meclis Üyesi		CHP	
13	Bosna / Bolu	Konya	Bediz Morova	1897	1 çocuk	ortaokul	Öğretmen- Bolu Belediye meclis üyesi		CHP	

14	Bursa / İstanbul	Malatya	Mihri İffet Pektaş	1897	2 çocuk	Amerikan Kız Koleji Dil Muallimliği	Öğretmen-Himayeti Etfal Cemiyetleri Üyesi		CHP	
15	Sinop / Samsun	Samsun	Meliha Ulaş	1898		Darül Fünun Edebiyat Bölümü	Samsun Lisesi Edebiyat Öğretmeni		CHP	
16	İstanbul / Adana	Seyhan (Adana)	Esma Nayman	1899	2 çocuk	Lise	Öğretmen- Adana Bel. Meclis Üyesi		CHP	
17	İstanbul / Tokat	Sivas	Sabiha Görkey	1888	1 çocuk	Darül Fünun Riyaziye Bölümü	Öğretmen-Tokat Ortaokulu Riyaziye		CHP	
18	Adapazarı / İstanbul	Trabzon	Seniha Hızal	1897	yok	Darül Fünun Fen Şubesi	Öğretmen-Yeni Türkiye Özel Okulu Sahibi-Müdürü		CHP	
VI. Yasama Dönemi - 1939-1943										
1	İstanbul	Afyonkarahisar	Emine Mebrure Gönenç	1900	2 çocuk	Amerikan kız Koleji	Üsküdar Amerikan Mektebi - İngilizce ve Fen Bilgisi Öğretmeni	milletvekili	CHP	V. ve VI. Dönem milletvekili
2	İstanbul / Ankara	Ankara	Belkıs Baykan	1898	2 çocuk	İstanbul Darul Fünun Tabiye Şubesi	Öğretmen-Ankara Kız Lisesi Tabiyye Muallimi		CHP	
3	İstanbul	Antalya	Saadet Türkan Baştuğ-Örs	1900	yok	İstanbul Darül Fünun Fransızca Felsefe	İstanbul Kız Öğretmen Okulu Terbiye ve Ruhiyat Öğretmen Vekili	milletvekili	CHP	V. ve VI. Dönem
4	Akveren/ İstanbul	Edirne	Fatma Memik	1903	yok	İstanbul Darül Fünun-Tıbbiye	Doktor-Himayeti Etfal Cemiyeti Tabibi	milletvekili	CHP	V. ve VI. Dönem
5	Rumelifeneri/İstanbul	Erzurum	Nakiye Elgün	1880	yok	İstanbul Kız Muallim Mektebi Eğitim ve Belediyecilik	Öğretmen-Himayeti EtfalCemiyeti Merkez Yönetim Kurulu Başkanı	milletvekili	CHP	V. ve VI. Dönem
6	İşkodra-Arnavutluk/ İstanbul	İstanbul	Fakihe Öymen	1900	2 çocuk	İstanbul Darül Muallimat ve Darül Fünun Coğrafya Şubesi	Öğretmen- Türk Maarif Cemiyeti Kız Lisesi Müdiresi		CHP	V. ve VI. Dönem
7	İzmir	İzmir	Benal Arıman	1903	1 çocuk	Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi	Şair-yazar, İzmir Belediye Meclis Üyesi		CHP	V. ve VI. Dönem
8	İstanbul / İzmir	İzmir	Şehime Yunus	1898	2 çocuk	Darül Fünun Fen Şubesi	Öğretmen - İzmir Halk Evi Başkanı		CHP	
9	Kastamonu	Kastamonu	Hacer Dicle	1902	2 çocuk	Kastamonu Kız Muallim Mektebi	Öğretmen-Kastamonu Vilayeti Umumi Meclis ve Daimi Encümen Azası		CHP	
10	Bursa / İstanbul	Malatya	Mihri İffet Pektaş	1897	2 çocuk	Amerikan Kız Koleji Dil Muallimliği	Öğretmen-Himayeti Etfal Cemiyetleri Üyesi		CHP	V. ve VI. Dönem
11	Bergama/ İzmir	Samsun	Ayşe Sabiha Gökçül-Erbay	1900	yok	Darül Mual - limatı İhzarı Edebiyat	İzmir Muallim Mektebi Müdürü		CHP	V. Dönem Balı - kesir, VI. Dönem Samsun
12	Sinop / Samsun	Samsun	Meliha Ulaş	1898		Darül Fünun Edebiyat Bölümü	Samsun Lisesi Edebiyat Öğretmeni		CHP	V. ve VI. Dönem
13	İstanbul / Seyhan	Seyhan	Sema İşcen	1902	2 çocuk	Darül Fünun Fen Şubesi	Öğretmen-Seyhan Vilayeti Umumi MeclisAzası		CHP	

14	Sivas	Sivas	Mergube Gürleyük	1894	yok	Rüştiye	Meclisi Umumi ve Belediye Azası		CHP	
15	İstanbul / Tokat	Tokat	Muammer Develi	1896	1 çocuk	Darül Fünun Fen Şubesi ve Yüksek Dişçilik Okulu	Diş Doktoru-öğretmen-Tokat Türk Hava Kurumu Kadınlar Kolu Başkanı		CHP	
16	Trabzon	Trabzon	Salise Abanozoğlu	1904	2 çocuk	Bursa Kız Muallim Mektebi	Öğretmen		CHP	
						VII. Yasama Dönemi - 1943-1946				
1	İstanbul	Afyonkarahisar	Emine Mebrure Gönenç	1900	2 çocuk	Amerikan Kız Koleji	Üsküdar Amerikan Mektebi - İngilizce ve Fen Bilgisi Öğretmeni	milletvekili	CHP	V, VI. ve VII Dönem milletvekili
2	Selanik / Ankara	Ankara	Mebrure Aksoley	1902	yok	Ankara Üni. Hukuk Fakültesi	Yardımseverler Cemiyeti 2. Başkanı ve Müfettişi		CHP	
3	İstanbul / Ankara	Ankara	Belkıs Baykan	1898	2 çocuk	İstanbul Darül Fünun Tabiye Şubesi	Öğretmen-Ankara Kız Lisesi Tabiyye Muallimi		CHP	VI. ve VII dönem
4	Akveren / İstanbul	Edirne	Fatma Memik	1903	yok	İstanbul Darül Fünun-Tıbbiye	Doktor-Ankara Numune Has. Dahiliye Uzm. Yar.	milletvekili	CHP	V, VI. ve VII Dönem
5	Rumelifeneri/İstanbul	Erzurum	Nakiye Elgün	1880	yok	İstanbul Kız Muallim Mektebi Eğitim ve Belediyecilik	Öğretmen-Topkapı Fakirlere Yardım kurumu Başkanı	milletvekili	CHP	V, VI. ve VII Dönem
6	İstanbul/ Hatay	Hatay	Hasene Ilgaz	1902	1 çocuk	İstanbul Kız Öğretmen Okulu	Öğretmen-Yazar-TDK Kurucu Üyesi		CHP	
7	İşkodra-Arnavutluk/ İstanbul	İstanbul	Fakihe Öymen	1900	2 çocuk	İstanbul Darül Muallimat ve Darul Fünun Coğrafya Şubesi	Öğretmen-Türk Maarif Cemiyeti Kız Lisesi Müdiresi		CHP	V, VI. ve VII Dönem
8	İzmir	İzmir	Benal Arıman	1903	1 çocuk	Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi	Şair-yazar, İzmir Belediye Meclis Üyesi		CHP	V, VI. ve VII Dönem
9	İstanbul / İzmir	İzmir	Şehime Yunus	1898	2 çocuk	Darul Fünun Fen Şubesi	Öğretmen - İzmir Halk Evi Başkanı		CHP	VI. ve VII dönem
10	Kafkasya / İstanbul	Kastamonu	Tezer Taşkıran	1907	2 çocuk	Darul Fünun Edebiyat Şub. Felsefe Böl.	Öğretmen-Yardımseverler Der. Kurucu Üyesi		CHP	
11	Bursa / İstanbul	Malatya	Mihri İffet Pektaş	1897	2 çocuk	Amerikan Kız Koleji Dil Muallimliği	Öğretmen-Himayeti Etfal Cemiyetleri Üyesi		CHP	V, VI. ve VII Dönem
12	İzmir / Manisa	Manisa	Saada Emin Kaatçılar	1898	yok	Tıbbiye	İzmir Vilayeti Umumi Meclis Azası-Kızılay İdari Hayati Katibi		CHP	
13	Bergama / İzmir	Samsun	Ayşe Sabiha Gökçül-Erbay	1900	yok	Darül Mualimati İhzarı Edebiyat	İzmir Muallim Mektebi Müdürü		CHP	V. Dönem Balıkesir, VI ve VII. Dönem Samsun
14	İstanbul / Seyhan	Seyhan	Sema İşcen	1902	2 çocuk	Darül Fünun Fen Şubesi	Öğretmen-Seyhan Vilayeti Umumi Meclis Azası		CHP	VI. ve VII dönem
15	İstanbul / Tokat	Tokat	Muammer Develi	1896	1 çocuk	Darül Fünun Fen Şubesi ve Yüksek Dişçilik Okulu	Diş Doktoru-Öğretmen-Tokat Türk Hava Kurumu Kadınlar Kolu Başkanı		CHP	VI. ve VII dönem

16	Trabzon	Trabzon	Salise Abanoğlu	1904	2 çocuk	Bursa Kız Muallim Mektebi	Öğretmen		CHP	VI. ve VII Dönem
VIII. Yasama Dönemi - 1946-1950											
1	İşkodra-Arnavutluk / İstanbul	Ankara	Fakihe Öymen	1900	2 çocuk	İstanbul Darül Muallimat ve Darül Fünun Coğrafya Şubesi	Öğretmen-Türk Maarif Cemiyeti Kız Lisesi Müdiresi		CHP	V, VI. ve VII Dönem: İstanbul, VII. Dönem: Ankara
2	Selanik / Bursa	Bursa	Zehra Budunç	1896	yok	ortaokul	Öğretmen-Bursa Bel. Meclis Üyesi ve Bursa Vilayet Umumi Mec. Üyesi		CHP	
3	İstanbul / Hatay	Çorum	Hasene İlgaz	1902	1 çocuk	İstanbul Kız Öğretmen Okulu	Öğretmen-Yazar-TDK Kurucu Üyesi		CHP	VII. Dönem: Hatay VIII. Dönem: Çorum
4	İzmir	İzmir	Benal Arıman	1903	1 çocuk	Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi	Şair-yazar, İzmir Belediye Meclis Üyesi		CHP	V, VI, VII ve VIII. Dönem
5	İstanbul / İzmir	İzmir	Latife Bekir Çeyrekbaşı	1901	3 çocuk	Lise	Milletlerarası Kadınlar Cemiyeti Türkiye Murahhas Heyeti Başkanı-Türkiye Kadın Birliği Kur. Üyesi		CHP	
6	Kafkasya / İstanbul	Kars	Tezer Taşkıran	1907	2 çocuk	Darül Fünun Edebiyat Şub. Felsefe Böl.	Öğretmen-Yardımseverler Der. Kurucu Üyesi		CHP	VII. Dönem: Kastamonu, VIII. Dönem:Kars
7	Adana / Seyhan	Seyhan	Mahbule Dıblan (Diplan)	1913	yok	İstanbul Üni. Tıp Fak.	Doktor-Türk Kadın Birliği ve Ulusal Savaş Verem Der. Kur. Üye		CHP	
8	Trabzon / İstanbul	Trabzon	Zekiye Molaoğlu-Dranaz	1911		İst. Üni. Fen Fak. Matematik Böl.	Öğretmen-Amerikan Kız KolejiMat. Öğretmeni		CHP	
IX. Yasama Dönemi - 1950-1954											
1	İstanbul	İstanbul	Nazlı Tlapar	1915	1 çocuk	Almanya Heidelberg Felsefe	Gazeteci	Başkanlık Divanı Katip Üyesi	DP	
2	İstanbul	İzmir	Halide Edip Adıvar	1881	2 çocuk	Üsküdar Amerikan Kız Koleji	Yazar-İst. Üni. İngiliz Filoloji Kürsüsü Profesörü ve Başkanı		Bağımsız	
3	Kafkasya / İstanbul	Kars	Tezer Taşkıran	1907	2 çocuk	Darül Fünun Edebiyat Şub. Felsefe Böl.	Öğretmen-Yardımseverler Der. Kurucu Üyesi		CHP - Bağımsız	VII. Dönem: Kastamonu, VIII ve IX. Dönem: Kars
X. Yasama Dönemi - 1954-1957											
1	İzmir / Ankara	Ankara	Aliye Temu - çin-Çoşkun	1916	yok	Ankara Kız MeslekÖğr. Okulu	Ankara Kız Tek. Öğr. Okulu Müd.		DP	
2	İstanbul	İstanbul	Nazlı Tlapar	1915	1 çocuk	Almanya Heidelberg Felsefe	Gazeteci	Başkanlık Divanı Katip Üyesi	DP	IX. ve X. Dönem
3	İstanbul / Ankara	İzmir	Nuriye Pınar (Nuriye Ferhan Erdem)	1914	yok	Bordeaux Üni. Kimya ve Tabii İlimler Böl. - Jeoloji	Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Hocası, Yazar	Milletvekili, Dünya Parlamentolar Bir. Türk Grubu Gen. Sek.	DP	

4	Safranbolu / Zonguldak	Zonguldak	Edibe Sayar	1912	1 çocuk	Ankara Hukuk Fak.	Hakim, Yazar, Türk Kadınlar Bir. Başkanı	Başkanlık divanı Katip Üyesi	DP	
XI. Yasama Dönemi - 1957-1960										
1	İstanbul / Ankara	Ankara	Übeyde Elli	1905	2 çocuk	Lise	Türk Kadınlar Bir. Genel Başkanı, Çankaya İlçe Maarif Encümeni ve Bel. Mec. Üyesi		CHP	
2	İstanbul / Aydın	Aydın	Piraye Levent	1915	2 çocuk	İst. Üni. Ecz. Fakültesi	Eczacı		DP	
3	Gaziantep / İstanbul	Bursa	Hilal Ülman	1918	2 çocuk	İst. Üni. Edeb. Fak. Tarih Böl.	Üsk. Kız Lisesi ve Amerikan KızLisesive Koleji Tarih Öğretmeni		DP	
4	Selanik/ İstanbul	İstanbul	Ayşe Günel	1900	yok	İstanbul Öğretmen Okulu	Öğretmen, İst. Bel. Meclis Azası		DP	
5	İstabul	İstanbul	Necla Tekinel	1921	2 çocuk	İst. Üni. Hukuk Fak.	Avukat, İst. Belediye Encümen Üyesi ve Bel. Mec. Üyesi		DP	
6	İstanbul	İstanbul	Nazlı Tlapar	1915	1 çocuk	Almanya Heidelberg Felsefe	Gazeteci		DP	IX, X. ve XI. Dönem
7	İstanbul / Cide	İzmir	Perihan Arıburun	1913	2 çocuk	Ankara Üni. Hukuk Fak.	Avukat, Cide Hakim Muavini		DP	
8	İstanbul / Ankara	İzmir	Nuriye Pınar(Nuriye Ferhan Erdem)	1914	yok	Bordeaux Üni. Kimya ve Tabii İlimler Böl. - Jeoloji	Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Hocası, Yazar	Milletvekili, Dün - ya Parlamentolar Bir. Türk Grubu Gen. Sek.	DP	X. ve XI. Dönem
XII. Yasama Dönemi - 1961-1965										
1	İstanbul / Denizli	Aydın	Melahat Gedik	1915	2 çocuk	İst. Üni. Hukuk Fak.	Denizli Hakim Muavini, Avukat		AP	
2	İstanbul	İstanbul	Saadet Evren	1920	1 çocuk	İst. Üni. Hukuk Fak.	Avukat, Cumhuri - yetçi Millet Partisi Kurucu Üyesi		CMKP	
3	İstanbul	Manisa	Neriman Ağaoğlu	1912	3 çocuk	Lise	Türk Kadınlar Bir. İdare Heyeti Üye		AP	
XIII. Yasama Dönemi - 1965-1969										
1	Bursa / İstanbul	Bursa	Nilüfer Gürsoy	1921	3 çocuk	Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Bölümü	Ankara Klasik FilolojiAsistanı		AP	
2	Edirne	Edirne	Türkan Seçkin	1926	2 çocuk	Bolu Öğretmen Okulu	Öğretmen, Çocuk Esir. Kurumu Yön. Kur.Üyesi		CHP / Bağımsız	
3	İstanbul / Ankara	Kars	Sevinç Düşünsel	1926	yok	Hukuk Fakültesi	Avukat, Ank. 21. Noteri, Yeni Türkiye Par. Kurucu Üyesi		YTP	
4	İstanbul	Manisa	Neriman Ağaoğlu	1912	3 çocuk	Lise	Türk Kadınlar Bir. İdare Heyeti Üye		AP	XII. ve XIII. Dönem
5	İstanbul	Muş	Nermin Neftçi	1924	2 çocuk	Ankara Üni. Hukuk Fak.	Avukat,yazar		CHP	
6	İstanbul / Denizli	Samsun	Melahat Gedik	1915	2 çocuk	İst. Üni. Hukuk Fak.	Denizli Hakim Muavini, Avukat		AP	XII. Dönem: Ay - din, XIII. Dönem: Samsun

7	İstanbul	Urfa	Behice Boran-Hatko	1910	1 çocuk	ABD Michigan Üni. Sosyoloji Böl.	Yazar, Barışseverler Cem. Kurucusu ve Başkanı		TİP	
XIV. Yasama Dönemi - 1969-1973										
1	İzmir / İstanbul	Ankara	Suna Tural	1927	yok	İst. Üni. Edeb. Fak. Türkoloji Böl.	Kadıköy Mimarlık ve Müh. Özel Yüksek Okulu Edeb. Öğretmeni		MP	
2	Çanakkale	Çanakkale	Zekiye Gülsen	1918	4 çocuk	Gazi Eğit. Enst.,Münih Üni. Pedagoji Böl.	Milli Eğitim Bak. Eğitim 1. Şube Müd.		AP	
3	Nasliç / İstanbul	İstanbul	Naime İkbal Tokgöz	1912	Yok	İstanbul Üni Hukuk Fak.	Avukat, Öğretmen, Belediyeci...		AP	
4	Bursa / Muğla	Muğla	Mualla Akarca	1918	2 çocuk	Ankara Yüksek Ziraat Enst, Ank. Üni. Alman Dili ve Edeb., ABD Maryland Üni. İhtisas	Tarım öğretmeni, Sosyal Hizmetler Enst. Uzmanı, Kadınlar Birliği Genel Başkanı, Av. Federasyonu Güvernörü	Türkiye-Avrupa Ekonomi Topluluğu Karma Parlamentosu Komisyon Üyesi	CHP	
5	İstanbul	Muş	Nermin Neftçi	1924	2 çocuk	Ankara Üni. Hukuk Fak.	Avukat, yazar	Meclis Başkan Vekili	CHP/ Bağ/ CGP	XIII. ve XIV. Dönem
XV. Yasama Dönemi - 1973-1977										
1	Ankara	Ankara	Feriha Fatma Öztürk	1928	yok	Lise	Ankara Bel. Meclis Üyesi, Türk Kadınlar Bir. Genel Baş.		CHP	
2	Çanakkale	Çanakkale	Zekiye Gülsen	1918	4 çocuk	Gazi Eğit. Enst., Münih Üni. Pedagoji Böl.	MilliEğitim Bak. Eğitim 1. Şube Müd.		AP	XIV. ve XV. Dönem
3	Kula-Manisa sa / Manisa	Eskişehir	Ayşe Aliye Köksal	1924	3 çocuk	İzmir Cum. Kız Enstitüsü	Çocuk Esirgeme Kur., Kızılay Cemiyetleri Yön. Kur. Başkanı		CHP	
4	Bursa / İstanbul	İstanbul	Nilüfer Gürsoy	1921	3 çocuk	Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Bölümü	Ankara Klasik Filoloji Asistanı, Demokratik Parti Kur. Üyesi		DP/Bağ/ AP	XIII. Dönem: Bursa XV. Dönem: İstanbul
5	İstanbul	İstanbul	Fatma Gülhis Mankut	1928	1 çocuk	İst. Üni. Hukuk Fak.	Avukat, Öğretmen, İst. Bel. İl Genel Meclis Üyesi		AP	
6	İstanbul	İstanbul	Şükriye Tok	1926	yok	Lise	Öğretmen		CHP	
XVI. Yasama Dönemi - 1977-1980										
1	Ordu / İstanbul	İstanbul	Çağlayan Ege	1931	2 çocuk	Lise	Bankacılık, Kooperatifcilik, Belediyecilik		CHP	
2	Bursa / İstanbul	İstanbul	Nilüfer Gürsoy	1921	3 çocuk	Ankara Üni. Dil ve Tarih-coğrafya Bölümü	Ankara Klasik FilolojiAsistanı, Demokratik Parti Kur.Üyesi	Kitaplık Karma Komisyonu Başkanı	AP	XIII. Dönem: Bursa, XV. ve XVI. Dönem: İstanbul

3	İzmir / Ankara	İstanbul	Sevil Korum	1939	2 çocuk	Ankara Siy. Bil. Fak. Maliye ve İktisat Böl, ABD Michigan Üni. Doktora	DPTİktisadi Planlar Dairesi Yıllık Program ve Finans-man ve Uzun Vadeli ŞubeleriUzm.		CHP	
4	Manisa	İzmir	Aysel Uğural	1935	3 çocuk	Manisa Kız Enstitüsü	Ticaret, Restoran İşletmecisi		AP	
1980 - 1983: Milli Güvenlik Konseyi / 1981 - 1983: Kurucu Meclis										
XVII. Yasama Dönemi - 1983-1987										
1	Malatya / Ankara	Ankara	Neriman Elgin	1921	4 çocuk	Lise	Ankara Bel. Mec. Baş. Vekili,Halkçı Partikur. Üyesi		HP/SHP	
2	Ankara	Ankara	Göksel Kalaycıoğlu	1936	yok	ABD Virginia Intermont College Eğitim Böl.	İdarecilik, mütercim-lik,Almanya'da özel sek. Yöneticisi		ANAP	
3	Darıca / Ankara	Ankara	F. Rezan Şahinkaya	1924	3 çocuk	Ankara Üni. Ziraat Fak., Ank. Üni Coğrafya Böl.	Yazar, Ank. Üni. Ziraat Fak. Öğretim Üyesi		ANAP	
4	İstanbul	Edirne	Türkan Tur-gut Arıkan	1930	1 çocuk	İst. Özel Gazetecilik Yüksek Okulu, İst. Üni. İşletme	Yazar, Vatandaş Partisi kurucu Üyesi, Öğretim Üyesi		ANAP/ DYP	
5	Denizli / Ankara	Isparta	F. Mihriban Erten	1917	1 çocuk	Ankara Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu	Kız Enstitüsü Öğret - meni-Müdüresi		ANAP	
6	Adana / İstanbul	İstanbul	İmren Aykut	1940	yok	İst. Üni. İktisat Fakültesi	Sendikacılık	Danışma Mec. Başkanlıkdivanı Katip Üyesi	MDP/ ANAP	
7	İstanbul	İstanbul	Leyla Yeniay Köseoğlu	1946	2 çocuk	Amerikan Kız Lisesi	Tüccar, İhracatçı, ANAP Kurucu Üyesi		ANAP	
8	Ankara	İstanbul	TülayÖney	1939	2 çocuk	Ank. Siyasal Bil. Fak,ABD California Üni. Ekonomi Master	DPTUzman, Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı Uluslar arası İlişkiler Dairesi Başkanı		HP/SHP	
9	Ankara	İstanbul	Günseli Özkaya	1931	1 çocuk	Ankara hukuk, İstanbul İktisat Fak. Gazete-cilik Yüksek Okulu	Sosyal haklar, kadın hakları, yazar, Halkçı Parti Kurucu Üyesi, Dünya Kadınlar Bir. Yön. Kur. Üyesi		HP/SHP	
10	İstanbul	İstanbul	Necla Tekinel	1921	2 çocuk	İst. Üni. Hukuk Fak.	Avukat, İst. Belediye Encümen Üyesi ve Bel. Mec. Üyesi		MDP/ DYP	XI. ve XVII. Dönem
11	Ankara / İzmir	İzmir	Işılay Saygın	1945	yok	Ege Üni. Memarlık Fak.	Mimar, Buca Bel. Başkanı		MDP/ ANAP	
12	Ankara	Ordu	Bahriye Üçok	1919	1 çocuk	Ankara Üni. Tarih Bölümü Doçent Y. L	Yazar, Öğretim Üyesi, Halkçı Parti Kurucu Üyesi	Cumhuriyet Se-natosu Başkanlık Dinvan Katip Üyesi	HP/SHP	
XVIII. Yasama Dönemi - 1987-1991										
1	Ankara	Ankara	Göksel Kalaycıoğlu	1936	yok	ABD Virginia Intermont College Eğitim Böl.	İdarecilik, Mütercim-lik, Almanya'da Özel sek. Yöneticisi		ANAP	XVII. ve XVIII. Dönem
2	Adana / İstanbul	İstanbul	İmren Aykut	1940	yok	İstanbul Üni. İktisat Fakültesi	Sendikacılık	Danışma Mec. Başkanlık divanı Katip Üyesi, Çalışma ve Sosyal Güv. Bakanı (46. ve 47. Hük.), Devlet Bakanı(48. Hük)	ANAP	XVII. ve XVIII. Dönem

3										
4	İstanbul / Ankara	İzmir	Peyman Türkan Akyol	1928	2 çocuk	Ankara Üni. Tıp Fak	Öğretim üyesi, Rektör, Sosyal Demokrat Halkçı PartiKur.Üyesi	TBMM dışından 33. Hük. Sağlık ve Sosyal Yar. Bakanı	SHP	
5	Ankara	İzmir	Birgen Keleş	1939	1 çocuk	Ankara Üni. Siy. Bil. Fak, California Üni, Harward Üni. Yüksek Lisans	DPT Uzun Vadeli Planlar ve Türkiye AB İlişkileri Uzm.,Sosyal Demokrasi Par. Kurucu Üyesi	Türkiye-Avrupa Topluluğu Karma Parlamento Komisyonu Üyesi	SHP	
6	Ankara / İzmir	İzmir	Işılay Saygın	1945	yok	Ege Üni. Memarlık Fak.	Mimar, Buca Bel. Başkanı	Bayındırlık, imar, ulaştırma ve turizm komisyonu başkanı	ANAP	XVII. ve XVIII. Dönem
XIX. Yasama Dönemi - 1991-1995										
1	Diyarbakır	Diyarbakır	Leyla Zana	1961	3 çocuk	Lise	Gazetecilik		SHP/DEP	
2	Adana / İstanbul	İstanbul	İmren Aykut	1940	yok	İst. Üni. İktisat Fakültesi	Sendikacılık	Danışma Mec. Başkanlık divanı Katip Üyesi, Çalışma ve Sosyal Güv. Bakanı(46. ve47.Hük.), Devlet Bakanı(48. Hük)	ANAP	XVII, XVIII. ve XIX. Dönem
3	İstanbul	İstanbul	Tansu Çiller	1944	2 çocuk	Boğaziçi Üni,Yale Üni. Doktora Prof.	Boğaziçi Üni. Ekonomi Prof. Böl. Başkanı, Dünya Bankası, Ekonomi Danışmanı	DevletBak. (49. Hük), 50, 51, ve 51. Hük. Başbakan	DYP	
4	İstanbul	İstanbul	Melike Tugay Hasefe	1933	yok	Lise	İşletmeci,Beşiktaş Bel. Meclis üyesi		ANAP	
5	İstanbul	İstanbul	Leyla Yeniay Köseoğlu	1946	2 çocuk	Amerikan Kız Lisesi	Tüccar, İhracatçı, ANAP Kurucu Üyesi		ANAP	XVII, XVIII. ve XIX. Dönem
6	Ankara / İzmir	İzmir	Işılay Saygın	1945	yok	Ege Üni. Memarlık Fak.	Mimar, Buca Bel. Başkanı	Bayındırlık, İmar, Ulaştırma ve Turizm Komisyonu Başkanı (51. ve 52. Hük.: Devlet Bak., 52. Hük. ÇevreBak.)	ANAP/ Bağ/ DYP	XVII, XVIII. ve XIX. Dönem
7	Paris	Tekirdağ	Fethiye Özver	1952	yok	İstanbul Üni İktisat Fak,Paris Üni Hukuk Fak ve Uluslararası İlişkiler	Sinema Eleştirmeni, Paris'te Ekonomi Danışmanı		DYP	
8	Tokat	Tokat	Güler İleri	1948	2 çocuk	Ankara Eczacılık Yüksek Okulu	Eczacı	49. Hük. Devlet Bak.	SHP/ CHP/ Bağ	
XX. Yasama Dönemi - 1995-1999										
1	Adana / İstanbul	Adana	İmren Aykut	1940	yok	İst. Üni. İktisat Fakültesi	Sendikacılık	Danışma Mec. Başkanlık Divanı Katip Üyesi, Çalışma ve Sosyal Güv. Bakanı (46. ve 47. Hük.), Devlet Bakanı(48. ve 53. Hük) Çevre Bak.(55. Hük)	ANAP	XVII, XVIII. ve XIX. Dönem: İstanbul, XX. Dönem: Adana
2	Aydın	Aydın	Sema Pişkinsüt	1952	3 çocuk	Hacettepe Tıp Fakültesi	Aydın Dev. Has. İç Hastalıkları Uzmanı ve Baş Hekimi		DSP	
3	Edirne	Edirne	Ümran Akkan	1952	2 çocuk	Kültür Koleji	İş Kadını, İthalat ve İhracatçılık		DYP	

4	Bursa / Ankara	İçel	Oya Araslı	1943	yok	İst. Üni. Hukuk Fak,Ank. Üni. Hukuk Fak. Doktora	Öğretim Üyesi, Ank. Üni Kadın Çalışmaları merkez kurul üyesi, Yazar,Kültür ve Adalet Bak. Bakan danışmanı		CHP	
5	Ankara	İçel	Ayfer Yılmaz	1956	1 çocuk	Ank. Üni. Siyasal Bil. Fak. İktisat Maliye Böl.	Hazine ve Dış Ticaret Müsteşar Yar, Dünya Kalkınma Bankası	53. ve 54. Hük. Devlet Bakanı	DYP	
6	İstanbul	İstanbul	Meral Akşener	1956	1 çocuk	İstanbul Üniversitesi Tarih Böl., Marmara Üni. Sosyal Bilimler Ens. Doktora	Öğretim Üyesi, yazar	54. Hük. İçişleri Bakanı	DYP	
7	İstanbul	İstanbul	Tansu Çiller	1944	2 çocuk	Boğaziçi Üni, Yale Üni. Doktora,	Boğaziçi Üni. Ekonomi Prof e Böl. Başkanı, Dünya Bankası, Ekonomi Danışmanı	Devlet Bak. (49. Hük), 50, 51, ve 51. Hük. Baş - bakan, 54. Hük Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yar.	DYP	
8	İstanbul	İzmir	Gencay Gürün	1932	yok	Ank. Üni. Hu - kuk Fak, LSE Master.	Paris Başkonsolos- luğu Konsolosu, TiyatroYazarlığı, Şehir Tiyatroları Genel Sanat Yön.		DYP	
9	Ankara	İzmir	Birgen Keleş	1939	1 çocuk	Ankara Üni. Siy. Bil. Fak,California Üni, Harward Üni.	DPT Uzun Vadeli Planlar ve Tür - kiye AB İlişklieri Uzm.,Sosyal Demok- rasi Par.Kurucu Üyesi	Türkiye-Avrupa Topluluğu Karma Parlamento Ko- misyonu Üyesi	SHP	XVIII. ve XX. Dönem
10	Ankara / İzmir	İzmir	IşılaySaygın	1945	yok	Ege Üni. Memarlık fak	Mimar,Buca Bel. Başkanı	Bayındırlık, İmar, Ulaştırma ve Turizm Komis- yonu Başkanı (51. ve 52. Hük.: DevletBak.,52. Hük. Çevre Bak.), 53. Hük: Turizm Bak., 54. ve 55. Hük: Devlet Bak	ANAP/ DYP	XVII, XVIII, XIX. ve XX. Dönem
11	İzmir	İzmir	Zerrin Yeniceli	1960	yok	Anadolu Ünl. Eczacılık fak.	Eczacı		DSP/Bağ	
12	İstanbul	Manisa	Ayseli Göksoy	1934	2 çocuk	Ankara Zübey- de Hanım Kız Tek. Okulu	Ressam, Türk Kadınlar Birliği Genel Başkanı		DYP	
13	İstanbul	Muğla	Lale Aytaman	1944	1 çocuk	İstanbul Ünl. Alman dili ve edebiyatı, Hamburg Ünl,	Öğretim görevlisi İlk kadın vali	Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler KongresiTürk delegasyonu Baş kanı ve Avrupa'da bölgesel Planlamalar Grup Başkanı		
XXI. Yasama Dönemi (1999-2002)										
1	Adana	Adana	Tayyibe Gülek	1968	yok	Harvard Ünl. Ekonomi, London School of Economics	Başbakanlık Danışmanı	57. Hükümet Devlet Bakanı	DSP	
2	Dereli	Amasya	Gönül Saray Alphan	1953	3 çocuk	Ankara Üni. Gıda Tekno - lojisi	Ankara Belediyesi İktisat Müdürü,Öğr Gör.		DSP/ Bağ/ YTP	
3	Sivas	Ankara	Melda Bayer	1950	2 çocuk	Ankara Üni. İşletme	İngilizce Öğretmeni	TBMM Başkanlık Dibanı Katip üyesi, 57. Hük DevletBak.	DSP	

4	İslahiye	Ankara	Ayşe Gürocak	1949	3 çocuk	Açık öğt Fak. Önlisans	Öğretmen, Tunceli Milli Eğitim Müdürü		DSP	
5	Karşıyaka	Ankara	Oya Akgönenç Muğisuddin	1939	2 çocuk	Ankara Üni. Siy. ve Hukuk Fak, The American Uni.	Öğretim Üyesi		FP/ Bağ/ SP	
6	Tetova	Ankara	Esvet Özdoğdu	1948	2 çocuk	Hacettepe Diş	Diş Hekimi		DSP/ Bağ/YTP	
7	Sarıyer	Antalya	Nesrin Ünal	1961	3 çocuk	Anadolu Üni. Tıp	Hekim		MHP/ Bağ	
8	Suadiye	Aydın	Sema Tutar Pişkinsüt	1952	3 çocuk	Hacettepe Tıp	Başhekim	İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Başkanı	DSP/ TDP/ ÖDP	XX. ve XXI. Dönem
9	Göynücek	Bilecik	Sebahat Vardar	1943	3 çocuk	İst. Üni. Diş	Diş Hekimi		DSP	
10	Bursa	Çorum	Melek Denli Karaca	1944	2 çocuk	Cerrahpaşa Tıp	Hekim		MHP	
11	Ankara	İçel	Ayfer Yılmaz	1956	1 çocuk	Ankara Siyasal. Maliye	Müsteşar	53. ve 54. Hük. Devlet Bak.	DYP	XX. ve XXI. Dönem
12	Maçka / İstanbul	İstanbul	Yücel Erdener	1941	yok	Atatürk Üni. Ziraat Fak	Yüksek Mühendis		DSP	
13	Ankara	İstanbul	Ayşe Nazlı Ilıcak	1944	2 çocuk	Lozan Üni. Siyaset Bilimi	Gazeteci		FP/ Bağ	
14	Sındırgı / İstanbul	İstanbul	Nazire Karakuş	1947	2 çocuk	İst. Üni. Hukuk	Avukat		DSP/ TDP/ ÖDP	
15	Ankara	İstanbul	Merve Safa Kavakçı	1968	2 çocuk	Texas Uni. Bilgisayar Müh.	Bilgisayar Mühendisi		FP	
16	Büryan / Ankara	İstanbul	Nesrin Nas	1958	1 çocuk	Marmara Üniv. İkt. ve İdari Bil. Fak.	Ekonomi Danışmanı, yazar	Başbakanlık Sermeye Piyasası Kurulu danışmanı	ANAP	
17	Varna / İstanbul	İstanbul	Sulhiye Serbest	1960	2 çocuk	Sağlık Kurumları İşl. Y. O, AÖF	Barışsever Kadınlar Der. Kur. Başk., Anaokulu Müdürü		DSP	
18	Develi / İstanbul	İstanbul	Perihan Yılmaz	1949	2 çocuk	İst. Üni. Matematik	Matematik Öğr.		DSP/Bağ/ YTP	
19	Konya / İzmir	İzmir	Güler Aslan	1947	2 çocuk	Gazi Eğitim Ens. İng.	İng. Öğr. Ege Kadın Dayanışma Vakfı Kurucu Üyesi, İşitme Engelliler Dern. Baş.		DSP	
20	Ankara / İzmir	İzmir	Işılay Saygın	1945	yok	Ege Üni. Memarlık fak	Mimar, Buca Bel. Başkanı	Bayındırlık, imar, ulaştırma ve turizm komisyonu başkanı (51. ve 52. Hük.: Devlet Bak., 52. Hük. Çevre Bak.), 53. Hük: Turizm Bak., 54. ve 55. Hük: Devlet Bak	ANAP/ DYP	XVII, XVIII, XIX, XX. ve XXI. Dönem
21	Kayseri	Kayseri	Sevgi Esen	1947	4 çocuk	Ankara Hukuk Fakültesi	Hukuk Müş., Bel. Meclis üyesi ve Bel. Başkan Yardım.		DYP	
22	İstanbul	Kocaeli	Meral Akşener	1956	1 çocuk	İstanbul Üniversitesi Tarih Böl., Marmara Üni. Sosyal Bilimler Ens. Doktora	Öğretim Üyesi, yazar	54. Hük. İçişleri Bakanı	DYP	XX. Dönem: İstanbul, XXI. Dönem: Kocaeli

XXII. Yasama Dönemi - 2002-2007										
1	Ankara / Adana	Adana	Nevin Gaye Erbatur	1950	1 çocuk	Hacettepe Üni. KimyaLisans ve Doktora Prof.	Çukurova Üni Kimya Bölüm Başk,Kadın Sorunları Kurucu Müdürü, Araştırmacı, Yazar	Avrupa Güv. ve İşbirliği Teşkilatı Parlamenter AssemblesiTürk Grubu Üyesi, Parlamentolararası Birlik Türk Grup Başkan Yard., İngiltere-Türkiye Dostluk Grubu Başkanı	CHP	
2	Adana	Adana	Ayhan Zeynep Tekin Börü	1950	yok	Çukurova İnşaat Müh	Adana PTT Mühendis, Ulaştırma Bak. Türk Telekom Aş. Eğitim Merkezi Başmüdür Yardı.		AKP	
3	Afyon	Afyon	Reyhan Balandi Tugay	1969	2 çocuk	Kız Meslek Lisesi	Gazeteci		AKP Bağ/ DYP/ Bağ/ ANAP	
4	Bursa / Ankara	Ankara	OyaAraslı	1943	yok	İst. Üni. Hukuk Fak, Ank. Üni. Hukuk Fak. Doktora	Öğretim Üyesi, Prof. Ank. Üni. Kadın Çalışmaları merkez kurul üyesi, Yazar, Kültür ve Adalet Bak. Bakan danışmanı		CHP	XX. Dönem: İçel, XXII. Dönem: Ankara
5	Ankara	Ankara	Ayşe Gülsün Bilgehan	1957	3 çocuk	Paris Siyasal Bilimler Fak. Uls. İlş.	Öğr. Gör., Yazar		CHP	
6	Ankara	Ankara	Remziye Öztoprak	1949	2 çocuk	Gazi Diş	Diş Hekimi, AKP Kurucu Üyesi		AKP	
7	Aydın / New York	Aydın	Özlem Çerçioğlu	1968	2 çocuk	Selçuk Üni. İng.	Halkla İlş. Müdürü - Newyork		CHP	
8	Aydın	Aydın	Semiha Öyüş	1960	yok	Ank. Üni. Hukuk	Avukat		AKP	
9	Gaziantep	Gaziantep	Fatma Şahin	1966	2 çocuk	İTÜ Kimya Müh.	Kimya Mühendisi	Türkiye-AB Uyum Kom. Üyeliği, Töre ve Namus Cinayetleri Komisyonu	AKP	
10	Malatya	İstanbul	Güldal Akşit	1960	yok	Hacettepe Yabancı Diller Y. O, İst Üni Huk	Avukat, Hukuk Müşaviri, AKP Kurucu Üyesi,	58. Hük. Turizm Bakanı, 59. Hük. Devlet Bakanı	AKP	
11	İstanbul	İstanbul	Sıdıka Sarıbekir	1957	yok	İst. Üni. Hukuk	Avukat		CHP	
12	Ankara	İstanbul	Nimet Çubukçu	1965	1 çocuk	İst. Üni. Hukuk	Avukat, AKP Kurucu Üyesi	AB Uyum Kom. ve Karma Parlamento Kom. Üyesi, 59. Hük. Devlet Bakanı	AKP	
13	İstanbul	İstanbul	Zeynep Damla Gürel	1964	2 çocuk	İst. İng. Öğr.	İş Kadını	Nato Parlamenter Asamblesi Türk Grubu Üyesi	CHP	
14	İstanbul	İstanbul	Halide İncekara	1959	3 çocuk	İst. Üni. İkt. Fak.	Mali Koordinatör, Köşe yazarı; TV Program Danışmanı, Çalışan Kadını Destekleme Derneği Kurucusu	Avr Konseyi ve Batı Avr. Birliği Parl. Arası Avr. Güvenlik ve Savunma Asamblesi Üyesi	AKP	
15	Ankara	İstanbul	Birgen Keleş	1939	1 çocuk	Ankara Üni. Siy. Bil. Fak,California Üni, Harward Üni.	DPT Uzun Vadeli Planlar ve Türkiye AB İlişkileri Uzm., Sosyal Demokrasi Par. Kurucu Üyesi	Türkiye-Avrupa Topluluğu Karma Parlamento Komisyonu Üyesi	CHP	XVIII. ve XX. Dönem: İzmir, XXII. Dönem: İstanbul
16	İstanbul	Mahşen Gümüşhane	Güldal Okuducu	1958	2 çocuk	Yüksekokul	Eğitimci, Yayıncı, Yazar		CHP	
17	İstanbul	Artova	İnci Özdemir	1952	1 çocuk	AÖF Halkla İlş	Yönetici		AKP	

18	İstanbul	İstanbul	Bihlun Tamaylıgil	1966	yok	İst. Üni. İşletme	Ekonomist, Üst düzey yönetici	Parlementolar arası Birlik Grubu ve Nato Parlamenter Asamblesi türk Grubu Üyesi	CHP	
19	İstanbul	İstanbul	Zeynep Armağan Uslu	1969	1 çocuk	İst. Üni. İletişim Fak	Öğr. Üyesi	Avrupa Akdeniz Parlamenter Asamblesi Türk Grubu Başkanı	AKP	XXII ve XXIV
20	İstanbul	İstanbul	Gülseren Topuz	1957	2 çocuk	Ank Üni İkt Fak	Kocaeli Üni İkt Tarihi Anabilim Başkanı, İBB Danışmanı		AKP	
21	Ankara	İzmir	Canan Arıtman	1950	2 çocuk	Ege Üni Tıp	Hekim		CHP	
22	Malatya / İzmir	İzmir	Nükhet-Ho - tar Göksel	1961	1 çocuk	Dokuz Eylül Üni. İktisadi ve İd. Bil. Fakültesi Ekonomi Böl. Master	Öğretim Üyesi, YG-21 Danışma Kurulu Üyesi		AKP	
23	İzmir	İzmir	Türkan Mi - çooğulları	1952	2 çocuk	Ege Üni. Kimya	Kimyager, Yönetici	AB Uyum Komis - yonu Üyesi ve Başkanvekili	CHP	
24	Ankara / İzmir	İzmir	Serpil Yıldız	1966	1 çocuk	Ege Gaze-tecilik ve Halkla İlş	Halkla İlş uzmanı, Yönetici, İzmir Büyükşehir Bel. Meclis Üyesi		AKP	
XXIII. Yasama Dönemi - 2007-2011										
1	Ankara / Adana	Adana	Nevin Gaye Erbatur	1950	1 çocuk	Hacettepe Kimya, Üni. of Aston, ABD Colorado State Uni,	Çukurova Üni Kimya Bölüm Başkanı, Kadın Sorunları Kurucu Müdürü, Araştırmacı, Yazar	Avrupa Güv. Ve İşbirliği Teşki - latı Parlamenter Assemblesi Türk Grubu Üyesi, Parlamentolara-rası Birlik Türk Grup Başkan Yard., İngiltere-Türkiye Dostluk Grubu Başkanı	CHP	XXII. ve XXIII. Dönem
2	Adana	Adana	Fatoş Gürkan	1966	2 çocuk	Ank Üni Hukuk	Avukat, Adana Barosu Çocuk Komisyonları ve Turizm Komisyonu Üyesi	TBMM Başkanlık Divanı Katip Üyesi	AKP	
3	Ağrı	Ağrı	Fatma Sal-man Kotan	1970	3 çocuk	Atatürk Üni İşletme	Mali Müşavir	TBMM Başkanlık Divanı Katip Üyesi, Türkiye-Bangladeş Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı	AKP	
4	Aksaray	Aksaray	İlknur İnceöz	1973	1 çocuk	İst Üni Hukuk	Avukat, Aksaray Barosu Kadın Komisyonu Kurucu Üyesi		AKP	
5	Trabzon / Ankara	Ankara	Aşkın Asan	1965	3 çocuk	Riyad İslami İlimler Bölümü ABD Texas Üni Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri	Öğretim Üyesi, Dekan,Yazar	Akdeniz Parl. Asamblesi Türk Grubu Başk ve İslam Konferansı Örgütü Parl. Birliği Türk Grubu Üyesi, Türkiye Umman Parlementolar arası Dostluk Grubu Başk.	AKP	
6	Tarsus / Ankara	Ankara	Nesrin Baytok	1960	1 çocuk	ODTÜ Maden Müh	Maden Müh, Yönetici, Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve CHP Kalem Müdürü, Köşeyazarı		CHP	

7	Ankara	Ankara	Zeynep Dağı	1964	2 çocuk	Ank. Üni. Uls. İlş.	Öğretim Üyesi,Köşeyazarı, Edltör	Avr Güvenlik ve İşbirliği Teşki - latı Parlamenter Asamblesi Türk Grubu Üyesi	AKP	
8	Aydın / New York	Aydın	Özlem Çerçioğlu	1968	2 çocuk	Selçuk Üni. İng.	Halkla İlş. Müdürü - Newyork		CHP	XXII. ve XXIII. Dönem (daha sonra Aydın Bel. Başkanı olup, istifa etti)
9	Balıkesir	Balıkesir	Ayşe Akbaş	1971	yok	AÖF İşletme	Muhasebeci, Mali Müşavir, Balıkesir İl Belediye Mecli Üyesi		AKP	
10	Diyarbakır	Batman	Ayla Akat Ata	1976	1 çocuk	Dicle Üni. Hukuk	İHD Diyarbakır Genel Merkez Yöneticisi, Avukat, Diyarbakır Kadın Platformu Kurucu Üyesi		Bağ/ DTP/ Bağ/ BDP	
11	Bursa	Bursa	Canan Candemir Çelik	1974	1 çocuk	Marmara Üni. Hukuk	Avukat, Yazar	TBMM Başkanlık Divanı Katip Üyesi	AKP	
12	Denizli	Denizli	Selma Aliye Kavaf	1962	1 çocuk	Ank Üni. Dil-Tarih Coğrafya Fak.	Öğretmen	60. Hük. Devlet Bakanı, Türkiye-Peru Parlamento-lararası Dostluk Grubu Başkanı	AKP	
13	Elazığ / Diyarbakır	Diyarbakır	Gültan Kışanak	1961	1 çocuk	Ege Gazetecilik ve Halkla İlş.	Gazeteci, Diyarbakır Bağlar Bel. Sosyal Proje Koordinatörü ve Danışmanı		Bağ/ DTP/ Bağ/ BDP	
14	Elazığ / Diyarbakır	Diyarbakır	Aysel Tuğluk	1965	yok	İst. Üni. Hukuk	Avukat, Yurtsever Kadınlar Derneği Kurucusu, DTP Eş Başkanı		Bağ/ DTP/ Bağ	
15	Erzurum / Zürih	Erzurum	FaziletDağcı Çığlık	1973	1 çocuk	Zürih Üni. Bilgisayar ve İletişim Müh.	Danışman, Bilgisiyar Müh, Proje Müh., Zürih Dietikan Belediyesi STK'ları Başkanı	AB Karma Parlamento Komisyonu Üyesi	AKP	
16	Gaziantep	Gaziantep	Özlem Müftüoğlu	1966	3 çocuk	Çukurova Peyzaj Mimarlığı, Gaziantep Pedogojik Formasyon	İmar komisyonu Başkan Yard, Peyzaj Mimarı, Öğretmen,Yolsuzluk ve İşsizlikle Mücadele Derneği Kurucu Üyesi	Türkiye-Slovakya Parl Arası Dostluk Grubu Başk	AKP	
17	Gaziantep	Gaziantep	Fatma Şahin	1966	2 çocuk	İTÜ Kimya Müh	İşletme Müh, Kimya müh	Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyon Üyesi	AKP	XXII. ve XXIII. Dönem
18	Hakkari	Iğdır	Pervln Buldan	1967	2 çocuk	Lise	Yakınlarını Kaybeden Ailelerle Yardımlaşma Derne-ği Başkanı		Bağ/DTP/ Bağ/ BDP	
19	İstanbul	İstanbul	AyşeJale Ağırbaş	1968	2 çocuk	İst Üni Sosyal Antopolo ji	Sosyal Araştırmacı, TV Yönetmen Asistanı, İl Genel Meclis Üyesl		CHP/ Bağ/ DSP	
20	İstanbul	İstanbul	Meral Akşener	1956	1 çocuk	İstanbul Üniversitesi Tarih Böl., İstanbul Üni Sosyal Bilimler Ens. Master.	Öğretim Üyesi, Yazar	54. Hük. İçişleri Bakanı	DYP	XX. Dönem: İstanbul, XXI. Dönem: Kocaeli, XXIII. Dönem: İstanbul
21	Malatya	İstanbul	Güldal Akşit	1960	yok	Hacettepe Yabancı Diller Y. O, İst. Üni. Hukuk	Avukat,Hukuk Mü-şaviri, AKP Kurucu Üyesi,	58. Hük. Turizm Bakanı, 59. Hük. Devlet Bakanı, Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Kom. Başkanı	AKP	XXII. ve XXIII. Dönem

22	İstanbul	İstanbul	Necla Arat	1940	3 çocuk	İst. Üni. Edeb. Fakültesi Sosyoloji Böl. ve aynı bölümde doktora	Öğretim Üyesi, Kadın Sorunları Araştırma Bölümü Kurucu Üyesi,İst. Kadın Kuruluşları Bir. Kurucu Başkanı ve Koor.,Yazar	Asya Parlamentoları Asamblesi Türk Delegasyonu Üyesi	CHP	
23	Ankara	İstanbul	Nimet Çubukçu	1965	1 çocuk	İst. Üni. Hukuk	Avukat, AKP Kurucu Üyesi,	AB Uyum Kom. ve Karma Parlamento Kom. Üyesi, 59. Hük Devlet Bakanı, 60. Hük. Milli Eğitim Bakanı	AKP	XXII. ve XXIII. Dönem
24	İstanbul	İstanbul	Alev Dedegil	1958	yok	Marmara Üni Kamu Yön.,Boğaziçi Üni. Bilgisayar Programcılığı	Yönetici, İstanbul Kadın Araştırmaları Merkezi Kurucusu ve Baş.	Dilekçe Kom. Başkanı	AKP	
25	İstanbul	İstanbul	Halide İncekara	1959	3 çocuk	İst. Üni. İkt. Fak.	Mali Koordinatör, Köşe yazarı; TV Program Danışmanı, Çalışan Kadını Destekleme Derneği Kurucusu	Avr Konseyi ve Batı Avr. Birliği Parl. Arası Avr. Güvenlik ve Savunma Asamblesi Üyesi	AKP	XXII. ve XXIII. Dönem
26	İstanbul	İstanbul	Ayşe Nur Bahçekapılı	1954	yok	İst. Üni. Hukuk	Avukat, İstanbul Barosu Genel Sekreter,	Küba Parlamentolar arası Dostluk Grubu Başkanı	AKP	
27	Elazığ / İstanbul	İstanbul	Canan Kalsın	1967	yok	Marmara Üni. Türk Dili ve Edebiyatı, Bahçeşehir Üni. Ulus. İlş. Yüksek Lisans	Dış Ticaret, Özel Sektörde Genel Müdür Yard.	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Parlamenter Asamblesi Türk Grubu Üyesi, Türkiye Panama Dostluk Grubu Başkanı	AKP	
28	Ankara	İstanbul	Birgen Keleş	1939	1 çocuk	Ankara Üni. Siy. Bil. Fak,California Üni, Harward Üni.	DPT Uzun Vadeli Planlar ve Türkiye AB İlişkileri Uzm., Sosyal Demokrasi Par. Kurucu Üyesi	Türkiye-Avrupa Topluluğu Karma Parlamento Komisyonu Üyesi	CHP	XVIII. ve XX. Dönem:İzmir, XXII. ve XIII. Dönem:İstanbul
29	İstanbul	İstanbul	Nursuna Memecan	1957	2 çocuk	Boğaziçi Elektrik-Elektronik Müh, ABD Temple Üni Yüksek Lisans	Yayıncı,Yazılım Müh.	Batı Avrupa Birliği Türk Delegasyonu Üyesi	AKP	
30	İstanbul	İstanbul	Fatma Nur Serter	1948	1 çocuk	İst. Üni. İktisat	İst. Üni. İktisat, İst. Üni Rektör yard ve Çalışma Ekonomisi Bölüm Başk., ADD Genel Başk Yard	Parlamentolar arası Birlik Türk Grubu Üyesi	CHP	
31	İstanbul	İstanbul	Edibe Sözen	1961	yok	Marmara Üni Uls. İlş., İst. İktisat Yüksek Lisans ve Doktora	Öğretim Üyesi,Yerel Yönetimler Danışmanı,Yazar		AKP	
32	İstanbul	İstanbul	Bihlun Tamaylıgil	1966	Yok	İst. Üni. İşletme	Ekonomist, Üst düzey yönetici	Parlementolar arası Birlik Grubu ve Nato Parlamenter Asamblesi türk Grubu Üyesi	CHP	XXII. ve XXIII. Dönem
33	Malatya / Diyarbakır	İstanbul	Sebahat Tuncel	1975	yok	Mersin Üni. Harita Kadastro Programı	Harita Teknikeri	DTP Kurucu Üyesi	Bağ/ DTP/ Bağ / BDP	

34	Ankara	İstanbul	Özlem Piltanoğlu Türköne	1976	1 çocuk	Gazi Üni Kamu Yönetimi, Londra Middlesex Ulus İlş Yüksek Lisans	Mülk İdare Amiri, Kaymakam	Batı Avrupa Birliği Türk Delegasyonu Üyesi	AKP	
35	Ankara	İzmir	Canan Arıtman	1950	2 çocuk	Ege Üni Tıp	Hekim		CHP	XXII. ve XXIII. Dönem
36	Bursa / Ankara	İzmir	Şenol Bal	1956	2 çocuk	Gazi Üni Biyoloji, Anadolu Üni İş İdaresi, Gazi Üni Sitogenetik YüksekLisans ve Doktora	Öğretim Üyesi, Türk Dünyası Kadın Birliği ve Balkan Türk Kadın Birliği Yürütme Kurulu Başkanı		MHP	
37	Malatya / İzmir	İzmir	Nükhet HotarGöksel	1961	1 çocuk	Dokuz Eylül Üni İİBF, Dokuz Eylül Çalışma Ekonomisi yüksek Lisans ve Doktora	Öğretim Üyesi	AB Uyum Komisyonu Üyesi ve Başkanvekili	AKP	XXII ve XXIII
38	Denizli / Ankara	İzmir	Şükran Güldal Mumcu	1951	2 çocuk	Ankara Üni İşletme	Uğur Mumcu Gazetecilik Vakfı Kurucusu ve Başkanı Devlet Yatırım Bankası Proje Değerlendirme Uzmanı	TBMM Başkanvekili	CHP	
39	İstanbul	Kocaeli	AzizeSibel Gönül	1966	2 çocuk	İTÜ Mimarlık	Mimar, Mimarlar Odası Genel Sekreteri		AKP	
40	Konya	Konya	AyşeTürkmenoğlu	1965	1 çocuk	İst Üni Hukuk	Avukat		AKP	
41	Malatya	Malatya	Öznur Çalık	1965	2 çocuk	Marmara Üni Eczacılık	Eczacı, Malatya Kadın Platformu Onursal Üyesi		AKP	
42	Diyarbakır	Mardin	Emine Ayna	1968	yok	Lise	Gökkuşağı Kadın Derneği Genel Başkanı		Bağ/ DTP/Bağ / BDP	
43	Mardin	Mardin	Gönül Bekin Şahkulubey	1970	3 çocuk	Gazi Üni Eczacı	Eczacı, Türk Kadınlar Birliği Mardin, Mardin Kültür ve Turizm Derneği	Jamaika Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı	AKP	
44	İzmir / Ankara	Samsun	Birnur Şahinoğlu	1952	2 çocuk	Ege Üni Jeoloji Müh, Dokuz Eylül yüksek Lisans	Yüksek Jeoloji mühendisi, Gazi Bel. Meclis Üyesi, Gazi, Kültür ve Sanat Derneği		AKP	
45	Kars / Şanlıurfa	Şanlıurfa	Çağla Aktemur Özyavuz	1972	yok	İTÜ Jeoloji Müh	Jeoloji Müh, İş Kadını,	Avrupa Birliği Karma Parlamento Üyesi	AKP	
46	Şırnak	Şırnak	Sevahir Bayındır	1969	yok	Ege Üni Hemşirelik Y. O	Hemşire, Sendikacı, DTP Kurucu Üyesi,		Bağ/ DTP/ Bağ/ BDP	
47	Tokat	Tokat	Dilek Yüksel	1977	1 çocuk	Gazi Üni İktisat	Atakum Belediyesi Basın-Yayın Halkla İlş Müdürü, Mamak Belediyesi kültür Şube Müdürü,		AKP	
48	Trabzon	Trabzon	SafiyeSeymenoğlu	1964	2 çocuk	KTÜ Mimarlık	Mimar, Sürmene Bel. Meclis Üyesi		AKP	
49	Maraş / Adana	Van	Fatma Kurtulan	1964	yok	Lise	Küçükdikili Belediyesi Sosyal Proje Koordinatörü, Aktivist, Adana YG-21 Kent Konseyi ve Bel. Meclis Üyesi		Bağ/ DTP/ Bağ/ BDP	

50	Van	Van	Gülşen Orhan	1970	1 çocuk	Ankara Üni. Arkeoloji	Arkeolog	TBMM başkanlık Divanı Katip Üyesi	AKP	
XXIV Yasama Dönemi										
	Adana	Adana	Fatoş Gürkan	1966	2 çocuk	Ank Üni. Hukuk	Avukat, Adana Barosu Çocuk Komisyonları ve Turizm Komisyonu Üyesi	TBMM Başkanlık Divanı Katip Üyesi	AKP	XXIII. ve XXIV.
	Ağrı	Ağrı	Fatma Salman Kotan	1970	3 çocuk	Atatürk Ünl. İşletme	Mali Müşavir	TBMM Başkanlık Divanı Katip Üyesi, Türkiye-Bangladeş Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı	AKP	XXIII. ve XXIV.
1	Aksaray	Aksaray	İlknur İnceöz	1973	1 çocuk	İst. Üni. Hukuk	Avukat, Aksaray Barosu Kadın Komisyonu Kurucu Üyesi		AKP	XXIII. ve XXIV.
2	Ankara	Ankara	Ayşe Gülsün Bilgehan	1957	3 çocuk	Paris Siyasal Bilimler Fak. Uls. İlş.	Öğr. Gör., Yazar		CHP	XXII. ve XXIV. Dönem
3	Kars	Ankara	Ülker Güzel	1944	2 çocuk	Ankara Üni. Maliyeve İktisat	Planlamacı, İktisatçı	TURKPA Türk Grubu Üyesi	AKP	
4	Ankara	Ankara	Aylin Nazlıaka	1968	yok	ODTÜ İktisat	İnsan Kaynakları ve yönetim Danışmanı	Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu Üyeliği	CHP	
5	Kırıkkale	Ankara	Tülay Selamoğlu	1966	1 çocuk	İTÜ Mimarlık	Mimar		AKP	
6	Ankara	Ankara	Nurdan Şanlı	1954	1 çocuk	Ankara Üni. Muhasebe Y. O. İşletme	Marka ve Patent Vekili		AKP	
7	Mersin	Ankara	Emine Ülker Tarhan	1963	2 çocuk	Ankara Üni Hukuk	Yargıç		CHP	
8	Bilecik	Ankara	Zuhal Topçu	1960	2 çocuk	Ankara Üni Soyoloji-Felsefe	Öğretim Üyesi	Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu Üyeliği	MHP	
9	Karabük	Antalya	Gökçen Özdoğan Enç	1976	1 çocuk	Selçuk Üni Halkla İlş	Halkla İlişkiler Uzmanı		AKP	
10	Aydın	Aydın	Semiha Öyüş	1960	yok	Ank Üni Hukuk	Avukat		AKP	XXII. ve XXIV. Dönem
11	Balıkesir	Balıkesir	Ayşe Nedret Akova	1948	yok	Ankara Üniversitesi Hukuk	Avukat		CHP	
12	Balıkesir	Balıkesir	Tülay Babuşçu	1976	1 çocuk	Ege Üni Eczacılık	Eczacı		AKP	
13	Diyarbakır	Batman	Ayla Akat Ata	1976	1 çocuk	Dicle Üni. Hukuk	İHD Diyarbakır Genel Merkez Yöneticisi, Avukat, Diyarbakır Kadın Platformu Kurucu Üyesi		Bağ/ DTP/ Bağ/ BDP	XXIII. ve XXIV.
14	Bursa	Bursa	Canan Candemir Çelik	1974	1 çocuk	Marmara Üni. Hukuk	Avukat, Yazar	TBMM Başkanlık Divanı Katip Üyesi	AKP	XXIII. ve XXIV.
15	Belçika	Bursa	Tülin Erkan Kara	1969	1 çocuk	İstanbul Üni. Fransız Filolojisi	Mütercim-Tercüman, Filolog	Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi Türk Grubu Üyesi	AKP	
16	Bursa	Bursa	Sena Kaleli	1956	yok	Uludağ Üni. İşletme	Yönetici, İşletmeci		CHP	

17	Afyon	Denizli	Nurcan Dalbudak	1979	2 çocuk	Pamukkale Üni Tekstil	Tekstil Teknikeri		AKP	
18	Bursa	Diyarbakır	Nursel Aydoğan	1959	1 çocuk	Hacettepe Üni Gıda Mühendisliği	Gıda Mühendisi		BDP	
19	Diyarbakır	Mardin	Emine Ayna	1968	yok	Lise	Gökkuşağı Kadın Derneği Genel Başkanı		BDP	XXIII. ve XXIV.
20	Ankara	Diyarbakır	Mine Lök Beyaz	1973	1 çocuk	Gazi Üni Mühendislik-Mimarlık Fak	Mimar	TBMM Başbakanlık Divanı Katip Üyesi	AKP	
21	Diyarbakır	Diyarbakır	OyaEronat	1962	yok	Fırat Üni İnşaat Müh	İnşaat Mühendisi		AKP	
22	Diyarbakır	Diyarbakır	Leyla Zana	1961	3 çocuk	Lise	gazetecilik		BDP	XIX. ve XXIV.
23	Tunceli	Elazığ	Şermin Balık	1972	2 çocuk	Tunceli Ünl M. Y. O	İşletmeci		AKP	
24	Erzurum / Zürih	Erzurum	FaziletDağcı Çığlık	1973	1 çocuk	Zürih Üni Bilgisayar ve İletişim Müh	Danışman, Bilgisiyar Müh, Proje Müh, Zürih Dietikan Belediyesi STK'larıBaşkanı	AB Karma Parlamento Komisyonu Üyesi	AKP	XXIII. ve XXIV.
25	Eskişehir	Eskişehir	Ülker Can	1973	1 çocuk	Anadolu Üni Eczacılık	Eczacı		AKP	
26	Eskişehir	Eskişehir	Ruhsar Demirel	1963	1 çocuk	Gazi Üni Tıp	Hekim		MHP	
27	Gaziantep	Gaziantep	Derya Bakbak	1972	2 çocuk	Gazi Üni Mimarlık	Mimar		AKP	
28	Gaziantep	Gaziantep	Fatma Şahin	1966	2 çocuk	İTÜ Kimya Müh	İşletme Müh, Kimya müh	Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyon Üyesi, 61. Hükümet Kadın ve Aileden Sorumlu Dev. Bak.	AKP	XXII, XXIII. ve XXIV. Dönem
29	Hakkari	Iğdır	Pervin Buldan	1967	2 çocuk	Lise	Yakınlarını Kaybeden Ailelerle Yardımlaşma Derneği Başkanı		BDP	XXIII. ve XXIV.
30	Sivas	İstanbul	Sabahat Akkiraz	1955	yok	İlkokul	Müzisyen		CHP	
31	İstanbul	İstanbul	Meral Akşener	1956	1 çocuk	İstanbul Üniversitesi Tarih Böl., İstanbul Üni Sosyal Bilimler Ens. Master.	Öğretim Üyesi, yazar	54. Hük. İçişleri Bakanı	MHP	XX. Dönem: İstanbul, XXI. Dönem: Kocaeli,XXIII. ve XXIV. Dönem:İstanbul
32	İstanbul	İstanbul	Ayşe Nur Bahçekapılı	1954	yok	İst Üni Hukuk	Avukat, İstanbul Barosu Genel Sekreter,	Küba Parlamentolar arası Dostluk Grubu Başkanı	AKP	XXIII. ve XXIV.
33	Ankara	İstanbul	Nimet Baş (Çubukçu)	1965	1 çocuk	İst Üni Hukuk	Avukat, AKP Kurucu Üyesi,	AB uyum Kom. Ve Karma Parlamento Kom. Üyesi, 59. Hük Devlet Bakanı, 60. Hük. Milli Eğitim Bakanı	AKP	XXII, XXIII. ve XXIV. Dönem
34	Tekirdağ	İstanbul	Türkan Dağoğlu	1945	3 çocuk	İst Üni Tıp Fak	Hekim		AKP	
35	İstanbul	İstanbul	Gülay Dalyan	1962	1 çocuk	YTÜ Matematik Mühendisliği	Matematik Mühendisi		AKP	
36	İstanbul	İstanbul	Ayşe Eser Danışoğlu	1962	1 çocuk	İst Üni İktisat, İst Üni Avrupa Topluluğu Anabilim Dalı Yüksek Lisans, Amsterdam Üni ulus llş yüksek Lisans, İst Üni İktisat Doktora	Öğretim Görevlisi	Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu Üyeliği	CHP	

37	İstanbul	İstanbul	Alev Dedegil	1958	yok	Marmara Üni. Kamu Yönetimi, Boğaziçi Üni. Ulus. İlş. yüksek Lisans	Yönetici	TBMM Dilekçe Komisyonu Başkanlığı	AKP	XXIII.
38	İzmit	İstanbul	Tülay Kaynarca	1969	3 çocuk	Gazi Üni Gazetecilik, İst. Üni. Halkla İlişkiler ve Gazetecilik Yüksek Lisans	Gazeteci		AKP	
39	İstanbul	İstanbul	SedefKüçük	1958	1 çocuk	İst. Üni. Sosyal Bilimler ve Sosyal Siyaset	Yönetici		CHP	
40	Eskişehir	İstanbul	Melda Onur	1964	yok	Marmara Üni. Kamu Yönetimi	Gazeteci, İletişimci		CHP	
41	Ankara	İstanbul	ŞafakPavey	1976		Londra Westminster Üni. Ulus İlş., London School of Economics	Diplomat		CHP	
42	Erzurum	İstanbul	Mihrimah Belma Satır	1961	1 çocuk	İst. Üni. Hukuk	Avukat		AKP	
43	İstanbul	İstanbul	Fatma Nur Serter	1948	1 çocuk	İst. Üni. İktisat	İst. Ün.i İktisat, İst. Üni. Rektör yard. ve Çalışma Ekonomisi Bölüm Başk, ADD Genel Başk Yard.	Parlamentolar arası Birlik Türk Grubu Üyesi	CHP	XXIII. ve XXIV.
44	Erzincan	İstanbul	Sevim Savaşer	1953	2 çocuk	İstanbul Üni. Hemşirelik M. Y. O, İstanbul Üni. Tıp Fak. Doktora	Öğretim Üyesi		AKP	
45	İstanbul	İstanbul	Bihlun Tamaylıgil	1966	Yok	İst. Üni. İşletme	Ekonomist, Üst Düzey Yönetici	Parlementolar arası Birlik Grubu ve Nato Parlamenter Asamblesi türk Grubu Üyesi	CHP	XXII, XXIII. ve XXIV. Dönem
46	Sivas	İstanbul	Binnaz Toprak	1942	1 çocuk	Hunter College of The City Üni. Siyaset Bilimi, City University of NY doktora	Öğretim Üyesi		CHP	
47	Malatya / Diyarbakır	İstanbul	Sebahat Tuncel	1975	yok	Mersin Üni Harita Kadastro Programı	Harita Teknikeri	DTP Kurucu Üyesi	BDP	XXIII. ve XXIV.
48	İzmir	İzmir	İlknur Denizli	1964	2 çocuk	Ege Üni. Gıda Mühendisliği	Gıda Mühendisi, Sanayici		AKP	
49	İzmir	İzmir	Birgül Ayman Güler	1961	yok	Marmara Siyaset ve İdare	Öğretim Üyesi		CHP	
50	Isparta	İzmir	HülyaGüven	1951	yok	Ege Üni. Tıp	Hekim		CHP	
51	Denizli / Ankara	İzmir	Şükran Güldal Mumcu	1951	2 çocuk	Ankara Üni. İşletme	Uğur Mumcu Gazetecilik Vakfı Kurucu - su ve Başkanı Devlet Yatırım Bankası Proje Değerlendirme Uzmanı	Meclis Başkan Vekili	CHP	XXIII. ve XXIV.
52	Çankırı/ İzmir	İzmir	Nesrin Ulema	1971	2 çocuk	Ege Üni. Eczacılık	Eczacı	Sağlık, Aile ve Çalışma ve Sosyal İlişkiler kom. Üyesi	CHP	
53	Kahraman-maraş	Kahraman-maraş	Sevde Bayazıt Kaçar	1974	2 çocuk	Anadolu Üni. AÖF Halkla İlişkiler	Yapımcı	Parlamentolar arası Birlik Türk Grubu Üyesi	AKP	
54	Kars	Kars	Mülkiye Birtane	1964	2 çocuk	Atatürk Üni. İngilizce	Öğretmen		BDP	

55	İstanbul	Kayseri	Pelin Gündeş Bakır	1972	2 çocuk	Imperial College İnşaat Müh., Beton Yapılar Master, İTÜ doktora	Öğretim Üyesi	Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi Türk Grubu Üyesi	AKP	
56	İstanbul	Kocaeli	Azize Sibel Gönül	1966	2 çocuk	İTÜ Mimarlık	Mimar,Mimarlar Odası Genel Sekreteri		AKP	XXIII. ve XXIV.
57	Norveç	Konya	Gülay Samancı	1977	1 çocuk	Selçuk Üni. Hukuk	Avukat		AKP	
58	Konya	Konya	AyşeTürk-menoğlu	1965	1 çocuk	İst. Üni. Hukuk	Avukat	Anayasa Kom. Üyesi	AKP	XXIII. ve XXIV.
59	Malatya	Malatya	Öznur Çalık	1965	2 çocuk	Marmara Üni. Eczacılık	Eczacı, Malatya Kadın Platformu Onursal Üyesi		AKP	XXIII. ve XXIV.
60	Manisa	Manisa	SakineÖz	1964	1 çocuk	Trakya Üni. Mimarlık	Mimar		CHP	
61	Mardin	Mardin	Gülser Yıldırım	1963	4 çocuk	Lise			BDP	
62	Mardin	Mardin	Gönül Bekin Şahkulubey	1970	3 çocuk	Gazi Üni. Eczacı	Eczacı, Türk Kadınlar Birliği Mardin, Mardin Kültür ve Turizm Derneği	Dışişleri Kom. Katip Üyesi, Kadın-Erkek FırsatEşitliği Kom.Üyesi	AKP	XXIII. ve XXIV.
63	Mersin	Mersin	Çiğdem Münevver Ökten	1961	2 çocuk	Dokuz Eylül Üni İngiliz Dili ve Edebiyatı ve İng Öğret-menliği	Öğretmen ve Filolog			
64	Üsküdar	Sakarya	Ayşenur İslam	1948	1 çocuk	Ankara Üni. Türk Dili ve Edebiyatı, Gazi Üni. Doktora	Öğretim Üyesi		AKP	
65	Diyarbakır	Samsun	Tülay Bakır	1947	2 çocuk	İstanbul Üni. Tıp, Hacettepe Fizyoloji doktora	Tıp Doktoru, Öğretim Üyesi		AKP	
66	Elazığ / Diyarbakır	Diyarbakır	Gültan Kışanak	1961	1 çocuk	Ege Gaze-tecilik ve Halkla İlş	Gazeteci, Diyarbakır Bağlar Bel. Sosyal Proje Koordinatörü ve Danışmanı		BDP	XXIII. ve XXIV.
67	İstanbul	Sivas	Nursuna Memecan	1957	2 çocuk	Boğaziçi Elektrik-Elekt-ronik Müh., ABD Temple Üni. Yüksek Lisans	Yayıncı,Yazılım Müh.	AB Türk Komisyonu Üyesi, Av. Kom. Türk Parlamenter Birliği Başk.	AKP	XXIII. ve XXIV.
68	İstanbul	Şanlıurfa	Zeynep Armağan Uslu	1969	1 çocuk	İst. Üni. İletişim Fak	Öğr. Üyesi	Avrupa Akdeniz Parlamenter Asamblesi Türk Grubu Başkanı, Kadın-Erkek Fırsat Eşit. Kom. Üyesi	AKP	XXII. ve XXIV.
69	Mardin	Şırnak	Selma Irmak	1971	yok	Lise			BDP	
70	Malatya	Tekirdağ	Candan Yüceer	1973	2 çocuk	Gazi Üni. Tıp	Tıp Doktoru		CHP	
71	Tekirdağ	Tekirdağ	Özlem Yemişçi	1971	1 çocuk	Trakya Üni. M. Y. Ö. İnşaat	İş Kadını		AKP	
72	Tokat	Tokat	Dilek Yüksel	1977	1 çocuk	Gazi Üni. İktisat	Atakum Belediyesi Basın-Yayın Halkla İlş Müdürü, Mamak Belediyesi Kültür Şube Müdürü		AKP	XXIII. ve XXIV.
73	Trabzon	Trabzon	SafiyeSey-menoğlu	1964	2 çocuk	KTÜ Mimarlık	Mimar, Sürmene Bel. Meclis Üyesi		AKP	XXIII. ve XXIV.
74	Uşak	Uşak	Dilek Akagün Yılmaz	1963	2 çocuk	Dokuz Eylül Üni. Hukuk	Avukat		CHP	

75	Van	Van	Gülşen Orhan	1970	1 çocuk	Ankara Üni Arkeoloji	Arkeolog	İnsan Hakları İnceleme Kom. Üyesi	AKP	XXIII. ve XXIV.
76	Elazığ / Diyarbakır	Van	Aysel Tuğluk	1965	yok	İst Üni Hukuk	Avukat, Yurtsever Kadınlar Derneği Kurucusu, DTP Eş Başkanı		BDP	XXIII. ve XXIV.

Tabloyu hazırlayanlar: Begüm Hergüvenç ve Dilara Gök, "Türkiye'de Kadın Parlamenterlerin Profilinin Tablolaştırılması", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Toplumsal Cinsiyet ve Politika dersi, 2011-2012 dönem sonu.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, Nermin (1979), "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, (der.) Nermin Abadan-Unat, İstanbul.

Acar, Feride, Yakın Ertürk (2011), "Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Kazanımlar, Sorunlar", *21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, (der.) Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Acar Savran, Gülnur (2004), *Beden, Emek, Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*, Kanat Yayıncılık, İstanbul.

Acuner, Selma (2002), "90'lı Yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları," *90'larda Türkiye'de Feminizm*, (der.) Aksu Bora ve Asena Günal, İletişim Yayınları, İstanbul.

Açık, Necla (2002), "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'de Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, (der.) Aksu Bora-Asena Günal, İletişim Yayınları, İstanbul.

Agacinski, Sylviane, (1994), *Cinsiyetler Siyaseti*, (çev.) İsmail Yerguz, İmge Yayınevi, Ankara.

Akkoç, Nebahat (2002), "Diyarbakır Ka-Mer'in Kuruluş Hikayesi ve Yürüttüğü Çalışmalar", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, (der.) Bora, A., Günal, A., İletişim Yayınları, İstanbul.

Akduran, Özgün, (2012), *Hane, Devlet, Piyasa: Kadın Emeği ve Sosyal Politikalar Bağlamında Cinsiyetlendirilmiş Bütçe*, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul.

Akgökçe, Necla (1996), "Bütün Bunlar Oluyorken Kadınlar Neredeydi?", ÖDP *Tartışmaları*, Alan Yayıncılık, İstanbul.

Akşit, Elif Ekin (2005), *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akyıldız, Ali (2016) "Demokrasinin Sayılarla Sınavı: Seçim Sistemleri", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı 7, s.127-148.

Alkan, Ayten (2004), "Yerel Siyaset Kadınlar İçin Neden Önemli?", *Birikim*, (179).

Alkan, A. (2005), *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı*, Dipnot Yayınları, Ankara.

Alkan, A. (2006), *Belediye Kadınlara da Hizmet Eder: Kadın Dostu Belediye Hizmetleri –Neden, Nasıl?*, KA-DER, Ankara.

Alkan, A. (2009), (der) *Cins Cins Mekan*, Varlık Yayınları, İstanbul.

Alkan, Ayten ve Serpil Çakır, (2012), "Türkiye'de Cinsiyet Rejimi: Süreklilik ve Kırılmalar", (der.) Bülent Duru ve Faruk Alpkaya, *Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Phoenix Yayınları, Ankara.

Altınay, Ayşe Gül, (2000), (der.) *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Altınay, A. (2000b), "Ordu, Millet, Kadınlar, Dünyanın İlk Kadın Savaş Pilotu Sabiha Gökçen", (der.) Ayşe Gül Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Altınay, A ve Yeşim Arat (2007), *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet*, Punto Yayınları, İstanbul.
Altındal, Yonca (2007), *Kadının Siyasal Katılımı Bağlamında Partilerin Kadın Kollarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi.
Arat, Yeşim (1987), "Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rolleri 1934-1980", *Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi*, c.1.
Arat, Y. (1989), *The Patriarchal Paradox: Women Politicians in Turkey*, Madison: N.J. Fairleig Dickinson University Press.
Arat, Y. (1991), "1980'ler Türkiye'sinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizmin Radikal Uzantısı", *Toplum-Bilim*, Bahar.
Arat, Y. (1998a), "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Vatandaşlık", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaşa Doğru*, (der.) Artun Ünsal, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
Arat, Y. (1998b), "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar (der) S.Bozdoğan ve R. Kasaba, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
Arat, Y. (1998c), "Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili Üzerinde Gözlemler", *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Kadın*, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.
Arat, Y. (1999), *Political Islam in Turkey and Women's Organizations*, TESEV.
Arat, Y. (1999), "Refah Partisi Hanım Komisyonları", *Bilanço 1923-1998: Siyaset -Kültür-Uluslararası İlişkiler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
Arat, Y. (2005), *Rethinking Islam and Liberal Democracy, Islamist Women in Turkish Politics*, State University of New York Press, New York.
Ayata, Ayşe Güneş (1992), *CHP: Örgüt ve İdeoloji*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
Ayata, A. (1990), "Türkiye'de Kadının Siyasete Katılımı", *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, (der.) Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.
Ayata, A. (1992), "Women in the Legislature", *Bogaziçi Journal*, vol. 8, n. 1-2. Ayata, A. (1998), "Laiklik, Güç ve Katılım Üçgeninde Türkiye'de Kadın ve Siyaset, (der.) Ayşe Berktay, *75.Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul.
Ayata, Gökçiçek; Sevinç Eryılmaz Dilek, Bertil Emrah Oder (2010), *Kadın Hakları, Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
Aytaman, Lale (2008), *İğneli Koltukta Dört Buçuk Yıl: Türkiye'nin İlk Kadın Valisi Anlatıyor*, Turkuvaz Kitap, İstanbul.
Bacchi, Carol Lee (1996), *The Politics of Affirmative Action*, Sage Publications, London.
Paker, Banu vd. (1988), *Bağır Herkes Duysun, Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası*, Kadın Çevresi Yayınları, İstanbul.
Başkent Kadın Platformu (2007), *Dünden Bugüne Başkent Kadın Platformu: Ekim 1995-Mayıs 2007*, Ankara.

Bjarnegard, Elin (2009), *Men in Politcs: Revisiting of Gendered Parliamentary Representation in Thailand and Beyond*, Doktora Tezi, Uppsala Universitet, Uppsala.
Bebel A. (2013), *Kadın ve Sosyalizm*, Agora Kitaplığı, İstanbul.
Belek-Erşen, U. (2006), *Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve Denetim Mekanizması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
Benhabib, Seyla (1996), "Kamu Alanı Modelleri", çev. D.Şahiner, *Cogito*, Kent ve Kültür Özel Sayı, no.8.
Benhabib, Seyla (1999), (der) *Demokrasi ve Farklılık*, (çev.) Zeynep Gürata, Cem Gürsel, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Atölyesi Yayını, İstanbul.
Berktay, Fatmagül (1990), "Türkiye Solunun Kadına Bakışı: Değişen Bir Şey Var mı?", (der.) Şirin Tekeli, *Kadın Bakış Açısından 80'ler* Türkiye'sinde *Kadın*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Berktay, F. (2001), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", (der.) Mehmet Alkan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası*, c.1, İletişim Yayınları, İstanbul.
Berktay, F. (2003), "Kadının İnsan Hakları", *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları.
Berktay, F. (2010), *Politikanın Çağrısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
Berktay, F. (2012), *Dünyayı Bugünde Sevmek: Hannah Arendt'in Politika Anlayışı*, Metis Yayınları, İstanbul.
Bhasin, Kamla (2003a), *Toplumsal Cinsiyet* (çev.) Ayşe Coşkun, Kadav Yayınları, İstanbul.
Bhasin, K (2003b), *Ataerkil Sistem* (çev.) Ayşe Coşkun, Kadav Yayınları, İstanbul.
Birleşmiş Milletler (BM) (1949), *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*, Kasım 2009, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rigths_turkce.pdf.
Birleşmiş Milletler (1952), Birleşmiş Milletler Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Sözleşmesi, Eylül 2009, http://www.ihd.org.tr/index. php?option=com_content&view=article&id=899:birlesmis-milletler-kadinlarin-siyasal-haklarinailiskin-sozlesmesi&catid=37:san-haklarylgeleri&Itemid=96.
Birleşmiş Milletler (1981), Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, Eylül 2009, http://www.ksgm.gov.tr/uluslararasi_Belgeler.php.
Birleşmiş Milletler Kalkınma Fonu (UNDP) (2006), Türkiye'de Siyaset ve Kadın Kamuoyu Araştırması Raporu, Eylül 2009, www.undp.org.tr/.../Turkiyede_Siyaset_ve_Kadin_Arastima_Raporu.doc.
Birleşmiş Milletler Kalkınma Fonu (2009), Human Development Report 2009. Ekim 2009, http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2009.
Bora, Aksu ve Asena Günal (2002), (der.) *90'larda Türkiye'de Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Bora, A. (2002), "Bir Yapılabilirlik Olarak Ka-Der", (der.) Bora ve Günal, *90'larda Türkiye'de Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Brown, Wendy (1992), Finding the Man in the State, *Feminist Studies*, 18, (1).
Butler, Judith (2009), "Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri", Cogito: Feminizm, Yapı Kredi Yayınları, Sayı:58, Bahar.
Bürgin, Erzene vd. (2017) "Yerel Yönetimlerde Kadın: İzmir İli Örneği", *Kadın ve Siyaset*, (Der.) Konca Yumlu ve Özlem Belkıs, İmge Kitabevi, Ankara.

Bystydizienski, Jill (1995), *Women in Electoral Politics: Lessons from Norvey*, Praeger, London.
Cansun, Şebnem (2013), *AK Parti-CHP-Kadınlar*, XII. Levha Yayınları, İstanbul.
Caporal, Bernard (1982), *Kemalizmde ve Sonrasında Türk Kadını*, çev. Ercan Eyüboğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
CEDAW Gölge Raporu, http://www.kader.org.tr/tr/images/belgeler//Ce- dawTR_golge_rapor_turkce_2_haziran_GS.pdf (25.01.2013).
CEDAW Metni, http://www.unicef.org/turkey/cedaw/_gi18.html, (13.01.2013).
Cerit Mazlum, Semra (2008) *Kadınlarla ve Kadınlar için Yerel Yönetim*, İstanbul: KA-DER Siyaset Okulları Eğitim Dizisi.
Chatterjee, Partha (2000), "Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm", (der.) Ayşe Gül Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Cohen, Jean (1999), "Demokrasi, Farklılık ve Özel Yaşam Hakkı", (der.) Seyla Benhabib, *Demokrasi ve Farklılık*, (çev.) Zeynep Gürata, Cem Gürsel, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Atölyesi Yayını, İstanbul.
Connell, R.W. (1998), *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, (çev.) Cem Soydemir, Ayrıntı, İstanbul.
Coole, Diana (1993), *Women in Political Theory: From Ancient Misogyny to Contemporary Feminism*, Harvester Wheatseaf, Exeter.
Coşar, Simten (2007), "Politik Katılımda Eşitlik: Bıyıksız Siyaset Mümkün mü?", *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Heinricih Böll Stiftung Derneği Yayını, İstanbul.
Çadır, Mustafa (2011), *Kadının Siyasal Yaşama Katılımında Siyasi Parti Kollarında Kadınların Rolü*, (TBMM'de Grubu Bulunan Siyasi Partiler Bağlamında Ankara İli Örneği) Uzmanlık Tezi, Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
Çağlayan, Handan (2007), *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Çaha, Ömer (1996), *Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Feminizm* (çev.) Ertan Özensel, Vadi Yayınları. Ankara.
Çakır, Serpil (1989), "Osmanlı Kadınının Yeni Bir Kimlik Kazanma Aracı: Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, no: 66, Haziran.
Çakır, S. (1991a), "Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesinde Türk Kadını", (der.) Necla Arat, *Eşit Hak Eşit Katılım*, Cem Yayınevi, İstanbul.
Çakır, S. (1991b), "Osmanlı Kadın Dernekleri", *Toplum ve Bilim*, Bahar.
Çakır, Serpil ve Necla Akgökçe (1996a), (der) *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
Çakır, S. (1996b), "Kadın Çalışmaları Bilimde Neleri, Nasıl Sorguluyor?", (der.) Kuvvet Lordoğlu, *İnsan, Toplum, Bilim*, Kavram Yayınları, İstanbul.
Çakır, S. (1996c), "Türkiye'de Geçmişten Günümüze Kadın Hareketi", *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye Ansiklopedisi, Yüzyıl Biterken Dizisi*, cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
Çakır, S. (1997), "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhiddin", *Toplumsal Tarih*, no. 46.
Çakır, S. (2001), "Bir'in Nostaljisinden Kurtulmak: Siyaset Bilimine Cinsiyet Açısından Bakış", (der.) Necla Akgökçe, Aynur İlyasoğlu, *Yerli Bir Feminizme Doğru*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
Çakır, S. (2003), 'Kadınlığın İlk Tarihi Şikâyeti: Beyaz Konferanslar", *Tarih ve Toplum*, Mart, no. 231.
Çakır, S. (2005a), "Political-Social Movements. Revolutionary: Turkey", *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*, vol. 2, Brill, Leiden.

Çakır, S. (2005b), "Eşitsizliğin Parlamentodaki Tezahürü: Türkiye'de Parlamentoda Kadın", *Bilim, Eğitim Toplum*, no.10.
Çakır, S. (2005c), "Olumlu Eylem ve Güçlenme Politikaları: Süreç ve Uygulamalar", *Sorgulamak ve Değiştirmek İçin*, Eğitim Sen Yayınları, Ankara.
Çakır, S (2006), "Ulviye Mevlan (1893–1964)", *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, eds. Francisca de Haan, Krassimira Daskalova and Anna Loutfi, Central European University Press, Budapest and New York.
Çakır, S. (2007a), "Sözlü Tarih Projelerinde Yöntemsel ve Etik Sorunlar ve Bu Sorunları Çözme Yolları", (der.) Aynur İlyasoğlu, Gülay Kayacan, *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
Çakır, S. (2007b), "Feminism and Feminist History-Writing in Turkey: The Discovery of Ottoman Feminism", *Aspasia: The International Year Book of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History*, Berghahn Journals, no.1.
Çakır, S. (2007c), "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi", *Modern Siyasal İdeolojiler*, (der.) Birsen Örs, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
Çakır, S. (2009), "Osmanlı'da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller", *Cins Cins Mekân* (der.) A. Alkan, Varlık Yayınları, İstanbul.
Çakır, S. (2010a), "Mekânın Kadınlar Açısından Kurgulanışına Kuramsal ve Tarihsel Süreç İçinde Bakmak", (der.) Ayşen Akpınar, Gönül Bakay, Handan Dedehayır, *Kadın ve Mekan*, Turkuaz Yayınları, İstanbul.
Çakır, S. (2010b), "Osmanlı Kadın Hareketi: 20.Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi", (der.) H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder, D. Yükseker, *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
Çakır, S. (2011a), "Studying Power as Asset and Liability for Women through Oral History", (ed.) Fatma Türe ve Birsen Talay Kesoğlu, *Women's Memory: The Problem of Sources* Cambridge Scholars Publishing, Cambridge.
Çakır, S. (2011b), "Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası", (der.) Serpil Sancar, *21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
Çakır, S. (2011c), *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul (gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 3.basım. (İlk basım 1994, 5.basım 2016)
Çakır, S. (2019), "Tarih Yazımı", der. Ayşen Koçak Turhanoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, Bölüm 7, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
Çalışlar, İpek (2010), *Halide Edip: Biyografisine Sığmayan Kadın*, Everest Yayınları, İstanbul.
Çitçi, Oya (1982), *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*, TODAİ, Ankara.
Çitçi, O. (1989), *Yerel Yönetimlerde Temsil*, TODAİ, Ankara.
Dahlerup, Drude. (1998a), "Increasing Women's Representation: New Trends in Gender Quotas", (ed.) Karam, Azza, *Women in Politics: Beyond Numbers* IDEA, Stockholm. Bu makalenin gözden geçirilmiş basımı için bkz. D., Dahlerup, (1998b), "Using Quotas to Increase Women's Political Representation" (https://www.onlinewomeninpolitics.org/beijing12/Chapter4_Dahlerup.pdf).
Dahlerup D. ve Lenita Freidenvall (2005), "Quotas as a "Fast Track" to Equal Representation for Women: Why Scandinavia Is No Longer the Model?", *International Feminist Journal of Politics*. Vol. 7, no. 1, March.

Dahlerup, D. (2006), *Women, Quotas and Politics*, Routledge, New York.
Davaz, Aslı. (2014), *Eşitsiz Kız Kardeşlik: Uluslararası ve Ortadoğu Kadın Hareketleri, 1935 Kongresi ve Türk Kadınlar Birliği*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
Davis, Nira Yuval (2003), *Cinsiyet ve Millet*, çev. Ayşin Bektaş, İletişim Yayınları, İstanbul.
Davis, Mary (2006), *Sylvia Pankhurst*, (çev.) Emine Özkaya, Versus Yayınları, İstanbul.
Demir, Zekiye (2002), *Siyasi Partilerin Kadın Politikalarına Karşı Kadınların Tutumları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi.
Demirdirek, Aynur (1993), *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışlarının Hikâyesi*, İmge, Ankara.
Demirovic, Alex ve Katherina Pühl (1998), "Identitatspolitik und die Transformation von Staatlichkeit", Eva Kreisky, Birgit Sauer, (der) *Geschlechterverhältnisse im Kontext Politischer Transformation*, PVS, Sonderheft 28, Opladen/Wiesbaden.
Dietz, Mary G. (1998), "Context Is All: Feminism and Theories of Citizenship", (ed.) Anne Phillips, *Feminism and Politics*, Oxford University Press, Oxford.
Dinçsoy, Kamile (2013), *Finlandiya ve Rusya'da Kadınların Oy Hakkı Mücadelesi*, İÜ Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı, Toplumsal Cinsiyet ve Politika dersi ödevi.
Direk, Zeynep (2016), "Elizabeth Grosz, Judith Butler: Farklı Felsefeler, Farklı Kuir Kuramlar", *Cogito*, Gilles Deleuze: Ortadan Başlamak, Sayı 82, Kış.
Dişbudak, Müge (2008), *Türk Kadınlar Birliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
Donovan, Josephine (1997), *Feminist Teori*, (çev.) Aksu Bora, M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan, İletişim Yayınları, İstanbul.
Durakbaşa, Ayşe (1988a), "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu", *Tarih ve Toplum*, no. 51.
Durakbaşa, A. (1988b), "Cumhuriyet Döneminde Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler", (der.) A. Berktay Hacımirzaoğlu, *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
Durakbaşa, A. (2000), *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişimYayınları, İstanbul.
Durakbaşa, A. (2011), "Türk Modernleşmesinin Kamusal Alanı ve 'Kadın Yurttaş", (der.) Serpil Sancar, *21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
Ecevit, Yıldız ve Nadide Karkıner (der.) (2011), *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi, Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
Ediz, Zerrin (1994), *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kadın Örgütlenmeleri 1923-1993*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve Inkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
Edwards, Luise (2008), *Gender, Politics and Democracy: Women's Suffrage in China*, Stanford University Press, Stanford.
Elibol, Yeşim (2006), *ÖDP'de Kota Tartışmaları*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
Ekmekçioğlu, Lerna ve Melissa Pınar, (2006), *Bir Adalet Feryadı Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar: 1862-1932*, (çev.) Z. Kılıç, S. Alanyan, Aras Yayınları, İstanbul.
Enleo, Cyntia (2000), "Feminizm, Milliyetçilik ve Militarizm, (der.) Ayşe Gül Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Enleo, C. (2003), *Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler*, (çev.) Ece Aydın, Berna Kurt, Çitlenbik Yayınları, İstanbul.

Eraslan, Sibel (2000), "Refahlı Kadın Tecrübesi", (der.) Yıldız Ramazanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü*, Pınar Yayınları, İstanbul.

Eroğlu, Feride (2012a), *Yakın Dönem Anayasalarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İle İlgili Düzenlemeler: Arjantin, Güney Afrika, Kenya, Kolombiya, Paraguay, Ruanda, Uganda*, TBMM Araştırma Merkezi, Nisan 2012 Raporu.

Eroğlu, F. (2012b), "Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Erkek Eşitliği", (haz.) Murat Bilgin, Konur Alp Koçak, *Karşılaştırmalı Anayasa Çalışmaları*, TBMM Yayınları, Ankara.

Erzene Bürgin, D., vd. (2017) "Yerel Yönetimlerde Kadın: İzmir İli Örneği", *Kadın ve Siyaset*, (der.) Konca Yumlu ve Özlem Belkıs, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Federici, Silvia (2014), *Caliban ve Cadı*, Çev. Öznur Karakaş, Otonom Yayınları.

Federici, S. (2019), *Cadılar, Cadı Avı ve Kadınlar*, çev. Bilge Tanrısever, Otonom Yayınları.

Flexner, E. (1959), *Century of Struggle: The Woman's Rights Movement in the United States*, Harvard University Press.

Franzway, Suzanne Dianne Court and R. W. Connell (1989), *Staking a Claim: Feminism, Bureaucracy and the State*, Allen& Unwin, Sydney.

Fraser, Nancy (1999), "Cinsiyet Eşitliği ve Refah Devleti", (der.) Seyla Benhabib, *Demokrasi ve Farklılık*, (çev.) Zeynep Gürata, Cem Gürsel, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Atölyesi Yayını, İstanbul.

Fraser, N. (2004), "Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek", (der.) Meral Özbek, *Kamusal Alan*, Hil Yayıncılık, İstanbul.

Freeman, Jo (2010), "Building a Base: Women in Local Party Politics" (ed.) Mona Krook ve Sarah Childs, *Women, Gender, and Politics: A Reader*, Oxford University Press, Oxford.

Göl, Nuray (2010), *Türkiye'de Kadın Hareketine Ka-Der (Kadın Adayları Destekleme ve Eğitme Derneği) Bağlamında Bir Bakış*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Göle, Nilüfer (1994), *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul.

Göle, N. (2000), İslam *ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*, Metis Yayınları, İstanbul.

Gluck, Sherna Berger ve Daphne Patai, D. (1991), (ed.) *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*, Routledge.

Göztepe, Ece (1996), "Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi Olympe de Gouges, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.XLV, no1.

Gümüşoğlu, Firdevs (1998), "Cumhuriyet Döneminde Ders Kitaplarında Cinsiyet Rolleri (1928 -1998)", (der.) Berktay Hacımirzaoğlu A., *Bilanço 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Gümüşoğlu, F. (2013), *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet: 1928-2013*, İnkılap Yayınevi, İstanbul.

*Hanna*m, June, Mitzi Auchterlonie, Katherine Holden (2000), *International Encyclopedia of Women's Suffrage.* ABC-CLIO.

Heywood, Andrew (2011), *Siyaset*, Adres Yayınları, 4. baskı, İstanbul.

http://www.morcati.org.tr/tr/haber/72/15-Kadin-Siginaklari-ve-Dayanisma-Merkezleri-http://www.tepav.org.tr/upload/files/1380035792-5.Sivil_G20_Turkiye_Raporu.pdf

http://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2013
http://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2013
http://www.tepav.org.tr/upload/files/1380035792-5.Sivil_G20_Turkiye_Ra-poru.pdf
http://www.quotaproject.org/
Hughes, Christina (2002), *Key Concepts in Feminist Theory and Research*, Sage Publications, London.
İlyasoğlu, Aynur (1994), *Örtülü Kimlik*, Metis Yayınları, İstanbul.
İlyasoğlu, A. (1996), "ÖDP ve Kadınlar", *Birikim*, Mart, İstanbul.
İlyasoğlu, A. (1996), "Türkiye'de Kadın Tarihinin Araştırılmasında Yöntem Sorunları ve Sözlü Tarih Yöntemi", (der.) Kuvvet Lordoğlu, *İnsan Toplum ve Bilim*, Kavram Yayınları, İstanbul.
İlyasoğlu, A. (1998), "Cumhuriyetle Yaşıt Kadınların Yaşam Tarihi Anlatılarında Kadınlık Durumları, Deneyimler, Öznellik", *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
İşat, Ceren (2006), *Türk Kadınlar Birliğinde Devlet ve Sınıf İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı.
İşmen, Fatma Hikmet (1976), *Parlamentoda Dokuz Yıl*, Çark Matbaası, Ankara.
Inter-Parliamentary Union (IPU) (2012), Women in National Parliaments: National Classification no 65: http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm.
Inter-Parliamentary Union (IPU) (1997), Men and Women in Politics: Democracy Still İn the Making, A World Comparative Study. Inter-Parliamentary Union, Switzerland. Inter Parliamentary Union, (IPU), http://www.ipu.org/pdf/publications/wmnmap12_en.pdf, (12.10.2012).
IPU. (2009), Women in National Parliaments. Ekim 2009, http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm.
IPU, http://www.ipu.org/pdf/publications/wmnmap12_en.pdf, (12.11.2011) IPU, http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm, (05.11.2012).
Işık, S. Nazik (2002), "1990'larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler", (der.) Aksu Bora ve Asena Günal, *90'larda Türkiye'de Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Işık, S.N. (2007), "Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset", Türkiye'de *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayını, İstanbul.
Jessop, Bob (2008), *Devlet Teorisi, Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*, (çev.) Ahmet Özcan, Epos Yayınları, İstanbul.
Judith Butler, "Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri", *Cogito: Feminizm*, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 58, Bahar 2009, İstanbul, s.73-75;
Kadın Adayları Destekleme ve Eğitme Derneği (KA-DER) (2002) *Kadın Siyasetçinin El Kitabı*, İstanbul: KA-DER Genel Merkez Yayını.
KA-DER, http://www.ka-der.org.tr, (26.11.2012).
KA-DER (2003), KA-DER Rapor Taslağı, *Kadın Sorunlarına Çözüm Arayışı Kurultayı: Siyasette ve Karar Alma Süreçlerinde Kadın Çalışma Grubu, Rapor*, İstanbul, 14–15 Haziran 2003, <http://www.ka-der.org.tr >, alındığı tarih 10.08.2008
KA-DER (2009), *Eril Siyasetle Kadınlık Halleri Arasında: Türkiye'de 23. Dönem Kadın Milletvekilleri*, Alındığı tarih 10 Aralık 2009, İstanbul. http://www.ka-der.org.tr/dosyalar/yayin-090630-8408.pdf

KA-DER (2011), Ankara İnceleme Komitesi, *Siyasi Parti Belgelerine Toplumsal Cinsiyet Üzerinden Bakmak*, Mattek Matbaacılık, Ankara.
KA-DER) (2013) *Kadın İstatistikleri* (2012-2013) http://cms2.ka-der.org.tr/images/file/635106274588385879.pdf
Kadir Has Üniversitesi (2018), Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması, https://www.researchgate.net/publication/323914112_TURKIYE'DE_TOPLUMSAL_CINSIYET_VE_KADIN_ALGISI_2018_Kadir_Has_Universitesi_Toplumsal_Cinsiyet_ve_Kadin_Calismalari_Arastirma_Merkezi
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) (2009) *Uluslararası Belgeler/Kuruluşlar Veritabanı*, http://www.kadininstatusu.gov.tr/tr/html/19231/Ulusarasi-Belgeler-Kuruluslar (25.02.2012)
Kadıoğlu, Ayşe (1998), "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", (der.) A.B. Hacımirzaoğlu, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
Kalaycıoğlu, Ersin ve Binnaz Toprak (2004), *İş Yaşamı, Üst Yönetim ve Siyasette Kadın*, TESEV Yayınları, İstanbul.
Kandiyoti, Deniz (1997), *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, (çev.) Aksu Bora vd., Metis Yayınları, İstanbul.
Kandiyoti, D. (1995), "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlenmesine Yönelik Notlar", (der.) Şirin Tekeli, *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Kantola, Johanna (2006), *Feminist Theorize the State*, Palgrave Macmillan.
Kardam, Filiz ve Yıldız Ecevit (2002), "90'ların Sonunda Bir Kadın İletişim Kuruluşu: Uçan Süpürge", (der.) Aksu Bora ve Asena Günal, *90'larda Türkiye'de Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Kaylı-Şaşmaz, Derya (2013), *Türkiye'de Siyasal Partilerin Kadın Politikaları ve Söylemi: 2011 Genel Seçimleri Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Kerestecioğlu, İnci Özkan (2004), "Cinsiyetlendirilmiş Millet, Millileştirilmiş Cinsiyet: Kürt Kadın Dergileri", *Bülent Tanör Armağanı*, Legal Yayınları, İstanbul.
Kışanak, Gültan (2018), *Kürt Siyasetinin Mor Rengi*, Dipnot Yayınları, Ankara.
KONDA(2011),https://konda.com.tr/wpcontent/uploads/2017/02/2011_04_KONDA_Siyasette_Kadin_Temsili_Raporu.pdf
Koray, Meryem, (1991), "Günümüzdeki Yaklaşımlar Işığında Kadın ve Siyaset", *Devlet Kadın ve Siyaset*, Tüses Yayınları, İstanbul.
Kovanlıkaya, Çağlayan (1999), *Türkiye'de Politik Alanda Kadınlar ve Kadın Politikası*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
Kovanlıkaya, Ç., (2001), "Erkek Parlamentonun Kadın Siyasetçileri", (der.) Necla Akgökçe ve Aynur İlyasoğlu, *Yerli Bir Feminizme Doğru*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
Köker, Eser (1998), "Politikayı Biçimlendirme Sorunu", der. Oya Çitçi, *20.Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, TODAİE yayını, Ankara.
Köksal, Duygu, (1998) "1930'lar ve 40'larda Kadın, Cinsiyet ve Ulus", *Toplumsal Tarih*, no. 51.
Krook, Mona Lena ve Sarah Childs (2010), (ed.) *Women, Gender, and Politics: A Reader*, Oxford University Press.
KSGM, 2008. *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013*, Alındığı tarih 8 Mayıs2009,İstanbul.

http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/TCEUlusaleylemplani.pdf
Kurtoğlu, Ayça (2001), *Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset: Keçiören Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Kurnaz, Şefika (1991), *Cumhuriyet* Öncesinde Türk *Kadını*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.
Kymlicka, Will (2004), "Feminizm", *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, çev. Ebru Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
Landers, Joan (1999), "Yurttaşlık Performansı", (der.) Seyla Benhabib, *Demokrasi ve Farklılık*, (çev.) Zeynep Gürata, Cem Gürsel, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayını, İstanbul.
Lister, Ruth (2003), *Citizenship: Feminist Perspectives*, New York University Press, New York.
Lovenduski, Joni ve Pippa Norris (1993), "Gender and Party Politics in Britain", (ed.) Lovenduski, Joni ve Pippa Norris, *Gender and Party Politics*, London, Sage.
Lovenduski, J. ve Azza Karam (2002), *Women in Parliament: Making a Difference*, http://www.idea.int, Stockholm.
Lovenduski, J. (2005a), *State Feminism and Political Representation*, Cambridge University Press.
Lovenduski, J. (2005b), *Feminizing Politics*, Polity Press, Cambridge.
MacKinnon, Catharine (2003), *Feminist Bir Devlet Teorisine Doğru*, (çev.) Türkân Yöney, Sabir Yücesoy, Metis Yayınları, İstanbul.
Matland, Richard. E. (2005) "Enhancing Women's Political Participation: Legislative Recruitment and Electoral Systems", *Women in the Parliament. Beyond Numbers*, Stockhold: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
Mies, Maria (2011), *Ataerki ve Birikim*, (çev.) Yıldız Temurtürkan, Dipnot Yayınları, Ankara.
Mies, M. (1996), "Feminist Araştırmalar İçin Bir Metodolojiye Doğru", (der.) Serpil Çakır ve Necla Akgökçe, *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
Misra, Joya ve Leslie King (2010), "Kadın, Toplumsal Cinsiyet ve Devlet Politikaları", der. Thomas Jonoski vd., *Siyaset Sosyolojisi: Devletler, Sivil Toplumlar ve Küreselleşme*, çev. Ajdan Küçükçiftçi, Phoenix Yayınları, Ankara.
Morgan, Robin (1996), (der) *International Women's Movement Anthology Sisterhood Is Global*, The Feminist Press, CUNY, New York.
Moralıoğlu, Aylin (2010), *Kadını Güçlendirmenin Hukuksal Boyutu: İstanbul Barosu Kadın Hakları Merkezi*, İstanbul Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
Nagel, Joane (2000), "Erkeklik ve Milliyetçilik", (der) Ayşe Gül Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Norris, Pippa ve Joni Lovenduski (1995), *Political Recruitment: Gender, Race and Class in the British Parliament*, Cambridge University Press, Cambridge.
Oder, Bertil Emrah (2010a), "Kadınların Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması", (der.) G.Ayata, S.Eryılmaz-Dilek, B.Emrah, Oder, *Kadın Hakları, Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Oder, B. E. (2010b), "Anayasa'da Kadın Sorunsalı: Norm, İçtihat ve Hukuk Politikası", (der.) Hülya Durukan v.d, *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Oktay, Berrin (2009), *Avrupa Birliğinin Toplumsal Cinsiyet Politikalarının Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Olsen, Frances Elisabeth (2006), *Feminizm ve Eleştirel Hukuk*, Ankara Barosu Hukuk Kurultayı, Ankara.

Olcott, Jocelyn (2005), *Revolutionary Women in Postrevolutionary Mexico*, Duke University Press.

Okin, Susan Moller. (1979), *Women in Western Political Thought*, Virago.

Oruz, İsmet Halim (1954), "Kadınların Seçilmesine Dair", *Kadın Gazetesi*, 24 Haziran 1954.

Ovadia, Stella (2005), "Feminist Hareketin İlk Günleri (Örgütlenme Zorlukları Özgün Örgütlenme Deneyimleri)", (der.) Devrim Çakır, *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Amargi Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooperatifi, İstanbul.

Özbay, Ferhunde (1999), "Gendered Space: A New Look at Turkish Modernisation", *Gender & History*, vol.11, no. 3.

Özkazanç, Alev (2013), *Cinsellik, Şiddet ve Hukuk*, Dipnot Yayınları, İstanbul.

Öztan, Ece (2004), "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Olumlu Ayrımcılık", *SBF Dergisi* Ocak-Mart 2004, www.politics.ankara.edu.tr, (28.12.2012).

Öztürk Yaman, Melda. (2010), "Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emeği: 1980'lerden 2000'lere", (der.) Saniye Dedeoğlu, Melda Yaman Öztürk, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği*, SAV Yayınları, İstanbul.

Palmieri, Sonia (2011), *Gender Sensetive Parliaments: Towards parliaments that respond to the needs and interests of both men and women in their structures, operations, methods and work*, Inter-Parliamentary Union.

Pateman, Carol (1993), "*Kardeşler Arası Toplumsal Sözleşme*", (çev.) Aksu Bora, (der.) John Keane, *Sivil Toplum ve Devlet*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Pateman, C. (1988), *The Sexual Contract*, Stanford University Press, Stanford.

Pateman, C. (2017), *Cinsel Sözleşme*, (çev.) Zeynep Alper, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Pazartesi Dergisi (2004), "Dosya: Ceza Kanunu", *Pazartesi* dergisi no. 95.

Persentili, Nurşen (2013), *Türk Kadınlar Birliği (1923-2013)*, Karınca Yayınları, Ankara.

Phillips, Anne (1993), *Democracy and Difference*, Polity Press, Cambridge.

Phillips, A. (1995), *Demokrasinin Cinsiyeti*, (çev.) Alev Türker, Metis Yayınları, İstanbul.

Pınarcıoğlu, Nihal Şirin (2011), *Yerel Siyaset ve Kadın Katılımı: İstanbul ve Kocaeli'de Niteliksel Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pringle, Rosemary ve Sophie Watson (1992), 'Women's Interests and the Post-Structuralist State', (ed.) Anne Phillips, *Feminism and Politics*, Oxford Press.

Poole, Ross (1993), *Modernizm ve Ahlak*, (çev.) Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Randall, V. ve C. Waylen (1998), *Gender, Politics and the State*, Routledge, London, New York.

Reçel Blog, "Biz Yaptık Oldu". http://recel-blog.com (Erişim: 22 Ekim 2017).
Rosen, Michael ve Jonathan Wolff (der) (2006), *Siyasal Düşünce*, (çev.) S. Çalışkan ve H. Çalışkan, Dost Yayınevi, Ankara.
Rousseau, Jean Jacques (2010), *Emile*, çev. Yaşar Avunç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
Rowbotham, Sheila (1977), *Hidden From History*, Pluto Press, London.
Sallan Gül, Songül (2006), *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa*, Edabil, İstanbul.
Sancar, Serpil (2008), "Siyasal Katılım" Türkiye'de *Toplumsal Cinsiyet Eşizsizliği: Sorunlar*, Öncelikler *ve* Çözüm Önerileri, İstanbul: (TÜSİAD-T/2008-07/468, KAGİDER-001).
Sancar, S. (2009), *Erkeklik: İmkânsız İktidar*, İstanbul: Metis Yayınları.
Sancar, S. (2011), "Feministler: Temsilcisi Parlamentoya Giremeyen Tek Kesim", *Görüş*, Mayıs.
Sancar, S. (2012), *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Sancar, S (2018), *Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması*, http://www.ceid.org.tr/sub?pageId=ceidWeb1.4.1&menuId=ceid Web1.4#gallery-11
Sapiro Virginia (1981) "Research Frontier Essay: When are Interests are Interesting? The Problem of Political Representation of Women", *American Political Science Review*, Vol. 75, No. 3, Eylül.
Saraçgil, Ayşe. (2005), *Bukalemun Erkek: Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat*, çev. Sevim Aktaş, İletişim Yayınları, İstanbul.
Savran, Gülnur Acar (2004), "Feminizmin İkilemleri Teoride Aşılabilir mi?", *Beden Emek Tarih*, Kanat Kitap, İstanbul.
Savran, G. (2005), "80'li Yılların Kampanyaları ve Özel Alanın Politikası: Sorular ve Sorunlar", (der.) Devrim Çakır, *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Amargi Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooperatifi, İstanbul.
Sayılan, Fevziye, (1996), "Kadınların Sözü ve Parti", *ÖDP Tartışmaları*, Alan Yayıncılık, 1996.
Sayın, Aysun (2007), *Kota El Kitabı* "Geçici Özel Önlem Politikası: Kota", Ankara: KADER Yayınları.
Semiz, Yaşar, (2010), "1923--1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27. Sayı, Bahar.
Shnyrova, Olga (2009), "Women's Victory or the Impact of Revolution? Peculiarities of Women's Suffrage in Russia", (ed.) Irma Sulkunen, Seija-Leena Nevala-Nurmi, Pirjo Markkola, Suffrage, *Gender and Citizenship: International Perspectives on Parliamentary Reforms*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge.
Shvedova, Nadezhda (2005), "Obstacles to Women's Participation in Parliament", (ed.) Julie Ballington ve Azza Karam, *Women in the Parliament: Beyond Numbers*, Stockholm:International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), 33-50. https://www.idea.int/sites/default/files/publications/women-in-parliament- beyond-numbers-a-revised-edition.pdf

Squires, Judith (1996), "Quatas for Women: Fair Representation", (ed.) Lovenduski ve Norris, *Women in Politics*, Oxford University Press.
Squires, J. (1999), *Gender in Political Theory*, Polity Press, Cambridge.
Squires, J (2007), *The New Politics of Gender Equality*, Palgrave Macmillan.
Somersan, Bihter (2012), "State, Civil Society and Male Hegemony: A Gramscian Feminist Perspective on Turkey", *Felsefelogos*, Fesatoder, Gramsci özel sayısı, Sayı 44.
Spongberg, Mary (2002), *Writing Women's History since The Renaissance*, Palgrave, Macmillan, New York.
Stanley Liz ve Wise, Sue (1988), "Method, Methodology and Epistemology in Feminist Research Process", (ed.) Liz Stanley, *Feminist Praxis*, Routledge, Londra.
Sulkunen, Irma (2009), "Suffrage, Nation and Citizenship – The Finnish Case in an International Context", (ed.) Irma Sulkunen, Seija-Leena Nevala-Nurmi, Pirjo Markkola, *Suffrage, Gender and Citizenship: International Perspectives on Parliamentary Reforms*, Cambridge Scholars Publishing.
Talaslı, Gülay (1996), *Siyaset Çıkmazında Kadın*, Ümit Yayıncılık, Ankara.
Taşkıran, Tezer (1973), *Cumhuriyet'in 50.Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı.Yayınları, Ankara.
Tayat-Orman, Beyhan (2013), "Çin ve Meksika'da Kadınların Oy Hakkı Mücadelesi", İÜ Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı, Toplumsal Cinsiyet ve Politika dersi dönem ödevi.
Tekeli, Şirin (1982), *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul.
Tekeli, Ş. (1986), "Kadınlara Oy Hakkının Öncüleri", *Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, cilt V, İletişim Yayınları.
Tekeli, Ş. (1989), "1980'ler Türkiye'sinde Kadın Kurtuluş Hareketinin Gelişmesi", *Birikim*, Temmuz.
Tekeli, Ş. (der), (1990), *80'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul (3. baskı, 2010).
Tekeli, Ş. (1991), "Kadın Erkek Eşitliği Politikaları ve Devlet", *Devlet Kadın Siyaset*, TÜSES Yayınları.
Tekeli, Ş. (1998), "1. ve 2. Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi Üzerine Bir Deneme", (der.) Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
Timisi, Nilüfer ve Meltem Ağduk (2002), "1980'ler Türkiye'sinde Feminist Hareket: Ankara Çevresi", der. Aksu Bora ve Asena Günal, *90'larda Türkiye'de Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Tokgöz, Oya (1979), *Siyasal Haberleşme ve Kadın: 1973 Genel Seçiminde Ankara'nın Çankaya İlçesinde Yapılan Araştırmalar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
Tokgöz, O. (1994), "Siyasal Reklamlarda Kadın Söylemi ve Kadın İmgeleri Örnek Olay Olarak 1987 Seçimleri", (der.) Necla Arat, *Türkiye'de Kadın Olmak*, Say Yayınları, İstanbul.
Tokgöz, O. (1994), "Kadın Seçmen İmgesi: Türkiye'de Kadının Bireysel Siyasal Katılımı Üzerine Bir Deneme", *Amme İdaresi Dergisi*, 27 (4).
Tokgöz, O. (1998), "Doğru Yol Partisi'nin Kadına Yönelik Söylemi (1982- 1995)", (der.) Oya Çitci, *20. Yüzyıl Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, TODAİE yayını, Ankara.

Toksöz, Gülay (2012), *Kadının Hane İçi Emeği: Üretici ve Yeniden Üretici Emeğe Dair Teorik Tartışmalar*, Varlık Yayıncılık, İstanbul.
Toprak, Zafer (2014), *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
Toprak, Z.(1988), "Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, Mart, no: 51.
Toprak, Z. (1994), "Türkiye'de Siyaset ve Kadın: Kadınlar Halk Fırkası'ndan 'Arsıulusal Kadınlar Birliği' Kongresine" (1923-1935), *Kadın Araştırmaları Dergisi*, no.2.
Tuksal, Hidayet Şefkatli (2000), *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İz Düşümleri*, Kitabiyat Yayınları, İstanbul.
Tuğluk, Aysel (2018), "O Kadar Kadını Nereden Bulacaksınız?" (der.) Gültan Kışanak, *Kürt Siyasetinin Mor Rengi*, Dipnot Yayınları, Ankara.
Tür, Özlem ve Zana Çıtak (2010), "AK Parti ve Kadın: Teşkilatlanma, Muhafazakârlık ve Türban", (der.) İlhan Vegel ve Bülent Duru, *AK Parti Kitabı*, Phoenix, Ankara.
Türk, H. Sami, Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih, https://docplayer.biz.tr/5763637-Secim-secim-sistemleri-ve-anayasal-tercih.html
Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2008a) *Nüfus, Konut ve Demografi Veritabanı*, Kasım 2009. http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/vt/vt.htm.
Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2008c) *İşgücü istatistikleri-2009*, Kasım 2009. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=25&ust_id=8.
Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2009a) *Eğitim istatistikleri-2009*, Aralık 2009. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=14&ust_id=5.
Uçan-Çubukçu, Sevgi (2004), "1980 Sonrası Türkiye'de Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma', (der.) Fatmagül Berktay, *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, Ka-Der Yayınları, İstanbul.
Ünlütürk Ulutaş, Çağla (2010), "Evin İçi İşyeri: Ev Hizmetleri, Ücretli Emek ve Göçmen Emeği", S. Dedeoğlu, M.Y. Öztürk (der.) *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği*, SAV Yayınları, İstanbul.
Ünsal, Fatma Bostan (2007), "Stereotip Savaşının Nankörlüğü", *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Heinricih Böll Stiftung Derneği yayını, İstanbul.
Uysal, Ayşen ve Oğuz Toprak (2010), *Particiler: Türkiye'de Siyasal Partiler ve Sosyal Ağların İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Usal, Zeynep Oya (2010), "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Merceğinden Kadının Siyasal Hayata Katılımı ve Bazı Kota Uygulamaları", (der) Hülya Durukan vd., *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
Üstün, İlknur (2007), "Kadınların Siyaset Tarzı", *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayını, İstanbul.
Üşür (Sancar), Serpil (1992), "İslamcı Kadınların Yaşam Alanı: Tepkisel İndirgemecilik mi?", der. Necla Arat, *Türkiye'de Kadın Olgusu*, İstanbul, Say Yayıncılık.
Üşür (Sancar), S. (1997), *Siyasal Yaşamda Kadına Yönelik Destek Politikaları*, Başbakanlık Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
Üşür (Sancar), S. (1998), "Siyasal Partilerin Örgütlenme Stratejileri: Cinsiyetçiliğin Kurumsal Dokusu", (der.) Oya Çitçi. *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, Ankara, TODAİE Yayını.

Üşür (Sancar), S. (1998), "Siyasal Alanda Cinsiyetçilik ve Kadınların Söylemsel Kuşatılmışlığı", Oya Çiftçi (der), *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek*, TODAİE Yayınları, Ankara.

Üşür (Sancar), S. (1999), "Liberalizmin 'Cinsiyetten Arındırılmış Birey'i ve Feminist Eleştiri", *Mürekkep*, 1.

Üşür (Sancar), S. (2000), *"Siyasal Süreçlere Katılımda Kadın-Erkek Eşitliği"*, *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru* Yürüyüş: *Eğitim*, Çalışma, *Yaşamı ve Siyaset*, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.

Walby, Sylvia (2000), "Kadın ve Ulus", çev. Meltem Ağduk Gevrek, (der.) Ayşe Gül Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Walters, Margaret (1998), "Kadınların Uğradıkları Haksızlıklar: Mary Wollestonecraft, Harriet Martieau, Simone De Beauvoir", (der.) J. Mitchel ve A. Oakley, *Kadın ve Eşitlik*, (çev.) Fatmagül Berktay, Pencere Yayınları.

Wedel, Heidi (2001), *Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekondularında Kadınların Siyasal Katılımı*, çev. Can Kurultay, Metis Yayınları, İstanbul.

Wollstonecraft, Mary (2007), *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, çev. Deniz Hakyemez, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.

Yalçın-Hecmann ve Pauline van Gelder (2000), "90'larda Türkiye'de Siyasal Söylemin Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınlarının İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler", (der) Ayşe Gül Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yaraman, Ayşegül (1993), *Elinin Hamuru İle Özgürlük*, İstanbul, Milliyet Yayınları.

Yaraman, A. (1999), *Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili* (1935-1999), İstanbul: Bağlam Yayınları.

Yeatman, A. (1990), *Bureaucrats, Technocrats, Femocrats*, Allen & Unwin, Sydney.

Yelsalı Parmaksız, Pınar Melis (2017), *Türkiye'nin Modernleşmesinde Kadınlar*, İmge Kitabevi Yayınları.

Yelsalı Parmaksız, P, (2019), "Siyasal Katılım", der. Ayşin Koçak Turhanoğlu, *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, Bölüm 3, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Yılmaz, İlkay (2008), "Hareket ve Kurumsallaşma Arasında Türkiye'de Kadın Mücadelesi: Eşitlik, Özgürlük, Farklılık", (der) Doğan Çetinkaya, *Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyim*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Young, Iris Marion (1998), "Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship", (der.) Ann Phillips, *Feminizm and Politics*, Oxford University Press, Oxford.

Young, Iris M. (1999), "İletişim ve Öteki: Müzakereci Demokrasinin Ötesinde", (der.) Seyla Benhabib, *Demokrasi ve Farklılık*, çev. Zeynep Gürata ve Cem Gürsel, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.

Yuval-Davis, Nira (1996), 'Women and the Biological Reproduction of "The Nation"', *Women's Studies International Forum 19* (1/2).

Zeynep Direk, "Elizabeth Grosz, Judith Butler: Farklı Felsefeler, Farklı Kuir Kuramlar", *Cogito*, Gilles Deleuze: Ortadan Başlamak, Sayı 82, Kış 2016, s. 280- 289.

Zihnioğlu, Yaprak (2003), *Kadınsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul.

Sözlü Tarih Görüşmeleri

2002-2011 tarihleri arasında Ankara ve İstanbul'da, 72 kadın milletvekili/kadın siyasetçi ile sözlü tarih mülakatı yapılmıştır. Ayrıca kadın hareketinden 8 kişi ile görüşülmüştür.

Siyasal Parti Kaynakları

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), (2013) Parti Tüzüğü, http://www. akparti.org. tr/site/akparti/parti-tuzugu. (30.01.2013)

AK Parti Parti Programı, http://www.akparti.org.tr/site/akparti/partiprogra mi. (02.01. 2013)

http://www.akparti.org.tr/kadinkollari/akparti/parti-yonetmelikleri. (31.01.2013)

AK Parti Genel Merkez Kadın Kolları Faaliyet Raporu, http://www.akparti. org. tr/upload/documents/Genel_Merkez_Kadin_Kollari_Faaliyet_Raporu.pdf. (31.01.2013)

AK Parti Kadın Kolları Resmi web Sitesi, http://www.akparti.org.tr/kadin-kollari/ dosyalar. (31.01.2013)

AK Parti (2007b), 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri AK Parti Seçim Beyannamesi, Nisan 2009, http://kadinkollari.akparti.org.tr/turkce/index.asp. Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) Parti Programı, http://bdp.org.tr/devam/17-

bdp-program.aspx, (31.01.2013).

BDP Kadın Meclisi: http://bdpblog.wordpress.com/kadin-meclisi/

BDP Parti Tüzüğü, http://bdp.org.tr/devam/16-bdp-tuzuk.aspx, (31.01.2013).

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Parti Programı, http://www.chp.org.tr/wpcontent/ uploads/chpprogram.pdf, (19.01.2013).

CHP (2008), Parti Tüzüğü, Nisan 2009, http://www.chp.org.tr/CHP-Kutuphanesi. aspx.

CHP (2009), Kadın Kolları Tarihi, Nisan 2009, http://kadin.chp.org.tr/kkchptarihce. html.

CHP (2013), Kadın Kolları Yönetmeliği, http://www.chp.org.tr/wpcontent/ uploads/2012/06/6kadin_kollari_yonetmeligi.pdf, 31.01.2013).

CHP 2011 Seçim Beyannamesi, http://www.chp.org.tr/wpcontent/uploads/secim_ bildirgesi-web.pdf, (31.01.2013).

Demokratik Toplum Partisi (DTP), Parti Tüzüğü, http://www.dtp.org.tr/hakkimizda/tuzuk.html.

Demokratik Toplum Partisi (2006) DTP kadın meclisleri yönetmenliği, Ankara.

Doğru Yol Partisi (DYP) Parti Tüzüğü ve Programı için bkz. http://www.dyp. com.tr/

HDP Parti Programı: https://www.hdp.org.tr/tr/parti/parti-programi/8.

HDP Parti Tüzüğü: https://www.hdp.org.tr/tr/parti/parti-tuzugu/10

İyi Parti: http://iyipartist.com/genel/iyi-parti-tuzugu-teskilatlarinin-calisma-usul-ve-esaslari/

Milliyetçi Hareket Partisi Parti Tüzüğü (MHP): http://www.mhp.org.tr/mhp_parti_tuzugu.php. (31.01.2013).

MHP 2011 Seçim Beyannamesi: http://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/MHP_2011_SecimBeyannamesi.pdf, (31.01.2013).
MHP Kadın Kolları Başkanlığı Yönetmeliği, http://www.mhpkadinkollari. org/htmldocs/kadin_kollari/2-15/kadin_kollari/tuzuk_yonetmelik.html (31.01.2013).

Kadın çalışmaları alanında Türkiye'nin önde gelen isimlerinden kadın tarihçi ve siyaset bilimci Serpil Çakır, *Erkek Kulübünde Siyaset* isimli çalışmasının genişletilmiş ve güncellenmiş yeni baskısında, kadın, yurttaşlık ve parlamenterlik ilişkisine siyasetin yapısı, kurumları ve kadınların deneyimleri üzerinden bakıyor. Feminist siyaset kuramcıların işaret ettiği saptamalar ışığında kadınların çeşitli ülkelerde yürüttükleri oy hakkı mücadelelerini örnekliyor. Dünyada ve Türkiye'de, parlamentoda kadın katılım oranlarını, dinamikleri ve katılımı artırmaya yönelik stratejileri sıralıyor, politik bir tasarım olarak Türkiye'deki cinsiyet rejiminin kurumlarını, siyasal partilerin kadınlara bakışını ve kadın hareketinin taleplerini ortaya koyuyor.

Meclis'te üç dönem kadın milletvekilleriyle yapılan sözlü tarih görüşmelerinin odağa alındığı kitapta, kadın siyasetçilerin partileriyle, seçmenle ve aileleriyle ilişkilerinin niteliği analiz edilirken yaşadığı sorunlar ortaya konularak siyaset yaparken karşılaştıkları ayrımcılığın görünmez yüzü ifşa ediliyor. Kadınları parlamentoya taşıyan sürecin arka planındaki gerçekleri, feminist teorinin, feminist yöntemin ve özellikle de kadın sözlü tarihinin sağladığı avantajlardan yararlanarak sunan Serpil Çakır, bu anlamda araştırmacılara yol gösterici ve ilham verici bir ilk adım oluşturuyor.

ISBN 978-605-772-816-6
9 786057 728166

40 TL (KDV'den muaftır.)
selyayincilik selyayin selyayincilik
www.selyayincilik.com